॥ श्री ॥

भारत-इतिहास-संशोधक-मंडळ-स्वीय-ग्रंथमाला क्रमांक २९

# फार्शी-मराठी-कोश

रचणार

प्रो. माधव त्रिंबक पटवर्धन, एम्. ए.

प्रकाशक :-

दत्तो वामन पोतदार, बी. ए.

गंगाधरराव नारायणराव मुजुमदार, एम्. एल्. सी.

चिटणीस, भा. इ. सं. मंडळ, पुणें.

पुणें येथें

आर्यभूषण छापखान्यांत अनंत विनायक पटवर्धन

यांनी छापिलें.

[पु. क्र. ११।१/८४७]   किंमत रुपये चार   [ता. २३।१२।२५

# प्रस्तावना

आपल्या मंडळाचे सभासद प्रो. माधव त्रिंबक पटवर्धन एम्. ए. यांनीं मोठ्या परिश्रमानें तयार केलेला फार्शी–मराठी कोश मंडळाचे सभासदांच्या व सकल महाराष्ट्रवाङ्मयभोक्त्यांच्या हातीं देण्यास अत्यंत संतोष वाटत आहे. प्रो. माधवराव यांनी एकट्यांनी एवढा परिश्रम आणि तो येवढ्या व्यवस्थेनें करावा हें त्यांस अत्यंत भूषणावह असून याविषयीं ते सर्वांचे धन्यवादास पात्र झाले आहेत यांत संशय नाहीं.

अशा ग्रंथाची मराठी जुनीं कागदपत्रें वाचणाऱ्या व अभ्यासिणाऱ्या मंडळीस अत्यंत आवश्यकता आहे आणि असा कोश नसल्यामुळें मराठी ऐतिहासिक साहित्याचे प्रकाशक यांस किती कष्ट पडतात आणि आरंभीं आरंभीं तर त्यांजकडून विलक्षण प्रमाद कसे झाले आहेत आणि कित्येक आधुनिक ग्रंथकार हि भलत्याच अर्थानें फार्शी शब्दांची प्रामादिक योजना करतांना कसे आढळून यतात तें लक्ष्यांत घेतलें म्हणजे या प्रयत्नाची उपयुक्तता फारच लवकर पटेल.

या कोशाचा विशेष असा आहे कीं त्यांत फारशी शब्दांचे मराठी उच्चार आणि अर्थ देऊन अर्थदर्शक उदाहरणें प्राचीन ग्रंथांतून काढून दिलीं आहेत. अशीं कामें वारंवार होत नसतात यास्तव तीं सर्व उदाहरणें नुसतीं दिग्दर्शित न करतां बहुतेक छापूनच काढिलीं आहेत. या उदाहरणात क्वचित् गडकरी प्रभृति कांहीं अगदीं अर्वाचीन लेखकांचीं हि उदाहरणें दिलेलीं आहेत तीं ऐतिहासिक उदाहरणांच्या जोडीला जुळून दिसणार नाहींत खरें परंतु अशीं स्थळें थोडींच आहेत.

आरंभींच्या विस्तृत उपोद्घातांत रा. पटवर्धन यांनीं मराठींत आलेल्या फार्शी शब्दसंपत्ती विषयीं व प्रस्तुत ग्रथरचने विषयीं आवश्यक तें स्पष्टीकरण केलें आहे. त्यांतील मतभेदाचीं स्थळें असतील तीं येथें दर्शविण्याचें प्रयोजन नाहीं. शेवटीं प्रो. पटवर्धन यानीं कोशांत घेतलेल्या शब्दांचीं फार्शी मूळें फारसी अक्षरवटिकेंत लिहून दाखविलीं आहेत. येणेंप्रमाणें आपला प्रयत्न होईल तितका निर्दोष, सर्वोपयोगी व शास्त्रीय करण्यासाठीं रा पटवर्धन यांनीं अत्यंत काळजी वाहिली आहे हें स्पष्ट होतें.

असा उपयुक्त व महत्त्वाचा ग्रंथ रा. पटवर्धन यांनीं भारत-इतिहास-संशोधक-मंडळाला प्रथमावृत्तिप्रसंगीं स्वीय मालेंत जसा गुंफूं दिला तसाच पुढील आवृत्तिप्रसंगीं हि ते तो मंडळाच्या स्वीय अथवा पुरस्कृत ग्रंथमालेंतच गोंवण्याचें श्रेय घेतील अशी आशा करितों.

पौष शु. ४
१८४७

दत्तो वामन पोतदार,
गंगाधरराव नारायणराव मुजुमदार,
चिटणीस, भा. इ. स. मंडळ, पुणें.

टीपः—प्रस्तुत ग्रंथ १८४७ सालीं वर्ग २ व वरील बेबाक सभासदांस यथानियम भेट म्हणून मिळेल आणि वर्ग ३ व ४ चे सभासदांस अनुक्रमें निम्मे व पाऊण किंमतीस एक प्रत याप्रमाणे मिळेल.

# उपोद्घात

या पुस्तकास फार्शी–मराठी कोश हें नांव दिलें आहे; म्हणजे, यांत अरबी व तुर्की शब्दांचे अर्थ दिलेले नाहीत असें नाही. तुर्की शब्द तर फारच थोडे आहेत; अरबी शब्द शुद्ध फार्शी शब्दांहून सङ्ख्येनें अधिक भरतील. तरी हे अरबी व तुर्की शब्द फार्शी भाषेंत रूढ होऊन तिच्याच द्वारें मराठींत प्रवेशले असल्यानें साधारणपणें सर्वच यावनी शब्दांचा उल्लेख फार्शी या नांवानें करणें सोईचें आहे.

हा कोश एखाद्या फार्शी–इङ्ग्रजी अथवा फार्शी–उर्दू कोशाचें भाषान्तर नाही. तसें करणें सोपें होतें, परन्तु मराठी भाषेचा ऐतिहासिक दृष्टीनें अभ्यास करणाऱ्यास त्या तर्जुम्याचा फार अल्प उपयोग झाला असता. कारण, अनेक शब्दांचीं रूपें मराठींत बदलली आहेत, कित्येकांचें मनस्वी अर्थान्तर झालें आहे व कित्येक नवीन सामासिक शब्द बनविले गेले आहेत मुद्दाम हा शब्द मूळांत अम्दन् आहे; अगर याचा अर्थ मूळांत जर असा आहे तर मराठींत त्याचा अर्थ किंवा असा होतो. उजू–तवाजू, तवा–तोबरा इत्यादि नवीन अर्थानें उपयोगांत आणिलेले व नवीन बनविलेले सामासिक शब्द मूळांत सांपडणार नाहींत म्हणून मराठी लिखाणांतील फार्शी शब्दांचा सन्दर्भ पाहून व त्यांचा तौलनिक दृष्टीनें अभ्यास करून हा कोश तयार केला आहे. स्पष्टीकरणार्थ जुन्या लिखाणांतील उदाहरणें दिलेलीं आहेत. दुर्मीळ शब्दांचीं उदाहरणें मिळतील तितकी दिलेली आहेत. मध्यकालीन मराठींत म्हणजे स्थूलमानानें एकनाथापासून प्रभाकरापर्यन्त होऊन गेलेल्या लेखकांच्या लिखाणांत आढळणारे आणि आजच्या बोलींत ऐकूं येणारे फार्शी शब्द या कोशांत समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे प्रसिद्ध झालेल्या ऐतिहासिक कागद–पत्रांत म्हणजे, तवारिखा, वाके, बखरी, कैफियती, रोज–निशा, अख्बारीच्या फर्दा, तहनामे, याद्या, अर्ज-दास्ती, रोखे, कौल–नामे, सनदा, पर्वाने, खुर्दखतें, तकिरा, करिणे, राजीनामे, महजर, निरखपत्रें, जामीन–कतबे, हिशेब–कितेब, मेस्तकें, रहदारीचीं व जकात माफीचीं दस्तकें, कबजें, हुज्जती व इतर चिठ्ठ्या–चपाट्या यांत, आणि लावण्या व पोवाडे यांत येणाऱ्या बेसुमार फार्शी शब्दांचे अर्थ या फार्शी मराठी कोशांत सांपडतील.

तथापि या कामास पूर्णता आलेली नाही शक्य ती काळजी घेतली असतांही अतिपरिचयादवज्ञा अशी स्थिती होऊन अब्रू, खिसा, रियासत यांसारखे कांहीं शब्द सङ्ग्रहित करण्याचें राहूनच गेलें. अशा कांहीं शब्दांना कोशाच्या अखेरीस दिलेल्या सूचींत मागाहून स्थल दिलें आहे. शिवाय जिल्हा निहाय बोलींत व दैनिक भाषेंत वापरणारे कांहीं वाङ्मयबाह्य शब्द या सङ्ग्रहांत नसतीलच. खरे, पारसनीस, राज-

याडे, साने, याडमभृति साहित्येतिहासप्रेमी विद्वानांनी सशोधून सङ्ग्राहून व सम्पादून छापलेल्या जुन्या लिखाणांत न समजल्यामुळें राहून गेलेले कांहीं शब्द आहेतच.

मूळ मोडी वाचून बाळबोधीत नकलतांना सशोधकांच्या झालेल्या चुका ज्या दुरुस्त करितां आल्या त्या दुरुस्त करून घेतल्या आहेत अशा चुका फार नाहीत. यावरून त्यांनीं काम किती काळजीनें व परिश्रमपूर्वक केलें आहे याची चाङ्गलीच जाणीव होते. अट्टाहासानें चुकीची परम्परा कुणी चालू ठेवूं नये म्हणून कांहीं चुका पुढें दाखविल्या आहेत. मुद्रित पुस्तकांतील अर्गा–नर्गा, जङ्ग, पेश्वान वगैरे शब्द अर्गा–गर्गा, नङ्ग, पेश्वाज असे असायला पाहिजेत. कारन्दाज हा शब्द मूळांत कार्दान असावा. वरील वेलाण्टी न उमगल्यामुळे इस्तीका हा शब्द एक दोन ठिकाणीं इस्ताका असा छापला गेला आहे. चापकोसी हा शब्द चापलोसी पाहिजे. लाव्हा पिणें शक्य नाही, तो शब्द कव्हा आहे. कांहीं ठिकाणीं अशुद्ध लेखनाच्या चुका मूळ लेखकांनींच केल्या असतील. सर्सजीबद्दल सरस्वाजी, सर्मोयबद्दल सरेमाय, बहेमबद्दल बेहरम या चुका वरील प्रकारच्या होत. जन–पर्वशींबद्दल नान–पर्वेशी ही चूक जवळ जवळ रूढच झालेली आढळते.

आतां या पुस्तकांत जी शुद्धलेखनपद्धती स्वीकारिली आहे तिच्या स्पष्टीकरणार्थ दोन शब्द लिहिणें जरूर आहे. सुदैवानें बालबोध लिपी ही बहुतांशीं पूर्ण, व मराठीच्या गरजा भागविण्यास समर्थ आहे. उच्चार व लेखन यांत तन्तोतन्त मेळ ठेवणें म्हणजे शुद्धलेखन होय. कित्येकदां हें शक्य होत नाही कारण, मनुष्याचे उच्चार अर्धवट व अस्पष्ट असतात, तर लिपी व्यक्त करिते ते उच्चार स्पष्ट व रेखीव असतात. शब्दारम्भीं येणारा आ याचा उच्चार कित्येकदां अ होतो तर कित्येकदां ऱ्हस्व आ सारखा होतो तेव्हां उच्चार जर सान्दिग्ध असेल तर लेखांत शब्दाचें शुद्ध स्वरूप यावें म्हणजे उच्चारान्तराला फारसा वाव मिळणार नाही.

शब्दाचें मूळ लेखी स्वरूप कायम ठेवणें, मग त्याच्या उच्चारांत फरक पडला असला तरी, म्हणजे शुद्धलेखन नव्हे गज़ल हा शब्द घझल असा लिहिणें म्हणजे केवळ पाण्डित्याचा दुराग्रह होय. रूढ झालेल्या उच्चारान्तराला, शब्दाच्या परिणतीला योग्य मान आम्ही दिलाच पाहिजे. एकन्दर परिणतीच्या नियमांचा अभ्यास करून शुद्ध ठरणारीं शब्दरूपें ग्रन्थाच्या सूचींत दिलेलीं आहेत. जुन्या शब्दांचें पुनरुज्जीवन करू इच्छिणाऱ्यांनी सूचींतील रूपांकडे विशेष लक्ष्य द्यावें.

मराठी शुद्धलेखनांत स्वरहीन व्यञ्जनांचा प्रश्न मोठा बिकट आहे. अकारान्त शब्दांतील अन्त्य अ हा अनुच्चारित असतो या निरपवाद नियमाचा अवलम्ब करणें जरूर आहे. म्हणून तमाम् सनद् हे शब्द मराठींत तमाम सनद असे लिहिले तर हरकत नाही. परन्तु अशा शब्दांस प्रत्यय लागतात तेव्हां काय करावयाचें? या बाबतींत एकसूत्री धोरण ठेवणें शक्य झालें नाही. म्हणून शब्द, जबाब्दार अथवा जबाबदार अशा दोन्ही रितींनी लिहिलेले आढळतील. या पुस्तकांत नियमाविरुद्ध

उपयोग सकळ ग्रंतानें केलेला आहे हें पाण्डित्याचें निदर्शक नव्हे. सामासिक शब्दांचा भलत्याच ठिकाणीं विग्रह होऊन अपभ्रंशास मदत होऊं नये म्हणून ही खबरदारी घेतलेली आहे. नाहीतर सङ्ग-मर्मरी हा शब्द भलत्याच ठिकाणीं विभागला जाऊन ज्याप्रमाणें सङ्गम्-रवरी हें रूप झालें अशी अवस्था केवळ निष्काळजीपणानें अनेक शब्दांची व्हावयाची. सर्दार, दर्बार वगैरे शब्दांचे उच्चार आज ही मराठींत फार्शींतील उच्चाराप्रमाणेंच होत आहेत. म्हणून सरदार दरबार हे लेख, ग्रन्थबद्दल गरनथ लिहिण्याइतकेंच चुकीचे आहेत. अशा चुका सर्व सुधारून घेतल्या आहेत. परन्तु लोकांनीं अशुद्ध पाठ रूढ करण्याचा निश्चय केल्यास नाइलाज आहे.

एकाच अनुस्वाराकडून अनुनासिक व नासिक्यव्यञ्जन हीं दोन्हीं दर्शविण्याचें काम करून घेणें अशास्त्रीय असल्यामुळें अनुस्वाराचा उपयोग फक्त अनुनासिक दर्शविण्याकडे केलेला आहे. म्हणून जांफिशानी याचें रूप तेंच ठेविलें आहे. त्याचा उच्चार जाम्फिशानी असा करावयाचा नाही. उलट पक्षी जङ्ग हा शब्द जंग असा लिहिला नाही. त्यामुळें अनुस्वार उडून जाऊन जग असा वाचण्याचा प्रसङ्ग रा. राजवाडे यांच्यावर आला तसा कुणावर येणार नाही. पोट फोडया ष चा उच्चार मराठींत श सारखाच होतो, फार्शींत ष चा शुद्ध उच्चार नाहीच, म्हणून लश्कर, नामुश्की वगैरे शब्दांतून ष चा जागीं श ची स्थापना केलेली आहे.

मराठींत च़ ज़ आदिकरून दन्ततालव्यांस निराळी चिन्हें नाहीत. त्यामुळें ज़रा व जरा, चुम्बति व चुम्बित अशा शब्दांत फार घोंटाळा होतो. या पुस्तकांत च व ज या खालीं टिम्ब देऊन च़ व ज़ हे मराठी दन्त्यतालव्य उच्चार व्यक्त करण्या करितां नवी चिन्हें साधून फार्शी शब्दांत त्याचा उपयोग केला आहे. तो सर्वत्र होणें इष्ट आहे.

या कोशांत दिलेले सर्वच शब्द सर्व ठिकाणीं सारखेच रूढ होते असें समजणें चुकीचें होईल. या सर्व जुन्या शब्दांपैकीं आजमितीस जेमतेम शेंकडा चाळीस शब्द जिवन्त आहेत. गैबी ( = निनावी ), दखल ( = श्रुत, माहीत ) हे शब्द आज खान्देशांत प्रचारांत आहेत, तर अस्करा ( = प्रसिद्धी ) नगर जिल्ह्यांत व फराग़त ( = स्वास्थ्य, स्वस्थपणें ) हा कुलाबा जिल्ह्यांत बोलींत आहेत. कांहीं शब्द पूर्वी सुद्धा फारसे रूढ नव्हते, उदाहरणार्थ नईस शब्द एकच ठिकाणीं आढळला. भईन या शब्दाचें उदाहरण अजून गवसलें नाही; तर उलट पक्षीं सामक्षा सारखे आतां मृत झालेले कांहीं शब्द प्रत्येक पानावर आढळतात. महेला हा शब्द फक्त काव्यांच्या पद्यांत आढळतो तर शुका हा शब्द हिङ्गण्यांच्या पत्रव्यवहाराखेरीज इतरत्र सापडत नाही. कांहीं शब्द केवळ अल्काबांतच आढळतात, उदाहरणार्थ आलम्पन्हा, आली-शान, खल्कीयत-दस्तगाह, वज़ारत्-म्हा, वगैरे, उलटपक्षीं कांहीं शब्द नांवांतच घुसले आहेत जसें खाशेराव, दौलतराव, पञ्जाबराव, रायज़ादे, रुस्तुमराव, सर्जेराव, सुल्तानराव,

सुभानजी, हम्बीरराव, हिन्दूराव, हैबतराव, हौशाबाई इत्यादि. खैर–आफियत, माऊज, रोशन, मर्सूल, शादमानी, दिल्ताजगी वगैरे शब्द पत्रव्यवहाराच्या मामुली माय-न्यांतच आढळतात. पुढील शब्द इस्लाम धर्मीयांसम्बन्धी असल्यामुळें मराठीशी त्यांचा जिव्हाळ्याचा सम्बन्ध येत नाही असे शब्द अग्रासें पन्नास आहेत; अजान, अल्बिदा, अल्ला, इन्शाल्ला, इमान, ईद, उजू–तवाजू, उरूस, औलिया, कन्दुरी, कफन, कबर, कल्मा, काजी, काफर, कुर्बाण, कुराण, खान्का, खुत्बा, खुदा, गोर–कफन, जजिया, चिल्ला, जहन्नम, जारत, जुम्मा, तकिया, तवाफ, ताजिया, ताबूत, तुर्बत, दफन, दीन, निमाज, फकीर, बक्रीद, बेहेस्त, बाङ्ग, बुतपरस्त, बुत्फ-रोश, बुतशिकन, मर्शा, मवाजन, मशायख, मुजावर, मुसल्मान, मुल्ला, रोजा, वगैरे.

फार्शी शब्दांचें प्रमाण लेखकाच्या जातिस्थलकालशिक्षणाच्या भिन्नपणामुळें निर-निराळें पडे कांही फार्शी पारिभाषिक शब्द चोंहीकडे आढळावयाचेच. हिन्दुस्थानावर स्वाऱ्या करून राज्यें स्थापणाऱ्या मुसल्मानांची राज्यव्यवहाराची भाषा फार्शी होती. हिन्दू कायस्थ काम–चलाऊ फार्शी शिकून जरी ठिकठिकाणीं मुन्शीगिरी व पार-स्निशी करू लागले तरी त्यांच्यावर अरबी अथवा फार्शी वाङ्मयाचा संस्कार झालाच नव्हता असं म्हटलें तरी चालेल. विजापूर सर्कारच्या फार्शी फर्मानांत सुद्धा क्वचित् स्थळी आसरा यासारखा मराठी शब्द सापडतो मध्यकालीन मराठी गद्याची सजा वट व अभिवृद्धी करणारे लोक कायस्थच होते. फार्शी शब्द बरेचसे घातल्यानें भाषा अधिक रुबाब्दार व प्रौढ होते अशी त्या काळी समजूत असावी.

महेश्वर दर्बारच्या बातमीपत्रापेक्षा दिल्ली येथील हिङ्गण्यांच्या पत्र-व्यवहारांत फार्शी शब्द अधिक आहेत. पटवर्धनी दप्तरांतील पत्राची भाषा हैदराबादेहून काळे यांनी पाठविलेल्या पत्राच्या भाषेपेक्षा पुष्कळच कमी फार्शीप्रचुर आहे हैदरअलीकडून अथवा जंजिरेकर शामलाकडून आलेल्या पत्रात साहजिकच फार्शी शब्द पुष्कळ आहेत. ऐतिहासिक लेखसङ्ग्रहाच्या सातव्या भागात पेशव्याच्या नांवानें परन्तु नाना फडणिसांनी रचून इङ्ग्रजांच्या बादशहास पाठविलेलें पत्र छापलें आहे हें पत्र ( अनुक्रमाङ्क २५७५ ) नमुनेदार समजलें जात होतें. कारण इतरत्रही त्याच्या नकला उपलब्ध होतात. यांत फडणिसांनी फार्शी शब्दांचा पाऊस पाडला आहे पुढील उतारा पहाः–

त्यास माधवराव साहेब वैकुण्ठवासी जालियावर किब्लेगाह नारायणराव साहेब दौलत करूं लागले. ते वक्तीं रघुनाथराव घरांतील बिरादर याणी दगा करून आपण दौलत करावी हा इरादा केला, किब्लेगाह यास फन्द करून मारिलें. ही गोष्ट हिन्दूचे मजहबांत बहुत ना–मुनासब व राज्याधिकारही आमचा रघुनाथराव यांस तालूक नाही. हें मदारुल–महाम व तमाम कार्पर्दाज अमीर, उमराव व सर्दार याणीं दिलांत आणोन रघुनाथराव यांस दौलतीबेरीज करावें असें मुक्रर करून मदारुल्महाम तमाम सरन्जाम व फौज सुद्धा त्यांचे ताकुबावर गेले असतां

खाली मैदान देखून व काबू-वख्त पाहून तामस मार्टीन पुण्यांत होते त्यांणीं ममईवाल्यांकडून सर्कारचे मकान साष्टी वगैरे चार जझिरे घेतले तेथें सर्कारचा अम्मल व लवा, रयतेची मालियत मुब्लग होती, ते मुम्बईकरांनीं आपले तसरुफांत घेतली. दूरन्देशी न करिता, करार-मदार, अहद-पैमान सर्व तोडून हङ्गामा बर्पा केला. तामस मार्टीन आं साहेबांचें खत घेऊन हुजूरास रहा-वयास आले होते. त्यांत मज़्मून कीं इङ्ग्रज कोणी बे-अदबी करितील त्यांस ताकीद करून दोस्ती चालवावी. विजयदुर्गची मालियत आङ्ग्रे यांची कोडो रुपयांची, करार सर्कारांतून द्यावयाचा नसतां, नेली. तें सर्व दर्किनार राहून मार्टीन मज़्कूरच बाजीगार होऊन बे अदबी करू लागले. तेव्हां बादशाही हुकूम व अहद्पैमान कोठें राहिलें ! ''

या लहानशा उताऱ्यांत एकन्दर फार्शी शब्द ५७ आहेत. त्यांपैकी २० शुद्ध फार्शी आहेत. एकुण ५७ शब्दांपैकी आज मराठीत जिवन्त असे ३० आहेत. यांपैकीं-वर, व, खेरीज, कीं ही चार अव्ययें आहेत व आं ( = तो ) हें दर्शक विशेषण आहे. साहेब, दौलत, फन्द, मदारुलमहाम, कार्पर्दाज, अमीर, उमराव, सर्दार, सर्कार अम्मल, लवा, रयत, मालियत, तसरूफ, करार-मदार, अहद-पैमान, हङ्गामा, खत, हुजूर, बे-अदबी, दोस्ती, करार, बादशाही, हुकूम वगैरे चोवीस म्हणजे एक तृतीयांशापेक्षां अधिक शब्द राज्यव्यवहारोपयोगी आहेत. त्याच्या खालोखाल सात आठ शब्द लश्करी आहेत बाकीचे मामुली व्यवहारांतील आहेत. एकन्दर शब्दसङ्ग्रहाची वर्गवारी अशीच पडेल मात्र गायन व मजालस सम्बन्धी व इतर वस्तुदर्शक शब्द वरील उताऱ्यात नाहीत, पण त्याची सङ्ख्या बरीच आहे. स्वभाषेंतच लिहिण्याचा सङ्कल्प असता तर मैदान या एकच शब्दाला प्रतिशब्द हुडकून काढायला विशेष त्रास पडला असता.

फार्शी लेखक पर्यायवाचक शब्दांचे विशेष चाहते, त्यामुळें कांही शब्दांना प्रति-शब्द अनेक आहेत. ऐक्य व सख्य यास आश्नाई, इख्लास, इतलाखी, इतफाक, इतहाद, इर्तिबात, इस्तियाक, एक-दिली, एक-रङ्गी, एकी, खला-मला, खसूसीयत तस्फिया, दिल्जमाई, दोस्ती, वसालत, मुस्ताकी, यगानगत वगैरे १८ वर प्रतिशब्द आहेत बैर-भाण्डण या अर्थी अकस, कर्कशा, कजिया, किलाफ, खलश, खिसा, जिकीर, जुदाई, दावा, दुस्मनगी, दुही, निफाक, पुर्कश, बर्कशी, असे १४ वर शब्द आहेत. प्रतिष्ठा याअर्थी अब्रू, अस्करा, आब, आबूताब, इज्जत, तम्मा, नक्श, नङ्ग, नामोश, वकर, शोहरत, हुर्मत वगैरे १२ वर शब्द आहेत. कौटिल्य या अर्थी कवाईत, केद, दगा, फन्द, फरेब मकर, हुन्नर, हरिफी, हिकमत, वगैरे ९ वर शब्द आहेत. संशय या अर्थी अन्देशा, गर्द, गुबार, गुमान, दग्दगा, वस्वास, वहीम, शक, शूभ वगैरे ९ वर शब्द आहेत. समाधान या अर्थी खातर, खातर्जमा, खात-दारी, खातर्दास्त, तक्वा, तमानीयत, तशफ्फी, तसल्ली, दिल्दारी, दिल्भरी, दिलासा वगैरे ११ वर शब्द आहेत. पीडा या अर्थी आजार, कसाला, जबरी, जलाल,

जाजती, जुलूम, तश्वीस, तोशीस वगैरे ८ वर शब्द आहेत. शिक्षा या अर्थी तम्बी, नतिजा, नश्यत, शास्त, सजा असे पांच शब्द आहेत. परिश्रम या अर्थी कस्त, कोशीस, मशागत, मेहनत, शिकस्त, सई असे सहा शब्द आहेत. चाल-रिवाज या अर्थी तन्हा, तरिका, दस्तूर, पाय-रव, मामूल, रव, रस्म, रवेश, रहा, रिवाज, शिरस्ता, सुदामत असे १२ शब्द आहेत. फार्शीनें मराठींत पर्यायवाचक शब्दांची भर कशी व किती .कली आहे हें कळायला वरील विवेचन पुरें आहे.

कामांराखेरीज विशेषतः पुढील विषयासम्बन्धी शब्द मराठींत आले आहेत.

**युद्धः**-फौज, इल्लाखी, सरन्जामी, लश्कर, हशम, प्यादे, पागा, स्वार, बार्गीर, शिलेदार, करोळ, बर्कंन्दाज, गोलान्दाज, तोफजी, अलगोल, बेल्दार, तबल्दार, बुणगें, बिनी, हरोळ, कही, दुम्दारी, तलावे, कजाखी, गनिमाई, सफेजङ्गी, शास्त-ताराजी, खानेजङ्गी, शब्बून, वगैरे.

**लष्करी सरन्जामः**-जिरेटोप, गुगी, बक्तर, चिल्खत, शील, शिलेपोस, दस्ताना, अब्लख, अब्रश, बोर, जर्दा, कुमैत, जीन, पलाण, गाशा, लगाम, अनीन, तङ्ग, पुस्तङ्क, दुम्ची, रिकीब, झूल, कनात, कराचळी, खझीर, गुर्दा, चाकू, जम्बिया, जामगी, तबञ्चा, तर्कश, तीर, तुक्का, तेगा, तोदा, तोफ, बर्ची, समशेर, बन्दूक, सैफ, अराबा, बारूद, निशाण, बैरक, तणाव, तम्बू, शामियाना, सायबान, मेख, वगैरे.

**बान्धकामः**-(लश्करी) अर्क, किल्ला, जञ्जिरा, जमीदोज, हवादोज, अलङ्ग, सफेल, कङ्गोरा, सन्दक धम्धमा, बुरूज व ( गैरलष्करी ) पाया, चौथरा, फर्श, दिवाळ, गिलावा, दर्वाजा, इम्ला, इमारत, तकपोशी, जिना, मजला, गच्ची, दालन, दिवाणखाना, मेहेराप, ढेलज, जमीन, घुमट, बाग, तलाव, फवारा वगैरे.

**पोशाखः**- ( कापडें ) जर्तारी, अत्लस, कलाबतू, किनखाप, किन्तान, गुल्ब-दन, तमामी, नाफ्ता, नर्मीना, पार्चा, मश्रू, पश्मीना, मख्मल, मलमल, मुकेस, अस्तर, मग्जी, व ( कपडे ) दस्तार, सम्ला, जामा, खिलत, कार्चोबी, कुडतें, सद्रा, खमीस, ङगा, झबलें, कफनी, निमा, बिजार, तुमान, सुर्वार, पायजमा, फर्गोल, जोडा, पायपोस, पैजार, अस्तनी, गोस्पेच, जेब, खिसा, नेफा, नवार, पेश्वाज, ( इतर कापडी सामान ) तकिया, गिर्दी, न्यहाल, जाजम, चादर, रजई, सर्पोस, गिर्दपोस, गलेफ, अभ्रा, वगैरे; ( अलङ्कार विशेष ) शिर्पेच, सर्ताज, बुलाख, गोश्वारा, जेगा, तुरा, पर्गरी, बाजूबन्द वगैरे.

**गृहोपयोगी वस्तूः**-खुर्ची, मेज, पलङ्ग, अब्करा, आफ्ताबा, तस्त, डेग, डोल, कुजा, आब्खुरा, तस्त, तबक, समई, शामदान, गुलाबदाणी, ( सुगन्धी ) खुश्बोय, अम्बर, जवादी, जाफरा, ताफा, अत्तर.

**फळेंः**- ( सुश्क मेवा ) अङ्गूर, कपापूचिनी, खस्खस, खिस्मीस, जर्दाळू, दालचिनी, पिस्ता, बदाम, मनुका व ( तर मेवा ) अञ्जीर, अनार, सर्बूज, टर्बूज,

तुरुञ्ज, तूत, सेव वगैरे ( इतर खाद्यपदार्थ ) कब्बा, चहा, अफू, बिर्याणी, पुलावा, सिमा, कालूवा वगैरे

सङ्गीतः- ( वाद्यें ) खञ्जिरी, चङ्ग, डफ, ढोल, तब्ला, ताऊस, तुणतुणें, दायरा, दिलरुबा, नगारा, नफेरी, नौबत, मर्फा, शहाजणें, सतार, ( गीत प्रकार ) कवाली, ख्याल, गज्जल, शाहीर, मैफल, जल्सा, तमाशा.

लेखनः- कलम, दौत, शाई, कागद, जुज्दान, खलिता, खत, शुका, तालीक, तब्लख, तुमार, दप्तर, किताब, जिलीद वगैरे.

व्युत्पत्ति-विचार. कोशांत प्रत्येक शब्दापुढें ज्या फार्शी, अरबी अथवा तुर्की शब्दापासून तो निघाला आहे तो शब्द कंसांत दिला आहे. हा शब्द शोधून काढतांना कल्पनेचें जरी साह्य घेतलें असलें तरी व्युत्पत्तिनिश्चय करितांना चिकित्सेला, व शङ्केखोरपणाला पूर्ण वाव दिला गेलेला आहे. निश्चिती वाटली नाही तिथें कंसांत प्रश्नचिन्ह देऊन शङ्काईता व्यक्त केली आहे. मूळ शब्दाशी तद्भव शब्द ताडून पाहून उच्चारान्तर परिणतीच्या नियमांस अनुसरून झालें आहे कीं नाही हें पाहिलेलें आहे. केवळ काल्पनिक मध्य रूपांवर विसम्बणा केली नाही. उदाहरणार्थ शहाजणें या शब्दानें फारच त्रास दिला. त्याचा शहा म्हणजे राजा अगर जन् = मार, वाजीव यापैकीं कशाचाच सम्बन्ध लागेना. अखेर शायाना [ ∠ शाद् = आनन्दी ] अशी व्युत्पत्ती सुचली परन्तु शब्दांत झालेला बदल पाहून समाधान होईना. जहांबाज, जहागीर, महामूर, कहरी वगैरे शब्दांतील ह् प्रमाणें शहाजणें मधील ह् आगन्तुक असेल व मधील द् चा ज् झाला असेल असें वाटलें, पण मुळाशी अधिक साम्य आहे असें विरळा का होईना, एखादें रूप सापडेपर्यन्त खातरी होईना. अखेर एक दोन ठिकाणी शायाना असें रूप सांपडल्यावर व्युत्पत्ती निश्चित केली. इतके परिश्रम घेऊन सुद्धा चुका आढळल्या तर त्या दुरुस्त केल्या जातील. कित्येक ठिकाणी शब्दापुढें दिलेला कंसातील शब्द मूळ न समजतां त्याचा सहोदर समजावा. कारण फार्शी व संस्कृत याची एकच आई अगर आजी होती. म्हणून बारीश हा शब्द 'वर्षाचा' सहोदर होय, पुत्र नव्हे. पलाण म्हणजे खोगीर. या शब्दाची गम्मत आहे. पल्ययण पासून तो निघाला असेल असें वाटत नाही. फार्शींत पालान् असा शब्द आहे. मुकेश्वराच्या ग्रन्थांत पालाणणें हें क्रियापद सांपडतें. मराठींतील पलाण फार्शी पालानचें परिणत रूप असावें पण कालानुक्रमवार ऐतिहासिक माहितीशिवाय निश्चित कांहीं साङ्गतां येणार नाही. तसेंच पील-खाना, पील-नाळ यातील पील म्हणजे हत्ती हा शब्द फार्शींतूनच आला. परन्तु आपटे यांच्या कोशांत पीलु = म्हणजे हत्ती असा दिला आहे, एवढ्यावरून पील शब्दाचें सरळ नातें 'पीलु'शी जोडणें दुराग्रहाचें व हास्यास्पद होईल. हीच स्थिती किसान ( कृषाण ) चम्चा ( चमस ) सफेद ( श्वेत ) जङ्गल ( जङ्गल ) वगैरे शब्दांची आहे बे-गमी, हातयुद्ध वगैरे सामासिक शब्द फार्शींत नाहीत. फार्शी शब्दांवरून मराठींत ते स्वतन्त्रपणें बनविले गेले आहेत.

परिणतीचा विचारः—कित्येकदां एकाच शब्दाचीं दोन परिणत रूपें प्रचारांत येऊन त्यांचा भिन्न भिन्न अर्थी उपयोग होऊ शकतो व भाषेच्या शब्दसङ्ग्रहात भर पडते उदाहरणार्थ आर्ज़व ( न० ) मनधरणी–आर्जू ( स्त्री० ) इच्छा, आफियत ( स्त्री० ) कुशल–ऐपत ( स्त्री० ) द्रव्यसामर्थ्य; कज़ाख शूर लुगारी, गनीम–*कजाग भाण्डखोर, कर्कशा; चूप = निःशब्द–चोप = मार; शिताब = घाई–शिताफी = यकी, कारवाई, तबियत ( स्त्री० ) शिक्षण–तर्बेज, निष्णात; कर्कशा ( स्त्री० )* भाण्डखोर स्त्री, कर्कशा (पु०) तण्टा; जिम्मा ( पु० ) जबाब्दारी–दिमत ( स्त्री० ) सेवा; तलफ ( स्त्री० ) तीव्र इच्छा– तलब ( स्त्री० ) बोलावणें; मुजरा ( पु० ) वन्दन–मुजरा मान्य करून घेतलेला ( खर्च ); पार्शी = इर्थस्त्री हिन्दी, फार्शी, इराणांतील भाषा, मिसल = दर्जेबन्दी–मिसाल = हुकूम; दाखल = प्रविष्ट – देखील = सुद्धा वगैरे उलटपक्षी कित्येकदा शब्दांचें परिणत रूप एक पण मूळ शब्द भिन्न असल्याने भिन्न अर्थ होतात, जसें अर्क ∠ अर्ग़ = पोट–किल्ला व अर्क ∠ अरक़ = निष्कर्ष, किताब ∠ किताब़ पुस्तक व किताब ∠ खिताब़ = पद्वी.

१ (अ) आ नन्तर आलेला अ य होतोः— अजायब, आयना, कायदा, कायम, जमायत, जिरायत, नायब, फायदा, लायक वगैरे.

(आ) अथवा तो गळतोः— आदा, अज्मास, आरास, ताफा, पैदास, फर्मास; तसेंच, अनात ∠ इनायत, अलादा ∠ अलाहिदा, कवात ∠कवाइद्, जमात, विलात वगैरे रूपें पहा

२ (अ) काहीं शब्दांत उपान्त्य आ ताणला जाऊन त्याच्या जागी आय अथवा आई येतातः– बागाईत, चिछाईत, वायदा, मायना, जकायत ( राजवाडे ३।२९ )

(आ) कांही ठिकाणी आ चा अहा होतोः— ज़हाबाज ∠जांबाज़्, जहागीर ∠जागीर्, महामूर ∠मासूर्, शहारा ∠शार्, शहाजणें ∠शाद्याना, कहरी ∠कारी, तह–हयात ∠ ता–हयात वगैरे

( इ ) कित्येक स्थळी उपान्त्य आ चा अ होतो.— अवई, तवई, रजई, सुरई, दालन, मिसल, मुदारत, पायमल्ली हल्ली वगैरे

( ई ) आरम्भीच्या आ पुढें जर जोडाक्षर अगर दीर्घाक्षर आलें तर तो ऱ्हस्व होऊन अ बनतोः– अज्मास, अफ्करा, अफ्ताब, अब्दागीर, अब्रू, अस्मान अस्करा, अयाद्, अवाज, चलाख, तलाव, बदाम, बबर्जी, पगाण, अईन, अलिजा, हल्ली, हशील वगैरे

३ पुढील शब्दांत आ चा ए झालेला आहेः– कितेब, खेरीज, तेजी (= अरबी), तेरीख, देखील, सेकीन.

४ (अ) आनन्तर व ऱ्हस्व अक्षरापूर्वी येणाऱ्या इ चा अ होतो–आशक काफर, कायम, खातर, जाबता, नाजर वगैरे

(आ) किंवा उपान्त्य असल्यामुळें ती इ दीर्घ होतेः– काबीज, काबील, जामीन, जाहीर, जवाहीर वगैरे.

( इ ) परन्तु अलाहिदा, काहिली, मुलाहिजा, मुशाहिरा वगैरे कांही शब्दांत ती इ ऱ्हस्वच राहते,

५ ( अ ) इया च्या ऐवजी या येतोः– अख्त्यार, प्याला, ब्यावत, न्याहत, म्यान वगैरे;

( आ ) अथवा आ येतोः– कज्जा, गाशा; जादा, जाफत, जास्त, तक्षा, दानव, शाई, शास्त वगैरे.

६ ऱ्हस्व इ मागून ह अगर जोडाक्षर आल्यास इ चा ए होतोः– एहसान, चेहरा, गिरे, जिरे, ढेलज, फेरिस्त, बेहेत्तर, मसाले, मेहनत' मेहमानी, मेहेर, मेहराप, शेतखाना, एकचाल, एकरान, एग्लाम, वगैरे.

७ दीर्घ ईच्या मागून दीर्घाक्षर आलें तर ती ऱ्हस्व होतेः– इमान, कबिला खजिना, बिमार, मिजान वगैरे.

८ ऱ्हस्व उच्या मागून ह् आला तर उचा ओ होतो –तोहमत, मोहबत, मोहनर्फा, मोहकम, मोहरम, मोहरे, मोहर, मोसबा, सोबत, सोहलत वगैरे

९ उपान्त्य ऱ्हस्व उ दीर्घ होतो.–चाबूक, फूल, नाजूक, पूल वगैरे.

१० ऊ पुढें दीर्घाक्षर आल्यास तो ऱ्हस्व होतोः–खुलासा, कुजा, तुमार, तुफान, हुषार, नमुना, खुबा वगैरे.

११ स्वरहीन ह् मागें ए अगर ओ आल्यास विकल्पें करून तो स्वर हस लागतोः– चेहेरा, पेहेरण, मेहेरात, मेहेर, शेहेर, मेहेनत, मोहोर वगैरे.

१२ (अ) द्वयक्षरी शब्दात जर पुढें जोडाक्षर आलें तर त्याचें पृथक्करण अ नें होतेंः–कदर, कसब, जरब, बरफ, तकट, नगद, फजर, नरम वगैरे.

(आ) परन्तु मागें ऱ्हस्व इ असल्यास मधें दीर्घ ई येतेः– इमीन, जिकीर, फिकीर शिलीग, हिरीस वगैरे.

( इ ) आणि मागें ऱ्हस्व उ आल्यास पृथक्करण दीर्घ ऊनें होतेंः–उजूर, उरूक, उरूस, कुलूप, गुरूज, जुलूम, खुलूप, बुरूज, मुलूख, हुकूम वगैरे.

( ई ) स्त हें जोडाक्षर तसेंच राहतेंः–गस्त, तस्त, फस्त, बन्दोबस्त, मस्त, सुस्त वगैरे. हल्लीं कन व द युक्त जोडाक्षरें तशींच राहूं लागलीं:–तक्त, वक्त, सक, अर्क, जुर्द, जर्द, वर्द, फर्द, मर्द, सर्द, अर्ज, कर्ज, खर्च, गर्क, शर्त, वगैरे. पुढें या स्वरभक्तीच्या विरुद्ध आलेल्या प्रवृत्तीमुळें अरक्, बरफ् व ककत् पासून अनुक्रमें अर्क, बर्फ, व कंक हे शब्द परिणत झाले.

२०

( उ ) पण जोडाक्षरांतील दुसरा वर्ण अ अगर ह असल्यास पृथक्करण ए नें होऊन ह् गळतोः—दफे, रफे, वसे, जबे, फत्ते, वजे वगैरे.

११ शब्दांची परिणती होत असतांना वर्णांचा द्वित्तपणा जातो असें दिसतें:— कवाली, कसाब, दलाल, नबाब, फरास, बकाल, बजाज्, सराफ, हमाम-खाना, हजाम, हमाल, अलबत, कुवत, गुल्लबू, जिमा, तालुका, तबुकल, तुरा, हिमत, मनुका, मयत वगैरे.

१४ यांच्या उलट अलीकडील मराठींत कांहीं वर्ण द्वित्त होतात.

(अ) लकारान्त त्र्यक्षरी शब्दांतील दुसरें अक्षर द्वित्त होतें:— अक्कल, अद्दल, अम्मल, अस्सल, कत्तल, गज्जल, नक्कल, फस्सल, रत्तल, शिक्कल. त्याचप्रमाणें पुढील शब्दांतील द्वित्तांना मूळांत आधार नाहीः— अत्तर, हुन्नर, बेहत्तर, बहाद्दर, जिन्नस, रक्कम, मुक्काम.

(आ) वरील शब्दांतील मध्याक्षराचा द्वित्तपणा व पुढील त्र्यक्षरी शब्दांतील दुसऱ्या अक्षराचा द्वित्तपणा हा दैनिक बोलींतील आत्ता मधील द्वित्त-पणाप्रमाणें आघातामुळें आला असावाः— अल्ली, किल्ला, किल्ली, गिल्ला, जिल्हा, सल्ला, हल्ली, ढिल्ला, इनल्ला, फैसल्ला, नक्की, निक्का, सद्दी, हुद्दा, कित्ता, मत्ता, फन्ना रद्दी, चिठ्ठी वगैरे.

१५ पुढील उदाहरणें वर्णविपर्ययाचीं आहेतः— अजून ∠ हनूज्, अनामत ∠ अमानत्, अमदानी ∠ आमदनी, कुलूप ∠ कुफ्ल्, कसोशी ∠ कोशिश्, गन्ज ∠ झङ्ग्, जनावर ∠ जान्वर, तर्तीब ∠ तद्बीर, तोशीस ∠ तश्वीश्, नक्की ∠ यकीन्, पलिता ∠ फतीला, पन्हा ∠ पहूना, बुद्रुक ∠ बुसुर्ग्, मनुका ∠ मुनक्का, महशूर ∠ मश्हूर, मुकया ∠ मुक्बग, रुस्कत ∠ रुख्सत् वगैरे.

१६ व्यञ्जनासंबंधी नियम इतक्यांत निश्चित करितां येत नाहींत. तथापि कांहीं पुढें दिले आहेत. नुसते झालेले फरक 'विविधज्ञानविस्ताराच्या' १९२२ च्या डिसेम्बरच्या अङ्कांत नमूद केलेले सांपडतील.

१७ घ् आणि झ् मधील ह्कार जाऊन ते ग् व ज् झाले आहेत. हे नियम सर्व-सामान्य असल्यामुळें उदाहरणें देण्याची जरूरी नाहीं.

१८ फारशींत दन्ततालव्य ह्या अर्थी फक्त दन्ततालव्य च् व ज् हे नाहींत. शब्दा-रम्भी च् अगर ज् हे अकारयुक्त असल्यास त्यांचा उच्चार दन्ततालव्य होतो. मात्र पुढें, घ्, ल् अगर झ् यांपैकीं वर्ण आला तर दन्ततालव्य उच्चार विकल्पेंकरून होतो. स्वरहीन ज् हा दन्ततालव्य असतो. सङ्क्रान्तीं येणारा च् अगर ज् हा दन्ततालव्य असतो. उकारयुक्त च् ज् हे दन्ततालव्य असतात; इकारयुक्त नेहमीं तालव्य असतात व आकारयुक्त व एकारयुक्त विकल्पेंकरून असतात.

१९ (अ) श् च्यापुढें त् आल्यास श् चा स् होतो:— अफगाणस्तान, दस्तिपाक, कुस्ती, गस्त, गुमास्ता, तस्त, फेरिस्ता, मुस्ताकी, शिरस्ता वगैरे.

(आ) परन्तु पुढें क् आल्यास श् तसाच विकल्पेंकरून राहतो:—दुश्क, अश्काप, इस्कील, मश्क, मुश्क, लश्कर वगैरे.

(इ) अन्त्य स्वरहीन श् चा स् होतो:— अजमास आरास, किश्मीस, कुर्णीस, तलास, तोशीस, पैदास, फरास, बक्षीस, लास, शाबास, शिफारस वगैरे.

२० इकारयुक्त स् चा श् होतो:— काशीद, शिक्का, शिपाई, शिकन्दर, शिर्का, शिलेदार, शिवाय, फार्शी, नामोशी, सलाशी, तपशील, तहशील, शिशीला, इशिल, तकशीर, तकशीम, नशीब, मशीद वगैरे. परन्तु कित्येकदां प्रतिक्रिया दिसते जसें, सिताब ∠ शिताब् व सिकम ∠ शिकम.

२१ आ, ई, व ऊ नन्तर येणारीं अन्त्य व्यञ्जनें अस्पष्टोच्चारामुळें गळतात. (१) जोडा, कित्ता, झाडू यांत अन्त्य ब् गळला आहे (२) कलाबतू, काजू, खान्सामा, खुर्जी, जाफरा, फर्मी वगैरे शब्दांत अन्त्य न् गळला आहे. (३) अलिफा, अफवा, कम्बर्गा, खान्का, खाजगा, जागा, तन्खा, दर्गा, बिका, पागा, बुगगा, सल्ला, वाहवा, छबी, तम्बी, सही, गू, जिरे, मसाले यांत अन्त्य ह् गळला आहे.

२२ अन्त्य ही तील ह पुष्कळदां गळतो :—खाई—नशाई, गिर्द—नवाई, तजई, बादशाई, शाई, सर्वगई, सुरई वगैरे.

२३ पुढील, शब्दांत ह् मागील अक्षरांत मिळून गेला आहे. कुल्हा—पोश ' गुन्हा, तन्हा, पन्हा, मुभा वगैरे.

२४ म् नन्तर र् आला तर मध्यें ब् पर्यायें करून घुसतो:— अम्बारी, अम्बीर, उम्बर, कम्बर, खुम्ब, जाम्ब वगैरे. उलट पक्षीं घुमट ∠ गुम्बद्, तुमान ∠ तुम्बान्, डुमाला ∠ डुम्बाला व सोमल ∠ सुम्बुल् यांतील ब् गळून गेला आहे.

२५ जिन्द, बुन्ध व फन्द या तीन शब्दांत आलेला द् आगन्तुक आहे.

२६ शब्द लाम्ब असल्यास उच्चारसौलभ्या करिता स्वरांचा सङ्कोच होतो ह्यास अनुसरून पर्वंश ∠ पर्वरिश, व फार्कत ∠ फारिघ्—सत् हे दोन शब्द सिद्ध झालेले आहेत.

---

## फार्शीतून मराठींत आलेले व्याकरण विशेष

१ मराठीप्रमाणेंच फार्शींत विशेषणाचा उपयोग स्वतन्त्रपणें नाम सारखा होऊं शकतो; परन्तु नाम व विशेषण यांचा सम्बन्ध आल्यास विशेषण नामाच्या पुढें येतें आणि सम्बन्धदर्शक इ हा इझाफतीचा प्रत्यय नामास लागतो. फार्शीत हा प्रत्यय

बहुधा लिहीत नाहीत, परन्तु त्याचा उच्चार होतो. मराठीत तो लिहीत नाहीत व उच्चारीतही नाहीत. उदाहरणार्थ, साल-मज्कुरी, साहेब-बहादुरांनीं, 'खत-मसर्रतमत' ( = आनन्ददायक पत्र, सानेपयाव ४८० ), व सामत-नेक ( = शुभ घटिकेस, सानेपयाव २७७ ), तक-राव ( ∠ तख्त्-इ-रवान् ) वगैरे.

२ कांहीं विशेषणें विकल्पेंकरून नामाच्या आधीं येतात, जसें, चन्द रोज ( = कांहीं दिवस ), जवान्-मर्द, तमाम खल्क, बिस्यार खुशवक्ती ( = बहुत आनन्द, साने-पयाव १८४ ) वगैरे.

३ विशेषणाचा तारतम्यभाव तर् व तरीन् या प्रत्ययांनीं दाखविला जातो. तर् हा प्रत्यय कम्तर, जूद्तर, बत्तर, बेहतर ( बेहेत्तर ), व मेहतर ( = श्रेष्ठतर ) या शब्दांत आढळतो. "पातशाही कम्तर पडली असें पाहून" ( सभासद २० ).

"जूद-तर...रवाना करून पाठवावे" ( साने-पयाव १८७ ) "पादशाही हुकूम बत्तर म्हणोन" ( चित्रगुप्त ७० ). तरीन् प्रत्ययाचें उदाहरण कम्तरीन् हें एकच होय. "बन्दे कम्तरीन ( = अत्यन्त हलका सेवक, राजवाडे १५।९९ ), "याखेरीज् सिवन्दीचें कम्तरीन पन्नास साठ लक्ष देणें आहे" ( राजवाडे १२।८७ ).

४ सङ्ख्याक्रमदर्शक विशेषणें अव्वल, दूम, सानी, सीम, चहारूम ही पाच आहेत सङ्ख्या देतांना पूर्वी एक विशिष्ट शब्द नङ्ग या अर्थी घालण्याचा प्रघात आहे; जसें, माणसें, कस अथवा इसम इतके, बैल, रास, भाण्डीं, आवाज; तोफा व हत्ती, जर्जीर, फळें, दाणे; सर्वसाधारण गोष्टी-सुमार.

५ फार्शी भाषेंत नामाचा लिङ्गभेद निसर्गानुसार आहे पशुदर्शक नामाला नर् व मादा हे शब्द पुढें अगर मागें जोडून पुल्लिङ्गी व स्त्रीलिङ्गी नामें सिद्ध करितात, तर कित्येकदा लिङ्गभेद भिन्न शब्दांनाच व्यक्त होतो जसें, अस्प म्हणजे घोडा व मादवान ( ∠फा० मायान् ) म्हणजे घोडी, पिदर अगर पदर म्हणजे बाप व मादर म्हणजे आई मादर हा शब्द फक्त मादर्चोद म्हणजे मात्रागमनी या शब्दांत आढळतो. पदर साठी पहा "आमचे पदर किल्लेगाह नारायणराव' ( ऐति ५८ ) 'बयाजीराव आपल पदर' ( वाड-सनदा १४० )

६ फार्शी भाषत 'हा' हा प्रत्यय लागन कोणत्याही नामाचें अनेकवचनाचें रूप सिद्ध होतें "आम्ही तुजुगांत बाहीं अज मारूज करितों का" ( राजवाडे २२।६२ ) या वाक्यांत बाहा हें बार् चें अनेकवचनाचें रूप असून त्याचा उपयोग बार्बार् वारवार या अर्थानें क्रियाविशेषणासारखा केलेला आहे. विचारवन्त प्राणिदर्शक नामाचें अनेकवचन आन् प्रत्यय लागून होतें "काकुनानि हाल व इस्तक्बाल" या शब्दप्रयोगामध्ये काकुनान् हें अनेकवचनाचें रूप असून त्याला पुढील शब्दाशी षष्ठीचा सम्बन्ध दाखविणारा इजाफतीचा इ हा प्रत्यय लागलेला आहे. परन्तु भाषेच्या अज्ञानामुळें आनी हाच अनेकवचनाचा प्रत्यय असें मराठी लेखक समजू लागले आणि 'अर्कान दौलत' ( = राज्यस्तम्भ ) हा शुद्ध प्रयोग जाऊन 'अर्कानी दौलतानी' ( इम २३६ ) असें लिहिण्यात येऊ लागलें तसेंच पुढील वाक्यांत

यथाः " महालींचे कार्कुनानी इस्कील करून तुम्याला करीत नाहीत " ( राजवाडे २०।१५२ ).

७ मूळ शब्द अकारान्त असल्यास आन्च्या ऐवजी गान् हा प्रत्यय लागतो. बन्देगान अली या नांवानें निश्चम्‌अली पुष्कळदां उल्लेखिला जातो. बन्देगान् ( ∠ फा० बन्दगान् ) हे बन्दा याचें अनेकवचनाचें रूप आहे. मूळांत बन्देगान्च्या आधी कम्तरीन् सारखें एखादें विशेषण असून तें अज्ञानानें गळलें आहे तें धरून, 'कम्तरीन बन्दगानि अली' याचा अर्थ हजरत अलीच्या सेवकांपैकी हीनतम असा होईल प्यादगान हा शब्द पायदळ या अर्थानें एकवचनी जरी वापरला गेला असला तरी मूळांत पियादगान् हें पियादाचें अनेक वचनाचें रूप आहे. "प्यादगानाची लढाई समोर लाऊन आपण सडी स्वारीनिशी कम्यर्गा मारून फोजेचा मोड केला " ( दिमरा १।२५३ )

८ मूळांत अकारान्त नामाचें अनेक वचनाचें रूप जात ( ∠ जात ) हा प्रत्यय लागून होतें उदाहरणार्थः " तमाम कारखानेजात चराईस जाण्याचा हुकूम जाला " ( राजवाडे ७।१६६ ); "किल्लेजातचा बन्दोबस्त' ( वाड-समा ३।१६ ); "याच प्रमाणें तोफजात ( ∠ फा० तुहफजात्, उपायनें ) बराय नजर नबाब वजीरखान मौसूफचे स्वाधीन केले " ( पद्मव ११८ ), " मेवेजातच्या ( = फळांच्या ) बहडूग्या " ( राजवाडे ५।१४४ ), " कन्धार हिरात वगैरे सुभेजातचा बन्दोबस्त " ( दिमरा २। ६६ ). पुरा म्हणजे पेठ हा शब्द हिन्दी असूनही त्याचें पुरेजात हें रूप पुढील वाक्यांत आहेः– " तमाम पुरेजात व कारखाने व राजमन्दिरी चौक्या ठेऊन बन्दोबस्त केला " ( ऐटि १।६५ )

९ आत हा प्रत्यक्ष मूळात अरबी असूनही फार्शी व तुर्की नामाला लागून बागायत ∠ बाघात्, कुर्निसात् ∠ कोर्निशात् व गैराद ∠ घेरात् अशीं रूपें सिद्ध होतात

१० अनेक अरबी नामांची अनेकवचनाची रूपें मूळ धातूत फरक होऊन होतात. तशा रूपाचा उपयोग फार्शीत रूढ आहे, मराठींत तो क्वचित आढळतो " हुजूरचे अकारीब " ( = जवळचे लोक ) ( राजवाडे १५।१२५ ), " अत्राफासिलेदार " ( राजवाडे ७।५४ ), " अमला " ( = अम्मल्दार ) ( राजवाडे ७।४५ ); फैला ( राजवाडे १०।३४७ ), मकातीब ( ∠ मक्तूब् पत्रें ) ( राजवाडे १०।३१२ ), " मतालब " ( ∠ मत्लब्, हेतू–राजवाडे ८।२०३ ); " रिआया व मुजारियान " ( ∠ रईयत् रयती व शेतकरी–राजवाडे ६।१५३ ), " पातशाहजादे व सलातीन " ( ∠ सुल्तान्, राजपुत्र–दिमरा १।२७२ ), वगैरे.

११ अशीं कांहीं, अनेकवचनी नामें मराठीत एकवचनी अर्थानें उपयोगिलीं जातात. उदाहरणार्थ, अखबार ( ∠ खबर्, वातमीपत्रिका राजवाडे १०।२७२ ), अश्राप ( ∠ शरीफ् आमेजीत, निरुपद्रवी ), अस्बाब ( ∠ सबब् माल—रा० १३ ।१५३ ), असामी ( ∠ इस्म् )• नेमणूक, व्यक्ती, अल्काब ( ∠ लकब् मा[illegible]– दिमरा ११७ ), अहकाम ( ∠ हुक्म् ) [illegible] ( चिरा [illegible] ) अव्वाल, [illegible]

( ∠ हाल् स्थिती, कैफियत ); आदाब ( ∠ अदब् मुजरा–ऐति १।१२ ); उमराव ( ∠ अमीर् सर्दार ); औकात ( ∠ वक्त् निर्वाह–राजवाडे १५।२९३ ); औलाद ( ∠ वलद्, प्रजा, कुळी ); औलिया ( ∠ वली, साधू ); औसाफ ( ∠ वस्फ् लौकिक–खरे ११।६१३५ ); कवाईत ( ∠ काइदा, युक्ती, शिस्त ); कुफार ( ∠ काफिर् लुच्चा, खरे १०।५२०२ ); कुर्निसात ( ∠ कोर्निश् वन्दन ); खतूत ( ∠ खत्त् पत्र–राजवाडे १०।१६४ ), तक्सीराती ( ∠ तक्सीर चूक–इऐ ५।४९ ), प्यादगान ( ∠ पियादा, पायदळ–दिमरा १।२४३ ); तवारीख ( ∠ तारीख् इतिहास ); मजालस ( ∠ मज्लिस्, बैठक–मुकेश्वर–सभापर्व २।३१ ); मरातब ( ∠ मर्तबा, किताब–राजवाडे ४।२३ ); मुशायख ( ∠ शैख धर्ममूर्ती–राजवाडे ५।११२ ); मसाला ( ∠ मस्लहत् ) वगैरे " रयायानी तरे कानद् खोरें " ( राजवाडे १६।४९ ) यात रयाया हें रयतचें अनेक वचनाचें रूप असून त्यास आनी हा प्रत्यय लाविला गेला आहे

फार्शीत द्विवचन नाही ऐन् प्रत्ययान्त जानिबैन, तर्फैन, वालिदैन् हे शब्द अरबी आहेत. ' जानीबैन " ( सानेपयाव ४८४ ) व " तर्फैन " ( खरे ७।३५ ६४ ) यांचा दुतर्फा, परस्परें याअर्थी क्रियाविशेषणासारखा उपयोग होतो. पुस्त ( ∠ पुश्त् ) पिढी हा शब्द फार्शी असतांही पुस्तैन असें द्विवचन पुढील वाक्यांत आढळतें: " दोन्ही रियासती पुस्तैन पासोन येक; जुदाई नाही " ( राजवाडे ७।१५१ ).

१२ विभक्तिप्रत्यय असे दोनच आहेत:– द्वितीयेचा अगर चतुर्थीचा रा व षष्ठीचा इ प्रथमेच्या एकवचनाच्या रूपांत अनिश्चितपणा दाखवायचा असला म्हणजे ई हा प्रत्यय लागतो, जसें, मर्दी म्हणजे कोणी एक मर्द कसोशी, किताबती, खुमारी, तफावती वगैरे पुष्कळच शब्दांत जो निरर्थक अन्त्य ई हा प्रत्यय आढळतो त्याचें मूळ उपरिनिर्दिष्ट नियमात असावें

१३ कर्मदर्शक नामास सन्दिग्धता घालविण्याकरिता विभक्तिप्रत्यय लागलाच तर रा लावितात मराठीतील ला हा प्रत्यय फार्शी रा पासूनच निघाला आहे असें दिसतें.

१४ इझाफत म्हणजे षष्ठी सम्बन्ध यात शब्दक्रम मराठीच्या उलट असतो, व षष्ठीचा प्रत्यय इ ( याचा उच्चार ए असाच बहुधा होतो ) हा पहिल्या नामाला लागतो, उदाहरणार्थ युनीचा गिरी याच भाषान्तर कोह इ नूर, जूनचा महिना याचें भाषान्तर माहे जून असें होतें 'राहणार पुणें' 'किल्ले पुरन्दर', 'अ कोम क' 'शिलक माह गुदस्त' वगैरे अनेक वाक्प्रचारांत फार्शी शब्दक्रम दिसतो सामासिक नामात मात्र शब्दक्रम मराठीप्रमाणें असतो व प्रत्यय गळतो; जसें गुलाब म्हणजे आब्–ई गुल् फुल–पाणी, सुगन्धी जल. अकारान्त नामास य हा प्रत्यय लागतो जसें 'बकाय उमर' ( साने–पयाव ४७६ ) म्हणजे आयुष्याची शाश्वती.

१५ हा षष्ठीचा प्रत्यय शाह्–आलम्, शाह्–जहान्, नूर–जहान वगैरे अपवादात्मक

शब्दांत व साहेब, वली वगैरे शब्दांनीं सुरू होणाऱ्या षष्ठी सम्बन्धांत उच्चारिला जात नाहीं; उदाहरणार्थ साहेब–हिम्मत हिम्मत्‌वान्, वली–न्यामत (=श्रीमन्त, राजवाडे १०।१६५ ) व वली-अहद ( राजवाडे ११।१६३ ) म्हणजे युवराज वगैरे शब्दप्रयोगांत येथील्या प्रत्ययाचा उच्चार नाहीं. मराठींत त्याचा उच्चार होणें हीच गोष्ट अपवादात्मक आहे; उदाहरणार्थ "अज सबब- दुरी-राह" पद्मव ११२, "अजबायेस बिमारी" (पद्मव ११४); अगरा मन्हामत. हिम्मत मर्दां-मदत खुदा या महशूर म्हणीचा अर्थ धीर-कसोशी मनुष्यांची ( व मग ) मदत ईश्वराची असा आहे. मूळांत हिम्मत् व मदद् या शब्दांच्या अन्तीं इ हा प्रत्यय आहे. तसेंच रहृन-रोगण मूळांत रहून-इ-रोधन म्हणजे तैल-रहृन असें आहे.

१६ सम्बोधनासाठीं कवितेंत आ हा प्रत्यय वापरतात. गद्यांत नामाच्या-पूर्वी अरे या अर्थी 'अय्' अथवा अरबी 'या' हें अव्यय उपयोगितात; जसें 'या खुदा'

१७ इतर विभक्तींनी दाखविले जाणारे सम्बन्ध पूर्वगामी अव्ययांच्या साहाय्यानें व्यक्त केले जातात, जसें, अज्‌–ई–सबब म्हणजे या कारणानें; दरीं विला म्हणजे या वेळीं वगैरे.

१८ पुरुषवाचक सर्वनामांपैकी तृतीय पुरुषी एकवचनी ऊ म्हणजे तो–ती, हें पुढील वाक्यांत आढळतें.– "बाद् ऊ (= त्याच्या मागून ) अव्लाद् व अह्फाद् त्यासी रवा करणें" ( राजवाडे १५।३६४ ). पुरुषवाचकच पण षष्ठीदर्शक संयुक्त सर्वनामांपैकी तृतीय पुरुषी अश् "आखीरश" (= म्हणजे त्याच्या अन्ती, साने-पयाव ४८० ) यांत आढळतें.

१९ हरएक (∠ हर्यक् ) व हर्दो (= दोघेही ) यांचा उपयोग बराच आढळतो; उदाहरणार्थ "हर्दो जणांचा जमान घेणें" ( राजवाडे १५।४७ ). 'खुद्द' (∠ खुद् = आप ) हें सर्वनामाप्रमाणें आहे. 'ब–जिन्नस' व 'बराय खुद' यांचाही उपयोग खुद्द तेंच असा अर्थ दर्शविण्याकडे होतो. "तें पत्र ब–जिन्नस त्यांणीं स्वामींचे सेवेसी पाठविलें" ( राजवाडे ८।८५ ). "त्यांसी ब–जिन्नस नजर बेग खांजी यांणींही पत्र सेवेसी लिहिलें आहे" ( राजवाडे ८।२११ ). बराय याचा अर्थ साठीं अगर युक्तीनें असा होतो. तथापि अज्ञानामुळें, "बराय खुद पादशहा याजवर मी छापा घालितों" ( मराचिथोशा ३४ ), व "गोपाळराव गोविन्द यांनीं आपली फौजेचे तसेंच बरायें खुदसास उभे राहून श्रीमन्तांचे हवेलीचें रक्षण केलें" ( राजवाडे ११।५९ ) असे प्रयोग आढळतात.

२० दर्शक विशेषणांपैकीं ईं (= हा) व आं (= तो) हीं मराठींत आढळतात. दर्यारी पत्रांत ईं जानंब (= ही बाजू ) याचा उपयोग आम्ही दर्शविण्याकडे होतो; त्याच-प्रमाणें "आं साहेबीं खत पाठविलें" यांत आं साहेबी याचा अर्थ 'आपण' असा असा-वयाचा. या शिवाय आंजीवाब, दर्यामेक इत्यादि प्रयोगांत ईं आहे. "अर्जीमाव

( = या नन्तर ) होईल तें नमूदास येईल " ( राजवाडे १०।१९३ ), शिवाय " दरी सुरत " म्हणजे या स्थितीत ( राजवाडे १९।८ ).

२१ करणें, मारणें, देणें इत्यादि क्रियापदांच्या पूर्वी क्रियावाचक अगर इतर नाम घालून संयुक्त क्रियापद सिद्ध करण्याचा प्रकार मराठीने फार्शीवरूनच उचलला. कुदणें खान्देशांत अजून प्रचारांत आहे, हा प्रयोग कानाला गोड लागत नाही पण उडी मारणें ( ∠ फा० झदन् ) हा प्रयोग रूढ झाल्यामुळें गोड लागतो. मिशीवर ताव देणें यांतील ताव देणें हें बरोबर ताब् दादन=पीळ देणें चें भाषान्तर आहे.

२२ सकर्मक क्रियावाचक नाम व असणें अगर होणें मिळून कर्मणि क्रियापद सिद्ध होऊं लागलें, जसे कत्तल होणे म्हणजे मारलें जाणे; गडप होणें म्हणजे ग्रस्त होणें इत्यादि. याचा एक परिणाम असा झाला की मागील क्रियावाचक नामांचा उपयोग कर्मणि धातुसाधित विशेषणासारखा होऊं लागला, जसें इतराज ( = नाराज ) गर्क, ( = निमग्न ), जमा ( = एकीकृत ), तर्बेज ( = शिक्षित, प्रवीण ), तहकीक ( सत्यनिर्णीत, खरें ), दखल ( = श्रुत, माहीत ), दिक्क ( = क्षीण ), माहीत ( = ज्ञात ) वगैरे.

२३ क्रियापदाच्या रूपांपैकीं " गुम् शुद्. " " मोतँब मुद् " मध्यें शुद् म्हणजे झाले व " रवां अस्त " (राजवाडे १६।४१ ) मध्यें अस्त म्हणजे आहे, ' रोशन गर्दीद् ' मध्ये गर्दीद् म्हणजे झालें व ' गुदस्त ' म्हणजे झालें न रवां दारन्द् मध्यें दारन्द् म्हणजे ठेवावें असे पांच शब्द सांपडतात.

२४ पुढील **क्रियापदें** फार्शी शब्दापासून झालेली आहेत

( १ ) धातुपासूनः— अज्मावणें ∠ आझ्मा, गुजरणें ∠ गुझर्, गुजराणणें ∠ गुझराम्, छापणें ∠ चाप, तवानणें ∠ तवान्, नावाजणें ∠ नवाझ्, फर्मावणें ∠ फर्मा, बजावणें ∠ बजा आर्.

( २ ) नामापासूनः— खर्चणें ∠ खर्च्, गन्जणें ∠ हड्ग्, चोपणें ∠ चोब्, जबावणें ∠ जवाब्, जमणें ∠ जम्अ, ज़ुमानणें ∠ गुमान्, जोरावणें ∠ झोर्, झाडणें ∠ जारूब, डागणें ∠ दाघ्, तपासणें ∠ तफहुस्, दगावणे ∠ दगा, दफनणें ∠ दफन्, दमणें ∠ दम्, नकलणें ∠नक्कल, नक्षासणें ∠ नक्श्, पेचणें ∠ पेच्, पेहेरणें ∠ पैरहन्, फितणें ∠ फित्ना, बदलणें ∠ बदल्, बनावणें ∠ बिना, बिछावणें ∠ बिसात्, मुरणें ∠ मुरम्बा ∠ मुरब्बा, रन्जणें ∠ रञ्ज्, शिलगावणें ∠ शल्ह्, सतावणें ∠ सतम्, सुलासणें ∠ सूराख्, हवालणें ∠ हवाला, कुर्पण्डणें, जमावणें,

( ३ ) विशेषणापासूनः— जाहीरणें ∠ झाहिर्, नरमणें ∠ नर्म्, लङ्गडणें ∠ लङ्ग् , सरदणें ∠ सर्द्, सुस्तावणें ∠ सुस्त्.

२५ पुढील क्रियाविशेषणें फार्शीतून मराठीत आलेलीं आहेत. अखेर, अजीबाद ( = बिल्कूल, यापुढें राजवाडे १०।१६७,१७।१९३ ), अजून, अन्करीब, अव्वल, अल्बत्, अलाहिदा, आस्ते, खाहिनखाई, खामखा, खास, खुफिया, खुसूस, गाय-

बाबा, गुद्स्ना, गोया, जाहिराणा, जूद, फक्त, फिल्फोर, फिल्वाके, फिल्हाल, पेशजी, बल्के, बार्बार, बाहाँ, बिल्यकरई; बिल्कूल, बिल्फैल, बेलाशक, मबादा, महतकद्दुम, बन्दा, शायद, शिताब, हर्गीज, हम्खास, हमेशा.

२६ पुढील उभयान्वयी अव्ययें फार्शीतून मराठींत आलीं आहेत– अगर ( = जर, पद्मव १०९ किंवा ), कीं ∠ कि, अम्मा, चुनांचे, मगर ( परन्तु ), या, व, लेकीन, लेहाजा, सबब

२७ पुढील उद्गारवाचक अव्ययें फार्शीतून मराठींत आली आहेत, अफसोस! खबर्दार!गप! खामोश! खाशी! खूप! खैर! चूप! तोबा! वाह! वाहवा! शाबास! इत्यादि

२८ पुढील पूर्वगामी व पुरोगामी शब्दयोगी अव्ययांच्या योगानें क्रियाविशेषणें सिद्ध होतात अज् ( ∠अज़् ) = मुळें, पासून, ते, ता = पर्यन्त, दर् = आत, ब, बि = -ला, -नें; बा = सह, बर् = वर, बराय् = साठीं, व बे = वाचून ही मूल पूर्वगामी शब्दयोगी अव्ययें होत इतर नामाशी याचा सयोग होऊन सयुक्त शब्दयोगी अव्ययें सिद्ध होतात; कित्येकदां मूल उपसर्ग गळून जाऊन नामांचाच अव्ययासारखा उपयोग होतो अव्ययात्मक नामाच्या अन्ती व सयुक्त शब्दयोगी अव्ययांच्या अन्ती इझाफत्‌चा इ हा प्रत्यय लागतो परन्तु मराठीत तो गळतो. भाषेच्या अज्ञानामुळें कित्येकदां पूर्वगामी अव्ययाच्या पुढील नामास –चा,–ची,–चें इत्यादि मराठी प्रत्यय लागतात तर कित्येकदा फार्शी पूर्वगामी व मराठी पुरोगामी दोन्ही अव्ययांचा उपयोग आढळतो, जसें, "अज्रूय (= रीतीनें) वाजबीच्या, व हक–परस्तीच्या व इन्साफाच्या रीतीनें" (पेअ ६१), "ब–जोर्मर्दीनें" (राजवाडे १०।२१९)

सयुक्त शब्दयोगी अव्ययें खाली दिली आहेत

१ अज्ः–अज्–कदीम = पूर्वीपासून (वाड–मा १।६५), अज्तरफ = याजूनें, कडून, अज्बायेस = कारणानें (पद्मव ११४); अज्सबब = कारणानें (पद्मव ११२) इत्यादि.

२ अज्रा ( ∠अज़्राहि ) = मार्गें, पूर्वकः–अज्रा एख्लास = स्नेहपूर्वक (राजवाडे १०।११८), अज्राहे खानगी = घरोब्याचे रीतीनें (राजवाडे ५।८५); अज्राहे दोस्ती = मैत्रीपूर्वक (राजवाडे ५।१६४), अज्रा–मन्हामत = कृपापूर्वक; अज्राहे मेहेर्बानगी (राजवाडे १०।२१२), अज्राहे हरामजादगी (राजवाडे ११।४१) वगैरे वगैरे.

३ अज्रूय = रीतीनें (पेअ ६१).

४ अजी ( ∠अज़्–ईन् ) या पासून अर्थ न कळल्यामुळें पुढील वाक्यात पासून शब्द निष्कारण पडला आहे– "अजी पासून कुसूर न कीजे" (राजवाडे १।२४८). "अजीबाद" = यापुढें (राजवाडे १०।१६७, १०।१९३), अजीबायेस ( ∠अज़्–ईन्–बाइस़् ) या कारणास्तव (पद्मव ११२); अजी वास्ते म्हणून (इम ६६);

अर्जी सबब, इत्यादि. अर्जीबाद पासून अर्जी असा सहेर होतो व त्याचा उपयोग बिल्कूल या अर्थानें होतो.

५ अहद ( ∠अज़् हद्द–इ ) = च्या सीमेपासून. " अहद रायगिरी " ( चित्रगुप्त १६१ ).

६ कबिले ( कब्लू–इ ) पूर्वी. " कबिले माही " ( राजवाडे १०।१६४ )

७ खिलाफ ( ∠ब–खिलाफ्–इ ) विरुद्ध " खिलाफ–मर्जी " ( राजवाडे ३।४५६ ).

८ जहाती ( ∠ ब–जहत्–इ ) साठी. "जहाती भण्डारा" ( राजवाडे १५।१५३ ).

९ तहद ( ∠ता–हद्द–इ ) सीमेपर्यन्त " तहद–दिल्ली " ( पारसनीस ब्रप २५३ ).

१० ते, ता, तह " तारीख एक ते सात " मधील ते हें अव्यय फार्शी ता चेंच रूपान्तर असावें " ता–मग्दूर " शक्य तोंवर ( राजवाडे ७।३७ ); " ता–हाल " आजपर्यन्त ( खरे ७।३५७५, राजवाडे १०।१८२ ) तह हेंही ता चेंच रूप आहे; जसें तह–हयात म्हणजे आ–जन्म

११ दर याचा अर्थ आंत असा आहे; जसें, " दर् हर् साल " म्हणजे प्रत्येक वर्षी ( राजवाडे २०।९ ), " दर्महा " = महिन्यास ( खरे ८।४११९ ). परन्तु हर् म्हणजे प्रत्येक याच्याशी दर् चा घोंटाळा होऊन दर् म्हणजे प्रत्येक असा अर्थ सम्भवला; जसें " दर्गाह " म्हणजे कधीही ( राजवाडे ११।३६ ); " दर्वक्त " = नेहमी ( राजवाडे ११।३६ ), दर्महा = प्रत्येक महिन्यास

१२ दर्म्यान ( ∠ दर् मियान् इ ) = मध्यें.

१३ दरी ( ∠ दर–इन् ) = या.. आंत, जसें, " दरी बाब " ( हुम ६७ ); " दरी वख्त " ( राजवाडे १६।१५२ ); " दरी विला " = यावेळी, " दरी सूरत " ( राजवाडे १९।८ ) वगैरे

१४ दिमत ( ∠ ब ख़िम्मत्–इ ) तर्फेचा, कडील, जसें, दिमत अ

१५ नजिक ( ∠ नज़्दीक्–इ ) = सन्निध. " नजीक समाधी " ( राजवाडे १५। १५४ ); " नजीक नदी " ( राजवाडे १५।२५२ ).

१६ निस्बत ( ∠ ब-निस्बत्-इ ) = दिमत.

१७ ब ( ∠ ब ) = नें : " ब-ई सबब " ( सानें–पयाव ३८४ ); " ब–तारीख " = तारखेस ( राजवाडे १६।५९ ), " ब-वजे–अहसन " = उत्कृष्ट रीतीनें ( राजवाडे १५।११३ ); इत्यादि

१८ ब ( ∠ बा ) = सह, निशी. " ब–अब्रू " ( दिमरा २।२६ ); " ब–ज़ामिधन " ( खरे ५२।६३९९ ); " ब–पोशाख " = पोशाखी ( साने–पयाव २९६ ); " ब–वकूफ " = शाहाणा ( दिमरा १।४८ ); " ब–सरन्जाम " ( राजवाडे १। १४९ ); " ब–सवाब " = युक्त ( राजवाडे ५।८५ ).

पुढील ठिकाणीं ब हें अव्यय निष्कारण आलेलें आहे. " बमय " या जोडयांतय बची जरुरी नाहीं. "बमयकुटुम्बासुद्धा " ( राजवाडे १०।२६५ ) यांत

एकाच अर्थाची दोन एक पूर्वगामी अव्यय व एक पुरोगामी अव्यय ही उपयोगिली आहेत. तसेच पहा " ब-शर्ती-प्रमाणें " ( राजवाडे १९।१०८ ). " ब-हर्गीज़= कधींही, " ( राजवाडे ७।२३ ) यांत बची आवश्यकता नाही.

१९ ब-गैर ( ∠ बि-घैर्-इ ) वांचून. " बगैर जागीर " ( इम ६६ )

२० ब-तरीक ( ∠ ब-तरीक्-इ ) मार्गे; दाखल. " ब-तरीक नज़रबन्द " ( दिमरा १।१२२); " ब-तरीक मेजवानी म्हणून " ( दिमरा १।११४ )

२१ बदूल, साठी " बदल-नन्दादीप व भण्डारा " ( राजवाडे १५।१५८ ).

२२ बा=सह. " बा-ज़मियत " ( राजवाडे ५।१३२ ), " बा-यक्-दिगर " = एकमेकाशी ( साने-पयात्र ४७३ ); " बा-वकर " ( राजवाडे १०।२५२ ), " बा-वकूफ " ( राजवाडे १२।२७ ); " बा-वजूद " = असें असूनही ( राजवाडे १।१२४ ).

२३ बि-कलम, बि-तफ्शील, " बि-तर्जुमा = " नियमानुसार ( राजवाडे १५।२७१ )

२४ बर म्हणजे वर. मराठी वर हें बर् चेंच रूपान्तर असावें. " बर्तख्त " = तख्तावर ( दिमरा १।२६९ ), " बर्तर्फे " = बाजूस, पदच्युत; " बर्पा " पायावर, उपस्थित ( राजवाडे ५।७६ ), " बर्बाद " = वाऱ्यावर, वाताहत ( होके १४ ); " बर्हक्क "= सत्यास अनुसरून, अनुसरून ( राजवाडे १५।३३, ३।११० ).

२५ बहुकूम ( ∠ बहुक्म्-इ ) प्रमाणें. " बहुकूम याद " ( वाड-बाबा २।६६ ).

२६ बिला ( ∠ अ० बिला ) वांचून. " बिला उजूर " ( गोइसा १५ ); " बिला कसूर "; " बिला-महसूल " ( राजवाडे ७।९४ ); " बिला हुज्जत " ( ऐति २।७४ ).

२७ बराबर=सवें. "बराबरी माणकोजी हुकेबर्दार ऐवज पाठविला असे " ( राजवाडे ५।१३० ).

२८ बराय = साठीं "बराय तिज़ारत "= व्यापारासाठी ( पद्मव ११३ ), " बराय नजर " = उपायनासाठी ( पद्मव ११८ ), " बराय मातम्पुर्सी " = दुखवट्यासाठीं. ( पद्मव ११४ )

२९ बाद ( ∠ बअद्-इ ). " बाद-ऊ " त्याच्यानन्तर ( राजवाडे १५।३६४ ), " बाद-दसरा " ( खरे ८।४३५२ ).

३० बादज ( ∠ बअद्-अज़् ): " बादज़्-ईद " ( दिमरा २।३७ ); " बादज-बर्सात " ( इम २६० ); " बदज्-फसे " ( राजवाडे १२।१२५ ).

३१ बे वांचून. " बें-उजूर " ( राजवाडे १०।५७ ); " बे-कुसूर " ( राजवाडे २७।२२० ), " बे-सत्रे " = निर्भयपणें ( जोरा १०५ ),. " बे-गुन्हा ". ( गोरा १०५ ) " बे-जाब " ( खरे १।४४१ ); " बे-तक्शीर" ( दिमरा २।१२० ) " बे-

दिक्कत " ( राजवाडे २२।१४ ), " बे-मुर्वत " (खरे ६।२६७९ ); " बे-मुलाजा" ( खरे ९५४ ); बे-हुरमत " ( दिमरा २।५७ ); " बे-शक, " " बे-शुभह " ( साने-पयाव ४८२ ) इत्यादि

३२ बे ( ∠ बि ) = - नं. " बे-ज़रब " = जोगानें ( पाच ४० ). " बे-जोर " ( खरे ८।४१९९ ), " बे-तन्हा " ( राजवाडे १९।९३ ) " बे-वजे " ( राजवाडे १२।२२ ), " बे-वाजवी " ( गोइसा १३ ); " बे-शर्त " ( वाड-समा १।३४ )

३३ माफक ( ∠ मुवाफिक्-इ ) प्रमाणें " माफक-मरातब " ( दिमरा १।७५ ); " माफक-मामूल " (दिमरा २।९६); ' माफक-हुकूम-विलायत " ( पद्मव ११५ )

३४ मे, मये ( ∠ मअ-इ )-सह. " मे-जमियत" ( सानेपयाव ४९३ ); " मै-फर्जन्दां " ( वाड-सनदा ८७ ), " मे-फौज " ( साने-पयाव ४९४ ), " मये लक्ष्मणपन्त " ( राजवाडे १।१८४ ), " मये वसूल " ( राजवाडे १०।१६४ ); " मये जमियत " ( राजवाडे ५।१४२ )

३५ शिवाय ( ∠ सिवाय ) " शिवाय पाटीलबावाचे पर्वानगी " ( दिमरा १।११९ ), " शिवाय तोफा ताहफ " = उपायनें वजा करून वर (दिमरा १।१०४).

२९ मराठीत पुढील अव्ययें पुरोगामी आहेत त्यापैकी (१)अखेर,(२) ऐवजी ∠ ब -इवज़-इ, ( ३ ) खेरीज ∠ खारिज्-इ = बाह्य, शिवाय, ( ३ ) ता-गायत ∠ ता-घायत-इ =अन्तापर्यन्त, ( ५ ) दर्म्यान ∠ दर्मियान्-इ = मध्यें, ( ६ ) देखील ∠ ब दाखिल धरून सुद्धा, ( ७ ) नजीक ∠ नज़्दीक् जवळ, ( ८ ) बर्हुकूम ∠ बर्हुक्म्-इ प्रमाण, ( ९ ) बाद नन्तर, दाखलबाद बार केले असेल ( वाड समा १।१७५ ) (१०) माफत ∠ब- मुआरफत् इ ओळखीनें, मध्यस्थीनें, ( १० ) शिवाय या अव्ययांची विशेष ओळख करून देण्याची आवश्यकता नाही (११ ) तरीक ∠ ब-तरीकि मार्गे, योग्य.— " सलाहतरीक " = युक्तिवाद म्हणून ( दिमरा १।७ ), " तोफा-तरीक " = नेज़राण्यास योग्य ( ऐकिप्र २।६१ )," नजराणा-तरीख " ( ऐटि २।७१ ) ( १२ ) निहाय याची व्युत्पत्ती अनेकवचनाचे प्रत्यय आन् अगर आनी व हा अशी असावी; पण ही समाधानकारक नाही. " किल्ले निहाय कैद ठेविले " म्हणजे किल्याकिल्या-वर कैद ठेविले, असा अर्थ होतो ( १३ ) माफक ∠ मुवाफिक्-इ प्रमाणें " मुद्यामा-फक " = इच्छेप्रमाणे ( सभासद ३९ ) ( १४ ) माविजा ∠ ब-मुआवज़-इ = ऐवजी- " वकलानीचे माविजा " ( राजवाडे ५।१९५ ) ( १५ ) वास्ते ∠ ब-वासित-इ = माध्यमे, साठी " मज्मुना वास्ते " = मज्कुरासाठी ( साने-पयाव ३८७ )

३० कित्येकदा नामाची द्विरुक्ती होऊन शब्दयोगी अव्यय मध्यें येतें:—

( १ ) अलाहिदा-ब-अलाहिदा, एक-ब-एक, कूच-ब-कूच, गिर्द-ब-गिर्द; जरा-ब-जरा, जा-ब-जा, देह-ब-देह, दर-बदर माह-ब-माह, रोज़-ब-रोज, रू-ब- रू, साल-ब-साल, हर्फ-ब-हर्फ

( २ ) जोर-बे-जोर, रात-बे-रात, शर्त-बे-शर्त, सलामत-बे-सलामत

( ३ ) कार्किर्दी-दर-कार्किर्दी, कूच-दर-कूच, मजल-दर-मजल, पुस्त-दर-पुस्त पैदर्पै वगैरे

३१ बिल् ( ∠ पूर्वगामी अव्यय बि ( = नें ) + ( अ ) ल् निश्चायक उपपद ) व फिल् ( ∠ पूर्वगामी अव्यय फी ( =आंत ) + ( अ ) ल् ) हे अरबी उपसर्ग लागून पुढील क्रियाविशेषणें सिद्ध झालेली आहेत. बिल्-एकरुई = एकनिष्ठपणें ( राजवाडे ६।६०२ ), बिल्कूल, बिल्कैल = वस्तुतः ( राजवाडे १५।२४८ ), बेल्मक्ता ( राजवाडे १८।५३ ), फिल्फौर = त्वरेनें ( ऐटि ११५९ ), फिल्वाके = बरोबर; फिल्हाल = सध्यां ( पद्मव ११८ ).

३२ यांखेरीज पुढील क्रियाविशेषणें मराठींत उपयोगिलीं जातातः

( १ ) कालवाचकः अखेर, अजून, अव्वल, गुद्स्तां, जूद् = लौकर ( राजवाडे १९।७३ ), दी-पेस्तर = उद्यां ( इम ६८ ), दुबा", पेस्तर, पेशजी = पूर्वी, बार्हा = बारबार, यन्दा, रोज, सानील्हाल = पुन्हां, हर्गाह, हर्गीज = कधीही हल्ली वगैरे.

( २ ) स्थलवाचकः आम-खास ( = सर्वत्र ), इस्तक्बाल=सामोरें ( राजवाडे ५।१४५ ), गर्दोगर्दी = चोंहीं बाजूस, चौगिर्द, जानीबेन, तर्फैन, पेशवा = सामोरें ( द्विमरा १।२।३ ).

( ३ ) रीतीवाचकः अजीबात, अजी, अल्बत्, अलाहिदा, आस्ते, खाई नखाई, खामखा ( = तुझी इच्छा असो, नसो तरी निश्चयपूर्वक ), खास, खुफिया = अन्तस्थ रीतीनें ( द्विमरा २।१५ ), खुसूस = विशेषत. ( राजवाडे ५।५२ ); गायबाना = अपरोक्ष, जबानी = मुखें ( राजवाडे ८।१३८ ), जरूर, जलद्, जाहिराणा = उघडपणें ( राजवाडे १।२८१ ), जिन्हार = मुळीच ( सानेपयाव ४८४ ), तन्हा=एकाव्यानें ( राजवाडे ५।२५ ), थेट ∠ ताहद्, पैहम = लागोपाठ ( साने पयाव ४७८ ), न्यहायत = अत्यन्त, मुफस्सल = सविस्तर, राज्रोस, शायद् = कदाचित्, मबादा = कदाचित् ( राजवाडे १।४६ ), समीय = बालामाहि ( राजवाडे १०।२७८ ), हकनाक, हमखास = निश्चयें.

# शब्दसिद्धी

१ नामास अगर विशेषणास पुढील प्रत्यय लागून भाववाचकनामें सिद्ध होतात.

१ आः- गर्मा; पन्हा ∠ पहूना ∠ पहून् = रुन्दी

२ आईः-फार्शीत रोशनाई हा एकच शब्द आई प्रत्यय लागून झालेला दिसतो. मराठींत पुढील उदाहरणें आहेतः अमिराई ( प्रभाकर १३९ ); कदिमाई ( राजवाडे ८।११९ ), गनिमाई ( खरे ६।२७९६ ); जबराई (परशराम १३९); जलदाई; दिरङ्गाई यांतील आई हा प्रत्यय निष्कारण आहे, दुनियाइ ( राजवाडे ५।२० ), दुरुस्ताई ( जोरा ५ ), नरमाई ( जोरा ६ ), नाजुकाई, बारकाई, सराफाई; सुस्ताई इत्यादि.

३ ईः-एकी, कार्कुनी, खुषी; दानाई; दुही, सबुरी वगैरे

४ कीः-हा प्रत्यय गीचेंच रूपान्तर असावें. गन्दकी ∠ गन्दगी = घाण; जामीनकी, दर्म्यानकी ( खरे १०।५२९६ ); मुजावरकी ( राजवाडे १५।२६ ); खानकी ( राजवाडे १२।१९२ ); शहाजादकी ∠ शाहझादगी ( ऐति ५१ ) हा प्रत्यय मराठींत बाड्गलाच रूढ झाला आहे

५ गिरीः-फार्शीत गर् हा कर्तृवाचक प्रत्यय आहे; याला ई लागून गरी हा संयुक्त प्रत्यय सिद्ध होतो खझान्ची-गरी गुमास्तगरी, मुतसद्दीगरी, बख्शीगरी, व सिपाहगरी अशा कांही थोड्या शब्दांत पदवीदर्शक अगर कार्यदर्शक म्हणून गरी या प्रत्ययाचा स्वतन्त्र उपयोग आढळतो गीर् या धातूला ई लागून घेणें या अर्थाचा गिरी फक्त कबज्गिरी खबर्गिरी, दस्तगिरी व मुलूख गिरी या चार शब्दांत दिसतो. मराठीतील उदाहरणें.

( अ ) खजाञ्चीगिरी, कारेगिरी, गुमास्तेगिरी, मुत्सद्दीगिरी, बक्शी-गिरी, शिपायगिरी, सौदागिरी वगैरे.

( आ ) अस्तगिरी, खावन्दगिरी, गाफील-गिरी, गुलाम्गिरी, दखलूगिरी, दम्यान्गिरी, दिवाण्गिरी, दरज्-गिरी, दुस्मान्गिरी, नकास्-गिरी, प्यादेगिरी, पैवस्तगिरी, बिदा-गिरी, बेमान्गिरी, मर्दान्गिरी, माहीत्गिरी, मुद्दईगिरी, मुल्लागिरी, वस्ताद्गिरी, सर्दार्गिरी, इत्यादि.

६ गी.- हा प्रत्यय मूळांत अकारान्त शब्दासच लागतो, जसें बन्द-बन्दगी. इतर उदाहरणें अजुर्दगी, असुदगी, खफगी, गिर्वीदगी, जिन्दगी, ताजगी, दारोगी, देहनगी, निवीसन्दगी, प्यादगी, पोकगी, बन्दगी, बे-मजगी, मर्दानगी, मान्दगी, रवानगी, जगी, शर्मिन्दगी, हरामजादगी इत्यादि. मराठींत स्वतन्त्रपणें पुढील भाववाचक नामें सिद्ध झालेली आहेतः-

उमेदगी, कर्सदगी, खुर्सन्दगी, जुदागी, दुश्मनगी, ना-तवानगी, पटेलगी, फुर्सगी, बजीदगी, बिदागी, बेमानगी, मेजूवानगी, मेहमानगी, मेहेरबानगी, लाचारगी राणगी, वगैरे.

७ आत्:-कित्येक अरबी भाववाचक नामाच्या अन्ती अत् येतो. अरबीतील, ईयत् हा प्रत्यय कैफियत, खसूसीयत,जाइलीयत, मालकीयत, वाकफीयत, वाहदीयत, वगैरे ५-६ शब्दांत आढळतो. पुढील शब्द त लागून झालेले आहेत. खलीफत, नायबत, वजीरत, हेजि्रत वगैरे. इनामत, गुजारत कफारत, फर्जन्दानत वगैरे शब्दांतील अन्त्य तला मुळांत आधार नाही मराठीत -आत् हा प्रत्यय परिणत झालेला दिसतोः जैसें, इद्बारात, कबुलायत, करामात, कायजात, जरुरात, जाहिरात, तहकीकात, ताबीनात, तालूकात, नबाबात, मालूमात, मुकामात, रुजवात, सुरवात, हुजरात.

२ अल्पत्वदर्शक नामें-इचा ( बगिचा ८ बाग् ), - क ( जम्बूरक, बदक ८ बत् ) व-चा ( गालीचा ) हे प्रत्यय लागून होतात

३ स्थानदर्शक नामें पुढील प्रत्यय लागून सिद्ध होतात.

( १ ) आबाद:- अहमदाबाद, हैद्राबाद वगैरे.

( २ ) खाना ( ८ फा० खाना = गृह ) अदबखाना, अजायबखाना, घुसलखाना, दारूखाना वगैरे.

( ३ ) गाह,-गा:- इद्गा, कम्बर्गा = सेनामध्य, किल्लेगाह= वन्दनस्थान, खाब्गा = निद्रागृह, जागा, दर्गा, पागा वगैरे.

( ४ ) दान्:- अङ्गुस्तान, कलम्दान, जुज्दान, गुल्दान, चिराग्दान, ताव्दान, शाम्दान वगैरे.

५ दाणी:- ( हें दान् चेंच रूपान्तर आहे ) अत्तरदाणी, पिकदाणी, चहादाणी वगैरे

६ स्तान:- कबरस्तान, तुर्कस्तान, हिन्दुस्तान वगैरे.

४ नामसाधित कर्तृवाचक शब्द पुढील प्रत्यय लागून होतात.

( १ ) चीः- खजान्ची, तबल्ची, तास्ची, तोफ्ची, नगारची, नशेक्ची, मर्फांची, मशाल्ची

( २ ) जी:- खजान्जी, दिवाणजी, मशाल्जी, मियाजी.

( ३ ) गरः- कारीगर, जादूगर, जीन्गर, बाजीगर, सौदागर

( ४ ) गारः- कमान्गार, कल्हईगार, कारीगार,किमयागार,खिद्मत्गार, गुन्हेगार, जादुगार, नकासगार मदत्गार, माहीतगार, शिकल्गार

( ५ ) बान्:- पास्बान, मेहेर्बान.

( ६ ) वान्:- बाग्वान, दर्वान, सार्वान

५ विशेषणें व नामें सिद्ध करण्याचे इतर प्रत्यय.

( १ ) ई:- अमली, अस्मानी, कबजी, कलमी, जुबाबी, हौशी वगैरे.

( २ ) ई:- [ फार्शी द्रव्यदर्शक ईन् पासून ] आयनी, चर्मी, चोबी, जरी, पश्मी, खि·अी, रङ्गी, सङ्गी.

( ३ ) ईनः– रङ्गीन, सङ्गीन.

( ४ ) आनाः– जख्माना, जनाना, तल्बाना, दिवाणा, मर्दाना, माहाना, मेहनताना, मोताना.

( ४ ) ईनाः– छबीना, जख्मीना, माहीना, रोजीना, सालीना.

( ५ ) मन्दः–अकलमन्द, आर्जूमन्द, एहसान्मन्द ( ऐच ११५ ), कसलमन्द, दौलतमन्द, नियाजमन्द, फिकीरमन्द, बहरामन्द, रजामन्द

( ६ ) वजाः–काडीवजा.

( ७ ) वन्त, वन्दः–खुदावन्त, गरजवन्त, खुदावन्द, दरदवन्त, फिकीरवन्द, रजावन्त

( ८ ) वारः–असामीवार, इस्मनवेशीवार, उमेद्वार, कलमवार, कैदवार, खुलासेवार तालेवार, बख्तवार, बयान्वार, बाबत्वार, शिस्तवार.

( ९ ) शाईः– [ फा० शाही =राज्य ] काफर–शाही, शिवशाही, नोकरशाही, लोकशाही, शिन्देशाई, बाबाशाई

( १० ) शीर.–अदबशीर, आराम्शीर, कायदेशीर, दाखलेशीर, नफेशीर, फाकेशिर, मस्लतशीर, मोहीमशीर, वक्तशीर, हङ्गाम्शीर, हवा–शीर.

वरील पैकी कांही विशेषणे क्रियाविशेषणासारखी उपयोगिली जातात

६ क्रियावाचक धातुसाधित नामें पुढील प्रमाणें होतात

( १ ) धातूस– इश लागूनः– [ मराठीत उपान्त्य इ दीर्घ होते अगर ए होते अगर तिचा अ हाऊन कित्येकदा ती गळते, व अन्त्य श चा विकल्पें करून स होतो ] अज्मास, आज्माइश, अफजायश, आरास, कशीश, कोशीस, खाईश, नवाजीस, नालीस, निगारिश, पर्वर्श, पुर्शीस, पैमास, फर्मास, बक्शीस, बारीश, मालीस, रञ्जीस, रवेश, साजीश. याच तऱ्हेनें पैदास व बालाईश हे दोन शब्द पैदा व बाला यादोन विशेषणांपासून सिद्ध झालेले आहेत. वरील नामांस निरर्थक ई लागून कसोशी बाक्षिसी इत्यादि रूपें प्रचारांत आलेली आहेत.

( २ ) धातूस–आ लागूनः– अन्देशा

( ३ ) धातूस–आक लागूनः–खुराक, पोशाक

( ४ ) धातूचाच क्रियावाचक नामासारखा उपयोगः–अङ्गेज, अन्दाज, गुजर, गुजार, जोस, ताब, दर्गुजर, फरेब, शिताब, साज वगैरे.

( ५ ) क्रियापदाचाच नामासारखा उपयोगः– आमदन, कर्दन–बस्तन वगैरे.

( ६ ) क्रियापदांतील अन्त्य अन् काढून उरलेल्या भूतकाल रूपाचाच नामासारखा उपयोगः–आमद, गुजास्त, निशस्त, फरोक, फिरस्ताद, बर्खास्त, पैवस्त, रफ्त, शिकस्त

( ७ ) भूतकाल रूपास–आ ८ अ ( ह ) लागून होणाऱ्या भूतकाल वाचक अव्ययाचाच नामासारखा उपयोगः–गुमास्ता, नविश्ता, बस्ता, मुर्दा, शिकस्ता.

( ८ ) दोन भिन्न क्रियापदांच्या भूतकाल रूपांच्या द्वन्द्वसमासानें:–आमद्रफ्त, खरेदी–फरोकी, सुदामत.

( ९ ) एकाच क्रियापदाच्या धातूस व भूतकाल रूपास उ नें जोडून अगर त्या शिवाय:–गुफ्तगो, बन्दोबस्त.

७ धातुसाधित कर्तृवाचक शब्द पुढील प्रमाणें होतात– (अ)

( १ ) धातूस–इन्दा ( ∠ अन्दा ) लागून:–निशिन्दा, नवीसन्दा, परिन्दा, पोशिन्दा, फामिन्दा, बाजिन्दा, शार्मिन्दा, साजिन्दा.

( २ ) धातूस–आ लागून:–दाना, तवाना.

( ३ ) धातूस–ना हा उपसर्ग लागून:– नातवान, नादान, नादार

( ४ ) भूतकाल रूपास–ना उपसर्ग लागून:–ना–बूद.

(आ) नामास पुढील धातू लागून:–

( १ ) अन्दाज़ ( = फेंक ): -गोलन्दाज, जालन्दाज, तिरन्दाज, बर्कन्दाज; व त्याच धर्तीवर घरन्दाज, कारन्दाज, सरन्दाज़.

( २ ) आवर् ( = आण ):–जोरावर, दिलावर.

( ३ ) आवीज़ ( = धर ):–दस्तैवज.

( ४ ) कन्द् ( = खोद ):–मोहर्–कन्द्.

( ५ ) कस (= ओढ):–अर्कस, तार्कस, बार्कस, त्याच धर्तीवर गान्जेकस जोरकस.

( ६ ) कून ( = कर ):–कार्कून

( ७ ) खाह ( =इच्छ ):–खातर्खाह, खैर्खाह, दिल्खा, तन्खा, दौलत्खाह.

( ८ ) खोर ( = खा ):–कज्जेखोर, चुगल्खोर, जिद्दखोर, तक्रारखोर, तुफान्खोर, दगेखोर, दावेखोर, नशाखोर, फजीत्खोर, मिजास्खोर

( ९ ) गीर ( = धर ):–अड्गीर, अस्मानगीर, जहांगीर, दस्तगीर, दामन्गीर, दिल्गीर; आणि त्याच धर्तीवर तमास्गीर, दुवागीर.

( १० ) गुज़ार ( = ठेव ):–गईगुजार, गिले–गुजार, गोश्गुजार, नजर्गुजार, माल-गुजार, शुक्र–गुजार

( ११ ) गो ( = बोल ) :– कानुगो, रास्तगो, गरज्गो; सख्तगो.

(११ अ) तरास ( =काप )=जबा–तरास, कलम्तरास, सङ्ग–तरास, खुम्ब–तरास.

( १२ ) तलब ( = माग ) ·– ज्यादा–तलब, मरामत–तलब, रजा–तलब.

( १३ ) दान ( = जाण ) :– कदर्दान, कार्दान.

( १४ ) दार ( लेव, धारण कर ):– अजुर्दार, कबिलेदर, छान्दार, तन्हेदार, दम्दार, नोकदार वगैरे

( १५ ) दोज़ ( = शिव ):– चर्मदोज, जमीन्दोज, हवादोज.

( ४ ) (पूर ∠ पुर् = पूर्ण ):- अकल्पूर, खजानेपूर, पैकेपूर.

( ५ ) बन्द:- कलम्बन्द, किल्लेयन्द, जीन-बन्द, दमरबन्द वगैरे

( ६ ) वजा ( = रितीची, तुल्य ) :- काडीवजा.

( ७ ) लायक :-इज्जत लायक, खात्रीलायक, तारीफलायक, तोफा-लायक.

११ गैर व ना हे उपसर्ग लागून नञ् तत्पुरुषाची सामासिक विशेषणें होतात-

( १ ) गैर्-अमली, गैर्-कबजी, गैर्-कौली, गैर्-चाकर, गैरजम, गैर्-बर्दार, गैर्-मन्जूर, गैर्-माहित, गैर्- माकूल, गैर्- मोसमी, गैर्-वाजवी, गैर्-सनदी, गैर्-हद्द्गामी, गैर्-हजर, गैर्-हिशेबी, गैर्-हुशार.

( २ ) ना-कबूल, ना- खुश, नादुरुस्त, नापसन्त, ना-पाक, ना-बालीक, नामुनासब वगैरे.

१२ सामासिक नामें पुढीलप्रमाणें सिद्ध होतात

( १ ) द्विरुक्तीनें होणाऱ्या समाहार द्वन्द्वांची उदाहरणें:- अबरचबर, अलाबला, अवाई-तवाई, अमन-चमन, बाकी-साकी, बारीक-सारीक.

( २ ) ज्या समासांत दुसरें पद हें पहिल्या पदाचें अनेक वचनाचें रूप असतें अशा इतरेतर द्वन्द्वाचीं उदाहरणें:-अमीर-उमराव,कान-काननात, खत-खतूत, खबर-अख्बार, गरीब-गुरीब ∠ गरीब-गुरबा, जिन्नस-अज्नास, फकीर-फुकरा, सनद्-अस्नाद्,हद्द-हदूद, हाल-अहवाल,हाल-हवाल, हुकूम-अहकाम.

( ३ ) समानार्थक दोन शब्दांचा समास केल्याची उदाहरणें अगणित आहेत त्याचे तीन वर्ग पडतात.

(अ) ज्यांत दोन्ही पदें फार्शी किंवा अरबी आहेतः अक्कल-हुशारी, आलम-दुनिया, कर्ज-वाम, कस्त-मशागत, खलक-दुनिया, खुशी-रजामन्दी, गिल्ला-शिक्वा, जुलुम-जबरी, छान-छोक, डाव-पेच, हिल्ला-हर्कत वगैरे.

(आ) ज्यांत दुसरें पद मराठी आहे:- अक्कल-बुद्धी, अम्मल-बजावणी, इमान-प्रमाण, कज्जा-कटकट, कागद्-पत्र, कोल-बोल, खबर-बात, खर्च-वेंच, खेश-सोयरे, चीज्-वस्त, दारू-फुलसरा, बाजार-हाट, मामूल-वहिवाट, मेवा-मिठाई, रङ्ग-ढङ्ग वगैरे.

( इ ) ज्यांत पहिलें पद मराठी आहे:-कावा-दावा, चूक-गलत, जीव-जान, दङ्गा-मस्ती, दाब-दबाव, दाम दिरम, थट्टा-मस्करी, धन-दौलत, धरबन्द, न्याय-दाद, न्याय-मन्सुबी, नाव-किताबती, पीळ-पेच, बळ-जोरी, मान-मरातब, रीत-रिवाज वगैरे.

४ मूळ फार्शीत उ या उभयान्वयी अव्ययानें जोडले गेलेल्या शब्दांतून ते मराठीत येतांना मधील अव्यय गळतें, व या समासाचा अर्थ अधिक व्यापक असतो

(अ) अहाली–मवाली, आब–हवा, आमद्रफ्त, कार्भार, खरेदी–फरोकी, छा जफ्त–रफ्त, जाबसाल, नान्–कुराण, रद्–बदल वगैरे.

(आ) याच धर्तीवर मराठींत पुढील सामासिक शब्द बनविले ग अत्तर–गुलाब, अलङ्ग–नौबत अस्मानी–सुलतानी, उजू–र हरिफी, गोर–करुन, जमा–खर्च, तवा–तोबा, तोक–जञ्जीर, रङ्ग–बहार, नालमेख, बाप जादे, हाली माजी वगैरे.

५ नामाची द्विरुक्ती होऊन मध्यें आ येऊन झालेले समासः– सम्शेरा–सम्शेर पैगामा-पैगामी वगैरे.

६ गैर, ना, व बे हे उपसर्ग लागून नञ्तत्पुरुष सामासिक नामें सिद्ध होतात

(अ) गैर्–अब्रू, गैर्–इतबार, गैर्–किफायत, गैर्नफा, गैर्–फायदा, गैर्–मर्जी, गैर्–मेहनत, गैर्–मेहेर्बानी, गैर्–मोसम, गैर्–रहा, गैर् गाबता, गैर्–वाका, गैर्–हङ्गाम, गैर्–हजिरी, गैर्–हुर्मत

(आ) ना–इत्यफाक, ना–इलाज, ना–उमेद, ना–कुवत, ना–तवानगी, ना–दौलत्खाई, ना–मर्दुमी, ना–माफकत, ना मेहेर्बानी, ना–रजावन्ती

(इ) बे–अक्कल, बे–अब्रू, बे–आब, बे–इज्जत, बे–इतबार, बे–इलाज, बे–कानू, बे–किलाफ, बे–खातरी, बे–जाबता, बे–तर्तूद, बे–दस्तूर, बे–दाद, बे–दावा, बे–दुवा, बे–निगा, बे–बर्कत, बे–बाकी, बे–बुनियाद बे–मुन्सफी, बे–मोहर, बे–वक्र, बे–शिरस्ता, बे–शिस्त, बे–हङ्गाम, बे–हिकमत, बे–हिम्मत, बे–हिशेब, बे–हुर्मत.

६ ऐन, नव, नेक, बद ही विशेषणें लागून समास सिद्ध होतात.

(अ) ऐन्–खर्च, ऐन्–जमा, ऐन्–ज्वानी, ऐन्–हङ्गाम इत्यादि.

(आ) नव्–कोर्इ, नव्–खरीद, नव्–जवान, नव्–निघादास्त.

(इ) नेक्–नजर, नेक–नियत, नेक्–सल्ला

(उ) बद्–अमल, बद्–नक्श, बद्–नजर, बद्–नाम, बद्–नियत, बद्–फैल, बद्–मामला, बद्–रस्ता, बद् रहा, बद्–वक, बद्–सलूक.

असो, इथें हें पाण्डित्य सम्पलें, आणि अगदीं खासगी विचार मनांत येऊ लागले आहेत. फार्शीचा मराठीवर काय संस्कार झाला याचा पुढे अभ्यास करावयाचा असा हेतू मनांत धरून १९१५ सालीं फार्शीचा काळजीपूर्वक अभ्यास सुरू केला सुमारें ४॥–५ वर्षांपूर्वी कोशाचें काम सुरू होऊन आजमितीस कोश छापूनही झालेलाच आहे, आणि प्रस्तावनेचा शेवटील मजकूर आज छापखान्यात जाईल, दहा-

पूर्वीचा हेतू सिद्धीस गेलेला पाहून आनन्द वाटतो तर इतकी वर्षें ज्या कामाशी सम्बन्ध तें दूर होतें हें पाहून सुनेपणाही हृदयास व्यापीत आहे. दुसऱ्याकडून (६) …गणून उतारे लिहून काढण्यापासून ते शेवटील छापीव सर्डे तपासून छापण्याचा …र्यन्त सर्व काम एकट्याच्या हातून झालें असल्यामुळें चुका राहून (७) …ा. वाचक झाल्या कामगिरीचा स्वीकार, सहानुभूतिपूर्वक चुका …लाय… अशी मला आशा आहे. भारतइतिहाससंशोधकमण्डळानें पुस्तक प्रसिद्ध करण्याची आर्थिक जबाबदारी घेतली नसती तर पुस्तक आणखी किती वर्षें पडून राहिलें असतें कुणास माहीत ! त्या मण्डळानें एक प्रकारें माझ्या कृतीचें चीज करून म… ऋणी करून ठेविलें आहे त्यासाठी मण्डळाचे व आस्थापूर्वक छपाईचें काम केल्याबद्दल आ…षण छापखान्याचे आभार मानून व असेंच माझ्या हातून ईश्वरानें व महाराष्ट्रानें दुसरें कांही तरी काम करवून घ्यावें अशी ईश्वराची प्रार्थना करून ही प्रस्तावना मी सम्पवितों.

शुक्रवार ता० १२ जून १९२५<br>न्यू इङ्ग्लिश स्कूल छात्रालय, शनिवार पुणें

माधव त्रिं. पटवर्धन

# संक्षेपचिन्हांचें स्पष्टीकरण.

| | |
|---|---|
| अ० | अरबी |
| अ | अहवाल |
| आयाह | आइग्ये यांची हकीगत |
| इम | इतिहास-मञ्जरी |
| इऐ | इतिहास व ऐतिहासिक |
| इपुस्रिपो | इतिहास प्रसिद्ध पुरुष व स्त्रिया याचे पोवाडे |
| ऐकिप्र | ऐतिहासिक किरकोळ प्रकरणें |
| ऐच | ऐतिहासिक चर्चा |
| ऐटि | ऐतिहासिक टिपणें |
| ऐस्फुले | ऐतिहासिक स्फूट लेख |
| काप्रइसा | कायस्थ प्रभूच्या इतिहासाची साधनें |
| खरे | ऐतिहासिक-लेख-सङ्ग्रह |
| खलप | खर्ड्यांच्या लढाईचा पत्र-व्यवहार |
| खस्वाब | खर्ड्यांच्या स्वारीची बखर |
| गांवगाडा | गांवगाडा |
| गोइसा | गोमांतकाच्या इतिहासाची साधनें. |
| गोखचिशाब | गो ख चिटणीस यांची शाहू महाराजाची बखर |
| चन्द्रचूड | चन्द्रचूड-दप्तर |
| चसवृ | चतुर्थ समेलनवृत्त |
| चित्रगुप्त | चित्रगुप्ताची बखर |
| चिरा | चिनापट्टण येथील राजकारणे |
| जुऐगो | जुन्या ऐतिहासिक गोष्टी |
| जुले | जुने लेख |
| जोरा | जोधपूर येथील राजकारणें |
| तृसवृ | तृतीय सम्मेलन-वृत्त |
| तरा | तञ्जावरचें राजघराणें |

| | |
|---|---|
| तु० | तुर्की |
| द्विसवृ | द्वितीय सम्मेलन-वृत्त |
| दिमरा | दिल्ली येथील मराठ्यांची राजकारणें |
| न० | नपुसकलिङ्गी |
| प्रसवृ | प्रथम सम्मेलन-वृत्त |
| पद्मव | परकीय दर्बारीं मराठ्यांचे वकील |
| पाब | पानपतची बखर |
| पु० | पुल्लिङ्गी |
| पेअ | पेशवाईची अखेर |
| पेद्समा | पेश्वे दर्बारांतील सनदा माहिती |
| फा० | फार्शी |
| ब्रच | ब्रह्मेन्द्र स्वामीचें चरित्र |
| ब्रप | ब्रह्मेन्द्र स्वामी-पत्र व्यवहार |
| भाइसम | भारत-इतिहास-संशोधक मण्डळ |
| भाऐपयाव | भारतवर्ष-पत्रें यादी वगैरे |
| भाकै | भाऊसाहेबांची कैफियत |
| भा-जुऐगो | भारतवर्ष-जुन्या ऐतिहासिक गोष्टी |
| भाब | भाऊसाहेबाची बखर |
| भोंकु | भोंसल्यांचे कुलाचार |
| मद्बा | महेश्वर दर्बारची बातमीपत्रें |
| मदरु | मराठी दप्तर रुमाल |
| मब | महिकावतीची बखर |
| ममब | महाराष्ट्रमण्डळाची बखर |
| मराआ | मराठ्यांची राजनीति-आज्ञा-पत्रं |

| | | | |
|---|---|---|---|
| मराचिथोरा | म. रा. चिटणीसकृत थोरले राजाराम महाराज | वाड–मा | वाड–माधवराव |
| मराचि थोशा | ,, थोरले शाहू महाराज | वाड–शाछ | वाड–शाहु छत्रपती |
| मराचि धाशा | ,, धाकटे शाहू महाराज | वाड–समा | वाड–सवाई माधवराव |
| मराचिरा | ,, राजाराम महाराज | साशिच | सप्त प्रकरणात्मक शिवचरित्र |
| मराचिस | ,, सम्भाजी महाराज | ससवृ | सप्तम– सम्मेलन–वृत्त |
| माप्र | माझा प्रवास | सासइ | सांवतवाडी सस्थानचा इतिहास |
| राजवाडे | मराठ्यांच्या इतिहासाची साधनें | हब | हरिवंशाची बखर |
| | | हिब | हिम्मत बहाद्दुर |
| रापुपो | राजकीय पुरुषाचे पोवाडे | होकै | होळकरांची कैफियत |
| वाड–बाब | वाड–बाळाजी बाजीराव | होपो | होळकरशाहीतील पोवाडे |

# फार्शी-मराठी कोश



## अ

अईन; आईन ( स्त्री० ) [ फा० आयीन् ] चाल, रीत, नियम "आईने अक्बरी"= अक्बराचा कायदा; अबुल्फज्लनें लिहिलेल्या पुस्तकाचें नांव

अक्दस [ अ० अक्दस् ] अत्यन्त पवित्र व पुण्यशील ( राजवाडे १५।३६४ )

अक्कल, अकल ( स्त्री० ) [ अ० अक्ल् ] बुद्धी, शहाणपणा. "अकलेचा कान्दा, अकलेचा सन्दूक" = अती शहाणा

अक्कल-बुद्धी ( स्त्री० ) "अक्कल-बुद्धीनें" = विचारपूर्वक, शहाणपणानें ( राजवाडे ८।२२४ )

अक्कल-हुशारी ( स्त्री० ) "अक्कल-हुशारीनें" = सावधान चित्तानें

अकलमन्द [ फा० अक्लमन्द् ] बुद्धिमान्, शाहणा

अकस ( पु० स्त्री० ) [ अ० अक्स् ] वैर, हेवा "लटकाच वस्वसा सखारामपन्ताचा मानितां, तिळमात्र तो तुम्हांशीं अकस करणार नाहीं" (खरे १।४३) "त्याची व यांची अकस होती" ( दिमरा १।११८ ) "सर्व सराफ अकसीनें फिरोन कजिया करितात" ( राजवाडे ११।६९ )

अकारीब [ अ० अकारिब् ] जवळचे लोक; नातलग. "हुजूरचे अकारीब" ( राजवाडे १५।२५ ). "तुम्ही सर्व त्या प्रान्तींचे अकारीब ( = जाणते, मुखे ), जावें न जावें" ( राजवाडे १।२८१ )

अकीन ( पु० ) [ अ० यकीन् ] दृढमत; खात्री

अख्त्यार ( पु० ), अख्त्यारी ( स्त्री० ) [ अ० इख्तियार् ] अधिकार; सत्ता

अख्त्यारी अधिकारी, मुखत्यार.

अखबार ( स्त्री० ) [ अ० अख्बार्, अनेक व० खबर्‌चें ] वर्तमान, बातमीपत्र, वर्तमानपत्रिका "छ २० जिल्हेजीची अखबार सर्कारांत आली जे" ( खरे ८।४२२७) "त्याणी तिकडील अखबार आणिली आहे" (राजवाडे १०।२७३).

अखबार-नवीस ( पु० ) [ फा० अख्बार्-नवीस् ] बातमीपत्र पाठविणारा, बातमीदार

अखेर, अखेरी ( स्त्री० ) [ अ० आखिर् ] अन्त, शेवट; अन्ती. साल-अखेर = वर्षाच्या शेवटीं. अखेरी मारणें, साधणें = सन्धी साधून शेवटीं यश सम्पादणें.

अगर [ फा० अगर् ] जर; अथवा, किंवा. "हे मुलकाची आब-हवा आम्हास रास्त नाहीं; अगर हुकूम होईल तर विलायतेस येऊं" ( पदमव १०९ ).

अङ्गुस्तान ( न० ) [ फा० अङ्गुश्त्-दान् ] ( शिम्प्याचें ) बोट-टोपण

अङ्गूर ( न० ) [ फा० अङ्गूर् ] द्राक्ष.

अङ्गेज ( पु० ) अङ्गेजणी; अङ्गेजी

(स्त्री०) [ फा० अङ्गेज़् आज्ञार्थीरूप अङ्गेख्तन् ( = उठावणी करणें ) चें ] उठावणी, पराक्रम, अङ्गीकार (?). "त्यावरून तुम्ही अङ्गेज करून . आङ्मियाच्या मुलकांत स्वारी केली आहे" ( राजवाडे ८।१७८ ) "जन-रलांनीं अङ्गेज केला आहे, त्याची काळजी त्यांसच असावी" ( राजवाडे १२।९७ )

**अज्** [ फा० अज़् ] पासून, मुळें.

**अज्–कदीम** पूर्वीपासून " अज कदीम इनायत असें " ( वाडमा १।६५ )

**अज्–तरफ** [ फा० अज़्–तरफ़् ) बाजूनें, कडून.

**अज्–बायेस** [ अ० बाइस्=कारण ] कारणानें "अज–बायेस बिमारी" = आजारामुळें ( पद्मव ११४ )

**अज्–सबब** [ फा० अज़्–सबब् ] कारणानें. "अज–सबब दूरी राह"= रस्त्याच्या लाम्बीमुळें ( पद्मव ११२ )

**अज़्रा; अज़्राहे** [ फा० अज़्–राह् ] रस्त्यानें मार्गें, पूर्वक

**अज़्रा एख्लास** = स्नेहपूर्वक "पारचे पाठविले असे, अज्रा एख्लास घेतला पाहिजे" ( राजवाडे १०।११८ )

**अज़्राहे खानगी** = घरोब्याचे रीतीनें. " आम्हांकडे अज्राहे खानगी साङ्गून पाठविलें होतें" ( राजवाडे ५।८५ )

**अज़्राहे दोस्ती** = मैत्रीपूर्वक "परन्तु अज्राहे दोस्ती तुम्हास गोशगुजार करून ठेवतों हें निमित्य उलट येईल" ( राजवाडे ५।१६४ )

**अज़्रा मऱ्हामत** [ अ० मर्हमत् = कृपा, देणगी ] कृपेनें, कृपादत्त, बक्षीस. "हे वतन . यांस अज्रा मऱ्हामत वतन करून दिलें असें" ( राजवाडे ८।४७ ).

**अज़्राहे मेहेर–बानगी** = कृपापूर्वक "दूरी विला छ० ७ जिल्कादचें खत अज्राहे मेहेर बानगी पाठविलें तें पोंहचून खुशी हासल जाहली" ( राजवाडे १०।२१२ )

**अज़्राहे हरामजादगी** = बे इमानीनें "तुम्ही अज्राह हरामजादगी स्वामींच्या पारपत्यकारांसी रुजू न होऊन मोरोपन्तासी रुजू होता" ( राजवाडे ११।४१ )

**अज्बाब; अस्बाब** (पु०) [ अ० अस्बाब् अनेक व० सबब्चें ] सामुग्री, सामान, सरन्जाम, चीजवस्त.

**अज़्मावणे** [ फा० आज़्मा आज्ञार्थीरूप आज़्मूदन्चें ] पारख करणें, कसोटीस लावणें.

**अज़्मास, अझ्मास** ( पु० ) [ फा० आज़्माइश् ] परीक्षा, अन्दाज, अन्दाजपत्रक, बजेट, गणती ( चित्रगुप्त ८८ ), सुमार, ठोकळमान.

**अजब** [ अ० अजब् ] आश्चर्य, आश्चर्यकारक

**अज़म** ( न० ) [ अ० अअज़म् ] सर्व श्रेष्ठ

**अज़्म** ( पु० ) [ अ० अज़्म् ] निश्चय, मोठेपणा, अभिमान "ऐशा समयास नबाब मोसूफ यानी अजम केल्यास पातशाही दाब व बहुत कामें घडून येतील " ( दिमरा १।४९ ). " यांस तर्वारीचा व जम्यतीचा अजम " ( होके ६ )

**अजाईब, अजायब** ( न० ) [ अ० अजाइब् अनेक व अजीब् चें ] अजब ताजूब " तुम्ही ऐशा गोष्टी करिता अज्याईब् आहे " ( राजवाडे १।५२ )

**अज़ात** [ फा० आज़ाद् ] मुक्त "त्याचें देहावसान जालें ते समयीं तुम्हास माथां तेल घालून अजात केले असें " ( वाडशाछ २११ )

**अज़ात-पत्र** ( न० ) मुक्ति-पत्र.

**अज़ान** ( स्त्री० ) [ अ० अज़ान् ] प्रार्थनेच्या वेळी निमन्त्रणादाखल होणारा पुकारा.

**अजायब-खाना** ( पु० ) [ फा० अजाइब्-खाना ] विचित्रवस्तुसङ्ग्रहालय.

**अजी** [ फा० अज़्-ईन् ] यापासून, यापुढे "अजीपासून कुसूर न कीजे" ( राजवाडे १०।२४८ ).

**अजीबाद, अजीबात** [ फा० अज़ींबाद् ] यापुढें, यानन्तर, अगदीं, बिल्कूल "अजीबात चेनापट्टणाकडे जाण्यास दिवसगत न लागावी, अर्सा (=अवधी) बहुत कमी राहिला" ( राजवाडे १०।१६७ ) "अजीबाद होईल तें नमूदास येईल" ( राजवाडे १०।१९३ )

**अर्जी बायस** [ फा० अज़ीं बाइस् ] याकरितां, म्हणून, लिहाजा "अजी बायेस अर्ज ऐसा जे, साहेबानें फैज-बक्षी करून लवकर जाब पाठवावयाविशी अहल्कारास आज्ञा सादर जाली पाहिजे" ( पदमव ११२ )

**अजी वास्ते** [ फा० अज़ी वासिता ] याकरितां, म्हणून ( इम ६६ )

**अर्जी सबब** [ फा० अज़ीं सबब् ] या करितां, म्हणून

**अजीज़** [ अ० आजिज़् ] दीन, लीन "सर्दार याणी जाऊन इङ्ग्रजास अजीज व ब-तङ्ग केले" ( राजवाडे १९।१०५ )

**अजिजी** ( स्त्री० ) [ फा० आजिज़ी ] दीनता, लीनता, गयावया

**अजुर्दगी; ऑजुर्दगी** ( स्त्री० ) [ फा० आज़ुर्दगी ] रुष्टपणा, रुसवा, बेदिली, नाराजी. "श्रीमन्त दादासाहेब यांजकडून सर्वांकडे अनुसन्धानें येतात, त्यास, या दिवसात कोणाची अजुर्दगी नसावी" ( राजवाडे १०।६८ ). "येविषयी बहुत आजुर्दगीनें बोलले" ( ऐटि ११७३ )

**अजुर्दा, ऑजुर्दा** [ फा० आज़ुर्दा ] दुक्खी, श्रमी, रुष्ट

**अजुर्देपणा** ( पु० ) आजुर्दगी ( मराचिथोशा ७८ ).

**अजुर्दार** ( पु० ) [ अ० उज्रा = मंजुरी ] अमुक मुदतीत पत्र पोंहचविल्यास अमुक रुपये मिळतील अशा शर्तीवर ठेवलेला काशीद.

**अजुऱ्या** ( पु० ) अजुर्दार

**अज़ुरा** ( पु० ) [ अ० उज्रा ] उर्फे वेतन; वेतन "कासीद पाठवावा त्यासी अजुरा पोहोंचत नाही" ( राजवाडे ८।२१२ )

**अजून** [ फा० हनूज़ ] अद्यापी

**अञ्जाम** ( पु० ) [फा० अञ्जाम् ] परिणाम, शेवट "मर्जी हज्रतीची खूश राहिली म्हणजे कृतकृत्य, अञ्जाम कसा आहे इकडे कोणी पहात नाही" ( राजवाडे ५।१०४ )

**अञ्जीर** ( पु० ) [ फा० अञ्जीर ] उम्बरासारखें परन्तु मधुर व स्वादिष्ट असें फळ.

**अञ्जुमन** ( स्त्री० ) [ फा० अञ्जुमन् ] सभा.

**अत्तर** ( न० ) [ अ० इत्र् ] पुष्पगन्धार्क.

**अत्तर-गुलाब** ( पु० ) बैठक बर्खास्त होण्यापूर्वी सभासदांस पान, अत्तर व गुलाबपाणी देण्याचा विधी.

**अत्तर-दाणी** ( स्त्री० ) [ फा० इत्र्-दान् ] अत्तर वाटण्याचे वेळी तें ठेवण्याचा

एका तबकडीच्या मध्यभागीं बसविलेला चिमुकला पेला.

अखारी ( पु० ) सुगन्धी.

अत्राफ [ अ० अत्राफ़् ] जवळचे नातलग. "वरकडही अत्राफ सिलेदार वगैरे लोकांस याचप्रमाणें ताकीद आहे" ( राजवाडे ७।५४ )

अत्लस [ अ० अत्लस् ] काळसर लाल सार्टीण "अल्लस हात चोदा" ( राजवाडे ३।१९ ).

अदूना [ अ० अदूना ] नीचतम, कनिष्ठ. "प्रस्तुतचा रङ्ग तर असा दिसतो जे आला व अदूना साविन्दापाशी बराबर" ( राजवाडे ५।९ )

अदब ( स्त्री० ) [ अ० अदब् ] विनय, नम्रता, सन्मान, प्रतिष्ठा अदब करणें, बजावणे = छातीवर हात एकावर एक आडवे ठेऊन नम्रतापूर्वक उभें राहणें,-ची अदब राखणें, चालविणें = सन्मान ठेवणे ( सभासद ३७, चित्रगुप्त ५७ )

अदब-शीर अदब करून, नम्रतापूर्वक

अदा [ अ० अदा ] फेड "आम्ही आपला आमील ठेऊन तुमचा पैका अदा करून देऊ" ( दिमरा १।२१४ ).

अन्दाज ( पु० ) [ फा० अन्दाज़् ] प्रमाण कयास, तर्क, हेतू -अन्दाज ( =टाकणारा )-प्रत्यय. उदाहरणार्थ तिरन्दाज, गोलन्दाज.

अन्देशा ( पु० ) [ फा० अन्देशा ] विचार, कल्पना; संशय; काळजी; भीती

अनात, अनाथ ( स्त्री० ) [ अ० इनायत् ] कृपा, रयात, मेहेरबानी, खेर. अनाथ करणें=कृपा करणें ( सभासद १९,५० ) अनाथ ( =कृपापूर्वक ) (सभासद १९).

अनामत ( स्त्री० ) [ अ० अमानत् ] विश्वासानें दुसऱ्याजवळ सुरक्षित ठेवलेली ठेव.

अनार ( न० ) [ फा० अनार ] डाळींब. "विलायती अनारें या दिवसांत तेथवर गर्मीमुळें न पावतील" ( दिमरा १।३३ ).

अनीन ( स्त्री० ) [ अ० इनान् ] लगाम. "एकदाच घोड्यांच्या अनिना उठवून मोहळाच्या माशा उडतात त्याप्रमाणें सर्वांनी उडी घातली" ( पाब ४५ ).

अप्तर [ फा० अब्तर् ] दोषयुक्त, बिघडलेलें 'तितका बयान श्रीमन्तांस लिहिला असता तर बाजी अप्तर होती" ( राजवाडे ५।१६६ ). "श्रेष्ट स्थलचे नृपास पैत्य भ्रमाचा उपद्रव फार जाहला होता, सबब पांच महिने काम अप्तर जाहलें" ( राजवाडे १०।२८० ).

अप्तरी ( स्त्री० ) बिघाड, नुक्सान. "यांत कांही विपरीत दिसल्यानें, अधिक सावधगिरी जाली म्हणजे गोष्ट बहुकर्ण्यांत येऊन अफ्तरी होईल" ( राजवाडे ७ खलप २।११६ )

अफ्ताब ( पु० ) ( फा० आफ्ताब् ] सूर्य. "अफ्ताब अस्तास कां जात नाही ?" ( मराचिघाशा ६१ )

अफ्लाद, अफ्वाद, अहफाद [ अ० अहूफाद ] मुलीची प्रजा. "अव्लाद-अफ्वाद ( =वंशपरम्परा ) देविले असे" ( राजवाडे १५।१५९ ). "ब-औलाद व अहफाद चालविजे" ( राजवाडे २०। १४१ ).

अफ्सोस ( पु० ) [ फा० अफ्सोस् ] शोक, हाय हाय। "नवाबांनी ऐकोन बहुत अफ्सोस केला" ( राजवाडे ७।१४२).

अफ्वा; अफवा ( स्त्री० ) [ अ० अफ्वाह् ) कण्डी, भुमका; आवई.

**अफ्वाई; अफवाई** [ फा० अफ्वाही ] उडत उडत आलेली. " अफ्वाई गोष्टी-वर मदार नाही " (राजवाडे ५।२९ )

**अफरा-तफ़्रीक, अफरा-तफरा** [ अ० तफ़्रीक़्=फूट-फाट ] विकीर्ण, परागन्दा, बे-पत्ता; नष्ट "हिन्दू माणूस होते ते ही अफरा-तफरा जाहले " ( राजवाडे १०।२९८ ) " असल तहनामे विठ्ठल सुन्दर यांचे गारतीचे वेळेस अफरा-तफ़्रीक जाले " ( राजवाडे ७।२२३ )

**अफरा-तफर** ( स्त्री० ) लबाडीनें केलेला अपहार. " किल्ल्यावर लोकांचा ऐवज नक्त वगैरे असेल त्याची अफरा-तफर होऊं न देता जप्त करून ठेवणें" ( वाड-समा ३।६५ )

**अफीण, अफीम; अफू** ( स्त्री० ) [ फा० अफ्यून् ] खसखशीच्या बोण्डांतला वाळ-विलेला मादक [illegible]

**अब्लक, अब्लख** [ अ० अब्लक़् ] काळे व पाण्ढरे ठिपके असलेला ( घोडा )

**अबर-चबर** ( न० ) [ ? फा० चब्र् ] रोजच्या जेवण्याव्यतिरिक्त तेलकट तळीव पदार्थ.

**अबद्-पैवन्द्** [ फा० अबद्-पैवन्द् ] शाश्वत. " दौलत अबद्-पैवन्द " ( राजवाडे २०।२८६ ).

**अबाज़ा** ( पु० ) [ अ० इज़ाफा ] सम्बन्ध, तालूक. " नवी जिकीर करून मठा-नजीक माती खणावया तुमचे काय काय अबाजा आहे ! " ( राजवाडे १५।१५९ )

**अबीर** ( पु० ) [ अ० अबीर् ] एक सुगन्धी मिश्रण.

**अम्बार, अम्बर** ( न० ) [ फा० अम्बार् ] सामुग्री, धान्यसामुग्री.

**अम्बार-खाना** ( पु० ) कोठार.

**अम्बारी** ( स्त्री० ) [ अ० इमारी ] हत्ती-वरचें सछत्र आसन.

**अम्बीर** ( पु० )[ अ० अमीर् ] थोर सर्दार.

**अम्मल; अमल** ( पु० ) [ अ० अमल् ] कार्य, गुद्‌गी, वेळ " पुढें अमलांत येईल ते मागाहून विनन्ती लिहू " ( दिमरा १।३७ ). "सासरा वाटून दीड प्रहरचे अमलांत तोफांचे बार पांच करविले " ( खरे ११।५६९६ ).

**अमल-कलम** ( न० ) क्रिया-लेख " बोलण्यांत गोष्टी आल्या असतील, परन्तु दस्तैवज अथवा वचनशपथ-क्रिया अमल-कलम असें कांही झालें नाही " ( राजवाडे ५।१५ ).

**अमला** [ अ० अमला अनेक व० आमिल् चें ] कार्कून. " तालुक्यांस अमला योजून बन्दोबस्त पक्का करावा " ( राजवाडे ७।४५ )

**अमला-फैला** [ अ० अमला-फअला ] कार्कुन-कामकरी, पाण्ढरपेशे व इतर लोक. अम्मल-फैल , ताबा. " दिल्ली-तीलही अमला-फैला पळवयाचा इरादा करीत आहेत" ( राजवाडे १०।३४७). " अमला-फैला" (=ताबा ) (होळे ६)

**अमली** कबजी, सर्कार-ताब्यांतील, कैफी; मादक. " हिन्दुस्थान गुजराथ-पर्यन्तचा मुलूख अगदी अमली आहे, आम्ही वाटेनें काय खावें ! ( खरे १।७९)

**अम्मल्दार; अमल्दार** ( पु० ) [ फा० अमल्दार् ] अधिकारी, अमील.

**अम्मल्दारी, अमल्दारी** ( स्त्री० [ फा० अमल्दारी ] आधिकार, अमीली.

**अमदानी** ( स्त्री० ) [ फा० आमद्नी ] आवक; भरभराट.

**अमन-चैन; अमन-चमन** ( स्त्री० )

[ अ० अंम्न्=शान्ती, सुरक्षितपणा ] शान्ति-समृद्धी, मौज

**अम्मा, अमा** [ अ० अम्मा ] पण, लेकीन

**अमानत** ( स्त्री० ) [ अ० अमानत् ] ठेव, जमा, सर्कार-जमा: "कृष्णमाची अमानत साहुकार वगैरे जेथें जेथें जरी त्याचा-ही शोध करून तगादा होत आहे" ( राजवाडे ७।१२९ ) "जयदेवरायास हरामखोरी लावून देशमुखी अमानत केली" ( इम ३३ )

**अमानत-दार** (पु०) [ अमानत्दार् ] ठेव सुरक्षित ठेवणारा, ट्रस्टी, अमीन

**अमानत-नामा** ( पु० ) ठेवपत्र

**अमानी** ( स्त्री० ) [ अ० अमानी ] गैर-इजारा, गैर-मक्तेगिरी, रयत्वारी "तालुक्यावर ताहूद केलें तें मोडावें आणि अमानी करावी" ( राजवाडे ५।२३ )

**अमारत-पन्हा** [ अ० इमारत्पनाह् ] अमीर, एक पदवी ( राजवाडे ३।५५ )

**अमा-सुस्त** [ फा० आम्-सुस्त् ] सर्वस्वी षण्ड, आळशी "मोगलाई कार्भार-अमासुस्त" ( राजवाडे १।१४७ )

**अमीन** ( पु० ) [ अ० अमीन् ] विश्वासूक ( मराआ २९ ), ट्रस्टी, अमानत-दार. "वारीस्दार समयी हजर नसेल तर ती जिनगी अमीन याचे ताब्यांत देऊन त्या जिनगीचा तपशील हुजूर सर्कारात कोत्वालानें करीत जावा" ( ऐस्कुले ५८ ).

**अमील, आमील** ( पु० ) [ अ० आमिल ] कार्यकारी, अधिकारी "आमिलानी हाल व इस्तक्बाल" = आजचे व भावी अधिकारी ( राजवाडे ८।६७) "आम्ही आपला आमील ठेऊन तुमचा पैका अदा करून देऊ" ( दिमरा १।२१४ )

**अमिली** ( स्त्री० ) [ फा० आमिली ] अमिलाचे काम "याचे अमिलीचे कारस्तानाचा बयान केल्यावरून" ( राजवाडे ७।४५ )

**अमीर** ( पु० ) [ अ० अमीर ] आज्ञा करणारा, अधिकारी, सर्दार

**अमीर-उमराव** [ अ० उमरा अनेक व० अमीर्चें ] सर्दार-वर्ग

**अमीरुल्-उमराव** वडा सर्दार, एक पदवी.

**अयब** ( पु० ) [ अ० ऐब् ] व्यङ्ग, न्यून, दोष. "नाहीतर शरकती (=शरीक, मदत्नीस ) आहेत म्हणून कमती सरन्जामाची होती तर इङ्ग्रजांचे जवामर्दीस अयब लागता" (खरे८।४३५४).

**अयश** ( पु० ) [ अ० ऐश् ] चैन "पातशाहा बदस्तूर दिल्लीत अयश करून आहेत" ( दिमरा १।९१ )

**अयाळ, आयाळ** ( स्त्री० ) [ फा० याल् ] मानेवरचे अगर मानेभोंवतीचे शोभिवन्त केस

**अर्कानी दौलतानी** [ फा० अर्कानि दौलत् ] राज्याचे खाम्ब ( इम २३६ )

**अर्ज** ( पु० ) **अर्जी** ( स्त्री० ) [ अ० अर्ज् ] निवेदन, विज्ञप्तिपत्र

**अर्ज-दार** ( पु० ) विज्ञप्ती करणारा, याचक

**अर्जदास्त** ( स्त्री० ) [ फा० अर्ज्-दाश्त् ] विज्ञप्ति पत्रिका, विनन्ती

**अर्जबाब** ( स्त्री० ) "तैनाती शिवाय कारण-परत्वें श्राद्धपक्षास किंवा लग्नकार्यास वगैरे सर्कारातून बक्षीस देत असत त्यास अर्ज-बाब असें म्हणत असत" (ऐस्कुले ७३).

**अर्ज-बेगी** ( पु० ) [ तु० अर्ज्-बेगी ] लोकाचे अर्ज हुजूरास सादर करणारा.

**अर्जी-इल्तमास** ( स्त्री० ) [ अ० इल्तिमास् ] विनन्ती. "नबाब व राजेबहादूर

यास माघारे फिरल्यावरी अर्जी-इल्त-मास लिहावी की" (खरे २।४७९)

अर्जल [अ० अर्जल्] नीच, अप्रसिद्ध, गेर-नामी. "सत्तावीस सर्दार नामी मारिले, दीडशें सर्दार अर्जल जखमी केला" (जोरा ९०)

अर्क (पु०) [अ० अरक्] निष्कर्ष

अर्क (पु०) [फा० अर्ग्] पोटकिल्ला. "याखेरीज येथें किल्ले अर्कात तोफा पाच सात आहेत" (राजवाडे ११।१८) "श्रीकाशीविश्वेश्वराचे दर्शन घेऊन अर्क किल्ल्यात आले" (हच १०)

अर्कस, अर्कशी (स्त्री०) [फा० अर्राकश्] कर्वतणारा ८ फा० अर्रा=कर्वत] कर्वत

अर्कशी (पु०) कर्वतीनें मोठ्या लाकडाच्या फळ्या करणारा.

अर्जानी [फा० अर्झानी] दत्त, प्राप्त. "हाली साहेबासी मुकासा अर्जानी जाला आहे" (इम ४४)

अर्बा [अ० अर्बअ] चार

अर्बा-अशर [अ० अर्बअ-अशर्] चौदा.

अर्बा-मय्या [अ० अर्बअ-मिअा] चारशे

अर्बैन [अ० अर्बईन्] चाळीस

अर्सा (पु०) [अ० अर्सा-मैदान, वाव] अवधी "अजीबात चेनापट्टणाकडे जाण्यास दिवस गत न लागावी, अर्सा बहुत कमी राहिला" (राजवाडे १०। १६७) "लाड कारण वालीस सर्हद्देस दाखल होण्यास अर्सा फार थोडा (खरे ८।४४३४) "तुम्हास दोन तीन दिवसाचे अर्सांत रवाना करितों" (राजवाडे ५।१८५).

अरावा (पु०) [अ० अराबा, तोफेचा गाडा] बातेरी, तोफांचा मारा. "इङ्ग्रजांचा अराबा पिऊन फौजा आंत घुसल्या" (राजवाडे १९।६३).

अल्काब (पु०) [अ० अल्काब अनेक व० लकब् चें] मायना, पदव्यांची मालिका "हलका अल्काब लिहिलिया मुळें विषम मानितात (दिमरा ११७).

अल्बत्; अल्बता [अ० अल्बत्ता] बेशक, निश्चित, खास. "अल्बता येणें, काहीं मुलाहिजा न करणें" (राजवाडे १७।७)

अल्विदा [अ० अल् विदाअ =पाठवणूक] ताबूत बुडविल्यानन्तर या शब्दाचा उच्चार करितात त्याचा अर्थ 'अखेरचा सलाम' असा होतो.

अल्फ, अलफ [अ० अल्फ्] हजार.

अल्ला (पु०) [अ० अल्लाह्] ईश्वर, खुदा अल्लाची गाय=अत्यन्त गरीब व निरुपद्रवी माणूस. अल्लाहो अकबर। [अ० अल्लाहु अक्बर्] ईश्वर सर्वश्रेष्ठ आहे

अलङ्ग [फा० अलङ्ग्] सरक्षक भिन्त बाहेर कोट. "इकडील अलङ्ग फोडून पलीकडील सफेल फोडून गोळा फार झाला" (होके २०)

अलङ्ग-नौबत (स्त्री०) [अ० अलम् = निशाण + अ० नौबत् =डङ्का] पाहरा, डङ्का-निशाण, "ठाणाचे चाकरी अलङ्ग-नोबत करून असणें"

अलल्-हिशेबी [अ० अलल्-हिसाब्] हिशेबी "अलल् हिशेबी वसूल" (राजवाडे २२।७३).

अला-बला, अलाय-बलाय (स्त्री०) [अ० बला=सङ्कट] सङ्कट, इडा-पिडा, दृष्ट काढणें. "मातुश्रीनी अलाय-बलाय घेऊन मस्तकी विजयहस्त ठेवला" (चित्रगुप्त ११).

अलाहिदा; अलादा [अ० अलाहिदा] पृथक्, विभक्त, निराळें, अप्रस्तुत.

" सदाशिव रड्डी याजपासून अलाहिदा होऊन पिम्पळनेरीं राहिला " ( राजवाडे ५।१९९ ). " वराता तीन अलादा अलादा सावकाराचे नांवें होत्या " ( मद्बा २।३४ ). " ते बाबत अलाहिदा- बि- अलाहिदा " = अगदींच निराळी ( राजवाडे ५।१७५ ).

**अलैकुम-सलाम** [ अ० अलैकुम्-अस्सलाम् ] तुम्हांला सुखशान्ती लाभो। भेटतांना वन्दन करीत म्हणावयाचा मन्त्र.

**अव्कात** औकात पहा.

**अव्जार** औजार पहा.

**अव्वल-अवल** [ अ० अव्वल् ] प्रथम, प्रथमतः " अव्वली पासून जातीनें मनुष्यास धक्का कोठेंही बसला नव्हता " ( होके ६ )

**अव्लाद्-औलाद** ( स्त्री० ) [ अ० अव्लाद् अनेक व० वलद् ( = पुत्र ) चें ] प्रजा, कुळी.

**अव्लाद्-अफ्लाद** [ ८ अ० अह्फाद्=नातवण्डें ] वंशपरम्परा, पुस्तदर-पुस्त " लेकराचे लेकरीं अव्लाद्-अफ्लाद् तुवां खाणें " ( राजवाडे ८।२६ )

**अव्लिया-औलिया** ( पु० ) [ अ० अव्लिया अनेक व० वली चें ] साधू.

**अवाई-तवाई** ( स्त्री० ) [ फा० तबाही= नाश ] सङ्कट. "अवाईतवाई शिपाई लोकांवरी येऊन पडतच आहे " ( खरे ७।३२४६ ).

**अश्रफ** [ अ० अश्रफ् ] अत्यन्त अभिजात.

**अश्रफी** ( स्त्री० ) [ फा० अश्रफी ] एक सोन्याचें नाणें

**अश्राफ** [ अ० अश्राफ् अनेक व० शरीफ् चें ] अभिजात; सविनय; सभ्य, गरीब.

**अशार** [ अ० अशर् ] दहा.

**अशरीन** [ अ० इश्रीन् ] वीस

**अशीर, असीर** [ अ० असीर् ] बन्दीवान् " इङ्ग्रजाकडील हमीश्वीन... असीर जाहले आहेत, त्यांस सोडून द्यावें " ( राजवाडे १०।१८२ ).

**अशील** [ अ० असील् ८ अ० अस्ल् ] अभिजात, खास; मानकरीण; दासी. " असीलास पाठऊन घटके घटकेचे वर्तमान आणवितात " ( राजवाडे ७।११२ ). नबाबांनी चम्पा असील नेहमी मियापासी जवळ बैसवून हकीमाकडून दवा देवितात " ( राजवाडे ७।१६१ ).

**अस्करा-अस्कारा** (पु०) [फा० आश्कारा] प्रसिद्धी; किर्ती, लौकीक, नक्ष, नक्षा. " सकळ सुरुप मण्डळीत माझ्या स्वरुपाचा अस्करा " ( प्रभाकर लावण्या १६१ )

**अस्तर** ( न० ) [ फा० आस्तर् ] अङ्गरख्याला आंतून लाविलेलें पातळ भरड कापड.

**अस्तर-गिरी** ( स्त्री० ) चुन्याचें लिम्पण. " शिखरास अस्तर्गिरी होत आहे " ( राजवाडे १०।५ )

**अस्तनी** ( स्त्री० ) [ फा० आस्तीन् ] बाही, बाहीचा कोंपरापासून पुढील भाग. अस्तन्या वर सारणें = युद्धास सज्ज होणें अस्तनीतील अग्नी=गृहकली गृहकलह

**अस्पस्वार** [ फा० अस्प् = घोडा ] घोडेस्वार ( राजवाडे २०।१६२ ).

**अस्बाब** ( पु० ) [ अ० अस्बाब ] सामग्री, सामान. " जो आम्हापाशी अस्बाब आहे तो इज्जतचे रुपेचा आहे हा घेऊन फौजेचे खर्चात आणावा ? " ( दिमरा १।२१२ ). " 'बायकापोरें

आणि अस्बाब कोठें ठेवावा ?" (राजवाडे ७।१५३).

**अस्मत-पन्हा** [अ० इस्मत् = शुद्धता] शुद्ध, पवित्र.

**अस्मान** (न०)[फा० आस्मान्] आकाश. "नजर अस्मानास गेली" (खरे ६।२७६४) = महत्त्वाकाङ्क्षा आकाशास भिडली. "अस्मानी फत्तेची ध्वजा लागली" (चित्रगुप्त ३३)

**अस्मान-जमिनीची तफावत** = महदन्तर. "त्या सुमारास व या लिहिण्यास पाहतां अस्मान-जमिनीची तफावत" (खरे १२१५).

**अस्मान-गिरी** (स्त्री०) [फा० आस्मान्-गीर्] वळचण, माण्डव, छप्पर

**अस्मानी** [फा० आस्मानी] आकाशी, निळा, दिव्य. "शिकन्दर ताले। अस्मानी फत्ते (= दिग्विजय) होत चालली आहे" (खरे ७।३२३६)

**अस्मानी-सुलतानी** (स्त्री०) दैवी-राजकीय आपत्ती, क्रान्ती

**अस्लूब** (पु०) [अ० उस्लूब्] व्यवस्था, पद्धत, तऱ्हा "तेव्हां कगरी कोणे प्रकारच्या व कशा, याचा अस्लूब-काय तऱ्हेचा ?" (राजवाडे ७।८२).

**अस्सल, असल** (स्त्री०) [अ० अस्ल् = मूळ] मूळचें, खरें, अकृत्रिम, गैरनकली, जातिवन्त. "नकला दाखविल्या त्यान्या असला दाखविणें" (वाडसभा ३।६६)

**असली** [फा० अस्ली] अस्सल.

**असर** (पु०) [अ० असर्] परिणाम "कृष्ण रावजी याचे प्राणानें असर केला असें वाटलें" (राजवाडे ५।८३).

**असाम-दार** (पु०) वेतन घेणारा "असाम-दारांचें घोडे पीरच्छिन्न लहान जमेस धरू नये" (खरे ११।५७०७)

**असामी** (स्त्री०) [अ० असामी अनेक व० 'इस्म्' चें] नाव, व्यक्ती, नेमणूक, वार्षिक वेतन. वितशील असामी (पाव ३) = नावनिशीवार. "कृष्णाजीपन्त त्रिवर्ग बन्धूस विश्वासराव म्हणवून नांव किताब दिला, मालबर लोकांत असामी घातली" (सभासद) "तुकोजी शिन्दे यांणी मौजे मुल्खेडें येथें बटकी देखील पोरे असामी तीन येकूण रुपये वीडशांस विकत घेतली" (वाडबाबा २।१९१).

**असामी-वार** = नेमणुकीप्रमाणें, हुद्द्याप्रमाणें "वरकड पाच इसम यांस असामीवार शिर्पेच पान्दान देऊन वाटेस लाविलें" (राजवाडे ५।१४१).

**अह्काम** (पु०) [अ० अह्काम् अनेक व० हुक्म्चें] हुकुम, सत्ता, हुकमत "याप्रमाणें मुख्तारीचे अह्काम आणून दिले" (चिरा २४) "एक महिन्याचा येथून अह्काम पाठवितों" (राजवाडे २२।४७), "दोन अह्काम कामाचे नाहीत" (चिरा २४).

**अह्फाद अफ्लाद** पहा "बादऊ अव्लाद व अह्फाद त्यासी रवा (= चालू) करणें" (राजवाडे १५।३६४)

**अह्वाल** (पु०) [अ० अह्वाल् अनेक व० हाल्चें] वृत्तान्त, हकीगत, कैफीयत

**अहद-नामा** (पु०)[फा० अह्द्-नामा] वचनपत्र, करारनामा.

**अहद-पैमान** (पु०)[फा० पैमान्-करार] दार-मदार, करार. "अहद्-पैमान व्हावे ते सर्व स्वामीपाशीं आल्यावर अर्ज करितों" (राजवाडे १।१५९).

**अहद-शर्त** (स्त्री०) तह, करार, कायम-मिजाजी. "यांस अहद्-शर्तीचे कागद-पत्र देऊन रवाना केले" (राजवाडे

१९।८). "दौलतींत अहद्-शर्त आणि वचन हा मजाना" (राजवाडे १९।४७)

**अहद्-तहद** [फा० अह्र-हद्द ता-हद्द] पासून-पयन्त. "अहद रायगिरी तहद बशीचजावर" (चित्रगुप्त १६१).

**अहल्कार** (पुं०) [फा० अह्ल्-इ-कार्] कार्कून. "साहेबाचें फैज-बक्षी करून कुल्कार जाथ पाठवावयानिशी अहल्कारास आज्ञा सादर जाली पाहिजे" (पदमव ११२)

**अहूसन** [अ० अह्सन्] उत्कृष्ट

**अहदी** (पु०) [अ० अह्दी = एक] माणूस, शिपायापेक्षां जरा वरच्या दर्जाचा लढाऊ स्वतन्त्र स्वार. "अहादीवर अहादी रवाना केले" (मराचिथोशा ६४)

**अहिनी** [फा० आह्नीन्] लोखण्डी. "अहिनी दगडी जिन्नस दारूचे अन्तरीं ठेवावे" (मराआ ३५).

## आ

**आँ** [फा० आँ] तो-ती-तें "आं साहेबी" = त्या प्रभूंनी

**आँकी** [फा० आँ कि] तें की (इम ६५).

**आखर** = अखेर "आखर वक्त जाऊन काम काहीं सज्ज होणें नाहीं" (राजवाडे ३।३७२).

**आगाही** (स्त्री०) [फा० आगाही] ज्ञान, माहिती

**आज्माईश** (पु०) [फा० आझ्माइश्] परीक्षा, प्रत्यय. "एकवेळ आम्ही स्नेह म्हटला तेथे चाल कसी पडती याचा आज्माईश नबाब साहेब यांस अद्याप नाहीं" (राजवाडे १९।१०१).

**आजाद** [फा० आझाद्] स्वतन्त्र, मुक्त. "याच्या मुलांमाणसांचे चालवून (त्यास) आजात करावें" (ऐटि १।२२).

**आजादी** (स्त्री०) [फा० आझादी] स्वातन्त्र्य.

**आजार** (पु०) [फा० आझार्] उपद्रव, पीडा, व्याधी. "त्यांणीं रयतेस काडीचा आजार द्यावया गरज नाहीं" (राजवाडे ८।२४) "जेथें गनिमांचा आजार पहुचेना ऐशा जागियासि त्यासी पाठवणे" (इम ७१).

**आजारी** पीडित, बिमार, व्यथित, रोगी.

**आतश्कदा; आतश्बेहराम** (न०) [फा० आतिश = अग्नि] पारशाचें अग्निमन्दिर.

**आतश्खाना** (पु०) [फा० आतिश्खाना] तोफखाना. "किल्ल्यात अब्दुल अहदखानाचे आतश्खान्यान रहावें (दिमरा १।८६).

**आतश्बाज** (पु०) [फा० आतिश्बाझ] प्रेक्षणीय दारूकाम करणारा (ऐटि १।४३).

**आतश्बाजी, आतस्बाजी** (स्त्री०) [फा० आतिश्बाझी] अग्निक्रीडा, प्रेक्षणीय दारूकाम "रात्रीं नाच रोशनी आतश्बाजी जाली" (राजवाडे ७।१४५).

**आतार** (पु०) [अ० अत्तार्] सुगन्धी, अत्तरे तेलें तयार करणारा व विकणारा.

**आदत** (स्त्री०) [अ० आदत] सवय, खेव

**आदमी** (पु०) [अ० आदमी] मानव, मनुष्य, पुरुष.

**आदा, आदाय** (पु०) [अ० आइदा] आवक, उत्पन्न. "दुसाला मिळोन खर्च भारी झाला, आदा नाहीं" (खरे ४।१८३३). "ऐवज दोन चार वर्षांनी आदाय पाहून उगवणी करून घ्यावा" (चित्रगुप्त ३९).

**आदाब** (स्त्री०) [अ० आदाब्] वन्दन,

मजरा "सर्वांनी आदाब बजाविले" ( रोट १।१२ ).

**आदाब** ( पु० ) भेटीचा दागिना "नबाबानीं मोत्याच्या कण्ठ्या तीन व जिगा, कलगी...वगैरे अकरा आदाब इनायत केले" ( राजवाडे ५।११९१ ).

**आदाब-अर्ज** भेटीच्या वेळीं सलाम करिताना म्हणावयाचा मन्त्र.

**आदाब-बन्दगी** ( स्त्री० ) सवन्दन विज्ञप्ती "आदाब बन्दगी ऐसी जे" ( खरे ११।५९१८ )

**आप-खुदी** ( स्त्री० ) [ < फा० खुद् = स्वतः ] स्व-सामर्थ्य "ता खावन्द त्या प्राणियांतील आप-खुदीनें होऊन" ( चित्रगुप्त ८३ )

**आप्करा, आब्कारा, अप्करा** ( पु० ) [ फा० आब्कारा ] पेला.

**आफ्ताबा** ( पु० ) [ फा० आफ्ताबा ] प्रवाशी पाणी ठेवण्याची झारी

**आफ्रीन-तहशीन** [ फा० आफ्रीन्-उ तहसीन ] स्तुती, अभिनन्दन "निजामन्मुल्क यांनी स्वहस्तें आफ्री-तहशीनचा रुका तुम्हांस पाठविला" ( राजवाडे ६।६२७ )

**आफत, आफती** ( स्त्री० ) [ अ० आफत् ] आपत्ती, आपदा "पादशाहीवर आफत पडली ऐसें झालें" ( चित्रगुप्त ३५ ). "अगोदर पर्जन्याची आफती-त्याजवर फौजाचे उपसर्ग जाले" ( राजवाडे १०।८८ )

**आफत-ऑस्मानी** ( स्त्री० ) दैवी आपत्ती, ( अवर्षण, अतिवृष्टी अगर टोळधाडी मळें पडलेला ) दुष्काळ "मुल्क जागिरा आहेत त्यांत आफत-आस्मानी जाली" ( दिमरा १।१०५ )

**आब** ( पु० स्त्री० ) [ फा० आब ] तेज, प्रतिष्ठा. "वास्तव आब राखून सलूख करून निघावें की काय!" ( इम २८१ ) "ब्राह्मणांची आब ठेविली नाही" ( राजवाडे १०।४४९ )

**ऑब-कारी** [ फा० आब्कार् = मद्यपी, कलाल ] दारू वगैरे कैफी पदार्थासम्बन्धी, कैफी पदार्थांच्या उपजेवर व विक्रीवर पट्टी बसवून आलेलें (उत्पन्न).

**आब-खुरा** ( पु० ) पेला "आब-खुरे" ( वाडबाबा २।१५४ )

**आब-ता** ( पु० स्त्री० ) [ फा० आब्ताब् ] तेज, प्रतिष्ठा, आब्. "पुढेही आमची आब-ताब रक्षण करणार स्वामी समर्थ आहेत" ( दिमरा २।१८३ ) "टिपू आला तर कार्डास तोण्ड देऊन आपला आब-ताब राखून मागे सरतात" ( चिरा २५ )

**ऑब्दागीर, अब्दागीर** ( न० ) [ फा० आफ्ताब्-गीर ] सूर्यपान, बहुमानाचें एक चिन्ह. "आफ्तागीर नवें" ( वाडसमा १।१३ )

**आब्दार-खाना** ( पु० ) [ फा० आब्दाखाना ] पिण्याचे पाणी साठविण्याचें टाकें

**आब-हवा** ( स्त्री० ) [ फा० आब्-उ-हवा ] हवापाणी "ठिकाणही मातबर नाही, परन्तु आब-हवा मात्र काहीसी बरी" ( राजवाडे १।११५ ). "कुहीर जागा, पानपत्री लाकूडफाटे चारा पुष्कळ, आब-हवाही चांगली आहे" ( राजवाडे ७।१०९ ). "हे मुलकाची आब-हवा आम्हास रास्त नाही, अगर हुकूम होईल तर विलायतेस येऊ" ( पदमव १०९ )

**आबाद** [ फा० आबाद् ] समृद्ध, सम्पन्न, सुरक्षित, स्वस्थ. "आपला जागा आबाद ठेवितों" ( दिमरा २।१५७ ).

"तुम्ही खातर्जमा राखोन मौजे मज्कुरी आबाद राहणें, फौजेचा उपसर्ग, तुम्हाकडे कांही लागणार नाही" (राजवाडे १०।४३३)

**आबादान** [फा० आबादान्] आबाद, सुरक्षित. "वरकडही जिन्नस सर्दी न लागे असे आबादान ठेवावे" (मराआ ३५)

**आबादी** (स्त्री०) [फा० आबादी] समृद्धी, सुरक्षितपणा, लावणी-सन्चणी. "पुढे बारा वर्षांचा दुष्काळ सम्पून आबादी जाहली" (२ ग्रामस ३७). "आबादी जालिया हा प्रान्त क्रोडीचा आहे" (इम २६७)

**आबादानी** (स्त्री०) [फा० आबादानी] आबादी, भरभराट "रयतेची आबादानी होण्यास व रयतेस तगाई देण्यात आधी बहुत यत्न करावा" (ऐस्कुले ५०).

**आम-खास** [अ० आम्म्-उ-खास्स सामान्य व असामान्य] सरास "सदहू प्रमाणे धारण छ २५ रजबी आम-खास बाजारांत जाली" (राजवाडे ७।१४७).

**आम-खास** (पु०) दबार, दबाराम. "तैसेच आम-खासमध्ये कुल वर्जीर मुस्तेद करून उभे केले" (सभासद ३८) "पादशाह आम-खास तीन दिवस आले नाहीत" (सभासद ५९)

**आमद** (स्त्री०) [फा० आमद्] उत्पन्न आवक. "दौलत आहे तेथें आमदही आहे व खिसाराहा आहे" (राजवाडे १०।१६६) "पेशाची आमद राहणार नाही" (खरे ७।३५७५).

**आमदनी** (स्त्री०) [फा० आमदनी] आवक; येणे; वसूल "चहूकडील गल्ला येथें येण्याची आमदनी बन्द जाली" (राजवाडे ५।४४). तालुक्याची आमदनी हड्गाम्यामुळे येत नाही" (राजवाडे ५।१०३).

**आमद्रफ्त; आमद्रफ्ती** (स्त्री०) [फा० आमद्-रफ्त्] ये-जा, दळणवळण, वाहतुकीची जकात, रहदारीचा परवाना, मुभा, मोकळीक "हजारों मनुष्याची आमद्रफ्त, त्यात असा चोरून जो येणार तो कोणे स्वरूपानें व कसा येतो हे कशावरून समजावें?" (राजवाडे ७।१३५) "सुखरूप आमद्रफ्त होऊ देत नाहीत" (राजवाडे ३।८८) "रसदेची वगैरे आमद्रफ्ती होऊ नये" (राजवाडे १०।१९६) "मार्गी येता जाता आमद्रफ्तीचा उपसर्ग न लावणें" (राजवाडे १५।२३०) "तो किल्ला घेतला म्हणजे दर्यातून जहाजें येण्यास आमद्रफ्ती जाली" (खरे ८।४३५४)

**आयना, ऐना** (पु०) [फा० आयिना] आरसा.

**आयनी** [फा० आहनीन्] लोखण्डी. "आयनी गोळे सापडले" (खरे ४।१५८४)

**आर्जो** (स्त्री०) **आर्जव** (न०) [फा० आर्झू] मनधरणी, प्रयोजन "तेथील अमीर आमची आर्जो करितात" (राजवाडे ३।४२८). "त्यास योगक्षेमाविषयी कोणाचें आर्जव न पडे तें करावे" (मराआ ११).

**आर्जू** (स्त्री०) [फा० आर्झू] इच्छा, इच्छू आर्जूमन्द. "बल्की मागील फडचे व पुढे स्वच्छता व्हावी ऐसी कल्याणराव याची आर्जू" (राजवाडे ७ खलप २१८). "कर्नेल गाडर याची पुण्यास येण्याची आर्जू" (राजवाडे १०।१६७). "गोहजवालाही फार आर्जू आहे की

घ्यान्हेर घेऊन माझा मलूख सोडून द्यावा" ( मद्बा १।११० ).

**आर्जूमन्द** [ फा० आर्जूमन्द् ] इच्छू, उत्सुक "फराशीस सरकाराशीं दोस्ती करण्यास वकील पाठवून बहुत आँर्जूमन्द" ( खरे ७।३५६६ ) "अगोदर काही आर्जूवन्द नव्हतो व पुढे ही आम्ही होत नाही" ( राजवाडे ६।६०५ ).

**आराम** ( पु० ) [ फा० आराम् ] शान्ती, समाधान, स्वास्थ, स्वस्थ "दौलार्नी तबियत आराम झाल्याची नवाबास नजर पाठविली" ( राजवाडे ७।१२० )

**आराम-खुर्ची** ( स्त्री० ) आडवे पडून विश्रान्ती घेण्याची खुर्ची.

**आरामशीर** = सुखदायक, शान्ततेने

**आरास; आराईश** ( स्त्री० ) [ फा० आराइश ] सुशोभित करणे, चित्ता-कर्षक वस्तूंची माण्डणी "आराईश" ( राजवाडे १।११० )

**आरीयत** ( स्त्री० ) [ फा० आर् ] शरम. 'गुदस्ता दादासाहेब पुण्याजवळून आले, परन्तु पुर्ण पाहिले नाही हे आरीयत मातुश्रीस फार आहे (मद्बा १।६२)

**आरीफ** [ अ० आरिफ ] जाणता, सुज्ञ "विशेष लेहावे तरी महाराज साहेब आरीफ असेती" ( राजवाडे ८।७ )

**आलम** [ अ० आलम् ] जग, लोक, काळ. "सम्पूर्ण आलमात जाले की... याची दोस्ती होऊन टापीकरास सजा करावी ऐसा नक्षा ठरला; हा लौकिक" ( राजवाडे १९।९२ ) "आलमाच्या जबानीने एकतो की इङ्ग्रेज बादशहाचे येथे इन्साफ आहे व करारात तफावत कधी होत नाही" ( ऐटि १।६० ) "करारप्रमाणे फडचे करावे, यास दिरङ्ग लावन तफावत होणें दोस्तीचे आलमात दुरुस्त नाही" ( राजवाडे ५।३४ ) "औरङ्गाबादचे आलम तमाम हवेली धावे यावर चढून तमाशा पाहते" ( राजवाडे १।६४ ). "रघुनाथराव बिरादर असता त्याणी दगा केला, आलमाशिवाय ( = दुनियेविरहित ) हे गाष्ट त्याजकडून अमलात आली" ( खरे ७।३५६६ ). "आलम जवानीचा पुरते मनन न होता भलतेच मनात येईल" ( राजवाडे ७ खलप २।१०४ )

**आलम्गीर, अलम्गीर** [फा० आलम्गीर्] जगज्जेता

**आलम-दुनिया, अलम-दुनिया** (स्त्री०) सारी दुनिया.

**आलम्पन्हा** [फा० आलम्पनाह ] जगाचा सरक्षक.

**आला** [ अ० अअला ] अत्युच्च, सर्वश्रेष्ठ "प्रस्तुतचा रङ्ग तर असा दिसतो ज आला व अदना सावन्द्रापाशी बराबर" ( राजवाडे ५।९ )

**आला-हज्रत** सर्वश्रेष्ठ स्वामी

**आलीजा, आलेजा** [ फा० आलीजाह् ] उच्च पदवीचा. "आलीजा बहादुर शिन्दे"

**आली-शान** [ फा० आलीशान् ] उच्च मानाचा

**आवर्जा** ( पु० ) [ फा० आवर्जा ] हिशेब-वही ' किर्दी, नावनिशीवार पत्रक, आवर्जे पहावे" (खरे ४।१४३३)

**आवाई, आँवई** ( स्त्री० ) [ फा० आवा ] भमका, कण्डी, हुल्लड, भीती "टिपूची बाजार आवाई यत होती ती लटकी, ती आहे" ( खरे ७।३६१६ ) "सोमवारी रात्री मोच्यांवर्स लोक गेले होते,

आवई केली, मोर्चे उधळले" (खरे ११२३९). "आवईनें ठाणे सांडल्यास उत्तमच जालें" (खरे ६।२९५६) "रातबेरात मिळोन न जाणों हुल्लड केल्यास आम्हास, आवई समीप असता खाऊ देणें चाडगले नव्हे" (खरे १०।५४६४).

**आवाज** (पु०) **आवाजी** (स्त्री०) [फा० आवाज़] ध्वनी, कण्ठस्वर, नग. "थोरली भाण्डी, एकूण आवाज दीड हजार."

**आवारा** (पु०) [फा० आवारा] नासाडी, नागजी "त्याचे सेताचा आपण आवारा केला" (राजवाडे १५।३४)

**आश्कारा, ऑस्कारा** (पु०) [फा० आश्कारा] प्रसिद्धी, कीर्ती "भवानी-पन्ताचा आश्कारा मात्र, सांडगे काही चमत्कारिक नव्हती (गेंट ११५८)

**आश्नाई** (स्त्री०) [फा० आश्नाई] स्नेह, सख्य "रावपन्तप्रधान याजकडील सर्दाराशीही रफ्त आश्नाइचा आहे" (राजवाडे ५।१०१)

**आशक** (पु०) [फा० आशिक] प्रणयी, अनुरक्त.

**आशक-माशूक** (न०) प्रणयी जोडपें

**आशकी** (स्त्री०) [फा० आशिकी] प्रणयानुनय

**आशूरा, आशोरा** (पु०) [अ० अशूरा] मोहरमचा नववा अगर दहावा दिवस, मोहरमचा सण "साम्प्रत मोहरमचे आशुऱ्याचे दिवस" (राजवाडे ५।९३) "आशोरा सरल्यावर हल्ला करावी या प्रमाणे करार केला आहे (खरे ७।३४२४).

**आस्ते** [फा० आहिस्तः] हळू हळू

# इ

**इक़ार** (पु०) [अ० इक़ार्] कबुली, सम्मती

**इख्लास** (पु०) [अ० इख्लास] अन्तः-शुद्धता, , स्नेह.

**इज़्ज़त** (स्त्री०) [अ० इज़्ज़त्] थोरवी, अब्रू, प्रतिष्ठा, बहुमान (मराचीथोशा३) इज्जत घेणें = दुर्लौकीक करणें

**इज़्ज़त-आसार** [फा० इज़्ज़त्-आसार] सुप्रतिष्ठित (राजवाडे १५। २७१) "इज्जती-असार" (राजवाडे १८।५०)

**इज़्ज़त-दार** प्रतिष्ठित

**इज्ज़ती-दस्तगाह** प्रतिष्ठा-निधी (राजवाडे १८।५०)

**इज़्ज़त-पन्हा** [फा० इज़्ज़त्-पनाह्] सुप्रतिष्ठित (एक पदवी)

**इज्ज़त-मह्‍ा** [फा० इज़्ज़त्-मआब्] सुप्रतिष्ठित (राजवाडे ३।४३)

**इज्जत-लायक** = प्रतिष्ठेप्रमाणे, माफक-मरातीब "शिरपाउ इनामत देतात ते अवघ्या सर्दारासही इज्जत-लायख घेणें" (राजवाडे ६।२१०)

**इज्ना** (पु०) [अ० इज्न् = परवानगी] ताबा 'इज़न्यात' = आधीन, लगामी "जो कोणी सवाईसिंङ्गाचे इज्न्यात येइल त्यास राज्य द्यावें' (जाग १०७)

**इज्हार** (पु०) [अ० इज़्हार्] जाहीर-नामा, प्रसिद्धीकरण, जाहीर.

**इजा** (स्त्री०) [अ० ईज़ा] अपाय, पीडा "तालुकियास इजा न लागे ऐसा बन्दो-बस्त होऊन तेजवन्तास पत्रें यावी' (राजवाडे ७।११७).

**इज़ार, विज़ार** (स्त्री०) [अ० इज़ार्] सुर्वार, तुमान, पायजमा.

रत ( स्त्री० ) इजारा ( पु० ) [ अ० इजारत्–रा ] खण्डाची पद्धती, मक्तेगिरी, मक्ता. "सर्व इजारत ( = जबाबदारी ) मन्सबाची तुम्हावर आहे" ( चित्रगुप्त ९२ )

ार–दार ( प० ) [ फा० इजारा–दार् ] मक्तेदार

ार–दारी ( स्त्री० ) मक्तेदारी

ाफा ( पु० ) [ अ० इज़ाफा ] आधिक्य, वाढ, गाव इनाम, तनखा, नेमणूक. "दौलत इजाफा देऊन" ( सभासद १० ). "इजाफा पत्र हजारीचा देणार" ( राजवाडे १।१७९ ). "बेचाळीस लक्षाचा अन्दाज ठरला हल्ली व्यङ्कट-राव यांणी दहा लक्ष इजाफा बोलण्यात आणिला बावन लक्षावर गोष्ट आली" ( राजवाडे ७।५० ).

लाख, इत्लाखी [ अ० इत्लाक= स्वातन्त्र्य ] स्वतन्त्र, पगारी, गैर-सर न्जामी ( फौज् ) "सात हजार फौज इत्लाख रोजमऱ्यावर ठेवावी" ( खरे ८।४३२२ ) "पांचशे रुपयांचा गांव व पांचशे रुपये इत्लाख" ( वाडसमा १।३६ ).

तदाय ( पु० ) [ अ० इब्तिदा ] आरम्भ. "ज्येष्ठमास इत्तदायपासून तागायत पौष पर्यन्तचा मज्कूर" ( जोरा ५८ )

तलाखी ( स्त्री० ) [ अ० इअतिलाक ] सख्य, मैत्री "रियासतीत मोठी गोष्ट की वचनाची कायमी, त्यांत तलवून-मिजाजी ( = लहरीपणा ) झाल्यास व इतलाखी घातल होऊ लागल्यास लाचार।" ( खरे ७।३५७४ ).

इतफाक; इत्यफाक ( पु० ) [ अ० इत्तिफाक् ] सहविचार, एक विचार, सल्ला, योग घडणें. "याचा बन्दोबस्त कळेल तसा आम्ही राजश्री पन्तप्रधान याचे इतफाकाने करू" ( राजवाडे १।२८१ ). "आमचे व आपले इत्तिफाकाने इद्म्यजाचें नाव व निशान् ( = खूण ) नाही सारखे नेस्त-नाबूत होतील" ( राजवाडे १०।१८२ ). "मुलाकात घेऊन इतफा ( = एकत्र, एकविचारें ) कोणत्याचे मुलखांत चालणें जाहलें तर चालावें" ( राजवाडे १३। ३०३ ) "यास्तव तर्फेन मुलाकातीचा इत्यफाक ठरण्यात यावा" ( राजवाडे ५।१४५ ). "त्या गोष्टीचा इत्यफाक या शादीचे खुशीचे समारम्भांत घडावा हे फार चाइगलें" ( राजवाडे ७। ५१ ).

इतबार ( पु० ) [ अ० इअतिबार् ] विश्वास, प्रतिष्ठा, पत "आता इतबार कोणाचा यत नाही" ( सभासद २९ )

इतबार–पण ( न० ) इतबार ( राजवाडे १५।३७२ )

इतबारात ( स्त्री ) मान–पान. "शिवाय स्वारीखर्च व इद्बारात पावती होती" ( पेद्समा ११० ).

इतबारी [ फा० इअतिबारी ] विश्वासू, अमीन.

इतमाम ( पु० ) [ अ० इह्तिमाम्=व्यवस्था, बन्दोबस्त ] लवाजमा, बडेजाव, सन्मान.

इतमाम्या ( पु० ) व्यवस्थापक, रख-वालदार. "बाणकरी व इतमामे पुण्यास रखवालीस पाठविले ( खरे १। ४३३ )

इतराज् [ अ० इअतिराज़् = आक्षेप ] अप्रसन्न, रुष्ट "यासि देशमूख न म्हणने. कोण्ही म्हणी म्हणतील त्यासि साहेब इतराज होतील" ( राजवाडे १५।१०६ ). "येथें अभयतां सर्दारही

त्याजवर इतराजच आहेत " ( राजवाडे ३।१६७ )

**इतराजी** ( स्त्री० ) अप्रसन्नता, गैरमर्जी.

**इतला** ( पु० स्त्री० ) [ अ० इत्तिलाअ ] वार्ता, खबर, लक्ष्य, लाभ " हरतऱ्हा करोन त्याचे ( = शिन्याचे ) परिघातून आपले पेठेत येऊन राहिलो, त्याचा इतला आम्हाकडे नाही ' ( खरे १०।५१०६ )

**इत्तिहाद, इतेहाद** ( पु० ) [ अ० इत्तिहाद् ] ऐक्य; यगानगत, मैत्री " आमची दोस्ती आणि इतेहाद् पूर्वीपासून जा आहे त्यात खलश न यावा ' ( राजवाडे ५।१३० ) " असे श्रीमन्ताचे मनात येणे हे इत्तिहादास चाडगले नाही' ( राजवाडे ५।१३७ )

**इद्गा** ( पु० ) [ फा० इद्-गाह ] इदचे समारम्भ करण्याची जागा

**इदी** ( स्त्री० ) [ फा० इदी ] सणावारा दिलेली भेट.

**इन्कार** ( पु० ) [ अ० इन्कार् ] नाकबुली, निषेध

**इन्तकाल** ( पु० ) [ अ० इन्तिकाल ] मृत्यु " महम्मदअलीखान वालाजाह याचा इन्तकाल छ २७ माह रविलावली जाल्याचे वर्तमान आहे " ( राजवाडे ५।२०३. )

**इन्तजाम** ( पु० ) [ अ० इन्तिझाम् ] व्यवस्था, निकाल " सर्कारचे कामाचा पक्का इन्तजाम " ( जोरा १२९ )

**इन्तजारी** ( स्त्री० ) [ अ० इन्तिझार् ] मार्गप्रतीक्षा, प्रतीक्षक " कोणी मातबर सलखास पाठवून द्यावा, इन्तजारी आहे " ( खरे ७।२५७३ ) " त्याचा जबाब केव्हा येईल, याची इन्तजारी आहे " ( राजवाडे ५।१२८ ) ' उत्तराविषयी लवकर आज्ञा जाली पाहिजे' नबाब फार इन्तजारी आहेत " ( राजवाडे ५।१२४ )

**इन्फिसाल** ( पु० ) [ अ० इन्फिसाल् ] निकाल, फैसला ' त्याचा हिसाबाचे रुईने इन्फिसाल करावा " ( राजवाडे ७।६८ ) " दिगर गावखुद्दा बाकी साल-मज्कूरचा इन्फिसाल करून द्यावा " ( राजवाडे २२।६६ )

**इन्साफ** ( पु० ) [ अ० इन्साफ् ] न्याय; निर्णय

**इन्साफ-गुजी** [ फा० इन्साफ्-गुझीन् ] न्यायग्राही, न्यायी ( खरे ७।३५७५ ).

**इन्साफी** न्यायी " इङ्ग्रजी इन्साफी, त्याचे येखत्यारी हही मुन्मफ (= न्यायी) असतील " ( खरे ७।३५७० )

**इन्शाल्लाताला** [ अ० इन् शा अल्लाहु तआला ] सर्वश्रेष्ठ प्रभु इच्छील तर. " पूर्वीपद ' इन् शा अल्लाहु तआला ' यांणी अकबरासहित औरङ्गजेबास करार करून बक्षिसी केली आहे " ( चित्रगस ४१ ) या अवतरणात वरील शब्दचय चुकीने ' परमेश्वर ' या अर्थाने वापरला गेला आहे

**इनाम** ( न० ) [ अ० इन्आम् ] देणगी, बक्षीस

**इनाम-इकाम** ( न० ) भेट-देणगी. ( वाडसमा २।१९६ ).

**इनाम-जमीन** ( स्त्री० ) एखाद्या मोठ्या कामगिरीबद्दल सकारांतून बक्षीस मिळालेली सारा-माफीची जमीन

**इनाम-दार** [ फा० इन्आम्-दार् ] इनामी जमिनीचा मालक

**इनामत** ( स्त्री० ) [ अ० इन्आमात् अनेक व० इन्आम चें ] बक्षीस "कित्येकास इनामत अजरामर गावें भूमी करून दिधली" ( चित्रगुप्त १०६ ) " इना-

मती धर्मादाय वर्षासनें" ( वाडसमा १।१२ )

**इनामी** इनाम मिळालेला

**इनायत** ( स्त्री० ) [ अ० इनायत् ] कृपा, बक्षीस इनायत होणें=बक्षीस मिळणें, इनायत करणें=बक्षीस देणें

**इनायत-नामा** ( पु० ) कृपापत्र, शिफारस-पत्र, आज्ञापत्र. "यास अर्ज करिता इनायत-नामा यावयासी विलम्ब करणार नाहीत" ( राजवाडे ८।२०२ )

**इफाजत** ( स्त्री० ) [ अ० हिफाझत् ] संरक्षण, आश्रय "रघुनाथराऊ पेशवे ई जानबाचे इफाजतेंत आहेत" ( राजवाडे १०।१०६ ).

**इब्लाग** [ अ० इब्लाघ् ] पाठवणूक. "हमेशा मोहबत-नामा इब्लाग करोन मसूर ( =आनन्दित ) करीत जाणें" ( राजवाडे १०।१६४ ).

**इब्लीस** ( पु० ) [ अ० इब्लीस् ] सैतान; दुष्ट, खोडसाळ

**इबादत-व-इज़्लाल-दस्तगाह** = भक्ती व श्रेष्ठत्व यांचा निधी, एक अल्काब.

**इबादती** [ अ० इबादती ] धार्मिक. "हे यातेचा तरस मोहीबासारखे इबादती लोकास कांहीच न ये हें अज्याईब आहे" ( राजवाडे ३।९० )

**इबारत** ( स्त्री० ) [ अ० इबारत् ] भाषा, शब्दप्रयोग. "ह्या ग्रन्थाच्या बैता तीस हजार आहेत, तो पार्शी भाषेचे इबारतींत आहे" ( ऐस्फुले ४५ ). "याज-करितां लाडाचे चौथे दफेची इबारत ब-हाल ठेवणें जरूर" (राजवाडे ७।९२).

**इभ्रत; इबारत** ( स्त्री० ) थोरवी, बळ, प्रतिष्ठा; विश्वास; वचक; दरारा; सलाबत. "त्याजपाशी तोफ-खान्याची ही इबारत नाही" ( राजवाडे १।२९७ ). "आपले मायेचे, बन्दोबस्ती यथास्थित नामी मनुष्य इभ्रतीचा असल्यास मन्सब्यास युक्त आहे" (खरे ५।२२१२). "तुमची इबारत गाईकवाडावरी च-ढली" ( राजवाडे ६।३२१ ). "एक लढाई जाली होती, इभ्रत चाङ्गलीच बसली होती" ( खरे ६।२६४९ ). "या देशीं यांची इभ्रत फार बाळगितात; चार कोसांवर मुक्काम आला असतां गावांत वस्ती राहात नाहीं" ( खरे ११।६१५६ ). "तें ठाणें इभ्रतीनें घेतलें" ( खरे ६।२७२५ ). "तुमच्या नावाचा धाक-इभ्रत ईश्वर-सत्तेनें भारी आहे" ( खरे १।२०४ ).

**इबीन** (पु०) [ अ० इब्न् ] पुत्र, बिन. "येलोजी बिन मावजी इबीन चान्दजी" ( पेद्समा १११ ).

**इमला** ( पु० ) [ अ० इम्ला = काम ] बान्धकाम; इमारत.

**इमान** ( न० ) [ अ० ईमान् = श्रद्धा ] वचन; एकनिष्ठा, सचोटी. "नबाबानी आपला इमान रक्षिला" (पदबा १।८९).

**इमान देणें** = वचन देणें.

**इमान-इतबार** ( पु० ) एकनिष्ठा व सचोटी.

**इमानें-इतबारें** = एकनिष्ठेनें व प्रामाणिकपणानें.

**इमान-प्रमाण** = करार मदार.

**इमान-भाक** = अहदपैमान, आणभाक ( राजवाडे १५।२७३ ).

**इमानत-दार, इमानी** = विश्वासू.

**इमाम** ( पु० ) [ अ० इमाम् ] धर्माध्यक्ष ( विशेषत. अलीच्या वंशजांपैकी ).

**इमायत; इमाईत** ( स्त्री० ) [ अ० हिमायत ] संरक्षण, आश्रय; इफाजत ( राजवाडे ८।१८५ ).

**इमारत** (स्त्री०) [अ० इमारत्] मन्दिर, हवेली, बान्धकाम, पायाच्या वरचें बान्धकाम (चित्रगुप्त १३३), बान्धा "गडाची इमारत मुस्तेद करावी" (मराआ ३३) "थोडी पांच हजार रुपयांच्या किमतीची होती, इमारतीनेंही थोर होती" (खरे ११।५७०६)

**इर्तिबात** (स्त्री०) [अ० इर्तिबात्] स्नेह "धन्त साहेबासी व आम्हांसी दोस्ती व इर्तिबात कदीम आहे" (दिमरा १।४५).

**इर्शाद** (पु० स्त्री०) [अ० इर्शाद्] उपदेश; आज्ञा. "रामाजी महादेव यास इर्शाद फर्मावून" (खरे ७।३५६५) "तिकडील बातमी वरचेवर आणवीत जावी, याप्रमाणें इर्शाद करून खालिता वाचून बहुत श्रमी जाले" (दिमरा २।१६६) "मला इर्शाद झाला तर गोविन्दराव कृष्ण याजकडे जाईन" (राजवाडे ५।७८).

**इर्साल** (पु०) [अ० इर्साल्] पाठवणूक; पाठविण्याचा पैका; वेचका; उत्तम, अस्सल; बेरकी; पक्का "चित्तांत आ-ल्यास माझें विनन्तीपत्र ब-जिन्नस इर्साल करावें" (राजवाडे १।१४७) "यावर तमाम लश्करास व वाणियांस ताकीद करून इर्साल पोहोंचवून दिल्हा" (इम १९५)

**इराण** (पु०) [फा० ईरान्] इराक व अफगाणिस्तान यांमधला प्रदेश.

**इराणी** इराणांतला. इराणी घोडा=गर्दभ.

**इरादा** (पु०) [अ० इरादा] विचार; हेतु; बेत.

**इल्जाम** (पु०) [अ० इल्ज़ाम्] आळ; दोष; दोषाचा शाबिती, ठपका "मजकडे कोण काय इल्जाम साडूनतील, त्याचे जाबसाल मी सर्व पुरवून देईन" (राजवाडे १०।३४४). "विना इल्जाम कोणाच्या साङ्गितल्यावर जाहाला अबूस खत्रा न व्हावा" (राजवाडे १०।३४३). "चाकरी मग्दुराप्रमाणें करीत आहों; पसन्त करणार आपण आहेत, इल्जाम येणार नाही" (राजवाडे १०।७७) "उभय दौलतीस नेक आणि मजवर इल्जाम नाहीं ऐसें समजोन आज्ञा होईल त्यास हजर" (राजवाडे ५।२०६)

**इल्तिमास** (स्त्री०) [अ० इल्तिमास्] विनन्ती, अर्जी "ये बाबे तुम्ही इल्तिमास लिहिली" (इम ७५)

**इल्हाक** (पु०) [अ० इल्हाक्] जोडणी; सही "अजमखान याचा इल्हाक, सर्बुलन्दजङ्ग यांचे दस्तत" (राजवाडे ७।४५).

**इल्म** (पु० स्त्री०) [अ० इल्म्] शास्त्र; विद्या, कला

**इलाखा; इलाका** (पु०) [अ० इलाका] अवलम्बन, ताबा, सम्बन्ध, प्रान्त; परिवार "या देशात इङ्ग्रजाची प्राबल्यता जाहलिया अगोदरी नबाब मुहम्मद अली खानाचे इलाकेंत आम्ही होतों" (तरा १००) "तुम्हासी त्याचा इलाखा नाही" (सभासद ४२) "रघुनाथराव यास इलाखा राखणार नाही" (खरे ७।३५७१). "सर्व रायगडावरी सम्भाजी राजे याचा इलाखा (=परिवार) राहिला" (मराचिथोशा २५)

**इलाकी; इलाखी** [८ अ० इराकी] तैग्रीस व युफ्रातीस या दुआबातील पैदाशीचा (घोडा) (मराआ ६).

**इलाज्** ( पु० ) [ अ० इलाज् ] उपाय, उपचार.

**इलाही** [अ० इलाही ∠अ० इलाह्=ईश्वर ] ईश्वरी. शुक्रे इलाही = मी ईश्वराचे आभार मानितों.

**इश्क, इशक** ( पु० ) [ अ० इश्क ] प्रणय, नाद, शृङ्गार, विलास. "श्रीमन्त राजश्री बाजीरावसाहेब व चिमाजी आपा यासी घोड्यावर बसावयाचा इशक बहुत आहे" ( खरे १।४८३३ ). "आम्ही तर दर्दी, इश्काचे भुकेले प्राणी" ( प्रभाकर लावण्या ).

**इश्क-बाज्** [ फा० इश्क्-बाझ् ] चैनी, विलासी.

**इश्क-बाजी** ( स्त्री० ) [ फा० इश्क-बाझी ] प्रेमलीला, प्रणयविलास "आशकबाजी" ( चित्रगुप्त १६४ )

**इशारत** ( स्त्री० ) **इशारा** ( पु० ) [ अ० इशारत्-रा ] खूण; सूचना "इशारती" ( सभासद् ४२ )

**इस्काल, इस्कील, इस्कीलकी** ( स्त्री० ) [ अ० इश्काल् = अडचण ] हरकत, तण्टा. "नवी जिकीर न कीजे व इस्काल न कीजे" ( राजवाडे १५। १६७ ) "चान्दजीराव इस्कील करील तर त्यासही माकूल करून ( =समजावून ) साङ्गणें" ( राजवाडे ८।९७ ) "ते विषयी इस्कीलकी कथळा न करणें" ( राजवाड ८।७९ )

**इस्तक्लाल** ( पु० ) [ अ० इस्तिक्लाल् ] जोर; धर "या फौजेचा इस्तक्लाल राहिला नाही, तेव्हा मुलूक आरम्भिला" ( राजवाडे ६।४४० ).

**इस्तक्बाल** [ अ० इस्तिक्बाल् ] सामोरें, पेशवा, भावी "कोणाराव निघोन येथें हैदराबादेस आला, त्यास इस्तक्बाल राजाजीचे मोर्के आपाराव यांस पाठविलें होतें" ( राजवाडे ५।२७५ ). "कार्कुनानी हाल व इस्तक्बाल्"=हालीचे व भावी कार्कून.

**इस्तमालत, इस्तमाली** ( स्त्री० ) [ अ० इस्तिमालत् ] लावणी-सन्चणी, कीर्द-महामुरी, दिल-दिलासा. "आबादीस व इस्तमालतीस कोसीस करून" ( राजवाडे १५।११३ ).

**इस्तस्वाब** ( पु० ) [ अ० इस्तिस्वाब् ] पसन्ती, सल्ला "त्यांचे इस्तस्वाबानें काम करावें" ( राजवाडे ७५८ ).

**इस्ताद** ( स्त्री० ) [ अ० इस्तिअदाद् ] सिद्धता, तयारी; चुन्याचें पक्कें काम, सिद्ध, दृढ. "इस्तादेचीं घरें" ( मराआ ) "ऐशी पैमन इस्तेजाद आली" ( खरे ७।३५७३ ).

**इस्ताफा, इस्तीफा** ( पु० ) [ अ० इस्तिअफा ] नोकरीची सोडचिठ्ठी; राजीनामा "आम्हास दौलत नलगे, मक्केस जावें किंवा घरी बसून राहावें या मार्गें आम्ही नबाबास इस्ताफाही लेहून पाठविला" ( राजवाडे ३।४११ ). "यांचा इरादा आहे कीं येथील कामाचा इस्तीफा द्यावा" ( दिमरा २।१८ )

**इस्तावा** ( पु० ) [ अ० इस्तिवा ] नवीन जमीन कीर्द-मामुरीस देतेवेळीं कांहीं वर्षें पर्यन्त भर सान्यापेक्षां कमी परन्तु दरसाल वाढत्या सान्यानें जमीन देणें

**इस्तियाक-मुस्ताकी** ( स्त्री० ) [ अ० इस्तियाक् = अ० मुश्ताकी] प्रेम-लोभ "ज्या ज्या प्रसङ्गोचित इस्तियाक-मुस्ताकीच्या गोष्टी बोलावयाच्या त्या नबाब निजामुदौला बहादूर याणीं बयाण केल्या" ( राजवाडे ११।१८७ ).

**इस्दार** [ अ० इस्दाड् ] बाहेर काढणें, प्रसिद्धीकरण. "दस्तक इस्दार करून पाठविलें आहे" ( राजवाडे ३।९१ )

**इस्लाम** ( पु० ) [ अ० इस्लाम् ] महम्मद पैगम्बरानें स्थापिलेला धर्म

**इस्लामी** [ अ० इस्लामी ] इस्लाम–धर्म-विषयक, मुसल्मानी.

**इसके** [ अ० इस्रा ] दान

**इसके अशर** [ अ० इस्रा–अशड् ] बारा

**इसम** ( पु० ) [ अ० इस्म् = नाव ] मनुष्य, शखस, आदमी

**इसम–नविशी** ( स्त्री० ) [ फा० इस्म्–नवीसी ] नांवनिशी, नामावली "इसम–नविशीची फर्द लिहून नवाबास अर्ज केली" ( राजवाडे ५।१२७ )

**इसम्वार** [ फा० इस्म–वार् ] नामानुक्रमान

**इसम्वारी** ( स्त्री० ) [ फा० इस्म्–वारी ] नामानुक्रम

**इसवी** [ अ० ईसवी ] खिस्ती ( शक )

**इहदे** [ अ० इहूदा ] एक

**इहसान** ( न० ) [ अ० इह्सान् ] कृपा, मेहेरबानगी, उपकार "दौलताबादेचे यश आम्हास यावें म्हणूनच स्वामींनीं रुपये जहागीर दिली, सर्कार–किफायती-करितां न दिलें हेंहि मोटें इहसान सेवकावर" ( खरे १।३९ ) "एवढें इहसान सेवकावर असतां दहा पाच हजारां करिता उदासीन कशास असावें ?" ( खरे १।३९ )

## ई

**ई** [ फा० ईन् ] हा–ही–हे "ई जानब" = दर्बारी पत्रात लेखक स्वत:स या शब्दानें सम्बोधितो

**ईद** ( स्त्री० ) [ अ० इद, ] मुसल्मानी सण दोन ईदा मुख्य: ईदुद्दुहा किंवा ईदे कुर्बाणी म्हणजे बकर–ईद, आणि ईदुल्–फित्र् म्हणजे रमज़ान ईद–रोजे–उपास सोडण्याचा सण "नवाबांस ईदेबद्दल वस्त्रें पावली नव्हती" ( दिमरा १।१६८ ).

## उ

**उजम** ( पु० ) [ अ० उझ्म् ] थोरवी. "हे आपले सर्कारच्या गोष्टी उजमाच्या लाइगतात ( दिमरा १।१७ )

**उजू** [ अ० वुझू ] हस्तपादप्रक्षालन

**उजू–तवाजू** [ अ० तवाझुअ = नम्रता ] प्रार्थना, नमाज ( भाव ).

**उजू–नमाज** = प्रार्थना. "याजबद्दल पांच वख्त उजूनमाज करून इलाही नजीक ( ईश्वराजवळ ) रावसाहेबांचे हक्का-मध्यें (= सम्बधी, बाबतीत ) दुवा याद करीत आहों" ( राजवाडे १।६३ )

**उजूर** ( पु० ) [ अ० उझ्र्=बहाणा ] तक्रार, आक्षेप. "उजूर असेल तरी हुजूर ऐणें" ( राजवाडे १५।१५९ ). "हुजूर बोलाविलें असता उजूर न करिता येऊन पावावें" ( मराचिथोशा ३६ ) "सेवकास आज्ञा होईल त्या आज्ञेस उजूर नाही" ( राजवाडे १०।२२६ )

**उन्फा, उल्फा** ( पु० ) [ अ० अलूफा–अल्फा ] रोजचा शिधा. "तितक्यांस चार मास मिष्टान्न उन्फे चालविले" ( चित्रगुप्त ).

**उम्हत मान्झिलत** [ अ० उम्हत्=वैभव ] वैभव–सम्पन्न ( राजवाडे ७।१७२ ).

**उम्दगी** ( स्त्री० ) [ फा० उम्दगी ] थोरवी, मातब्बरी "ही एक उम्दगीची जात आहे, परन्तु क्षेत्र तसें नाही".

**उम्दा** [अ० उम्दा] विश्वसनीय, मातबर, थोर, गुणी, उत्तम. "दुन्याईंत उम्दा चीज येख्लासा खेरीज नाही" (खरे ७।३५६४) "नबाबापासोन उम्दी उम्दी कामें करून घ्यावी हे उमेद आम्हास फार आहे" (राजवाडे ६।२८८). "आणि मुलाजमत जालिया मदत-खर्चही उम्दा देतील" (राजवाडे ८।२१२).

**उमर, उम्बर** (स्त्री०) [अ० उम्र्] आयुष्य; वय

**उमराव** (पु०) [अ० उमरा अनेक व० अमीर्चें] श्रेष्ठजन, सर्दार, खांसा

**उमेद** (स्त्री०) [फा० उमीद्-उमेद्] आशा, धीर, आकांक्षा, हिम्मत, आपलें-पण; वय "अब्दालींची बोलावणी बहुत उमेद लाऊन गेली" (खरे ११३४) "आबाजी आपले उमेदीत आलि यावरी ता॥ मा॥ देशमुखी करावयास आले" (राजवाडे १७।५).

**उमेद्वार** [फा० उमीद्वार] आशावान्, इच्छू, पदान्वेषी, पसन्त पडल्यास कायम करूं अशा अटीवर ठेवलेला नोकर. "तुम्ही इकडील लक्ष्यात राहून कल्याणाचे उमेद्वार (=हितेच्छू) असावें" (राजवाडे ८।५).

**उमेद्वारी** (स्त्री०) आशाळूपणा, उमेद्वार असण्याची स्थिती; आशा, आशावाद. "त्यास स्वारी निघावयाचा मार्ग पहात आम्ही उमेद्वारीनें बैसलों आहों" (खरे ८।४६६०)."कदाचित् पत्रोत्तर आलें तर आपला ओढा लिहून उमेद्वारी (=आशावाद) लिहितात (दिमरा १।१३).

**उमेदगी** (स्त्री०) उमेद्वारी "हे उमेद-गीची व र्‌यासतीची कोण वजे (=तऱ्ही) ते दर्यास करावी". (खरे ७।३५७२).

**उर्फ** [अ० उर्फ्] म्हणजे "रघुनाथ बाजी-राव उर्फ दादासाहेब"

**उरूफ, उर्फ.** "अफ्जल्पूर महमूदशाही उरूफ करा बावधन" (इम ४८). "नही-सादुर्ग उरूफ पन्हाळा" (राज-वाडे ३।५४).

**उरूस** (पु०) [अ० उर्स=लग्नाची मेज-वानी] पिराचा उत्सव

**उरूबरू** [फा० रूबरू] समक्ष. "उरूबरू येऊन विनन्ती करीन" (राज-वाडे ३।१२३).

**उश्टर-खाना** (पु०) [फा० उश्तुर् उण्ट] उण्टशाळा

**उस्तवारी** (स्त्री०) [फा० उस्तुवारी] व्यवस्था, शुश्रूषा, मज्बुती "जुखमांची वगैरे पथ्यपाण्याची उस्तवारी बरीच आहे" (खरे ११।६०१७) "लोकांचे कर्जाचा मार्ग होऊन आपली उस्तवारी होईल" (राजवाडे १३।९१).

## ए

**एक्का** (पु०) [फा० यक्का] एक बैलाची अगर एक घोड्याची गाडी.

**एख्बार** (स्त्री०) अख्बार, बातमीपत्र. (दिमरा १।१६४).

**एक्बाल-पन्हा** [फा० इक्बाल्-पनाह्] सुदैव-युक्त, दैववान्.

**एक्रार** (पु०) [अ० इक्रार्] इक्रार, कबुली. "ऐसें पत्रवादें पुसतां मुल्जीम होऊन एक्रार केला" (राजवाडे-२०।६५).

**एक** [फा० यक्] एक.

**एक-ज़रा** [फा० यक्-ज़र्रा) अणु-मात्रही. "यास तुफावत एक-जरा न करणें" (राजवाडे ८।१५९).

**एक-तर्फी** एक्या बाजूचा, पक्षपाताचा

**एक-दम** [ फा० यक्-दम्=क्षणैक ] तत्क्षणी; ताबडतोब, अकस्मात्

**एक-दिली** ( स्त्री० ) [ फा० यक्-दिली ] एक-हृदय, ऐकमत्य, स्नेह " सलूख-एक-दिली आहे" ( दिमरा ११२३ )

**एक-दिल** ( पु० ) [ फा० यक्-दिल् ] एक मताचा, ऐकमत्य, स्नेह, सन्तोष "श्रीमन्त व नबाब एक-दील, नेव्हा हैदरखानाचा मज्कूर किती आहे ?" ( खरे ६।२८९८ ) 'फौजेचा एक-दील करून...पत्राचें उत्तर जरबेचें आलें असता इकडूनही सरन्जाम जावयास दिवसगत लागणार नाही" ( खरे ११।२१०२ ).

**एक-ब-एक** [ फा० यक्बयक ] एकूण एक, सर्व, एकाएकी "एक-च एक हुजूर मालूम जाहाली" ( राजवाडे १५।३१ ). "त्याना मीर इमाम यास जठचरक येथे एक-ब-यक येऊन गाठलें" ( राजवाडे ५।११४ )

**एक-रकमी** एका ठिकाणी मिळालेला, पुष्कळ "एक-रकमी पुष्कळ पैसा मिळण्यास देशान्तरी फिरल्याशिवाय इलाज नाही" ( माप्र ९ ).

**एक-रङ्गी** ( स्त्री० ) **एक-रङ्ग** (न०) [ फा० यक्-रङ्गी ] निखालसता, सख्य. "याची कदीमापासोन दोस्ती व एक-रङ्गी, जुदागी नाही" ( राजवाडे १९।८ ) "पुत्रपौत्रपर्यन्त एक-रङ्ग केलें" ( ऐटि २।८० )

**एक-सर** [ फा० यक्-सर् ] एकाएकी

**एकसान, एकसा** [ फा० यक्सान् ] एक-निष्ठ, एकसारखा. "धण्याची एकसान चाकरी केली हें सुरुत पदरी आहे" ( खरे १४०९ ) "आपण तों साहेबाचे खिज्मतीस एकसान असों" ( इम ७५ ). "जमाना एक-सा नाही" ( राजवाडे ५।८५ ).

**एक्सू** [ फा० सू=बाजू ] एकनिष्ठ. "खाना-जाद नोकर एक्सू"

**एकाएकीं** [ फा० यकायक् ] एकदम; अकस्मात्

**एकी** ( स्त्री० ) [ फा० यकी ] ऐक्य.

**एकीन, यकीन** ( स्त्री० ) [ अ० यकीन् ] दृढमत, खात्री, नक्की "ब-वाजिबी ताकीद होईल हे एकीन समजोन" ( राजवाडे १५।१५२ )

**एख्लास; एख्लासी** ( स्त्री० ) [ अ० इख्लास् ] मैत्री, यगानगत. "तरिका एख्लासीचा" ( राजवाडे १०।१६५ )

**एगानगत, यगानगत** ( स्त्री० ) [ फा० यगानगत् ] ऐक्य, स्नेह. "दुनियाईत दोंही दौलतीची एगानगत मशहूर" ( राजवाडे ५।३१ ).

**एल्गार, येल्गार** ( पु० ) [ तु० ईल्घार् ] मोहीम, हल्ला, चढाई, उठाव.

**एल्ची** ( पु० )[ तु० ईल्ची ] वकील, हेजीब "शाहमज्कुरास तोफा-तायफ देऊन एल्चीची रुख्सत करणार आहे" ( दिमरा २।५ ).

**एह्सान** ( स्त्री० )[ अ० इह्सान् ] इह्सान, कृपा, उपकार. "इतके दिवस परभारें दौलतीवर एह्सान होत गेली" (राजवाडे ५।३१ ).

**एह्सान्मन्द** [ फा० इह्सान्मन्द् ] कृतज्ञ, आभारी. "पातशाहा आपला एह्सान्मन्द् होऊन पातशाहीचा बन्दोबस्त आपले हातून करून घेई ऐशी कारस्ती जी होईल, ती करावीच करावी" ( ऐच ११५ ).

## ऐ.

ऐन, यैन [अ० ऐन्] मूळचा ठरलेला शेतसारा, यैन; भर, मूळ, मुख्य "साठ लाखांची बेरीज यैन व इजाफा मिळोन सिद्ध केली" (राजवाडे ७।५३)

ऐन-ज्वानी (स्त्री०) भर-तारुण्य.

ऐन-जिन्नस; ऐन-जिनसी = खुद्द "तरी ऐन-जिन्नस पदाजी यादवाचे दोघे बेटे एकोजी व कुसाजी गनिमाकडे आहेती" (राजवाडे १५।१) "येविशीं तुम्हास सर्कारचें पत्र आलें आहे तेंच ऐनजिन्नस पाठविले आहे" (खरे ६।२६३५) "त्याणीच ती पत्रें ऐन-जिनसी भिवराव याजकडे पाठविली" (खरे ६।२९५४)

ऐना; आयना (पु०) आरसा

ऐनाती (स्त्री०) मूळ ठरविलेला शेतसाऱ्याचा आकार

ऐने-महाल (पु०) आतून सर्व बाजूंनी ऐन्यांनी मढविलेला दिवाणखाना, आरसे-महाल

ऐपत (स्त्री०) [अ० आफियत] सम्पन्नता; आर्थिक सामर्थ्य

ऐपत-दार द्रव्यदृष्ट्या समर्थ

ऐब, अयब (पु०) व्यङ्ग. "नाक लागलें तर फारसा ऐब दिसणार नाही" (खरे ४।१५०५).

ऐवज़ (पु०) [फ़ा० इवज़् = बदला] मत्ता; द्रव्य.

ऐवजीं [फा० बि-इवाज़ि] बदली, जागी.

ऐशाराम (पु०) [अ० ऐश्+फा० आराम्] चैन, सुखोपभोग

## ओ.

ओहदा (पु०) [अ० उह्दा] कर्तव्य; ठराव; हक्क. "पातशाहाकडून वर्से घेऊन जावी हा ओहोदा आमचा आहे" (दिमरा १।१३१).

## औ.

औकात; अव्कात (पु० स्त्री०) [अ० औकात् अनेक व० वक्त्चें] गुजारा, चारेतार्थ, निर्वाह साधन "एणेंकरून आपला औकात चालत नाहीं" (राजवाडे १८।४८) "तेणें करून आपली अव्कात चालत नाही" (राजवाडे १५।२९३) "त्याचा योगक्षेम चाला-वयासी कांहीं औकात नाहीं" (राजवाडे १७।३९)

औज़ार (न०) [फा० औज़ार्] शीड.

औरत (स्त्री०) [अ० औरत्] स्त्री.

औलाद (स्त्री०) [अ० औलाद्] प्रजा.

औसाफ (पु०) [अ० औसाफ् अनेक व० वस्फ् चें] लौकिक, अस्करा, कीर्ती. "मोहिमांचा औसाफ होऊन येईल" (राजवाडे ३।९१) "परशुरामपन्त यास छत्रपतींनी मारविले सबब विश्वासराव यास मारिले ही गोष्ट बे-हिशेबाची, आमचे घराण्याचे औसाफास योग्य न जालें" (खरे ११।६१३५).

## क

कङ्गाल [फा० कङ्गाला = भिक्कू] भि-कारी; दरिद्री

कङ्गोरा (पु०) [फा० कुङ्गुरा = कोट] कड

कज्जा, कजिया (पु०) [अ० कज़ीया] तण्टा, वाद; प्रकरण "कज्या" (सभासद ४८).

कज्जे-दलाल (पु०) भाण्डण उपस्थित करणारा, नारद; भण्डखोर. "वाचले

कजियेदलाल, कोणाचे ऐकावया- जोगे नाहींत " (राजवाडे ७ खलप २१७)

कज्जेखोर=भाण्डखोर, भाण्डकुदळ.

कज्या–कटकट (स्त्री०) भाण्डण–तण्टा (राजवाडे ८।१८३)

कच्–दील [फा० कज्–दिल् = कुटिल मनाचा] कुटिल अगर कच्च्या मनाचा, भित्रा, सशयी " राजा कच-दील आहे येथें भेटीस येता सशय धरितो " (सभासद १४)

कजल्बास [तु० किसिल्बाश्] तैमूरलङ्गानें शेख हैदरास जे गुलाम दिले त्यांचे वशज, एक प्रकारची लाल टोपी घालणारे इराणी सैन्यातील उत्तम शिपाई.

कजाख; कजाग [तु०कज़्ज़ाक्]शूर लुटारू, शूर लुगारी, भाण्डखोर, कर्दनकाळ (स्त्री).

कजाखी, कजागी (स्त्री०) [तु० कज़्ज़ाकी] गनिमी काव्याची लढाई, लूटफाट, युक्ति–हुन्नर "ते फौज कजाखीस व आमची फौज सन्मुख झुन्जास कामास येईल" (दिमरा १।२२) "इस्माईल बेग कोठील कोण ऐसें असता ५००० फौज बाळगून कजागी करितो" (राजवाडे १०।२०१) " चौकशी पडली असतां कजाखी करून नांवें न साहूगतां सुटून येऊन" (मराचि थोशा ३९) "शिपायगिरी व मस्लत कजाखी करणें " (मराचि थोशा ५८)

कट्टा (पु०) [अ० कत्अ] कापणी, डोचके कापणी, कत्तल.

कत्तल (स्त्री०) [अ० कत्ल्] कापाकापी, हिंसा, बिजन "कतलेमध्यें तीन चार लक्ष माणसे कतल जाली " (राजवाडे ६।२४७).

कत्तल–बाज [फा० कत्ल्–बाज़्] हिंसाप्रिय, रुधिरप्रिय.

कतलाम (स्त्री० न०) [फा० कतल्–इ–आम्] सरास कत्तल, कत्तल; बिजन. "त्यास दीडप्रहर लूट व कतलाम जाली " (राजवाडे ११।११) "गोळी न वाजविता (शहर) दिलें यास्तव कतलाम केलें नाही " (खरे १।३२). "दान तीन हजार माणूस कतलाम केले(=कापून काढिले)" (खरे १।३३).

कतबा (पु०) कताबत; कताबती (स्त्री०) [अ० किताबा] लेख; करारनामा. "तुमच्या चाकरापासून कतबे घेतले आहेत की तुम्हांकडे चाकरीस जाऊ नये, त्यास ते कतबे तुमचे तुम्हांस देऊ " (राजवाडे ८।१७८)

कतार; कतारा (पु०) [अ० कितार्] उण्टांची राङ्ग.

कद (पु०) [अ० कद्द् = उञ्ची] लाबकी " कार्कुं कद्दै ३१ - किती ! " (होके ४४)

कदम (पु० [अ० ... कदम्] पाऊल, पाय, चा ... कदम, उठावानलें अन्तर. " पात्शा ... ची ] व ... न शिरावा हे आहेच ... (... ३६). "आमचे दिलात राव ... कदम पहावयाची उमेद बहुत आहे " (राजवाडे ११६४). "जर श्रीमन्त मान्य करितील तर उत्तम, नाहीतर माझ्यानें निभावणार नाही या कामातून मी कदम काढीन " (राजवाडे ५।१२)

कदम्बोस [फा० कदम्बोस्] पादचुम्बक. "प्रथमदर्शनी मोगलअली नबाबापाशी येतांच कदम्बोस झाले" (राजवाडे ५।१६१)

कदम्बोशी (स्त्री०) [फा० कदम्बोसी] पादचुम्बन; भेट घेताना श्रेष्ठ जनाच्या

पायाला हात लावून त्या हाताचें चुम्बन घेऊन वन्दन करण्याचा एक प्रकार.

**कद्र** ( स्त्री० ) [ अ० कद्र् ] किम्मत, पारख; चहा.

**कद्रदान** [ फा० कद्र–दान् ] गुणग्राहक, पारखी

**कद्रदानी** ( स्त्री० ) [फा० कद्रदानी] गुणग्राहकता, मनुष्यपारख " जें त्यांचे खावन्दगिरीस व कद्रदानीस उचित तेंच करितील " ( राजवाडे ३।१२० )

**कदर** ( स्त्री० ) [ अ० कद्र् ] शक्ती, प्रभाव, अधिकार, ठराव, करार "आपणाकडे फौजेचे बेगमीस सरन्जाम कदर करून दिला " ( वाडसमा १।१५५ )

**कदिमी, कादिमाई** ( स्त्री० ) [ फा० कदीमी ] जुनेपणा, जुना लौकिक, जुना स्नेह " सर्कारचे काम होऊन येइल, परन्तु तुमचे कदिमीस व निष्ठेस एकप्रकारें दिसेल " (राजवाडे १।३३५) " आपल्या कदिमाईस बोल न लागे तो विचार करणें " (राजवाडे ८।११९)

**कदीम** [ अ० कदीम् ] जुना, पुरातन; गैर–जदीद.

**कदीमल्–अय्याम** [ अ० कदीमल्–अय्याम् ] पुरातन कालापासून. " कदीमल–अय्याम सेणवी मज्कूर याचे पिढी दर पिढी भोगवटा चालिला आहे " ( गोइसा १२ ).

**कन्दील** ( पु० ) [ अ० किन्दील् ] वारा लागून विझणार नाही अशी व्यवस्था ज्यांत आहे असा दिवा, फाणस

**कनात, कनाथ** ( स्त्री० ) [ अ० कनात् ] कापडी भिन्त, ताडपत्रीची भिन्त.

**कपाप–चिनी** ( स्त्री० ) [ फा० कबाब्–चीनी ] एकप्रकारचें फळ.

**कफन; कफण** ( स्त्री० न० ) [ अ० कफन् ] मृताला गुण्डाळण्याचें वस्त्र, तिरडी. " त्याची कफन आणून त्यास माती दिल्ही " ( राजवाडे ६।११२ ).

**कफनी** ( स्त्री० ) [ फा० कफनी ∠ अ० कफन् ] फकिराचा पायघोळ सैल साधा सद्रा, जुभा.

**कफालत** ( स्त्री० ) [ अ० कफालत् ] जामीनकी, हमी " हे दफा कफालतीचे अहद्–नाम्यांतील नाही " ( राजवाडे ७।९४ )

**कफारत** ( स्त्री० ) [ ८ अ० कुफ्र, धर्तीवर वज़ारत, वकालत च्या ] तण्टा, तेढ. तुम्हाजवळ आम्हाविषयी हरएक बाबेविशी कफारत पडते, त्या गोष्टीवर न जावे " ( पाब ९ )

**कबज़** ( न० ) [ अ० कब्ज़् ] पावती, पोंच "ऐवज पावोन दीक्षितांची कबजें घेतली आहेत " ( राजवाडे १।२९४ ).

**कबाज़िगरी** (स्त्री०) ताबा, अम्मल "अलीकडे या राज्यांत कबज़िगरी आधी जाली ते गांवी ठाणें बैसवून तर्फा केलिया आहेत " ( राजवाडे १५।७८ ).

**कबज; कब्जा** ( पु० ) [ अ० कब्ज़् ] ताबा, अम्मल, मूठ, पकड, स्वाधीन. " एकमूठ असते तर आपले हातीं कबज़ राहता " ( राजवाडे ६।६०० ). " शत्रूचे कब्जांत राहणें यापेक्षां जीव जाईल तर बहुत उत्तम " ( राजवाडे १२।९२ ) " साल–गुदस्त किल्ले रायगड मोगलास कबज जाला " ( राजवाडे १७।३८ ). कबज़ करणें= जिइ्कणें, ताब्यांत घेणें

**कब्जी** ताब्यातील, अमली. "लश्कर पावसाळे दिवसांत छावणीस आपले कब्जी देशात यावें " ( चिंमगुप्त ३६ ).

**कबर** ( स्त्री० ) [ अ० कब्र् ] थडगें, समाधी; समाधिस्थ. " शेवटी त्या प्रान्तीच कबर होऊन राहिले " ( मराचिथोशा ६ )

**कबरस्तान; कबरस्थान** ( न० ) [ फा० कब्रिस्तान् ] मूठमाती देण्याची जागा

**कबालत** ( स्त्री० ) **कबाला** ( पु० ) [ अ० कबालत्-ला ] सनदशीर विक्री "देशमुखी आपली आपण खुश-रजावन्दीनें, कबालतीनें फरोख्त करून दिल्ही " ( राजवाडे १७।१ ).

**कबाला-पत्र** ( न० ) सनद, दस्तैवज ( राजवाडे १२।१८० ).

**कबाहत** ( स्त्री० ) [ अ० कबाहत् ] दोष, गुन्हा; कुभाण्ड, तण्टा " लटक्या कबाहती उठवितील " ( राजवाडे ५।७६ ). " खरें बोलावयासी जावे तर कबाहत उठेल, ती आटोपणें मुष्कील " ( राजवाडे ५।१६७ ) "आपआपल्यांत कबाहत लागल्यानें शत्रूस राजकारणें करावयास जागा होती " ( राजवाडे १९।३५ ).

**कबिला** ( पु० ) [ अ० कबीला ] कुटुम्ब, बायकामुलें, परिवार.

**कबिलेदार**=कुटुम्बवत्सल, फटिङ्ग नाहीं असा.

**कबिले माही** [ फा० कबिल-माह् ] महिन्यापूर्वी ( राजवाडे १०।१६४ ).

**कबुली** ( स्त्री० ) [ अ० कबूल् ] सम्मती, मन्जुरी, स्वीकार.

**कबुलीजबाब** ( पु० ) [ फा० कबूलि-जवाब् ] वादींचें म्हणणें न्याय्य आहे असा प्रतिवादीनें न्यायसभेंत दिलेला लेख.

**कबुलायत, कबुलात** ( स्त्री० ) [ अ० कबूलीयत् ] 'सम्मतीपत्र, कबुलीनामा, करार नामा " कबुला[illegible] मज्कूर " ( खरे ४।१४५७ ).

**कबूल** = मान्य, पसन्त, अनुकूल.

**कबूल-कतबा** ( पु० ) कबुली-[illegible] ( राजवाडे ३।४४ ).

**कबूल-कागद** ( पु० ) कबुली-[illegible] " हा कबूल-कागद लिहून दिल[illegible] ( राजवाडे ६।१८० )

**कबूतर, खबूतर** ( न० ) [ फा० कबूत[illegible] कपोतपक्षी

**कबूतर-खाना** ( पु० ) कपोतपक्ष्याल[illegible]

**कम** [ फा० कम् ] अल्प " ऐशी मन[illegible] कम आहेत " ( राजवाडे ५।७६[illegible] " आपल्यास शिबन्दी कम पडे म्हण[illegible] लिहिलें तें कळलें " ( राजव[illegible] ६।२२९ )

**कम-अस्सल, कमसल**[फा० कम्-अस्स[illegible] हीनकुलांतला, नीच

**कम-इज्जत** ( स्त्री० ) अप्रतिष्ठा. " अ[illegible] गैरहिसाबी जाजती सोसून, कम इ[illegible] तीने व गैर-मेहेरबानीने पेशजी खिद्मत केली नाही व पुढेंही न करू[illegible] ( इम ६७ ).

**कम-कसर** [ अ० कस्र् =न्यून ] कमी[illegible] कमी. " मशार्निलेस जाऊन कमकर[illegible] एक साल गुजरलें ( राजवाडे १०।१६४

**कम-कुवत** [ फा० कम्-कुवत् ] अशक्त[illegible] दुर्बळ.

**कम-जात** [ फा० कम्-ज़ात् ] नीच[illegible] कमसल.

**कम-जादा** [ फा० कम्-ज़ियाद् ] कम[illegible] अधिक. " कमजादा होईल त्याप्रमा[illegible] करार करून घेऊन लेहून पाठवितों ( खरे १।४३८ ). " कम-ज़्यादा[illegible] ( वाङसमा २।२५४ ).

**कम-जास्त**=कमजादा, कमी जास्ती
**कम-जोर** [ फा० कम्ज़ोर् ] दुर्बळ
**कम-तर** [ फा० कम्तर् ] अल्पतर, क्षुद्र; निःसत्व "पातशाही कम्तर पडली असें समजून राजियानें विजापूरचे किल्ले तळ कोंकणांत होते ते सर्व घेतले" ( सभासद २०।२१ ).
**कम्तरता, कम्ताई, कमी** ( स्त्री० ) उणीव, उणें.
**कम्तरीन** [फा० कम्तरीन्] अत्यन्त क्षुद्र; अति नम्र, कमीत कमी "बन्दे कम्तरीन" ( राजवाडे १५।९९ ) "या सेरीज सिबन्दीचें कम्तरीन पन्नास साठ लक्ष देणें आहे" ( राजवाडे १२।८७ )
**कम-तोल**= कमी तोलाचा, हलका
**कम-नशीब** [ फा० कम्-नसीब् ] दुर्दैवी, कम्बक्त
**कम-नशीब** ( न० ) **कम-नशिबी** ( स्त्री० ) [ फा० कम्-नसीबी ] दुर्दैव, कम्बक्ती
**कम-बक्त, कम-बख्त** [ फा० कम्बख्त् ] दुर्दैवी.
**कम्बक्ती** ( स्त्री० ) [ फा० कम्बख्ती ] दुर्दैव, मार खाण्याचा प्रसङ्ग
**कम्बेश, कम्पेश** [ फा० कम्-व-बेश् ] कमी अधिक, अदमासें "कम्पेश चाळीस हजार फौज" (खरे ७।३२८८) "त्याजपासून आम्ही पेके घेतो, तैसा कम्पेस घेणें ता द्यावा" ( इम १९५ ) "आहेरही कम्बेस दो हजाराचा आला" ( मदबा ) "सला झाल्या प्रमाणें वर्तणूक कम्पेश ( तन्तोतन्त ) न केल्यास पारिपत्य होईल" ( खरे ५।२६०७ ) "सावकारी म्हणजे काचेचें बासन जरा कम्पेश जाहल्यास जन्मास मुकावल्याचें काम" ( होके २२ )
**कम्बेशी** ( स्त्री० ) न्यूनाधिक्य. "चाकरीच्या कम्पेसीचे इलाजमास चिन्ता नाही, परन्तु हरामखोरीचे इलाजमानें आमचे शिळास बट्टा आहे ( होके ३३ ).
**कम-हिम्मत** ( स्त्री० ) [ फा० कम्हिम्मत् ] भ्याडपणा; हलकटपणा. "याजवरून श्रीमन्तांस आपली कम-हिम्मत दिसेल" ( दिमरा १।२२ ).
**कमर; कम्बर** ( स्त्री० ) [ फा० कमर् ] कटी
**कमर-गुर्दा** ( पु० ) कमरेस बान्धण्याची गदा ( इम १० ).
**कमर्गा, कम्बर्गा** ( पु०) [ फा० कमर्गाह् ] कटिभाग; मध्य, सेनामध्य ( पाब २३ ) "भेटी घेऊन श्रीमन्तास खाली किल्ल्याच्या कमर्ग्यात चौक्या आहेत तेथें घेऊन आले" ( खरे ६।३१९३ ). "कम्बर्ग्याचे बुरूज" (खरे ८।४११४ )
**कमर्बन्द, कम्बर-बन्द** ( पु० ) [ फा० कमर्-बन्द् ] कमर-पट्टा, सिद्ध, तयार, मुस्तेद
**कमर्-बन्दगी, कमर्बन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० कमर्बन्दगी, कमर्बन्दी ] सिद्धता, तयारी, मुस्तेदी "तमाम खुश्कीतील सर्दारानी एक-दील होऊन इङ्ग्रजांचे तम्बीवरी कमर्बन्दी केली आहे" ( राजवाडे १०।१९९ )
**कमर्बस्ता, कम्बरबस्ता** [फा० कमर्बस्ता ] बद्धकटी, सिद्ध, मुस्तेद ( सभासद ४० )
**कमर्बस्ती, कम्बर्बस्ती** ( स्त्री० ) = कमबन्दी.
**कमान** ( स्त्री० ) [ फा० कमान् ] खण्डमण्डल, मेहेराप, धनुष्य, कमठा.
**कमान-गार** ( पु० ) [ फा० कमान्-गर् ] धनुष्यकरणारा; हाडवैद्य. "माण्डी जाया

झाली; "मग कमान-गार आणोन बान्धिली" (राजवाडे ६।११२).

**कमाणमारी** = धनुर्धारी (चित्रगुप्त ३०)

**कमाल** (स्त्री०) [अ० कमाल्] पूर्णता, पराकाष्ठा, पराकाष्ठेची, पूर्ण, कूल "त्यांजवरी दिवसें दिवस कमाल मेहेरबानगी" (चित्रगुप्त १११) "सान्या प्रान्तांत कमाल (= कुल) जमेवर रयत निस्बत दर सद्दे दहा रुपये (खरे ५।२४७१)

**कयास; कियास** (पु०) [अ० कियास्] तर्क; अनुमान, मत, विचार "त्याजवरून कियास करावा की" (राजवाडे ५।५२) "कयास पुरता करून आम्हाकडे किंमपि अन्तर नाही ऐसें समजोन" (खरे ६।३१७२).

**कर्कशा** (पु०) [अ० कर्कशा] भाण्डण. "ते समयी याणी भाऊपणियाचा कर्कशा केला नाहीं" (राजवाडे १६।१५)

**कर्ज** (न०) [अ० कर्ज़] ऋण

**कर्जखत** (न०) ऋणपत्र

**कर्जदार, कर्जदारी** (पु०) [फा० कर्ज़-दार्] ऋणको, धनको. "सबब नादारीस आलो आणि लोकाचें कर्जदारी जाहलो" (राजवाडे १३।९१) "तर्फ मज्कूरची रयत कर्जदार (ऋणको) जाली आहे, त्यास कर्जदाराची (धनकोची) निकड होते आणि द्यावयासी मवसर नाही" (वाडसमा २।२२५). "आमचें अवलोकन त्यांजला कर्जदारांसारखें होतें" (मदबा २।९१)

**कर्जदारी** (स्त्री०) ऋणकोपणा

**कर्जबाजारी** = अनेकाचें कर्ज काढले आहे असा.

**कर्जरोखा** (पु०) कर्जखत.

**कर्ज-वाम** (न०) [फा० वाम्= ऋण] ऋण.

**कर्णा** (पु०) [फा० कर्ना; कर्नाय्] एक प्रकारचें वाजविण्याचें शिङ्ग.

**कर्यात** (स्त्री०) [अ० कर्यत् = गांव तालुका, दहा-बारा गांवाचा पेटा

**करम-फर्माय मुखलिसान्**= स्नेह्यांवर कृपा करणारा (एक किताबत) (राजवाडे ३।४५१)

**करामत** (स्त्री०) [अ० करामत्] चमत्कार, चमत्कार करून दाखविण्याचें सामर्थ्य; कर्तृत्व, कौशल्य, खुबी.

**करामती** कुशल, हिकमती, हुन्नरमन्द

**करामात** (स्त्री०) [अ० करामात् अनेक व० करामत् चें] महत्कृपा "जे ये समर्था आपलें येणें गोया (= म्हणजे) करामात जाली" (राजवाडे १।१८८)

**करार** (पु०) [अ० करार्] ठराव, निश्चय, निश्चित, मुक़रर, कायम "मन्सबा करार केला" (सभासद ३०) "राजश्री नारायणराव घोरपडे यांस पाठवणार म्हणतात, करारात (= निश्चित) नाही" (खरे ११।५६६६)

**करार-दाद** (पु०) [फा० करार्दाद्] ठराव

**करार-नामा** (पु०) ठराव-पत्र.

**करार-वाकई, करार-वाके** [फा० करार् वाकिई] घडल्याप्रमाणे; बरोबर, अचूक पणे "करार वाकई हकीकत" (राजवाडे १८।५१) "त्यासी माली-मामलतीचा इतला करार-वाके देऊ" (राजवाडे (६।६१२) "पा। मा। करार-वाके अमल होत नाही" (राजवाडे १८।५०).

**करारी** [फा० करारी] निश्चयी, बाणेदार

**करिणा** (पु०) [अ० करीना] हकीगत, वर्तमान, कैफीयत, योग्यायोग्य विचार, सम्बन्ध, अनर्थ, प्रकार. "करिणा जाहीर केला" (सभासद १४).

"करिणा कांही पातशाहास समजत नाही" ( सभासद ३९ ) "कांही करिणा जहाला" ( सभासद ३८ ) "आम्ही लोक कोणे करिणेयाचे व मोगल लोक कोणे कारिणेयाचे हें राव साहेब बेहतर जाणत असतील" ( राजवाडे १। ५२ )

**करोल; करोळ** ( पु० ) [ तु० करावुल. ] बन्दूकस्वार

**करोळी** ( स्त्री० ) बन्दूकस्वाराचा मारा

**कल्कल** ( स्त्री० ) [फा० कल्कल] वट-वट

**कल्बी** [ अ० कल्ब्=मध्य ] मध्ये असलेला "कल्बी काठी" (=मध्य डोलकाठी ) ( वाडमा १।२३६ )

**कल्मा** ( पु० ) [ फा० कल्मा ∠ अ० कलिमा ] इस्लाम धर्मसूत्र. "ला इलाह इल्लल्ला–मुहम्मदुर्रसूलल्ला" (=अल्लाशिवाय दुसरा देव नाही–मुहम्मद अल्लाचा प्रेषित आहे ) कल्मा पढणें= मुसल्मानी धर्माची दीक्षा घेणें

**कल्हई, कलई** ( स्त्री० ) [ अ० कल्ई ] कथिलाचा मुलामा, आरसा बनवण्यासाठी काचेस एका बाजूनें लावावयाचे मिश्रण "आरसे आहेत, ज्याची कलई उडाली असेल व पाल्खीस लागू हात असे असतील ...ते हुजूर पाठविणे" ( राजवाडे १२।१४२)

**कल्हईगार** ( पु० ) [ फा० कल्इगर् ] कल्हई करणारा.

**कलन्दर** ( पु० ) [ फा० कलन्दर् ) भटक्या, दारुड्या, व्यसनी, लोकांतून उठलेला, बेपर्वा मनुष्य, दर्वेशाचा एक पन्थ बन्धनातील साधू

**कलन्दरी** [ स्त्री० ] कलन्दराची वृत्ती अथक् अवस्था, आनन्दी बेपर्वाई.

**कलम** ( न० ) [ अ० कलम् ] बोरूची लेखणी; दुसऱ्या झाडांत बसवून एक जीव करण्यासाठी तोडलेली पहिल्या झाडाची फान्दी, लिखिताचा भाग; प्यारा, बाब कलम करणें=छाटणें, तोडणें

**कलम–कसाई** ( पु० ) कारकुनी डावपेचानें दुसऱ्याचे गळे कापणारा

**कलम–जारी** ( स्त्री० ) विज्ञप्तिपत्रलेखन "ते कलम–जारी करून फौज ठेवू लागले" (मराचिथोशा ९)

**कलम–दान** ( न० ) [ फा० कलम्दान् ] लेखण्या ठेवण्याची लाम्ब पोकळ डबी.

**कलम–बन्द** [ फा कलम्बन्द् ] पत्री नमूद "तेच मज्कूर येक जरा तफावत न करिता कलम्बन्द केले" ( राजवाडे १।४४ )

**कलम–बन्दी** ( स्त्री० ) नोन्दणी, विषयवार नोन्दणी.

**कलम–बहादूर**=लेखणीशूर

**कलम्वार**=विषयवार, तपशीलवार

**कलमी** [ फा० कलमी ] लेखी, लिखित, पगारी ' जबानी बातमीस व कलमी बातमीस थोडेबहुत अन्तर पडतच आहे" ( खरे ८।१४७० ) "या मारीस कलमी फौज ठेवावी असा इरादा" ( होळकर ५ ) कलमी करणें=लिहिणें "मुम्बईकरानी आडग्रे याम कलमी केले की" ( खरे ७।३५७१ )

**कलाबतू** ( पु० ) [ तु० कलाबतून ] रेशमी तन्तूभोंवती चान्दीची अगर सोन्याची तार गुण्डाळून केलेला जर

**कलिशता** ( स्त्री० ) [ फा० खलिश् ] खलश, किल्मश "माझे मनात आता कलिशता नाही" ( राजवाडे ५।८४ )

**कव्हा, कावा** ( पु० ) [ अ० कह्वा ]

बुन्द, कॉफी. "शहाजादे यासही कव्हा यावा" (राजवाडे ५।१२२)

**कवायत, कवाईत** (स्त्री०) [अ० कवाइद् अनेक व० काइदाचं] युद्ध विषयक समुदायिक हालचाल, ड्रील, परेड, नियम, पद्धती, युक्ति, कारवाई "लढाइचे समयी कवाईनें चालवें" (राजवाडे १०।६५) "सखारामपन्तांनी कवाईत धरिली आहे जे" (खरे ५।२६२५)

**कवायती, कवाइती, कवाइती**=कवायत शिकलेला, हिकमती "काळे कवाइतीत दहा पाच नित्य येतात" (राजवाडे १०।१९१)

**कवाल** (पु०) [अ० कव्वाल] गवइ "कवालाचें गायन ऐकून नखास्त जाल" (राजवाडे ७।५०७)

**कवाला** (पु०) [अ० कबाला] कबाला, सौदापत्र

**कवाली** (स्त्री०) एक छटल गानप्रकार

**कवी-दील** [अ० कवी-दिल] शक्त-हृदय

**कवी-हाल** (।) बे-शक, बे-वस्वसा. "तुम्ही कवी-हाल होऊन आपल्या वतनाशी येणें" (राजवाडे १७।३८)

**कशीश** (स्त्री०) [फा० कशिश] ओढ, हट्ट "नबाबाचे प्रकृतीत कशीश फार आहे" (राजवाडे ५।१७१)

**कस** [फा० कस] व्यक्ती, जण "कुणबीण कस एक"

**कस्त, कसद** (पु० स्त्री०) [अ० कस्द] हेतु, विचार, निश्चय, सांनिध्य मेहनत "दुसरे रोजी . ठाणें खाली देखोन कसद ठाणी घेण्याचा केला" (राजवाडे १५।२०) "अब्दाली कोठें ? त्याचा कस्त कसा आहे ?" (राजवाडे १।२४९). "पुण्यास यावें ही इंग्रजाची मोठी कस्त आहे" (खरे ७।३५८५) "आमचे कस्तीस चुकलों नाही" (खरे १।१४२) "नाना जल्दीनें रवानगी होण्याची कस्त करीत आहेत" (खरे ११।६१५४)

**कस्त-मशागत** (स्त्री०) [अ० मशक्कत्] श्रम-मेहनत (समासद ३०)

**कष्ट-मेहनत** (स्त्री०) परिश्रम (सभासद ६४), कस्त-मेहनत (चित्रगुप्त ७७)

**कस्बीण कज्बीण** (स्त्री०) वेश्या, कलावन्तीण, गुजन-स्त्री

**कसरत** (स्त्री०) [अ० कस्रत्] बाहुल्य, व्यायाम, तालीम

**कसरती**–व्यायाम करून कमाविलेलें (शरीर).

**कसे-कम**=कम-कसर कमीत कमी "कसे कम हजार फिरङ्गी उतरले आहेत" (चिरा १)

**कसब** (न०) [अ० कस्ब] कौशल्य, कला, धन्दा, वेश्यावृत्ती "शिपाईगिरीचे कसब जेथे तेथे लिहिण्याचें कसब मनसब्याचे उणे असतें, येथें सारी कसबें पूर्ण आहेत" (खरे ६।२६५६). "या प्रान्तीचे तमाम मुसल्मान लोक प्यादगिरीचें कसब करून पोट भरतात" (राजवाडे ५।६६)

**कसबाती**=कुशल कारागीर "कसबाती लोक" (वाटसमा २१७)

**कसबी, कस्बी**=कुशल, हुन्नरी, हुन्नर जाणणारा.

**कसम** (स्त्री०) [अ० कसम्] शपथ, सौगन्द "याही कसम खाऊन साङ्गून पाठविलें की" (राजवाडे १।४६)

**कसर** (स्त्री०) [अ० कस्र] उणीव,

खोट. " जर्मेत कसर होऊन " ( राजवाडे १०।३४१ )

**कसल्मन्द** [फा० कसल्मन्द् ∠अ० कसल् ] अस्वस्थ, आजारी, बिमार "मीर-आलम याची तबियत कसलमन्द, येण्याची ताकद नाहीं " ( राजवाडे ५।१४३ ). " दौलाची तबियत कसलमन्द सबब मीर–आलम रात्रन्दिवस त्याचे समीप असतात ( राजवाडे ७।१०८ )

**कसा** ( पु० ) [ फा० कीसा ] लाम्ब व अरुन्द अशी पिशवी, हमेणी.

**कसाब** ( पु० ) [ अ० कस्साब् ] खाटीक, कसाई

**कसाबी** ( स्त्री० ) [ फा० कस्साबी ] खाटकाचा धन्दा, कौर्य, क्रूर ' कसाबी करणी '.

**कसालत** ( स्त्री० ) **कसाला** ( पु० ) [ अ० कसालत्–ला ] पीडा, दुक्ख, सङ्कट, श्रम " राजश्री गोविन्दपन्त मामा वृद्ध त्यानी कसाला किती करावा " ( खरे ९।४६८४ ). " त्यांजला लिहिण्याचा कसाला होईना " ( राजवाडे ६।२५१ ).

**कसीद करणें.** [ ∠ फा० कशीदन् ] काढून घेणें.

**कसीदगी** ( स्त्री० ) कमी करणें. " जरूर एकवक्त पादशाही कामाबद्दल कांहीं कसीदगी केले तरी अवल–सवाईनें मुबादला देऊनु बाजद कसीद करावें" ( इम ६७ ).

**कसूर** ( स्त्री० ) [ अ० कुसूर ] चूक, हयगय.

**कसोशी** ( स्त्री० ) [ फा० कोशिश् ] मेहनत, दक्षता " कसोसीत आणणें " कष्टसाध्य करणें, जेर्दस्तीत आणणें ( पाच १६ ).

**कहर** ( पु० ) [ अ० कहूर् ] ईश्वरी क्षोभ, अनर्थ, गहजब.

**कहरी** [ अ० कहूरी ] कडक, निष्ठुर " पारिपत्यही कहरी होत असतें " ( खरे ८।४३९४ )

**कहरी** [ फा० कारी ] प्राणहारक, मर्मभेदी. " जखमा शस्त्राच्या कहरी लागून मृत्यू पावले " ( चित्रगुप्त ७० )

**कहार** ( पु० ) कहर कहार माण्डणें ( बायकी शब्द ) अतिशय त्रास देणें, उच्छेद माण्डणे

**कही** ( स्त्री० ) [ फा० कही ] दाणा–वैरण वगैरे मिळवून आणणारी लश्करी तुकडी, दाणा – वैरण. " मशार्निल्हेचे खेडयाची कही शेतें कापून नेली " ( खरे ५।२३१२ ).

**काईल, कायल, कायर** [ अ० काहिर् जेता ] दण्डित, जित, कुण्ठित, निरुत्तर. " दोहीकडून तुम्ही काइल व्हाल तेव्हां आम्हांवर शब्द " ( राजवाडे ११२२६ ). " पत्र कोठें आहे तें काढावें म्हणजे आम्ही त्यास काईल करू " ( खरे ५।२४७३ ). " याप्रमाणें बोलून कायल केलें" ( दिमरा १।३६ ).

**कागद** ( पु० ) [ अ० काघज़् ] चिन्ध्या वगैरेपासून रान्धा तयार करून लिहिण्यासाठी केलेलें पत्र.

**कागद–पत्र** ( न० ) पत्र, चिठ्ठी–चपाटी. "कागज–पत्र " ( राजवाडे १३।९३ ).

**कागदी** = कागदाचा, कागदाप्रमाणें पातळ सालीचें ( लिम्बू ) कागदी घोडे नाचविणें=कलम–बहाद्दुरी दाखविणें. कागदी जवान=काडी–पेहेलवान.

**काजी** ( पु० ) [ अ० काज़ी ] मुसल्मानी धर्मशास्त्राप्रमाणें निकाल देणारा मुसल्मान न्यायाधीश.

**काजी-शरा** [ अ० शर्अ = धर्मशास्त्र ] धर्मशास्त्रज्ञ ( वाटशाउ १८७ )

**कानू** ( स्त्री० ) [ अ० कानून ] कायदा, अट, पट्टी " पूर्वापार यास माफ असता हाली नवा कान करावयास काय़ी गरज ? " ( राजवाडे २०।३६० ) " त्यांनी अशी कान् कधी आपणावर चढवून घेतली नाही ते आतां कसें कधिल करताल ? " ( खरे २ ६१४ ) " हाली मालासाल नजरेची कान् गाव-गन्नाम बसविली ते दूर करावी " ( ऐटि २।४१ )

**कानू-कानुनात** ( स्त्री० ) [ अ० कान्-नात अनेक व० कानूनचें ] पट्टी " नेहमी जठा व बाज कान-काननातीचा उपसर्ग न देणे " ( राजवाडे २०।३०१ )

**कानूगो, कानुगो, कानगो** ( पु० ) [ फा० कानून-गो ] जामनाची, वहिवाटीची, व वसुलाची नोन्द ठेऊन माहिती पुरविणारा व केव्हा केव्हां मोजणी करण्यांत व धारा ठरविण्यांत मदत करणारा वतन्दार मुल्की अधिकारी.

**कानगोई; कानूगोई** ( स्त्री० ) कानुगोचें काम अगर वतन " सर्कार मज्कूर येथील कानगोइचें वतन " ( राजवाडे १२।१७४ )

**कापूर** [ अ० काफूर ] एका वनस्पतीपासून निघणारें सुगन्धी हिमशुभ्र ज्यालाग्राही द्रव्य

**काफर, काफीर** [ अ० काफिर् ] अश्रद्धधान, यहुदी, ख्रिस्ती अगर मुसल्मान धर्मग्रंथावर विश्वास न ठेवणारा, नास्तिक, लुच्चा, लबाड " या कलीमध्यें मुसल्मान काफर जहाले यांचा सहार करायाकरितां रहीमनें पैदा केला आहे " ( चित्रगुप्त ७० )

**काफर-शाई** ( स्त्री० ) काफीर-राज्य. " यवनांचे मनात की काफर-शाई जाहली " ( ऐटि १।१८ )

**काफला** ( पु० ) [ अ० काफिला ] प्रवाशाचा अगर लमाणांचा ताण्डा, कारवाण, समूह ( जहाजाचा ) " कितीयेक ते काफले लूटितात " ( इम २४ ).

**काबजात, काबीजाती** ( स्त्री० ) ताबा, अम्मल, सत्ता " यानन्तर सिद्दीच्या किल्ल्यान्या काबजातीची मुबारखी औ शहामत-पन्हास दिली जाली " ( ऐटि २।९० ) " यावरी त्याची काबीजाती बैसली " ( मेदसमा २१७ )

**काबीज** [ अ० काबिज़् ] कब्जा घेणारा, सत्ताधीश, आधीन, हस्तगत " पुन्हा पाटीलबावा सल्तनतीत काबीज होईल" ( दिमरा १।२५२ ).

**काबीज-मुतसरीफ** [ अ० काबिज़् = अ० मुतसर्रिफ् ] कब्जा व वहिवाट उपभोगणारा. " हर्गीज की काबिज-मुतशरीफ बहात्तर वर्षे नाही, आणि सनद्-अस्नादही नाही, मर्द तुफानी आहे " ( राजवाडे २०।४७ )

**काबील** [अ० काबिल्] कर्तृत्ववान्, कर्तबगार.

**काबुची** [ फा० काबूची ] लुच्च्या, धूर्त, फसव्या, मकरी "मोगल लोक काबुची आहेत " ( राजवाडे १।५२ )

**काबू** ( स्त्री० ) [ फा० काबू ] सन्धी, कब्जा, नियन्त्रण, बळकट, मजबूत. " आपली काबू ( सन्धी ) साधून तेथें न गुन्ततां महाराजानी स्वराज्यास यावें, पादशहा याचे कावेशीत न रहावें " ( चित्रगुप्त ५८ ). " तूर्त त्याची

काबू साधली आहे एवढें खरें" (खरे ७।३३१०) "मस्लत काबूस आली (=सन्धीस आली, जमली) त्यास आम्हास देणें प्राप्त झालें.. राजनीती अशीच आहे" (खरे ११।१४४) "पातशाहाचे मनात...स्वामीचे काबूत राहावें" (दिमरा १।११) "ऐसें जाणून काबूपर्ने (वेळ मारून नेण्यासाठीं) इङ्ग्रजासी बोलणें पैका घेतला" (दिमरा १।५२) (चेनराय दुर्ग) "इतका काबू (=मज्बूत) किल्ला असून एकाएकी फत्ते झाला" (खरे १२२४)

**काबू-वख्त** (पु०) सन्धी "खाली मैदान देखून व काबू-वख्त पाहून" (खरे ७।३५६७) "हाच काबू-वख्त मुखालिफाचे पायमल्लीचा आहे" (राजवाडे १०।१९१).

**काबूकार, काबूयार, काबूवर** [फा० काबूयार्] धूर्त, हिकमती "जाटात जीव आहे...मोठा काबूकार आहे" (राजवाडे ११।१३९) "काबूवर फिरङ्गी खरा" (आयाह ३)

**कायदा** (पु०) [अ० काइदा] नियम, शिरस्ता, वहिवाट

**कायदेबाज** = कायदेपण्डित

**कायदेशीर** = सशास्त्र, न्याय्य.

**काईम, कायम** [अ काईम्] उभा, स्थित, मज्बूत, गैर्-रद्द, कावीज "परन्तु आठपन्धरा दिवसात सारी स्थळें इङ्ग्रजानी काईम करितात" (खरे ११।६०७९)

**कायम-जुबान** स्थिरप्रतिज्ञ "फरासीस कायम-जुबान व बहादुर आहे" (चिरो २४).

५

**कायम-मकाम** (पु०) [अ० काइम्-मकाम्] "येक अधिकारी तगीर होऊन त्याचे कामावर दुसरा होणें त्यास कायम-मकाम असें म्हणावें" (राजवाडे ७।९५)

**कायम-मिजाज** [काइम्-मिझाज्] निश्चयी, अचञ्चल, (स्त्री०) कायम मिजाजी "साम्प्रत तिकडे कायम मिजाज व मज्बूत एक नबाब नजबखान आहेत" (दिमरा १।८) "तस्मात् काईम-मिजाज नाही (खरे ८।३९३२)

**कायम-मिजाजी** (स्त्री०) [फा० काइम-मिझाजी] करारीपणा, निश्चयीपणा "याचे कायम-मिजाजीचा प्रकार म्हणावा तरी मेणाचे नाक याचा मिजाज आहे" (दिमरा १।२३८)

**कायमी, काईमी** (स्त्री०) [फा० काइमी] निश्चती, स्थैर्य, मज्बुती "कलकत्तेकराचे लिहिणे गस्त, दुरुस्त व कायमीचें (खरे ७।३५६८) "सर्कारचे वचनाची कायमी कशी ते आइन्द जहुरात येइल" (राजवाडे १०।१६६). "स्नेहांत दुसरा प्रकार न घडला व घडावयाचा नाही, तिकडील मात्र कायमी असावी" (राजवाडे ५।१८८) "पहिल्या दिवशी जागा घेतली त्याचीच काईमी होते" (ऐकिप्र ८८)

**कायर** [? अ० काहिर्] लाचार "रुपये शेर अन्न व रुपयाच्या पाच पेण्ढया चाऱ्याच्या झाल्या, ते कायर जाले" (होके ६३).

**कार्किंद** (स्त्री०) [फा० कार्कर्द्] राजशासन; अम्मल, राजशासनाचा काल

**कार्किर्दी-दर-कार्किर्दी** = एकामागून एक राजाच्या अम्मलांत (राजवाडे ८।१६)

**कार्कुनी** ( स्त्री० ) [ फा० काकुनी ] काकुनाचे काम अगर हुद्दा

**कार्कून** ( पु० ) [ फा० काकुन ] कार्यकर्ता, मुत्सद्दी, हिशेब व पत्रलेखक, खर्डेघाश्या. "महालीचे कारकुनानी इस्कील करून दुम्बाला करीत नाहीत" ( राजवाडे २०।१५२ ).

**कार्खाना** ( पु० ) [ फा० कारखाना ] उद्योगशाळा, काम करण्याची जागा

**कार्खान-नीस** ( पु० ) = कारखाना-कारकून

**कार्खान-दार** ( पु० ) कारखान्याचा मालक

**कार्खानदारी** ( स्त्री० ) कारखान्याची मालकी, भाण्डवल-सत्ता

**कार्खानेजात** [ फा० कारखानेजात् ] कारखाने "तमाम कारखानेजात चगाइस जाण्याचा हुकूम जाला" ( राजवाडे ७।१६८ )

**कार्गर** [ फा० कागर ] परिणाम-कारक, लागू, प्राणघातक

**कार्गरी** ( स्त्री० ) परिणाम, वशम्विना "परन्तु अडचण व पर्जन्य फार यास्तव कागरी जहाली नाही" ( राजवाडे १४।३५ )

**कार्चोबी** [ फा० काचोबी ] वेलबुट्टीदार "खिलत पाच पारचे कार्चोबी दिला" ( राजवाडे ७।७० )

**कार्पर्दाज** ( पु० ) [ फा० कापदाज ] कार्यकर्ता, मुत्सद्दी ( खरे ७।३५६६ ) "परन्तु कापर्दाज याचा अर्ज आपल्यास मान्य पडून इरादा लढाइचा धरिला" ( राजवाडे ५।३० )

**कार्भार** ( पु० ) [ फा० कार्-उ-बार् ] व्यवस्था, राजशासन, इन्तजाम, उद्योग

**कार्भारी** ( पु० ) [ फा० काबारी ] व्यवस्थापक, कार्यकर्ता, दिवाण, ( कुणाच्या भावेंत ) नवरा.

**कार्वाण** ( पु० ) [ फा० कार्वान् ] व्यापाऱ्याचा अगर प्रवाशांचा ताण्डा, काफला.

**कारन्दाज** = कावील, कारस्थानी

**कारन्दाजी** ( स्त्री० ) कारस्थानीपणा, कारस्तानी, शहाणपणा "कारन्दाजीची मस्लत माडिगतली ते न ऐकली" ( जोरा ३६ )

**कारस्तानी** ( स्त्री० ) [ फा० कारिस्तान् ] काय-कौशल्य "तुम्ही आपले कारस्तानीने नबाबांस खुश दाखवावें हेंच योग्य" ( राजवाडे ५।.७० ). "तुम्ही कारस्तानी व हिम्मत धरून काम केलें" ( ऐट ५।१५ )

**कारागिरी** ( स्त्री० ) कौशल्य, करामत, कसब

**कारागीर** ( पु० ) [ फा० कार्गीर् ] कुशल कामकरी

**कारीगर, कारीगार, कारेगर, कारेगार** ( पु० ) [ फा० कारीगर् ] कुशल कामकरी, कामकरी "बहुत दिवस नगास लागले त्यास दहागा इकडे, कारीगर नमिळे" ( राजवाडे ३।१६८ ) "रशीम पाठविलें हे कारेगरास देऊन धोतरजोडे .करवणें" ( मदबा २।३६ ) "गाडे छकडे चारपाच भरून बहून सिताबीनें कारीगार खुद्धा पाठवून दण" ( राजवाडे ६।३८६ ).

**कार र, कारेगार, कारागीर** [ फा० कागर् ] परिणामकारक, लागू. "हल्ला जहाली होती परन्तु कारीगार जहाली नाही" ( राजवाडे १४।३५ ). "होळकर वगैरे याची हल्ला झाली होती, परन्तु कारेगार झाली नाही" ( खरे १।३६७ ). "बाहेरच्या ताफा अद्याप कारागीर नाहीत. ( खरे ११।६१३८ )

**कारेगिरी** ( स्त्री० ) [ फा० कार्गर् ] परिणाम "चेनराय दुर्गार तीन दिवस

तोफा लाविल्या आहेत ......कारेगिरी होत आहे, परन्तु फारसे भिन्ताड पडत नाही " ( खरे १२११ ). " तमच्यानें जे कारेगिरी होईल ते करणें " ( राजवाडे ६।३८५ ).

**काल्बूत** ( पु० ) [ फा० काल्बुद् ] पगडी, जोडा, कपडा वगैरे बेतण्याकरिता केलेली लाकडी आकृती.

**कावा; कव्हा** ( पु० ) [ अ० कह्वा ] बुन्द, कॉफी

**कावा-दावा** ( पु० ) [ अ० दअवा=भाण्डण ] भेद-दण्ड "मूलुख काव्यादाव्यानें सर करून" ( पाब १७ )

**काशीद, कासद** ( पु० ) [ अ० कासिद् ] नेहमीचा पत्रें पोहोचविणारा दूत. "कासद" ( राजवाडे ८।२०१ व दिमरा १।९० )

**काहिली** ( स्त्री० ) [ फा० काहिली < ∠ अ० काहिल्=आळशी ] आळस, दिरङ्गाई " सुस्ती या काहिली इत्यादि अन्याय " ( मराआ ३० )

**काहील, काईल** निरुत्तर ( वाडमा १। १३८ ).

**किताब** ( स्त्री० ) [ अ० किताब् ] पुस्तक, लेख

**किताब्खाना** ( पु० ) पुस्तकालय, ग्रन्थसङ्ग्रहालय, ग्रन्थविक्रीचें दुकान

**किताब** ( पु० ) [ अ० खिताब् ] सम्बोधन, पदवी " बहादुरीचा खतबा दिला व काम दिवानीचे याजवर बहाल राखिलें " ( राजवाडे ३।३४९ ).

**किताबत; किताबती** ( स्त्री० ) [ ∠ अ० किताबत् ] लेख, [ ∠ अ० खिताब ] पदवी. " त्यास हम्बीरराव नावं-किताबती देऊन " ( सभासद ६२ )

**कित्ता** ( पु० ) [ अ० किताब् लेखन, अ० कितआ=चिट्ठी ] आदर्शभूत म्हणून पुढें ठेवावयाचा वळदार अक्षरें काढलेला तक्ता, वळण, बाबत, चिट्ठी

**कितेब** ( पु० ) किताबत, लेख. " हिशेबकितेब " ( राजवाडे १५।२५४ ).

**किंनूखाप** ( पु० ) [ फा० किम्खाब् ] बहुरङगी जरतारी कापड

**किन्खापी** किन्खापाचें.

**किन्तान** ( न० ) [ अ० कतान्-कत्तान् ] एक प्रकारचं कापड.

**किनार, किनारी** ( स्त्री० ) [ फा० किनार् ] काठ, कोर, लेस.

**किनारा** ( पु० ) [ फा० किनारा ] तीर, काठ.

**किफायत, किफाईत** ( स्त्री० ) [ अ० किफायत् ] नफा, फायदा, लाभ

**किफायत-सर्फा** ( पु० ) फायदा

**किफायत-पर्फेवार** फायदेशीर ( वाडमा १।४९ )

**किफायती, किफायतशीर** [ फा० किफायती ] फायदेशीर

**किब्लेगाह** [ फा० किब्लागाह = प्रार्थना करिताना ज्या दिशेकडे तोण्ड करावयाचे ती दिशा ] वन्दनीय. किब्लेगाह नारायणराव साहेब " ( खरे ७।३५६५ )

**किम्मत** ( स्त्री० ) [ अ० कीमत् ] मोल, योग्यता.

**किमती** [ फा० कीमती ] मूल्यवान, बहुमोल.

**किमया** ( स्त्री० ) [ फा० कीमिया ] हीन धातूचें सुवर्ण बनविण्याची गूढ विद्या

**किमयागार, किमयागर** ( पु० ) [ फा० कीमियागर् ] किमया करणारा

**किर्द** ( स्त्री० ) [ फा० कर्द्=काम ] रोजनिशी, रोजचा जमाखर्च नोन्दण्याची वही, लावणी. "पावसाळा, कौल देऊन

आज्ञा केली तर रयत उमेद धरून किर्दी करतील" ( राजवाडे ६।१४८ )

**किर्द-आबादानी** (स्त्री०) लावणी-सञ्चणी "तरी बेशक होऊन आपले गावच गावी राहून वसाहत करून किर्द-आबादानी करणे" ( राजवाडे १६।७५ )

**किर्द-महामुरी, किर्द-मामुरी** ( स्त्री० ) [ <अ० मअमूर=आबाद ] लावणी-सञ्चणी, लागवड व वसाहत " त्याणी तथ किर्द-मामुरी केली " ( राजवाडे १५।२०२ )

**किर्मिजी** [ अ० किर्मिज़ी ] एक प्रकारच्या चकाकणाऱ्या लाल रङ्गाचा, रुमिज.

**किराया** ( स्त्री० ) [ अ० किराया ] भाडे "दोन नावा, तीनशे रुपयाची किराया करून परण्याम गेला" ( पद्मव ७१ )

**किल्ला** ( पु० ) [ अ० कल्आ ] गड, दुर्ग, कोट

**किल्ली** ( स्त्री० ) [ फा० किलीद् ] चावी.

**किल्लेदार** ( पु० ) [ फा० कल्आ-दार ] दुर्गाधिपती, किल्लेकरी

**किल्लेजात** [ फा० कल्अ-जात अनेक व० ] किल्ले "किल्लेजातचा बन्दोबस्त" ( वाडसमा ३।१६ )

**किल्लेनशीन**=किल्ल्यावरील, किल्ल्यावर केद "मन्सबदार किल्लेनशीन रसूलगड" ( राजवाडे १५।६५ ) "रघपतराव नारायणाचा पक्ष केला, ते किल्लेनशीन केले" ( मदृचा ११७८ )

**किल्लेबन्द** [ फा० कल्आबन्द ] किल्ल्यास वेढा पडल्यामुळे अटकलेला "एखादे किल्लियावर राहून किल्ला भाण्डवून दम खावा म्हणताहा किल्लेबन्द झाले असता परिणाम नाही" ( मराचथाशा ३७ )

**किलाफ** ( पु० ) [ अ० ख़िलाफ ] वैर, वैषम्य, संशय, कपट

**किलावा** ( पु० ) [ फा० कलावा ] हत्ती गळपट्टा, ज्यात माहूत पाय अडकावि "पायावरती चढोन किलाव्यात बस ( आयाह ११ )

**किश्त, किश्ती** ( स्त्री० ) [ अ० किश्त कर्जफेडीचा हप्ता, निशा "किश्त इतकी शर्त कशास पाहिजे ? " ( रा वाडे ५।३२) "बाकी बत्तीस लक्ष रुप राहिले ते सावकारी किस्ती करून द्यावे ( खरे ४।१८६५ )

**किस्त-बन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० किस्त् बन्दी ] हप्तेबन्दीनें देण्याची फेड, निश "किस्तबन्दी करून" (दिमरा १।१२४) "सदर्हू पन्धरा लाख रुपये दरसाल येत लक्षप्रमाणें पन्धरा वर्षांत अदा करा या प्रमाणें किस्तबन्दीचा ठराव जाला ( राजवाडे ७।३४ ).

**किस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० कश्ती ] होडी नौका "येथन एक किस्ती भाड्या साठ रुपये करार करून निघाले ( पद्मव ८० )

**किस्मत** ( स्त्री० ) [ अ० किस्मत् ] प्रारब्ध नशीब " परन्तु दुनियादारी किस्मती थोडे दिवस होती " ( ऐटि ३।१७ )

**किसा, किस्सा** ( पु० ) [ अ० किस्सा गोष्ट, तऱ्हा " यासमागमें किसे किती माङ्गतो " ( खरे ८।४३५४ ) " या प्रमाणें किस्सा निर्गत होऊन स्वार माघारी फिरली " ( होके ४ )

**किसान** ( पु० ) [ फा० किसान् < फा किश्तान ] शेतक्या, कुणबट " ते अफजल तू किसान मजला दृष्टीप दीसते " ( चित्रगुप्त २६ )

**कुडता, कुडती, कुडतें** [फा० कुर्ता] अङ्ग रख्याच्या आतील सैल सद्रा

कुती ( स्त्री० ) [ तु० कूती ] पेटारी "अङ्गुराची कुती" ( दमरा १।१०१ )

कुद्वा ( पु० ) [ अ० कुद्वा ] आदर्शभूत पुढारी ' कुद्वा उमराय नस्रत निशान" ( इम ६५ ) = यशस्वी अमिराचा आदर्शभूत पुढारी

कुद्रत ( स्त्री० ) [ अ० कुद्रत् ] सामर्थ्य, ईश्वरी शक्ती, निसर्ग

कुद्रती [ फा० कुद्रती ] ईश्वरी, ईश्वरदत्त, नैसर्गिक

कुन्ज् ( पु० ) [ फा० कुञ्ज् ] कोपरा "कुन्जावरी" ( वाडमा २।१७२ )

कुन्हा ( पु० ) [अ० कुन्ह् ] मर्म, खेंच, दोष, किल्मिष, दुश, वैर ( १८ फा० कीना ) "त्याचे कुन्हे ध्यानांत येण्या करिता अलाहिदा परवणी तुम्ही लिहिली" ( राजवाडे ७ खलप २।२० ) "त्याणी तहाचे मज्कूर तुम्हास, साङ्गितले त्या तील दगाबाजीचे कुन्हे आहेत ते तुम्हास समजले नसतील "( राजवाडे १२।८७) "हिशेबाची कुन्हा बाईस काय समजे ?" ( मदबा २।२४९ ) " आम्ही जिवादारभ्य श्रम करून कामे करावी त्यात उगेच कुन्हे काढीन जावे हे भाव जाहले" ( ऐति ) "मागील गुणदोष, चित्तात कुन्हा न राहे अशी श्रीमन्ताची ममतापुरस्कर पत्रे आणवावी, नी मग रवानगी करावी" ( मदबा १।११३ ) "नाहीतर फडणीस पन्त कुन्ह्याने म्हणतात असें वाटत होतें" (ऐति १।३१ ) "परन्तु त्या शिलेदाराचे बायकोस नाव कळतांच कुन्हा धरून भोजनास चाड्गलें करून घातलें आणि वाटेत मारेकरी ठेऊन आपल्या दादल्याचा सूड घेऊन मारविलें" ( राजवाडे ४।२९ )

कुफ्राण, कुफ्राण्ड ( न० ) कुफ्राणा ( पु० ) [ अ० कुफ्रान् ] काफरशाई अधर्म, लबाडी, हरामखोरी "पुढें धर्म उच्छिन्न होऊन तेरावे सद्दीत कुफ्राण माजेल" ( ऐस्कुले ६५ ) "कुफ्राणा तर खराच" (खरे २।९८५) "गावांत हरिकीर्तन केल्यास कुफ्राणा करितात म्हणोन धोण्डेमार करावा" ( वाडसमा ३।१६९ )

कुफर ( पु० ) [ अ० कुफ्र ] स्वामिद्रोह, निमकहरामी "त्याणी सर्कारलक्षें कांही एक कुफर न करितां चालवयाचा तहनामा ठरविला" ( मराचिथोशा ६७ )

कुफार ( पु० ) [ अ० कुफ्फार् अनेक व० काफिर्चें ] लुच्चा, हरामखोर, बखेडेखोर. "जकार नामक म्हैसकर . हस्तगत करावा, सगळा कफार तो आहे" ( खरे १०।५२०२ ) "एक दोन कुफार तोडले म्हणजे सर्वांवरी दाब बसेल" ( खरे १।९९ ) "आपण लिहिल्या अन्वये कुफार नितके तितके नेमावेंसें ठरलें" ( खरे ६।२६७३ )

कुभाण्ड ( न० ) कुफ्राण, बनावट पुराव्याचा डालारा, खोटा आळ

कुब्ह ( स्त्री० ) [ अ० कुब्ह् ] दोष "म्हणजे यात हुस्न-कुब्ह कोणती आहे ती ध्यानांत येईल" ( राजवाडे ५।८४ )

कुमक ( स्त्री० ) [ तु० कुमक् मदत; उपराळा, उपराळा करणारी सैन्याची तुकडी.

कुमेत, कुमैत, कुमाईत [ अ० कुमैत् ] मानेचे केस व शेंपूट काळें असा ताम्बूस रङ्गाचा ( घोडा ) "परन्तु ती ( =करवीरची जिजाबाई ) आटोकाट कुमैत ( ? =हुशार अगर संशयी ) )

तिजला कोणाचा विश्वास नाही ( खरे ११३१२ ).

**कुर्नीस, कुर्निसी,** ( स्त्री० ) **कुर्निसा, कुर्निसात** ( पु० ) [ तु० कोर्निश, अनेक व० कोर्निशात् ] नम्रतापूर्वक वन्दन " कुर्निसी " ( रोम्फुले ७५ )

**कुर्बाण, खुर्बाण** ( न० ) [ अ० कुर्बान् ] ईश्वरास दिलला बळी, अर्पित

**कुर्बाणी ईद** ( स्त्री० ) मसलमानाचा ' बळी-दिन '

**कुराण** ( न० ) [ अ० अल-कुआन् ] मुसल्मानाचा प्रख्यात धर्मग्रन्थ

**कुर्रे-बाज** [ फा० कुर्रा-बाझ ] घोड्यांस्या वळणारा, चाबूकस्वार, कार्थील, ऐटबाज " मनुष्य कुर्रेबाज, हा येथे असल्यास माचाउंचे सदार लगामी लावील " ( जोग १० )

**कुल, कूल** ( न० ) [ अ० कुल्ल ] अखिल, तमाम, बरीज

**कुल-अख्त्यार** ( पु० ) सर्वाधिकार.

**कुल-अख्त्यारी** ( पु० ) सर्वाधिकारी

**कुल्कुल्ला** ( पु० ) [ अ० कुल्कुल्लान् ] खानगी कार्भारी, सर्वाधिकारी ( मराठी-थोशा ८९ ).

**कुल्फी** ( स्त्री० ) [ अ० कुफ्ली ] तर्सोळे वजा चिनीमातीचे भाण्डे " कल्फ्या-झाकणीसुद्धा " ( राजवाडे २२।११ )

**कुल्बाब-कुल्कानू**=सर्व प्रकारच्या पट्या व नियम हा शब्दचय सनदात येतो.

**कुलाब** ( पु० ) [ अ० कुलाव=ससाण्याची टोपी ] रंग, आच्छादन "टोपीस हिरामोती मार्नीकाचे कलाब घालोन " ( इम १३ )

**कुलाबे-दार** [ अ० कुलाबा = चजागरी, पकड ] दस्ती. " वरती झांकणी कुलाबेदार कल्फी मजबूत " ( राजवाडे २२ । ३५ )

**कुल्हापोश, कुलाहपोश** ( पु० ) [ फा० कुलाह्-पोश ] टोपीवाला, इंग्रेज. " तरी आम्ही आपले दोस्तीवर नजर देवून... कुलाह पोशाची तर्फेचे कामावर नमूद जाली असो " ( राजवाडे १०।१८२ ) " हजुरहून ही इकडील कुल्हापोशाची सजा करणे मन्जूर आहे " ( दिमरा १।७).

**कुलियात** [ अ० कुल्लीयात् ] तमाम, सर्व, सर्वथा " दोंही दौलती कुलियात तुम्ही आम्हीं मिळून सम्भाळावी " ( राजवाडे ५ । २३ ).

**कुली,** ळी [ अ० कुल्लि ] तमाम, सर्वस्वी " कुली वजीर मुस्तैद करून उभे केले " ( चित्रगुप्त ६५ ) "कुली पादशाही वजीर बोलावून आणून " ( चित्रगुप्त ४० ) "त्यांणी जें काय आपले स्वार्थामध्ये महजर सनदपत्र केलें अमल तें कुली बातील ( अगदी खोटे ) आहेती " ( राजवाडे ८ । ४८ ) "कुली खुलासा ( =पूर्ण शुद्धभावाचा ) नेमस्त मुदा ( = नेमस्त मुद्दे घालणारा ) व इतबारी हेजीब बहुत सत्वर पुढें पाठवून देणें " ( इम ८९ ) " कुली कार्य भाग करणें " ( राजवाडे ६ । २०७ ).

**कुली** ( पु० ) [ फा० कुली ] गुलाम, मजूर

**कुलूप** ( न० ) [ अ० कुफ्ल ] तालें

**कुवत** ( स्त्री० ) [ अ० कुवत ] शक्ती ' सर्दार... हुजुरात वगैरे असता त्याची काय कुवत आहे ?" ( खरे ११३३ )

**कुशाद** [ फा० कुशाद् ] मोकळें " रानमैदान जागा कुशाद पाहून तळ पाठीशी

घेऊन मुक्काम करविनों" ( खरे ४।१८४३ ).

**कुस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० कुस्ती ] झोम्बी, मल्लयुद्ध

**कुशम; कुशून** ( पु० ) [ तु० कुशून ] टिपूचें कवायती पल्टण, एकन्दर १२०६ लोकांचें. " मापिल्यानीं दोन कुशून व दोन रिसाले टिपूकडील लढाई करून गारत केले " ( राजवाडे ७।१२८ )

**कुसूर** [ अ० कुसूर्=चुकी ] भाण्डण "पाट-लामध्यें व आम्हामध्यें कुसूर पडून " ( राजवाडे १५।३३ ) " त्यासी जरी आपण कुसूर करावा तरी ते सबल " ( इम ४६ ) " देसपाण्डियानी कुसूर करून चालो देत नाही " ( राजवाडे २०।३०४ ).

**कुही** [ फा० कूही ] डोङ्गरी " सर्कांगत कुही शेळींचे प्रयोजन आहे " ( वाड-समा १।९७ )

**कूच** ( न० ) [ फा० काच ] प्रयाण, मजल " हल्ली हेदराबादेहून नबाबाची चार कुचे टिपूच्या मोकाबल्यावर जाहली अशी डाकेची पत्रे आली ( खरे ८।४३२५ ).

**कूच दर कूच**=सारख्या मजला मारीत.

**केरबा** ( पु० ) [ फा० कह्-रुबा ] तृण मणी, पिवळा दृष्टमणी

**कै** [ फा० कै ] केव्हा.

**कैची** ( स्त्री० ) [ तु० कैची ] कात्री

**कैद** ( स्त्री० ) [ अ० कैद् ] बन्दीकरण, नियन्त्रण, शिस्त

**कद-कानू** ( स्त्री० ) बदोबस्त, अम्मल. " दिल्ली म्हणजे बादशाही तख्ताची जागा, तेथील अमर्यादा करून फौज दरवर्षी पाठवून, कैदकानू तुम्ही आपली बसविली " ( पाव १५ ).

**कैद-खाना** ( पु० ) तुरुङ्ग, कारागृह.

**कैद-दगा** ( पु० ) [ अ० कैद्=फसवणूक ] फसवेगिरी "तिकडे मिळाले, मग यास का कैद-दगा म्हणावा तरी इङ्ग्रज हठऊन तङ्ग करून बडोद्यास घालविले" ( राजवाडे १९।८४ )

**कैद-वार** [ फा० कैद्-वार् ] नियन्त्रित, कह्यात, हुकमात ( सभासद ९ )

**कैदी** ( पु० ) [ फा० कैदी ] बन्दीवान.

**कैफ** ( पु० ) [ अ० कैफ् ] धुन्दी, उन्माद

**कैफी** [ फा० कैफी ] मादक, मादक पदा-र्थांचे सेवन करणारा

**कैफियत** ( स्त्री० ) [ अ० कैफीयत् ] वर्णन, हकीगत, करिणा

**कैली** [ अ० कैल्=माप ] मापी. "तान्दूळ कैली कोठीमापें पाच मण" ( राजवाडे १५।२२४ )

**कैवजा** [ ८अ० वज्ह् ] अनेक प्रकारें. " येथें आलियानें रुक्नुद्दौला यास वस्वास येईल म्हणोन कैवजा लिहिले" ( राजवाडे १।५३ )

**कोका** ( पु० ) **कोकी** ( स्त्री० ) [ फा० कूका ] पागोट्याचा वरील चोचीसारखा उन्चवटा

**कोत्वाल** ( पु० ) [ फा० कोत्वाल् ] किल्लेदार, दारोगा

**कोता** [ फा० कोताह् ] टुका, आखूड, सङ्कुचित, अपुरा

**कोताई** ( स्त्री० ) [ फा० कोताही ] आखूड-पणा, कमीपणा, कमताई " वसूल घेण्यास सख्ती करितां कोताही केली नाही" ( ऐटि ५।११ ).

**कोते-अन्देश** [ फा० कोताह्-अन्देश ] अ-दूरदृष्टि, अविचारी "आमचे वकिलाशी कोते-अन्देश जमा-न्याची हवा पाहून हरएकविशी उपद्रव

देतात, त्यास आपण खाविन्द समीप असता कोन-अन्देशानी उपद्रव द्यावा हे ठीक नाही" ( दिमग १।२२७ )

**कोम** [ अ० कौम् ] स्त्री जिवा कोम दगडू=दगडूची पत्नी जिवा

**कोल-बोल** ( पु० ) कौल ' मलखाम कोल बाल देऊन बन्दोबस्त करणे" ( ऐच ८९ )

**कोशीस** ( स्त्री० ) [ फा० कोशिश् ] मेहनत, प्रयत्न "इकडील दौलती विषयी कोशीस करीत जावी" ( राजवाडे ८।५ ).

**कौल** ( पु० )[ अ० कौल ] वचन, अभय-वचन, आश्वासन, ईश्वरी वचन "तुम्हांस चि० रा० माधवराव नारायण याचा कौल" ( राजवाडे १२।१३७ ) कौलास येणें=शरण येऊन तहास प्रवर्तणे

**कौल-अहद** ( पु० ) वचन "त्यावरून म्या त्याजला कौल-अहद दिधला" ( राजवाडे ६।५७८ )

**कौल-करार** ( पु० ) ठराव, करारमदार

**कौल-करादाद** ( पु० ) वचन "हज्रत साहेबाचा तरी काल-करार-दाद आप त्यास आहे की तमचे जागीरपैकी एक चावर रुसादगी करणे नाही" ( रम ६७ )

## ख

**ख्याल, खियाल** ( पु० ) [ अ० खियाल् ] विचार, एकप्रकारचें गीत ' नान्हाल हा ख्याल दिलात न आणिला " ( खरे ७।३५७५ ) " दर्वारचे जाबसाल तटून राहतात आणि त्याच तगादेही लागत असताना जाब मिळत नाही, याचा खियाल इतर दौलतदार काय करितील तो० करोत" ( राजवाडे ७ खलप २।७१ ).

**ख्याल-तमाशा** ( पु० ) गाणें-नाचणें वगैरे चैन

**ख्याली-खुशाली** ( स्त्री० ) चैन, सुखो-पभोग.

**ख्वार** ( पु० ) [ फा० ख्वार्=हलका ] हलाखी " लोक याचा फार ख्वार जाहला " ( जोग ४५ )

**ख्वाहीश, ख्वाहिशी** ( स्त्री० ) [ फा० ख्वाहिश् ] इच्छा, मागणी.

**ख्वाहीश, दर्खास्त** ( स्त्री० ) मागणी ' ख्वाहिशी-दर्खास्ती प्रमाणे" ( राज-वाडे १०।२५१ )

**खच्ची** [ अ० खर्सी ] निर्वृषण, बड-विलला

**खजानची, खजानजी** ( पु० ) [ तु० खज़ान्ची ] कोशाध्यक्ष, तिजोरी-कामदार " धाकट्यास खजानचीचें काम सांङ्गन " ( राजवाडे ५।४२ )

**खजानची-गिरी** ( स्त्री० ) कोशाध्यक्षाचे काम ( राजवाडे ३।३५३ )

**खजाना** ( पु० ) [ अ० खिज़ाना ] तिजोरी, कोश " खजानाही पूर्व-वत्प्रमाणें नाही " ( दिमरा १।१६५ )

**खजान-पूर** [ ८फा० पुर्=पूर्ण ] ज्याची गङ्गाजळी अखण्ड भरलेली आहे असा. " खजानपूर आहां, तें कळतच आहे " ( राजवाडे १२।७० )

**खजाने-दाखल** = पोतें-जमा " ऐवज सत्वर खजाने-दाखल करणें " ( जोरा ७ )

**खजिना** ( पु० ) [ अ० खज़ीना ] खजाना

**खजिन्-दार, खजिनेदार** ( पु० )[ फा० खज़ीना-दार् ] खजानची

**खजील** [ अ० खाजिल ] लज्जित, शरम-लेला , खट्ट.

**खडाजङ्गी** ( स्त्री० ) ठाण माण्डून केलेलें गेर-गनिमी युद्ध, सफेजङ्गी, भाण्डण, कडाक्याची बोलाचाली, निकराचें

**खत्ता** [ अ० क्त्अ ] तोडणें, अपाय, भग्न, नष्ट "त्याचे इज्जतीस खता न करितां निरोप देऊं" ( राजवाडे ६।३६२ ) "अवसान खत्ता केलें" ( चित्रगुप्त ८४ ). "अवसान अगदी खत्ता जाहलें" ( पाब ४१ )

**खत्रा** ( पु० ) [ अ० खत्रा ] धोका, भीती, शङ्का, घोटाळा "मार्गाचे खत्र्यामुळें पाठविली नाही" ( दिमरा २।१९४ ). "आलीजाह यानें उठोन मजपाशी यावें म्हणजे त्याचे जिवास खत्रा नाही" ( राजवाडे ५।१७३ ) "येविशी या-उपरी तुम्ही खत्रा न करणें" ( मराचिस २७ ) "ज्याच्या वशात खत्रा असेल त्याचें कळेना, एक बाप असेल त्याज-कडून तरी दुसरी गोष्ट घडणार नाही" ( राजवाडे १०।५२ )

**खत** ( न० ) [ खत् ] पत्र, रोखा, प्रमाण-पत्र

**खत-खतूत** ( न० ) [ अ० खुतूत् अनेक व० खत् चें ] कागदपत्र.

**खत-किताबत** ( स्त्री० ) पत्र "खत-किताबतीनें खबर्गीरी करावयासही याद होत नाही" ( राजवाडे ३।९० ).

**खत-बेजा** [ फा० बजा ठिकाणी, ऐवजी ] वचन-पत्र, प्रॉमिसरी नोट "त्यापैकी तुम्ही आपणास खत-बेजा दोनशे दिधले, बाकी सेम्भर होन उरले" ( राजवाडे १५।५७ )

**खतम** [ अ० खत्म् ] समाप्त "लढाई खतम जाली" ( होंके ८४ )

**खता** [ अ० खता ] दोष, लबाडी. "वर्तन्द्वार बरा, कोणे गोष्टीस खता नाही" ( राजवाडे ८।४४ ). "अतः-पर नबाब खता करितील, कदाचित् काळक्रम दुर्बुद्धी निर्माण जाली तर केलें पावतील" ( इम १९३ ).

**खता-खानत** ( स्त्री० ) [ अ० खियानत् ] लबाडी "त्यास, काही खता-खानत जाली नाही, खामगावकर खरे जाले" ( राजवाडे ६।१११ ).

**खञ्जीर, खञ्जर** ( पु० ) [ अ० खञ्जर्; खञ्जिर् ] कट्यार

**खञ्जरी** = कट्यारीप्रमाणें तीक्ष्ण.

**खञ्जिरी** ( स्त्री० ) [ फा० खञ्जरी ] घुङ्गूर लावलेला लहान डफ

**खतीब** ( पु० ) [ अ० खतीब् ] मशिदींत खुत्बा पढणारा

**खतिबी** ( स्त्री० ) खतिबाची वृत्ती

**खतूत** ( न० ) [ अ० खुतूत् अनेक व० 'खत्' चें ] पत्र "सर्कारचे मदारुल महाम यांनी खतूत मर्सूल केलें" ( =पाठविलें ) ( राजवाडे १०।१६४ ).

**खन्दक** ( पु० ) [ अ० खन्दक् ∠ फा० कन्द्रा = खणलेलें ] चर, परिखा

**खन्दा** [ ? फा० कन्दा, कुन्दा ] ज्ञानी, शहाणा, शूर

**खप्पा; खफा** [ फा० खफा ] गुदमरलेला, नाराज, रुष्ट "याजमुळें नबाबाची मर्जी खपा" ( राजवाडे ५।२०४ ) "घासी मिया याजवर नबाब खफा आहेत" ( राजवाडे ५।१६ )

**खप्पा-मर्जी** ( स्त्री० ) दिक-मर्जी, इतराजी.

**खपीप; खफीफ** [ अ० खफीफ् ] हलका, मानखण्डित, फजीत, श्रमी. "गोसावी अनुपगीर सर्वांसी दुश्मन जाले व खपीप जाले" ( दिमरा १।८५ ) "बेरीसाहेबांचें साल-जाबमध्यें तोण्ड उतरून गेलें व खफीफ बहुत जाहलें" ( पदमव १०५ ).

"आश्चर्य होऊन चित्त खफीफ होतें जे सर्कारचा अम्मल इकडस का नाही?" (जोरा ९२)

**खफगी** (स्त्री०) [फा० खफगी] फजिती, नाराजी, दुःख "नबाबाचे चित्तात सदाशिवरायाविषयीं रुष्टता व खफगा आहे" (राजवाडे ५।१८१) "हाळकरावर हे नोबत गुजरली सबब खफगीस जागा" (राजवाडे ७ मलप १।२७)

**खबर** (स्त्री०) [अ० खबर] बातमी, माहिती, समाचार —ची खबर घेणे ला शिक्षा करणे

**खबर-अखबार** (स्त्री०) बातमीपत्र "जयपराकडील खबर-अखबार पादशाहासी आली की" (दिमरा १।१८२)

**खबरगिरी** (स्त्री०) [फा० खबरगीरी] विचारपूस "खन-इस्तादनीनें खबरगिरी करावयासही याद होत नाही" (राजवाडे ३।९० ) "आपण आमची खबरगिरी व परामर्ष पूर्वीपेक्षांस अधिक असा केला" (एस्फुल ४९)

**खबर-बखर** (स्त्री०) बातमी, समाचार "बहुत सावधपणे खबर-बखर बरचेवर लष्कराची आणावी" (खरे १।३९०) "आमची खबर-बखर घेत जावी" (खरे २।८९७)

**खबरात** (स्त्री०) बातमी, वर्तमान

**खबर्दार** [फा० खबर्दार] सावध, हुशार; (स्त्री०) संरक्षण, याद ठेव। "तरी तुम्ही किल्ले खाशी वगैरे जागाची खबर्दार मज्बुदीन उत्तम प्रकारे करणे" (राजवाडे ३।२१३)

**खबर्दारी** (स्त्री०) सावधानता, काळजी, बन्दोबस्त, सुरक्षितपणा "पन्नास हजार मावळे. किल्ल्याचे खबर्दारीस नेमून" (मराचिस ५) "तुम्ही आज्ञा घेऊन निघाल तेव्हा खबर्दारीचे मार्गानें येणें" (खरे २।५४३)

**खबूतर** (न०) कबूतर पहा

**खमस, खम्मस** [अ० खम्स्] पाच.

**खमसीन** [अ० खम्सीन्] पन्नास

**खमीर** (न०) [अ० खमीर्] आम्बवण, फुगवण, आम्बवलेलें पीठ

**खर्कशा** (पु०) [अ० कर्कशा] तण्टा, गर्गशा "तुकाजी आङ्ग्रे हमेश मुम्बइकरांशी खर्कशा व मुखालिफत् (=वैर) करूं लागले" (खरे ७।३५६५)

**खर्खरा** (पु०) [फा० खार्खार्] खाज, अस्वास्थ्य, उत्कण्ठा. "मनी खर्खरा नको धरु काई" (होनाजी बाळ १७०)

**खर्गोस** (पु०) [फा० खर्गोश्] ससा. "तर्व खर्गोस निघाला, त्याचे पाठी कुत्रे लागलें" (ऐफुले २१)

**खर्च** (पु०) [फा० खर्च ∠ अ० खर्ज्] व्यय

**खर्च-वेच** (पु०) मालाची मूळ किम्मत व त्यावर इतर आलेला खर्च.

**खर्चणें, खरचणें** = व्यय करणें

**खर्ची** (स्त्री०) [फा० खर्ची] खर्चासाठी धरलेली रक्कम खर्ची पडणें=खर्च होणें.

**खर्चीक** [फा० खर्ची] उधळ्या

**खर्बूज** (न०) [फा० खर्बूजा] काकडीच्या जातीचें मोठें स्वादिष्ट फळ

**खराद** [फा० खराद् ∠ अ० खर्रात्] कातण्याचें यन्त्र

**खरादी** (पु०) [फा० खरादी] कातणारा

**खराब** [अ० खराब्] नष्ट, उध्वस्त, ओसाड, बिघडलेला, वाईट, दुराचरणी. "इकडे गुदस्तांच दुष्काळामुळें खेडी खराब होती" (खरे २।८५०).

**खराब-हाल** [ फा० खराब्हाल् ] दुर्दशा ग्रस्त, विपन्न "येथें आम्ही खराब-हाल आहों" ( जोरा ४ )

**खराबा** ( पु० ) [ फा० खराबा=ओसाडी ] नाश. "फार दिवस लश्करास ताकीद केल्यानें खराबा होईल" ( राजवाडे ६।५९१ )

**खराबी** ( स्त्री० ) [ फा० खराबी ] दुर्दशा, वैराणी, हलाकी "तुमच्या लश्करची खराबी इराणीस कळली" ( पाच ३२ )

**खरीद** [ फा० खरीद् ] क्रीत, विकत घेतलेले खरीद् करणे=विकत घेणे

**खरीदी, खरेदी** ( स्त्री० ) [ फा० खरीदी ] क्रय

"**खरेदी-फरोक्त** ( पु० ) **खरीदी-फरोख्ती** ( स्त्री० ) क्रय-विक्रय "खरेदी-फरोख्ती" ( राजवाडे २२।२ ) "तुम्ही सातर्जमेनें बे-वस्वास माल घेऊन यात्रेस येऊन खरीदी-फरोख्ती करणें" ( राजवाडे ७।१०६ ) "खरेदी-फराकाम समुद्रात हण्डतात" (वाडसमा २।६६)

**खरीद्-दार** ( पु० ) [ फा० खरीदार् ] विकत घेणारा "परन्तु त्या घरास कोणी खरीद्दार होत नाही आणि माझ्यानें गहाण ठेविल्यास कोणी ठेवीत नाही" ( राजवाडे १२।१८२ )

**खरीप; खरीफ** ( न० ) [ अ० खरीफ् ] कार्तिक-पीक "आश्विन-मासी गारा पडल्या, खरीफ बुडालें" ( राजवाडे ३।१६४ ) "खरिपें थोडी बहुत आली" ( राजवाडे ३।३९० )

**खल्वत, खिल्वत** ( न० ) [ अ० खल्वत् ] एकान्त, एकान्तीचे बोलणें, एकान्तात "दोन घडीपावेतों खल्वत केली" ( पदमव ७४ ) "त्यास बोलावून आणून एकान्ती महालांत खल्वत बैसले" ( सभासद १२ )

**खल्वत-खाना** ( पु० ) [ फा० खल्वत्खाना ] एकान्ताची खोली, घुसल्खाना.

**खलक** ( पु० ) [ अ० खल्क् ] लोक, नीच जातीय, गैर-मातबर् "हे गोष्टी ऐकोन उद्मी खळक कुल बारदेशाकडे जातील" ( राजवाडे ८।२२ ) "पाईचे खलक जे आणाल त्यासी चाकर ठेऊंनु" ( राजवाडे १५।३६४ ) "ज्याचा गुन्हा होईल, बद्-नामी ज्यावर येईल, त्यास-मराठियाची तो इज्जत वांचणार नाही, मग रोजगार कैसा ? खळक समजो ज्यास्ती (=शिक्षा ) केल्याबेगळ सोडणार नाही" ( राजवाडे ८।२५ ). "गोरगरीब खलक चीजवस्त घेऊन सोडून दिले" ( मराचिथोशा ७२ )

**खलक-दुनिया** ( स्त्री० ) आलम-दुनिया.

**खलद् अय्याम दौलतहू**=त्याच्या राज्याचा काल चिराय् असो

**खलश** ( पु० ) [ फा० खलिश् ] खण्ड, अन्तर, खिलाफ, किल्मिश "आमची दोस्ती आणि इत्तेहाद पूर्वीपासून जो आहे त्यांत खलश न यावा" ( राजवाडे ५।३० )

**खला-मला** ( पु० ) [ अ० खला मला ] खरा स्नेह ( जोरा ११९ ).

**खलाशी** ( पु० ) [ अ० खलासी ] नावाडी, नाखवा, खारवा

**खलास** [ अ० खलास् ] मुक्त, समाप्त, खतम "बहुत गुश्वक जाले की जबर्दस्ताच्या चुगालापासून गरिबाचे वतन खलास जाले ( राजवाडे २०।४९ )

**खलिता, खरिता** ( पु० ) [ अ० खरीता ] थैली, पत्र, राजपत्र. "साखर खलिते २

शेर" ( राजवाडे ३।३२८ ) "आँ मुकद्दम्याविषयीं पार्शी पत्रें खरिता तयार झाला म्हणजे पाठवून देऊ" ( राजवाडे ५।३८ )

**खलिपा; खलिफा** ( पु० ) [ अ० खलीफा ] मुहम्मद पैगम्बराच्या गादीवर आहे व धार्मिक व राजकीय सर्व अधिकार ज्याच्या हातीं आहेत असा मुस्लीम ( विशेषत. सुन्नी ) राजा.

**खलिपत** ( स्त्री० ) खिलाफत

**खलेल, खलल** ( पु० ) [ अ० खलल् ] खण्ड, प्रतिरोध, व्यत्यय "न खलेल करून विरुद्ध घेतील व जबदस्ती करितील" ( चित्रगुप्त ११७) "तम्ही मुताबिक होऊन अमलास खलल कराल तरी न करणें (राजवाडे ८।१८०).

**खवारी; ख्वारी** ( स्त्री० ) [ फा० ख्वारी ] अप्रतिष्ठा; अवरूपा "मनर्भी लोकाच्या बुद्धी ऐकोन त्याचें निदर्शन जे, खवारी जाली, दुराचरणाचे निदर्शन तुम्हांस आले" ( राजवाडे ८।१२८ ).

**खवास** ( पु० ) [ अ० खवास अनेक व० खास्सचें ] उमराव, मानकरी, राजासन्निध असणारा थोर घराण्यातला मनुष्य

**खवासखाना** ( पु० ) **खवाशी** ( स्त्री० ) [ अ० खवासी ] अम्बारींत मागे बसण्याच्या मार्गाल मानकरी बसण्याची जागा.

**खवास-निशस्त** = खवाशीत बसलेला "तेव्हा खवास-निशस्त यांनी जोडगाळी मारली" (वाड-काफयनी २३)

**खस्खस** ( स्त्री० ) [ अ० खश्खाश् ] अफूचें बी

**खस्त** [ फा० खस्ता ] भग्न "तुम्हीं आम्हीं मिळून इद्रूयजास खस्त करोन टाकू" ( साने-पत्रयाव १९८ ) 'अवसान-खस्त" =अवसानभग्न.

**खसूसीयत-दस्तगाह** [ अ० खुसूसीयत्= विशेष मैत्री ] स्नेहनिधी; स्नेहाङ्कित व विश्वासू "खसूसीयत-दस्तगाह लक्ष्मण आप्पाजी" ( राजवाडे १२।११२ ).

**खाई-न-खाई** [ फा० खाँही-न-खाँही ] तुझी इच्छा असो, नसो; खामखा; जरूर, निश्चयें "आम्ही श्रावणमासीं खाई-नखाई येतो" ( राजवाडे ३।१४१ ) "तुम्ही याजउपरी खायी न खायी जावयाचें न करावें" ( राजवाडे १।२२७)

**खाईश,खाहीश** ( स्त्री० )[फा० ख्वाहिश्] इच्छा "ग्वोजी येथें यावा हे खाईश आम्हास नव्हती" ( राजवाडे १।२२ ).

**खाक** ( स्त्री० ) [ फा० खाक्=धूळ ] रक्षा; भस्मीभूत

**खाकी** ( स्त्री० ) [ फा० खाकी ] हीनता. "आब्रूस खाकी यावी असा समय येऊन प्रानखाला आहे" ( राजवाडे ६। ५२१ )

खाज्गत, खाज़्गी पहा खाम्गत वगैरे.

**खातर** ( स्त्री० ) [ अ० खातिर ] मन, विचार, आस्था, सांठी "मज्कूर दर्याफ्त जाला व खातरेस बिस्यार बिस्यार ( = पुष्कळ, पुष्कळ ) खुर्सन्दगी हशील जाली" ( भा. ऐप-गाव ४६ ) "स्वामीची खातर जरूर जाणून" ( राजवाडे ११३२ ). "त्यातही श्रीमन्ताचे सर्कारांत या सस्थानची यास खातर अधिक" ( राजवाडे ७।३७ ) "माझ्याखातर"= माझ्याठी खातरेस येणें=पसन्त पडणें. खातरेस आणणें=ध्यानास आणणें, पर्वा करणें

**खातर्खा** ( स्त्री० )[ फा० खातिर्ख्वाह् ]इच्छे प्रमाणें, यथास्थित, यशस्वी, समाधान "इङ्ग्रेज पल्टणे पुण्यासमीप आली त्यांचें पारिपत्य खातर्खा न जालें" ( दिमरा १।४० ) "बन्दोबस्तही खातर्खा आमचे स्वामी करितील" ( राजवाडे १।१३२ ) "कित्येक उम्दे उम्दे मन्सुबे खातीर-ख्वाह् होतील" ( राजवाडे १।५३ ) "मशार्निल्हेचे हातची सुगी घेतली व बहुत खातर्खा ( =समाधान ) केली" ( राजवाडे १०। २६५ )

**खातर्जमा** ( स्त्री० ) [ फा० खातिर्जम्अ ] स्वास्थ्य, समाधान, संशय-निराकरण, खातरी, हिम्मत, आत्मविश्वास हिशेब, पर्वा, स्वस्थ "खातर्जमई" ( राजवाडे ५।६८ ) "एक वेळ लढाई खातर्जमेची द्यावी, त्यात यश-अपेश देणार भगवन्त" ( खरे ११।६०८४ ) -"अम्मळशी नजर वाकडी करून खावन्द पाहू लागल्यास क्षणात मज्बुती अथवा खातर्जमा असेल ते नाहींशी होऊन डोळे उघडतील" ( मद्या २।२८ ) "तुम्ही खातर्जमा असणे" ( राजवाडे १५।२१ )

**खातर्तसल्ली** ( स्त्री० )[ अ० तसल्ली=समाधान ]समजूत-समाधान "शींख वगैरे सर्वांची खातर-तसल्ली होऊन जमाव जालाच असेल" ( दिमरा १।३१ )

**खातर्दारी** ( स्त्री० ) [ फा० खातिर्दारी ] समाधान

**खातर्दास्त** ( स्त्री० )[ फा० खातिर्दाश्त् ] खातर्जमा, समाधान, खात्री, इच्छा "कितेक आपले खातर्दास्तीम्नित, सर्कारचे उपयोगास्तव रवाना केले असेती" ( राजवाडे ११।३१० ). "हली सर्व गोष्टी तुमच्या प्रत्ययास येऊन चुकल्या; एवढ्यानें तुमची खातर्दास्त झाली" ( खरे ७।३४१७ ) "मिरजेचीही खातर्दास्त जाहली जे सर्कारांतून हे गोष्ट जाहली नाही" ( खरे २।१२०३ ) "अथवा त्यांची खातर्दास्त पुरेल तेथें जावें" ( खरे ९।४९६५ )

**खातर्नशीन** [ फा० खातिर्नशीन् ] श्रुत ( खरे ७।३५६६ )

**खातरा** ( पु० ) [ अ० खातिरा=विचार ] खातर्जमा "त्यात स्वारीसमागमें कार्यभागी याचा खातरा श्रीमन्तांनी पुरविला त्यामुळें ते प्रस्तुत स्वस्थाचित्तें आहेत" ( खरे २।८१५ )

**खातरी, खात्री** ( स्त्री० ) दिलासा, समाधान, दृढमत, विश्वास, प्रत्यय "हरएकाची खातरी करून रुख्सत केले" ( दिमरा २।१७६ )

**खातरी-लायक, खात्री-लायक**=विश्वसनीय

**खातीर** ( स्त्री० )[ अ० खातिर् ] दिलासा, खातर्जमा, समजूत "मिर्जांची बहुत खातीर केली" ( दिमरा २।४० ). "जालीमसिङ्ग बेदाल होऊन जागार आहे, पाटील बावानी खातीर करून साम्प्रत ठेवून घेतले आहे" ( दिमरा २।३७ )

**खान्का** ( पु० ) [ फा० खान्काह् ] मठ. "म्हणजे तेथे मकबा, व मशीद व खान्का व बाग बान्धू" (वाड-सनदा ९)

**खान्सामा** ( पु० ) [ फा० खान्सामान् ] भाजनव्यवस्थापक, बवर्ची, बट्लर.

**खान, खाना** ( पु० ) [ फा० ख्वान् ] ताट, थाळा "मेजवानी मिठाईचे खाने" ( राजवाडे ७।२११ ).

**खानगी** ( स्त्री० ) [ फा० खानगी ] दासी, नायकीण, गृहसम्बन्धी "नवाब सला बतजङ्ग हाजी महम्मदअली खानाच्या बागांत महल करावयास दान जनानें हत्ती व कांहां खानग्या घेऊन गेले होते" ( राजवाडे १।१९७ )

**खान्दान, खानदान** ( न० ) [ फा० खानदान ] घराणं, थोरघराणं "आम्हास तुमचे खान्दानाची शम" ( राजवाडे १२।१२२ )

**खान्दानी, खानदानी** ( स्त्री० ) आभिजात्य, उच्चघराणें "पुरातन खानदानीतील मनुष्याचं बहुत प्रीतीनें पालन करीत जावें" ( गेम्फले ५४ )

**खान्पोश** ( पु० ) [ फा० ख्वान्पोश ] तबकावरच आच्छादन वस्त्र "खान्पोश जर्दोजी, जवाहर-जडीत, मोत्याची झालरांचे आणून ठेविले" ( पद्मव ९७ )

**खाना** ( पु० ) [ फा० खाना ] गृह, खातें

**खाना-जङ्गी, खाने-जङ्गी** ( स्त्री० ) [ फा० खाना जङ्गी ] गृहकलह यादवी 'हे सर्व आपसच्या खाना-जङ्गी करून' ( दिमग १।८८ ) "सादत-खान तर खानेजङ्गांत जखमी होऊन दुसरे दिवशी मृत्यु पावले" ( पेच २२ )

**खाना-जाद** ( पु० ) [ फा० खाना-जाद् ] दासीपुत्र "फत्तेजीचा खाना-जाद तुळाजी" ( राजवाडे १७।८ )

**खाने-तलाशी** ( स्त्री० [ फा० खाना-तलाशी ] झडती

**खाने-सुमारी** ( स्त्री० ) [ फा० खाना-शुमारी ] घर-गणती, लोकांची गणती व वर्गवारी

**खाब्गा** ( पु० ) [ फा० ख्वाब्गाह् ] शय्यागृह "खाब्गामध्यें नबाब बरामद जाले" ( राजवाडे ७।८३ )

**खाम-तमा** ( स्त्री० ) [ फा० खाम्-तमअ ] अपक्क आकाङ्क्षा, फाजील हांव ( चित्रगुप्त ८ )

**खामखा** [ फा० ख्व्हाह्=मख्वाह् ] खुशी इच्छा असो नसो, खाई-न खाई; कांहीं झालें तरी, जरूर, निश्चयें. "जो स्नेहकार्य-मनुष्या बन्धुत्व सम्पादणें ते कार्य खामखा करावेंच करावें" ( राजवाडे ८।१७५ )

**खामी** ( स्त्री० ) [ फा० खामी ] कमीपणा, नुक्सान, खराब, अपूर "अत.-पर पादशाहीस खामी आली" ( चित्रगुप्त ३४ ) "आज पन्धरा सोळा वर्षे खुदावन्त त्याची खामी करवितात तरी मोडत नाहीत" ( मराचिथोशा ७६ ) "या वेळेस न राहिले तरी साऱ्याच मसलत्यास खामी बसेल" ( खरे ६।२९६६ ) "अमृतरावसाहेब यांचा विचार लोभी । शम्भर रुपये दिले असतां सर्कारदौलतीमध्यें लाख रुपयांची खामी जाली असता चिन्ता नाही, हे समज तेथें आहेत" ( खरे १०।५६०६ ) "सवाई सिङ्गाची बाजी खामी जाहली" ( जोरा ८५ )

**खामोश** [ फा० खामोश ] स्तब्ध, अचल, चूप । खामोश करणं = शान्त राहणें "नबाब निजाम अलीखा व भोसले ताहाल ( अद्यापि ) खामोश याचा सबब काय नकळे" राजवाडे ( १०। १८२ ) "ते समयी बाजीराव यांणी खामोश करून आपले खाज्गत डेऱ्यांत गेले ( हाक ३ ).

**खारज़; खारीज़** [ अ० खारिज़ ] बाहेर, हद्दपार ( राजवाडे १२।२२ )

**खारवा, खार्वा** ( पु० ) [ फा० खार्वा ] नावाडी

**खालसा** [ फा० खालिसा ] जहागीर अगर इनाम नाही अशी जमीन, सर्कार जप्त, इद्ग्रजाचे अमलाखालील "नेबानें कुल खिसादी लुटून खालसा केली" ( राजवाडे १५।१३ )

**खाली** [ अ० खाली ] रिकामा, रिता, वृथा, वाया, निरुपयोगी. "शोहरत आम जाली की ब्राह्मणांचीं घरें खाली करवितात" ( राजवाडे ७।१०६ ) "दोघे चौघे ठार एक गोळा खाली न जाय असा मारितो" ( खरे ६।२५१५ ) "खाली घरी बसून बन्दोबस्त होणें ती गोष्ट निराळीच आहे" ( खरे ६।२०४६ )

**खाली-बार** ( पु० ) वायबार.

**खावन्द, खाविन्द** ( पु० ) [ फा० खावन्द ] प्रभू, स्वामी, साहेब, मालक "बाबजी पाटील निमे मोकदमीचा खावन्द" ( चन्द्रचूड द १।२० )

**खावन्द-गिरी** ( स्त्री० ) स्वामित्व, साहबी, धनीपणा "श्रीमन्ताचे दौलत याची (= अहल्याबाईची ) दौलत, हे आठवण न धरिता आपणच खावन्दगिरी महा ता विषयी करून आहेत" (मद्‌वा २।३३ ) "इकडे सरन्जामी यास ..खावन्दगिरी कशी असते व सेवा कशी हें पुर्तें ठाऊक नाही ( राजवाडे १४।४३ ) "लौकिकांत तर त्याचें खावन्द-गिरीचें स्वरूप पाढवून" ( खरे १।८८ )

**खावन्दी, खाविन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० खावन्दी ] साहेबी, खावन्दगिरी, प्रभुत्व. "त८ बङ्गाला आदिकरून इङ्ग्रेजांचे दौलतीवर देखील मालकीयत व खाविन्दी राहील" ( दिमरा १।२०७ )

**खाशी** [ ∠ अ० खास्सा ] उत्तम, वाहवा! खाशी पडगत=खाशाची पङ्गत

**खास** [ अ० खास्स ] विशेष, विशिष्ट जनोद्दिष्ट, खात्रीन, खरोखर, खुद्द, स्वता.

**खास-खबर** ( स्त्री० ) खात्रीलायक बातमी

**खासगत** स्वताचें, स्वविषयक

**खासगी** ( स्त्री० ) राजाची स्वताची इष्टेट, खासगत

**खास्नीस, खासगीवाले** राजाच्या खासगीचा अधिकारी

**खास्दार** ( पु० ) नोकर, मोतद्दार

**खास्बन्दी** ( स्त्री० ) एखाद्या गावच्या जमिनी एखाद्या घराण्यात वाटून देणें आणि सारा उक्ता ठरविणे

**खास्बर्दार** ( पु० ) [ फा० खासबर्दार ] खाशाची बन्दूक धरून बरोबर चालणारा नोकर

**खास्बार्गीर** ( पु० ) हुजरचा घोडेस्वार

**खास्माल** ( स्त्री० ) वाळू-मिश्रित जमीन जीत खत घातलें तरच बरें पीक येतें

**खासा** ( पु० ) [ अ० खास्स ] अभिजात, श्रेष्ठ, कुलीन सर्दार, जात्या शूर. "शिवाजी अङ्गाचा खासा आहे" ( सभासद ३० )

**खिज़्मत, खिद्मत, खिस्मत** ( स्त्री० ) [ अ० खिद्मत ] सेवा, नोकरी "माझे आजास व बापास खिज्मत होती ते मजकडे साङ्गावी" ( दिमरा १।१९५ )

**खिज़्मत-गार, खिद्मत्-गार** ( पु० ) [ फा० खिद्मत्गार ] सेवक, परिचारक, हुजऱ्या.

**खिताब** ( पु० ) किताब ( दिमरा २।९९ ).

**खिपत** ( स्त्री० ) [ अ० खिफ्फत् ] अ-प्रतिष्ठा, फजीती. " नवाचास खड्यांवर खिपत बसली " ( राजवाडे ५।१८ ) " इड्यजाम लढाई देऊन खिपत द्यावी इतका मन्सुत आहे " ( खरे ८।४३५६ ).

**खियाल** ( पु० ) ख्याल पहा.

**खिलत, खिलात** ( पु० ) [ अ० खिल्अत् ] सन्मानाचा पोशाख " बक्षीगिरीचा खिलत " ( दिमग १ ६ )

**खिलत-फाखरा** ( पु० ) [फा० खिल्अति-फाखिरा] बहुमानाचा उंची पोशाख. " खलाअत-फाखरे मुम्ताज होऊन " ( वाड-सनदा १४० )

**खिलापत** ( स्त्री० ) [ अ० खिलाफत् ] खलिफाई, महम्मद पैगंबराच प्रति निधित्व इस्लामी साम्राज्य

**खिलाफ** [ अ० खिलाफ ] विरुद्ध. " श्रीमन्तांची खिलाफ-मर्जी ( =मर्जी विरुद्ध ) करून नबाच खामखा शहरास जातील तर गोष्ट दुरायदास पडल ( राजवाडे ३।४५६ )

**खिस्मीस** ( स्त्री० ) [ किश्मिश ] एक प्रकारचा बेदाणा, सुकी द्राक्षें

**खिस्त-** किस्त पहा.

**खिस्सा** ( पु० ) [ अ० किस्सा ] गोष्ट, बाबत, सबब " उगाच खिसा लिहिला तो प्रमाण काय ? " ( वाडसमा ३।६९ ) " या उपरी दहण्याचा वगैरे खिस्सा न लिहिता कल ऐवजाचा भरणा सत्वर करावा " ( खरे ५।२३९८ ) मोरोबादादा फडणीस याची समजावीस होत होती नव नवेच खिस्से काढून बारामतीस गेल " ( खरे ६।३१६५ )

**खिसारत** ( स्त्री० ), **खिसारा** ( पु० ) [ अ० खसारत्-रा ] नुकसान, कारवाई, फसवणूक " यात नालांकयाची फौजेचा खिसारा बे-मुब्लग हो ( राजवाडे ५।११८ ) " याजः " आपण पन्नास सोळा लाखाचे रनेंत आले " ( राजवाडे ११ " दौलत आहे तेथे आमदही व खिसारही आहे " ( रा १०।३६६ ) ' सर्कारच्या फ खिसारा ( =फतूर ) फार पडला सावर बसत नाही " ( खरे ६।३१५ " असे नानाप्रकारचे खेळ खिसारे आ सोसवल तोंवर सोशीतच आहों " ( ७।३२५८ )

**खुजस्ते** [ फा० खुजस्ता ] शुभ

**खुजस्ते अख्तर** शुभ-ग्रहाचा, सु ( राजवाडे ८।७७ )

**खुजस्ते फर्जाम** सद्गतीस पोंचलेला ( र वाडे १५।२५३ )

**खुजस्ते बुनियाद** शुभ पायाचा औरङ्ग बाद शहराची पदवी

**खुजा, कुजा** ( पु० ) [ फा० कूज़ा ] ल व निमुळत्या मानेचें पाणी ठेवण मातीचें भाण्डें, चम्बू

**खुत्बा** ( पु० ) [ अ० खुत्बा ] वारी मशिदीत धर्माध्यक्षानें के प्रवचन

**खुद-गर्जी** ( स्त्री० ) [ फा० खुद्-गर स्वार्थ. " इन्साफाची रवेश दर्कि ( =बाजूस ) ठेऊन, खुद्द-गर्जीवर न देऊन " ( खरे ७।३५७० )

**खुद्द, खुतूत** [ फा० खुद् ] स्वता, आत्म " आपण खुतूत गैर-माकूल स वर्तणार नाही " ( राजवाडे ८।१ " आपण कार्भार करणें तो ऐसा

की जैसा आपले घरीचा खुतूत काभार" ( राजवाडे ८।१० )

**खुद्द-पसन्ती; खुद्द-पसन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० खुद्-पसन्दी ] अहमन्यता, अहमन्य. "बाईचा प्रकार खुद्द-पसन्तीचा आहे; हिताहिताचा विचार तोड-मोड करून समजावी असा मनुष्यही कोणी नाही" ( मदबा १।१८८ ) "पाटील बाबाची मर्जी खुद्द-पसन्दी व खुशामत-तलबी बहुत" ( दिमरा १।२५९ )

**खुद्-अख्त्यार, खुद्द-यख्तियार** ( पु० ) [ फा० खुद्-इख्तियारी = आत्मसयमन ] स्वेच्छा "हें सल्लाहानें झालें, किंवा खुद्द-यख्तियारानें" ? ( राजवाडे ५।५१ ).

**खुदा** ( पु० ) [ फा० खुदा ] प्रभु, ईश्वर.

**खुदाई** [ फा० खुदाई ] ईश्वरी "खुदाई आज्ञेवर मनुष्य विचार करील ऐसें म्हणता नये" ( ऐटि २।९१ ).

**खुदातर्सी** ( स्त्री० ) [ ∠ फा० खुदा-तर्स् ईश्वरभीरु ] ईश्वरभीरुता "खुदातर्सी-फकिरी तौरानें राहतात" ( राजवाडे १।६३ )

**खुदावन्त, खुदावन्द** [ फा० खुदावन्द् ] प्रभू, खावन्द

**खुदावन्त-न्यामत** [ फा० खुदावन्द्-इ-निअमत् ] श्री-मन्त ( राजवाडे १०।९६५ )

**खुनी, खुन्या** ( पु० ) [ फा० खूनी ] वध करणारा, मारेकरी. "इचा खून हडपसरचे रानात करून खुन्ये पळून गेल" ( वाडसमा ३।८८ )

**खुप-सुरत** [ फा० खूब्सूरत् ] सु-वदन, सुन्दर.

**खुफिया; कुफिया** [ फा० खुफ्या ] गुप्त-पणें, अन्तस्थ "नजब-कुलीखां जाहीर-दारी करून गोपाळ-गडास मोर्चे लाऊन होता, परन्तु खुफिया मनिशा बेगास रसद पावती केली" ( दिमरा २।१५ ).

**खुबी** ( स्त्री० ) [ फा० खूबी ] चाङ्गलेपण, रहस्य, मर्म, चतुराई.

**खुबीदार** =मजेदार, सुन्दर.

**खुमारी** ( स्त्री० ) [ अ० खुमार्=कैफ़ ] स्वाद, लज्जत, मजा, खुबी, सौन्दर्य.

**खुमास** ( स्त्री० ) खुमारी.

**खुर्ची, खुर्शी** ( स्त्री० ) [ अ० कुर्सी ] उच्चासन, सिंहासन; एक प्रकारची बसायची चौ-पाई. "फिरङ्गी व आपण मिळून खुर्शीवर शहाजादेस बसवून तमाम सर्दारानी नजर-न्याज केले" ( खरे ८।४२२५ )

**खुर्निसा, खुर्निसात, खुर्नीस** ( स्त्री० ) कुर्नीस पहा.

**खुर्बाण** कुर्बाण पहा. "अहो मुशाफरा चातुरा मनी खरखरा नको धरु कांहीं, खुर्बाण प्राण मी करीत तुमच्या पाईं" ( होनाजी बाळ १७० )

**खुर्सन्दगी** (स्त्री०) [∠फा० खुर्सन्द्=सन्तुष्ट] आनन्द. "मज्कूर दर्याफ्त जाला व खातरेस बिस्यार बिस्यार खुर्सन्दगी जाली" ( भा-ऐपयाव ४६ )

**खुराक** ( पु० ) [ फा० खुराक् ] खाणें, आहार.

**खुल्द-मकान** [ फा० खुल्द्-मकान् ] स्वर्गस्थ, स्वर्गास जाण्यास योग्य.

**खुलास, खुलासा** ( पु० ) [ अ० खिलास् इख्लास ] शुद्धभाव, स्नेह, निश्चिन्ती; आमुदा, पेच-मुक्त. "हरयेक सर्कारचा वकील दुसऱ्या सर्कारचे फौजेंत राहून

जिल्ह्यांतील खुलास व अहवाल जाहीर व्हावा " ( राजवाडे ७।९२ ) " मन-खुलासानें " =दिलसफाईनें ( चित्रगुप्त ९२ ) " खुलासियानें असन जावें, चिन्ता तिळ-मात्र न करावी " ( खरे १।१६९ ). " परन्तु वरकडाचा सरञ्जाम खुलासा; यांचा सरञ्जाम म्हटलाच नाही " ( खरे २।८४५ ) " देशी मात्र दोन चार परगणे खुलासा; त्यांत दादा हेबांच्या स्वारीचा उपद्रव ( खरे २।९४३ ).

**खुलासा** ( पु० ) [ अ० खुलासा ] सार, निष्कर्ष, स्पष्टीकरण, साराश "नबाबांनी एकान्तीं गांठोन कितेक शब्दारोप ठेविले, त्यांत खुलासा हाच की अन्तर्वेदीत मल्हारें न आणावे" ( राजवाडे ६।३०८ ) " खुलासा, उद्याचे परवाचे दिवसांत कामकाज उरकून घाट चढून जाऊ" ( सानेपयाव ९० )

**खुलासेवार** =स्पष्ट, सविस्तर, बयान्वार.

**खुलिद् अयाम दौलतहू** [ अ० खुलिद् अय्याम दौलतहू ] त्याच्या दौलतीचें आयुष्य चिराय असो ( राजवाडे १५।३३२ )

**खुश्क** [ फा० खुश्क् ] सुका. " तर मेव्याचे व खुश्क मेव्याचे खोन " ( राजवाडे १०।२१६ )

**खुश्क-साली** ( स्त्री० )[ फा० खुश्क्-साली ] अवर्षण; दुष्काळ. " साल मज्कुरी खुश्क-साली आहे " ( राजवाडे २२। ५२ )

**खुश्की** ( स्त्री० ) [ फा० खुश्की ] जमीन, अवर्षण, दुष्काळ. " खुश्कीचे तमाम सर्दारांनी इङ्ग्रेजास तम्बी करून खुश्कीतून त्याजला बेतीज करावें " ( राजवाडे १०।१८१ ). " कपर्दीक खुश्कीमुळें जागिरीपैकीं हातीं लागत नाही " ( दिमरा १।८३ ).

**खुश्-खरेदी**=योग्य किम्मत देऊन ज्याचा-त्यास प्रसन्न ठेऊन " मुक्काम जेथें होईल तेथें खुश्खरेदी सर्व पदार्थ घ्यावे " ( चित्रगुप्त ११० )

**खुश-खुर्मी** ( स्त्री० ) [ फा० खुर्रमी ] आनन्द, समाधान. "ते पोहोंचून खुश-खुर्मी हासल जाहली " ( राजवाडे १०। ११८ )

**खुश्नमत**=आनन्द दायक " खत खुश-मत ( साने-पयाव ३८४ )

**खुश्नुदी** ( स्त्री० ) [फा० खुश्नुदी ] आनन्द. " मफावीजा ( =रुपापत्र ) मर्कूम ( =कलमी ) केला तो पोंहचून खुश्नुदी हासल जाली " ( राजवाडे १०।१२९ ). " आणि दर्कार नसेल तर खुस्नुदीन रजा दिधली पाहिजे " ( इम ६७ ).

**खुश्नुमा** [ फा० खुश्नुमा ] दिसण्यांत चाङ्गलें, उचित " अख्बार-नवीस तेथें जाणें जाहराण्यात खुश्नुमा दिसत नाही " ( राजवाडे ५।१०४ )

**खुश्बो** [ फा० खुश्बो ] सुगन्धी, अत्तर. " पान-खुश्बो " ( ऐति ३० )=अत्तर-पान

**खुश्बोई, खुश्बई** ( स्त्री० ) सुगन्धी वस्तू ( इम ८८ ) "बोलणी जाहली, त्यातील खुश्बो ( मर्म ) श्रीमन्त माधवराव साहेब याच्या समजण्यात चोपट आली ( हाके ४० )

**खुश्बोई-दार** [ फा० खुश्बोदार ] सुगन्धी. " चिकणी सुपारी नुसती व खुश्बो ईदार करून ठेवीत जावी " ( साने-पयाव २८१ )

खुशमर्जी ( स्त्री० ) सन्तोष, सन्तुष्ट "नबाबांनी खुशमर्जीनें आम्हांस बहुतां प्रकारें खातर्जमेचीं पत्रें पाठविली " ( खरे ७-३४५३ ) " खुशमर्जी होऊन " ( वाड-सनदा ७ ).

खुशमस्करी [ ८ अ० मस्खरा= थट्टा ] थट्टा विनोद, टवाळी; गम्मत.

खुशमस्कऱ्या विनोद करून हसविणारा, विदूषक

खुश्वक [ फा० खुश्वक् ] सन्तुष्ट; खूश "नबाब बहुत खुश्वक होऊन यांचा आदर बहुमान केला " ( राजवाडे ११।५९ ). " स्वामींच्या नावावर कुल अम्मलदार व मुत्सद्दी बहुत खुश्वक आहेत"( राज-वाडे ८।२१४ )

खुश्वक्की ( स्त्री० )[फा० खुश्वक्की] आनन्द; खुशाली " या खुश्वक्कीमध्यें स्वामींचें स्मरण जालें " ( राजवाडे ८।२१८ ).

खुशाद; कुशाद [ फा० कुशाद् ] मोकळा; सुटा. ' गुदरान करावी हात खुशाद होईल ते समयीं मागती लोक ठेवाव-वयास उशीर काय ? " ( खरे ११४-६३ ).

खुशामत; खुशामद ( स्त्री० ) [ फा० खुश् आमद् ] प्रिय भाषण, चाटुस्तुती

खुशामत-तलबी ( स्त्री० ) स्तुतिप्रियता. " पाटीलबावांची मर्जी खुद्दपसन्दी व खुशामत-तलबी बहुत ( दिमरा १। २५९ )

खुशामत-दोस्त =स्तुतिप्रिय. " खुशामद-दोस्त असं नये म्हणजे आत्मस्तवावर प्रीती नसावी " ( ऐस्फुले ४८ ).

खुशामती; खुशामदी=हाजी हांजी कर-णारा " हिन्दुस्थानी माणूस ब्राम्हणा-पासोन अतिशूद्र व मुसलमान पावेतों दगाबाज मात्रागमनी बेइमान खुशामदी व तत्काळच निर्दय प्राण घेणार पोटच्या सन्तानां पावेतों " ( ऐस्फुले १०३. )

खुशाल [ फा० खुश्हाल् ] सुस्थितीत, सुखी, आनन्दित. " या फौजा गेल्या म्हणोन इङ्ग्रज् व मोगल फार खुशाल जाहले " ( खरे ९।४५२६ ).

खुशाल-चन्द ( पु० ) चैनी बिलासी रिकाम टेकडा मनुष्य.

खुशाली ( स्त्री ) [ फा० खुश्हाली ] क्षेम कुशल, सन्तोष; आनदी आनन्द. " त्याजवरून खुश्हाली केली" ( राज-वाडे ११५५ )

खुशाली-ब-खुशाली विशेष आनन्द; खुशालीच खुशाली "खुशाली-ब-खुशाली रूयदाद जाहली" (साने-पत्राव ३८६).

खुशी ( स्त्री० ) [ फा० खुशी ] आनन्द; मर्जी, इच्छा; तयार. " त्यात खुशीची खबर आहे " ( खरे ७।३५८६ ). खुशीचा सौदा=गैरजबर्दस्तीचा, मर्जीचा मामला.

खुशी-रज़ावन्ती ( स्त्री० ) [ फा० खुशी-रिज़ामन्दी ] सानन्दसम्मती.

खुसूस [ फा०बि-खुसूस् ] विशेषतः ( राजवाडे ५।५२ ).

खून ( पु० ) [ फा० खून्=रक्त ] हत्या; नरहत्या.

खूप [ फा० खूब् ] उत्तम, पुष्कळ; भले ! वाहवा !

खूब-वजा उत्तम रितीनें. " मुसा बुसी यास खूब वजा ताकीद करून रवाना करावें " ( राजवाडे ११५१ )

खूम [ ? अ० कौम् ] लोक. " तरी कसबे मञ्करी कुल खूम असतील त्यांजवर पट्टी करून रुपये देवविणें ( वाड बाबा २।२१ ). " उदमी रुमायिना बाज़ा-रची अमदानी होत नाही " ( वाडबाबा २।१४४ ).

**खुश** [ फा० खुश् ] आनन्दी, मुदी, सानन्द. "आपण खूश दिल्हीत असावें" ( दिमरा १।३१० )

**खेमा** ( पु० ) [ अ० खेमा ] डेरा, तम्बू "पातशाही खेम्याची वगैरे तयारीची मात्र आज्ञा केली आहे" ( दिमरा १।१९ )

**खेमे दाखल** = डेरेदाखल ( राजवाडे १०।१६५ ) "न बाहेर खेमेदाखल होऊन फौजेची गिर्दावरी करावी" ( राजवाडे ५।७८ )

**खेरीज्, खारीज्** [ अ० खारिज् ] बाहेर, वगळून, शिवाय "खुश्कीचे तमाम सर्दारानी इङ्ग्रेजास नम्वी करून खुष्कीतून त्याजला खेरीज करावे" ( राजवाडे १०।१८१ ) "इङ्ग्रेजी जमियत भोपाळचे जिल्ह्यांत राहिल्यानें पेण्डारी यांचे खारीज होणें या मुलखातून व हिफाजत-मुलूख राजे साहेबांची बेखलेश होईल" ( राजवाडे १०।२५२ ) "जातीखेरीज ( ज्ञाति बाह्य ) करून" ( भाइसमा ३।२५१ )

**खेरीज्-जमा** ( स्त्री० ) शेतसाऱ्याव्यतिरिक्त घेतलेली पट्टी.

**खेरीज्-मक्ता** ( पु० ) रयतवारी

**खेरीज्-मुशाहीरा** ( पु० ) भत्ता

**खेल्खाना** ( पु० ) [ फा० खेल्खाना ] खान्दान

**खेश-सोयरे** [ फा० खेश=नातलग ] नातलग. "खेश-सोइरे" ( राजवाडे १८।८७ )

**खैर** ( स्त्री० ) [ अ० खैर्=भले ] कृपा, आबाद, खुशाल

**खैर-आफीयत** ( स्त्री० ) क्षेम-कुशल, खुशाली ( राजवाडे १०।११८ ).

**खैर-खाह** [ फा० खैर्-ख्वाह् ] हितेच्छू ( राजवाडे १०।२५१ ).

**खैर-खाही** ( स्त्री० ) [ फा० खैर्-ख्वाही ] हितचिन्तन ( राजवाडे ८।६ )

**खैर-खरात** ( स्त्री० ) दानधर्म. "खैर-खैरात केली" ( मद्बा १।२०१ ).

**खैर-खुशी** ( स्त्री० ) क्षेम-कुशल.

**खैर-शादमानी** ( स्त्री० ) [ फा० शादमानी=आनन्द ] खुशाली "एथील खैर-आफीयत जाणून आपली खैर-शादमानी हमेशा कलमी करावी" ( राजवाडे २२।८६ )

**खैर-सला** ( स्त्री० ) खुशाली "येथील खैर-सला जाणोन तुम्ही आपली खैर-सला दर्वक लिहीत जाणें" ( राजवाडे १५।२५० )

**खैरत** ( स्त्री० ) [ अ० खैरत् ] चाङ्गली गोष्ट, भलाई "एक जरा तस्वीस दिल्हया खैरत नाही" ( राजवाडे १५।१३७ ) "जे गोष्ट करावी ते पातशाहाचे दौलतखाहीसाठी करावी, त्यातच तमची आमची सर्वांची खैरत असे" ( राजवाडे ६।६१८ )

**खैरात** ( स्त्री० ) [ अ० खैरात् ] दानधर्म, देकार

**खैराती** रद्दी, टाकाऊ. "तोफांचें सामान चाङ्गलें असावें, खैराती सामान मात्र नसावें" ( खरे ७।१६०९ ).

**खैरीयत** ( स्त्री० ) [ अ० खैरीयत् ] खुशाली, हित "त्याचे लेकीचे खैरीयतीचें वर्तमान पुशिलें आहे" ( राजवाडे ११।८१ ). "इङ्ग्रेजांचा कदम पातशाही मुलुकांत बहुत नादुरुस्त व त्यांची नम्वी होऊन खारिज करावें यांतच खैरीयत" ( राजवाडे १२।२२ ).

**खोःखो** [ फा० कह्कह् ] मोठ्यानें हसताना होणारा आवाज.

**खोगीर** ( न० ) [ फा० खोगीर् ] पलाण, जीन खोगीर–भरती=सङ्ख्या पुरी करण्याकरिता नालायक लोकाचा केलेला भरणा

**खोजा** ( पु० ) [ फा० खोजा ∠ खॉजा ] नपुसक, निर्वृषण केलेला पुरुष, एका मुसल्मानसदृश जातीचें नाव.

## ग

**ग्वाही; गोही** ( स्त्री० ) [ फा० गुवाही ] साक्ष, शपथेवर सागणें.

**गई–गुदर** [ ∠फा० गाह्=वेळ ] वेळ मारून नेणें; अळटळम्, दिरङ्गाई. " वजीर पैका द्यावयाची गई–गुदर करितात " ( राजवाडे ६।६३२ ),

**गच्च** ( पु० ) [ फा० गच् ] चुना, चुनेगच्ची, ठासून भरलेला, रिकामी जागा न राहील असा भरलेला. " स्वल्पमात्र दरज असेल तरी गच्च लाऊन पाझर न फुटे असें करावें ..तळघरांत गच्च करावा " ( मराआ ३४ ).

**गच्ची** ( स्त्री० ) [ फा० गची ] चुन्याची जमीन, चुनेगच्ची धार्ये, आगाशी

**गज्** ( पु० ) [ फा० गझ् ] चोवीस तसू लाम्बीचें एक परिमाण, बन्दुकीत दारू ठासण्याची काम्ब; काम्ब; प्रमाण, सामर्थ्य. " त्यांस तट गजाप्रमाणें नेमून द्यावे " ( चित्रगुप्त ३५ )

**गजब; गहजब** ( पु० ) [ अ० घसब् ] कहर, अनर्थ, जुलूम, हद्द, कमाल " पर्वर्दिगार, मोठा गजब जहाला " ( चित्रगुप्त ४५ ).

**गज़ल; गजल** ( पु० स्त्री० ) [ अ० घझल् ] फार्शी वृत्तात लिहिलेलें एकयमकी प्रेमगीत

**गन्ज** ( पु० ) [ फा० झङ्ग् ] कीट, जङ्ग. गन्जणें=कीट चढणें

**गन्ज्** ( पु० ) [ फा० गन्ज् ] सञ्चय, रास.

**गञ्जी** ( स्त्री० ) रास ( गवताची )

**गञ्जिफा** ( स्त्री० ) [ फा० गञीफा ] पत्ते; वाटोळे दशावतारी पत्ते.

**गडप** [ अ० घर्ब=गुप्त होणें ] अदृश्य; गैब. गडप करणें=स्वाहा करणें.

**गदर** ( स्त्री० ) [ अ० घद्र ] विश्वासघात; वैर, बण्ड " महादजी पाटिलावरी आपण चालोन गदर केली " ( राजवाडे १५।३३ ).

**गदा** ( पु० ) [ फा० गदा ] भिकारी

**गन्दकी** ( स्त्री ) [ फा० गन्दगी ] घाण. " एकदा मागील गन्दकी वारून टाकून पुढे ठीक करून घेणें आहे " ( राजवाडे ३।१४१ )

**गनिमत** ( स्त्री० ) [ अ० घनीमत ] लूट.

**गनिमाई, गनिमी** ( स्त्री० ) गनिमी कावा; पळपुटी लढाई, कजाकी " शत्रूचें सामान भारी आल्यास बुनगें एकीकडे लाऊन द्यावे, आणि खडी फौज् करून आज या ठाण्याजवळ, उद्या दुसऱ्या ठाण्याजवळ, याप्रमाणे गनिमाई करावी " ( खरे ६।२७१६ ) " तुम्हीही उतावळी करू नये. गनिमीनें असावें " ( खरे ६।२७१९ ). " उभयता सर्दारानी त्याचे फौजेभोंवती गनिमी करून अन्नपाणी हगमूत बन्द करून आठ रोजात लुटून घेतले ( होके १५ )

**गनीम; गलीम** ( पु० ) [ अ० घनीम् ] लुटारू; शत्रू, बारगा, मराठ्यास मुसल्मानानी दिलेलें नाव, " सेख निजाम

गनीम सहृगमेश्वरास आला, धामधूम जाली " ( इऐ ५।५० )

**गप्प** ( स्त्री० ) [ फा० गप ] आवई, खोटी बनावट, कथा, स्तब्ध, चूप ।

**गपूसप** ( स्त्री० ) [ फा० गप्शप् ] रिकामटेकड्या गप्पा, चकाट्या

**गप्पीदास** ( पु० ) थापाड्या, बाताड्या

**गफलत** ( स्त्री० ) [ अ० घफलत ] असावधपणा, दुर्लक्ष्य, अविचार; चूक

**गफलती** [ फा० घफलती ] निष्काळजी

**गम्जा** ( पु० स्त्री० ) [ अ० घम्झा=कटाक्ष विभ्रम ] खेळ, चावटपणा, नखरा, एट

**गम खाणें** [ फा० घम खर्दन्=अनुकम्पा दाखविणें ] शान्तपणानें सहन करणें

**गमी** ( स्त्री० ) [ फा० घम् ] शोक, दुःख, दुखवटा " गमी करून कोणासी न बोलतां दाखल जाले " ( राजवाडे ७।१४२ ) " थोर साहेबास गमीची खबर आली आहे " ( पद्मव ११५ ). " वस्त्रें गमीची " ( राजवाडे ७ खलप ११२ )

**गईब; गयब, गैब** [ अ० घैब ] अदृश्य, मृत. " राजा गइब जाहला ऐसे जाऊन साङ्गताच " ( सभासद् ४२ )

**गर्क; गरक** [ अ० घर्क ] निमग्न, मृत " ज्या ठिकाणी भाऊसाहेब गेले आणि गर्क जहाले तें ठिकाण आपण दृष्टीनें पाहू नये " ( पाच ४७ ) " ( राजश्री कोन्हेरराव ) फौजेंत गरक जाहले " ( खरे ६।२७९४ )

**गर्गशा** ( पु० ) [ फा० घर्घशा ] निष्कारण भाण्डण, गोन्धळ, दङ्गल ' या उभयतांमध्ये कसबे ममूरचे पटेलगीचा गर्गशा देणियाबद्दल लागला होता " राजवाडे १५।३२ ) " तुरकाचे कांहीं गर्गशा जहाले नव्हते. ' ( इम ६ )

**गर्द** ( स्त्री० ) [ फा० गर्द् ] धूळ, दाट ( छाया ), धूलीभूत, नष्ट. " मनांत उगीच सशयाची गर्द आली असेल ती काढून टाकिली म्हणजे साफ कांहींच सत्रा रहात नाही " ( राजवाडे ५।१६६ ) " टिपूचें सस्थान गर्द झालें ह सकारचे दौलतीस चाङ्गले नाही " ( खरे ११।६०५६ ) " खासे विश्वासराव साहेब अगर्दीच गर्दींत गर्द होऊन गेले " ( पाच ४० ) " झाडून बुणगेसुद्धा दौलत गर्द झाली " ( खरे ११।६०८६ ) " रोहिल्याची फौज मारून गर्द केली " ( राजवाडे १४।११ ) गर्दीस मेळविणें=नाश करणें ( सभासद् ९ )

**गर्दन** ( स्त्री० ) [ फा० गर्दन् ] मान. गर्दन मारणें=ठार करणें

**गर्दपोस** ( पु० ) [ फा० गिर्द्-पोश् ] पलङ्गपोस " गर्दपोस काढून करूया निद्र तांकये पलङ्गावरल " ( होनाजी बाळ ९५ )

**गर्दी** ( स्त्री० ) [ ∠फा० गर्द् ] जनसमर्द, दाटी.

**गर्दी** ( स्त्री० ) [ फा० गर्दी ] क्रान्ती; नाश. भाऊ-गर्दी=पानपत, भयङ्कर पराभव व नाश.

**गर्दीद** [ फा० गर्दीद् ] झालें, सूद रोशन गर्दीद के=श्रुत झालें की ( राजवाडे १५।३६४ ).

**गर्दागर्दी** [ फा० गिर्दागिर्द ] चोंहीबाजूंस, चौगिर्द.

**गर्मा** ( पु० ) [ फा० गर्मा ] उष्मा

**गर्मिणा** ( पु० ) उकाडा, तल्खी. " दोनी मण्डप बुलन्दीस कमी, याजमुळें गर्मिणा भारी; हजमा ( =गर्दी ) भारी होता " ( खरे १०।५४४५ ).

**गर्मी** ( स्त्री० ) [ फा० गर्मी ] उष्णता, त्राण; गुर्मी, जरब, उपद्रव " इकडील मोंगलाची गर्मी राहिलीच नाही " ( राजवाडे १।२६२ ). " परन्तु गाजुदी खानाची येण्याची गर्मी असती तर चित्तारूप हेहि आम्हांसी बोलते " ( साने-पयाव ३२५ ) " गर्मी दाखवून जे मिळेल तें मेळवावें " ( साने-पयाव ३२७ ).

**गरज़** ( स्त्री० ) [ अ० घरज़् ] आवश्यकता, जरुरी, इच्छा; हक्क, प्रयोजन " सुन्दर तुकदेउ यास कथळा करावया गरज काय ? " ( राजवाडे १५।७१ )

**गरज़-गो** [ ∠फा० गो=बोल ] स्वार्थानें प्रेरित होऊन बोलणारा, मतलबी " ऐसें असता गरज गो लोकानी मनास येईल तसें नवाबास समजाविलें ( राजवाडे ६।३५७ )

**गरज़-वन्त, गरज़ू** [ फा० घरज़्मन्द् ] ज्याला जरूरी आहे असा, अडलेला " गरज-वन्तास अक्कल नाही असें म्हणतात "

**गरजेची** काम-चलाऊ, कशीबशी. "गडाची इमारत गरजेची करू नये ( मरा आ ३२ ).

**गरद** ( पु० ) [फा० गर्द ] धुरोळा " गरद बहुत उठला " ( राजवाडे १।६४ )

**गरम** [ फा० गर्म् ] उष्ण, कडक, रुष्ट, दाट. " डेरेदाखल होतात म्हणून आवई गरम होती "( राजवाडे १।५४ ) " परन्तु वेदरास हवेली दाखल होण्याचीच खबर गरम आहे " ( राजवाडे ७।१०८ )

**गरम-नरम** ( न० ) कडक अगर सौम्य भाषण, क-क अगर सौम्य वर्तन

**गरम-बाजारी** ( स्त्री० ) [ फा० गर्म्-बाज़ारी ] व्यापार-तेजी, श्रीमन्त होण्याची सन्धी साधणें. " मध्यस्थ लोकांनीं गरम-बाजारी करून " ( दिमरा २।२८२ )

**गरिबी** [ फा० घरीबी ] दारिद्य, नम्रता.

**गरिबी-हरिफी** ( स्त्री० ) नरम- गरम वर्तन, अजिजी- कारवाई

**गरीब** [ अ० घरीब् ] दरिद्री, दीन, अजीज; निरुपद्रवी

**गरीब-गुरबा, गरीब-गुरीब** ( पु० ) [ अ० घुरबा अनेक व० घरीबूचें ] गरीब लोक " भवानीदास साहूकार.. यात्रे उद्देशें जाणार, समागमें गरीब-गुरबेही चालतील " ( राजवाडे ६।५५३ ). " गरीब-गुरबाची घरें बहुतेक वाहून गेली " ( राजवाडे ७।७० ) " तें गरीब गुरिबा खेरीज करून वसूल करणें " ( वाडबाबा२।३१ )

**गरीब-नवाज़** [ फा० घरीब्नवाज़् ] दीनांचा कनवाळू व पोशिन्दा.

**गरीब-पर्वर** [ फा० घरीब्पर्वर् ] गरीब-नवाज

**गरूर** ( पु० ) **गरुरी** ( स्त्री० ) [ अ० घुरूर् ] गर्व, मग्रुरी "एकवेळ त्याचा गरूर उतरल्याखेरीज दक्षणचा दाब व बन्दोबस्त ही नाही" ( राजवाडे १९।३८ ) "टिपूची चाल बे-अहदीची व शरारत (=दुष्टपणा) व गरुरीची, इतकी सज। झाली तथापी जात नाही ( राजवाडे ७।२० ). "टिपूही आतां मस्नद् नसीन जाहला तो गरुरीच्या पहाडावर चढला " ( खरे ८।४३५५ )

**गल्बत** ( न० ) [ फा० गल्बत् ] तारूं; जहाज.

**गल्लत** (स्त्री०) [ फा० घल्त् ] फिरवा-फिरव, पत्ते सर्व सुटे व विस्कळीत करून मग गोळा करणें, अव्यवस्था

**गल्ला** (पु०) [ अ० घल्ला ] धान्य, पीक, उत्पन्न, मजुरास वाटण्याचा पक्का.

**गलबा, गल्बा** (पु०) [ अ० घलबा ] हल्ला; जोर, धामधूम, गडबड "गलबा उठेल" =हल्ला होईल (खरे ८।४३५६) "शिखाचा गलबा भारी" (दिमरा). "तयारीचा गलबा दाखविली म्हणजे येणेंकडून श्रीमन्त सन्तोष मानितील" (खरे २।१०८१)

**गलत** (स्त्री०) [ अ० घलत ] चूक, चुकीचा, खोटा, रद्द "चूक-गलत" (राजवाडे १५।२६०) "असद् अलीखान यांनी मीर-आलम यास धरिलें म्हणून वर्तमान उठलें होतें, परन्तु तें गलत" (राजवाडे ५।१८३) "पेण्ढारी याची आवई उठली होती परन्तु तें गलत वर्तमान" (राजवाडे १०।३९९) 'सर्देशमुखीचा पवाना पाहिले जाला होता तो गलत करून हल्ली नवा पर्वाना सिद्ध करविला" (इम १७४).

**गलेफ** (पु०) [ अ० घिलाफ ] अभ्रा, रजई

**गस्त** (स्त्री०) [ फा० गश्त ] फिरती, पोलिसाची रात-फिरती, रोण

**गस्तकरी** (पु०) गस्त घालणारा, रोणकरी

**गाजी** (पु०) [ अ० घाजी ] धर्मसरक्षक योद्धा, जेता, महापराक्रमी

**गाफल, गाफील** [ अ० घाफल ] असावध, निष्काळजी

**गाफलाई** (स्त्री०) गाफील-गिरी "स्वारी वाड्यांत जाऊन बन्दोबस्त करावा तो प्रकार, अन्तकालची समय प्राप्त, याजमुळें न जाहला, गाफलाई जाहली." (मदरु २।१८)

**गाफिली, गाफील-गिरी** (स्त्री०) [ फा० घाफिली ] गैरसावधपणा, निष्काळजीपणा. "शिपाई लोकाचे व घोड्यांचे सामान-सरन्जाम कसे आहेत ते बरचेवर पहान जाऊन दुरुस्त ठेवण्यास कदापी गाफील-गिरी करीत जाऊ नये" (ऐस्फुले ५४) "हे गाफिली कार्कुनापासून जाहली" (वाडबाबा २।८६)

**गायबाना** [ अ० घाइबाना ] अपरोक्ष

**गारत, गारती, गारद** (स्त्री०) [ अ० घारत्=लूट ] नाश, गर्दी, उध्वस्त, फस्त, नष्ट "सदाशिवराव कायकर्ते, लेकीन गरूर मोठा या सबबानें गारती जाहली" (ऐटि ३।१७)

**गालब, गालीब** [ अ० घालिब् ] जोरावर, वरचढ "इब्राहिमजावर टिपू गालब" (खरे ८।४४०७) "इब्राहिमजावर गालब पडेल" (खरे ८।४३५१) "राजीचे ठायी विषप्रयोग करून अखण्ड दण्डायमान व्हावें ही शरम गालीब जाली" (इम २९२).

**गालीचा** (पु०) [ तु० गालीचा ] किमती नक्षीदार लोकरी आस्तरण

**गाशा** (पु०) [ अ० घाशिया ] खोगीरावरचें आच्छादन, पातळ गादी.

**गिर्द** (स्त्री०) [ फा० गिर्द ] परीघ, घेर, चौकी, भोंवतालचा प्रदेश, भोंवती. "नवशें रुपयाचे जमेचा गाव झांशी गिर्दीत तज्वीज करणें" (ऐटि ३।५७) "अलिफ्टन साहेब यांणीं शहराभोंवती गिर्द बसवून" (राजवाडे १४।६४). "सर्व फौजा दिल्लीचे गिर्द जाऊन

रसद बन्द करावी" ( दिमरा १।२६६ ).
चौ-गिर्द=चोंवाजूस.

**गिर्द-नवाई; गिर्द-नवाही** ( स्त्री० ) [ फा० गिर्द्-नवाही ] शहर-कोट व भोंवतील प्रदेश; त्याचें सरक्षण करण्याचें काम. " गिर्द-नवाईचे गांव लुटून उध्वस्त केले " ( राजवाडे १४।२० ).

**गिर्द-ब-गिर्द**=चोंही बाजूंनी ( राजवाडे १५।२० )

**गिर्दावरी** ( स्त्री० ) [ फा० गिर्दावरी, गिर्द्-वारी ] जमवाजमव, बन्दोबस्त, जकात-वसुली, जकात-बन्दोबस्त ( राजवाडे ८।२१ ) " तू बाहेर खेमेदूाखल होऊन फौजेची गिर्दावरी करावी" ( राजवाडे ५।७८ ).

**गिर्दी** ( स्त्री० ) [ फा० गिर्दा ] वर्तुलाकार लहान उशी

**गिर्वीदगी** ( स्त्री० ) [ फा० गिर्वीदगी ] निष्ठा, चहा, नवाजीस " मर्द माणूस लोकास गिर्वीदगी करून कित्येकांचे पारपत्यच केलिया उत्तम आहे " ( ऐटि २।७१ )

**गिरफ्तार, गिरफ्दार** [फा० गिरिफ्तार्] बद्ध, बन्दी, निमग्न; विवश्चन्न-मग्न; चिन्तातुर; हैराण " तोंपर्यंत याच मन्सुबियात गिरिफ्दार आहों " ( राजवाडे १।८७ ) " वाटेन पर्जन्यामुळें फार गिरिफ्तार जहाले " ( साने-पयाव ४२८ ).

**गिरफ्तारी, गिरफ्दारी** ( स्त्री० ) [ फा० गिरिफ्तारी ] बन्धन, विवश्चना, चिन्ता ( सशिच ६३ ) " आम्हांसारखे आहेत ते गिरफ्दारीत मग्न असतात " ( खरे १।३९ ).

**गिरव, गिरो** ( न० ) [ फा० गिरव् ] गहाण

**गिराणी** ( स्त्री० ) [ फा० गिरानी ] दुक्ख; शफगी; रुष्टता, फेरी; महागाई; दुष्काळ. "लोकांस सर्वांची गिराणी फार आहे " ( मद्बा १।७० ) " मर्जीस गिराणी येईल " ( राजवाडे १०।२५२ ). " किल्लेवालेही गिराणीस आले आहेत " ( मद्बा १।२८७ ) " लश्करांत गिराणी फार, म्हणून लोक बहुत हैराण-परेशान आहेत " ( दिमरा २।१० )

**गिरे** ( स्त्री० ) [ फा० गिरिह् ] तीन अङ्गुळाची लाम्बी "तांफ लाम्बी दहा गज दोन गिरे आली" ( राजवाडे ७।२२६ ).

**गिलावा** ( पु० ) [ फा० गिल्आबा ] मातीचें लिम्पण, लिम्पण

**गिल्ला, गिला** ( पु० ) [ फा० गिला ] तक्रार; फिर्याद, ओरडा-ओरड, ठपका, दोष. " भटजींनी नानाप्रकारें इकडील गिला दर्बारांत लिहिला आहे" ( खरे २।३२५ ). " या गोष्टीचा गिला आम्हांकडे नाही " ( राजवाडे ७ खलप २।३३ )

**गिल्ला-शिक्वा** ( पु० ) [ अ० शक्वा ] तक्रार, कागाळी, नालीस " न जाणों, पूर्वी खोजीमकुली खानांही गिल्ला-शिक्वाही आमचा काय लिहिला असेल " ( राजवाडे ६।६०२ )

**गिले-गुजार** [ फा० गिला-गुझार ] तक्रारी; रुष्ट " हें वृत्त शाहाजीस समजल्यावर बहुत गिले-गुजार आहेत " ( दिमरा २।२३ )

**गिले-गुजारी** ( स्त्री० ) [ फा० गिला-गुझारी ] तक्रार, रुष्टता " भवानीकुंवर ही दर्बारास जाऊन खल्बत करितात म्हणून बहुत गिले-गुजारीनें लिहिलें होतें " ( दिमरा २।२३ ).

**गुजर** ( स्त्री० ) [ फा० गुझर् ] निर्वाह. " तीनशें-रुपये-गेंजात गुजर होत नाही " ( दिमरा १।३१३ ).

**गुजरणें; गुदरणें** [ फा० गुज़र् आज्ञार्थी रूप गुज़श्तन्‌चें ] जाणें, लोटणें, ओढवणें; मरणें, प्रविष्ट करणें "सहा चार महिने तिथ गुजरले पुण्यास येऊनी" (साने-पयाव ५३)

**गुजराण; गुदराण** ( न० ) **गुजराणी; गुदराणी** ( स्त्री० ) [ फा० गुज़रान् ] उपजीविका, निर्वाह, कालक्षेप, पाठवणूक; नजर. "आमची गुजराणी चालेल" ( राजवाडे १३।१४ ) "आणखी मास-पक्ष गुदराण करावयाचें, तेव्हा आता का उतावळी करावी म्हणून कर्ज-वाम करून गुदराणी करितों" ( खरे ७।३६१६ ) "वास्तव शहानशहानी मेहेरबानगी करून श्रीमन्त प्रधानास जवाहीर घोडे हस्ती गुजरान केले" ( राजवाडे ६।५०५ )

**गुजराणणें, गुजरावणें** प्रविष्ट करणें "अर्जी तर्जीज करोन गुजराणिली आहे" ( राजवाडे ८।२०२ ) "त्या गुजराणून पानशाहाचे रसिदेचे शुके घेऊन पाठविले आहेत" ( दिमरा १।१७८ )

**गुजस्त; गुदस्त** [ फा० गुज़श्त् ] गत, झालेलें "बरें, जाहली ती गुदस्त" ( खरे ७।३५२६ ) "दिगर चन्द मुद्दत गुजस्त जाहली" ( राजवाडे ३।९० ). "असो; जें झालें तें गुजश्त, पुढें काय तर्जीज सफाई करावी!" ( राजवाडे ५।१६६ )

**गुदस्ता** [ फा० गुज़श्ता=गत ] गेल्या वर्षी

**गुजार** [ फा० गुज़ार् ] अदा, देणें; सोंपवणूक "तुम्ही आपले पञ्चसहस्रीचा जो जमाव कराल तो मशारनिलेसी गुजार करीत जाणें" ( राजवाडे १५।३७५ )

**गुजारत** (स्त्री० ) मध्यस्थी; मार्फत. "तेही निळो कृष्ण यांचे गुजारतीनें विदित केलें की" ( इम १३१ ).

**गुजारा** ( पु० ) [ फा० गुज़ारा ] कालक्षेप, निर्वाह

**गुजास्त** ( स्त्री० ) [ फा० गुज़ाश्त् ] सोंपवणूक ( खरे ७।३५७२ )

**गुद्दा, गुर्दा** ( पु० ) [ फा० गुर्ज़ ] गदा

**गुन्जाईस; गुन्जाइशी** ( स्त्री० ) [ फा० गुञ्जाइश् ] कूस, ऐपत, उत्पन्न, नफा; उपयोग; सोंच. "दिवाणानें गुन्जाईस अधिक साङ्गितल्यानें भाण्डावयास उभे राहतात" ( सभासद २५ ). "स्वाराची गुम्जायश चहू महिन्यांत (बसोतीच्या) नाही" ( खरे ८।४३०५४ ) "साम्प्रत बोलण्यांत कांही गुम्जावीश ठेवीत नाही, व मोहराही कूरतेचा नाही" ( ऐच ७ ).

**गुन्हा** ( पु० ) [ फा० गुनाह् ] अपराध; दोष.

**गुन्हेगार** ( पु० ) [ फा० गुनाह्-गार् ] अपराधी.

**गुन्हे-गारी** ( स्त्री० ) [ फा० गुनाह्-गारी ] अपराध, दण्ड

**गुन्हे-बे-गुन्हे**=गुन्हा असो नसो; हकनाहक; खात्रीनें "जर हें काम न करितों तर गुन्हे-ब-गुन्हे हा पारिपत्य करील" ( जोरा १०७ ).

**गुना** ( पु० ) [ फा० गूना ] सूरत; शक्कल; भार "सर्व मसलतीचा गुना तुम्हांवर आला आहे" ( राजवाडे १२।७९ ).

**गुबार** ( पु० ) [ अ० घुबार् ] मल, गर्द; संशय, किलाफ. "निसालसतेची बोलणी बोलले; इतक्यानें गुबार निघाला" ( खरे ९।४६६६ ). "निखा-

लखांच्या बोलण्याचा मज्कूर, तर बोलण्यांत कोणत्या गोष्टीचा पड्दा व गुबार राहिला नाही" ( खरे ९।४८४२ ) " दिलांतील गुबार झाडून निघोन माशअळ व्हावें " ( राजवाडे ५।७५ )

**गुम-शूद** [ फा० गुम्शुद्=नष्ट झाली ] नष्ट; गहाळ. " सनद गुम्शूद झाली म्हणोनु इस्कील न करणें " ( राजवाडे २०। ३५५)

**गुमज, गुमट** (पु०) [ फा० गुम्बझ् ] घुमट, मुकबरा; रोजा. " नवाब सवार होऊन अमीनुद्दीन साहेबाचे गुमजाकडे गेले " ( राजवाडे ७।१६९ ) " नन्तर सर्वांनी जाऊन माती दिली आणि गुम्मज़ही बान्धिला " (साने-पयाव ४००). " गुमट विजापुरी बान्धविला होता तेथें आणून गुमटांत माती दिली " (साने-पयाव ४२१ ).

**गुमान** ( पु० ) [ फा० गुमान् ] विचार, मत, सशय, पर्वा, काळजी, ताठा, गर्व " श्रीमन्ताकडील सूत्र आलीजाहाकडे असेल ऐसा गुमान येथें आहे " ( राजवाडे ५।५३ ). " दिलेलखानाचा गुमान धरितों की काय ! " ( सभासद ३५ ). " बहादूरखान पेण्डीचें गुरू आहे; त्याचा गुमान काय आहे ! " ( सभासद ५९ ).

**गुमानी** ( स्त्री० ) सशय " तेव्हां त्यास सर्कारचा आश्रा असी गुमानी येऊन " ( मद्रु २।१३७ ).

**गुमास्ता** ( पु० ) [ फा० गुमाश्ता ] पाठविलेला, प्रतिनिधी; मुनीम, मुतालीक. " प्रधान यांचे गुमास्ते व अमात्यांचे वगैरे यांणीं काम तूर्त करावें " ( मराचिस ८ ).

**गुमास्तागिरी** ( स्त्री० )[ फा० गुमाश्तगरी ] प्रतिनिधित्व; मुतालिकी ( इम ५६ ).

**गुर्ज; गुर्झज** ( पु० ) [ ८ फा० गुर्झ ] गदा

**गुर्दा** ( पु० ) गुद्दा.

**गुर्बत** ( स्त्री० ) [ अ० घुर्बत् ] नम्रता; अजिजी " इङ्ग्रेज गुर्बत दाखवून काम्र साधण्यास चुकणार नाहीत " ( दिमरा १।५४ ) " इङ्ग्रज मकर-फरेबी बहुत जाणतात. हरएक ज़ागा इतिफाकांत जुदाई आणोन आपली गुर्बत व रास्ती दाखवून खुष्कीचे दौलतीत दखलिगिरी करीत चालिले " ( साने-पयाव ४७८ ).

**गुर्मी** ( स्त्री० ) [ ! फा० गर्मी ] जोर; रग, मगुरी.

**गुराब** ( स्त्री० ) [ अ० घुराब् ] एक प्रकारचें तारू

**गुरूज** ( पु० ) [ फा० गुर्झ ] गदा; लोखण्डी सोटा.

**गुल्कन्द** ( पु ) [ फा० गुल्कन्द् ] खडीसाखरेंत गुलाबाच्या पाकळ्या मुरवून केलेला पाक.

**गुल्छबू** ( पु० ) [ फा० गुल्-शब्बू ] निशिगन्ध, एक प्रकारचें फूल, गुल्जार.

**गुल्जार** [ फा० गुल्झाड्=पुष्पवाटिका ] पुष्पतुल्य, टवटवीत व प्रफुल्ल, आबाद " बाच्छाई तक्त गुल्जार, दिसे रङ्गबहार, पुण्याची वस्ती " ( होनाजीबाळ १७८ ). " महाल उण्डणगांव वगैरे महाल गुल्जार (=आबाद) दिले " ( राजवाडे ८।२१२ )

**गुल्दान** ( न० ) कात्रीनें काजळी काढून घेण्याचें पात्र. " गुल्दानें रुप्याची " ( साने-पयाव २८७ ). " गल्दानांनीं गूल काढावे " ( साने-पयाव २८७ ).

नार; गुले-अनार ( न० ) [ फा० गुल्नार्-गुलि अनार् ] डाळिंबाचें फूल

नारी; गुल-अनारी [ फा० गुल्नारी ] डाळिंबाच्या फुलाच्या रङ्गाचा "गुल-अनारी रङ्गाचा पोशाख गुजरावून नजर केली" ( राजवाडे ७।२१३ )

ल्बदन ( न० ) [ फा० गुल्बदन् ] एक प्रकारचें रेशमी कापड. "गुल्बदनें रेशमी" ( ऐति ५।२२ )

ल्बदनी गुल्बदनाचें "वस्त्रपात्र रङ्गीत गुल्बदनी" ( भेंकु ८० )

ल्बाङ्ग ( पु० ) [ फा० गुल्बाङ्ग् ] भुमका, आवई, बालंबें "बऱ्हास येण्याचा गुल्बाङ्ग दाट होता" ( राजवाडे ७।११२ ) "दोन दिवस याजप्रमाणेंच गुल्बाङ्ग होता" ( राजवाडे ५।१८४ )

ल्होशी =रसिक, विलासी, आम्यट शौकी

लाब ( पु० ) [ फा० गुल ] एका काटेरी झुडपाला येणारें सुप्रसिद्ध नाम्मूस रङ्गाचें सुगन्धी फूल

लाब-दाणी ( स्त्री० ) [ फा० गुलाबदान् ] पाहुण्याच्या अङ्गावर शिम्पडण्याचें गुलाबी वासाचें पाणी ठेवण्याची तुषार उडविणाऱ्या लाम्ब नळीची झारी

गुलाब-पाश ( पु० ) [ फा० गुलाबपाश ] गुलाब-दाणी

गुलाब-शकर ( स्त्री० ) गुलाब-पाक "गुलाब-शर्करेच्या वड्या सुमार पन्नास पाठविल्या त्या पावल्या" ( खरे १२।६६३६ )

गुलाबी गुलाबाच्या रङ्गाचा

गुलाबी झोप=पहाटची सुसकर झोप

गुलाबी थण्डी=सौम्य गारठा.

गोडी-गुलाबी=खेळीमेळी, प्रेमोपचार.

गुलाम ( पु० ) [ अ० घुलाम् ] विकत घेतलेला नौकर लवाड ( क्वचित् कौतुकानें ). ( हैदर अल्लीस उद्देशून ) "गुलामानें दगाच केला होता" ( खरे ८७१ )

गुलाम-गिरी ( स्त्री० ) दास्य, गुलामाचा व्यापार

गुलामी ( स्त्री० ) [ फा० घुलामी ] दास्य.

गुस्सा ( पु० ) [ अ० घुस्सा ] राग, कोप.

गू ( पु० ) [ फा० गुह् ] विष्टा

गूम [ फा० गुम् ] नष्ट, गहाळ "इनामतीच्या सनदा अलाहिदा आपल्यापाशीं आल्या होत्या त्या फित्रतीकरिता गुम जालिया" ( वाड-सनदा १४० )

गूल ( पु० ) [ फा० गुल् ] वातीच्या टोंकाला जमलेली राखेची गोळी, काजळी, तापलेल्या वस्तूनें दिलेला डाग, आगकाडीच्या टोकाला असलेलें ज्वालाग्राही मिश्रणाचें लिम्पण.

गूरु ( पु० ) [ अ० घूरू ] गर्दी, दूठ, गल्बा "गाडा गूठ होऊन जीनबन्दी दुर्बोल झाली होती" ( खरे ६।२८७५ )

गूल-गल्बा ( पु० ) बखेडा, हङ्गामा "सम्वायेतकर मोगल उगेंच सर्कारचे महाल खाऊन गुलगुल्याचे वेळेस हे शरीक होतात" ( ऐति १।८० )

गैब [ अ० घाइब् ] अदृश्य, गुप्त

गैबी [ फा० गैबी ] अदृश्य, अव्यक्त, स्वर्गीय "गैबी माग" =अदृश्य हाकारा मारा "गैबी शब्दाची महाध्वनी ( =अशरीरी ) जहाली ( चित्रगुप्त १६७ )

गैर [ अ० घैर=व्यतिरिक्त ] इतर, अन्याचा, अयोग्य, वाईट "व आमची

गैर पतकें घेऊन मोर्चेबन्दी केली आहे" ( राजवाडे १२।१२५ ).

**गैर-अदबी** ( स्त्री॰ ) असभ्यता "गैर-अदबी बोलला सबब पातशाहा यास राग येऊन डोळे काढिले" ( मदरु २।७८ )

**गैर-अदा** =रद्द, न पटलेलें. "शिन्देकडील वरात जाली तर मग गैर-अदाही व्हावयाची नाही" ( खरे १०।५२७९ ) "ताकत राहिली नाही, हे समयी नानांनी वरात गैर-अदा केल्यासच परिणाम लागेल" ( खरे १०।५६२१ )

**गैर-अब्रू** ( स्त्री॰ ) अप्रतिष्ठा "गैर-अब्रू फारशी न करणें" ( वाडबाबा २।७५ ).

**गैर-अमली** परस्वाधिन, गैर कबजी "चार लक्षाचे भरतीस अमली महाला-पैकी बेरीज कमी आल्यास, गैर-अमली महाल आहेत त्यांपैकी भरतीस कमाल आकाराचे बेरजेचा महाल लावून देणें" ( राजवाडे १०।३२१ ).

**गैर-आरामी** ( स्त्री॰ ) अस्वस्थता. "हजरताचे शरीरास दोन दिवस गैर-आरामी आहे" ( दिमरा २।३२ ).

**गैर-इतबार** ( पु॰ ) गैर-विश्वास ( भाव )

**गैर-इमानी** ( स्त्री॰ ) बेइमानी. "गैर इमानी नाही तुम्हा तिळभर माया" ( होनाजी बाळ १२८ )

**गैर-कबजी** परस्वाधीन "गैर-कबजी मलूम" ( चित्रगुप्त ७८ ). 'सरन्जाम गैर-कबजी, काही सुटला त्यात वस्ती नाही" ( खरे २।९४२ )

**गैर-किफायत** ( स्त्री॰ ) तोटा, नुकसान. किफायत-गैर-किफायत समयासमयात चित्तात आणून किफायतीची कामें करीत आलो, पुढें त्याच प्रमाणें करावी" ( राजवाडे १।३४६ )

**गैर-कौली** पर्वानगी, अभयवचन दिलें गेलें नाही असा ( मराआ )

**गैर-चाकर** बतर्फ, माजूल "जखमी-जहाले त्यास गैर-चाकर करून जागिरा तगीर करविल्या" ( जोरा ७५ )

**गैर-जप्त** गैर-कबजी, परस्वाधीन "गैर-जप्त देश साधावे" ( चित्रगुप्त ११० )

**गैर-नफा** ( पु॰ ) तोटा, नुकसान "येणें कडून तुमचा गैर-नफा जाहला" ( जोरा १४ ) "त्यास, ही गैर-नफियाची गोष्ट आहे" ( राजवाडे १।३०६ )

**गैर-फायदा** ( पु॰ ) तोटा, गैर-नफा "अत्यन्त वोढ केल्यास पाटील बावाचा गैरफायदा आहे" ( जोरा ४७ )

**गैर-बर्दार** फळहीन "पोफळी गैर-बर्दार, शेण्डे वाळलेल्या आहेत" ( राजवाडे ११।७९ )

**गैर-मन्जूर** नामन्जूर, रद्द "अप्पांनी आपले जागा वाजवी असता गैर-मन्जूर करून एक पक्षी तह केला ( राजवाडे १२।१२२ )

**गैर-मर्जी** ( स्त्री॰ ) बे-मर्जी, इनराजी

**गैर-महसर्दार** [ १ ८ अ॰ मआसिर्= थोरवी ] अप्रतिष्ठित ( राजवाडे ८।४३ ).

**गैर-महसूल** ( पु॰ ) सर्कारिधान्यविरहित वसूल. "विजापुरहून एक हवालदार गैरमहसूल पेदागिरी कबूल करून आला ( इऐ ५।१०० ).

**गैर-माकूल**=मूर्ख, अजाण, गैर, मूर्खपणाने "नवे कचाट करून कारभारास खलेल करणें हे गैर-माकूल गोस्टी आहे" ( राजवाडे १८।३३ ) "परन्तु लोक गैरमाकूल आम्हास न कळत वतल तरी

त्याची बद्-नामी आपणावरी न ठेवावी" (राजवाडे ८।१० )

गैर-माहीत =अजाण, नेणता. "साठ आहेत ते गैर-माहीत" ( खरे ७।३५ ५१).

गैर-माहीत-गार =अजाण.

गैर-मिराशी वंशपरम्परा मालकी ज्याची नाही असा "निवाडा केला जे रामरामे महाजन मिरासदार, मातकदीम मिरासी खरी जाहली कोणव मज्कूर गैर मिरासी मुतालीक ऐसे जाहले" (इऐ ५।१०२). "हे दाथेजण गैरमिरासी असोन दखल कारिनात" ( वाड-सनदा १२२ ).

गैर-मुजरा; गैर-मजुरा (पु० ) गैरचाल ( राजवाडे ८।२६ )

गैर-मेहनत (स्त्री० ) निरुद्योग. "परन्तु मेहनत-गैर-मेहनत सर्व एक ईश्वरी क्षोभानें वाया गेल्या" ( ऐच ५ )

गैर-मेहेरबानी ( स्त्री० ) अवकृपा, इतराजी. "साङ्गतल्यावरून मनांत गैर-मेहेरबानी न धरावी" ( राजवाडे ८।१० ) "कम इजतीनें व गैर मेहरबानीनें पेशजीही खिद्मत केली नाही व पुढेंही न करू" ( इम ६७ )

गैर-मोसम (पु० ) गैर हङ्गाम, अ-वेळ "गैर-मोसमात ( =पौष वद्य १२ स ) आम्ही आले यावरून कौतुक वाटलें" राजवाडे २२। ५ )

गैर-मोसमी अवेळीं येणारा

गैर-रहा ( स्त्री० ) बद्-चाल, गैर-शिरस्ता; बदसलुकीचा, गैर-चालीचा "गैर-रहाचे वतणुकीची कलमे" ( खरे-७।३५६६ ) "भुजङ्गराव याची वर्तणूक गैर-रहा दिसते" ( खरे ११। ५७७६ )

गैर-रजावन्द नाराज़, नाकबूल. "तो क्रियेस गैर रजावन्द जाहला" ( वाड-शाछ १३२ ).

गैर राजी =नाराज़ "पाटसकर गैर-राजी जाले" ( राजवाडे ६।२६ ).

गैर-राबता (पु० ) [ ∠ अ० राबिता =सम्बन्ध] येण्याजाण्याची मनाई. "त्यावेळी सर्वांस येण्यास मोकळीक असावी, गैर-राबता नसावा" ( ऐस्कुले ३४ ) "नाना फडणीस लश्करातून आल्यापासून गैर-राबता बहुत करू लागले, कोणाचीच गांठ पडत नाहा" ( खरे ८।४१५१ )

गैर-वाका (पु० ) [ फा० घैर्-वाकिअ ] न घडलेली, खोटी बनावट गोष्ट, लबाडीनें. "ऐसा गैरा-वाका साङ्गितला" ( राजवाडे ८।५२ ). "वाका अगर गैर-वाका समजाविल्यास ऐकावयाचा नाही, समजूनच करणें तें केलें जाईल" ( खरे ७।३५५० )

गैर-वाजवी [ फा० घैर् वाजिबी ] अयोग्य, अन्यायाचा, फाजील "त्यांचा अभिमान गैर-वाजवी यांणी नच धरावा" ( राजवाडे १२।७९ ).

गैर-शिस्त=नियमबाह्य, असभ्य; अयोग्य.

गैर-शेरा [ अ० शर्अ=धर्मशास्त्र ] धर्मशास्त्रबाह्य. "एका पर्गण्याच्या काजीपासून गैर शेरा अमल होऊन आला" वाड-सनदा १५ )

गैर-सनदी =बेकायदेशीर, बेसनदशीर. "गैर-सनदी कजिया कार्याचा नाही" ( खरे १।३११ ) "गैर-सनदी खर्च करावयाची सर्कारची आज्ञा नाही" ( खरे ५।२३५३ ).

गैर-सलाह (पु०) गैर-मस्लत. "हें कम्पणी इङ्ग्रजबहादूर यांचे सलाहानें अगर गैर सलाहानें ।" ( राजवाडे २२।१२५ ).

गैर-साल अनिश्चित वेळेचा. " गुणनवरे यांनी कागद् एक काढिला, तो बहुतां दिवसांचा, गैर-साल " ( राजवाडे ६।८९ ).

गैर-हङ्गाम ( पु० ) गैर-मोसम, अकाल. " त्यास, गैर-हङ्गाम, हाली सर्वजीं तयार मिळाली ते आठ सेवेसी पाठविली असेत " ( राजवाडे ३।३१२ ). " गैर-हङ्गाम व दूर पथ याजमुळें विलम्ब लागला " ( इम २५६ ). " गैर-हङ्गामी रयतांस पैके लावून मारामारी करू लागला " ( राजवाडे १५।२४ ).

गैर-हङ्गामी गैर-मोसमी.

गैर-हजूर; गैर-हजीर [ फा० घैर-हाज़िर् ] हजर नसलेला, अविद्यमान.

गैर-हजूरी; गैर-हाजिरी; गैर-हजेरी ( स्त्री० ) अविद्यमानता

गैर-हिसाबी, गैर-हिशेबी ( स्त्री० ) अन्याय, अन्यायानें, अव्यवस्थित. " आपले जागिरीत नाहक गैरहिसाबी पादशाह खलल करवितात्ती आमा गैर-हिसाबी जाजती सोसुनु कम इजतीनं व गैर-मेहेरबानीने पेशजीही खिद्मत केली नाही व पुढेंही न करू " (इम ६७)

गैर-हुर्मत ( स्त्री० ) अप्रतिष्ठा, बे-अब्रू

गैर-हुशार =असावध, गाफल

गैरत ( स्त्री० ) [ अ० घैरत् ] लज्जा, चीड. "इब्लीचे शिकस्तेची गैरत आणि बेशर्मेन्दगी नवाबास फार जाली आहे " ( राजवाडे ५।१९ ). ' याजकरितां त्यांची गैरत मनास आणून " ( ऐटि ।।१२ )

गैरा [ अ० घैराह् अनेक व० घैर्‌यें ) एकंदर इतर लोक ( सभासद १४ )

गोता ( पु० ), [ अ० घोता ] बुडी, गचका, नुकसान, सङ्कट.ला गोता बसणें=बें नुक्सान होणें गोता खाणें=अपेश येणें. गोत्यांत येणें=सङ्कटांत सांपडणें.

गोदी ( स्त्री० ) [ फा० गोदी ] बन्दरात जहाज उतरण्यासाठीं चार्‍ही बाजूंनीं बन्द परन्तु समुद्रांत जाण्या करितां एका बाजूनें बन्द करितां येईल असें दार आहे अशी जागा.

गोफ्त-गो ( स्त्री० ) [ फा० गुफ्त्-गो ] सम्भाषण, बोलाचाली. " त्याउपर बहुत गुफ्त-गो जाली " ( राजवाडे २०।३८ )

गोया [ फा० गोया ] जणू, म्हणजे " जे ये समयी आपलें येणें गोया करामात ( =महत्कृपा ) जाली " ( राजवाडे ११।८८ ).

गोर-गरीब =दरिद्री-भिकारी.

गोर-कफन ( न० ) [ फा० गोर्-कफन् ∠ फा० गोर्=थडगें+अ० कफन्=प्रेताचें वस्त्र ] व्यवस्थित मूठ माती, उत्तर-क्रिया.

गोलन्दाज़ ( पु० ) [ फा० गोलन्दाज़् ] तोफ डागणारा, तोफची

गोशगुजार [ फा० गोश्गुज़ार् ] श्रुत. " अज्जाहे दोस्ती तुम्हांस गोशगुजार करून ठेवितों हें निामत्य उलट येईल " ( राजवाडे ५। १६४ )

गोश्माल; गोश्माली ( स्त्री० ) [ फा० गोश्माल् ] कान-पिळी, शिक्षा, नतिजा, शास्त. " गोश्माल " ( इम ६ ). " आम्ही हराम-खोर असें खचित यकीन जालें असल्यास आम्हांस परि-च्छिन्न गोश्माली करावी " ( ऐस्कुले ४९ ). " त्याचे गोश्मालीस सर्कारांतून गाडद रवाना जली " ( राजवाडे १९।१०५ ).

**गोश्वारा** ( पु० ) [ फा० गाश्वारा ] साराश, कर्णकुण्डल " दोन गोश्वारे " ( दिमरा ११०५ )

**गोशा** ( पु० ) [ फा० गोशा =कोपरा, एकान्त ] पर पुरुषापुढे तोण्डावर बुरखा घेतल्याशिवाय स्त्रीनें केव्हाही येऊ नये अशी चाल, पड्दा, अन्तःपुर ( स्त्री० ) प्रत्यञ्चा जिथें लावतात तें धनुष्याचें टोंक.

**गोशे-नशीन** [ फा० गोशा-निशनि्=एकान्तवासी ] गुप्तपणं, रुफिया " गोवर्धन स्त्रीचीनें यांजला गोशेनशीन साङ्गन पाठविलें " ( जोरा ८ ) " अशी पत्रें सवाईसिङ्गानी राजास गोशेनसीन लिहिली " ( जोग १०६ ).

**गोस्पेच** ( पु० ) [ फा० गोश्पेच ] थण्डी लाग नये म्हणून कानावरून डोक्यास गुण्डाळलेलें वस्त्र, टापशी

**गोस्त, गास, घास** ( न० ) [ फा० गोश्त् ] मास

**गोही** ( स्त्री० ) [ फा० गवाही ] ग्वाही, साक्ष

**गोही-दार** ( पु० ) साक्षीदार. " गोहीदाराचे जरी मोड् तरी साहेबास गुन्हेगारी . देऊ " ( राजवाडे १८।३५ )

**गौर** ( स्त्री० ) [ अ० घौर् ] खोल व पूर्ण विचार ( राजवाडे १०।२५२ ), काळजी. " याची हरएकविशी गौर करीत जाणे " ( राजवाडे ३। २०५ ) " परन्तु रय तेची गौर करून कमावीसदार यांची तहकीकात करीत नाही " ( मदबा २।५७ )

**गौरशी** ( स्त्री० [ फा० घौर्-रसी ] खोल चौकशी, परीक्षा, ( चुकीचा अर्थ ) सर्फराजी, उर्जित " आमची गौरशी करून आज्ञा होईल त्याप्रमाणें वर्तणुकेस हजीर आहों " (ऐस्फुले ५२). "आम्ही काम-काज केलें हें धनी दृष्टीनें पाहून गोरशी करील म्हणोन आस्था होती " ( साने-पत्राव १०० ).

## घ

**घजन्फर-जङ्ग** [ अ० घजन्फर=सिंह] रण=सिंह एक पदवी ( मप ५८ ).

**घरन्दाज** मोठ्या घराण्यांतील, अभिजात, कबिलेदार.

**घुगी, गुगी** ( स्त्री० ) [ फा० कूकी ] मुखत्राण, शिरस्त्राण

**घुमट** ( पु० ) [ फा० गुम्बद् ] देऊळाच्या-कलशाच्या आकाराचे छप्पर

**घुसलखाना** ( पु० [ फा० घुस्ल्-खाना ] स्नानगृह, खल्वत खाना, एकान्ताची जागा

**घोगा** ( पु० ) [ फा० घघा ] ओरड. "जल्द चला ऐसा घोगा करू लागले " ( मदरु २।२७ )

## च

**चक** ( पु० ) [ फा० चक ] हुकूम-नामा ( काजीनें दिलेला ), फत्वा

**चकितयाची पादशाही** [ तु० चघताय् एका तुर्की टोळीचें नांव ] दिल्लीची मोंगल बादशाही.

**चङ्ग** ( पु० ) [ फा० चङ्ग् ] एक तन्तुवाद्य.

**चन्द** [ फा० चन्द् ] कांही " हें बन्द करण्यास चन्द मुश्कील नाही " ( खरे ७।३५७५ )

**चन्द-दर-चन्द** [ मराठी प्रयोग] अधिकाधिक. " या मसलतीची पैरवीस डील

टाकिली होती, परन्तु सबब चन्द दर चन्द मुस्किलीचें जालें आहे " (राजवाडे १०।२५२ ).

**चन्द रोज** [ फा० चन्द् रोज़् ] कांही दिवस. " महादजीराव शिन्दे ता–हाल रुख्सत जाले नाहीत... आणखी चन्द-रोज राहतील " ( पद्मव १२४)

**चपाती** ( स्त्री० ) [ फा० चपाती ] पातळ पोळी.

**चबर-चबर, अबर-चबर** [ फा० ८ चर्ब् =स्निग्ध, अस्खलित ( भाषण ) ] अस्खलित, अद्वातद्वा.

**चबुत्रा** पहा चौथरा

**चम्चा** ( पु० ) [ फा० चम्चा ] पसरट लाम्बट तोण्डाची पळी.

**चमन** ( पु० ) [ फा० चमन् ] तृणाङ्गण, फुलांचा ताटवा, बाग

**चरक** ( पु० ) [ फा० चर्ख् ] चक्की, दाबून रस अगर तेल काढण्याचें यन्त्र.

**चर्का** ( पु० ) [ फा० चर्खा ] सूत काढण्याचा रहाट

**चर्खी** ( स्त्री० ) धारलावण्याचें चाक

**चर्ब** [ फा० चर्ब् ] वरचढ, गालीब. "आपण सार्‍यांवर चर्ब असावें" (राजवाडे ५।२४ ). " मस्लहतीचे मार्गे आलीजाह चर्ब पडतील असे दिसत नाही " ( राजवाडे ५।१३७ ).

**चर्बी** (स्त्री० ) [ फा० चर्बी ] मेद; उन्माद; मस्ती; माज.

**चर्मी** [ फा० चर्मीन् ] कातड्याचा. " चर्मी सामान " ( खरे ११।५९१ ).

**चरिन्दा** ( पु० ) [ फा० चरन्द् ] चराई; चराईपैका "यास्तव चरिन्दा तीनशें रुपये घेऊन घोडी माणसें सोडून दिली " ( खरे ११।६०७१ ).

**चलाख** [ फा० चालाक् ] हुशार; तर्तरीत; चपल, द्रुतगती. "महागिन्या निघालकतीच्या चलाक ऐशा " (वाड-समा २।७८ ).

**चलाखी** ( स्त्री० ) [ फा० चालाकी ] हुशारी, चापल्य, हात-चलाखी; हस्तचापल्य

**चश्म-पोशी** (स्त्री०) [फा० चश्म्-पोशी] डोळेझांक. " जरी तुम्ही हे गोष्टी चश्मपोशी करून दर्गुजर कराल तरी जिकडे वाजवी तिकडे परमेश्वर आहे " ( ऐटि १।६० ).

**चश्मा** ( पु० ) [ फा० चश्मा ] उपनेत्र, आरशी

**चहारूम** [फा० चहारुम्] चौथाई "ऐवज़पैकी चहारूम तहकूफ ठेवून बाकी ऐवजाचा फडचा करून घ्यावा" (राजवाडे २२।१३).

**चाऊस** ( पु० ) [ तु० चावूश् ] जमादार; पोलीस अधिकारी.

**चाक करणें** [ फा० चाक् कर्दन् ] फाडणें. " उभयतांचे पोट चाक करावें म्हणोन आज्ञा केली आहे " (दिमरा २।८२).

**चाकर** ( पु० ) [ फा० चाकर् ] नोकर, सेवक

**चाकर-पेशा** ( पु० ) नोकरीचा धन्दा; नोकरी आहे धन्दा ज्यांचा अशांचा वर्ग.

**चाकरी** ( स्त्री० ) [ फा० चाकरी ] सेवा, नोकरी.

**चाकू** ( पु० ) [ तु० चाकू ] सुरा; सुरी.

**चादर** ( स्त्री० ) [ फा० चादर् ] वस्त्र, पलङ्गपोस.

**चापट** ( स्त्री० ) [ फा० चपात्-चप्पात्] थप्पड

**चापणें** [ ८फा० चापीदन् = मारणें ] रागें भरणें; खरडपट्टी काढणें.

**चापलोसी** ( स्त्री० ) [ फा० चापलोसी ] अवास्तव स्तुती, तोण्डपुजा, हांजी, खुशामत " त्यानें यासी चापलोसीच्या गोष्टी साङ्गोन, नादा लाऊन " ( दिमरा १।१९ )

**चापी** चापाची, विनतोड्याची " बन्दुका चापी " ( वाडमया १।२७ ).

**चाबूक** ( पु० ) [ फा० चाबुक ] कोरडा, असूड " प्रतापी चाबूक धरूनि हाती नकुळ बोले राजयाप्रती " ( मुक्तेश्वर-विराटपर्व १।१०५ )

**चाबूक-स्वार** (पु०) [फा० चाबुक्-सुवार्] घोडे शिकविणारा

**चार** [ फा० चार्-चहार् ] चतु.

**चारकुबा** "एक अङ्गरखा असतो, त्यास बाह्या नाहीत, व ढूपावेतो, आणि आगा पिछा मात्र असतो, आणि आघाडीस व बाहूवर मोत्याची झालर लावली असते" ( दिमरा १।१३३ )

**चिकाचा पडदा** [ फा० चीघ्-चीक् ] काम्बट्यांचा पडदा

**चिटणीस, चिट्नवीस** पत्रव्यवहार करणारा. " चिटणीस याणी सर्व राज्यातील राजपत्रें ल्याहावी राजकारण पत्रे उत्तरें ल्याहावी " (वाड-सनदा १२४)

**चिराख, चिराग** ( स्त्री० ) [ फा० चिराघ् ] दिवा, बत्ती. " तों शहरात सर्कारचे वाड्यापासून भवानीपेठेपर्यन्त दो बाजूनें चिराखा तयार केल्या " ( खरे १।४७४५ ) " सगळ्या शहरात चिरागा लाऊन हवया नळे चन्द्रज्योती लाऊन स्वारी रस्त्यानें मिरवत चालली होती " ( खरबाच २१ )

**चिरागदान** ( न० ) [ फा० चिराघ्दान् ] रोषणाईचे वेळी रस्त्यानें दिवे लावण्यासाठी उभी केलेली बाम्बूची जाळी.

**चिराख-बत्ती** (स्त्री०) दिवाबत्ती "दर्गाह्याचे चिराख-बत्तीस व ऊदफुलाबद्दल" ( पेद्समा २४२ )

**चिलखत** ( न० ) [ फा० चिहिल्कद् ] अङ्गत्राण.

**चिल्ला** ( पु० ) [ फा० चिल्ला ] चाळीस दिवसांचें उपोषण व ध्यानमग्नता "तुम्ही ( =ब्रह्मेन्द्रस्वामी ) चिल्ल्यातून उठले याची खबर लिहिली, मालूम जाली " ( पारसनीस-ब्रप २३९ )

**चीज** ( स्त्री० ) [ फा० चीज़् ] वस्तू, गाणें; ( न० ) सार्थक

**चीज-वस्त** ( स्त्री० ) सामान, अस्बाब.

**चीन** ( स्त्री० ) [ फा० चीन् ] चूण, घडी.

**चुगलखोर** ( पु० ) [ फा० चुग़ल्खुर् ] चहाडखोर.

**चुगली** ( स्त्री० ) [ फा० चुघुली, तु० चुगुली ] चहाडी. " तुम्ही घडी घडी राजपुरीस आमचे चुकल्या लिहून आम्हास नशेद्-पत्रें आणविता " (पारसनीस-ब्रच ३० )

**चुङ्गाल** ( पु० ) [ फा० चुङ्गाल् ] पन्जा " बहुत खुश्वक्त जाले की जबर्दस्ताच्या चुङ्गालापासून गरिबाचें वतन खुलास जालें " ( राजवाडे २०।४९ ).

**चुनाञ्चे** [ फा० चुनान्चे ] ज्या अर्थी. " चुनाँचे आँ मेहेर्बाही इङ्ग्रजाची मकाणे घेतली व तमाम तालुक्यात दौड तारूत व ताराज करण्यास गेली आहे व कुमकेचे जमियतेस घेराघेरी करविली गेली आहे हें ऐकून न्यहायत खुशी जाली " ( साने-पयाव ४६४ ).

**चुनीदा** [ फा० चुनीदा ] निवडक. "त्याचे उपराळ्यास जन्रल मण्डोर याणें आपले

हमराहींपैकीं बेश चुनीदी जमियेत पाठविली " ( साने-पयाव ४८१ )

**चेहरा** ( पु० ) [ फा० चिहूरा ] मुख, तोण्ड, मुद्रावर्णन.

**चेहरा-मोहरा** ( पु० ) मुद्रा, चर्या

**चेहरे-पट्टी** ( स्त्री० ) चेहऱ्याची ठेवण

**चोप** ( पु० ) [ फा० चोब् ] दण्ड, मार.

**चोपणें** =मारणें, ठोकणे

**चोपदार** ( पु० ) [ फा० चोब्दार् ] वेत्रधारी, चान्दी-सोन्याची काठी हाती धरून राजापुढें चालणारा व ललकारणारा.

**चोबी** [ फा० चोबी ] लाकडी. " नवाबाचे सैम व चोबी बङ्गला जाऊन उभा राहिला " ( राजवाडे ७।९८ )

**चोबीना** ( पु० ) लाकूडकाम, लाकडें ( राजवाडे ७ खलप २।७६ ).

**चौगिर्द** [ ∠फा० गिर्द् ] चोतर्फा " दुरूनच चौगिर्द घेरून भाण्डियांचा मार देत असावें " ( मराआ ३८ ). " अलीनवाजखानास चौगिर्दा केलें ( =वेढिले ) ( खरे १।३ )

**चौतर्फा** [ फा० चार्-तरफ़् ] चाऱ्ही बाजूनी

**चौथरा, चबुत्रा** ( पु० ) [ फा० चौतरा ] उन्च चौकोनी ओटा, वेदी, जमिनीपासून घराच्या तळमजल्याची उञ्ची, जोते

**चौरी-बर्दार** ( पु० ) [ ∠फा० बर्दार्= उचल ] चवरी ढाळणारा

## छ

**छबिना** ( पु० ) [ फा० शबीना ] रात पहारा, रातपहारेकरी, गस्तमिरवणूक, मिरवणूक. " रात्रीची दगाबाजी करील, यास्तव छबिन्याची बन्दोबस्ती चाङ्गली असावी " ( खरे ४।१५१० )

**छबी** ( स्त्री० ) [ अ० शबीह् ] प्रतिमा तस्वीर

**छान** [ अ० शान्=प्रतिष्ठा ] सुन्दर उत्तम

**छानछुकी** ( स्त्री० ) **छानछोक** ( पु० [ अ० शान्-उ-शौकत् ] शोक, डाम डौल, नखरा.

**छान्दार** [ फा० शान्दार्=प्रतिष्ठित ] सुन्दर शोभिवन्त

**छापखाना** ( पु० ) [ ∠फा० चाप्खाना मुद्रणालय

**छापणें**=ठसा उमटविणें

**छापा** ( पु० ) [∠फा० चापीदन् ∠तु० चापोल् चपावल्=हल्ला ] हल्ला, एल्गार.

## ज

**जईफ, जयफ, जैफ** [ अ० ज़ईफ़् ] वार्धक्याने क्षीण, अशक्त. " आम्ही जईफ जालों आहों, बहुत दिवस वाचत नाहीं " ( राजवाडे १।२८ ) " तुकोजी होळकर बहुत जैफ जाले, शरिरात ताकद नाही ( खरे ९।४९२५ ) " पातशाहीची दौलत जेफ-म्हातारी जाली आहे " ( दिमरा १।२१३ )

**ज्यान-फाइदा** ( पु० ) [ ∠ फा० ज़ियान् तोटा ] तोटा-नफा.

**ज्वहार** जवाहीर. "शिरी पगडी कङ्गणीदार अङ्गावर ज्वहार, कुठिल रहाणार कोण पर्गणा जी " ( होनाजी बाळ १६९ )

**ज्वान** [ फा० जुवान् ] तरुण

**ज्वानी** [ फा० जुवानी ] तारुण्य. "अशा

लाडण्याचा बहर, ज्वानिचा कहर, मारिते लहर मदनतल्वार " (रामजोशी ११४)

**जक** (स्त्री०) [अ० दक्क् पीठ कुटणें] खिपन, पराभव, धक्का, सद्मा "एकाशी गोड बोलून एकास जक द्यावी, फाडाफोड करावी हे हुन्नर टोपीकर बहुत जाणतात" (राजवाडे १०।१६७) "इङ्ग्रेजास जक त्यांनीं (= हैदरअली खानांनी) फार दिली" (दिमरा १।३४). "याजकरिता शिक्षाचें पारिपत्य होऊन जख बसेल तो सुदिन" (दिमरा १।३६). "एवढी जक खड्यांवर हुजरतीस बसली" (राजवाडे ५।१६).

**जकात** (स्त्री०) [अ० झकात् = (मूलार्थ) धर्मासाठी बसविलेला मालावरील कर] मालाच्या आवक-जावकीवरील कर; दस्तुरी. "जकायत" (राजवाडे ३।२९, ८।२२९)

**जकात-दार** (पु०) जकात वसूल करणार

**जकिरा** (पु०) [अ० झखीरा] कोठार, सांठा, सञ्चय, सामुग्री, सांठवणूक "ठाण्यांत दारू व तेफेचे गोळे बाण वगैरे जकिरा पोक्ता आहे" (खरे ९।४५०३) "या करिता तसे जागी जखिरियाचें पाणी म्हणून दोन चार टाकीं तळी बान्धावी, त्यांतील पाणी खर्च होऊ न द्यावें" (मराआ ३३) (दाणा) "सर्व नेऊन पट्टणांत जकिरा केला" (खरे ५।४५२५)

**जकिरी** = जकिऱ्याचें, विशेषतः (दारूगोळ्याचें) "त्याजवर सामान जकिरी पूर्वीलप्रमाणें राखावें" (मराचिथोशा ३२)

**जखम** (स्त्री०) [फा० झख्म्] घाव, घायटा.

**जखमी** [फा० झख्मी] घायाळ.

**जखमाना, जखमीना** (पु०) घायाळास दिलेला पैका "जखमानेही दिले" (राजवाडे ४।१०७) "ऐशी हजार रुपये जखमीना लागला" (होळके २३).

**जङ्ग** (पु०) [फा० झङ्ग्] गञ्ज, कीट.

**जङ्ग** (स्त्री०) [फा० जङ्ग्] युद्ध; लढाई; हातघाई. "या जङ्गेंत पांच मोहरे त्याजकडील मृत्यू पावले" (इम २९२) "पांच वर्षें जङ्ग व हङ्गामा शुरू आहे" (खरे ७।३५६६). "बागवान जङ्गीस येऊन बे-अद्बी बोलला" (राजवाडे १५।११३). सफेजङ्ग (स्त्री०) खडें व निकराचें युद्ध

**जङ्ग जङ्ग** पछाडणें—अटोकाट प्रयत्न करणें

**जङ्ग-जोड** (स्त्री०) युद्धाची व्यवस्था "जङ्गजोड बसेल" (खरे १०।५३४५)

**जङ्गल** (न०) [फा० जङ्गल्] रान

**जङ्गल-गर्क** रानवजा, जङ्गलात लुप्त झालेली "बागाईत जमीन जङ्गल गर्क पाणी पाट सुद्धा जाहली आहे" (वाड-समा २।२४४)

**जङ्गल-शाही** (स्त्री०) रान-राज्य "त्यावेळी जङ्गलशाहीच्या बाद शहाची सिंहगर्जना सुरू होऊन वरच्या अस्मानी सवालाला जमिनीचा जवाब मिळतो।" (गडकरी-राजसंन्यास ५)

**जङ्गली** [फा० जङ्गली] रानटी, अनार्य, असंस्कृत

**जङ्गी** [फा० जङ्गी] युद्धविषयक, मोठा, मातबर "या खेपेस रस्तेचा बेल भारी नव्हता, जङ्गी सामान भारी होतें" (खरे ७।३६१४)

**जझिया** ( पु० ) [ अ० जिझ्या ] मुसल्मानेतरावरील डोईपट्टी " न्यायाचे मार्गानें पाहतां जजिया पट्टीचा कायदा केवळ गैर.. याजवर हिन्दू लोकांस पीडा करण्यातच धर्म आहे असें मनामध्यें आलें असल्यास आधी राजा राजसिङ्ग याजपासून जजिया घ्यावा म्हणजे इकडून कठीण नाही " ( वाड-सनदा १५० )

**जझिरा, जञ्जिरा, जञ्जिरा** ( पु० ) [ अ० जझीरा=बेट ] दर्या-किल्ला, जलदुर्ग. " सर्कारचा जजिरा सर्कारांत ताबीन होऊन " ( राजवाडे १०।२८० )

**जञ्जीर, जञ्जिरी** ( स्त्री० ) [ फा० झञ्जीर ] साखळी. नग "एक जञ्जीर फील " ( साने-पयाव ३८४ )

**जड-जवाहीर, जर-जवाहीर** ( न० ) [ फा० झर्=सोनें, अ० जवाहिर्=रत्ने ] सोनें व रत्नें " सर्व जिनस-अज्नास जर-जवाहेर, नागपुरास घेऊन जाऊन" ( राजवाडे ७ खलप ११३ )

**जड-गीर**=लुटीच्या भारानें भारावलेलें ( चित्रगुप्त ११९ )

**जदीद** [ अ० जदीद् ] नवीन " जदीद करार झाला त्याचो ही अहवाल तेव्हा रास्तरवी-कायमी कोठें राहिली ? ( खरे ७।३५७० ).

**जन्नत-नशीन** [ फा० जन्नत्-निशीन् ] स्वर्गवासी

**जनान-खाना** ( पु० ) [ फा० झनान्=स्त्रिया ] जनाना, अन्त.पुर.

**जनाना** ( पु० ) [फा० झनाना ] अन्त.पुर, स्त्रीपरिवार.

**जनानी** [फा० झनानी ] स्त्रियासम्बन्धी, बायकी; गैर-मर्दानी जनानी आवाज बारीक, स्पष्ट व मधुर आवाज.

**जनाब** ( पु० ) [ अ० जनाब् ] प्रासादाङ्गण, उम्बरा, ' स्वारी' या शब्दाप्रमाणें याचा बहुमानदर्शक सम्बोधन म्हणून उपयोग होतो. " खावन्दाचे जनाबांत सेवक लोकांनी हजर असावें हें तो लाजीम आहे" ( राजवाडे ३।७३ ) "जें मनात होतें तें जनाब-इलाहीत (=ईश्वरास ) कबूल होऊन हे दिवस दृष्टीस पडले" ( राजवाडे ५।८६ )

**जनाबे-आली** ( शब्दश. ) उच्च उम्बरा; बहुमानदर्शक सम्बोधन

**जनावर** ( न० ) [ फा० जान्वर ] प्राणी; पशू, रुपं ( सापाचें नांव घेऊ नये म्हणतात कारण तें नांव घेतलेलें त्यानें ऐकिल्यास तो दृश धरितो ).

**जप्त** ( पु० ) [ अ० झब्त् ] हरण, नियन्त्रण, दबाव, सर्कारजमा " ज़फ्त " ( इम २१२ ) " खुसूस तुमचे तालुक्यातील लोक बेरोजगार बहुत त्याजकडे गेले याजवरून कियास करावा की असे लोकांवर जप्त कमा राहील ! " ( राजवाडे ५।५२ ) " रामाजीपन्त यांचा जफ्त टोपीकरावर बरा आहे " ( राजवाडे ६।४०२ )

**जप्तन्मुल्क** =प्रदेश-जेता, सन्ताजी घोरपडे याचा किताब ( राजवाडे ८।४९ ).

**जप्त-रप्त, जफ्त-रफ्त** ( पु० ) [ फा० झब्त्-उ-रब्त् ] व्यवस्था, बन्दोबस्त " कारवाके जफ्त-रफ्त करू " ( राजवाडे ६।६१२ ) " वतन्दारांची वतनें वतन्दाराच्या दुमा[illegible]केल्या विरहित पोट-तिडीक लाग[illegible]क मामूर होत नाही व मुलुकाचा जफ्त-रफ्त

होत नाही असें कळों आलें " ( राजवाडे १६।१४४ ).

**जप्ती** ( स्त्री० ) [ अ० ज़ब्त् ] हरण; नागावा, अम्मल, ताबा "किल्ल्याची व बेगमात व पातशाह-जादे व मलानीन व नाजर याची जप्ती केली। एकेक पाइ्रहूण अइ्गावर मात्र सोडिलें " ( दिमरा १।२७२ ) "जालमापूर देशात स्वारी करून जप्ती बैसविली " ( चित्रगुप्त ६५ )

**जबर** [ फा० ज़बर् ] वरचढ, मोठा, बलाढ्य

**जबर्दस्त** [फा० ज़बर्दस्त्] बलाढ्य; जोरावर, जुलमी

**जबरदस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० ज़बर्दस्ती ] बलात्कार, जोरा, जुलूम, गालबता "इङ्ग्रजानी टिपूसारखा जबदस्त बुडविला आणि पट्टण घेतलें हे मोठें काम केलें, इङ्ग्रजाची जबर्दस्ती सर्वावर पडली असें वाटतें " (खरे ११।६०३०)

**जबरी** ( स्त्री० ) [ फा० ज़बरी ] सामर्थ्य, जबर्दस्ती "पादशाही जबरीनें घेईल" (चित्रगुप्त ३४ ) "शिद्दीनी जबरी पाहून सल्लयाचे नातें लाविलें " ( चित्रगुप्त ८६ ) बळ-जबरी=सामर्थ्य, बलात्कार.

**जबान** ( स्त्री० ) [ फा० ज़बान् ] जीभ

**जबानी** ( स्त्री० ) तोण्डी हकीकत, न्यायाधिशापुढे साङ्गितलेली हकीगत, साक्ष, ग्वाही, तोण्डी "मुख-जबानी " = तोण्डानें "जबानी बातमीस व कलमी बातमीस थोडेंबहुत अन्तर पडतच आहे " [redacted] खरे ४,१४७० ) "त्यानें जबानी वर्तमान येणेंप्रमाणें साङ्गितलें" ( खरे ११।५६७८ ). "हें आज्ञेप्रमाणें जबानी साङ्गता कळेल " ( राजवाडे ८।१३८ ).

**जबाब** ( पु० ) [ अ० जवाब् ] उत्तर. साफ-जबाब = रोकडें स्पष्ट उत्तर. हाजर-जबाबी = तावडतोब समर्पक उत्तरें देण्यात कुशल.

**जबाब्दार** [ फा० जवाब्दार् ] जिम्मेदार, जोखीम्दार, विश्वास्

**जबाब्दारी** ( स्त्री० ) [ फा० जवाब्दारी ] जिम्मा, जोखीम, विश्वास

**जबाबणें**–उत्तरणें, उत्तर देणें.

**जबाब-सवाल**, ज़ाब-साल ( पु० ) [ फा० जवाब्-उ-सुआल् ] बोलणें. "आम्ही जबाब-सवाल केला जे, हत्ती व घोडेकरिता आम्ही आलों नाही " ( तरा ८१ )

**जबाबी** [ फा० जवाबी ] उत्तरविषयक, तासाची घण्टा वाजविणारें ( घड्याळ ). "एक घड्याळ जबाबी चाङ्गलें, जबाबी म्हणजे तास वाजतात तें " ( राजवाडे १२।६८ )

**जबे**, **जब** ( स्त्री० ) [ अ० ज़ब्ह् ] हत्या. "सर्कारातून आज्ञा होऊन जबे करविली " ( खरे ११।५७७१ )

**जबून** [ फा० ज़बून् ] गरीब, दरिद्री, गैर-मातबर "वऱ्हाडचे महाल जबून म्हणतात, त्याच महालावर लक्ष्मणराव खण्डागळे आडचा-ती हजारा फौजेनसी चाकरी करीत होते " ( राजवाडे १।११७ ) "हाल जबून होत। " ( भाइसम १८३४ पावृ १४१ ).

**जम्बिया** ( पु० ) [ फा० जम्बिया ] कट्यार

**जम्बूरक** [ फा० ज़म्बूरक् ] लहान तोफ.

**जम्बुरा** ( पु० ) [ फा० ज़म्बूरा ] लहान तोफ

**ज़म** ( पु० ) [ अ० जम्अ ] सञ्च, जुळवा-जुळव, व्यवस्था.

**ज़म-खाना** ( पु० ) [ फा० जामा-खाना = वस्त्रागार ] सतरंजी " जमखाने दोन जोडी व गालीचे करावे " ( खरे ८। ४२२१ )

**ज़मनीस** ( पु० ) एक वसुली अधिकारी; हिशेबतपासनीस

**ज़मणें** [ फा० जम्अ ] एकत्र होणें

**ज़मविणें** एकत्र करणें

**ज़मरूद** [ फा० ज़मुरुद् = पाच ] पाच " जमरूद्-पाचेचा जाड एक " ( राजवाडे ७ खलर १।२१ )

**ज़मा** ( स्त्री० ) [ अ० जम्अ ] एकीकरण, प्राप्ती, मिळकत, एकीरुत, एकत्र जमा होणे = एकत्र होणें जमा करणें = एकत्र करणें

**ज़मा-खर्च** ( पु० ) [ अ० जम्अ-खर्ज् ] उत्पन्नव्यय, आवकजावकाचा हिशेब

**ज़मात, ज़मायत** ( स्त्री० ) [ अ० जमाअत् ] समुदाय, जमाव, सङ्घ, ज्ञातिसभा

**ज़मात-खाना, जमायत-खाना** ( पु० ) " मशिदीचे तिन्ही बाजूस जमातीस बसण्यासाठी बान्धलेला दुमजली अगर एक मजली सापा " ( ऐस्फुले २।७४ ).

**ज़मात-दार** ( पु० ) [ फा० जमाअत्-दार् ] टोळीचा नायक

**जमादार** ( पु० ) [ फा० जम्अदार् ] सरिपाइ

**जमादिलाबल** ( पु० ) अ० [ जुमादीयुल् अव्वल् ] अरबीवर्षाचा पाचवा महिना.

**जमादिलाखर** ( पु० ) [ जुमादीयुल् आखिर् ] अरबी वर्षाचा सहावा महिना.

**जमादिसानी** ( पु० ) [ अ० जुमादिस्सानी ] जमादिलाखर ( चिरा ११ ).

**ज़मान** ( पु० ) [ अ० ज़मान् ] जबाब्दार हमीदार; जामीन " ऐसा तह करून जमान घेऊन " ( राजवाडे १५।२४ ).

**ज़मान-कतबा** ( पु० ) मुचल्का ( राजवाडे १५।४९ ), जामीनपत्र.

**ज़मान-दार** ( पु० ) [ फा० ज़मान्दार् ] हमीदार

**ज़मानात** ( स्त्री० ) [ अ० ज़मानत् ] जामीनकी, जिम्मेदारी

**ज़माना** ( पु० ) [ अ० ज़माना ] काळ, वक्त " आजी जमाना एक प्रकारचा आला आहे " ( खरे १।१८३ ) " वसईस इङ्ग्रजांचा शह पडला आहे... आणि यास ( महादजी शिन्दे यांस ) श्रीमन्तांच्या घरात काय आहे तें आपण घेण्याची हांव सुटली आहे, असा जमाना आला " ( मद्बा ११६८ )

**ज़माबन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० जम्अबन्दी ] जामनीची अगर घराची पाहणी करून सर्कारधारा ठरविणें, सञ्चणी "लोकांची जमाबन्दी फारच ते ठिकाणी केली आहे " ( पद्मव २१ ).

**ज़माव** ( पु० ) [ अ० जम्अ ] समुदाय.

**ज़मीदार; जमीन्दार** ( पु० ) [फा० ज़मीदार्—ज़मीन्दार ] स्वतःसाठी मेहनताना म्हणून काही टक्के वसूल कापून घेऊन बाकीचा वसूल उगवून सर्कारांत पाठविणारा; वतन्दार.

**ज़मी-दोज़** [ फा० ज़मीन्दोज़् ] भुईकोट. " जमीदोज किले इङ्ग्रजाचे लढाईत पाराच्छिन्न रहावयाचे नाहीत " ( राजवाडे ७।६१ ).

**ज़मीन** ( स्त्री० ) [ फा० ज़मीन् ] भूमी, भुई.

**जमीन-जुम्ला** ( पु० ) [ ८अ० जुम्ला= सर्व ] वतन-वाडी, सर्व इस्टेट " त्यास वडिलानी जमीन-जुम्ला किती, तन्खा काय, पर्गणा कोण, तें पत्र लिहून दिल्लीस रवाना करावें " ( साने-पयाव २२ ) " सिवेचे नेम वही दाणे जमीन-जुम्ले कानगोहोच्या दफ्तरी असे " (भाइसम १८२५ वाइ ३७५)

**जमीन-दोस्त** [ मराठी समास ] चीत, पायमाल, गर्दीस मिळविलेला, जमिनी-बरोबर

**जमे; जमीये** [फा० जम्अि-जमीइ ] सर्व, कूल ( राजवाडे १५।१७१ ) "रुदाये ताला हे फत्ते खाँ मेहरबाँस व जमीये दोस्तास मबारक लाये " ( साने-पयाव ४८२ )

**जमेत, जमियत; जम्यत** (स्त्री० ) [ अ० जम्इयत् ] जमाव. " ते व आपली जमेत चालून पुढें आले " ( मराचि-थोशा ३२ ). " जम्यत गारत केली " ( राजवाडे ५।६८ ) " नानाजवळ जमेतही भारी जमली म्हणतात " ( खरे ११।५६५७ )

**जय्यत** [ अ० झाइद्=अतिशय ] पूर्ण, अगदी; सिद्ध. "तयारी जय्यत आहे". "त्यातील पल्टण जयद्द बर्बाद जाली" ( होकै ११६ )

**जर** ( पु० ) [ फा० झर्=सोने ] कलाबतू

**जर्गा** ( पु० ) [ फा० जर्गा ] मण्डळ; वेढा " यातही सर्वानी जर्गा एकच केल्यास काम तमाम होऊन नफे फार होतील ( राजवाडे १९।३७ )

**जर्गार** ( पु० ) [फा० झर्गर् ] सोनार

**जर्जरा; जराजरा** [ फा० झर्रा ] अणू अणू "इर्कारे यानी जर्जरा तिलतिल खबर धरून आपले पाद्शाहासी साङ्गितले ( इम ९ )

**जर्तारी** [ फा० झर्तार् ] कलाबतूचें.

**जर्द** [ फा० झर्द् ] सोनेरी " करून स्वारी तयार नबाब जर्दा अम्बारीत ( साने पयाव ५४ ) पिवळें जर्द=पिवळें धमक, अतिशय पिवळें.

**जर्दोजी** [ फा० झर्दोझ् ] जर्तारी "खान-पोश जर्दोजी जवाहरजडित मोत्याची झालरचे आणून ठेंवले " (पद्मव ९४)

**जर्ब, जरब** ( स्त्री० ) [ अ० झर्ब ] प्रहार, तडाका, नाणें पाडणें, छाप, जोर, शिक्षा, मार, धाक, दराग, ठार, नग, तोफ. " वीज शिरली.. ब्राह्मणास पुरती जरब बसली " ( राजवाडे ६।१२५ ) " पूर्वी दोन तीन लढाया झाल्या परन्तु मोंग-लास या तर्हेची जरब कधीच बसली नव्हती " ( खरे ८।५७३ ). " ज्यांनी मग्रुरी केली त्याचे प्रान्तास व त्यांस जरब दिली " ( मराचिथोशा ४७ ). " अली गोहराचा शिक्का दिल्लीत पडला, त्याची चिठी पाठविली आहे त्याप्रमाणें लिहून पातशहाची जरब मोडून याचें नावें करणें " ( राजवाडे १।३६३ ) " अशा सतरा जरबा मिळी राजश्री तात्यांनी घेतल्या " ( खरे ९।४५७१ " सकारांतून दिवाळ-तोड जरबा रवाना व्हावयाचा बेत ठरत होता " ( खरे ९।४६८१ ) " पञ्चवीस जर्ब तोफा " (राजवाडे १।१६१) " शिन्देही बाणांचे रोख पाहून जरबा सुरू करितात " ( खरे ११।५६६१ )

**जर्बाब** [ फा० झर्बाफ्त् ] जर्तारी विणेचें, भर्जरी वस्त्र ( मराआ २२ )

**जर्बाबी** भर्जरी. " खुर्शा मरूमल जर्बाबी

मळोन माण्डिल्या होत्या" (राजवाडे १।४२ ).

ज़रब-वान-दराऱ्याचा, कर्तृत्ववान्. "जरबवान् पुरुष आहे त्याचे तोण्डांत दौलत आहे" (होके १०९)

ज़रा [ अ० ज़रा=अणू ] तिळमात्र, किञ्चित्

जरा-बज़रा=कण न कण "इनामार्चे जरा-बजरा पावते कीजे" (राजवाडे १५।१६४) "भूरगडातील ऐवज व चीजवस्त गेलेलें जराबा-जरासुद्धा गड स्वाधीन करावा" (खरे ११।५७०४)

ज़रिदा [ अ० जरादा ] सडा "जरिदा होऊन बऱ्हाणपुरचे पारिपत्यास येणार" (राजवाडे १।२७).

ज़री [ फा० ज़रीन् ] सोनेरी, जरतारी "जरी सामान" (सभासद् ६८)

जरीब-दार (पु०) [ अ० जरीब् ] जमिनीचें मापन करणारा

ज़रुरी (स्त्री०) [ फा० ज़रूरी ] अवश्यकता, गरज, पर्वा

ज़रूर (स्त्री०) [ अ० ज़रूर् ] अवश्य; न चुकता; जरूरी. "सत्वर भेटीचा विचार जाला म्हणजे यास फोजेचे जरूर म्हणोन जागिरा चित्तानुरूप मिळतील" (राजवाडे ८।२०५)

ज़रूरात (स्त्री०) [ अ० ज़रूरत् ] जरूरी, अवश्यक "कोणास बक्षीस काय द्यावें याची जरूरात तुमचे विचारें असेल त्याची याद पाठविणें" (खरे ८।४२००) "जरूराती" (भाइसम १८३३ अहवाल १२१) "तेथील जरूरात जे कांहीं चीज वस्त होती ते घेऊन" (चिरा ४).

ज़रुरती-काम चलाऊ; हङ्गामी. "कांहीं लोक लागल्यास जरूराती ठेवणें व दङ्गा वारलियावर दूर करणें" (वाड-समा १२०)

जल्सा (पु०) [ अ० जल्सा ] बैठक, सम्मेलन, गाण्याबजावण्याची बैठक, मैफल. "जल्शांत जें ठरेल त्याची विनन्ती लिहिण्यात येईल" (राजवाडे ५।१४४)

जल [ अ० जल् ] वैभव, झकाकी (राजवाडे ५।७६) खाली जलील पहा.

जलद [ अ० जल्द् ] चपळ, द्रुत, वेगानें; तांतडीनें उशीर न करितां

जलदाई (स्त्री०) चपलता, घाई. "विठोबा भला मारिला तोबा, कम्बर मोडली। रखुमाई, भली केली जलदाई कम्बर शेकली" (मराठी भजन)

जलदी, जल्दी (स्त्री०) [ फा० जल्दी ] घाई, त्वरा, वेग. "जलदीस आतां किम्मत आहे" (राजवाडे १९।५२)

जला-वतन करणें [ अ० जला=हद्दपारी ] स्वदेशहद्दपार करणें "हाण्डे याचें पारपत्य जला-वतन करणें" (वाड-सनदा ७०).

ज़ल्लाद (पु०) [ अ० जल्लाद् ] फांशी देणारा, मारुग, निर्घृण "अम्मलदार हमदानी जलाद" (ऐटी ५।१०)

जलाल (पु०) [ अ० जलाल ] उग्रता; शक्ती, जुलूम, जोरावरी, कडक; उग्र. "जर रयतेवर हक्क करून दिधला तरी नूतन कानूमुळें रयतेवर जलाल होऊन रयत पीडा पावते, श्रमी होते" (मराआ २५)

जलील [ अ० .जलील् ] प्रकाशमान्, वैभवसम्पन्न. "नवाबाची दौलत बढुन

जलील झालियास आणखी जल देणें अथवा रोनक आणणें हा यखित्यार तुम्हाकडे आहे " (राजवाडे ५।२६)

**जलूस** (पु०) [अ० जुलूस] आरोहण, समारम्भ " मोठा जलूस जाहला " (ऐटि १।६५).

**जलूस-वाला**=श्रेष्ठाचें आरोहण (राजवाडे १८।५६)

**जलूश** (पु०) कीर्ति, अस्करा " माधवराव साहेब यांचे जरबेचा जलूश मोठा " (होके ४२)

**जलुशी** [अ० जुलूसी] राज्यारोहणापासून मोजण्यांत आलेला (शक)

**जलोह-खाना** (पु०) जिलौ-खाना पहा

**जव्हेरी, जोहरी** (पु०) [फा० जव्हरी] रत्नपारखी, जवाहिऱ्या

**जव्हर** (न०) [अ० जव्हर] विशेष गुण " यावरी मनुष्याचें जव्हर जाणणार असे शकस होणें दुर्लभ (ऐटि ३१७).

**जव-जव** [फा० जव्-जव्] यवयव, तिळतिळ, कणकण, थोडे थोडें " जव जव नूतन संपादावें व बळकट व्हावें " (मगआ २३)

**जवादी** (स्त्री०) [अ० ज़बाद्] गन्धमार्जारापासून मिळणारा सुगन्धी पदार्थ " जवाद्या मान्जराचा आण्ड... मिळाला तर...आम्हास पाठवून देणें " (राजवाडे १७।५२). "जवादी प्रसवती बिडाळी" (मुकेश्वर आदिपर्व ४१।८८). " जवादी-बिडाळाचे वृषण । मस्तकी खोंविती श्रीमन्त जन । रासभाचे लम्बायमान कर्ण । कोणी हातें मातके " (मुकेश्वर, सभापर्व ५।६०).

**जवान, ज्वान** [फा० जवान्] तरुण

**जवाँ-मर्द** [फा० जवान्मर्द] तरुण, दिल्दार, उदार.

**जवाँ-मर्दी** (स्त्री०) [फा० जवान्मर्दी] पराक्रम, शौर्य, औदार्य " कांही कि... ठाणी पादशाहीत गेलीं ती जवा...मर्दीनें घेतलीं " (मराचिथोशा ७४). "ह... जाच्या जुवामर्दीची शर्त जाल..." (खरे १।४४९७).

**जवानी, ज्वानी** (स्त्री०) [फा० जवानी] तारुण्य.

**जुवाब-सवाल** (पु०) जाब-स... " आपलें मार्फतीचा जवाब-सव... याजकरिता करार गुजरून ... असता सबुरी करण्यांत आली " (राजवाडे २२।६३)

**जुवार** (स्त्री० न०) [अ० जुवा...] सामन्त, नवाई, आजूबाजूचा प्रदे...

**जुवाहीर, जव्हार** (न०) [अ० जवाहि...] रत्नें मोत्यें.

**जुवाहीर-खाना** (पु०) रत्नभाण्डार.

**जशन** (पु० न०) [फा० जश्न्] स... रम्भ, उत्सव " पातशाहानी छ १... माह मज्कुरी जशन केला " (दिम... २।६०) " छ १७ तारखेस हजरतीं... कुर्सीची तयारी करून जशन केलें " (दिमरा २।१७४).

**जहन-नशीन** [फा० ज़हन्-निशीन् < अ० ज़हन् = आकलन शक्ती] श्रुत, माहीत " कुल् कैफियत आ मेहेर्बानास जह...-नशीन व्हावी म्हणोन तपशिलें कल... केलें असे " (खरे ७।३५७४).

**जहमत** (स्त्री०) [अ० ज़हमत्] श्र... श्रमी, आजारी. " राजा जहम... जहाला आहे " (सभासद ४२).

**हर** ( न० ) [ फा० झहर् ] वीष

**हरी** [ फा० झह्‌री ] विषारी.

**हागीर**; **जागीर** (स्त्री०) [फा० जागीर् ] राजाच्या सेवेसाठी सर्दारानें जें सैन्य पदरीं ठेवावयाचें त्याच्या खर्चासाठी तोडून दिलेला मुलूख; जायदाद. इनाम-जमीन

**हाज्** ( न० ) [ जहाझ् ] तारू.

**हान्गीर** ( पु० ) [ फा० जहान्गीर् ] जगज्जेता

**हान्दीद** [ फा० जहान्दीदा ] जग पाहिलेला, अनुभवीक. ' थोर उम्दा सर्दार व जहान्दीद होते" ( राजवाडे. २२।२५)

**हान्पन्हा** [ फा० जहान्पनाह् ] जगाचा रक्षणकर्ता, राजाचें एक सम्बोधन

**हान्बाज्** [ फा० जान्बाझ् ] शूर, जिवावर उदार, धाडशी, पुरुषी, रुत्या

**हान्बाजी** [ फा० जान्बाझी ] जिवावर उदार होऊन केलेला पराक्रम, शौर्य. " राघोपन्त सुभेदारास धरावें इतक्यात त्याणें जहान्बाजी करून किल्ल्यात पळून गेले " ( खरे ११५ )

**हाती** [ फा० ब-जिह्‌ति ] निमित्तें, कारणें. " जहाती भण्डारा " ( राजवाडे १५।१५३ )

**हालीम** जालीम, निकराचा " याची त्याची सरमिसळ होऊन जाहालीम तर्वार चालिल्या सुल्ताना कडील सर्दार मातबर दाहावीस जाया जखमी होऊन फौजेचें तोण्ड करवटलें " ( मदरु २।३ ).

**हूर** ( पु० ) [ अ० झुहूर् ] जाहिरी. " सर्कारचे वचनाची कायमी कशी हें आइन्दे जहुरांत येईल " ( राजवाडे १०।१६६ ).

**ज़ागा** ( पु० स्त्री० ) [ फा० जाय्-गाह् स्थळ, स्थान, वसतिगृह, काम, मामला; वाव " तो जागा सुरुङ्गानें बुरूज उडवून घेतला " ( चित्रगुप्त ८७ ). " आता मोंगलाचा मुलूख खावयास जागा जाहाला " ( चित्रगुप्त ८१ ).

**जागीर** ( स्त्री० ) जहागीर " कांही मुलूक जागीर देऊन उत्तम प्रकारें ठेऊं " ( मराचिथोशा २७ ).

**जाज़ती**, **ज्याद्ती** ( स्त्री० ) [ अ० झिया-दत्+ई ] आधिक्य, वढती, जुलूम, अधिक " कामाचा माणूस पाहून तैनात जाजतीनें हशमास करणें ती सर्कार्कुनानी करावी " ( सभासद ६० ). मिरासदार " जाजतीनें पुढेंच होऊन देश आपले हातून गेला हा प्रकार " ( चित्रगुप्त ३९ ) " ठाणी इकडील असता ज्याद्ती करून टिपूनें घेतली " ( राजवाडे ७।२१ )

**जाज़ती-आज़ार** ( पु० ) जुलूम-पीडा ( वाड-बाबा २।१३५ )

**जाज़ती-ज़लाल** ( पु० ) जुलूम. " यात्रेकरू आले आहेत यास कोणी कज्ज्या भाण्डण व जाजती जलाल करू नये " ( खरे ७।३७८६ )

**जाज़म** ( न० ) [फा० जाजिम्] बिछाईत, ताम्बड्या खारव्यास अस्तर लाऊन केलेली बिछाईत

**ज़ात** ( स्त्री० ) [ अ० झात् ] स्वतः "भावाभावांत कटकट लाऊन दिली आपण तशाशबीनी करितात, असें जातीकडे येतें " ( राजवाडे ५।१५९ ) "आता मल्हार नाना यांचे जातीवर आहे " ( ऐटि १।२५ ).

**ज़ात-इनाम** ( न० ) [ ∠ अ० झात् ]

वंशपरम्परा नव्हे तर स्वतः पुरतें मिळालेलें इनाम.

**जात-मुचलका** ( पु० )[ अ० ज्ञात्, तु० मुच्लका-मुचल्का ] स्वतःच्या मुटके साठी न्यायाधिशापुढें लिहून दिलेला करार नामा.

**जात-मुबारक** ( स्त्री० ) "खुद्द श्रीमन्त "सर्कारचे व जात-मुबारकेचे लक्ष सोडून जे असतील त्यांचा बन्दोबस्त मनोदया-नुरूप केला जाईल" (राजवाडे ७।२९).

**जातीनें**–खुद्द, स्वतः, स्वाङ्गें

**जादा, ज्यादा** ( पु० ) [ अ० झियादा ] अधिक, पुरवणीपत्रक.

**जादा-तलबी** ( स्त्री० ) [ फा० झियादा-तलबी ] हांव, फाजील तगादा "स्वरा-ज्याचा अम्मल वाजवी मामूलप्रमाणें देत जावा, ज्यादा-तलबी न करावी" ( राजवाडे ७ खलप २।११३ ).

**जादू** ( स्त्री० ) [ फा० जादू ] इन्द्रजाल, माया, चमत्कार, चेटूक

**जादूगार, जादूगीर** (पु०)[फा० जादूकार–जादूगर] जादू करणारा, चेटक्या, मोहनी टाकणारा

**जादूगीरी** ( स्त्री० ) [ फा० जादूगरी ] चेटूक, मोहनी, चेटकी "जादूगिरी नजर-बन्दीने दृष्टी फसते पण कार्कुनी कल-म्बन्दीनें सृष्टी फसते" ( गडकरी, राज-सन्यास १८ )

**जान** ( पु० ) [ फा० जान् ] जीव, प्राण, त्राण "वजीर खानासी बाण लागला, ह्योत जान सोडिली" ( साने-पयाव ५५ ) "शेवटीं गाडर जान बचावून पळाला" ( दिमरा १।३८ ) "जान विकत नाही असे परम सङ्कट आहे" ( राजवाडे ३।१७०) "त्याचे ज्यानास व मालास व हुर्मतीस सबाह्य वाकडें होणार नाही" ( राजवाडे ७।८ ) "स्वामी सेवेवर जीव-जानाविशी हजर आहे." ( ऐट्री ७३ )

**जान-गिरी** ( स्त्री० ) प्राणहरण "तेथें युद्ध प्रसङ्ग होऊन तुमची जान-गिरी होईल" ( वाड-शाळ ११४ )

**जानी** [ फा० जानी ] जिवलग ( दोस्त )

**जानीबैन, जानबैन** [ अ० जानिबैन् ] तर्फेन, दुतर्फा "जानीबैन जुदागी नाही" ( साने-पयाव ४८४ ).

**जाफत, ज्याफत** ( स्त्री० ) [ अ० झिया-फत् ] आतिथ्य, मेजवानी, नजर "पाचशे रुपये नवाबानें जियाफत्-मेज-वानी पाठविली ते सेवकास दिधली" (राजवाडे १।४३) "सदाशिव रड्डी यांनीं साहेबज्यादे यास ज्याफत व नजर केली" ( राजवाडे ५।४२ ).

**जाफरा** ( पु० ) [ अ० झअफरान् ] केशर

**जाफिशानी** ( स्त्री० ) [ फा० जान्-फिशानी ] निदानीची मर्दुमकी, जरा-बाजी, जिवावर उदार होऊन सेवा. "मुराराव घोरपडे यांही बहुत जाफिशानी केली" ( राजवाडे १।४५ ) "हे कदर आपण मनात धरावी की सर्कार चाकरीवर जाफिशानी करितात किंवा त्याचें पोट भरत नाही म्हणून मेहनत करीत फिरतात" ( दिमरा १।६२ ). "नोकर खाविन्दाचे कामावर ज्यांफिशानी करून चाकरी करितो त्या नोकराचे मुलाची सर्फराजी खाविन्दानी न केलियास मग खाविन्दी ती काय?" ( राजवाडे ७।१५७ )

**जाब** ( पु० ) [ अ० जवाब् ] उत्तर, म्हणणें.

**ज़ाब-साल** (पु०) [अ० जवाब्-सुआल्] प्रश्नोत्तर, सम्भाषण, साङ्गणी, तह " तेव्हां प्रसङ्गास सख्त ज्वाब-स ल कोणी न करीन " (राजवाडे १३।१०)

**जा-बजा, ज्या-बज्या** [फा० जा-बजा] स्थळोस्थळी, ठिकठिकाणी " ऐशा ताकिदा जा-बजा पाठवाव्या " (खरे ७।३५७५) " नाकेबन्दी ज्याबज्या केली " (राजवाडे ५।३६).

**ज़ाबत, ज़ाबीत** (पु०) [अ० ज़ाबित] अधिकारी, मुख्त्यार " जोगेन्द्रगीर मानभाऊ जाबती कमलनैन सेकीन सम्मत निम्म " (राजवाडे १५।१७२)

**ज़ाबता** (पु०) [अ० ज़ाबिता] नियम, बन्धन, यादी " जाते समयी कुल लश्करचे लहान थोर लोकाच बिशादीचे जाबते करावे " (सभासद २२).

**ज़ाम, जाम्ब** (पु०) [फा० जाम्] पेला " फक्त एक रुप्याचा जाम्ब पदरार्शी बान्धून घेतला " (माप्र ११६)

**जामगी** (स्त्री०) [फा० जामगी] बन्दूक डागण्याचा तोडा, बत्ती

**ज़ामदार** (पु०) [फा० जामदार=परि-धान करावयाची वस्त्रे धन्यापुढें कर-णारा] वस्त्रागार व रत्नागार यावरील अधिकारी

**ज़ामदार-खाना** (पु०) वस्त्रागार व रत्नागार " रजईचा मज्कूर लिहला तर प्रस्तुत जामदारखान्यात शाल नाहीं " (पारसनीस-ब्रप ८).

**जामा** (पु०) [फा० जामा] अङ्गरखा

**ज़ामा-निमा** (पु०) [फा० नीमा= आंतली बण्डी] सारा पोशाख.

**ज़ामीन, ज़ामन** (पु०) [अ० ज़ामिन्] जिम्मेदार, हमीदार. " स्नेह्यासाठी पदरमोड कर परन्तु जामीन होऊ नको" (अनन्तफन्दी ६०)

**जामीनकी** (स्त्री०) हमी, जबाबदारी

**ज़ामीन-तलब** (स्त्री०) जामिनाची मागणी "यानिमित्ते साहेबाच्या स्वारांनी जामीन-तलब केली, त्याजवरून मशा-र्निल्हेस आपण हजीर-जामन असू " (राजवाडे १२।१६७)

**ज़ायदाद** (स्त्री०) [फा० जाय्-दाद्] सैन्याच्या खर्चास लाऊन दिलेली जागीर " नबाब नजबखान यांनी मिर्जा सफीखान यास मेरट वगैरे अकरा महाल जायदाद दिली होती" (दिमरा १।१०१) " बारा पर्गणे तुम्हांस जायदादी सरन्जामात दिले आहेत " (दिमरा १।२१२).

**ज़ायबन्दी** (<अ० ज़ाइअ) बुसावलेला, इजा झालेला, निरुपयोगी.

**ज़ाया** [अ० ज़ाइअ] नादुरुस्त, घायाळ, निरुपयोगी, बिघडलेला "नळ पाण्याचा जागा जागा जाया झाला आहे" (वाड-समा १।३४) ' शेवटी हिन्दूस हिन्दू मिळून काम जाया करितील " (सभासद ३२).

**ज़ाया-ज़खमी** = घायाळ "परन्तु कोणी जाया-जखमी जालें नाही " (खरे ८।४३६०).

**ज़ारत, ज्यारत** (स्त्री०) [अ० ज़िया-रत्] पवित्रस्थानास भेट " दर्गाहास जारत करून " (दिमरा १।११८). " पिराची ज्यारत करून " (दिमरा १।२४७)

**जारी** [अ० जारी] चालू, सुरू, (स्त्री०) कसोशी " हमेशा खत किताबतीचा सिल्सिला जारी असावा " (खरे ७।३५

६४). "निजादास्त जारी केली आहे" "त्याजकडे बोलणें चालणेंही जारी आहे" (राजवाडे ५।१८९)

जारीनें-ज़ोरात, वेगानें, कसोशीनें

जालन्दाज पाश टाकण्यांत कुशल, कपटी

जालमी (स्त्री०) [फा० झालिमी] जुलूम "याप्रमाणें जालमी व जलालीची चाल अलफखानाची" (राजवाडे ७।१५०)

जालीम, जालम [अ० झालिम् =क्रूर] उग्र, प्रखर, जहाल, जलाल "दोघेही फर्ते नामी सिपाई जालम असे निवडले" (भाइसम १८३४ अहवाल ९२)

जावर्दा-आवर्दा (पु०) [फा० आवर्दा =आणिलेला] निर्यात-आयातीचा माल.

जास्त; जास्ती [अ० ज़ियादा + ई] अधिक, फाजील, जादा

जास्ती-जलाल (पु०) जुलूम, "जास्ती-जलाल." (खरे ७।३७८८).

जासूद (पु०) [अ० जासूस = हेर] निरोप, टपाल पोहोंचविणारा, हर्कारा.

जासुदी (स्त्री०) जासुदानें आणिलेली बातमी.

जाहली (स्त्री०) [फा० जाहिली] मूर्खपणा. "इतक्यानें दाय-सलाबत माठी होती ते मल्हारराव याचे ज्याहेलीमुळें हे खराबी" (राजवाडे ७ खलप २७).

जाहलीयत (स्त्री०) [अ० जाहिलीयत्] मूर्खपणा. "सदासर्वदा अयशामध्ये शर्शाय (? सर्शार = तर) असोन दर्बार न करिता जाहलीयत करावी हे वर्तणूक राजास युक्त नाहीं" (जोरा १०६)

जाहीर [अ० ज़ाहिर्] व्यक्त, प्रसिद्ध, सर्वश्रुत, माहीत "ते खबर जाहिर हाऊन" (राजवाडे १५।२७४) "हे खबर त्यारो पादशाहासी जाहीर जाहाले' (इम १३).

जाहिराना जाहीररीतीनें, जाहिरी, जूहर. "परन्तु जाहिराणा तर यादीप्रमाणेंच कबूल करावें म्हणतील" (राजवाडे १२।१२४) "अब्दालीकडे साफ जाहिराना व अन्तःस्थें कळवावें की" (राजवाडे ११२८१) "ही गोष्ट आपणास कळावी म्हणून लिहिलें आहे; जाहिराण्यांत आणू नये" (खरे ८।३९२५)

जाहिरात (स्त्री०) [अ० ज़ाहिरात् अनेक व० ज़ाहिर्चें] प्रसिद्धीपत्रक, प्रसिद्धपणें. "जाहिरात अगर अन्तरगती या गोष्टीस त्याचें अनुमत नसावें" (राजवाडे १२।१२३)

जाहिरी (स्त्री०) [फा० ज़ाहिरी] प्रसिद्धी, जहूर. "एक-सुखनीपणाची नेकी व खुबी सर्व टोपीकरांत जाहिरीस येई तें करणें वाजीब व लाजीम आहे" (राजवाडे १०।२८०). "पत्रें येतात, मग जाहिरीची किंवा, खरें काय असेल तें असो" (राजवाडे ५।१३३). "जाहिरीत (=बाह्यतः) बहुत स्नेह दाखवून" (दिमरा २।९४)

जाहीरणें उघड होणें "अथर्वण खोटा जाहीरला" (राजवाडे ८।४३).

जाहीर-खबर (स्त्री०) [मराठी समास] जाहिरात

जाहीर-दारी (स्त्री०) [फा० ज़ाहिदारी] बाह्य देखावा, बाह्य सलोखा, जाहिरी "जाहीर-दारीनें सफाई ठीक नाही, दिलापासून साफ व्हावें" (राजवाडे ५।१६७) "सदाशी आपसांत चित्तशुद्धता नाहीं, जाहीदारी मात्र परस्परें आहे" (दिमरा १।३१८) "अद्यापि मस्लतीचें वर्तमान जाहीदारीत आलें नाही"

( द्विमरा १।२०९ ) " जाहीरदारी खातरी करून"=बाह्यतः दिलासा करून ( द्विमरा २।१७७ )

**जाहीरनामा** ( पु० ) प्रसिद्धीपत्रक ( विशेषतः सर्कारी ).

**जिकीर** ( पु० स्त्री० ) [ अ० झिक्र्= स्मरण ) प्रश्न, गोष्ट, कटकट, घासाघीस " लढाइची गोष्ट लढाईत राहिली त्याचा जिकीर आता कशास पाहिजे" ( राजवाडे ५।१२ ) " हल्ली ज्या समयीं इङ्ग्रजाचा जिकीर निघतो " ( द्विमरा १।९३ ) जिकीरीस येणें ( मराचिथोशा ६२ )=हैराण होणें, मेटाकुटीस येणें. जिकिरीची उत्तरें ( पाब ३२ )=नैराश्याची भाषणें " झिकर " ( राजवाडे ७।१५३ )

**जिक्क** [ अ० दिक्र ] त्रस्त, हैराण "आमचेंही माणूस जिक जिक जाहले" ( राजवाडे ६।४९७ )

**जिग-जिग** ( स्त्री० ) [फा० जिक् जिक्= ओरड ] टकटक, किटकिट, त्रास

**जिगर** ( पु० ) [ फा० जिगर् ] यकृत्, हृदय. " तुम्हावरावर आम्ही आपला जिगरच दिला आहे " ( राजवाडे ६।३८२ ).

**जिद्द; जीद** ( स्त्री० ) [ अ० जिद्द ] कसोशी, निकड, निकर, हट्ट, आग्रह; भाण्डण. " दुर्गकर हिमतीनें झुञ्जत आहेत, परन्तु हैदरखान जिद्दीस आला आहे " (खरे ६।३०२९ ) "थोडक्यासाठीं जीद करावी तर मातबर काम तें पुढें नासेल " (खरे ६।३३२८ )

**जिद्दखोर**=आग्रही, हट्टी, भाण्डणखोर

**जिनगर** ( पु० ) [ फा० झीन्-गर् ] जीन, खोगीर तयार करणारा.

**जिन्हार** [फा० झिन्हार् ] बिल्कूल; हर्गिज " करारास जिन्हार कसूर येणार नाहीं " ( साने-पत्रांव ४८४ ).

**जिनगी, जिन्दगी; जिनगानी; जिन्दगानी** ( स्त्री० ) [ फा० झिन्दगी-झिन्दगानी ] जीवित, जन्म, आयुष्य, संसार, निर्वाह, मिळकत, इस्टेट. " पादशहाची घर-जिनगानी ( = खासगी मत्ता ) समग्र लुटून " ( खरे ८।४२२४ ). " उपरी कोणत्या सुखें जिन्दगानी करावी " ( खरे १।१७८ ) " बहुत तज्विजेनें जिन्दगानी करीत आहों " ( खरे ७।३५७९ )

**जिन्द** ( स्त्री० ) जिद्द " जिन्द वाढविल्यास कामास येणार नाही " ( पाब १८ ).

**जिन्द** ( पु० ) [ अ० जिन्न्-अग्निपासून उत्पन्न झालेला प्राणी ] मुसल्मानांचें भूत

**जिन्नस** ( पु० स्त्री० ) [ अ० जिन्स ] जात, प्रकार, वस्तू, चीज. एक जिन्सी =एकाच वस्तूचा, जातीचा

**जिनस-अज्नास** ( स्त्री० )[अ० अज्नास्= अनेक व० जिन्सूचें ] माल, अस्बाब. " सर्व जिनस-अज्नास जर-जवाहेर ब्रिजलाल नागपुरास घेऊन जाऊन " ( राजवाडे ७ खलप ११३ ) "मशार्निल्हे या जिन्नस-अज्नाशच्या तलाशांत शोधांत आहे " ( ऐटि ३।६५ )

**जिनसाना** (पु०) अस्बाब; जकिरा माल. " तेथें सर्कारचा जिन्साना आहे त्याची मोजदाद त्यास देऊन पावती घेणें " (राजवाडे १२।१३९). " जवाहीर सिरोपाव वगैरे जिनखाना पाठविला " ( जोरा ८ ).

**जिनशी; जिन्नस-खाना** (स्त्री०) कोठार. "तीन तोफा व बारूदचे पेटारे बाग आणिले होते ते जिनशीत दाखल करविले" (राजवाडे ५।१९४) "जिन्नस-खाना" ( वाड-बाबा २।४२ )

**जिना** ( पु० ) [ फा० झीना ] सोपान, दादर.

**जिम्मा** ( पु० ) [ अ० झिम्मा ] भार, जबाब्दारी, पत्करलेलें काम "मसलत ठरावी त्याप्रमाणे आपलाले जिम्यावर-जावें" ( साने-पयाव २३५ )

**जिमती** हमीदार "माझें नावें पत्र जिमती, खातर्जमेचें पाठवावें की माळव्यातील महालास पुढें उपद्रव लागणार नाही" ( मद्बा २।३३ )

**जिम्मेदार** ( पु० ) [ फा० झिम्मा-दार् ] जबाब्दार

**जिम्मेदारी** ( स्त्री० ) [ फा० झिम्मादारी ] हमी, जबाब्दारी

**जिमेनीस, जम्नीस** " जिमेनीस याणी पोते, जामदारखाना, कोठी, बाजार वगैरे पैदास्ती कमावीस जमा याजवर दखलगिरी करावी" (वाड-सनदा १२६)

**जियादा** [ अ० झियादा ] अधिक, विशेष. "जियादा बजुझ्-शौक चे निगारुत्त आयद् अय्याम कामरानी दाम बाद्" =विशेष प्रेमाव्यतिरिक्त काय लिहिलें जाई ! सुखाचा काळ अक्षय असो ( साने-पयाव ३८७ )

**जियारत** ( स्त्री० ) जारत पहा "निजा-मुद्दौला शाह मुसाफर याचे दर्गांत जाऊन जियारत ( प्रार्थना ) केली" ( राजवाडे १।१८३ )

**जिराईत, जिरायत; जिरात** ( स्त्री० ) [ अ० झिराअत् ] लागवड ( धान्याची पावसाच्या पाण्यावर होणारी )

**जिरात-खाना** ( पु० ) [ फा० झिरिह्= चिल्खत ] शस्त्रागार पहा ( वाडबाबा २।८२ ) जिरातखान्याच्या सदरांत शस्त्राची नामावळी आहे

**जिरे** ( न० ) **जिरी** ( स्त्री० ) [ फा० झिरिह् ] सांखळीचें चिल्खत " जरीचे झगियाचे अन्तर्भागी नर्वरी बारीक कडियाची लोखण्डी जिरे" ( चित्र-गुप्त ११२ )

**जिरे** ( न० ) [ फा० झीरा ] मसाल्यांत घालण्याचा एक रुचिकर पदार्थ

**जिरेगार** ( पु० ) [ फा० झिरिह्-गर् ] चिल्खत तयार करणारा.

**जिरे-टोप** ( पु० ) शिरस्त्राण

**जिल्काद** ( पु० ) [ अ० झील्कअदा ] अरबी वर्षाचा अकरावा महिना.

**जिल्हई** ( स्त्री० ) [ फा० जला+ई ] तकाकी, उजळा, पदार्थ गुळगुळीत व चकचकीत करण्याची क्रिया

**जिल्हा** ( पु० ) [ अ० झिलअ ] प्रान्ताचा भाग, पर्गणा.

**जिल्हे** ( स्त्री० ) [फा० जिल्वा] तेज "देव ब्राह्मणाची मर्यादा नवाब बहादूर फार करितात, म्हणोनच दिवसें दिवस दौल-तीस जिल्हे व रौनक आहे" ( राजवाडे १६।५३ )

**जिल्हेज** ( पु० ) [ अ० झील्हिज्जा ] अरबी वर्षाचा बारावा महिना

**जिलीब** ( स्त्री० )[ फा० जिलव् =शृङगारून शोभेसाठी मिरवणुकीत चालविलेला घोडा, जिलवी = लवाजमा ] स्वारी; मिरवणूक, लवाजमा जिलबीस=स्वारीत पुढें जिलबीचा घोडा=कोतवाली घोडा

**जिलोह** ( पु० ) [ अ० जिल्वा =भपका ] लवाजमा, थाट, समारम्भ "त्यास छत्राची व जिलोहाची तयारी जलदीनें

करून पाठवावी " ( दिमरा २।१५० ) "बहुत जिलोहानें" (दिमरा) = मोठ्या इतमामानें

**जिलौखाना** ( पु० ) समारम्भाचें स्थान, दर्बार-दालन ( राजवाडे ५।३६ ) "नबाबानी हवेलीचे जलोह-खान्या-पुढे एक तोफ ठेविली" ( राजवाडे ५।३२० )

**जीन** ( न० ) [ फा० ज़ीन् ] खोगीर, पलाण "जडित जीन नया पूर्ण" ( मुक्तेश्वर-सभापर्व १४।७८ )

**जीन-बन्द** खोगीर वगैरे करून तयार

**जीन-बन्दी** ( स्त्री० ) खोगीरें चढवून तयारी, मुस्तेदी "शिन्यान्या लष्करांत आवइ पडली त्याजवरून तेथें दोन प्रहराच जीन-बन्दी जाहली " (खरे ७।३४९८ ) स्वारी "पञ्चगङ्गेच्या पाण्यावर जीन-बन्दीनिशी राहिली ' ( खरे ९।४६७० )

**जील सुभानी** [ फा० ज़िल्लि-सुब्हानी = ईश्वराची छाया ] पादशहाची पदवी "हजरत जलि-सुभानी याणी आज्ञा केली जे" ( राजवाडे ६।६२७ )

**जुज़्दान** ( न० ) [ फा० जुज़्दान् ] सुटे कागद ठेवण्याची वही "जुज्दान देखील आणिलें त्यात दबार-खर्चाची यादी " ( खरे ०७१ )

**जुज्वियात** [ अ० जुज़्वीयात् ] किरकोळ गोष्टी, तपशील "आम्हाकडील जुज्वि-यातचे फडचे करून द्यावे " ( राजवाडे ५।११ )

**जुज़बी, जुज्वी** [फा० जुज़्वी∠अ० जुज़्इ ] साधारण, किरकोळ, क्षुद्र " यासि जुज्वी पीक आलें " ( राजवाडे १८।३१०).

**जुज़्रसी** ( स्त्री० ) [ फा० जुज़्रसी ] बारीक चाकशी " शहरचे दर्वाजे तीन चार खुले, तेथें गाडदी ठेऊन येणा-जाणा-न्याची जुज्रसी बहुत आहे " ( राज-वाडे ५।९९ )

**जुदा** [ फा० जुदा ] निराळा, विभक्त

**जुदाई, जुदागी** ( स्त्री० ) [ फा० जुदाई ] वेगळीक, निराळेपणा, अन्तर "पण्डित प्रधान व नबाब निजाम याचा तरिका ( = सलूक, वर्तनक्रम ) एकलासीचा कादमापासोन चालत आला, हर्बाबें त्यासी जुदागी नाही " ( राजवाडे १०।१९५ )

**जुब्दतुल-अमासील वल एक्रान** [ अ० ज़ुब्दतुल अमासिल् वल अक्रान् ] थोरात व समवयस्कांत श्रेष्ठ ( राजवाडे २०।२१४ )

**जुब्दतुल एक्रान** [अ० ज़ुब्दतुल अक्रान्] समवयस्कांत, स्नेह्यात श्रेष्ठ ( राजवाडे १५।११२, १५।२।७ )

**जुबा** ( पु० ) [फा० जुबा ∠ अ० जुब्बा] सर्वांत वर घालण्याचा पायघोळ झगा " जुबा मोठ्या पट्टीने मश्रूचा " ( ऐति ३।५० )

**जुम्ला** ( पु० ) [ अ० जुम्ला ] सवाशे बार्गीर अथवा शम्भर दीडशें पायचे लोक यांची तुकडी, समाइकी एकंदर जमीन " हईसेड तो जुम्ल्यांत " ( राजवाडे १०।२५० ) " नाकिर्दी असेल जुम्ला पैकी । ते किर्दी करावी निकी । इस्ता वेनि चढेल कौतुकी । जमा धरणें " ( मेस्तक-पुस्तक लेखकाधिकार ११५)

**जुम्लेदार** ( पु० ) जुम्ल्यावरील अधिकारी

**जुमानणें** [ ∠ फा० गुमान् ] गुमान धरणें, पर्वा ठेवणें, गांठणें.

**जुर्माना** ( पु० ) [ फा० जमांना = धनदण्ड < अ० जुर्म = दोष ] धनदण्ड, दण्ड, तावण.

**जुरत** ( स्त्री० ) [ अ० जुर्अत् ] धैर्य, विशाद; शौर्य "मुम्बईवाले याची काय जुरत की कलकत्तेकर ठराविनील त्यास तफावत करितील !" ( खरे ७।३५६९ ) "चिद्-नूर जुरतीनें घेऊन इङ्ग्रज हत्यार ठेऊन कौल घेऊन बाहेर निघाले ते कैद केले" ( साने-पयाव २२४ ) "काय जुरत यमान्या बाला, पुढें शिरलु ?" ( रामजोशी १०५ ).

**जुरत-दार, जुरती** = धैर्यवान्, शूर

**जुरत-मेहनत** ( स्त्री० ) धैर्याची कोशीस "पूर्वी पासोन जो कोणी जुरत-मेहनत करीत आला आहे त्यास मुलखास व खजान्यास व फौजेस कमी नाही" ( दिमरा ११३४ )

**जुरा** ( पु० ) [ अ० जुर्रा ] ससाणा, एक शिकारी पक्षी "बाज व जुरे" ( बाड-समा १।११८ )

**जुल्कद्र** [ अ० जुल्-कद्र ] प्रतिष्ठावन्त "जुल्कद्र कृष्णराव नारायण" ( राजवाडे १९।३०५ )

**जुलमी, जुल्मी** [ अ० जुल्मी ] जुलूम करणारा, अन्यायी

**जुलाब** ( पु० ) [ अ० जुल्लाब ] रेचक, रेच

**जुलूम** ( पु० ) [ अ० जुल्म् ] परपीडा, बळजबरी, बलात्कार, जाजती, कमाल

**जुलूम-जबरी** ( स्त्री० ) बलात्कार, जुलूम

**जुलूम-जास्ती** ( स्त्री० ) जुलूम ( राजवाडे २०।१२० )

**जुलूस** ( पु० ) [ अ० जुलूस् ] राज्यारोहण, समारम्भ, थाट, वैभव "तिकडून दीडप्रहर रात्रीस मोठे जलुसानें फिरङ्गयांमहवर्तमान शहरांत आले" ( राजवाडे ११२७ )

**जुवां-मर्दी, जुमामर्दी** ( स्त्री० ) जवांमर्दी, शौर्य

**जूज** [ अ० जुज्अ ] जुज्वी, किरकोळ, क्षुद्र "जूज कामाकरितां आपआप ल्यांत नाखुसी राखणें ठीक नाही" ( राजवाडे १९।१० ) "जूज मुकद्-मियावरून दीर्घ कलह प्राप्त होता" ( साने-पयाव ८९ )

**जूद** [ फा० ज़ूद् ] लौकर, त्वरेनें, जलद. "जूद चेनापट्टण तालुक्यांत जाणें होय ते करावें" ( राजवाडे १९।७३ )

**जूदतर** [ फा० ज़ूद्तर् ] विशेष लौकर "जूदतर खचाची मदत-इम्दाद् पोक्ता ऐवज देऊन रवाना करून पाठवावें" ( साने-पयाव ३८७ )

**जेगा** ( पु० ) [ फा० जीघा ] पागोट्यावर बान्धण्याचा एक रत्नालङ्कार. "वर्कड सर्कारचा सरन्जाम आला होता त्याप्रमाणें जेगा व शिरपेंच दिला" ( खरे ८।४००० ).

**जेज़या** ( पु० ) [ अ० जिझ्या ] गैर-मुसल्मानांनी द्यावयाची डोईपट्टी, जिजया पट्टा "आलमगीराचे कारकिर्दींत यज्ञोपवीतास साडेतीन रुपये जेजया बसून, ओलें अन्न विकावें सर्वांनी द्यावें हे नौबत गुज़रली" ( ऐटी ११९८ )

**जेज़ालन्दाज** ( पु० ) जेजाल्याचा मारा करणारा ( वाइ-वाचा २।७५ )

**जेनवा** (?) जेनवा ( Genoa ) येथाल. "जेनवा फिरङ्गी" (चित्रगुप्त १११)

**जेब** ( पु० ) [ फा० जेब ८अ० जैब ] खिसा. "बडोद्यावर जाण दोन दिवस तहकूब करावें, ते आपले जबांत आहे" (मदवा १।१० ) "लाखोटा फोडून पाहिला आणि आपले जेबात ठेविला" ( राजवाडे १०।२६५ )

**जेब–व–जीनत** ( स्त्री० ) [ फा० झाब्–व–झीनत् ] शोभा "याचे येण्यात रौनक अधिक होइल, जेब व जीनत येइल" ( राजवाडे ७।११४ )

**जेर** [ फा० झेर् ] चीत, पराभूत, हस्तगत, त्रस्त, हैराण "स्थळ जेर करावे म्हणोन" ( सभासद ५३ )

**जेर–जप्त** हस्तगत, स्वाधीन "पाण्यांत गड वसविला म्हणजे दुर्या जेरजप्त आहे" ( चित्रगुप्त ८७ )

**जेर–दस्त** [ फा० झेर्दस्त ] कारकीज, जरजप्त "ममताइ न्शागीर्दांणा इणें तमाम प्रगणा जेरदस्त केला" ( एकनाथी अर्जदास्त, राजवाडे ८ उपप्रस्तावना २६ )

**जेरबन्द** ( पु० ) [ फा० झेर्–बन्द ] जीन आवळून धरणारा घोड्याच्या पोटाखालून जाणारा पट्टा, चाबूक, फटकारा "ती राण्ड मुरळीत चालत नाही, याजकरिता चार जेरबन्द मारिले पाहिजेत" ( खरे ७।३७०३ )

**जेबार** [ फा० झेबार् ] त्रस्त, हैराण, खर्चाखाली आलेला "तेथें जाऊन व्यर्थ जेबार व्हावे, वरकड अर्थ नाही" ( दिमरा १।२८७ ) "इङ्ग्रेज श्रीमन्तांस जेबार करितात व जङ्गलांत गुल्जार करून स्वस्थ आहेत" ( दिमरा १।४२ )

**जेरी** ( स्त्री० ) दुबळता, पडती, हैराणी. "सारांश फिरङ्गी यांची जेरी, श्रीमन्तांची जदरी असें सोमवारचें वर्तमान आहे" ( राजवाडे ४।९८ )

**जेहन–नशीन** [ फा० झिहन्–निशीन ] श्रुत, मालूम "अक्षरशः मजकूर नबाब समसामुद्दौला बहादूर यांसी पत्रें वाचून दाखवून जेहन–नसीन केला" ( राजवाडे १।११४ )

**जैफ**, जयफ, जईफ [ अ० झइफ् ] वार्धक्याने क्षीण, अशक्त

**जैफी**, जयफी ( स्त्री० ) [ फा० झइफी ] वार्धक्य "जयफी नवाबाची" ( राजवाडे ५।८७ )

**जैल** [ अ० झील ] मायना, सदर्हू यमुजीब जेल = पंढ लिहिल्याप्रमाणें ( इए ५।१७ )

**जोडा** ( पु० ) [ फा० जाराब् ८ अ० जोराब् ] पादत्राण, पायपोस

**जोर** ( पु० ) [ फा० झोर ] शक्ती, सामर्थ्य; जोर करणे = बळ खर्चून उठाव करणे जोर काढणें = सर्व शरीर ताठ पायांच्या व हाताच्या तळव्यावर तोलून वरखाली करणे जोर मारणें = अचाट प्रयत्न करणे

**जोर–बेजोर** जोरावरीनें, जबरदस्तीनें "इङ्ग्रज घांट चढोन येऊन जोरबेजोर हासकट्याचें ठाणें घेतलें" ( खरे ९।४४५४ ) "प्रधानांच्या फौजेनें बदामीचा किल्ला जोरबेजोर फत्ते केला" ( खरे ८।४०९९ ) "जोर–बेजोर सल्ला करवावा, नच जाहलियासी प्रान्ताची बाकी ठेवीत नाही" ( खरे ११।५८९२ )

**ज़ोर** ( पु० ) [ अ० ज़ोर् ] ज़ुलूम

**ज़ोर-ज़बरी** ( स्त्री० ) ज़ुलूम

**ज़ोर-तलब** ( स्त्री० ) बलात्कार, जरब "त्यापेक्षां अम्मल जोरतलबीचा मरू करावा" ( मराचिथोशा ७७ ) "जोर-तलबेनें ऐवज शब्द याना आणिला म्हणून वार्ता आहे" ( खरे ९।४९८४ )

**ज़ोर-तलबी** मग्रूर, पुण्ड "कोठें जोर तलबी महाल असतील, हरामखोरास तम्बी पोहोंचावून पैसा वसूल करून देणें" ( मदचा १।११८ ) "या प्रान्तीं कमाविसदार नाहींत, जोर तलबी मुलूख" ( सानें-पयाव ७४ )

**ज़ोर-कस; ज़ोर-दार**=ऊर्जस्वल, सामर्थ्य वान्

**ज़ोरा** ( पु० ) जबरी, सत्ता

**ज़ोरावणें** बळावणें

**ज़ोरावर** [ फा० ज़ोरावर् ] समर्थ, बल वान् 'ते जोरावर आहेत ते जुलूम करितील" ( राजवाडे १६।१० )

**ज़ोरावरी** ( स्त्री० ) **ज़ोरवा** ( पु० ) बळावणी, पाठबळ, जुलम "आपणा-वरी जोरावरी करिताता ( राजवाडे २०।४५ )

**ज़ोरी** ( स्त्री० ) जबरी, पुण्टावा "किळे-करी जोरी कारतील तरी नवा लोक मेळउनु सडगीनाती करूनु सर्तीसी जाब देणें" ( राजवाडे १६।०४ ) बळ-जोरी ( स्त्री० ) जुलूम "बळ जोरीनें आला तो शिपायी कामाचा नाहीं" ( खरे १।१८० )

**जोहर, जोहार** ( न० ) [ अ० जव्हर् ] रत्न "अङ्गावर जोहार फार खुलले। वर्नी जणु पळसतरू फुलले" ( होनाजी-बाळ १३५ )

**जोहरी, जोहारी** ( पु० ) [ फा० जव्हरी ] जव्हेरी, रत्नपारखी. "जैसा रत्नामाजी जोहारी। रत्न पारखी आपुलें" ( मुक्ते श्वर आदिपर्व ४१।१०। )

**ज़ौजा** ( स्त्री० ) [ अ० ज़ौजा ] पत्नी अ जोजे ब म्हणजे बची पत्नी अ

## झ

**झक** ( स्त्री० ) [ फा० दक् ज़दन् ] भीक झक मारणें =भीक मागणें, अनाठायी काम करणें, बोम्बलणें "मार्गे ( = मेल्यावर ) दौलत. किल्के स्वामीचे स्वामी घेतील कर्जदार झक मारीत राहतील।" ( खरे १।१७७ )

**झगा, झबा** ( पु० ) [ ८ फा० जुया ८ अ० जुब्बा ] पायघोळ झगा

**झबलें** ( न० ) लहान मुलाचा झगा

**झान्ज** ( स्त्री० ) [ फा० सञ्ज ] वाटोळा चपटा व खोलगट असा काशाचा वाजणारा पत्रा दोन झान्जा एकावर एक आपटून वाजवितात

**झुल्फ** ( न० ) [ फा० ज़ुल्फ् ] कानशिला वर अगर कानावर पडणारा केसगुच्छ

**झोक, झौंक** ( पु० ) [ अ० शौक् ] डाम डौल, दिमाख

## ट

**टञ्चाई** ( स्त्री० ) दुर्मिळता, महागाई, तङ्गचाई पहा

**टप्पा-गुजरा** ( पु० ) [ फा० तप्पा = उन्चवटा ] धम्धमा ( मगाआ ३६ )

**टर्बूज** ( न० ) [ फा० तर्बुज़ ] एक प्रकारचें फळ

## ड

**डफ** ( पु० ) [ फा० दफ़ ] माठी टिमकी

**डबा** ( पु० ) [ फा० दब्बा ] करण्डा

**डबीर** ( पु० ) [ फा० दबीर ] लेखक, कार्कून, चिटणीस

**डाग** ( पु० ) [ फा० दाग़ ] भाजल्याची खूण, कलङ्क

**डागणे, डाग देणे** = भाजणे, तापलेल्या वस्तूनें चटका देणें, सर्वस्ती देणें

**डागडुजी, दागदोजी** ( स्त्री० ) [ फा० दोख़् = शिव, टाक मार ] दुरुस्ती, मरामत

**डाव** ( पु० ) [ फा० दाव् ] खेळांत पडलेले दान, मोहऱ्याची हालचाल, हेत, डाव साधणें = सन्धी साधून प्रतिस्पर्ध्यास मारणे

**डाव-पेच** ( पु० ) [ मराठा समास ] युक्ती-कल्पना

**डेग** ( स्त्री० ) [ फा० देग पदार्थ उकळविण्याचें भाण्डें ] हण्डा

**डाल** ( पु० ) [ फा० दाल ] पाहरा, चक्र, बाल्डी

**डौल** ( पु० ) [ अ० दाल ] ऐश्वर्य, ए॰, डौलत "तुमच्या कल डौलाची दिवाण-गिरी" ( वाडमा १।१२६ )

**डौल** ( न० ) सही-शिक्क्याचा कोरा कागद

## ढ

**ढेलज** ( स्त्री ) [ अ० दिह्लीज़ ] कमानी दरवाजा, उम्बरा, दवडा

**ढोल** ( पु० ) [ फा० दुहुल ] चर्मवाद्य

## त

**तक्त, तख्त** ( न० ) [ फा० तख्त् ] आसन, नृपासन, सिंहासन

**तक्त-ताराज** मार-लूट तख्तताराज पहा

**तक्त-नशीन, तख्त-नशीन** [ फा० तख्त्-निशीन् ] सिंहासनारूढ, तक्तारूढ

**तक्त-नशिनी** ( स्त्री० ) [ फा० तख्त्-निशीनी ] राज्यारोहण "तख्त-नशिनीची मुबारक-बाद" ( दिमरा २।६० )

**तक्त-पोशी** ( स्त्री० ) [ फा० तख्तपोश् फळ्याची भिंत ] कडीपाट, पडई

**तख्त-रवा, तख्तरावा** ( पु० ) [ फा० तख्त-इ-रवान ] चल सिंहासन ( मरा-चियाशा ७९ ), बैलाच्या गाडीवर अगर मनुष्याच्या डोक्यावर ठेवून चालवावयाचा तक्ता, त्यावर नृत्य व्हावयाचें

**तक्ता** ( पु० ) [ फा० तख्ता ] फळी, कागदाचें लाम्बरुन्द पान, नकाशा, कोष्टक

**तक्ती** ( स्त्री० ) लहानसा तक्ता, चकता

**तकद्दम** ( अ० तक़द्दुम=भूत ) मागील, भूत, झालेले

**तकदमा** ( पु० ) [ अ० तक्दमा ] आगाऊ, आगाऊ पैका, अग्राधिकार "तकदमा वसूल घेतला" ( खर ८५१ )

**तकार** ( स्त्री० ) [ अ० तकार् ] पुनरुक्ती भाण्डण, फिर्याद, ओरड, कुरकूर "या प्रमाणे तकार करून माइघून पाठविलें ( राजवाडे ७।२०६ )

**तकार-खोर, तकारी** [ फा० तकारी ] भाण्डखोर, हुज्जतखोर.

**तकीब** ( स्त्री० ) [ अ० तकीब् ] सम्बन्ध, वहाण, सबब "त्यास मसेल्याची सर्कन लावणें निस्बत नाहीं" ( राजवाडे ५।१५७ )

**तकीर** ( स्त्री० ) [ अ० तकीर ] हकीगत, कैफियत, करिणा "फितूर केला होता त्याच्या तकीरा" ( वाडसमा ३।७१ )

**तकीर करुँ** निवेदित ( वाडशाळ १७४ )

**तक्लादी** [ अ० तक्लीदी ] बनावट, नकली, न टिकणारें

**तक्लीफ** ( स्त्री० ) [ अ० तक्लीफ् ] श्रम, तस्दी, त्राम

**तक्लुबी, तग्लुबी** [ ? अ० तकल्लुब् ] दिखाऊ, बनावट, खोटा "तग्लफी शिक्के देखील करीत होता" ( राजवाडे ६।१२४) (कागद) "तक्लुबी असेल" ( राजवाडे ३।११७ ) 'आपण तग्लुबी कागद करुन दिल्हा कागद शेण लाऊन भिजवून दाखविला की या-प्रमाणे केला" ( राजवाडे ६।८९ )

**तकवा, तकवा** ( पु० ) [ अ० तक्विया ] उत्तेजन, हुशारी, उत्साह, त्राण, शक्ती, कोशीस "इतका तकवा त्यास का दिल्हा येवढ्यावरच ते चढून जातील" ( राजवाडे ५।१७७ ) "दोन्हीकडील खण्डणीमुळें संस्थान नातवानीस पडलें .. हैदर अलीखान याच्या उपद्रवामुळें काहीं तकवा राहिला नाहीं" ( खरे ११३५ ) "मराठा तितुका मेळवावा। आपुला महाराष्ट्रधर्म वाढवावा। येविषयी न करितां तकवा। पूर्वज हसती" ( रामदास ) तुमचे लिहिल्याचे तक्व्यावरी पन्धरा दिवस लोकास उमेद होती" ( राजवाडे १२।८३ )

**तक्वा-दिल्दारी** ( स्त्री० ) "समाधान-उत्तेजन" सरकारचा तरफेन आहे, तक्वा-दिल्दारी पाठवणें ( राजवाडे १६।३३ )

**तक्वेत** ( स्त्री० ) समाधानी, खातर्जमा "साहेबी तक्वेतीचे खुद्खत सादर केलें" ( राजवाडे १६।०२ )

**ताक्वियत-कौल, तक्वेत-कौल** ( पु० ) समाधानीचा कागद, मदतपत्र ( वाड-समा २।२४४ )

**तकशीर, तक्सीर** ( स्त्री० ) [ अ० तक्सीर ] कमीपणा, न्यून, दोष, चूक "तहमूल ( =सहन ) करावयास तक्सीर केली नाहीं" ( इम ६७ )

**तक्सीराती** [ अ० तक्सीरात अनेक व० तक्सीरचे ] चुका "ऐशा तक्सीराती तुझे निस्बत कितेक जालिया" ( इऐ ५।४९ )

**तकसुबी** ( स्त्री० ) [ अ० तकइलुब् ] लबाडी "गण्डेन तकसुबी करून आली आहे" ( भाइसम १८३४ पावृ २११ )

**तकशीम, तकसीम** ( स्त्री० ) [ अ० तक्सीम् ] वाटणी, हिस्सा, भाग

**तकशीम-दार, तक्सीम-दार** ( पु० ) वाटेकरी, हिस्सेदार

**तक्क्या, तकया, ताकिया** ( पु० ) [ अ० तक्या ] विश्रान्तिस्थान ( मराचिथोशा ८२ ) पाठ टेकण्यासाठी भिन्तीशी उभी ठेवावयाची मोठी उशी, मठ "तकयात बसणारे फकिरासही राजसरे द्यावें" ( ऐस्फुले २३१ ) 'अलीकडे धाम धर्माचे सबबेनें मोहिया आपला कदीम ताकिया सोडून उपर घाटावर जाऊन नवाच ताकिया बनाविला आहे" ( पार-सनीस-ब्रप ३३७ )

**तकुबी; तकुब** तहकुबी, तहकूब पहा.

**तग्दीर** ( न० ) [ अ० तक्दीर् ] ईश्वरेच्छा, दैव, नशीब

**तग्मा** ( पु० ) [ फा० तघ्मा ] नक्ष, अस्करा, लौकीक "आम्ही आज पावेतों मुसल्मानीचा तग्मा जतन करून आहोंत" ( दिमरा १।१५९ ).

**तगाई; तगावी** ( स्त्री० ) [ अ० तकावी ] शेतकऱ्याला मदतीखातर सरकाराकडून अगर जमीनदाराकडून मिळालेला कर्जाऊ पैका, दाणेपैका

**तगादा** ( पु० ) [ अ० तकाज़ा ] मागणी, निकडीची मागणी "सन मज्कूरच्या स्वारीच्या हिशेबाचा तगादा तुम्हासी कांहीं राहिला नाहीं" ( राजवाडे ६। १५४ ) "सावोत्रियाचा तकादा लागा न देणें" ( राजवाडे ३।५०२ )

**तगाफली** ( स्त्री० ) [ अ० तघाफुल ] गाफिली "श्रीमन्तांस मोहीम दर्पेश,— इतके तगाफलीच कारण काय" ( दिमरा २।१०८ ). "तगाफली केलिया आपलें केलें पावाल" ( राजवाडे १८। ५० )

**तगिरी; तगेरी** ( स्त्री० ) [ अ० तघ्यीर् ] बदली, बडतर्फी

**तगारी** ( स्त्री० ) [फा० तघारी] पीठ भिजवून मळण्याची परात

**तगारें** ( न० ) लोखण्डी टोपलें

**तगीर करणें—होणें** = बदलणें "न्याहार खानाचें वाईचें ठाणें तह्गीर जहालें" ( इम ३६ )

**तङ्ग** ( पु० ) [ फा० तङ्ग् ] जेर—बन्द, घट्ट, आंवळ.

**तङ्ग करणें** [ फा० तङ्ग कर्दन् ] आंवळणें, पेचांत धरणें. "प्रथमतां मुन्जी त्यास तङ्ग केला तेव्हांच त्यास आंच बसली" ( खरे ८४७ ).

**तङ्ग-चाई** ( स्त्री० ) [ फा० तङ्ग्-आय् ] टन्चाई, दुर्भिळता, अडचण, तङ्गी "परन्तु खर्चाची बहुत तङ्गचाई जाली" ( इम १३४ ) "आपले अशा तङ्गचाईंत बहुत उपयोगी पडले" ( खरे ११।६००० )

**तङ्ग-तोबा** ( पु० ) [ मराठी समास ] घोड्याला लागणाऱ्या अवश्य जिनसा

**तङ्गबार करणे** [ फा० तङ्ग्बार=सामानाचें गाठोडें ] जीन-बन्दी करणे

**तङ्गी** ( स्त्री० ) [ फा० तङ्गी ] टन्चाई, चणचण, गरिबी

**तज्करा; तज़्किरा** ( पु० ) [ अ० तज़्किरा ] सनद, दण्ड, पेशाच्या अफरातफरीमुळे निघालेलें येणें, चोरी "कुमाला कीजे तज्करा उजुर नकीजे" ( राजवाडे १५।८७२ ) "तज्करे घ्यावे, घरें बुडवावी, नागवावे" ( मराचिम १९ ) "भानुम पन्नास लक्ष तज्करा व आठलक्ष खण्ड मागत होते" ( खरे १०।५३८५ ) "बाळाजी वामन दामले याजकडे परगणे अकोले येथील तज्करा निघाला आहे त्याची चोकशी करून त्याजकडे जे रुपये निघतील ते घेऊन त्यास इकडे पाठवून द्यावे" ( राजवाडे १४।५ )

**तज्करनीस** सनदा वगैरे लिहिणारा

**तज्वीज** ( स्त्री० ) [ अ० तज्वीज़् ] व्यवस्था, तनूद, उपाय, सल्ला, विचार, काळजी "राजा गईब जहाला ऐसें जाऊन साङ्गताच पादशहास आश्चर्य वाटून बहुत तज्विजांत पडला" ( सभासद ७२ ) "येथें तज्वीज विचारली की" ( इऐ ५।५० )

**तजावज़** ( स्त्री० ) [ अ० तजावुज़ ] उल्लङ्घन, अतिक्रम, अन्तर, फासला. "महकूम अक्दसासी तफावत व तजा

वज न करू "( राजवाडे १।२ ) 'सान कोशीचे तजावजीनें पानगळ नजीक मुक्काम केला " ( राजवाडे ३।३५१ ) "हा एक बांध चालवावा म्हणून कलमी केले तर दोस्तीचे जागा तजावज आहेसें नसे " ( पारसनीस ब्रप २३६ )

**तजावजा** गडबडलेले, परागन्दा, ( स्त्री० ) अफरातफर " मिरजेंतील थोर थोर मण्डळी काही तजावजा जाली अशा प्रकारच्या अवया ऐकतो ( खरे १०।५३३७ ). " पुण्यात लोक बहुत तजावजा जाहले आहेत " ( खरे १०।५३४१) ' दागिने याची तजा-वजा होईल त्याची खबरदारी वरचेवर करीत जाणे " ( वाड-मा ११११५ )

**तजेला** ( पु० ) [ ८ फा० ताज़ा ] टवटवी

**तणाव** ( स्त्री० ) [ अ० तनाब ] तम्बूची ताणून मेखास बान्धलेली दोरी " कारभारी याचे पेचामुळें आमचे दौल-तेच्या तणावा तुटत चालल्या " ( खरे ११९४६ ).

**तद्बीर, तत्बीर** ( स्त्री० ) [ अ० तद्बीर् ] योजना, विचार, युक्ती, व्यवस्था, उपाय " तदनन्तर जे तद्बीर होईल ते विनन्ती केली जाईल " ( राजवाडे १।१४७ ) " मशारनिले येथें आलियावर तर्तूद व तत्बीर पाहून बहुत सन्तोष जहाला " ( साने-पयाव ५७ ) " टोपीकरांची जात मकरी व दगाबाज, शायद भुलावा देऊन कांही एक शक्कल नमूद करावी या तद्बिरेंत असतील " ( साने-पयाव ४६३ )

**तदारूक** ( पु० ) [ अ० तदारुक् ] तयारी, इलाज, शिक्षा. " तुम्ही व राव पन्त-प्रधान यांनीं खातर्जमेनें दिल्हा तदारूक अमलांत आणावा " ( दिमरा ११७ ). "इङ्ग्रजाकडून जितकी जितकी बे-अदबी झाली तितका तदारूक सर्कारांतून अमलात येत गेला " ( खरे ७।३५७५ ) " राव पन्तप्रधान याचा आम्हास मोठा उपद्रव, व एक वेळ यास तदारूक चाङगले प्रकारे दिल्हा पाहिजे" ( राजवाडे ५।१५१ )

**तन** ( न० ) [ फा० तन् ] शरीर तन देणे [ ८ फा० तन् दादन् ] छाती पुढे करून स्वतःवर घेणें " इङ्ग्रजापाशी तोफाचा मार फार, तेव्हा लोकानी तन न दिलें । निघाले " ( खरे १०२४ ) "फोज कमी, तेंहि खर्चाचे अडचणी-मुळे तन देईना " ( होके १६ )

**तन्खा, तनखा** ( पु० ) [ फा० तन्खाह् ] पगार, वेतन, खर्ची, वरात, रक्कम देण्याचा हुकूम " व तनखाही ( = वसूल ही ) हर्दू तपियाचा दिवाणात दृत नाहीस " ( राजवाडे १५।२७१ ). " तुम्हाकडे सर्दारुल्मुल्क बहादूर यानी परगणे पालीम एथील ऐवजी तन्खा केली त्या बाबत ऐवज येणें " ( राजवाडे २२।१०१ )

**तन्दुरुस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० तन्दुरुस्ती ] आरोग्य

**तनूहा, तनहा** [ फा० तन्हा ] एकटा " मुजाका नाही; तनूहा यावयाचें करावें " ( राजवाडे ५।२५ )

**तन्हाई, तनूहाई** ( स्त्री० ) [ फा० तन्हाई ] एकलेपण, एकान्त " तनूहाईत बोला-वयाचें किंवा करें" ( राजवाडे ५।२८ ).

**तनाखोरी** ( स्त्री० ) [ फा० तनाखोरी ] नावड, वीट " तो यांस तनाखोरीस येऊन " ( जोग ५४ )

**तप्शील** ( पु० ) [ अ० तफ्सील् ] सविस्तर माहिती; सबबीचा पाल्हाळ.

" तफ्शील सहसा न लावितां ...रुपये व रसदेची तर्तूद जरूर करणें " ( राजवाडे १।३३५ ) " राज्याचा बन्दोबस्त राखावा याअर्थी लिहिलें असतां ताफ्शिलें लावून लिहितां, काय म्हणावें" ! ( राजवाडे ६।२५७ )

**तफ्शील–वार; तफ्शीलाने** [ फा० तफ्सील्वार्–फा० तफ्सीलाना ] सविस्तर, प्रत्येक बाबीची स्वतन्त्र माहिती देऊन

**तपास** ( पु० ) **तपासणी** ( स्त्री० ) [ अ० तफह्हुस् ] चौकशी, तलास, शोध.

**तपासणें**=परीक्षा करून चूक भूल पाहणें

**तपास–नीस** ( पु० ) चौकशी करणारा अधिकारी.

**तफरका** ( पु० ) [ अ० तफ्रिका ] दाणादाण; परागन्दा, हैराण " रोहिल्याचे अम्मलापासून वस्तीचे लोक तफ्रका जाले " ( दिमरा १।१६ ) " गोरगरीब आलम तफ्रका व परेशान आहे" ( राजवाडे ३।९० )

**तफ्रीक** ( स्त्री० ) [ अ० तफ्रीक् ] वर्गणी, वाटणी " तरी कौलाप्रमाणें रयतीपासून तफ्रीक बहुकूम गुदस्ताप्रमाणें वसूल घ्यावा " ( राजवाडे ३।४९१) " चाळीस लाखाची तफ्रीक इसम–नवेसीवार करून होन देविले " ( राजवाडे ५।१४८ ).

**तफजूल** ( पु० ) [ अ० तफ्झ्झुल् ] रुपा, उपकार. " मगर वजिरावर तफजूल होतो तो श्रीमन्तांचेच खातर्दास्त होतो" ( राजवाडे ६।६२० )

**तफहूस** ( पु० ) तपास. " आडूम्याच्या मार्फतीनें तफहूस करिता मोहिब्बांची गुरें यांमध्ये नसेत म्हणून आडूम्यानें मालूम केलें " ( पारसनीस ब्रप २३६).

**तफावत–तजावत** (स्त्री०) अन्तर " केव्हांही हर्दहाल मोहिब्बाचे कामामध्यें तफावत–तजावत करणार नाही " ( पारसनीस ब्रप २४० ).

**तफावत, तफावती** ( स्त्री० ) [ अ० तफावुत् ] अन्तर, फासला, फरक; हरामखोरी, स्वामिद्रोह. " पुढें बाणांच्या खोचेचे तफावतीनें उभे राहिले " ( पाव ३७ ) " मग त्यामध्यें एक मुसलमान होता त्यानें तफावती केली" ( राजवाडे १५।६ ) " गिल्ब्याचा आमचा दोंकोसाचा तफावत होता " ( राजवाडे ६।४७० ).

**तब्दील** ( स्त्री० ) [ अ० तब्दील् ] बदली, तगिरी, तगीर तब्दील होणें–करणें = बदलणें

**तब्लख** ( न० ) [ अ० तब्लक् ] कागदाचें पुडकें

**तब्ला** ( पु० ) [ अ० तब्ला ] एक चर्मवाद्य.

**तब्यत; तब्येत; तबियत** ( स्त्री० ) [ अ० तबीअत् ] प्रकृती, शरीरस्थिति, मर्जी

**तबियत–मान्दगी** ( स्त्री० ) आजार. " तबियत–मान्दगीमुळें बसण्या उठण्याची शक्ती पहिल्याप्रमाणें नाही " ( राजवाडे ७।१२७ ).

**तबक** ( न० ) [ अ० तबक् ] नक्षीदार ताट, घेर. " ते दिवशी हल्ला जाली तेव्हा एक तबक घेऊन दुसरे तबकास लोक लागले " ( खरे ४।१८२७)

**तबञ्चा, तमञ्चा** ( पु० ) [ फा० तबान्चा] थप्पड, पिस्तूल

**तबरूक** ( पु० ) [ अ० तबर्रुक् ] प्रसाद ( चित्रगुप्त ४९ ) " त्यास पातशा-

ह्यांनी तबहल देवायाची आज्ञा केली " ( दिमरा १।१५२ ).

**तबल्ची; तबल्जी** ( पु० ) तबला वाजविणारा.

**तबल्दार** ( पु० ) [ फा० तबर्दार् ] कुऱ्हाडवाला ( खरे ८।४३६५ ).

**तबाख** [ अ० तब्बाख् आचारी ] शिजलेलें अन्न विकणारा ( ऐस्फुले ३४ )

**तबियती** = लहरी.

**तबीब** ( पु० ) [ अ० तबीब् ] वैद्य, शस्त्रवैद्य "तबीब लावून जखमा बान्धविल्या " ( खरे ६।२८३२ )

**तबेला** ( पु० ) [ अ० तवीला ] अश्वशाला.

**तम्बाकू–खू, तमाखू** ( पु० स्त्री ) [ फा० तम्बाकू ] एका वनस्पतीचें पान, तें चघळतात, अगर खातात अगर त्याचा धूर ओढतात

**तम्बी; तम्बीह** ( स्त्री० ) [ अ० तम्बीह् ] धमकावणी, दटावणी; कानपिळा, शिक्षा

तम्बी देणें अगर करणें=शिक्षा करणें.

**तम्बू** ( पु० ) [ फा० तम्बू ] कापडी घर, डेरा, खेमा.

**तम्बोरा; तम्बुरा; तम्बूर** ( पु० ) [ फा० तम्बूर् अ० तम्बूरा ] एक प्रकारचें तन्तुवाद्य

**तम्बोरी** ( स्त्री० ) लहान तम्बोरा.

**तमसूक** ( पु० ) [ अ० तमस्सुक् ] लेखी करार, वचनपत्र, पावती "शिन्द्याकडील तमसुकाप्रमाणें ऐवज येणें " ( राजवाडे ५।११ ) "शिन्दे यास नबाबांनी पैका दिला त्याचे तमसूक आहेत " ( राजवाडे ५।७० ).

**तमा** ( स्त्री० ) [ अ० तमअ ] इच्छा, आशा, गरज, पर्वा, फिकीर, भीती. "इड्रयज ब–जीद होऊन व तम दाखवून राजकारण करू लागल्यास तर्फेनच्या सल्लाह्–मस्लतीखेरीज हर्गीज मन्जूर होणार नाही " ( साने–पयाव ४६५ ) तमा धरणें = जुमानणें, भिणें "शिवाजीस कैद करून जिवन्त आणि तों त्याची तमा धरीत नाही " ( चित्रगुप्त ८ ).

**तमा–तवका** ( पु० ) [ अ० तवक्कुअ ] आशावाद "तमा–तवके दाखऊन शोहरा करितील " ( साने–पयाव ४६६ ).

**तमानीयत** ( स्त्री० ) [ अ० तमानीनत् ] खातर्जमा "तेव्हा नवाब मौसूफ याची मस्लतीविसी तमानीयत कसी होईल ? " ( राजवाडे १९।१६ )

**तमाम, तमामी** [ अ० तमाम्, तमामी–इ ] पूर्ण, सर्व, खलास, समाप्त. "यास जनेली तमामी फौजेची माफक–हुकूम–विलात मुकर जाली आहे " ( पदमव ११५ )

**तमामी** ( स्त्री० ) [ अ० तमामी ] पूर्णता; जर्तारी कापड

**तमाशबिनी** ( स्त्री० ) [ फा० तमाशा–बीनी स्वैरविलासीपणा ] मौज पाहण्याची तटस्थवृत्ती "या दिवसात तमाशबिनी स्वामीकडून झालियास दौलतीस नवाबाचे धक्का बसेल" ( राजवाडे ५।५३ ).

**तमाशा** ( पु० ) [ फा० तमाशा ∠ अ० तमाशी ] दृश्य, प्रदर्शन, प्रेक्षणीय खेळ, हलक्या दर्जाचें ग्राम्य सङ्गीत नाटक; हलकट चेष्टा "सरासरी बार–कवाइतीस प्रारम्भ जाल्यापासून पाच घटकापर्यन्त तमाशा जाला " ( खरे ९।४७१६ ) "आज उद्योग करून आम्हांसही तमासे दाखविणें " ( इम १०५ )

**तमाशा-सैर** [ अ० तमाशा=निरीक्षणा-साठीं परिभ्रमण + अ० सैर्=सहलणें ] देश-निरीक्षण व पर्यटण " इङ्ग्रजांचा पाय या प्रान्ती फार शिरला आहे; तमाशा-सैर करण्याचे बहाण्यानें येऊन येथील नक्षे लिहून घेतले " ( दिमरा १।३०२ ).

**तमास-गीर** ( पु० ) तमाशा करणारा अगर दुरून मौज पहाणारा.

**तमास-बीन** [ फा० तमाशा-बीन] तटस्थ. " शहरातील तमास-बीन शहराबाहेर उभे होते त्यांस कांही उपद्रव जाहला " ( खरे ११।५६६० )

**तयार, तय्यार** [फा० तय्यार्] सिद्ध; सज्ज; मुस्तेद

**तयारी** ( स्त्री० ) [ फा० तय्यारी ] सिद्धता; मुस्तेदी, सामुग्री

**तर्कस; तर्कश** ( पु० ) [फा० तर्कश् ८फा० तीर्कश् ] बाणाचा भाता " तिर्कश " ( चित्रगुप्त १३८ )

**तर्कीब** ( स्त्री० ) [ अ० तर्कीब् ] रचना, योजना; गोष्ट. "तुम्हाशी बोलण्यांत येईल त्या तर्कीबीनें लिहावें " ( राजवाडे ५। १५७) "कोणही रोजी मैदानांत येऊन मोकाबिला केला आणि कायम राहिले हे तर्कीब नजरेस आली नाहीं " (साने-पयाव ४८२ ).

**तर्कीम** ( स्त्री० ) [ अ० तर्कीम् ] लेखन ( राजवाडे ३।७३ )

**तर्जुमा** ( पु० ) [ अ० तर्जुमा ] लेख; अर्थ; भाषान्तर. " एकन्दर राज्याचा हिशेब पेशवे करीत होते तो" ( ऐस्फुले २।७३ )

**तर्तीब** ( स्त्री० ) [ अ० तर्तीब् ] व्यवस्था; तज्वीज

**तर्दुद** ( स्त्री० ) [ अ० तरद्दुद् ] खबरा; व्यवस्था; काळजी; कसोशी; युक्ती. " सतत चाडूगलें निगेनें कावडी येत असे तर्दुदेनें पाठवीत जाणें " ( राज-वाडे १।३१५ ).

**तर्तुदी** [ मराठी प्रयोग ] कावील; हुन्नरवन्त. " उभय कार्भारी शहाणे, मेहनती, तर्तुदी आहेत " ( खरे १।८० )

**तर्दूद-कार** ( पु० ) व्यवस्थापक. "मिस्तर पार्कल.. लढाई व तर्दूद-कार होता तो गोळीची जखम लागून जाया झाला " ( दिमरा १।३८ )

**तर्फ, तरफ** ( स्त्री० ) [ अ० तर्फ्-तरफ् ] दिशा; बाजू, पक्ष; तालुका; पेटा

**तर्फैन** [ अ० तर्फैन् = उभयपक्ष ] उभयपक्ष; उभयपक्षी " प्रसङ्-गास जिकडील उणीव तिकडील पुरवणी करावी हा तर्फैनचा शिलशिला चालत आला ( राजवाडे५।२०२ ). " पेशजीचे कराराबमोजीब तर्फैन चालून " ( खरे ७।३५६४ ) " सर्का-रचा व इङ्ग्रजांचा तर्फैन करारनामा ठरविला " ( खरे ७।३५६९ )

**तर्बियत** ( स्त्री० ) [ अ० तर्बियत् ] शिक्षण, पोषण, सुशिक्षित " पाटील बावांनीं येथें असावें आणि आम्ही मुलें याकरितां तार्बियेत राखावी " ( ऐकिप्र २६ ). " चिरंजिवास घरी बसऊन ठेविल्यानें तार्बियत होणार नाही तरी त्यास श्रवण करवीत असावें ( राजवाडे २२।४४ ).

**तर्बेज** [ अ० तर्बियत ] शिक्षण, सुशि-क्षित, पारङ्गत

**तर्र; तर** [ फा० तर् ] ओलें; ताजें, रसपूर्ण, धुन्द " तर मेव्याचे व खुश्क मेव्याचे खान " ( राजवाडे १०।२९६ )

**तन्हा** ( स्त्री० ) [ अ० तर्ह ] रीत; प्रकार,

" आमची पल्याची तऱ्हे आपण कहा- इतील; ती काही दिसोन आली नाही " ( राजवाडे १२।११५ ). " लढाई खूब तऱ्हेने जाली " ( राजवाडे १०। १९२ ).

**तऱ्हातऱ्ही** [ मराठी प्रयोग ] निरनिराळ्या तऱ्हेचा " वीस पञ्चवीस तोफानी तऱ्हातऱ्ही येणेंप्रमाणें नयाबानी पाठवावें " ( खरे ८७५ )

**तऱ्हेदार** [ फा० तहदार् ] नव्या प्रकारचें, सुन्दर. " दुसरें ... चाङ्गलें तऱ्हेदार " ( खरे १०।५२४८ ) " पान्दान चाङ्गलें तऱ्हेदार आहे " ( राजवाडे ३।४८७ )

**तऱ्हेवार, तऱ्हेवाईक**= चमत्कारिक.

**तरकी, तरक्की** ( स्त्री० ) [ अ० तरक्की ] उन्नती, प्रगती, सुधारणा, उत्कर्ष ' रावसाहेबाचे दौलतेची रोज ब रोज तरकी होते, हे गोष्ट त्यास खुश लागत नाही " ( राजवाडे १।५२ )

**तरफदार** ( पु० ) [ फा० तरफ्दार् ]कैवारी, पक्षपाती, एक मुल्की अम्मलदार, पेटेदार.

**तरफ्दारी** ( स्त्री० ) [ फा० तरफ्दारी ] कैवार; पक्षपात; वकिली.

**तरफ्बन्दी** ( स्त्री० ) सीमाबन्धन

**तरफ-सानी** [ फा० तरफि सानी = दुसरा पक्ष ] प्रतिपक्ष "बद-अहदीची दर्याफ्त दोघां शरिकांनी करून तरफ-सानीकडे नसीयत-पूर्वक साङ्गून पाठवावें " ( राजवाडे ७।३ ).

**तरस** ( पु० ) [ फा० तर्स् ] भय " हे बातेचा तरस मोहियासारखे इयादती लोकास ( = लोकांस ) न ये हें अज्याईब आहे " ( राजवाडे ३।९० ).

**तराजू** ( स्त्री० ) [ फा० तराजू ] तागडी काटा; ताजवा.

**तराणा** ( पु० ) [ फा० तराना ] एक गीत प्रकार.

**तरिका** ( पु० ) [ अ० तरीका ] चाल सलूक. " पण्डित प्रधान व नबाब निजाम यांचा तरिका एकलासीचा कदिमीपासोन चालत आला, हर्या त्यासी जुदागी नाही " ( राजवा १०।१६५)

**तरीक** ( पु० ) [ फा० बतरीक=मार्गें<अ तरीक ] मार्ग, प्रकारें, तुल्य, वज " इकडील येकसू व एक-दिलीच तरीक साबीक होता " ( साने-पया ४६८ ) पातशहास सर्कारची गर न दाखविता सलाह तरीक ( = युक्ति वाद म्हणून ) समर्पक विनन्ती केली ( दिमरा ११७ ) " आणखीही तोप तरीक ( = नजराण्यास योग्य जिनसाचा शोध करीत आहों ( ऐकिप्र २।६१ ) " पांच लक्ष रुप जास्ती नजराणा-तरीख ठराऊन त्या काम त्याजवरीच बहाल ठेविलें आ ( ऐटि २।७१ ).

**तलख; तलख** [ फा० तल्ख् ] तिख तेज; जहाल; चलाख.

**तलखी** ( स्त्री० ) [ फा० तल्खी ] आ तापटपणा, काहिली, चलाखी " तल सोडून शान्तता धरून वर्तावें " ( स २।४७९ ).

**तलफ** [ अ० तलफ् ] नाश, विध्वस उध्वस्त " मुऱ्हारी जगदेवराव सु येऊन पुणें जाळून लुटून तलफ केलें ( इम ५६ ) " मुलूख मारून तल केला " ( सभासद ५३ ). " त

मज्कुरास काबीजाती येतां आधी घाली घालून तपे मज्कूर लुटून, नागऊन तलफ केलें" (पेदसमा २१६).

**तलफ; तल्लुफ** (स्त्री०) [अ० तलब] इच्छा; हुक्की; तीव्र इच्छा.

**तलफी** अमली, कैफी, शौकी, व्यसनी

**तलब** (स्त्री०) [अ० तलब्] पगार; वतन, बोलावणें, समन्स "हें जाणून त्यास तलब करून हुजूर आणिला" (चित्रगुप्त ७८)

**तलब-तन्खा** (स्त्री०) पगार-खर्ची "पांचशें गोन्यांची तलब-तन्खा वरचेवर तुम्ही पाठवीत जावी (दिमरा २।१४६).

**तल्बाना** (पु०) [फा० तल्बाना] रोजी पगार "सोळा रोज प्रत्यह तल्बाना गाडदी यांस द्यावा लागतो" (खरे १।४५४).

**तलवून-मिज़ाजी** (स्त्री०) [फा० तलव्वुन्-मिझाजी] अनिश्चितपणा; लहरीपणा, हर्दम-ख्याली; गैर-कायम-मिजाजी "रियासतीत मोठी गाष्ट का वचनाची कायमी त्यात तलवून-मिजाजी झाल्यास व इल्लाखी बातल होऊ लागल्यास लाचार।" (खरे ७।३५७४)

**तलाख** (स्त्री०) [फा० सोगन्द् इ तलाक्= घटस्फोटाची शपथ ∠अ० तलाक्=काडी मोड] शपथ "त्यास जो कोणी लिहिल्याप्रमाणे न ऐके त्याजला शपथ असे, त्याचे आईवर तलाख असे" (पारसनीस-ब्रच १२४).

**तलाव** (पु०) [फा० तालाब्] तळे, सरोवर

**तलावा** (पु०) [फा० तलाया ∠अ० तलाइअ लढाऊ टेहेळणी करणारी तुकडी] टेहेळणी टेहेळणी करीत. "बारीपलीकडे तलाव्यास फौज रवाना केली" (खरे ८।३९१९) "अलाहिदा लस्केर घेउनु तलावा फिरों लागले" (इम ९)

**तलास** (पु०) [फा० तलाश्] शोध; तपास; चौकशी. "चाइगले मर्द मुन्जाचे उपयोगी पडे याप्रमाणें तलाश करून ठेऊन पाठवणें" (राजवाडे १।२७९)

**तवई, तवाई** (स्त्री०) [फा० तबाही] नाश, सङ्कट. "सदाशिव पन्तावर मोठा तवईचा वक्त गुजरला" (पाब १४) "स्वामीवर तवाई मोठी गुदरली आहे" (मरे ११।५९१०) "आम्ही किती दिवस तवाई सोसावी? याउपर बाहेर पडोन मार्चे उधळितों; नाहीतर त्यास पालवून शहरांत घेतों" (खरे १२।६२७७)

**तवकल, तवकूल** (स्त्री०) [अ० तवक्कुल्] भरवसा, ईश्वरावर भरवसा. "आमची तवकल श्रीवरी! कोणेही गोष्टीची फिकीर नाही" (खरे १।२४२). "खुदावर तवकूल ठेवून रघुनाथराव यांचे तम्बीचा इरादा केला" (राजवाडे ५।८६)

**तवका** (पु०) [अ० तवक्कुअ] आशा. 'सलास दुनियाईचे आलमात जितक्या तवक्याच्या शकला आहेत त्यातर्फेन दाखवून हर तदूबिरीनें निफाक (= वैर) पाडावयासी कसूर करणार नाहीत" (साने-पयाव ४७८) "नमा तवके दाखऊन शोहरा करितील" (साने-पयाव ४६६)

**तवक्कूफ** (पु०) [अ० तवक्कुफ्] सोळम्बा, अवकाश." बिल्फैल आ मेहेरयामांकडून

ताण बसावा इतकाच नवकूफ "
( राजवाडे १९।७३ ).

**तवज्जेह** [ अ० तवज्जह्=अवधान, मुतवज्जिह्=सावधान ] लक्ष्य, कृपा "तर तवजेः करून या सोबत स्वारांचा दर्या ठिकाण लग देऊन तिकडून आरामसीर हस्ती घेऊन येत ते बात केली पाहिजे" ( पारसनीस ब्रच २४ )

**तवर** ( पु० ) [ अ० तहव्वुर् ] वीरश्री, आवेश; अड् गेजी.

**तवलूद** ( पु० ) [ अ० तवलुद् ] जन्म "आमची नियत ईश्वरास मान्य होऊन माधवराव पन्तप्रधान यांचा तवलूद झाला" ( राजवाडे ५।८६ ).

**तवा** ( पु० ) [ फा० तावा ] भाकरी पोळी भाजण्यासाठी केलेला वर्तुलाकार व किञ्चित् खोलगट लोखण्डी पत्रा

**तवा-तोबरा** ( पु० ) [ मराठी समास ] निर्वाह, उपजीविका "इकडे उत्पन्न झाल्यास तवा-तोबरा, न जाल्यास फाका" ( होळ्कर १०५ ) "परन्तु फौजेचा तवा-तोबरा चालला पाहिजे" ( खरे ६।२९१३ ) "तवा-तोबरा चालल्यावर दुसरें सुचेल" ( होळ्कर २५ )

**तवाजा, तवाजू** [ अ० तवाज़ुअ ] बक्षास "राणांनी हाती-घोडा तवाजा केला" ( दिमरा २।१९८ ) "त्यांनी दहा लक्षांची जहागीर तवाजा करून समजाविश केली" ( राजवाडे ५।२९ ). "मौजे तुळजापूर महम्मद दौलतखान बहादूर याणी आम्हास तवाजा केला आहे" ( राजवाडे २२।१०४ ) उजू-तवाजू=हस्तपाद प्रक्षालन व प्रार्थना.

**तवानणें**-हुशार होणें, तवाना होणें

**तवाना** [ फा० तवाना ] सशक्त, हुशार, ताजा "वाघानें चार रुपये सम्पादून तवाना जाहला आहे" ( खरे १२।६३९९ ) "फौज तवानी राखून बुनगेचा बचाव होय तोच अर्थ करावा" ( खरे ५।२५०४ )

**तवाफ** ( स्त्री० ) [ अ० तवाफ् ] प्रदक्षिणा "दर्ग्यांत जाऊन तवाफ करून" ( राजवाडे ५।६५ ).

**तवारीख** ( स्त्री० ) [ अ० तवारीख् अनेक व० तारीख् चें ] इतिहास

**तवारीख-नामा** ( पु० ) इतिहास-ग्रन्थ. 'अगर मुसलमान कोणी असे तरी मोठेमोठे तवरीखनामे जाले असते" ( ऐति १।१८ ).

**तवालीयत** ( स्त्री० ) [ अ० तौलियत् ] जिम्मेदारी, कायवाहन "दर्गा-मज्कूरची तवालीयत" ( वाइ-सनदा ७७ )

**तवेल्दार** ( पु० ) [फा० तबर्दार्] कुऱ्हाडवाला ( पारसनीस-ब्रच ५५ )

**तश्रीफ** ( स्त्री० ) [ अ० तश्रीफ् ] बहुमानाचा पोशाख "बरोबरी लढाईच्या तश्रिफा देऊन रवाना केले" ( सभासद ३० )

**तश्वीस, तश्वीश, तोशीस** ( स्त्री० ) [ अ० तश्वीश्] तोशीस;पीडा "त्यास एक जरेचे तश्वीश व आजार लागू न देणें" ( राजवाडे १५।१५६) "रयतीस लायनी सिवीगाली न करणें व तश्वीस न देणें" ( राजवाडे १६।२९ )

**तशफ्फी** ( स्त्री० ) [ अ० तशफ्फी ] दिलासा; समाधान "तुम्ही आमचे तर्फेनें याची तशफ्फी व दिल्जोई करावी" ( राजवाडे २२।२५ )

**तस्करा** ( पु० ) [ अ० तझ्करा ] आठवण; फिर्याद, तक्रार "त्याजवर हुजूर कोणी तस्करा केला की" ( खरे ७।३६९० ).

**तस्त** ( न० ) [ फा० तश्त् ] हात तोण्ड धुतांना पाणी साण्डण्याचें रुन्द तोण्डाचें भाण्डें; पिकदाणी.

**तस्फिया** ( पु० ) [ अ० तस्फिया ] स्नेह; तह. " रफेशर केला व तस्फियाचा नक्षा ठराविला " ( वाड-कैफियती १०० )

**तस्दी** ( स्त्री० ) [ अ० तस्दीअ ] त्रास, श्रम, मेहनत, तक्लीफ. " तज्दी बहुत केली " ( राजवाडे ३।१७२ ) " येथें वैरणीची तस्दी फार जाली आहे " ( राजवाडे ६।३९२ ) तस्दी घेणें=श्रम-मेहनत करणें तस्दी देणें=त्रास-तकलीफ देणें

**तस्दीक** [ अ० तसद्दुक् ] दान " तमाम लोकानी सतके नगदी रुपये व खुर्दा व उडीद तेल तीळ वगैरे जिन्नस तस्दीक केले " ( राजवाडे ७।१२० ).

**तस्वीर, तज्वीर** ( स्त्री० ) [ अ० तस्वीर् ] छबी, प्रतिमा, चित्र.

**तश्रीफ, तश्रीफ्** [ फा० तश्रीफ् फर्मूदन् ] आगमन. " जूद आं यक्बाल-पन्हानी या जिल्यास तस्रीफ फर्मावावी " ( साने-पयाव ३८७ )

**तस्लीम** ( स्त्री० ) [ अ० तस्लीम् ] 'अस्स-लामु अलैकुम्' ( =तुम्हाला शान्ती असो ) असें म्हणणें, वन्दन

**तस्लीमात** ( स्त्री० ) [ अ० तस्लीमात अनेक व० तस्लीम् चें] वन्दन, देणगी, मोग्रम खर्ची, स्वाधीन " समस्त लहान थोरीं तस्लीमात बज्या आणिली " ( ऐटि १६५ ) " ती ( जागा ) तानाजी येवला याचे तस्लमातीस दिली आहे " ( राजवाडे १२।१८३ ) " ज्याचे तस्लमातीस जे हत्यार असेल त्याची चौकशी . राखीत जावी " ( भोंक् ४० ) " हैदर्यारखान यास पञ्चहजारीची तस्लीमात जाली " ( राजवाडे ११।७९ ) " बाळन्तविडा पाठविला तस्लमात (=समागमें) श्रीनिवास त्रिम्बक " (वाड-समा १।४० )

**तसदूक** ( पु० ) [ अ० तसद्दुक् ] दान. " नजरा व लोकाचे तसदूक-सत्के जाले " ( गजवाडे ७।१२३ )

**तसरूफ** ( पु० ) [ अ० तसर्रुफ् ] अम्मल, ताबा, स्वाधीन " मकर-फरेब करून आपला तसरूफ केला " ( दिमरा १।५४ ) "मुल्खही तशरुफात आणिला" ( खरे ७।३५६९ ) "त्याच्या भरवशावर येथील रयतेस उजाड करोन लाखो रुपये तसरूफ केले" (दिमरा २।१८५).

**तसरुफाती** ( स्त्री० ) [ तसर्रुफात् ] अधिकार, ताबा, भोगवटा " भोगवटे तसरुफाती चालत आले आहे " (इम ४४). " फर्मान व भोगवट याचे कागद होते ते जळाले, व आपण दुकालाकरितां कासीस गेलों होतों त्याकरिता तसरुफाती अजी तागाईत नाही " ( राजवाडे २०।३१८ )

**तसली** ( स्त्री० ) [ अ० तसल्ली ] समाधान, खातर्जमा " परन्तु दुसरा सर्दार आल्याखेरीज पातशाहाची तसली होत नाही " ( दिमरा १।२५९ )

**तसू** [ फा० तसू ] दोन बोटाची लाम्बी

**तहकीक** ( स्त्री० ) [ अ० तह्कीक् ] सत्य, निश्चती, निर्णय, निश्चत, खरें. " काही कदीम सनद असेल ते हुजूर आणून दाखवावी त्याजवरून तहकीक होइल " ( राजवाडे १५।४ ).

**तहकीकात** ( स्त्री० ) [ अ० तह्कीकात् अनेक व० तह्कीक् चें ] चौकशी, सत्या-

न्वेषण "धाकटे नाना व गोविन्द शिवराम तहकीकात करितां तो(=तोतया जनकोजी) थोरात रघोजी असा ठराव झाला" ( खरे २।६३१ ) "सर्दहू गाष्टीची तहकीकात लाविली" ( राजवाडे १८।६० ) "शहरास कमवीसदार पाठऊन तहकीकात करावी" ( साने पयाद ११९).

**तहकुबी** ( स्त्री० ) [ अ० तवक्कुफ् ] थाम्बणूक, खण्ड.

**तहकूब**, तकूब ( पु० ) [ अ० तवक्कुफ् ] थाम्बवणूक, आडवणूक; थाम्बलेलें, ढकलणीवर टाकलेलें; तात्पुरतें बन्द, रहीत, रद्द. "ऐवजाची निकड लावली आहे; जर करितां रद्-बदलीमुळें चार दिवस तकूब जालें तर उत्तम जालें" (राजवाडे ३।१६९). "इल्ला तकूब झाली" ( मराचिथोशा १६). "लढाई तहकूब करितों" (मराचिथोशा ५० )

**तहखाना** ( पु० ) [ फा० तह्खाना ] तळघर "कांहीं गोविन्दरायाचे तहखान्यांत लपाले" ( राजवाडे ६।६२९ ).

**तहागिरी** ( स्त्री० ) तगिरी पहा,

**तहत, तहद** [ फ० ताहद्द ] सीमान्त, पर्यन्त. "पुढेही श्री अहद् रामेश्वर तहद् दिल्ली यश देईल" ( पारसनीस -ब्रप २५३ ).

**तहनाळ** ( न० ) [ फा० तह्नाल् ] म्यान, म्यानाचें तोण्ड, म्यानाचे खालचे बाजूस बसविलेलें टोंपण

**तहमूल** ( पु० ) तहमुली ( स्त्री० ) [ अ० तहम्मुल् ] सहन, सहिष्णुता, ढिलाई. "तुमचा वास्ता दर्म्यांन आहे याजकरितां तामूल ( शामूल ? ) जाला नाहीतरी याचा तदारुक करणें लाजम आहे" ( राजवाडे २२।६१ ) "आपण सबुरी करून तहमूल करावयास तक्सीर केली नाही" ( इम ६७ ) "इतका प्रकार झाला तो...पाटीलबावाचे तहमुली धीमेपणा करिता जाला आहे" ( दिमरा १।१४५ )

**तहवूर व जलादत-दस्तगाह** [ अ० तहव्वुर् धैर्य + अ० जलादत् = शौर्य ] धैर्य-शौर्य-निधी ( राजवाडे १२।१८८ ).
"तहवर-दस्तगाह" (राजवाडे १८।५६ ).

**तहशील** ( स्त्री० ) [ अ० तह्सील ] वसुली; मामलत, तालुका

**तहशील-तलब** = जरूरी प्रमाणें पडेल तें (काम) ( मराआ ३६ ).

**तहशील-दार** ( पु० ) [ फा० तह्सील्दार ] मामलेदार, एक मुल्की अधिकारी

**तह-हयात** [ फा० ता-हयात् ] आयुष्य असें पर्यन्त, आजन्म

**ताइफा** (पु०) [अ० ताइफा] जमाव, जात.

**ताइफेवार** जातवार "मोहतर्फा बाब दुसरी । जाणोनि लिहिजे चतुरी । ताइफेवार" ( मेस्तक-पुस्तक. जमेलेखन ६८ )

**ताईत** ( पु० ) [ अ० तअवीज़ ] दृष्ट लागू नये म्हणून मन्तरलेला कागद आंत असलेली गळ्यात बान्धण्याची सोन्याची डबी गळ्यातला ताईत = अत्यन्त प्रिय मनुष्य, नाकातला बाल.

**ताकद; ताकत; ताकती** ( स्त्री० ) [ अ० ताकत् ] शक्ती, कुवत. "ताकती" ( इम ३३ ).

**ताकीद** ( स्त्री० ) [ अ० ताकीद् ] कडक हुकूम, बन्दोबस्त; मज्बुती; शिक्षा "एक जरेचे आजार तुमचे तर्फेनें जाहलें ऐसे खबर मालूम जाहालिया

यवाजिबी ताकीद होईल" (राजवाडे १५।१५६).

**ताकीद्-दार** (पु०) रखवाली, सरक्षक "सङ्गमनेरी व कान्हेरी रखवालीस कोणी बाणदार व ताकीद्दार पाठविले असले तर दोन्ही स्थलें मात्र जगतील" (खरे ११३८८).

**ताकूब** (पु०)[अ० तअक्कुब्] पाठलाग "आलीजाह बेद्रहून निघोन गेले तेच समयी इकडील सर्दारांनी ताकूब करावयाचा तन केले" (राजवाडे ५।१८१). "त्याचे ताकूबावर हरिपन्त फौजेसुद्धा घाटाखाले गेले" (दिमरा ११३८)

**ताख्त** (स्त्री०) [फा० ताख्त्] मार-लूट, उध्वस्त "फौजेनें एक दोन महाल ताख्त केले" (दिमरा २१८३)

**ताख्त-ताराज्** (पु०) ताख्त-ताराजी (स्त्री०) [फा० ताख्त्-ताराज्] मार-लूट, नागावा, विध्वंस, उध्वस्त, फस्त. "गणेशपन्त बेहेरे. सुरतेकडे ताख्त-ताराजी करण्यास रवाना जाले" (साने-पयाद ४७८) "बङ्गाल्याची ताख्त-ताराजी होणार नाही" (दिमरा ११५२) "कित्येक जागी ठाणीं बसवून ताख्त-ताराजी माण्डली" (राजवाडे ५।१८९) "या उपर बङ्गाला ताख्त-ताराज करण्यास येइल" (दिमरा ११५०) "तालुका लुटून ताख्त-ताराज झाला" (राजवाडे ५।१९४)

**तागायत, तागाईत** [फा० ता-घायत] पर्यन्त, पासून "मिरजेहून निघाल्या-तागायत" (खरे ८।३८५०)

**ताज्की** (स्त्री०) मोठेपणा "नम्ही व मन्सूरअली मिळोन इराणीस घेऊन येता ही गोष्ट अनुचित, यात काही ताजकी होतां दिसत नाही" (पाय ६)

**ताज्गी** (स्त्री०) [फा० ताज्गी] ताजेपणा, टवटवी, उमेद, उत्साह "दिवसेंदिवस येथील मनुष्य ताजगी अधिक धरीत चालले" (खरे ११२३९)

**ताज्दी** (स्त्री०)[अ० तअद्दीअ] जुलूम "त्याने जे जे गाव आबाद होते ते ताजदीनें वैरान केले" (राजवाडे २०।३८)

**ताज-महाल** (पु०) [फा० ताज् = मुगुट, अ० महल् = मन्दिर] मुकुट मन्दिर, आग्रा येथे शहाजहान बादशहानें बान्धलली मुम्ताज्महाल बेगमेची समाधी

**ताजा** [फा० ताझा] नवा, न कोमेजलेला, हुशार

**ताजा कलम** (पु०)[फा० ताझा कलम्] पत्र सम्पल्यानन्तर खाली जोडलेली पुस्ती

**ताजा-तवाना** [मराठी समास] हतश्रम, विश्रान्त, हुशार

**ताजिया** (पु०) [अ० तअझिया] हसन-हुसेनाविषयी शोकगीत, मर्शा, ताबूत, डोला

**ताजी** [अ० ताझी] अरबी (घोडा)

**ताजीम** (स्त्री०)[अ० तअझीम्] बहुमान, अभ्युत्थान, उत्थापन

**ताजीम-तवाज्** (स्त्री०)[मराठी समास] बहुमान व आदरसत्कार व वस्त्रे वगैरे अर्पण करणे "त्यास उभयता रावसाहेबांनी ताजीम-तवाज् देऊन मानपान केले होते" (राजवाडे १०।२९३)

**ताजूब** (पु० न०) [अ० तअज्जुब्] आश्चर्य "यावरून ताजूब होतो की (राजवाडे ७ खलप २८) 'हुजूर वकील रवाना केला असता सर्कार चाकर माने याचे

काबिले धरून नेऊन सलकास तस्दी देणे व भातें भरून नेणें हें ताजूब आहे" (राजवाडे १०।१२८) "लढाई करून प्रथम फत्ते जाली असता येथायेकी अशा तऱ्हेनें दगा जाला है मोठ ताजब" (राजवाडे ७।१३४)

**ताफ्ता** [ फा० ताफ्ता ] एक प्रकारचे चमकणारें रेशमी वस्त्र

**ताफा** (पु०) [ अ० ताइफा ] मण्डळी, टोळी "गर्त्री कञ्चन्याच ताफे बोलाऊन नाच, रागरङ्ग आतश्बाजी रोशनाई जाली" (राजवाडे ७।२२५)

**ताब** (स्त्री०) [ फा० ताब ] बळ, शौर्य "खानानीं ताब लढाइचा न आणता (=हतवीर्य होऊन) मागें हटुन गढीचा आश्रा धरून आहे" (दिमरा १।२८८) "जनराल मजकूर ताब आणतां न सकता राहून (=वाचेन) आले हमराही सरन्जाम टाकीत गढीच्या आसरेस जाऊन पाहाचता" (राजवाडे १०।१८७)

**ताबा** (पु०) [ अ० ताबिअ = अनचर, परतन्त्र ] नियन्त्रण, कबजा, अम्मल

**ताबीन** [ अ० ताबिइन् अनक्व० ताबि य चें ] आज्ञेत, स्वाधीन, अङ्कित "वगर मार मिळेचे ताबिनातील पथक आहेत" (साने-पयाव ८३) "फोजेची पाहणी करून.. त्याचे ताबीन लस्कर केलें" (चित्रगुप्त ९५) "तरी तम्ही त्याचे ताबेन असोन मसलतीस मदती असणं" (राजवाडे १५।३६३) "तम्हास त्याचे ताबीन करून पाठविलें आहे की त्याप्रमाणें माइगतील त्या प्रमाणे करणें" (राजवाडे ६।६०३)

**ताबीनात** हुकमी, सर्डी "ही नेहमी फोज सरकाराची ताबीनात" (चित्र १४)

**ताबूत** (पु०) [ अ० ताबूत् ] मृत ... ण्याची पेटी, मोहरमांत मिरवावया इमाम हुसेनच्या थडग्याची प्रति... डाला, शवाची पेटी "शहाजाद्याचा ताब... व त्याची मुलें म्हणसें येथें पाठ... दर्णे" (दिमरा १।२५१)

**ताब** [ अ० ताबिअ ] आधीन "याज... जशी मर्जी तावे मर्जीच्या वि... काय लिहावें?" (राजवाडे ५।९१) "पादशाही बन्दोबस्त ज्याचे अम्मल त्याचे ताबे दक्षिण तालुका" (पुरन्दर १८)

**ता-मगूर** = शक्य नाही, शकनुसा... 'आम्हीही मेरा चाकरी ता-मग... करण्यास हाजर" (राजवाडे ७।३७...)

**तामील** (स्त्री०) [ अ० तामील ] अम्म... -बजावणी "तुझ्याहुकमाची तामील ... ण्यात माझ्याकडून समजुन कसर होण... नाही" (गडकरी राजसन्यास ४५)

**तामूल** (पु०) [ अ० तअम्मुल ] विचा... दिरङ्ग "तात्पर्य का शास्कार्ना फो... शामील करण्याविषइ तामूल क... नये" (राजवाडे ७।९)

**तार-बतार** [ फा० तार्-तार् ] विस्की... उध्वस्त "फौजवर हङगामा क... फौज तारबतार करावी" (राज... ७।२१४)

**ताराज** (पु०) [ फा० ताराज ] मार-लू... उध्वस्त "पंढ मुलख राहिला, ते... ताराज करून मोगल अन्नास मह... हान ऐसेंच केले जाईल" (इम २००) "मुलूख कुल मारून ताराज करितों" (इम २०१).

**ताराजी** (स्त्री०) [फा० ताराज्] मार-लूट, विध्वस, खराबी " त्या सस्थानची ताराजी केली " ( चित्रगुप्त ८ ) " रूद्र-वग्म येथे जमियत पोहोचून ताराजी माण्डिली " ( राजवाड ५।१२२ )

**तारीख, तेरीख** ( स्त्री० ) [फा० तारीख] मिती, इतिहास.

**तारस-खाना, तारत-रवाना** [ ∠ अ० तहारत् शुद्धी ] पायखाना, मण्डास, शौचकूप.

**तारीफ** ( स्त्री० ) [ अ० तअर्रीफ ] वर्णन, बयान, प्रशसा, परिचय करून देण "लढाई बहुत तारफेची झाली " ( मराठी चित्रशाळा २२ ) " अङ्ग्रेज मेजर्कास बहुतच उत्तम, याची तारीफ काय लिहावी ? " ( राजवाडे १२।१२७ )

**तारीफ-दार** = प्रशसनीय " नम्बुर . बहुत चाङ्गले तारीफ-दार पाठवावे " ( ऐतिहासिक २।६२ )

**तारीफ-लायक** = प्रशसनीय " परन्तु तारीफ लायक चित्रे मळवून पाठवावी म्हणून पत्री आज्ञा " ( ऐटि १।१३ )

**तारोतार** [ फा० तार् पासून तन्तोतन्त च्या धर्तीवर ] बरोबर " वांई देशांतील गांव निम्मे निम्मे तारोतार व इसाफती व इनाम तारोतार निम्मे वांटून दिलें असे " ( राजवाडे ३।६५ ).

**तालीक** ( स्त्री० ) [ अ० तअलीका=परिशिष्ट ] नक्कल; सम्बन्ध " तुम्ही तालीक लेहून घेऊन अस्सली खुद खत मशारनिल्हेपासी फिरावून देणे " ( राज- ८।१६ ) " महादाजीस देशमुखीस मसुरीचे तालीक नाही " ( राजवाडे १५।१०० ) " त्याची उत्तरेंही आली, त्यांच्या तालका करून वडिलांकडे पाठविल्या आहेत " ( खरे ११।६०४५ )

**तालीकचा** ( पु० ) आज्ञापत्र " लष्करास अब्दालीचा तालीकचा आला " ( राजवाडे ६।४४५ )

**तालीम** ( स्त्री० ) [ अ० तअलीम् ] अध्यापन, शिकवणूक, व्यायाम शिक्षण, व्यायाम, व्यायामशाला

**तालीम-खाना** ( पु० ) व्यायामशाला

**तालीम-बाज**=आखाड्यात व्यायाम करणारा

**तालीम-बाजी** ( स्त्री० ) आखाड्यातील व्यायामाचा शोक

**तालुका** ( पु० ) [ अ० तअल्लुका ] जिल्ह्याचा भाग, सम्बन्ध " मुतालिकीचे वंशाचा वतनास तालोका नाही " ( राजवाडे ८।११७ )

**तालुक** ( पु० ) [ अ० तअल्लुक् ] सम्बन्ध " या अहद-नाम्यासी या शब्दाचा तालुक काय आहे "( राजवाडे ७।९२ )

**तालूक-दार** ( पु० ) [ फा० तअल्लुक्दार् ] तालुक्याचा अधिकारी, जमीनदार.

**तालूकात** ( स्त्री० ) [ अ० तअल्लुकात् ] सम्बन्ध " दर्म्यान त्याचे तालूकातीचें कलम तहनाम्यात ल्यावयाचें कारण काय ? "( राजवाडे १९।३० )

**ताले** ( पु० अनेक व० ) [ अ० तालिअ ) दैव, ग्रह " रावसाहेबांचे ताले बुलन्द ( = उच्च ) म्हणोनच ते बाजी सर केली " ( राजवाडे १।५२ ) त्यांचें धोरपण व दूरन्देशी बहुत व तालेही मोठ " ( ऐटि ३।१५ ) " दौलतराव बाबा यांचे ताले विचित्र आहेत " ( खरे १२।६८१७)

**तालेवार** [ फा० तालिअवर् ] दैववान्, भाग्यशाली. " सुगर दिसे त्यामध्ये थेट

जणू रम्भा वशाची तालिवार कुबेर पेशाची" ( प्रभाकर २३१ )

**तालेवारी** ( स्त्री० ) [ फा० तालिअवरी ] सुदैव, उत्कर्ष, चढती कमान

**ताव** ( पु० ) [ फा० ताब ] दुक्ख, राग, पीळ " दौलत खराबीस आली म्हणून तावाच्या गोष्टी बोलतो " ( खरे ७।४७१ ) मिशावर ताव देणें=मिशाना पीळ देणें, मर्दुमकीची प्रौढी मिरावणें.

**तावातावानें** = रागाच्या भरात

**तावण** ( स्त्री० ) [ फा० तावान् ] दण्ड, जुर्माना, भुर्दण्ड, नुक्सानभरपाई

**तावणें** [ <फा० ताब=उष्णता ] तापविणें, रागावणें

**तावदान** ( न० ) [ फा० ताब्दान् ] खिडकीच्या दाराची काच, काच–फळी " तावदानें चाङ्गली साफ, ज्यांत मन्द दिसत असेल तीं न घेणें, साफ असतील तीं घेणें " ( राजवाडे १२।१३२ )

**तास** ( पु० ) [ अ० तास् ] वाजविण्याचा पेला अगर काशाचा वाटोळा पत्रा, २॥ घटिकांचा अवधी

**तासची** ( पु० ) तास वाजविणारा ( वाड समा २।३ )

**तासा, ताशा** ( पु० ) [ अ० तासा ] लहान नगारा

**ताशेकरी** ( पु० ) ताशा वाजविणारा.

**ता–हाल** [ फा० ता–हाल् ] आजपर्यन्त, अद्यापि "लेकीन अहद–पैमानावर नजर देऊन ताहाल हा ख्याल दिलांत न आणिला" ( खरे ७।३५७५ ) "नबाब निजामअलीखां व भोंसले ताहाल खामोश याचा सबब काय न कळे" ( राजवाडे १०।१८२ ).

**ताहूद** ( न० ) [ अ० तअह्हुद् ] ठराव, खण्ड, मक्ता. " कादरखान याजकडे तालुका काडोपली दहा लक्ष रुपये ताहूद ठरून साङ्गितला " ( राजवाडे ७।४० )." तेथील ताहुदापैकी सर्व हसेबन्दी आपण लिहून पाठविली " (राजवाडे १।१२६ ) "तालुक्यावर ताहूद केलें ते मोडावें आणि अमानी करावी" ( राजवाडे ५।२३ ).

**तिजारत** ( स्त्री० ) [ अ० तिजारत् ] व्यापार " तीन जहाज आपले विलायतेहून बराय तिजारत गेले होते " ( पद्मव ११३ )

**तिरन्दाज** ( पु० ) [ फा० तीर्–अन्दाज़् ] बाण मारणारा

**तिरन्दाजी** ( स्त्री० ) [ फा० तीर्–अन्दाज़ी ] बाण मारण्याची विद्या, धनुर्वेद

**तिस्मा** [ अ० तिस्अ ] नऊ

**तिस्सैन** [ अ० तिस्ईन् ] नव्वद

**तीर** ( पु० ) [ फा० तीर् ] बाण

**तीर–कमठा** ( पु० ) धनुष्यबाण

**तुक्का** ( पु० ) [ फा० तुक्का ] तोण्डाशी पात्याऐवजी गोळा असलेला बोथट बाण.

**तुक्मा** ( पु० ) [ फा० तुक्मा ] बिरडें, गुण्डी, बटन

**तुणतुणें** ( न० ) [ ? अ० तन्तना एक प्रकारचें गीत ] तुई तुई असा आवाज करणारें एक एकतारी तन्तुवाद्य.

**तुती, तूत** ( स्त्री० ) [ अ० तूत् ] एकप्रकारचें झाड

**तुन्द** [ फा० तुन्द् ] अभिमानी, ऐटदार. " गोरी तुन्द मान हिलाल गुलाबी गाल " ( प्रभाकर ११७ ).

**तुफान** ( न० ) [ अ० तूफान् ] समुद्र-क्षोभ, वादळ, त्रागा, बालण्ट, कुभाण्ड "तुफान घेऊन कोणी बोलूं लागला तेंच मनावर घेणें असें होऊं लागलें तर भरवसा काय मानावा ? " ( राजवाडे ५।१६ )." अशा तुफानाच्या गोष्टी अदावतीनें कोणी सांडगितल्या " ( राजवाडे ५।७४ ) "त्यानें अदावतानें दरम्यान तुफान रचून पत्रे तयार केली " ( राजवाडे ३।९९ )

**तुफान-खोर** कुभाण्ड रचणारा "तुफानखोर मनुष्याचे सङ्गतीस लागू नये " ( ऐस्फुले २।५३ )

**तुफानी** [ अ० तूफानी ] कुभाण्डखोर, क्षुब्ध, दङ्गेखोर " भिल्ल कोळी रामोशी वगैरे तुफानी जातीतले लोक " ( गारगाडा ५६१ )

**तुम्बा** ( पु० ) **तुमान** ( स्त्री० ) [ फा० तुम्बान् ] चोळणा, विजार, सैल पायजमा. "किनखापी तुम्बे " ( चित्रगुप्त १३२ )

**तुमार** ( पु० ) [ अ० तुमार् ] कागदाचे भेण्डोळें, लेखी कागद

**तुर्बत, तुर्बती** ( स्त्री० ) [ अ० तुर्बत् ] थडगें, समाधी "आणि त्यावरी तुपनी बान्धली " ( राजवाडे १५।७ )

**तुरन्ज** ( न० ) [ फा० तुरञ्ज ] नारिङ्ग

**तुरा** ( पु० ) [ अ० तुरा =झिळमिळणार पुढचे केस ] एक अलङ्कार

**तुरुङ्ग** ( पु० ) [फा० तुरुङग ] कैदखाना

**तुरूक** [ तु० तुर्क ] तुर्क

**तूत** ( न० ) [ अ०तूत् ] तुतीच्या झाडाचे फळ.

**तूल** [ अ० तूल् ] लाम्बवणूक. "थोडकियात बन्दोबस्त असतां तूल करून विसारा वाढवावा हे सलाह नाहीं" ( राजवाडे ५।११८ )

**तेगा** ( पु० ) [ फा० तेघा=तर्वारीची पात ] रुन्द पातीचा तर्वार

**तेज** [ फा० तेज़ ] तीक्ष्ण, तिखट, चलाख.

**तेजाब** ( पु० ) [ फा० तेज़ाब् ] एक दाहक आम्ल.

**तैन** [ अ० तअय्युन् ] नियुक्त, नामजाद. "बरघाट व पायाघाट रूजू करायाबद्दल पादशाही फौजा तैन जाहल्या ( वाड-सनदा ३५ )

**तैनात** ( स्त्री० ) [ अ० तईनात अ० तअयीनात् ] नेमणूक, सेवा नोकरी, पगार, स्वाधीन "चार पागा त्या बाईच्या तैनात केल्या आहेत " ( मदुचा १७७ )

**तैनाळ** तहनाळ पहा

**तैश** ( पु० ) [ अ० तैश ] आवेश, त्वेष

**तौक-जञ्जीर** [ अ० तौक् गळ-साखळी, फा० ज़ञ्जीर् शृङ्खला ] शृङ्खलाबन्धन " धरून नेऊन तौक-जञ्जीर करून कैद केले " ( राजवाडे ५।१२४ )

**तोदा** ( पु० ) [ फा० तोदा ] लक्ष्य, सन्धानबिन्दू, निशाण

**तोफ** ( स्त्री० ) [ तु० तोप् ] अवजड बन्दूक.

**तोफची** ( पु० ) [ तु० तोप्ची ] तोफखान्यावरील अम्मलदार, गोलन्दाज.

**तोफजी** ( स्त्री० ) गोलन्दाजी " बर्कन्दाजी व तोफजी फिरङ्गी याची निर्सीम म्हणावी तैसी " ( पारसनीस-ब्रप ७७ )

**तोफ-खाना** ( पु० ) तोफांचा समुदाय, तोफा ठेवण्याची जागा.

**तोफा** ( पु० ) [ अ० तुह्फा ] उत्कृष्ट, फर्मास "त्या प्रान्ती चन्दन बहुत

तोफा व चाइगलं उम्च मिळतात" ( राजवाडे १९।९३ ) "कस्तुरीचे नाफे व बिलाइतचे नाफ पाठविले" ( पद्मव ९७ )

**तोफा-तायफ** ( पु० ) [ अ० तुहफा = भेट, नजर अनेक व० तहाइफ् ] नजर-नजराणा "तोफा-तायफ नजर केला" ( दिमरा ४।८० ) 'तोफा-तायफ' ( दिमरा ।२१६ ) "इङ्ग्रज शिवाय तोफा-ताइफ, मजीन लक्ष मध्ये दमार दन होते" ( दिमरा १।१०४ ) "पातशाहास काही तोफा-ताइफ पश्कस यावयाविसी काय आज्ञा ?" ( दिमरा ५।२१६ )

**तोफीर** ( पु० ) [ अ० तफ्फीर ] वाढावा

**तोफे-जात** ( न० ) [ अ० तुहफजात ] नजराणा "याचप्रमाणे तोफजात वराय नजर नबाब दर्जेरखान मोम्रफचें स्वाधीन केले" ( पद्मव ११८ )

**तोब्रा, तोबरा** ( पु० ) [ फा० तोब्रा ] घोड्यास चन्दी चारतांना ती ज्या कातडी पिशवीत घालून त्याच्या तोण्डास बान्धतात ती पिशवी

**तोबा** ( पु० ) [ फा० तोबा अ० तौबा ] पश्चात्ताप, दुःख, ओरड, गर्दी, हाय ! हाय ! "त्याचे लश्करांत वैरणीचा व पाण्याचा तोबा बहुत" ( खरे ९।४७४ ) "बहु हाय हाय ! म्हणती, प्राकृत बुध 'हन्त हा !' यवन तोबा !" ( मोरोपन्त )

**तोरा** ( पु० ) [ तु० तोरा ] हुकूम "याजकरिता एक तोरा यावा म्हणजे त्याचे हुकुमांत क्रम चालेल" ( राजवाडे ५।१०२ )

**तोश** ( स्त्री० ) [ फा० तोश् ] बळ. "शत्रू तोशीनें जोरीनें चालोन येत आहे" ( खरे ७।३५८९ )

**तोशेखाना, तोशखाना** ( पु० ) [ फा० तोशा-खाना ] कोठार, अम्बारखाना, जामदारखाना "तोशखाना पाहिला त्यात साडेसातशें रुपये नगद आणि काहीं पोशाख होते" ( राजवाडे ५।१४० )

**तोशक** ( स्त्री० ) [ फा० तूशक् ] बिछाना, अन्थरूण.

**तोशीस** ( स्त्री० ) [ अ० तश्वीश् ] अस्वास्थ, त्रास, नुकसान, झीज

**तोस्तान** ( न० ) [ फा० तोशा-दान् ] सामग्री ( दारूगोळी वगैरे ) ठेवण्याची पिशवी

**तोल-दार** [ स० तोल फा० दार् ] वजनदार, प्रतिष्ठित, बलाढ्य, मजबूत "तोलदार" गड, "तोलदार फौज"

**तोल-दारी** ( स्त्री० ) वजनदारी, बळ, मजबुती, प्रतिष्ठा "हे निजामशाही वजीर दौलता करून तोलदारीनें होते" ( सभासद ३ ). "पागांच्या तोलदारीखाली शिलेदार ठेविले" ( सभासद २२ )

**तोहमत** ( स्त्री० ) [ अ० तुहमत् ] संशय, वहीम, आळ, आरोप, बालण्ट.

**तोहमती** संशयी, वहिमी, बालण्टखोर

**तौर, तोर** ( पु० ) [ अ० तौर् ] रीत, राहणी "गाडर इङ्ग्रेज याणी हिन्दुस्थानात जागां जागा लढाया केल्या त्याच तौरानें इकडे मर्दुमी दाखवावयास आला" ( साने-पयाव १०५ ). "खुदातर्सी फकिरी तौरानें राहतात" ( राजवाडे १।६३ ) "श्रीमन्त उम्दे अमिरांची तोर व रीतभात राखतात" ( साने-पयाव ११५ )

## दु

**दुआ** ( पु० ) दुवा ( राजवाडे १५।१३९ )

**दुआगीर** हितेच्छू, हितास्तव ईश्वर प्रार्थना करणारा. "ऐसेच हरघडी खत-किता-बत पाठवून फकिराचे खबर घेत असले पाहिजे, आम्ही दुआगीर असो" ( पारसनीस-ब्रप ३०७ )

**दुआही, दोही** (स्त्री०) शपथपूर्वक अडथळा "बहिर्जीनें आपलें घर शेकारिलें त्यास मल्हारजीनें दुआही दिली" ( राजवाडे ६।८ ) दोही दिली" (राजवाडे ६।११६)

**दखल** ( पु० ) [ अ० दख्ल ] प्रवेश, ढवळा-ढवळ, ताबा, उत्पन्न, रुजू, ताब्यात, सामाविष्ट, श्रुत, माहीत "लढाई न होता किल्ल्यात दखल झाला" (राजवाडे १६२) "एकंदर रोजात किल्लेदारीची दखल घेऊन" ( राजवाडे १०।३४२) "कुल राज्य आपलें, देखील कर्नाटकही आप-णास सार दखल आहे" ( चित्रगुप्त १२० ) "कोणी चोरून ठेविलिया आणि सर्दारास दखल जाहलियां त्यास शिक्षा करावी" ( चित्रगुप्त ३७ ) "राजबीज म्हणे हे राजश्री उपाध्याय व आपा प्रतिनिधी व चिन्नो महादेव आदिकरून सवास दखल आहे" ( राजवाडे ८।१९८ )

**दखल-बाज-दाखल** केल्यानन्तर नमूद, दाखल "त्या पैकी पजुग द्यावयाचे करार केले ते दखल-बाज बार केले असेत" ( वाडसमा १।१७५ )

**दखलगिरी** ( स्त्री० ) ढवळाढवळ, माहिती, उत्पन्न "बापाजी मुसलमान यासी दखलगिरी करावयास गरज नाही" ( राजवाडे १५।२०० ) "याप्रमाणें वर्त-मान कच्चे स्वामीस दखलगिरी असावी म्हणोन लिहिले असे" ( राजवाडे १।१२९ ). "तुम्हास कांहीच परगणे यांत दखलगिरी न जाली" ( राजवाडे १।२३१ )

**दग्दगा** ( पु० ) [ अ० दग्दगा ] भीती, दद्गा, आजार "याजमुळे इतर दौलतदार वगैरे पासून स्वस्थता, कोणाचा दग्दगा बाळगावयाचे कारण नाही" ( राजवाडे ५।१७० ) मुलाना हुसेन परकर हर एक बाबे गावात दग्दगा देतो म्हणन तपसील कलमी केलें ते अर्या जाहलें" ( पारसनीस-ब्रप २३८ )

**दगलबाज** [ फा० दघलबाझ् ] फसव्या, कपटी, दगेखोर

**दगलबाजी** ( स्त्री० ) [ फा० दघलबाझी ] दगाखोरी, कपट, कापट्य

**दगा** ( पु० ) [ फा० दगा ] फसवणूक, घात, धोका, अपाय "तगाण्डियास व लोकास सर्वथा दगा होऊ देऊ नये, आपणास राखून गनीम घ्यावा" ( मराआ ३८ ) दगा खाणें=फसणें दगा देणें-करणें= फसविणें, घात करणें

**दगाई** [ फा० दगाइ ] दगेखोर "पाच-पन्नास दगाइ होते ते काहडून दिले" ( हाकें ११६ )

**दगावणें** = धास्यात सापडून मरण पावणें.

**दगेखोर** [ मराठी प्रयोग ] दगेबाज "शिवाजी मोठा दगाखोर आहे" ( सभासद २९ )

**दगेखोरी** ( स्त्री० ) दगलबाजी

**दगेबाज, दगाबाज** [ फा० दगाबाझ ] कपटी

**दगबाजी, दगाबाजी** ( स्त्री० ) [ फा० दगाबाझी ] कापट्य

**दङ्ग** [ फा० दङ्ग ] विस्मित, चकित, दिङ्मढ, हतबुद्ध, निमग्न, गर्क "तोण्डात हाताची अङ्गुली घालून दङ्ग जहाला'

( चित्रगुप्त ४५ ) "घरच्याच कार्भारात गजश्री स्वामी दड्ग आहेत त्याही होऊन आम्हास निरोप द्यावा तर आपले कार्भारात गिरिफ्दार ।" ( साने पत्राव ६८ )

**दडूगल** ( पु० स्त्री० ) [ फा० ददूगल ] जमाव, गर्दी, कल्हाळ, कुत्र्याचा फट

**दफ्तर** ( न० ) [ अ० दफ्तर ] फडक्यात बान्धलेला लेखी कागदांचा गठ्ठा, मळाची पाटीबुकें ठेवण्याची पिशवी, कचेरी

**दफ्तर्दार** ( पु० ) [ फा० दफ्तर्दार ] कागदपत्राची कारभारी जमा आवकारि

**दफ्तरी** ( पु० ) [ फा० दफ्तरी ] दफ्तर्दार

**दफ्तरबन्द** ( पु० ) [ फा० दफ्तरबन्द ] कागद पत्र जतन करून ठेवणारा, जतन व्यवस्थेने ठेवलेलें

**दफन** ( न० ) [ अ० दफ्न ] पुरणी, मढमाती, पुरणे

**दफनणे** पुरणे "दफनावयास ( मराठी थोशा ८५ ) "अफझलखानाकडील मढ्या दफणाऊन टाकाव" ( शिफल ७२ )

**दफा** ( स्त्री० ) [ अ० दफअ ] वेळ, कलम "इतपर्यंत सात दफेनी या(द)-प्रमाण पाठविली" ( राजवाड ७१३ )

**दफात** ( न० ) [ अ० दफ्आत ] प्रकरण, वही, पाने, अध्याय ( पाच ४९ )

**दफिना** ( पु० ) [ अ० दफीना ] ठेवा, पुरलेले धन

**दफे** [ अ० दफा ] एकदा, तिसरा "ताही ... आपडणाचा मारून ... केले" ( राजवाड १५।१६ )

**दफेदार** ( पु० ) [ फा० दफअ-दार ] रिसाल्यानला हलक्या दर्जाचा अधिकारी, सर्वेदवाला

**दफे-रफे** ( स्त्री० ) [ अ० दफअ-रफअ ] फडशा, व्यवस्था

**दब्दबा** ( पु० ) [ अ० दब्दबा ] वैभव, दरारा "या दब्दबयानें मुकालेकाचे हवास ( हवस=महत्वाकांक्षा ) निघान जावे" ( मरा ८।३५१ )

**दबीर** ( पु० ) [ अ० दबीर् ] राजचिटणीस, दबीर

**दम** ( पु० ) [ फा० दम ] श्वास, जोर, ताकद, विश्रान्ती, अवकाश. दम खाणे-घेणे-मारणे = विश्रान्ती घेणें, थाम्बणें दम धरणे = दम कोण्डणें, दम देणें-भरणें = फर्मावणे, धमकावणें दम लागणें = थकल्यामुळे श्वासोच्छ्वास कठिण व जाणे होणे

**दमाम** ... =थकणे

**दम-दिलासा** ( पु० ) धीर-समाधान ( वाडसमा २।२३० )

**दमानें** सावकाश, आस्ते आस्ते

**दमदार** लवकर न थकणारा, जोदार, उत्साही

**दमदमा** धमधमा ( पु० ) [ फा० दम्दमा ] नौबत, नगारा, नाका ज्या उच्चस्थावर चढविलेला ती, टप्पा-नजरा

**दम-मर्द** रामहराम, बण्ड "अमयाडकास गामनें करून, त्याचा मुहार करून दम-मद केले, राज्य मर्यानें गाखल" ( राजवाड ८।१२५ )

**दमणें** थकणे

**दमविणें** थकविणे

**दमा** ( पु० ) [ फा० दमा ] श्वासरोग

**दमान** ( न० ) [ फा० दामन् ] शीड

**दमामा** ( पु० ) [ फा० दमामा ] लहान नगारा

दमेकरी श्वासरोगी

दर [ फा० दर् = आंत, हर् = प्रत्येक ] प्रत्येक "दर हर साल खुर्दसताचा उजूर न कीजे" ( राजवाडे २०।९ )

दर्कार ( पु० स्त्री० ) [ फा० दर्कार्=उपयुक्त, जरूर ] जरूरी, गरज, प्रयोजन, सम्बन्ध "पुस्तकाची जरूर दर्कार आहे" ( राजवाडे १।६८ ) "मरम्मतीचा दर्कार आहे (राजवाडे ३।२६९) उद्या येथें रहावयास दर्कार नाही" ( पाब १९ ) "आम्हांस राजकारणांशी दर्कार नाही" ( राजवाडे ५।११६ ) "आम्हांस माणसें ठेवायाची प्रस्तुत दर्कार नाही" ( मदबा १।४१ ) "अमूचा प्रामाणिकतेचा दर्कार त्यांनी ( = अन्नाजी माणकेश्वर यांनी ) टाकिलासे दिसतें" ( साने–पयाव ३१० )

दर्किनार [ फा० दर्किनार् ] बाजस, एकीकडे "ते सर्व दर्किनार राहून मार्शन साहेबच बाजोगार होऊन बअदबी करू लागल" (खरे ७।३५६७)

दर्कूच कूच दर कूच, मजला मागेत मारात "त्याजउपरी दर्कूच महादेवपर्यन्त जातो" (चन्द्रचूड–दप्तर १।१०७ )

दर्खास्त ( स्त्री० ) [ फा० दर्खास्त् ] मागणी, मागणीअर्ज, फिर्याद.

दर्गा ( पु० ) [ फा० दर्गाह् ] राजसभामण्डप, दरबार, मशीद, साधुसमाधस्थान. "पेश अर्जी दर्गाह" ( इम ६५ ) = या दरबारापुढे "दर्गाहबन्दगांस" ( इम ६७ ) = हुजूरास, स्वामींस

दर्गाह [ फा० हर्गाह् ] केव्हांही, हर्गीज "तुम्ही मौजे मज्कूरचे वाटेस दर्गाह न जाणें" ( राजवाडे ११।३६ ).

"त्याणें आमचे ( =ब्रह्मेन्द्रस्वामींचे ) दर्गास...तिनी गांव दरोबस्त देऊन चालवीत होते" ( पारसनीस–ब्रप २९६ ).

दर्गुजर ( स्त्री० ) [ फा० दर्गुसर् आज्ञार्थी रूप दर्गुज़श्तन् ( = सोडणें, क्षमा करणें) याचें ] दुर्लक्ष्य, क्षमा "जरी तुम्ही हे गोष्टी चश्म–पोशी करून दर्गुजर कराल तरी जिकडे वाजवी तिकडे परमेश्वर आहे" ( ऐटि ६० ) "दर्गुदर करावी तर शहर बे–बदल जहालें हें लौकिकात, तेव्हां खावन्दगिरीस उचीत तें जालेंच पाहिजे" ( साने–पयाव १२० )

दर्जबाब ( पु० ) [ फा० दर्जवाब् = उत्तरी ] उत्तर "त्याचा दर्जबाब–कलकत्तेकर यांनी निगारश केला" ( राजवाडे १०।१६४ ) "श्रीमन्त यांचे दर्जबाब आले ते गद्‌गकर फडणीस यांजकड हजर आहेत" (खरे ८।४२०३).

दर्जा ( पु० ) [ अ० दरजा ] पायरी, पदवी, योग्यता, मुद्दा, गोष्ट "येथें सर्व दर्जे बोलण्यात येतील" ( राजवाडे ५।७७ ) "हे सर्व मरातब व दर्जे नवाब बहादुर यांचे ध्यानांत आहेत" ( राजवाडे १९।९१ )

दर्जाब ( पु० ) दर्जबाब. "वकिलानें अर्जीचा दर्जाब व नजरची पावती व मेहेरबानगीचा खिलत द्यावा म्हणून सवाल केला आहे" ( दिमरा १।१७३)

दर्जाब–नामा ( पु० ) उत्तर–पत्र ( दिमरा २।९१ )

दर्जी ( पु० ) [ फा० दर्ज़ी ] शिम्पी

दर्द, दरद ( स्त्री० ) [ फा० दर्द् ] दुःख, खन्त, कींव, मर्म. "उजवे कुशीस पाठींत बापूचा दर्द भारी" ( राज-

वाडे ७।१०७ ) "आमची दर्द येणे नर त्यांस येईल, आम्हास ससारनिर्वाहाचें सङ्कट प्राप्त जाहलें .. या गोष्टीची दर्द श्रीमन्त रावसाहेबा मनांत आणून ये गोष्टीचा विचार न केला तर ज्या गोष्टी मातबरीच्या आजपर्यंत चालल्या त्या तर सुटत नाहीत " ( खरे ८०८) "दर्म्यान दर्द जाणता " ( चित्रगुप्त ८ ) "पैक्यापुढे कोणाचा स्नेह भीड सुचत नाही, त्यास दर्द कोणाची वाटत नाही " ( खरे ११।६१७२ ) "हाव भाव तजमध चढून भरल्या इश्की दर्दा । विषयी पुरुषाचा नित्यच मर्दा " ( प्रभाकर २३० )

दर्दी ( पु० ) [ ∠फा० दर्द ] तज्ज्ञ, रहस्य जाणता "आम्ही तर दर्दी इश्काचे भुकेल प्राणी । शवट कर सखे तू आहस गुणाची खाणी " ( प्रभाकर १६४ )

दर्पेश ( फा० दर्पेश ] पुढ 'मुलाजमतीचा मजकूर दर्पेश केला " ( राजवाड १। १८७ )

दर्बार ( पु० ) [ फा० दर्बार ] राजसभा

दर्बार-खर्च ( पु० ) "गांवच हिशेब सर्कारांत पटविण्यासाठी तेथील हिशेबनिमाला लाच द्यावा लागे त्याला दर्बारखर्च बाकुना किंवा अन्तस्थ म्हणत " ( गावगाडा ५६ )

दर्बारी राजसभासम्बन्धी, राजसभेचा घटक, वैभवसम्पन्न, विशेष शिष्टाचारास अनसरून असें

दर्मजल कूच दर-कूच, सारख्या मजला मारीत. "श्रीमन्त सुरापराची खण्डणी चुकऊन दमजल कर्नाटकांत जाणार " ( चन्द्रचूड-दप्तर ११९०८ )

दर्महा ( पु० ) [ फा० दर्माह् =महिन्यांत ] प्रत्येक महिन्यास, माहीना, पगार. "दहा पल्टणे इङ्ग्रजी मुम्बईहून आणविली आहेत, त्यात निमे पल्टणाचा दर्महा निजामअलीखान यांणी द्यावा असें करारात नबाबासी आहे " ( खरे ८। ४११९ ) "काही दिवस दर्महा हलका करून देऊन " ( मराचिथोशा ५२ )

दर्म्यान ( पु० ) [ फा० दर्मियान् ] मध्यें, मध्यस्थ, जबाबदार "पादशाही बन्दा, त्यास पादशहा सर्फराजी करितील तुम्ही त्याचे दर्म्यान नाही " ( सभासद ४२ ) "दर्म्यानानी प्रथम भेटी घेऊन नन्तर महाराजांनी भेटावें " (चित्रगुप्त ११०) दर्म्यान येणें=मध्यस्थी करणे ( सभासद १० )

दर्म्यानकी ( स्त्री० ) मध्यस्थी "दर्म्यानकी बाळाजी शेट वगैरे मण्डळी करीत आहेत " ( खरे १०।५२९६ )

दर्म्यान-गिरी ( स्त्री० ) मध्यस्थी "ते आमचे सेवक . त्याची दर्म्यानगिरी तुम्हांकडे नाही " ( चित्रगुप्त ६९ )

दर्म्यान्दार ( पु० ) मध्यस्थ "दर्म्यान्दाराकडील लबाडी असेल, विचारानें द्यावें " ( खरे १०।५६१ )

दर्या दरिया ( पु० ) [ फा० दर्या ] समुद्र.

दर्या-गक समुद्रांत पाण्याखाली गेलेली. "दर्यागर्क खाजणी जमिनीस बान्धबन्दिस्त करून नूतन शेत होय " ( वाड-समा २।२४३ ) "बहुत तराण्डी दर्यागरक जाली म्हणोन बातमी आली आहे " ( खरे १२। ६८४२ )

दर्याई [ फा० दर्याई ] समुद्रावरील. "दर्याई व खुश्की फौजा "

दर्याप्त, दर्याफ्ती ( स्त्री० ) [ फा० दर्याफ्त ] समजणूक, आकलन दर्याप्त करणें= समजणें, आकलन करणें.

**दर्याबर्दी** ( पु० ) [ फा० दर्या–नवर्द+ई ] खलाशी, नावाडी, खारवा

**दर्वक्त** [ फा० दर्वक्त् ] नेहमी "मोजे केळगांव यास दर्वक्त मुजाहीम काय सबब होत असता?" ( राजवाडे ११।३६ )

**दर्वाजा** ( पु० ) [ फा० दर्वाझा ] द्वार, महाद्वार

**दर्वान; दर्वानकरी** ( पु० ) [फा० दर्वान्] द्वारपाल, द्वाररक्षक "शहरचे दर्वानकरी यांनी राजाजीस मनाई केली की नवाबाची पर्वानगी आल्याशिवाय जाऊ नये" ( राजवाडे ५।१४१ ) "दर्वाण कर" ( हकिे ४२ )

**दर्वेश, दर्वेशी** ( पु० ) [ फा० दर्वेश् ] फकीर

**दर्वेशी** ( स्त्री० ) [ फा० दर्वेशी ] फकिरी

**दर्सदे** शम्भरी, दर–शेंकडा "येथें हड्यावर दर्सद रुपये ३॥ प्रमाणें पुण्यार्थाक्क्यास भाव आहे" ( मद्बा २।५३ )

**दरक** ( पु० ) [ अ० द्रक् ] विचार "उगीच नादी लाऊन ठेवावे असा इतर सर्दाराचा दरक" ( खर ११७८ )

**दरज, दरद** ( स्त्री० ) [फा० दर्झ] शिवण, चीर, भेग, फट, चान्या ' घरात कोठें उन्दीर, विन्चू, किडा, मुडगी राही अशी दरद न ठवावी" ( मराआ३४ ) "उभयताही फजीत पावून निघालस जाहले, तेव्हा दरज नाही असें वाटतें आणि दरजही राहिली नाही" ( खर ७।३२९७ ) "तम्हाकडील उणे पडावें असें बहुताचे मते आहे याजकरिता कोणाचे बोलण्यास दरज न चालेसें करावें" ( खरे ५।२४४७ ) ' नवाबसाहेब यांनी स्वामीचे वचनाच लायकीवर श्रीमन्ताशी मन:पूर्वक स्नेह केला यात किमपी दरज नाही" ( सानेपयाव २०२ ) "रतीइतकी दरज पडली असता शत्रुस बळ किती येतें याचा विचार करितात की नाही!" ( साने–पयाव २५२ )

**दरजिगरी** ( स्त्री० ) चुन्यानें पिटातल्या दरजा भरणें

**दराज** [ फा० दराझ् ] दीर्घ, दार्घ्यू "पादशाही दराज करावी" (इम९९) "दराज काय लिहणें! नस्नाक (=नमी) जाणिजे हे किनावती ' ( राजवाडे ११।२९ )

**दरीनबाब** [ फा० दरीन्‌बाब ] या बाबतात ( इम ६७

**दरीनवख्त** [ फा० दरीन् वख्त् ] या वेळी ( राजवाडे १५।५० )

**दरीनविला** [ फा० दरीन् विला ] या वेळी

**दरीनसूरत** [ फा० दरीन् सूरत ] या गोष्टीत, या स्थितीत (राजवाडे १९।८)

**दरिङ्गा** ( पु० ) दिरङ्ग ( राजवाडे ८। २१३ )

**दरुणी महाल** ( पु० ) [ फा० दरूनी = आतील अन्तःपुर, जनाना

**दरोग** [ फा० दुरोग् ] खोटा "त्यावर इन्साफ करिता दरोग–यातील दिसोन आलिया उपेरी दूर केला" ( राजवाडे २०।८७ )

**दरोगा, दारोगा** ( पु० ) [ फा० दारूगा ] अधिकारी देखरेख ठेवणारा, पोलीस अधिकारी, मुकादम "महमद्–पन्हा दारोगा हका-याचा यास हकून जाला" ( राजवाडे ७।१०० )

**दरोबस्त** [ फा० दरोबस्त् ] सर्व, तमाम, बिल्कूल "दरोबस्त दक्षण साध्य होऊन फत्ते जाली" ( माचिम २४ ) "खांचे व चिरागांचे दर्शन दरोबस्त

नाहीं" (खरे ६।२६५४) "लश्करांत व हशमास व गडास एकन्दर मोकाशे महाल गांव दुगोबस्त देणें नाहीं" (सभासद २४)

**दल-बादल** [फा० दिल्बादिल् = शहाजहानच्या डेऱ्याचे नाव] भव्य व शृङ्गारलेला (डेरा).

**दलाल** (पु०) [अ० दल्लाल्] मध्यस्ती, अडत्या

**दलाली** (स्त्री०) [फा० दल्लाली] अडत, अडतीचा धन्दा, अडतीची मिळकत.

**दवा** (स्त्री०) [अ० दवाअ] औषध.

**दवाखाना** (पु०) [फा० दवाखाना] औषधालय.

**दवादवी** (पु०) [फा० दवादव धावाधाव] जासूद, हर्कारा

**दशा** (स्त्री०) [फा० दसा] वस्त्राच्या टोकाचे उभे दोर

**दस्कत** (न०) [फा० दस्खत् ∠ फा० दस्त्-खत] स्वहस्ताक्षरी पत्र, सही, निशाणी

**दस्त** (पु०) [फा० दस्त्] अधिकार, अम्मल, सारा, पट्टी, हात, ढाळ, जुलाब. "डोळे झाक करून, कजिया सोडून तसेंच देशास यावें तर तमाम दस्त उठेल" (राजवाडे ३।१४९) "नाकूवत, त्यातून पाचसात दिवसापासोन दस्तही दोन तीन होतात" (राजवाडे ७।९९) दस्त करणें = जिवन्त धरणें

**दस्त-अमल** (पु०) गावचा वसूल, हिशेब "दोन्ही चावर इनाम चालत होता की नाही हें दस्तामली रुजू पाहणें" (राजवाडे १५।२००) "ये गोष्टीची खरी चौकशी करून दस्तामली वतन्दाराजवेळी दोन्ही चावर चालवणें" (राजवाडे १५।२०१)

**दस्तक** (पु०) [फा० दस्तक्] पर्वाना, लायसेन्स. "ऐशास मार्गानें जकातीविशी वगैरे हरएक विशी उपसर्ग होऊ नये. ये विशी दस्तक द्यावें" (खरे ८।४२४६).

**दस्तगिरी** (स्त्री०) [फा० दस्त्-गीरी] मदत, साह्य, स्नेह, कृपा; बद्धता "श्रीमन्त माझी दस्त-गिरी करितील तर चित्तानरूप सलूख करीन" (राजवाडे १।१५७) "भीमसिङ्गाची दस्तगिरी राणासी करून दिली" (दिमरा २।११८) "मिर्जा इस्मालबेग दस्तगिरीत आला" (= बद्ध, हस्तगत झाला) (दिमरा २।२६)

**दस्तगीर** [फा० दस्त्-गीर्] बद्ध "तोतया. राघोजी आङ्ग्रे याणी दस्तगीर करून आणिला" (खरे ७।३५७१)

**दस्त-दराजी** (स्त्री०) [फा० दस्त-दराजी] जुलूम "बाजे विलायत सिवा मलऊत नामे आपल्या दर्कबजेंत आणून दस्तदराजी करितो" (राजवाडे १७।१६)

**दस्त-पन्जा** (पु०) दस्तक, पर्वाना, कौल, अभयपत्र.

**दस्त-रस** (पु०) जम-रस, बन्दोबस्त "दस्त-रस सर्व आपला आहे तसाच असो द्यावा" (एदि २।७२)

**दस्त-रुमाल** (पु०) [∠ फा० रूमाल् = तोण्ड पुसण्याचें फडकें] हातरुमाल. "वैराग्याच्या वेगानें फडकणाऱ्या भगव्या झेण्ड्याला दारूबाजाचें तोण्ड पुसण्याचा दस्तरुमाल केला" (गडकरी राजसन्यास ७५)

**दस्ता** ( पु० ) [ फा० दस्ता ] चोवीस कागदांची गड्डी; मस्ता; मूठ, पकड, बन्दुकीची पकड, भाता.

**दस्ताना** ( पु० ) [ फा० दस्ताना ] लोखण्डी हातमोजा, हस्तत्राण

**दस्तार** ( स्त्री० ) [ फा० दस्तार् ] पागोटें.

**दस्तार-बदल** ( स्त्री० ) परस्पर पगड्या बदलून स्नेह कायम करणे, पगडीभाई होणें "इकडे गुलाम कादर व इस्माईल बेग यासी परस्परें सख्य होऊन दस्तार-बदल जाली" ( दिमग १।२०४ ).

**दस्तार-बन्द** [ फा० दस्तार्बन्द् ] पगडीवाला "पन्टणापैकी दस्तारबन्द व छोल्दार ( =सोजीर ) व तरूपस्वार" ( खरे ८।४४०८ )

**दस्ती** ज्यावर कर आहे असा "बागायती दस्ती झाडे" ( वाड समा २।२५९ )

**दस्तुरी** ( स्त्री० ) [ फा० दस्तूर्+ई ] रस्तापट्टी, रस्तापट्टीचे नाव

**दस्तूर** ( पु० ) [ फा० दस्तूर् ] परवानगी, कबली-सही, नियम, वहिवाट, पार्शी धर्मगुरू. सही दस्तूर खुद्द=सही मुनसफ्या हातची असे

**दस्तूरुल-अमल** ( पु० ) [ अ० दस्तूरुल अमल ] वागण्याचा नियम, शिरस्ता ( ऐस्फुले ४५ )

**दस्तैवज** ( पु० ) [ फा० दस्त्-आवीज ] हक्कपत्र, प्रमाणपत्र

**दस्तैवजी** प्रमाणभूत, विश्वसनीय

**दहशत, धास्त** ( स्त्री० ) [ अ० दहशत ] भीती, धाक, धडकी दहशत येणें-खाणें =भिऊन जाणें

**दहा** [ फा० दह-सं० दश ] दश

**दाइमी, दायमी** ( स्त्री० ) [ अ० दाइम=सदाचे ] कायमची देणगी

**दाइया** ( पु० ) [ अ० दाइया ] इच्छा· "इङ्ग्रज दक्षणचा दाइया ठेवून न होण्याचे मनसबे बान्धितात व खूब मकर ही (=कसवणकीची विद्या) जाणतात" ( राजवाडे १०।१६७ ) "सर्व मुलूक कबजा केला, दक्षणचा दाइया राखितात" ( राजवाडे १९।३८ )

**दाई** ( स्त्री० ) [ फा० दाया ] उपमाता, बाळन्तिणीची सुटका करणारी स्त्री, मुलाला पाजायला ठविलेली स्त्री.

**दाई-मुदई** ( पु० ) [ अ० दाई=बोलावणारा, अ० मुद्दई=तण्टा करणारा ] वादी-प्रतिवादी "हर्दो जन दाई-मुदई बोलाऊन आणून" ( राजवाडे २०।६० )

**दाईम, दायम** [ अ० दाइम ] कायमचा. "न दाईम हलालखोर आहेसी" ( राजवाडे १५।३१ ) "व त्याच पत्रात दाईम सलख आहे" ( एटि ४८ )

**दाखल** [ अ० दाखिल् ] आगत, प्रविष्ट, नोन्दलेले, नमूद, श्रुत, ज्ञात, सारखे "कोणी चोरून ठेविल, आणि दाखल सदरास जहालियात शासन करावें" ( सभासद २३ ) "चेऊल शहर दङ्ग्यान मोडून उद्ध्वस्त होऊन जङ्गलदाखल जाहले होते" ( राजवाडे ३।५१७ ) "एशास पण्ढरपूर नर्ते शहरादाखलच ( = शहरवजाच ) आहे" ( खरे १०।५२०० ) "शिन्देही कैद दाखल आहेत" ( खरे १०।५५१७) डेरे दाखल होणें = गोटात रहावयास जाणें

**दाखला** ( पु० ) [ अ० दाखिला ] पावती, नोन्द असल्याचे प्रमाणपत्र, सर्टिफिकेट, उदाहरण, अनुभव, पडताळा.

" आम्ही चाकरी करू तेव्हां दाखला पडून जाईल " ( ऐस्फुले ६२ ) " तुमचे दाखल्यानी [ =पाहून ] लोकांनी करावें तें दुसरे अगोदर करितात आणि तुमचें काहीच नाही " (खरे ५।२४७७)

**दाखलेशीर** विश्वसनीय, सप्रमाण. "आमचे दौलतीत हालीमाजी होत गेल्या मुळें कागद पत्र दाखलेशीर राहिला नाही " ( राजवाडे १।३१२ ).

**दाग–चेहरा** ( पु० ) शरीराच्या खाणाखुणाचें टांचण " दाग–चेहरे करून राजमरे कितेकाचे जारी जाले " ( राजवाडे ७।५४ )

**दाग–दोजी** ( स्त्री० ) डागडुजी. " जुने ( जीन ) कामास येई जोगते असतलि ने दाग–दोजी करवून नीट करावें " ( खरे ७।३३४७ )

**दाणा** ( पु० ) [ फा० दाना ] धान्याचा कण, धान्य, गोळी, नग. " आम्चे मरम्ल्यास दाणे शुमार पन्नास " (राजवाडे २२।१०५ ) " उतरण्डीला नसेना दाणा पण दादला असावा पाटील राणा " ( मराठी म्हण– गावगाडा )

**दाणादाण** ( स्त्री० ) [ फा० दाना–दाना ] विकीर्ण, फाकाफाक, पाङ्गणी

**दाणेदार** [ फा० दानादार ] कणीदार

**दाणा, दाना** [ फा० दाना ] ज्ञानी, शाहणा, हुशार, गुणी " दुस्मान दाणा गेला " ( मराचियोशा ८५ ) " आपण दाणा व दुरन्देश आहेत " ( राजवाडे १०।२१३ )

**दाणी** [ < फा० दान् ] हा प्रत्यय आलय या अर्थी वापरतात, उदाहरणार्थ अत्तर–दाणी

**दाद** ( स्त्री० ) [ फा० दाद् ] न्याय " हा चालवून तमची किस्त अदा करावी तर न्याय–दाद् नाही " ( राजवाडे ५।१३७ ) दाद् घेणें = तक्रार ऐकून न्याय देणें

**दादी–फिर्यादी** न्याययाचक " या उपरी कोणी दादी–फिर्यादी आल्यास हुजूर पाठवावें " ( राजवाडे ७।२९ ).

**दानत; यानत; यानती** ( स्त्री० ) [ अ० दियानत् ] धर्मबुद्धी, प्रामाणिकपणा, नेकी, सचोटी

**दान –दार** [ फा० दियानत्–दार् ] प्रामाणिक

**दानत–दारी; यानत–दारी** ( स्त्री० ) प्रामाणिकपणा " चाकरी स्वच्छतेनें घेतला तर सर्वही यानतदारीनें होईल " ( राजवाडे १४।५१ ) " रुपया यानतदारीचे रीतीनें साधून सर्कारच्या कर्जास हात लावावा " ( राजवाडे ३।१४६ ).

**दाना** [ फा० दाना ] जाणता, शाहणा " त्यास आपण दाना दुरन्देशी आहेत" ( खरे ९।४०३३ )

**दानाई** ( स्त्री० ) [ फा० दानाई ] शहाणपण " ही दानाई ईश्वरानें ज्यास बक्षीस केली त्याचे सखुनाची पास ठेवणें लाजीम " ( राजवाडे ५।८६ ). " हे गोष्ट करणें दानाई व दूरन्देशीपासोन दूर आहे" ( राजवाडे २२।६१).

**दाम, दवाम** [ अ० दाम ] चिरायू असो

**दाम इक्बालहू** [ अ० दाम इक्बालुहु ] त्याचे सुदैव दीर्घायू असो. " दवाम यक्यालहू व इज्लालहू " ( इम ६५ ) [ त्याचे सुदैव व वैभव ही चिरायू असोत ]

**दाम एख्लास हू** [ अ० दाम इख्लासुहू ] त्याचा विश्वासूपणा, स्नेह चिरायू असो ( राजवाडे १५।२५२ ).

**दाम दौलत हू** [अ० दाम दौलतुहु] त्याचें राज्य चिरायू असो.

**दाम मुल्क हू** [अ० दाम मुल्कुहु] त्याचें राज्य चिरायू असो

**दामन-गीर** (पु० ) [फा० दामन्-गीर्] वस्त्र धरून ठेवणारा, दावेदार

**दायरा** (स्त्री० ) [अ० दाइरा ] टिमकी.

**दार-नादार** ऐपतदार-गैरऐपतदार. "याकरितां दार-नाद्रार पाहून घेणें तें घ्यावें" (साने-पयाव ५७)

**दार-मदार** ( पु० ) [ फा० दार्-मदार् ] ठराव, करार " स्वामीसी कोणेही प्रकारें बिघाड न करावा व होऊ न द्यावा, दार-मदारानें चालावे" ( राजवाडे १।१९ )

**दारू** ( स्त्री० ) [ फा० दारू ] मद्य; औषध, बन्दुकीत टाकण्याची ज्वालाग्राही पूड, बारूत

**दारूकाम** ( न० ) आतस्बाजी, आतस्बाजीची सामुग्री.

**दारू-खाना** ( पु० ) दारूचें कोठार; दारूकाम.

**दारू-गोळा** ( पु० ) अग्न्यस्त्र-सामुग्री.

**दारू-फुल्सरा** ( पु० ) शराब "फिरङ्गी गोरे व किरस्ताव जदीद...यांस दारूफुलसरा नेहमी पाहिजे आपलें लगापुरती भट्टी लाऊन दारू कारितील, त्यांस करू देणें' (वाडसमा २।३००)

**दारू-बाज़** मद्यपी

**दारोगगी; दारोगी** ( स्त्री० ) [फा० दारोघगी ] दारोग्याचें काम, आधिपत्य "नजीबखानास तोफखान्याची दारोगी साङ्गावी" (राजवाडे ६।४८३)

**दार्चिनी** ( स्त्री० ) [ फा० दार्चीनी ] एक वनस्पती.

**दालन** ( न० ) [ फा० दालान् ] सभामण्डप, हॉल, सोपा.

**दावण** ( स्त्री० ) [ फा० दामान् ] घोळ, फेर, डोङ्गराची बाजू. "जिना उतरू लागले श्रीमन्ताच्या झग्याची दावण मागले पायरीवर पडली" ( इव २६ ).

**दावण-गीर** [ फा० दामन्-गीर् ] दावेदार "तुमचा दावन-गीर होईल" ( जोरा ८३ )

**दावा** ( पु० ) [ अ० दअवा ] मागणी, फिर्याद, भाण्डण, वैर, हल्ला "राजे आपलें इमान राखून ऐवज् अदा करितील तरी व्याजाचा दावा करणार नाहीं" ( साने पयाव ४०० ) "बळकट झालें म्हणजे...दावे दरवडे करावे" ( मराआ २३ ) दावा लावणें=शत्रुत्व पुकारणें, भाण्डणें, फिर्याद गुदरणें उभा दावा=खडें वैर दुस्मान दावा=कट्टें वैर

**दावेकरी; दावेखोर, दावेदार** ( पु० ) [ फा० दअवा-दार् ] मागणी करणारा, धनको, शत्रू. "चहू पादशहाचे आपण दावेदार" ( सभासद ४५ ).

**दावेखोरी; दावेदारी** ( स्त्री० ) [ फा० दअवा-दारी ] वैर.

**दास्त** ( स्त्री० ) [ फा० दाश्त् ] रक्षण, निगा, शुश्रूषा. " जखमांची दास्त लश्करांत न होय, म्हणून बद्दकापुरीं पाठविले आहेत" ( खरे ६।२८३२ )

**दास्तान** (न०) [ ? फा० तोश्दान् दाश्तन्] सांठा, कोठार, सांठवणूक. "सर्कारचे दास्तानापैकी तूर्त गोळे काय कर्म्यांस येतील हे द्यावयाची आज्ञा झाली पाहिजे" (खरे १२।६२४४) "नख्त नाणें व गल्लेचे दास्तान वगैरा जिन्नस (चित्रगुप्त ३५) "जिन्नस फरोक्त करणें, जर किमतीस फारच अज़मासें

तोटा येऊ लागल्यास दास्तान करून ठेवणें "( राजवाडे १२।१३३ )

**दास्तान्दार** ( पु० ) कोठावळा, कोठारी

**दिक, दिक्क** ( स्त्री० ) [ अ० दिक्क् ] क्षीण, त्रस्त, खप्पा, काळजी, पर्वा, भीड, अडथळा "हगवणीनें दिक्क झाले आहेत" ( खरे १०।५२७३ ) "खुशीच्यानाका सोडल्या, परन्तु अन्तर्यामी नबाब बहुत दिक्क व विचारांत" ( राजवाडे ५।१६२ ) "वयर्नाची मर्जी खर्चाची वोढ पडल्यामुळें दिक्क आहे" ( खरे ६।१६००९) "येथे दिक् कोठें आहे। राज्य बुडते ही काळजी कोठें आहे ?" ( खरे १०।५३४३ ) "आज शिन्दे बहुत वाढले आहेत, काहीं दिक्क राहिली नाहीं तर शिन्दे यास जरब बसे असा मन्सबा योजिला आहे" ( खरे १०।५३४४ )

**दिक-हर्कत** ( स्त्री० ) अडथळा "हे करून दिले इनामनी कोणी दिक-हर्कत करणें निस्बत नाही" ( राजवाडे ३।५०२ )

**दिक्कत** ( स्त्री० ) [ अ० दिर्क्कत् ] सूक्ष्म दोष शङ्का, अडचण, तङ्गी, हर्कत, आक्षेप "इड्मज दोनी दौलतीत ( निजामाच्या व पेशव्याच्या ) पाय घालतात यांत दिक्कत नाही" ( खरे १२।६८३४ ) "नसती दिक्कत घेऊन कथळे करूं लागले" ( राजवाडे ३।३५५ ) "खजाना देनात परन्तु थोडकासी दिकत आहे . येथें खजानियात पैका नाही" ( राजवाडे १।२६ ) "प ..चे दिकतीनें आणि उ.. ..ळ ..री म्हणून आठशें माणसें म.. पाव..ा" ( दिमरा २।८७ ).

**दिगर** [ फा० दिगर् ] अन्य, आणखी, भलतें, उलटा "मध्यें कोण्ही जो दिगर करील त्यास तम्बी करूं" ( राजवाडे १।४८ ) "बाद कर्नेल गाडर याचे बोलणें व नजर पहिली राहिली नाही। जबाब दिगर, सवाल दिगर ( = प्रश्न एक व उत्तर भलतें ) करू लागले" ( खरे ७।३५७४ ) "तरी हे भाऊकडील सरन्जामी गावाचा बन्दाबस्त करितील, आपणाकडून येविशीं दिगर जाबसाल नसावा ( खरे ११।५६५४ )

**दिगर-जान** [ फा० जिगर् व जान् ] जिवश्चकण्ठश्च, जानी

**दिगर-बाद** = अवान्तर "दिगर बादे चाकी बादशहाचे अडीच तीनशें मेले" ( इम १९९ )

**दिद्वान** ( पु० ) [ < फा० दीद्वान् ] पहारेकरी दिद्वानी हर्कारे = टेहेळणी करणारे जासूद ( इम १० ).

**दिदार** ( पु० ) [ फा० दीदार् ] चेहरा.

**दिम्मत, दिमत** ( स्त्री० ) [ अ० झिम्मत् ] जिम्मा, हवाला, तैनात, सेवा, स्वाधीन, निस्बत "जें काय सालाबाद असेल ते निम्बकर गोसावी यास देवले असे, याचे दिमती करणें" ( राजवाडे १५।१७९ ). "रघुनाथ यादव चित्रगुप्त दिमत राजमन्दिर" ( चित्रगुप्त १३० ) "देवान्या तेहतीस कोटी तुझ्या देहाच्या दिमतीला जोडल्या हाती उभ्या राहतील" ( गडकरी राजसन्यास ५० )

**दिमती, दिम्मत-गार** सम्बधी, दिमतीचा ( वाडसमा ११९८ )

**दिमाख** ( पु० ) [ अ० दिमाघ् ]; गर्व, तोरा, डौल.

**दिरङ्ग** ( पु० ) **दिरङ्गाई** ( स्त्री० ) [ फा० दिरङ्ग् ] उशीर; विलम्ब; रेङ्गाळणी. " उजूर व दिरङ्ग केलिया मुलाहिज़ा होणार नाही " ( राजवाडे १५।२२२ ), "याजउपरी दिरङगाईखाली घातल्यास सस्थान राहणें कठिण ( पेद्समा १९५ ).

**दिरम** (पु०) [ फा० दिरम् ] दोन आणे किमतीचें चान्दीचें नाणें " सर्कारचा दाम–दिरम तफावत न करणें ( राजवाडे २०।३०२ )

**दिल्आरामी, दिलारामी** (स्त्री०) खुशाली, आनन्द, सन्तर्पण " तुम्ही आपली खुश–खबर लिहून दिल– आरामी करीत जाणें " ( राजवाडे २२।६५ )

**दिल्खा** [ फा० दिल्खाह् ] यथास्थित. " तुम्ही व रावपन्तप्रधान खातर्जमेनें दिल्खा तदारूक अमलांत आणावा " ( दिमरा १७ )

**दिल्खुलासा** ( पु० ) [ ∠ अ० खिलास् शुद्धता ] शुद्धभाव, दिल्सफाई, मनमोकळेपणा; समाधान. "दिल्खुलाशानें जाब दिला नाही. " ( सभासद ३९ ) " मोगलाईचे लश्करांत गोपाळराव होते त्याजकडे समजाविशी करिता मध्यस्त पाठवून त्यांचा दिल्खुलासा करून मङ्गळवेढेस आणिले " ( राजवाडे ११।५९ )

**दिल्खुशी** ( स्त्री० ) [ फा० दिल्खुशी ] सन्तोष; आनन्द

**दिल्गर्मी** ( स्त्री० ) [ फा० दिल्गर्मी ] प्रेम. " बहुत मेहेर्बानी व दिल्गर्मी करून...कुशल वर्तमान पुसिलें ( पद्मव ७८ ).

**दिलिगरी** ( स्त्री० ) [ फा० दिल्गीरी ] दुक्ख; बेदिली; पराङ्मुखता.

**दिल्गीर** [ फा० दिल्गीर् ] दुःखी; असन्तुष्ट बेदील

**दिल्जमई; दिल्जमाई** ( स्त्री० ) खातर्जमा; हृदय–मीलन. " भाऊची मार्फत महादजी शिन्देची दिल्जमाई केली " ( पदमव ७७ )

**दिल्जमीयत** ( स्त्री० ) [ अ० जम्ईयत् ] खातर्जमा; समाधान, निःसशयता. " तर मोहीची दिल्जमीयतीनें आपले कदीम ठिकाणास यावयाचें ..केलें पाहिजे " ( राजवाडे ३।९१ ).

**दिल्जोई** ( स्त्री० ) [ फा० दिल्जोई ] सान्त्वन " तुम्ही आमचे तर्फेनें यांची तशफ्फी व दिल्जोई करावी " ( राजवाडे २२।२५ )

**दिल्ताजगी** ( स्त्री० ) [ मराठी समास ] हृदयानन्ददान. " आपली खैर–खुशी कलमी करून दिल्ताजगी करीत असलें पाहिजे " ( राजवाडे १०।१६५ ). " हमेशा किताबत पाठऊन दिल्ताजगी करणें दोस्तीचे जागा लाजम असे " ( साने–पयाव ४९१ ).

**दिल्दर्या** फा० [ दर्यादिल् ] उदारधी. "दिल्पाक दिल्दर्या इलाही मेहेर्बान खान" ( पारसनीस ब्रप ३०७ ).

**दिल्दार** [ फा० दिल्दार्=प्रणयी ] सहृदय, उदार.

**दिल्दारी** ( स्त्री० ) [ फा० दिल्दारी ] उत्तेजन; खातर्जमा. " सन्चणीचा वख्त आहे; तक्वा–दिल्दारी पाठवणें " ( राजवाडे १६।३३ )

**दिल्दिलासा** ( पु० ) दिलासा. " दिल–दिलासा देऊन " ( चित्रगुप्त १३ ). "दिल–दिलासा होऊन" (चित्रगुप्त ४६).

**दिल्देही** ( स्त्री० ) [ फा० दिल्दिही ] उस्कटता. " कित्येक सर्दार कामका-

जाविषयी दिल्देही करीत नाहीत" (राजवाडे ५।१५७).

**दिल्नशीन** [ फा० दिल्निशीन् ] पसन्त; अवगत. "*अज-राह-यगानगत दिल्निं-शीन जालें तें कलमी केलें असें* ( साने-पयाव ४६३ )

**दिल्पाक** शुद्ध अन्तःकरणाचा ( पारसनीस-ब्रप ३०७ )

**दिल्पाकी** (स्त्री०) [ फा० पाकी=शुद्धता ] दिल्खुलासा, निखालसता. " आम्ही दिल्पाखीनें मशागत करून" (इम ११).

**दिल्सफाई, दिल्साफी** (स्त्री०) निखालसता "पुन्हा दिल्साफीचा फर्मान उभयतांनी बादशहापासून सम्पादन केला" (प्रामस ३२)

**दिल्बर; दिल्भर** (पु०) [ फा० दिल्बर् ] मनोहारक; दयित " सुन्दरा म्हणे दिल्भरा, राज-अम्बिरा हसुनि मर्सि बोला जी" ( होनाजीबाळ १६९ )

**दिल्भरी** (स्त्री०) [ फा० दिल्बरी ] समाधान "तमाम रयतेची दिल्भरी करून लावणी होय तें करणें" ( राजवाडे ११।४६ )

**दिलावर** [फा० दिलावर् ] धीर, शूर ( पद्मव ८५ )

**दिलासा** (पु०) [ फा० दिल्-आसा ] सान्त्वन; उत्तेजन, आश्वासन, धीर "दिलासा करून बरावर घेऊन जाणें" (सभासद् १४) "लोकांस दिलासा देऊन किल्ला रक्षावा" (खरे ११२२७).

**दिलेर** [ फा० दिलीर् ] धैर्यवान्, शूर.

**दिलेरी** (स्त्री०) [ फा० दिलीरी ∠ ] धैर्य; शौर्य.

**दिलेरी-रुस्तुमी** (स्त्री०) धैर्य, शौर्य. "शाबास तुमच्या हिंमतीची व दिलेरी रुस्तुमीची ! " ( साने-पयाव १४० )

**दिवाण** (पु०) [ फा० दीवान् ∠ अ० देवान् ] राजसभा, मुख्य कचेरी; वसूल-कचेरी, प्रधान. "*थोर किम्मतीची वस्तभाव असल्यास दिवाणांत द्यावी*" ( सभासद् ४३ ). " निपुत्रिकाचें मिरास तें दिवाणाचें " ( राजवाडे ८।४९ ).

**दिवाणजी** (पु०) [ तु० दीवान्-ची ] प्रधान; वजीर.

**दिवाण-खाना** (पु०) [ फा० दीवान्-खाना ] सभामण्डप, दालन

**दिवाण-गिरी** (स्त्री०) प्रधानकी, वजिरत, वजारत.

**दिवाणा** [ फा० देवाना-दीवाना ] भुताटलेला, पिसा, वेडा; मूर्ख

**दिवाणी** [ फा० दीवानी ] मुल्की, गैर फौजदारी

**दिवाल, दिवार** (स्त्री०) [ फा० दीवाल् -दीवार् ] भिन्त; टोपीची उभी "शहर पन्हाचे दिवालनजीक मुक्काम केला" ( दिमरा २।९८ ).

**दिवाळ-तोडी**=भिन्ती, तट तोडून पाडील अशी ( तोफ ) ( खरे ९।४६८१ )

**दिवाळ-शिकन्दर** (स्त्री०) शिकन्दरानें बान्धली असें समजतात अशी एक मोठी भक्कम भिन्त "व स्नेहही (=नबाबाचा) कायम राहील जैशी शिकन्दराची दिवाळ" ( खरे ८७७ ).

**दी-पेस्तर** [ फा० दी=काल ] उद्या पुढें. "हें दीपेस्तर रोशन होईल" (इम ६८)

**दीन** (पु०) [ अ० दीन् ] धर्म, इस्लामधर्म. "हज्रतांनी दीनचा पक्ष सोडून मऱ्हाठियांचा पक्ष धरिला आहे हे गोष्ट मुसल्मानीस ठीक नाही" ( दिमरा १।२६७ ).

**दीन-दीन !** मुसल्मानांची युद्धगर्जना.

**दीन-इमान** (पु०) धर्म. "हिन्दूचें राज्य झालें त्या दिवसापासून आमचा दीन-इमान सर्व बुडाला" (दिमरा २।७९) "दुहराऊन कौल-करार दीन-इमानची शपतपूर्वक लिहितों की" (राजवाडे १२।२५).

**दीन-दुनियां** (स्त्री०) [फा० दीन्-उ-दुन्या=पारलौकिक व ऐहिक गोष्टी] अलम-दुनिया, सारें जग. "आतां हिम्मत धरणें हें अगत्य; तुम्ही शाबूत (=सुरक्षित) तर दीन-दुनियेचें भय नाही" (खरे १।१७०).

**दील** (पु०) [फा० दिल्] हृदय. "एक-वेळ तुमचा दील कच्चा जाहला म्हणोन तुम्ही शिपाई नव्हेत की काय?" (इय २५) "दुसरें, नोकराचा दील साहेब-चाकरीस कसा वाढेल?" (राजवाडे ७।१५७).

**दुआब, दुवाब** (पु०) [फा० दो-आब्] अन्तर्वेदी, कोणत्याहि दोन नद्यांच्या चिमट्यांतला प्रदेश.

**दुई; दुही** (स्त्री०) [फा० दूई] बेकी, द्वैत, यादवी (सभासद ७३).

**दुकान** (न०) [अ० दुक्कान्] विक्रय-शाला, कारखाना, प्रदर्शन, पसारा

**दुकान्दार** (पु०) [फा० दुक्कान्दार्] व्यापारी.

**दुकान्दारी** (स्त्री०) [फा० दुक्कान्दारी] व्यापार

**दुकित्ता** =दुहेरी "तुम्ही साण्डणीस्वाग-बरोबर व खिज्मतगाराबरोबर अशी दुकित्ता पत्रें पाठविली (खरे १०।५५०८)

**दुजागी** (स्त्री०) जुदागी "सबब गुलाम-कादरासी तुम्ही दुजागी न करितां त्यास सामील असोन आमचे मस्लतीत यावें" (जोरा १२६). "शिन्दे होळकर यांची दुजागी राजेरजवाड्यांत दाखवून होळकरांची कमती पाडिली (होके ७३)

**दुतर्फा** [फा० दोतरफ्] दोन्ही बाजूंस.

**दुतर्फी** दोन्ही बाजूचा; दुटप्पी; दुलग.

**दुदिला; दुदील, दोदील** [फा० दूदिला-दूदिल्] दुलग, दोहीकडे सन्धान बान्धणारा, साशङ्क; चञ्चल. "व येथें जे दुदिले आहेत तिकडील दङ्गियामुळें उठोन येतील; त्यांची गुज़ मोडेल" (राजवाडे १।३३९). दुदील (इम २५४) "लटक्या कल्पना मनांत घालून दोदील करावे ऐसें करणार करितात" (राजवाडे १९।८५).

**दुनिया** (स्त्री०) [अ० दुन्या] इहलोक, जग "अलम-देश-दुनिया नजरेच्या टापूत आणून देण्याइतकी एकादी लाट उभी चढली" (गडकरी-राजसन्यास ५).

**दुनियाई; दुन्याई** (स्त्री०) जग "याची बदनामी दुनियाईत जाली" (राज-वाडे ५।२०)

**दुनियादार** [फा० दुन्यादार्] पृथ्वीपती.

**दुनियादारी** (स्त्री०) [फा० दुन्यादारी] इहसुख, लोलङ्गता, राज्यभोग. "परन्तु दुनियादारी किस्मतींत थोडे दिवस होती" (ऐटि ३।१७)

**दुबार** [फा० दूबार्] दोनदां.

**दुम्ची** (स्त्री०) [फा० दुम्ची] घोड्या-च्या शेंपटीखालून जाणारा बन्द, लेण्डी. दुम्ची सोडाविणें=नामोहरण करणें

**दुम्दारी** (स्त्री०) [फा० दुम्दार्] पिछाडी, पिछाडीची फौज. "कडपेकरांचें पथक दुम्दारीस होतें" (खरे ४।१८३७). "पाठी-मागील दुम्दारी अस्तमानचे सुमारास जागा सोडून गेली" (खरे ८।४०२६)

**दुम्बाला; दुमाला** [फा० दुम्बाला ] मार्ग. पाठलाग; ताकूब. " एक ससा पैदा जाला त्यानें कुतरियाचा दुमाला घेऊन कुतरा मारिला " ( भाइसम १८३४ पावृ २०८). दुम्बाला करणें (राजवाडे ८।१) =परत हवाली करणें. दुमाल्यास ( मराचिथोशा ६९ ) = मागाहून. दुमाल्यावर (पाब १२ )=पाठीशीं, मदतीस

**दुय्यम** [ फा० दूयुम् ] दुसऱ्या दर्जाचा; हाताखालचा, गौण.

**दु-मुतवजे** [ ∠अ० मुतवाज्जिह् ] दुरोख. " येविषयीं दु-मुतवजे करितात " (साने-पयाव १२३ )

**दुर्बीण** ( स्त्री० ) [ फा० दूर्बीन् ] दूरदर्शक यन्त्र.

**दुरन्देश; दुरन्देशा; दुरन्देशी** [ फा० दूर्-अन्देशा ] दूरदृष्टी, दूरवर विचार करणारा, धूर्त. " आपण दाणा व दुरन्देश आहेत " ( राजवाडे १०।२१३ ). " त्यास आपण दाना दुरन्देशी आहेत" ( खरे ९।४०३३ ) " बाळाजीराव काय दुरन्देश होते । " ( राजवाडे ५।८६ ).

**दुरन्देशा** ( पु० ) **दुरन्देशी** ( स्त्री० ) दूरवर विचार करणें, धूर्तता " परन्तु करणारांनी मात्र बहुत दुरन्देशा पाहून चालत असावें " ( राजवाडे ८।२२४ )

**दुरस्ता** = ( रस्त्याच्या ) दों बाजूनी ( पाब ५१ )

**दुरी-दराज** [ फा० दूर्-दराज़् = दूर दूर, कुठेंतरी ] परागन्दा होणें, पाङ्गणी, येचिराखी. " रयेता बेदील होऊनु वाडी पडते, वाडी पडली म्हणजे दुरी दराज लागेली " ( हम ४८ )

**दुरुस्त** [ फा० दुरुस्त् ] व्यवस्थित, बरावर; निर्दोष, अचूक. " नेमला जागा दुरुस्त मारणार असे " ( मराआ ३५).

**दुरुस्ताई** ( स्त्री० ) दिल्सफाई. " परस्पर दुरुस्ताई होय तर उत्तम आहे " ( जोरा ५ )

**दुरुस्ती** ( स्त्री० ) [फा० दुरुस्ती=सुस्थिती] दोष काढून पूर्ववत् करण्याची क्रिया; मरामत.

**दुरूक; दुरोख** = दुतर्फा " दुरूक शाह न सोसे " ( खरे १२१२ ) "इकडील मातबरांची लस्कें दुरोख झाली आहेत " ( मद्‌वा ११३१ ).

**दुरोजा** ( पु० ) दोन दिवसांचा खर्च. "चाळीस पन्नास हजारांचें जवाहीर व कापड याणें फौजेस दुरोजा पुरणार नाहीं " ( राजवाडे १२।९० ).

**दुवक्ता** [ फा० दू-वक्त् ] दुवार, दोन वेळा. " नित्य घरीं दुवक्ता पाणी भरावें, मग जें होणार तें होतच आहे " ( राजवाडे ८।२०१ ).

**दुवस्वा** [ फा० दू-अस्पा ) दोन घोडे ठेवणारा "दुवस्वा स्वार "(वाडमा १।३३३).

**दुवा** ( पु० ) [ अ० दुआ ] भलें होवो अशी ईश्वरास प्रार्थना, आशीर्वाद; विज्ञापना. " दुा " ( राजवाडे १५। १३९ ) " दुवा आं की ( =ती कीं ) तुम्ही आपली खैर-खुशी कलमी करीत जाणं" (खरे ११।६०९८) "जर वजीर कबूल करितील तर दुनिया आपल्यास दुआ देईल " ( राजवाडे ६।६२१ ). " सिद्दी सूरूर उन्देरीस किल्लेदार होता तेव्हा आमची दुवा घेतली " ( पारसनीस-ब्रच २५ )

**दुवा-गीर** [ फा० दुआगो ] हितेच्छु; निष्ठावन्त. "आम्ही हजरतींचे दुवागीर" ( चित्रगुप्त ४६ ) " तुम्ही बादशाहीचे दुवागीर" (पाब ९). "फकीर दुवागीर" ( वाडसमा ३।१८६ ). " ऐसेच हरपडी

खत कितायत पाठवून फकिराचे खबर घेत असले पाहिजे, आम्ही दुआ-गीर असों" ( पारसनीस-अप ३०७ )

**दुश्मन; दुस्मन; दुस्मान** ( पु० ) [ फा० दुश्मन् ] शत्रू.

**दुश्मनी** (स्त्री०) [फा० दुश्मनी ] वैर "जों पावेतों इङ्ग्रेजांचें पारपत्य होत नाही तों पावेतों इङ्ग्रेजांसी खुली दुश्मनी करावयास भितात" (राजवाडे १२।२३).

**दुश्मनगी, दुस्मान-गिरी** ( स्त्री० ) वैर, शत्रुत्व. "ज्या प्रमाणें पानिपताचे समयी सर्व हिंदुस्थान मिळून दक्षण्यासी दुश्मनगी केली तेच अवस्था आतां जाली आहे" (दिमरा १।२२६).

**दु-शोला** [ अ० शुअला=ज्योत ] जोडशामदान. "मोमबतीचे दुशोला, येक-शोला याप्रमाणें जिन्नस" ( राजवाडे ७।१५६ )

**दुहज्बी** [अ० हज्ब् ] दोन कामास येणारा

**दुही, दुई** ( स्त्री० ) [ फा० दूई ] द्वैत, यादवी.

**दूम** [फा० दुवुम् ] दुसरा ( राजवाडे ८।९५)

**दूर करणें** [ फा० व स० दूर् ] काढून घेणें. "याची पेशवाई दूर करून" ( सभासद ८ ).

**दूर्दस्त** [ फा० दूर्दस्त्=दूरस्थ ] दूर, दूरचा "लाहोर प्रान्त दूर्दस्त आहे" (इम२६७) "त्याहावें की आम्ही दूदस्त होतों" (राजवाडे १।४८ ) "मार्गी लाम्ब-दस्त मैदान पाहून" ( खरे ९।४८०६ )

**देखील** [ फा० दाखिल ] समाविष्ट सुद्धा. "तुकोजी शिन्दे याणी मौजे मुन्खेडें येथें बटीक देखील पोरें, असामी तीन येकूण रुपये दीडशास विकत घेतली" ( वाड-बाबा २।१९१ ).

**देग** ( स्त्री० ) [ फा० देग् ] एक मोठें धातुपात्र.

**देणगी** ( स्त्री० ) देहन्दगी पहा

**देणेंदार** [ फा० देन्दार् ] ऋणको.

**देर; देरी** ( स्त्री० ) [ फा० देर् ] उशिरा, उशीर. "मार्ग लाम्ब व सर्कार थोर याजमुळें देरी जहाली" ( पद्मव ८० ). "एक घडीचे देर न करणें" ( राजवाडे १५।३६० ).

**देर-कशी** ( स्त्री० ) दिरङ्गाई. "असी देर-कशी होणें खुशनुमा दिसण्यांत येते की काय?" ( राजवाडे ७।८१ ).

**देह** ( पु० ) [ फा० दिह् ] गांव

**देह-ब-देह** गांवोगांव "देहबदेह लावणी करील" ( राजवाडे १६।४२ )

**देहनगी; देहन्दगी** ( स्त्री० ) [ फा० दिहन्दगी ] देणगी. "धर्मादाव देहनगी" ( राजवाडे ६।३१९ ) "मुद्बल्यास व्यर्थ देहनगी म्हणत होता, त्याणींही चाकरी करून देणें दिल्हे" ( राजवाडे ६।५०९ ) "बक्षिसें आणि देहन्दगी" (भाइसम १८३६ अ ५७).

**दो-दील** = दुदील पहा.

**दोस्त; दोस्त-दार** ( पु० ) [ फा० दोस्त्; दोस्त्-दार् ] मित्र, स्नेही

**दोस्ती, दोस्तदारी** ( स्त्री० ) [फा० दोस्ती; दोस्त्-दारी ] मैत्री, स्नेह

**दोही** ( स्त्री० ) [ [1] अ० दुआ+ई ] द्वाही, जाहीर-खबर, दवण्डी, शपथ "अब्दाली याणें तेमुरशा बसविला, त्याची दोही फिरविली" (राजवाडे १।२५५ ) "त्यानें कचेरीस येऊन दोही दिली आणि... स्वामीस अर्ज केला" ( राजवाडे १५।१०७ ) "बाईची व आमची चित्त शुद्ध नाही, यामुळें आम्ही दोही दिली" ( राजवाडे ६।११६ ).

**दौत** (स्त्री०) [अ० दवात्] शाइदाणी

**दौलत; दव्लत** (स्त्री०) [अ० दौलत्] सम्पत्ती, जहागीर, राज्य, सैन्य, सल्तनत "शहाजी राजे यासी दौलतेमध्यें पुर्णे पर्गणा होता" (सभासद ५) "हे दौलत कर्जरोगानें निरन्तर ग्रस्त" (साने-पत्रयाद ३४३). "झाडून बुणगेसुद्धा दौलत गर्द जाली" (खरे ११।६०८६) "आपल्या आपल्यांत भाण्डून दौलत बुडविली हा लौकिक कशाला पाहिजे" (राजवाडे १३।६९) "निदान जें मागतील तें इङ्ग्रजांस देऊ. राहील तीच दौलत करूं, परन्तु नबाबसुद्धां फिरंगियांचें पारपत्य घडे तेच गोष्ट करावी यांत श्रीमन्तही कबूल आहेत" (राजवाडे १२।७९) "व्यर्थ आपण इङ्ग्रज न आणिता आणल्याचें श्रेय येतें। श्रीमन्ताचें राज्यांत भीक बरी, परन्तु दुसऱ्याचें दौलतींत सुख हीं समान होणार नाही." (खरे १२। ६८३०). दौलत करणें=जहागीर चालविणें (सभासद ३).

**दौलत-काहीरा** (स्त्री०) विजयी राज्य "दौलत-काहिरमधें मुलूक आला" (राजवाडे १८।५५)

**दौलत्खा** [फा० दौलत्खाह्] दौलतीचा हितेच्छु, हितेच्छू, स्नेही "महागव जावोजी केवळ निखालस, सर्व प्रकारे दौलत्खा स्वामीचा आहे" (राजवाडे ११।१४८)

**दौलत्खाई** (स्त्री०) [फा० दौलत्खाही] हितेच्छुता, हितेच्छा "नजबखान सर्कारचे दौलत्खाई व इकडील दोस्ती ठेवितात" (दिमग १।४७).

**दौलत-ज्यादा** (पु०) तमाशा आटोपल्यावर नाच्या पोराशी अगर कलावन्तिणीशी भरसभेंत केलेली शृङ्गारचेष्टा.

**दौलत-दार; दौलतवन्त** श्रीमन्त, सत्ताधीश "पाहने अर्थी दौलत्वन्तास कोणी एक गोष्टीनें सुख नाही" (खरे १२१५) "दौलत-दार यास योग्य नाही तो धर्म होत चालला" (राजवाडे ५।१४०)

**दौलती-खेरीज** [फा० खारिज् इ दौलत्] पदच्युत (खरे ७।३५६६).

---

## ध

**धड्पा** (पु०) [फा० दर्पा] वस्त्राचें फाडलेलें मोठें फडकें.

**धन-दौलत** (स्त्री०) सम्पत्ती

**धम्धमा** (पु०) दम्दमा

**धमामा** (पु०) दमामा.

**धर-बन्द** (पु०) नियम, प्रमाण.

**धिङ्गा-मस्ती** (स्त्री०) धुमाकूळ, दाण्डगाई.

**धास्त, धास्ती** (स्त्री०) [अ० दह्शत] भीती, दहशत धास्त खाणे-घेणें= भिऊन जाणें

---

## न

**न्यहायत, निहायत** [अ० निहायत्] अत्यन्त "हे ऐकून न्यहायत खुशी जाली" (साने-पत्रयाद ४६४) "असा न्यहायत कम राहिला" (राजवाडे १९।८)

**न्यहाल** (स्त्री०) [फा० निहाल्] गादी. "म्हणून अशा महाली होता काहली पराच्या न्यहालीवर खेळले" (प्रभाकर २२९) "न्यहाली अल्लसी" (वाडसमा २५५). "हसिणी कधिंग कारशील न्यहाल हसाशी!" (प्रभाकर २०८).

**न्याबत** ( स्त्री० ) [ अ० नियाबत् ] मुतालिकी. "न्याबतचा खिलत" ( दिमरा २।१०७ )

**न्याय-मन्सुबी** ( स्त्री० ) [ अ० मन्सूबा =ठराव, अ० मुन्सिफी=न्याय ] न्यायनिवाडा.

**न्यारगीर; न्याहारगीर** मिश्रपदार्थातून शुद्ध धातू काढणारा.

**न्याहारी** ( स्त्री० ) [ फा० नाहारी ] सकाळचे बेताचें खाणें.

**नईस** [ अ० नअश् ] तिरडी. "नईस न्यावयास ब्राह्मण तेलङ्ग केले" ( राजवाडे ६।५ )

**नक्कल; नकल** ( स्त्री० ) [ अ० नक्कल् ] प्रत; प्रतिकृती.

**नक्कल; नकल** ( न० ) निर्वंश "त्याचे पोटी कोणी सन्तान नाही, अगर त्यास कोणी दाईज-गोत्रज नाही, नकल जाहालें" (राजवाडे ८।७४) "कित्येकाची घरे बसली; कित्येकांच्या नकला जाहाल्या" ( पाब ४९ ).

**नक्कल-नवीस** ( पु० ) [ फा० नक्ल्-नवीस् ] प्रत काढणारा.

**नक्श** ( पु० ) [ अ० नक्श् ] प्रतिष्ठा, लौकीक, कीर्ती, वजन. "आपला नक्श राहून योजिला मन्सुबा सिद्धीस पावे ते गोष्ट करणें" ( इम २०२ ) "व नक्श सर्वावर बैसोन अवघ्या हिंदुस्थानाचा बन्दोबस्त होऊन येईल" ( इम २७४ ) "नरगुन्दचा मोठा नक्श जाहला" ( खरे ८।३९२४ ).

**नक्शा** ( पु० ) [ अ० नक्श्-नक्शा ] नकाशा; कार्यक्रम; विचार; प्रतिष्ठा; व्यूह. "इङ्ग्रेजांचा पाय या प्रान्ती फार शिरला आहे तमाशा-सेर करण्याचे बहाण्यानें येऊन येथील नक्शे लिहून घेतले" ( दिमरा १।३०२ ) "जखणवाडीचे मैदानात भेटीचा नक्शा ठरविला" ( मराचिथोशा ६३ ). "फौज जरब खाऊन होती तथापि त्याणें नक्शा बान्धून उभे राहिले" ( होकै ५६ ) नक्शा उतरविणें=मानखण्डना करणें

**नक्शी** ( स्त्री० ) [ ८अ० नक्श् ] वेलबुट्टी; कलाकुसरीचें काम.

**नक्शीदार** चित्रित, वेलबुट्टीचें काम ज्यावर आहे असें

**नकासिरी** ( स्त्री० ) नक्षी काम करण्याची कला.

**नकसणें** कोरून नक्शी काढणें

**नक्की** [ अ० यकीन् ] निश्चित, निःसशय, खात्रीपूर्वक

**नकली** [ फा० नक्ली ] बनावट, कृत्रिम, गैर-अस्सल; तकलुपी.

**नकल्या** ( पु० ) दुसऱ्याचें हास्योत्पादक अनुकरण करणारा

**नकाल** ( पु० ) [ अ० नक्काल् ] नकल्या.

**नकाशा** ( पु० ) [ अ० नक्शा ] रेषाचित्र

**नकास-काम** ( न० ) [ अ० नक्काश् ] कोरीव कलाकुसरीचे काम.

**नकासणें** कोरीव नक्षी काढणें

**नकासगार** ( पु० ) [ अ० नक्काश्=चित्रकार ] कोरीव नक्षीकाम करणारा

**नकाहत** ( स्त्री० ) [ अ० नकाहत् ] अशक्तपणा. "आमचे प्रकृतीस आता कांहीं येक आराम आहे परन्तु नकाहत फार" ( राजवाडे २२।२१ )

**नकीब** ( पु० ) [ अ० नकीब् ] राजबिरुदें लल्कारणारा, भालदार

**नगद, नक्त; नख्त** ( स्त्री० ) [ अ० नक्द ] रोकड "म्हातारीची तोड नक्तीवरच काढावयास आज्ञा व्हावी" ( खरे

११।५६६६ ). "जागीर व नगदी देणें करार करून" ( राजवाडे ६।५७६ )

**नगार–खाना** ( पु० ) [ फा० नकारा–खाना ] नगारा ठेवण्याची जागा, नौबत्खाना

**नगारची** ( पु० ) [ फा० नकारची ] दुन्दुभी वाजविणारा

**नगारा** ( पु० ) [ अ० नकारा ] डङ्का, नौबत.

**नगिना** ( पु० ) [ फा० निगीना ] अङ्गठीतला खडा

**नङ्ग** ( पु० ) [ फा० नङ्ग ] प्रतिष्ठा, कीर्ती, दरारा "धण्यासी निष्ठेनें वर्तोन, आपले नङ्गानें राहोन कीर्ती सम्पादोन घेतल्या" (राजवाडे ८।१२७) "नङ्ग राखिला" ( इम १८८ ) "आधीच तुमचा नङ्ग त्या रानीं धास्ती मुळेंच त्यास जरब" ( खरे ८४१ ).

**नङ्ग–नामोश** [ फा० नङ्ग + अ० नामूस ] कीर्ती, ख्यात, पराक्रम "तुमचे नङ्ग–नामोश तुमचे वडिलाप्रमाणें व्हावे, हेंच स्वामीस अगत्य" ( राजवाडे ८।१३६ ) "त्याप्रमाणें आमचे बापांनी राजश्री राणबा साहेब नेणते होते त्यास हाती घेऊन भाऊपणें चालोन नङ्गनामोश करून सेवा केली" ( इम १८८ )

**नज़्दीक** [ फा० नज़्दीक ] जवळ "मो॰रमचा आशुरा नज्दीक पोंहचला" ( साने–पयाव ३८५ ).

**नज़राणा** ( पु० ) [ अ० नज़राना ] उपायन, खण्डणी.

**नजूर** ( स्त्री० ) [अ० नज़्र] उपायन, भेट

**नजूर–तौफेजात** ( स्त्री० ) नज़राणा. "इङ्ग्रेज़ नजर–तोहफेजातशिवाय सव्वीस लक्ष रुपये दर्साल हुजुरांत देत होते" ( ऐटि १८ ).

**नजूर–नज़राणा** ( पु० ) कनिष्ठांनी वरिष्ठास भेट द्यावयाच्या मौल्यवान् वस्तू.

**नजूर–नियाज़** ( स्त्री० ) [∠फा० नियाज़] नज़राणा. "खुर्शीवर शहाजादेस बसवून तमाम सर्दारांनी नजर–न्याज केले" ( खरे ८।४२२५ ) "त्याणी नजर–नयाज केली" ( दिमरा ११२७३ ). "हल्ली तुम्हाशी भेटीचा पैगाम करितील व नजर–नियाज कबूल करितील" ( साने–पयाव ८१ ).

**नजूर–मुबारक** ( स्त्री० ) मङ्गल अभिनन्दनपर भेट "ह्याजपासून नजर–मुबारखी घेऊन पुढें मुलुकास कौल सादर केला" (इस १ चान्दबिबी१०).

**नजूर, नदर** ( स्त्री० ) [ अ० नज़र् ] दृष्टी, इच्छा, हांव, आनुकूल्य, निगा "अवरङ्गजेबास ठायी ठेवावें ही नजर शिवाजीची". "नजर भारी ! होनाचें नाणें ! लकाराशिवाय बोलीच नाही असा प्रकार" ( खरे ७।३२५९ ). "विचारास त्या लोकांची नजर पावली नसली तर.. अवहेलना न करिता ..गुणदोष बोलावे" ( मराआ १६ ). नजर करणें=निगा ठेवणें. 'सङ्ग्रह करावा. याची बरी नजर करावी" ( मराआ १२) नजर धरणें=इच्छा करणें "कदाचित् त्याचे वश जांनी त्यामागें हराम–खोरीची नजर धरली तर त्यास त्याच वृत्तीचें बल होणार ..." ( मराआ २५ ). नजरेंत धरणें=पर्वा करणें. "हम्बीरराव याणीं दिलेलखान नजरेंत धरिला नाही" ( सभासद ६४ ). नजरेस येणें = पसन्त पडणें.

**नजर-एनायत** (स्त्री० ) रुपादृष्टी " नजर एनायत फर्माऊन " ( राजवाडे १५। १३८ )

**नज़र-कैद** ( स्त्री० ) साधी अटक; नजर -बन्दी.

**नज़र-गुज़ार** ( स्त्री० ) [ ∠फा० गुज़ाऱ् आज्ञार्थीरूप गुज़ाश्तन् चें ] परीक्षा. " आपण राजियानी नजर-गुजर करून एक एक माणूस पाहून ठेवावें " ( सभासद २१ ) " तसेंच नट-नोबत जे ठेवणें ते बरे मर्दाने कबिलेदार विश्वासू असे पाहून नजर-गुजार करून ठेवीत जावे " ( मराआ २९ ).

**नज़र-बन्द** [ फा० नज़रबन्द् ] साध्या अटकेंत, हालचालीवर सक्त नजर आहे अशा स्थितीत " बादशहाने नजरबन्द केलें " ( मराचिथोशा ३ ).

**नज़र-बन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० नज़रबन्दी ] साधी अटक, दृष्टिवञ्चना, जादू.

**नज़र-बाज़** [ फा० नज़रबाज़् ] हेर, टहेळणी करणारा ( ऐटि १।४४ )

**नज़र-बुलन्द** उच्चदृष्टी, रुपादृष्टी " गरिबावर नजर-बुलन्द झाल्यानें आपलेंच गांव आहे " ( पद्मव १७ )

**नज़र-भेट** ( स्त्री० ) उपायन " अधिकाऱ्याना नजर-भेटी " (गावगाडा ५५).

**नज़र-मुबारक, नज़र-मुबारकी** ( स्त्री० ) शुभदृष्टी, रुपादृष्टी

**नज़र-मोजबा** ( पु० ) चौकशी, पाहणी ( वाड समा २।२३५ )

**नज़रानज़र** ( स्त्री० ) दृष्टादृष्ट

**नज़ाफत** ( स्त्री० )[ अ० नज़ाफत् ] सुबकपणा " नजाफत व कारागिरी व चाडूगली वस्त पूर्वी आपण पाहिली आहे तशी आता काही दृष्टीस पडत नाही " ( ऐटि २९६ ).

**नजीक, नज़्दीक** [ फा० नज़्दीक् ] जवळ, सन्निध " नजीक नदी " ( राजवाडे १५।२५२ ). " नजीक समाधी " (=समाधी जवळ) ( राजवाडे १५। १५४ ) " आजी तागाईत दूर कर्नाटकात होतों हाली नज्दीक आलों असों " ( राजवाडे १५।२१ ) " ते तर्फेस मैसूरकराचीही सर्हद नज्दीक आहे " ( इम ६६ )

**नजुमी** ( पु० ) [ फा० नुजूमी] ज्योतिषी. " नजुमियास बोलावून साअत पाच घटका रात्रीची ठरली " ( राजवाडे ५।२७ )

**नज़ूम** ( पु० ) [ अ० नुजूम् ] ज्योतिष; ग्रहस्थिती " आमचें येथें नजूम विशेष करून जाचून पाहण्याचा साम्प्रदाय नाही " ( राजवाडे ७।१९३ )

**नतिजा** ( पु० ) [ अ० नतीजा ] परिणाम, फळ, शिक्षा " त्याणी घिघाडाचा डौल धरिल्यास नतिजा द्यावा, मुकाबल्यास जावें " ( खरे १।२७२ ). " सावतास तुम्ही आम्ही मिळोन नतिज्या द्यावा " ( राजवाडे ८।१३० ).

**नदर** ( स्त्री० )[ अ० नज़र् ] नजर, सन्धान, सन्धी " नबाब तर्वारीस हात घालावयासि गेला, ती नदर राजियानें धरून वार केला " ( सभासद २८ ).

**नदारद** ( स्त्री० ) [ फा० नदारद्=त्याच्या जवळ नाही ] कुलफडशा " नदारदची याद दप्तरची भरण्याची सर्कारचे मोर्तबानसी होती ते मशारनिल्हेनी दाखविली " ( राज़वाडे ६।५१८ )

**नफर** ( पु० ) [ अ० नफर् ] व्यक्ती, जण, इसम, हलका शिपाई. " नफर

मज्कूर हुजूर आल्यावर जें द्यावयाचें तें पावेल" ( राजवाडे ३।३८७ ). "हिलालखोर साहेबाचा । नफर आहे इतबाराचा । मज रात्री जागावयाचा । हुद्दा दिधला जी" (समर्थकृत-दिवटा ३) " उण्ट नफर पञ्चवीस" ( खाने पयाव ३ ).

**नफरी** ( स्त्री० ) हलकी सेवा, मोलाची; भाडोत्री. " लश्कर चाकरी नफरी, काम मनाजोगें होणार नाही याज करिता जावे तरी खासा लश्कर घेऊन जावें" "साहेबी आपणास हाती धरून, पाण्ढ-रीवरी बेसवून आपल्या हातें नफरी घेतली पाहिजे" (वाड-सनदा १८४)

**नफा** ( पु० ) [ अ० नफअ ] फायदा, लाभ

**नफी** ( स्त्री ) [ अ० नफी ] रद्द, बडूतर्फी "यामुळें शङ्करराव याजवर दौलाची मर्जी खफा होऊन नालुकियाची नफी करविली" ( राजवाडे ७।७२ )

**नफेबाज** कुशलतेनें शक्य तेवढा नफा उकळणारा

**नफेबाजी** ( स्त्री० ) नफेबाजपणा

**नफेशीर** फायदेशीर

**नफेरी** ( स्त्री० ) [ फा० नफीर् ] एक प्रकारची तुतारी "सनया नफेरिया बुरङ्ग" ( मुक्तेश्वर-वनपर्व १२।५९ )

**नबाब, नवाब** ( पु० ) [ अ० नुवाब-नव्वाब ] सर्वाधिकारी, संस्थानिक, बडा उमराव

**नबाबात** ( स्त्री० ) वजिरी. "सादत कुली-खानास नबाबात साङ्गितली" (पारस-नीस-ब्रप ६६ )

**नम्दा** ( पु० ) [ फा० नमद् ] लोंकरीचा रान्धा करून दाबून लाटून तयार केलेलें जाड कापड; फेल्ट; जाड बुर्णूस " हत्तीचे गाशे व नम्दे व भार्कस वगैरे आहे नाही पाहोन नवें तयार करावें" ( खरे ७।३३४७ )

**नमक** निमक पहा.

**नमाज, निमाज** ( पु० ) [ फा० नमाझ् ] मुसलमानाची ईश्वरप्रार्थना

**नमुदी** ( स्त्री० ) रोख. "ज्याजवर नमुदी असेल त्यास शामील होऊन त्याचा बचाव करावा" ( राजवाडे ७।९ ).

**नमुना** ( पु० ) [ फा० नमूना ] आदर्श; मासला

**नमूद** ( पु० स्त्री० ) [ फा० नमूद् ] निर्दिष्ट नोन्दलेली, प्रसिद्ध, प्रसिद्धी, जाहिराणा. "दौलतीस धक्का बसलियावर प्रस्तुत दुन्याईत नमूद तुम्ही व्हाल" ( राज-वाडे ५।१९ ) "स्वामी ज्यास हातीं धरितील त्यास नमुदात आणितील" ( राजवाडे ११।१५४ ) "एक कार्भारी व हिमतीचा मनुष्य नमुदास येत नाही" ( दिमरा १।६७ ) "आता निश्चयच जाहला की इङ्ग्रजाचे नमुदीस बाकी राहिली नाही" ( खरे ८।४३५३ ). "बाकी तुम्ही विचक्षण, रजाचा गज करून दौलत नमुदास आणाल हा मज भरवसा" ( होके ७ )

**नर्माई, नर्मी** ( स्त्री० ) [ फा० नर्मी ] सौम्यता, मऊपणा, लीनता "साम्प्रत तुमचें पत्र बहुत नर्माईचें राजे जैसिङ्ग याचे भेटीबद्दल कळलें" ( राजवाडे ८। २ ) "काहीक नर्माई रावतजीनीं धरिली आहे" ( जोरा ६ )

**नर्मीना** ( पु० ) [ ∠ फा० नर्म् पश्मीनाचे धर्तीवर ] मऊ तलम उञ्ची रेशमी कापड

**नर** ( पु० ) [ फा० नर् ] जनावरातील पुरुष.

**नरद** ( स्त्री० ) [ फा० नर्द् ] सोङ्गटी.

**नरम** [ फा० नर्म् ] मृदू, मऊ, सौम्य, लीन काम नरम करणें ( इम २५३ )= काम फत्ते करणें

**नरमणें** मऊ होणें, लीन होणें.

**नर-मादी** ( स्त्री० ) [ फा० नर्मादा ] पुरुष व स्त्री ( जनावरांतील ); मोठें व लहान ( युग्मांतील ); बिजागरी, एक प्रकारचें कुलूप.

**नरी** ( स्त्री० ) [ फा० नरी ] बकऱ्याचें कमाविलेले कातडें

**नव-कीर्द, नौकीर्द** ( स्त्री० ) प्रथम लागवड "नव कीर्दीस रान कोठें कोठें नाङ्गरीत होते तें काम सोडून या धन्यास लागले" ( खरे ९५९ )

**नव-खरीद** नव्यानें विकत घेतलेलें

**नव-जवान; नौजवान** [ फा० नव् जवान्] तरुण, अनभिज्ञ, नेणते "बहुत करून सर्व नवूजवान आहेत" ( राजवाडे ५।५४ )

**नव-जवानी, नौजवानी** ( स्त्री० ) [फा० नव्जवानी] तारुण्य, नेणतेपण. "तत्रापि नव-जवानी आहे कोणे समयी काय करील कळत नाही" (खरे ८।३९२६)

**नव-दिगर, नौदिगर** ( न० ) भलतसलतें, विरोध "काही नौदिगर करून बिघाड करू म्हणाल तर आम्ही तुमचे रफीक नाही" ( राजवाडे १।५२ ) "करार जाहला असता त्यास नवूदिगर करावें म्हणावें हें कसें ठीक पडेल?" ( राजवाडे ३।२०६ )

**नव-निगादास्त, नौनिगादास्त** ( स्त्री० ) नवी फौजबन्दी, नवीन ठेवलेली फौज "परन्तू प्रस्तुत नौनिगादास्त करीत आहेत" ( राजवाडे १।५६ )

**नव-रोज, नौरोज** ( पु० ) [फा० नव्रोझ्] पारशाचा पाडवा.

**नवाज़खानी** तीक्ष्ण धारेचें.

**नवाजणें** [ ८फा० नवाझ् ] लालन पालन करणें, परामर्श घेणें, स्तुती करणें, पारितोषिकें देणें. "निन्दी तयातें निवेद नवाजे । तो एक मूर्ख जाणावा" ( मुकेश्वर-मूर्खलक्षणें ९८ ) "त्याणीं ऐसा सिष्टाचार केल्यानन्तर याणीं त्यासच नवाजिले" ( राजवाडे ६।३१४ ).

**नवाज़णी** ( स्त्री० ) **नवाज़णूक** ( स्त्री० ) वाखाणणी, परामर्श.

**नवाजस, नवाजीस** ( स्त्री० ) [ फा० नवाझिश् ] वाखाणणी, परामर्श

**नवाज़श-नामा** ( पु० ) कृपापत्र

**नवाजी** ( स्त्री० ) [ फा० नवाझी ] नवाजीस

**नवाजीस** गौरविलेला, आश्रित ( राजवाडे ८।२२१ ) "सन्ताजी घोरपडे पूर्वी महाराजांचे नवाजीस" ( मराचिथोरा ४६ ).

**नवाब** ( पु० ) नबाब पहा.

**नवार, नुवार** ( स्त्री० ) [ फा० नवार्-नुवार् ] पलङ्ग विणण्याची जाड सुती पट्टी

**नाविस्ता** ( पु० ) [ फा० नविश्ता] लिखित; पत्र "याचा नविस्ता आला असेल" ( माने-पयाव ४८८ )

**नवीसन्दा** ( पु० ) [ फा० नवीसन्दा ] लेखक, कारकून "एक नवीसन्दा . . दिनचर्यंची अखबार लिहिण्याकरितां रवाना करून" ( राजवाडे ५।१०५ ) "नवीसिन्दा" ( राजवाडे २०।३०५ )

**नश्यत, नशियत** ( स्त्री० ) [ अ० नसीहत् ] उपदेश, शिक्षा "रीतीच्या गोष्टी साङ्गून नशियत करावी, ऐकिल्यास उत्तम ।" ( राजवाडे ५।८७ ).

**नशा; निशा** ( स्त्री० ) [ अ० नशात् ] कैफ; गुङ्गी नशा करणें=अमली पदार्थांचें सेवन करणें

**नशा-खोर** ( पु० ) [ फा० नशा-खुर् ] कैफी; अमली

**नशीन** [ ∠ फा० निशीन्=बैस ] आरूढ तक्त-नशीन=सिंहासनारूढ, गादी नशीन, जहन् नशीन वगैरे

**नशीब** ( न० ) [ अ० नसीब् ] नेमणूक, वांटा, दैव

**नशीब्वान** सुदैवी, तालेवार.

**नशीहत-पूर्वक** निकडीचा, निक्षून "म्हणोन नशीहत-पूर्वक आज्ञा केली" ( साने-पयाव ६६ )

**नशेकची** ( पु० ) [ अ० निशाक=व्यवस्था ] व्यवस्थापक "नशेकची येऊन लोथ परतोन नले" ( राजवाडे ६।४७२ )

**नस्तर** ( न० ) [ फा० निश्तर् ] शस्त्रक्रियेचा लहान चाकू. नस्तर मारणें=नस्तरानें लहान काप काढणें

**नस्राणी** [ अ० नस्रानी ] खिस्ती, लुच्चा, काफर

**नसल** ( न० ) [ अ० नस्ल ] प्रजा, बीज "राजाच नसल नाहीं म्हणोन आईसाहेबांनीं साफच सांङ्गितलें" ( राजवाडे ६।३४९ ) "पादशाही नसल यासी व खासा यांरा नशियत केली" ( मराठांच धाशा ५५ ).

**नसीहत, नशेत** ( स्त्री० ) [ अ० नसीहत् ] उपदेश, समजावणी, शिक्षा. "सामें साङ्गता नायकत, तेव्हां दण्डें साङ्गावें ...यास्तव सबुरीच केली आहे, पुढें राजदर्शन जाल्यावरी जे नसीहत करणें तें हुजरून करू" ('राजवाडे ३।३३३) "दुर्गकर राजे यांनी परशुरामपन्तांस बहुत नशेत करून लिहिलें आहे" ( खरे ४।१५६७ ). "हाली तो दुष्ट त्या प्रान्ते गेला आहे त्या बरीशी नशेद्च करणें" ( राजवाडे ३।२९५ ). "फते पावलों व नौकर लोकास धरून नसेती केल्या" ( राजवाडे १५।२९८ ).

**नहर** ( पु० ) [ अ० नह्र् ] पाट, नळ, कालवा "दिल्लीचा नहर दरोबस्त तयार करवून पुन्हा नहर जारी करावा" ( दिमरा २।३९ ) "नहर शुष्क जाहले ते जारी जाले नाहीत" ( राजवाडे ५।१११ )

**ना-इत्यफाक** ( पु० ) असख्य, वैर, लढाई "ना इत्यफाकामुळें वऱ्हाडात गेलों"( ऐटि ३।१७ ) "कुम्पणीशी व भोंसल्याशीं ना-इतेफाकी येऊन अजण्ठ्याचे घाटावर लढाई झाली" ( वाड-कैफियती ११६ )

**ना-इलाज** ( पु० ) [ अ० ला-इलाज् ] निरुपाय; लाचार

**ना-उमेद** ( स्त्री० ) निरुत्साह, उत्साहभङ्ग, उत्साहभग्न "फौजास पाटीलबावास यावयास दिरङ्ग यास्तव ना-उमेद लोकास होते" ( दिमरा १।८९ ). "याजमुळे सावकार व इतर लोकांस ना-उमेद जाली, पेस्तर आबादी होतां दिसत नाहीं" ( साने-पयाव ३३ ).

**ना-कबूल** [ फा० ना-कबूल् ] नाखूश; नापसन्त, प्रतिकूल नाकबूल जाणें=नाकबूल करणें.

**ना-काबली** ( स्त्री० ) कर्तृत्वशून्यता ( गोकें १६ )

**ना-कारा** ( पु० ) [ फा० ना-कारा ] निरुपयोगी "ऐसा नाकारा कशास पाहिजे म्हणून दिला" ( राजवाडे ५।२० ). "वरून जुडीं चाङ्गली

दिसते, परन्तु आंत बहुत नाकारी" (खरे ११।६०११).

**नाकारेपण** (न०) कुचकामीपण "त्याजकडे नाकारेपण यावें अशा खोट्या चाली दिसून येतात" (मद्या २१.४९)

**ना-कुवत** (स्त्री०) अशक्तता, जेर्फा, अशक्त. "नाकुवत, त्यातून पांच सात दिवसा पासोन दस्तही दोन तीन होतात" (राजवाडे ७।९९) "फिरङ्गी तरी लबाड व नाकुवत" (राजवाडे १२।१२१).

**ना-खूश** [फा० ना-खुश्] नाराज, असन्तुष्ट, रुष्ट "ये गोष्टीस उजूर कराल तरी स्वामी नाखूश होतील" (बाड० शाछ २०)

**नाचार** [फा० ना-चार्] लाचार, असमर्थ

**नाचीज्** [फा० नाचीज़्] व्यर्थ "रिकामें बैसोन लोकाहाती नाचीज खावबून काल व्यर्थ न गमावणें" (इम १०५) "अत:पर गनिमावरी सलाबत चढवून केळवें माहीम ही स्थळें जबर्दस्तीनें घेतली, तरीच त्या लोकाची व सर्दाराची शाबास, नाही तरी पैका खाऊन नाचीज् होतो" (पारसनीस-ब्रच ७७)

**ना-तवान** [फा० नातवान्] असमर्थ, "रयत नातवान असालिया दाणेपैके द्यावे" (चित्रगुप्त ३९) "ये गोष्टीस गड किल्ले तूर्त ना-तवान पडिले आहेत, त्याचे बेगमीस दहा हजार रुपये द्यावे" (राजवाडे ८।८९)

**ना-तवानगी** (स्त्री०) असमर्थपणा "नातवानगीचा वक्त आपला, व मुलखाचा ऐवज कोठें दिसों नये" (राजवाडे ३।५७)

**ना-तवानी** (स्त्री०) [फा० नातवानी] दुबळेपणा, गरिबी. "परन्तू ते आपली नातवानी बहुत साङ्गतात त्यांचा पांचशें रुपयांची रदबदल आहे" (खरे ७।३५१५).

**ना-दान** [फा० नादान्] नेणता, कुचकामाचा, नाकारा "मुख्य धणी तो लहान ना-दान" (दिमरा १।५९).

**ना-दानी** (स्त्री०) [फा० नादानी] मूर्खपणा. "कांही नादानी आम्हापासून न जाली" (राजवाडे ३।१२३)

**ना-दार** [फा० ना-दार्] कङ्गाल, दिवाळखोर

**ना-दारी** (स्त्री०) [फा० ना-दारी] निर्धनता, शाळेंतील फीची माफी. "राज्याचे हालीमाजीचे विजरामुळें शिरस्ता मोडत आला आणि हक्क रसूमही झाडून उगवेना सबब नादारीस आलों आणि लोकाचे कर्जबाजारी जाहलों" (राजवाडे १३।९१)

**ना-दुरुस्त** [फा० ना-दुरुस्त्] भग्न, बिघडलेलें, अनुचित, अनिष्ट. "हें हिन्दूच्या महजबात बहुत नादुरुस्त" (खरे ७।३५६६). "इङ्ग्रेजाचा कदम पातशाही मुलुकात बहुत नादुरुस्त व त्याची तम्बी होऊन खारीज करावें यातच खैरीयत" (राजवाडे १२।२२).

**ना-दौलतखाही** (स्त्री०) अनहिताची इच्छा, अहितेच्छुता (राजवाडे ५।८).

**ना-पसन्त** [फा० नापसन्द्] अप्रिय.

**ना-पाक** [फा० ना-पाक्] अस्वच्छ, अपवित्र

**ना-पैवस्ता** न पोंचलेला, अप्रविष्ट. "त्यापैकी ना पैवस्ता रुपये दोन" (राजवाडे ६।२३३).

**ना-बालीक** [फा० नाबालिग्] वयांत न आलेला

**ना-बूत, ना-बूद** [ फा० न-बूद ] नव्हता असा, नष्टप्राय, अविद्यमान " नजीबखानास नाबूद करावें हे मसलत त्यांनी केली " ( मद्‌बा १।६९ ). " सरीफ नाबूद जालें व रयीचे बाड जाले " ( राजवाडे २०।२८ ) " तोफांच्या आवाजानें पाणी किल्ल्यातील नाबूद जालें " ( मद्‌बा १।२०५ ) " रयत शाबूद तर त्यात आमचें कल्याण ती नाबूद झाल्यास आमची हक्कदारी आम्ही कोठें पहावी ? " ( भा-जुऐगो २५ ). " पळती फौज, पाणी पन्धरा वीस कोस नाबूद " ( होळके ६४ ).

**ना-मर्द** [ फा० नामर्द ] बाइला, भ्याड

**ना-मर्दी** ( स्त्री० ) [ फा० ना-मर्दी ] भ्याडपणा, नामर्दुमी " मिरज आम्ही सोडली, कांहीं नामर्दी केली नाहीं " ( खरे १।२६५ )

**ना-मर्दुमी** ( स्त्री० ) [ फा० नामर्दुमी ] नामर्दी

**ना-माकूल** [ फा० ना + अ० मअकूल ] मूर्ख, बेवकूब ( मराआ ३५ ).

**ना-माफकत** ( स्त्री० ) [ ∠अ० मवाफकत् = ऐक्य] बेदिली, बेदील "यासी व त्यासी ना-माफकत पडली " (चिरा २४) " मुत्सद्दी हे सर्व नामाफकत, कोणाचीही चित्तशुद्धता नाही" (दि-रा १।२०५ ) " नबाब मोमिन व नबाब बहादुर याची तर्फेन ना-माफकत " ( राजवाड १९।१६ )

**ना-मुनासब** [फा० ना-मुनासिब]अयोग्य, अनुचित " ही गोष्ट हिन्दूचे महजबात बहुत ना-मुनासब " (खरे ७।३५६७). " ही शकल ना-मुनासब जाणून " ( राजवाडे १९।८ )

**ना-मेहेरबानी** ( स्त्री० ) [ फा० ना-मिहूरबानी ] अवकृपा, इतराजी. " बाजी खुसी करिता नेमस्त खुतूत तथा आकळली तरी मग जे ना-मेहेरबानी करणें ते करावी " ( राजवाडे ८।१० ).

**ना-मोहरम** [फा० महरूम्=निराश] निराश; अपेशी, अयशस्वी, पराभूत "सोबतीच्या लघु पुरुषाच्या बुद्धीस लागोन नसती कल्पना वाढवोन धण्याचा मनसबा नामोहरम केला " ( राजवाडे ८।१२६ )

**ना-रजावन्दी** ( स्त्री० ) इतराजी, गैरमर्जी ( राजवाडे १०।२५२ ).

**ना-राज** [ फा० नाराज़्-नाराज़ी ] असन्तुष्ट.

**ना-राजी** ( स्त्री० ) असन्तुष्टता.

**नालस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० नारास्त्+ई ] गैरवाका समजावणी, निन्दा, तक्रार.

**ना-लायक** अपात्र

**ना-लायकी** ( स्त्री० ) अपात्रता

**ना-वाकब** [ फा० नावाकिफ् ] अजाण, गैर-माहीत "माझे चालीस व कामास वाकब या मुलखांत जे साहेब लोक आहेत तेच मजवर वहीम धरू लागल्यास पुढें नावाकब सर्दार येतील तेव्हा मुश्कल पडेल असें मनात आणून मी लिहिलें आहे " ( भाइसम १८३८ अहवाल ९ )

**ना-हक** [ फा० ना-हक्क ] हक्कावाचून, विनाकारण, अन्यायानें

**ना-हिम्मत** (स्त्री०) गैर-हिम्मत. "सारांश अमिरानी व पातशानी नाहिम्मतीनें फजिती करून घेतली " ( पारसनीस-ब्रच ११७ )

**नाखुदा** ( पु० ) [ फा० नाखुदा ) जहाजावरचा अधिकारी, ताण्डेल.

**नाजर; नाजीर** ( पु० ) [ अ० नाझिर् ] न्यायाधिशाचा चिटणीस.

**नाजरीबाजार** (पु०) मिनाबाजार "तमाम पुरुषांनीं घरांत रहावें व बायकानी दुकानावर माल विकावा, बायकांनीच जाऊन खरेदी करावी, पुरुष मिळून एक पातशहा निगाहबाजी त्या बाजारात घोडीवर बसून, मोतद्दार खिस्मतगार सुद्धा बरोबर कोणी नाही, नसावें–त्याचें नांव नाजरी–बाजार" ( गोस-चिशाच ६ )

**नाजल** [ अ० नाझिल् ] अवतीर्ण "त्यामही कुराण शरीफ कलामुल्ला किताब नाजल आली, त्यात दाखला की आता पेगम्बर होणार नाहीत व किताबही येणार नाही" ( ऐस्फुले ६५ ).

**नाजुकाई** ( स्त्री० ) नाजूकपणा

**नाजूक** [ फा० नाझुक् ] कोमल, सुकुमार, भेद्य, कमकुवत, काळजी पूर्वक करायला हवी, नाही तर द्रव्याला अब्रूला अगर जिवाला अपाय होईल अशी ( गोष्ट ), महत्वाची "तू तर केवळ देवाघरची मुखराणिमध्यें श्रेष्ठपणा । नाजुक साजुक कळी प्रफुल्लित पातळ पुतळी ठेङ्गणी" ( अनन्तफन्दी ७८ ).

**नादर** [ अ० नादिर् ] दुर्मीळ, अजब, खुरळा, अमोल "गुलगुलीत अशी नादर-विरगा" ( प्रभाकर १३ ) "साता लक्षांचा तोफा ताफ . बहुत नादर तयार करवून" (दिमरा १।७९) "तनु नादर नाजुक कोम, अङ्गामधें जोम, नूतन कवळी" ( प्रभाकर १८६ )

**नान्-पर्वेशी** (जन-पर्वेशी !) (स्त्री०) [फा० पर्वरिश् रक्षगोपन, पालन; फा० नान्= स्त्री० ] लढाईत कामास आलेल्यांच्या बायकास करून दिलेली नेमणूक

**नान-कुराण, नानोकुराण** ( न० ) [ फा० नान् = भाकर + उ आणि + कुर्आन् = कुराण ] इमान, प्रमाण, बेलभण्डार "नवाबानी निखालसपणें नान-कुराण द्यावें" ( राजवाडे ६।३५८ ) "अहद –पैमान व नान–कुरान घेऊन पाठवावें" ( दिमरा १।३१) "जे जे अर्ज आम्ही मध्यस्थाबराबर साङ्गून पाठविले आहेत ते आयकून सर्व प्रकारें आपलें नानोकुरान करून देतील तेव्हा आम्हीही किल्लयाविसीं इमान देणें तें देऊ" ( राजवाडे ६।३५६ )

**नाफा** ( पु० ) [ फा० ] कस्तूरि–पेशी "कस्तुरीचे नाफे व विलाईतचे तोफे पाठविले ( पद्मव ९७ )

**नाम–जा** ( स्त्री० ) [ फा० नाम् नांव, प्रतिष्ठा + फा० जाह्=हुद्दा ] मान महत्व, ख्याति "वडील वडीलापासून स्वामीकार्य प्रसङ्गें धण्यास सन्तोषी करून आपली नाम–जा सम्पादीत आलम" ( राजवाडे ८।१३९ )

**नाम–जाद, नामजात, नामजादी** ( स्त्री० ) [ फा० नाम्झद् ] नियुक्त, नियोजित, अधिकारी, नेमणूक, जागीर, स्वारी "ते लोक किल्लयावर ठेवावयाचे उपयोगी नसल्यास त्यास दुसरे जागा नामजाद पाठविणें" ( वाडसमा १।२७८) "तेव्हां त्यानी शिकर्यावरी नामजात रवाना केली" ( राजवाडे १५।६) "पुढे लखम सावंतावरी राजियानी नामजादी केली" ( सभासद ५४) "किल्ले मजकुरी हुजूर हुजुरमाकडील लोक नामजादीस आहेत" ( वाडसमा १।२७९ ) "काही नामजाद

चार पांच लक्ष रुपये मिळतील ऐसें आहे" (साने-पयाव ९४).

**नाम-दार** [ फा० नाम्दार् ] नामाङ्किकत; प्रसिद्ध.

**नाम्वर** [ फा० नाम्वर् ] प्रसिद्ध ( हिव २६५ )

**नाबद-चूर्ण** ( न० ) पिठीसाखर "अरुवार सोजिया फाणया । नाबद-चूर्णे कोंदलिया" ( मुक्तेश्वर-विराटपर्व ८। ७१ )

**नाबदी** ( स्त्री० ) [ अ० नबात्=ऊस ] खडीसाखर, साखर. "व्यासवचन इक्षुदण्डु गाळूनि सुरस साराश गोडु देशभाषा वळिले लाडु नाबदेचे आवडी" ( मुक्तेश्वर-सभापर्व १।१९ )

**नामा** ( पु० ) [ फा० नामा ] पत्र, खलिता "तैमूरशहानी पातशहास नामा स्नेहवृद्धीचा पाठविला आहे" ( दिमरा १। २१८ )

**नामी** [ फा० नामी ] नामाङ्किकत, उत्तम, उत्कृष्ट

**ना-मुराद** [ फा० ना-मुराद् ] अनिष्ट (?) "जयाजी तर मुल्लख ना-मुराद् आहे" ( राजवाडे ६।६१७ ).

**नामुश्की; नामोशी** ( स्त्री० ) [ अ० नामूस् ] कीर्ती, बेअब्रू

**नामोश** ( पु० ) **नामोशी** ( स्त्री० ) [अ० नामूस्] कीर्ती; अपकीर्ती "नामोशाचे सर्दार" ( सभासद ४९ ) = अस्कऱ्याचे सर्दार "गड आले तरि बरें ..नाहीं तर नामोश जाईल" ( सभासद ३३ ) "तुमची सम्शेर गाजली, तिचा नामोश त्रैलोक्यांत जाला, यापरीस थोर तें काय?" ( इम २०९ ) "मार्गे हटली फौज तर नामोश आपला" ( खरे १२। ६४०० ).

**नामोसी** कीर्तिवन्त. "तुम्ही लोक कामाचे नामोसी असा" ( राजवाडे १७।३१ )

**नायब, नैब** (पु०) [ अ० नाइब् ] बदली काम करणारा; दुय्यम अधिकारी, नैब ( इम ३३ )

**नायब-मुनायब** ( पु० ) [ अ० नाइब्-मनाब् ] नायब, प्रतिनिधी, मुतालीक.

**नायब-मुनायबी** ( स्त्री० ) प्रतिनिधित्व. "नायब-मुनायबी म्हणजे वकील-मुल्लकीची गुमास्तगिरी" ( ऐटि२।८९).

**नायबत** ( स्त्री० ) [ अ० नियाबत् ] मुतालिकी "त्याची नायबत आम्ही तुम्हांस देतों" ( दिमरा १।१०९ )

**नारिङ्ग** ( न० ) [फा० नारङ्ग ] साखरलिम्बू

**नाल** ( पु० ) [ अ० नअल् ] जोड्याच्या अगर जनावराच्या टाचेला बसविलेली पोलादी अर्धचन्द्राकार पट्टी

**नालबन्द** ( पु० ) [ फा० नअल्बन्द् ] नाल ठोकणारा

**नालबन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० नअलबन्दी ] नालठोकणी, मोहिमेवर जाताना शिपायास देण्यात येणारी आगाऊ खर्ची

**नाल्मेख** ( स्त्री० ) नाल-बन्दी 'रोख दोन हजार रुपये नाल्मेखचे पाठविले" ( ऐस्फुले ६५ ).

**नालीश, नालिशी, नालीस** ( स्त्री० ) [ फा० नालिश् ] रड, आक्रोश, ओरड; तक्रार, निन्दा. "एक वेळ नालीश केली त्याची शिफारस करूं लागल्यास ठीक दिसत नाही" (राजवाडे ५।१७) "परन्तु ते मनास येईल त्याप्रमाणें नालिशी लिहितात, उलटी आमची बद-नाम नालीश होते" ( राजवाडे ३।१४४ ) "कोणाची नालीस हुजूर येऊ देणार नाही" (राजवाडे ६।६१३).

"सर्कारचे मुतसद्दी गत्रन्दिवस नालिशी करितात" ( राजवाडे २२।१०४ )

**नावाज़णें, नवाज़णें** [ ∠फा० नवाज़् ] लालन पालन करणें, परामर्श घेणें, स्तुती करणें, पारितोषिकें देणें

**नांवाजिशी; नावाजीस** ( स्त्री० ) [ फा० नवाज़िश् + ई ] स्तुती, तारीफ. "तुमचे मर्दुमीची नांवाजिशी करून" ( चित्रगुप्त ९ )

**नांवाजीक** मर्जीतला, थोर.

**नासूर** ( पु० ) [ अ० नासूर ] नेहमी वाहणारा व भरून न येणारा व्रण

**नाहबी** ( स्त्री० ) [ अ० नाहिब्=लूट नाश करणारा ] लूट, जाळपोळ

**निका** [ फा० नेक् ] चाङ्गला, सुन्दर; उत्कृष्ट.

**निका** ( पु० ) [ अ० निकाह् ] विवाह ( मुसलमानाचा ) "निकाह" ( दिमरा २।९५ )

**निकीब–दार** ( पु० ) [ अ० नक़ीब् ] नकीब ( खरे ९।४८२३ )

**निखालस** [ नि + अ० खालिस् ] शुद्ध; निष्ठावन्त; खात्रीनें, स्पष्ट 'शिवाजी निखालस आपले पदरीचा गेला." "देशस्थ ब्राम्हण निखालस, महाराजाचे स्वराज्याभिवृद्धीस जिवाची तमा न धरिता झटल" ( चित्रगुप्त १२३ )

**निखालसता, निखालसी** ( स्त्री० ) शुद्ध भाव, सशयनिवारण, खात्री, खातर्जमा; स्नेह "निखालसी" ( खरे ९।४८-४२ ). "हइतव्हा होऊन निखालसीचा प्रकार घडेल या अन्देशावर मी बोलतों" ( साने-पयाव २३६ )

**निखालस–पत्र** ( न० ) यजदिपत्र ( राजवाडे २०।४१९ ).

**निगा; निघा** ( स्त्री० ) [ फा० निगाह् ] दृष्टी, सरक्षण, जतन, माफजत; काळजी. "त्याजवर नेक-निगा मेहरबानगीची ठेऊन" ( मदरु २।७५ ). निगा करणें ठेवणें = काळजी घेणें

**निगाबानी, निगेबानी; निगावानी; निगेवानी** ( स्त्री० ) [ फा० निगह्–बानी ] सरक्षण, बन्दोबस्त. "शत्रूची निगाबानी मात्र करितात" ( दिमरा २।१५० ) "निगेवानी शहाणा कोणी योजून ठेऊन बन्दोबस्त असावा" ( खरे १०।५५०९ ). "हल्ली चहूंकडे चौकी पहारा निगाबानी लश्करात आहे" ( दिमरा २।१६४ ). "वाड्याची व देवाची व वरलचे बागाची तितक्यातच निगेवानी करणें ( राजवाडे १२।१३६ ).

**निगादास्त; निघादास्त** ( स्त्री० ) [ फा० निगाह्-दाश्त् ] शुश्रूषा, फौजभरती, फौजबन्दी. "तू त्याची निगादास्त करणें" ( पेद्समा ४ ) 'फौजेची निगादास्त जारी केली आहे" ( दिमरा २।९ ).

**निगारश** [ फा० निगारिश् ] लेखन. "त्याचा दुर्जबाब .. कलकत्तेकर यानी निगारश केला" ( राजवाडे १०।१६४ ).

**निगाह–बाजी** पाहणारा ( गाखचि शाब ६ ).

**निगेबान, निगेवान** ( पु० ) [ निगह्बान् ] पहारेकरी

**निगेबानी; निगेबन्दी** ( स्त्री० ) निगेबानी, सरक्षण. "आपलियासी दोन कार्मे जरूरः एक औरली हद्द कायम राखणें आणि वजिराची निगेबन्दी करणें" ( राजवाडे ६।३८३ ).

"मालाची निगेबानी" (वाइसमा २।६६).

**निघाल्कत** (स्त्री०) [फा० निगाह् = दृष्टी अ० हर्कत्=हालचाल] टेहेळणी "महागिऱ्या निघाल्कतीऱ्या चलाक ऐशा" (वाइसमा ३।७८)

**निजाम** [अ० निझाम्] व्यवस्था, व्यवस्थापक, दक्षिण हैदराबादचे अधिपती

**निफाक** (पु०) [अ० निफाक्] खलश, वैर 'नवाब व श्रीमन्त उभयतात निफाक येणें ठीक नाही" (सान-पयाव १०९) "खुलास दुनियाईच आलमात जितक्या तवक्याच्या शक्ला आहेत त्या तर्फेत दाखवून हर तर्दुविरीनें निफाक पाडावयासी कसर करणार नाहीत" (सान-पयाव ४७८)

**निमक** (न०) [फा० निमक्-नमक्] मीठ

**निमक-हराम** [फा० निमक्-हराम्] कृतघ्न, स्वामीद्रोही, हरामखोर

**निमक-हरामी** (स्त्री०) [फा० निमक्-हरामी] कृतघ्नता, स्वामिद्रोह, हराम्खोरी

**निमक-हलाल** [फा० निमक्-हलाल] कृतज्ञ, प्रामाणिक, स्वामिनिष्ठ "सरनाइगाहा मज्कर पादशाही नमक-हलाल" (वाड-सनदा ३२)

**निमक-हलाली** (स्त्री०) [फा० निमक्-हलाली] कृतज्ञता, प्रामाणिकपणा, स्वामिनिष्ठा "ईश्वरें त्याचें नमक-हलाली वर नजर करून मनोदयानुरूप केलें" (राजवाडे ५।८६)

**निमूचा** (पु०) [फा० निम्चा] लहान तर्वार. "तोफखाना फोडून निमूचाची लढाई झाली" (राजवाडे ६।२२८).

**निमा** (पु०) [फा० नीम्] अर्धा

**निमा** (पु०) [फा० निमा] आंतून घालावयाचा अर्धा अङ्गरखा.

**निमाज** (पु०) नमाज

**निमाजमत** (स्त्री०) [मराठी प्रयोग] प्रार्थना. "शहरात जुमियाची (=शुक्रवारची) निमाजमत यास आले होते" (राजवाडे १।१९५).

**नियत** (स्त्री०) [अ० नीयत्] हेतू, बुद्धी, दानत, विचार, वृत्ती, मोईन "जशी नियेत तशी त्यास बर्कत" (वाड-सनदा १५०). "शहाजीची नियत साम्प्रतकाळी ठीक नाही" (दिमरा २।५) "भण्डारा व नन्दादीप चालवावा ऐसा नियेत करून" (राजवाडे १५।१९५) "(श्रीज्ञानेश्वराच्या) या समाधिस्थळीं पूजा पुनस्कार चालिला पाहिजे म्हणून, कैलासवासी महाराज व कैलासवासी मातुश्री जिजाऊ व कैलासवासी राजेसाहेब या त्रिवर्गांनी आपलाले वेळेस नियत करून दिल्ही" (वाड-सनदा १६८).

**नियत-शाबुदी** (स्त्री०) अढळ सद्बुद्धी. (होके १३)

**नियाज़मन्द** [फा० नियाझ्मन्द्] विनन्ती करणारा, अर्जदार 'नियाज्मन्द बाळाजी नारायण नाना' (भाइसम १८३८ अहवाल ८)

**नियाबत, न्याबत** (स्त्री०) [फा० नियाबत्] नायबी, मुतालिकी, प्रतिनिधित्व. "न्याबतचा खिलत" (दिमरा २।१७).

**निरख** (पु०) [फा० निर्ख्] किम्मत, भाव "शेळीचें दूध एकवीस शेर याप्रमाणे लष्करात निरख आहे" (खरे ८।३९७६).

**निरख-बन्द** ( पु० ) [ फा० निर्ख्-बन्दी ] भावाचा तक्ता ( खरे ७।३७९१ )

**निवारशी** [ ८ अ० वारिस् ] बेवारशी

**निविश्तन** [ फा० निविश्तन् ] लेखन. "आं शहामत-पन्हा यांही किताबत निविश्तन केली, पोहोचून त्यामधील मज्मून जाहीर जाहला " ( पद्मव ३४ )

**निविस्ता** (पु०)[फा० निविश्ता] लेख; पत्र "निविस्ताही मर्सूल जाहला होता, अम्मा जवाब येऊन पोहोचला नाही " ( राजवाडे ३।९० )

**निवीसिन्दगी** ( स्त्री० ) [ फा० नवी-सन्दगी ] लेखकाची वृत्ती " हुद्दे-निवी सिन्दगी " ( राजवाडे २०।३०४ )

**निश्प** [ अ० निस्फ् ] अर्धे " याशी त्याशी लढाई होऊन निश्प जमियेत मारून घेतली " ( साने-पयाव ४८१ )

**निशस्त** ( स्त्री० ) [ फा० निशस्त् ] बैठक "दीड प्रहर पावेतों निशस्त राहिली " ( राजवाडे ५।१४१ )

**निशा** ( स्त्री० ) [ १ अ० निस्आ-नासिया उधारीची पत, वचन ] "सावकाराचा ऐवज पोचता करून देण्याची जामी-नकी," खातर्जमा

**निशा** ( पु० ) [ अ० निशात् ] आनन्द, कैफ " पत्रें पाठविलीं प्रविष्ट होऊन आमचे चित्ताचा निशा जाहला " ( पारसनीस-ब्रप ३०१ )

**निशाण** ( न० ) [ फा० निशान् ] चिन्ह, खूण, ज्या ठिकाणी नेम मारावयाचा ती जागा, झेण्डा " आमचे व आपले इत्तिफाकानें ( =ऐकमत्यानं ) इङ्ग्र-जाचे नाव व निशाण नाही सारखे नेस्तनाबूत होतील " ( राजवाडे १०।१८२ ).

**निशाण-दार** ( पु० ) निशाण धरणारा. "हत्तींवरल्या निशाण-दारास पायास गोळी लागली ( राजवाडे ६।१२५ )

**निशाण-बर्दार** ( पु० ) [ फा० निशान्-बदार् ] निशाण धरणारा

**निशाण-बाज्** ( पु० ) उत्तम नेम मारणारा

**निशाण-बाजी** ( स्त्री० ) नेम मारणें, वेध.

**निशाणी** ( स्त्री० ) निशाण, खूण

**निशाबाज्** ( पु० ) [ ८अ० नशात् ] कैफी.

**निशेदार** पतदार, साख-दार

**निस्बत, निस्पत, निस्बती** ( स्त्री० ) [ अ० निस्बत् ] सम्बन्ध, तर्फ पक्ष; शिफारस, योग्य "हिंगलांगरी मानभाव येऊन हर्कती करून यास बाहीर घाला-वयास त्यास काय निस्बती आहे " ! ( राजवाडे १५।१४० ) " तुम्हांस निस्बत नाही " (इम १३०) " तसाच सदर-सर्नोबत म्हणजे निस्पृह, कोणाचे निस्पतीचे अथवा एकाचे आर्जवामुळें ठेवावे असें नाही " ( मराआ २९ ). " कोणी दिक्-हर्कत करणें निस्बत नाही " ( राजवाडे ३।५०२ ) "फन्द्-फितुरी केल्यास आपण हजर करू, न करू तर त्याचे निस्बतीचा जाब करू" ( भाइसम-तृसवृ ६५ )

**निस्बत** ( पर्वगामी अव्यय ) = च्या तर्फेचे, दिमत.

**निस्बती** [ फा० निस्बती ] सम्बन्धी. " जे कोणी हमदानीचे निस्बती लोक अस-तील त्यास कैद करावें " ( दिमरा ०।२०८ ).

**निसिन्दा** ( पु० ) [ फा० नवीसन्दा ] लेखक "बालाजी निसिन्दा पूर्वी सर्कार तर्फेनें होता " ( राजवाडे २०।३०५ ). "नवीसिन्दा" ( राजवाडे २०।३०५ ).

**निसिन्दगी** (स्त्री०) निर्वासिन्दगी "पेसजी निसिन्दगी सर्कारांतून मुशाहिरा देऊन चालवीत असत" ( राजवाडे २०। १०४ ).

**निहायत, न्यहायत** ( स्त्री० ) [ अ० निहायत् ] सीमा, पराकाष्ठा, निःसीम. "महाराजांनी अहूगेजीची व जानीनिशी मर्दुमीची निहायत केली" ( चित्रगुप्त ३३ )

**नीम** [ फा० नीम् ] अर्ध

**नीम-रजावन्द** =अर्ध प्रसन्न "सफूदर जङ्ग यास नीम-रजावन्द करून आपले लगामी लावावयाचा विचार केला असे" ( साने-पयाव ७५ )

**नुक्ता** ( पु० ) [ अ० नुक्ता ] खुबीदार वाक्य, सुभाषित "पत्रें लिहिली त्यांतील नुक्ते व चुटके उत्तरें यावयाजोगे, बहुत लिहिण्यात आली" ( राजवाडे ७ खलप २।२६ )

**नुक्ता** ( पु० ) [ अ० नुक्ता ] टिम्ब

**नुकसान** ( न० ) नुकसानी ( स्त्री० ) [ अ० नुक्सान् ] तोटा, नाश, हानी

**नूर** ( पु० ) [ अ० ] तेज, नजेला, प्रसन्नता नूर-जहान=जगत् द्युती, जहांगीर बादशहाच्या बेगमचें नांव. "कोहि-नूर" द्युतिगिरी, एका जगप्रसिद्ध रत्नाचें नाव

**नेक** [ फा० नेक् ] चाङ्गला, प्रामाणिक, सुन्दर

**नेक-खाही** ( स्त्री० ) [ फा० नेक खाही ] हितेच्छा "नेकखोई जाहीर करणें" ( राजवाडे १७।३१ )

**नेक-जात** [ फा० नक्झात् ] सुशील, अभिजात

**नेक-दार** प्रामाणिक, प्रमाणिकपणें "तो पुरुष चाकरीस नेकूदार आहे" ( गोखविशाय ३७ ) "असे कामदार नेकूदार वागले म्हणून राज्य चाललें" ( राजवाडे ६।५११ ).

**नेक-नजर** ( स्त्री० ) [ फा० नेकनजर् ] कृपादृष्टी. "साहेबाचे नेक नजर करून सेरी कराची बखेर सलामत असे" ( राजवाडे १५।७६ ).

**नेक-नाम** [ फा० नेक्-नाम् ] सुकीर्तिमान् "आणि सर्वांत नेक-नामही असावें" ( राजवाडे ६।३७७ )

**नेक-नामदार** प्रामाणिक व नामाङ्कित, एक पदवी

**नेक-नाम्वरी** ( स्त्री० ) सुकीर्ती ( जोग १२९ )

**नेक-नियत** (स्त्री०) [फा० नेक्-नीयत् ] सद्बुद्धी, सद्बुद्धीचा. "टोपीकरल्यांत इङ्ग्रजी बादशहा बहुत नेक-नियत" ( खरे ७।३५६४ )

**नेक-राह** ( स्त्री० ) चाङ्गली चाल. "नेक-राह चाल दाखवून आमच्या राज्याचा आसरा पुरता केला" ( ऐति ५७ )

**नेक-सला** ( स्त्री० ) चाङ्गला विचार ( हम २९६ ) "टोपीकराचे वकिलास रुकसत दिली हे फार नेक सलाह केले ( दिमरा १।३७ ) "ऐशास विचार आचार कर्तव्याकर्तव्य राजश्री मुरारराव घोरपडे याचे विचार करिता बहुत उत्तम आहे, ते साङ्गतील ते नेक-सल्लाच साङ्गतील" (साने-पयाव ८१ )

**नेकी** ( स्त्री० ) [ फा० नेकी ] चाङ्गुलपणा, प्रामाणिकपणा, सचोटी,

**नेकी-बदी** ( स्त्री० ) हलाली-हरामी "नेकी बदीचा अन्देशा दोहीकडून सेवकाकडे नसावा" (साने-पयाव २५६)

**नेत** ( स्त्री० ) [ अ० नीयत् ] नियत, बुद्धी, निष्ठा "ज्याची जसी नेत तसी त्यास बर्कत" ( इम १०७ ) "दौलतराव बाबा यांची नेत धन्याजवळ तसीच असेल" ( खरे १२।६८१७ )

**नेफा** ( पु० ) [ फा० नेफा ] विजारींत नाडी घालण्यासाठी दुमडून केलेली माया

**नेब-गैबत** ( पु० ) वरिष्ठाच्या गैरहजिरीत त्याचें काम करणारा दुय्यम अधिकारी ( इऐ ५।१०१ ).

**नेस्त-नाबूत** ( स्त्री० ) [फा० नीस्त्-नबूद् =नाही, नव्हता ] नाश; नष्ट "रामसिङ्गाचे नेस्तनाबूद् करून दक्षिणियांही पुढें शोखीच्या गोष्टी सार्दांगतल्या तर सन्मुखही व्हावें ऐसें ज्याचें मानस ते जाट कशी मामलत आपल्याशी करितील !" ( राजवाडे ६।५७० )

**नै-शकर** [ फा० नै-शकर् ] ऊस ( भाइसम-द्विसवृ १·२ )

**नोक** ( स्त्री० ) [फा० नोक्] टोंक, अणी "सखे तू पातळ पुतळी फाक । नको मारू नयनाची नोक" ( होनाजीबाळ १७८ )

**नोक-झोक** (स्त्री०) नरमी-गरमी. "अशी भाषणें नोके-झोकेची जाटानीही भाऊसाहेबाकडे साङ्गून पाठविली" ( पाब ७ ).

**नोक-दार** [ फा० नोक्दार् ] अणकुचीदार, कंपरेदार "द्राण केळीचे चाड्गले दोहीं काड्याचे नोक-दार लावावे" ( साने-पयाव २९१ )

**नोकर, नौकर** ( पु० ) [ फा० नोकर् ] सेवक, चाकर "नोकरचे अर्थ नईकर त्यासी आपण नित्य नई करीत जावी" ( राजवाडे ६।६२० )

**नोकर-शाही** ( स्त्री० ) अधिकारी सेवकवर्गाचें बेजबाब्दार प्राबल्य, प्रबल अधिकारी सेवकवर्ग.

**नौ-मुस्लीम** नव-मुहम्मदीय, नव-मुसल्मान. "इतबारराव कोळी हुजूर पाठविला तो तेथें जाऊन नौमुस्लीम जाला" ( जशिह १ ).

**नौबत, नौबद्** ( स्त्री० ) [ अ० नौबत् ] घटिका; काळ, डङ्का, प्रसङ्ग, स्थिती. "वडिलांनागायत श्रीमन्तांची सेवा केली येथपावेतों आतां नौबत असी उमटली" (खरे ६।३१६४) "साम्प्रत घरांतील फूट पडल्यामुळें या थरास नौबत पोहचली" ( राजवाडे ७।५० ). "होळकरावर हे नोबत गुजरली सबब खफगीस जागा" ( राजवाडे ७ खलप १।२७ )

**नौरोज** ( पु० ) [ फा० नव्-रोझ् ] पारशाचा पाडवा

## प

**प्याजी** [ फा० पियाझी ] कान्द्याप्रमाणें गुलाबी रङ्गाचा, कन्दर्पकान्ति

**प्यादगान** ( न० ) [ फा० पियादगान् अनेक व० पियादाचें ] पायदळ "पाटीलबावापासी वसि पञ्चवीस हजार स्वार प्यादगान मिळून आहे" ( दिमरा १।२४३ ) "प्यादगानाची लढाई समोर लाऊन आपण सडीस्वारीनशी कम्मर्गा मारून फौजेचा मोड केला" ( दिमरा १।२५३ )

**प्यादगी** ( स्त्री० ) पायं-शिपाइपण, पायशिपायांचें वेतन. "याचा रोज्मुरा कजा

( = काजीपणा ) व नेब-कजा ( = दुय्यमकाजीपणा ) व प्यादगी टक्के तीनशें साडे सात यास जागा जकात कसबे मज्कूर देविले असेत " ( वाड-सनदा ११४ ).

**प्यादा** ( पु० ) [ फा० पियादा ] पाय-शिपाई; पायचा माणूस " ज्या ज्या वाटा पळून जावयाच्या आहेत तेथें चौक्या ठेऊन, पळतील त्यास धरून परिच्छिन्न डोचकी मारणें, सर्दार अगर प्यादा न म्हणणें " ( पारसनीस ब्रच ७७ ).

**प्यादें** ( न० ) [ फा० पियादा ] बुद्धिबळाच्या डावातील सर्वात हलकी सोंगटी

**प्याद्याचा फर्जी** = शिपायाचा राजा, रड्काचा राव, बुद्धिबळाच्या खेळात प्याद्याची अमुक एक घरापर्यन्त प्रगती झाली म्हणजे वजीर मेला असल्यास त्यास उठविता येतें, या गोष्टीस उद्देशून वरील म्हण आहे.

**प्यादी** ( स्त्री० ) प्यादें पुढे सरकवून राजाचा केलेला कोण्डमारा

**प्यादे-गिरी** ( स्त्री० ) पाय-शिपाईगिरी " या प्रान्तांच तमाम मुसलमान लोक प्यादगीरीचें कसब ( = धन्दा ) करून पोट भरतात " ( राजवाडे ५।६६ )

**प्यादे-मात** ( स्त्री० ) प्यादी

**प्याला, पेला** ( पु० ) [ फा० पियाला ] चषक, अभ्क्रा " पाजणार विषाचा प्याला जी जी " ( होनाजीबाळ १७० ) " प्याहा प्यावयासी प्याले सडगी ( = दगडी ) उत्तम, दुटम, लवकर न तापेत ऐसे दोन व अगर अदूमेर पाठवून देणें " ( राजवाडे ६।३९२ )

**पन्जा** ( पु० ) [ फा० पन्जा ] पांच बोटें व तळहात, हज्रत अलीचा हात दर्शविणारा मिरवणुकीत काठीच्या टोंकाला लाऊन मिरवावयाचा पन्जा, चपेटा.

**पञ्जाब** ( पु० ) [ फा० पञ्ज = पाच व आब् = पाणी ] उत्तर हिंदुस्थानातील अटकेपासून दिल्लीपर्यन्तचा पाच नद्याचा प्रदेश.

**पड्दा** ( पु० ) [ फा० पर्दा ] आडवस्त्र; यवानेका, गोशा, मर्यादा, शरम, भीती; स्वर, सतारीचा स्वर-विभाग, आड-पडदा, दुजाभाव " कोणतेही एक पडलें अन्तर धन्यास कळलें नाही, इतका पड्दा आहे तोंच बरें, इतक्यानें माणूस मर्यादवन्त असतें " ( मराआ १६) आपल्याशी पड्दा स्वर्प्राहि नाही" ( सानें - पयाव ३०९ ).

**पड्दे-नशीन** [ फा० पर्दा- निशीन् ] परपुरुषास आपलें मुख न दाखविणारी, गुल्दस्त, गुप्त

**पड्द-पोशी, पड्देपोशी** ( स्त्री० ) [ फा० पर्दा पोशी ] छपवणूक, आडोसा.

**पदर** ( पु० ) [ फा० पदर्-पिदर् ] पिता. " किब्लेगाह रघुनाथराव यांनी आमचे पदर किब्लगाह नारायणराव यांसी दगा केला " ( ऐति ५८ ) " विठोजी नाइक देशमुख यांजमध्यें व बयाजीराव आपले पदर यामध्यें निफाक ( = लढा, वैर ) होता " ( वाड-सनदा १४० )

**पन्हा** ( पु० ) [ फा० पह्ना = रुन्द ] रुन्दी ( विशेषन· वस्त्राची )

**पन्हा, पन्हाई** ( स्त्री० ) [ फा० पनाह् ] छाया, आश्रय " प्यार मोहबत-मेहेरचा पन्हा फकिरावर असों दिला पाहिजे " ( पारसनीस- ब्रच ३०८ ). " अखेर जमीन्दाराचा जोर पाहून पुन्हा किल्ल्यात पनाह घेतली " ( दिमरा २।१९४ ) " सर्कारच्या

दुश्मनास पन्हा न द्यावी " ( खरे ७। ३५६७ ). " जी इङ्ग्रजाच्या पन्हाईत असतील " ( वाडसमा २। ६५ )

**पनीर, पनेर, पनेरी** ( स्त्री० ) [ फा० पनीर् ] दुधापासून तयार केलेला एक पदार्थ

**पर्गणा** ( पु० ) [ फा० पर्गना ] जिल्हा, प्रान्त

**पर्गरी** ( स्त्री० ) [ फा० पर्गर् ] कण्ठी ( दिमरा ११७५ )·

**पर्चान** ( न० ) शीड ज्यास लाविलेलें असतें तो वासा (वाड–मा ११२३६ )

**पर्मानगी** ( स्त्री० ) [ फा० पर्वानगी ] भेट करून देण्याबद्दल बक्षीस " नाना जवळ उभे रहावयाचे प्याद्याचे नाईक आहेत ते पमानगी लावितात पर्मानगी खेरीज पालखी पट्स्थाची देखील गाठ पडत नाही " ( खरे १।१६०५९ ).

**पर्वर्दा** [ फा० पर्वर्दा ] पाळलेला, वयांत आलेला, पालन " त्यावर संताजीपन्त पर्वर्दा जाले परन्तु वतनावर गेले नाहीत" ( राजवाडे ८।३३ ) " स्वामी रुपादृष्टीने पालन करून पर्वर्दा करीत आहेत" ( राजवाडे ११३२ )

**पर्वर्दिगार** ( पु० ) [ फा० पर्वर्दगार् ] पोषण करणारा, ईश्वर

**पर्वर्श, पर्वरीस, पर्वरिशी** ( स्त्री० ) [फा० पर्वरिश् ] पोषण, निभावणी " आमची पर्वर्श करणार धनी समर्थ आहेत " ( पद्मव ७४ ) " माझी पर्वश आपणास मन्जूर आहे की नाही ! ( राजवाडे ५।७१ ) " भावाचन्दाची परवरीश करीत असावी " ( साने–पयाव ४३८ ).

**पर्वा, परवा** ( स्त्री० ) [ फा० पर्वा ] आस्था, काळजी, गुमान, भीती

**पर्वानगी, पर्मानगी** ( स्त्री० ) [फा० पर्वानगी ] अनुज्ञा, मोकळीक, हुकूम. " पर्माणगी होत नाही ( खरे ११। ५७७१ ).

**पर्वानगी–रसानगी** ( स्त्री० ) बन्दोबस्त. " पर्वानगी–रसानगी दर्वाज्यास गाडद्यांची नाही " ( खर ४।११९० ). " पर्मानगी–रसानगी " ( खरे ४। ११८९ )

**पर्वाना** ( पु० ) [ फा० पर्वाना ] आज्ञापत्र, अनुज्ञापत्र, पास

**पर्वाना–अल्तम्गा** (पु०) [ तु० आल्तम्घा =सनद, हुकूम] राजानें दिलेली जमीनबक्षिसाची सनद " पर्वाना–अल्तम्गा करून घेतले आहेत " ( साने–पयाव २३ )

**पर्वेशी** ( स्त्री० ) पर्वरिशी, पोषण, पेन्शन.

**पर** ( नि० ) [ फा० पर् ] पङ्ख, पीस

**परन्द, परिन्द** ( पु० ) [ फा० परन्दा ] पक्षी " पाच परिन्द्याची शिकार करून आम्बराईतून आले " ( राजवाडे ७। १०४ ).

**परागन्दा** [ फा० परागन्दा ] विकीर्ण, घरदार सोडून वाट फुटेल तिकडे गेलेला.

**परी** ( स्त्री० ) [ फा० परी ] पङ्ख असलेली काल्पनिक वनसुन्दरी, अप्सरा, वनसुन्दरी

**परेशान** [ फा० परेशान् ] चिन्तातुर व हतबुद्ध, हैराण

**परेशानी** ( स्त्री० ) [ फा० परेशानी ] सङ्कट, काळजी. " दाण्याची महर्गता याजमुळें बहुत परेशानीत आहे " ( पद्मव ७० ).

**पलङ्ग** ( पु० ) [ फा० पलङ्ग् ] पर्यङ्क, मञ्चक, उच्चप्रतीची चार-पाई.

**पलङ्ग-पोस** ( पु० ) [ फा० पलङ्ग्-पोश् ] आच्छादन, चादर, गर्द-पास

**पलाण; पालाण** ( न० ) [ फा० पालान् ] खोगीर " दर्यास पलाण ( शिवाजी ) राजयांनी घातलें " ( सभासद ५१ )

**पलाणणें** सज्ज करणें

**पलिता** ( पु० ) [ अ० फतीला ] पेट-लेली वात, वत्ती, तोडा, काकडा

**पश्मी; मस्मी** [ फा० पश्मीन् ] लोंकरी. " आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफत्याचें, सआाच ताफत्याचा सोमा-जीचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे " ( पारनीस-ब्रप १७ ) " पश्मी रुमाल एक ताम्धडा.. पाठविला आहे " (खरे ११।५७०१)

**पश्मीना** ( पु० ) [ फा० पश्मीना ] लोकरी वस्त्र

**पशम** ( न० ) [ फा० पश्म् ] गुह्यभागा-वरील केस, शष्प, क.पदार्थ " ते आमचे स्नेही असतां त्याणी तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशम उखडली ! " ( राजवाडे ६।६१९ ) " कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे " ( खरे १२।६२९६ )

**पशेमान** [ फा० पशेमान् ] पस्तावलेला, दुक्खी.

**पशेमानी** ( स्त्री० ) [ फा० पशेमानी ] पस्तावा, दुक्ख

**पस्त; फस्त** [ फा० पस्त् = जमीन्दोस्त ] उध्वस्त, नि.शेष, साफ " सफेजङ्ग लढाई करून कृष्णराव खटावकर यास मोडून पस्त केलें " ( राजवाडे ४।३२ ) " वरकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून पस्त केलं " ( खरे ५।२४०६ ).

**पस्पा** [ फा० पस्पा ] पिच्छेहाट, हटता. " तेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास ठरू न सकतां झाडीत पस्पा झाली " ( साने-पयाव ४७९ )

**पसन्त** [ फा० पसन्द् ] सम्मत, प्रिय, निव-डलेला.

**पसन्ती; पसन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० पसन्दी ] सम्मती, आवड. " तुम्ही वरचेवरी लिहितां, परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यात येत नाही " ( राजवाडे ६।३९४ ). " पाहिल्या नन्तर पस-न्दीस येतील त्या कन्या " ( राजवाडे-ऐकिप्र ६२ )

**पसोपेश** [ फा० पस्-उ-पेश् ] हरकत, अडचण. " मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे " ! ( राजवाडे १।१४५ ). " त्यापक्षी सर्कारची खानजंमा होय एसे अहद-पेमान द्यावयास पसोपेश करणार नाहीन " ( राजवाडे १२। २२ )

**पहारा** ( पु० ) [ फा० पहूरा ] रखवाली, रक्षण, सरक्षकांची तुकडी, चौकी

**पहीलवान, पैलवान** ( पु० ) [ फा० पहूल-वान् ] वीर, मल्ल, कुस्तीबाज.

**पाईक; पायक** ( पु० ) [ फा० पैक् ] जासूद, हल्कारा, सेवक

**पाइकी; पायकी** ( स्त्री० ) सेवा

**पाग्या** ( पु० ) रिसाल्याचा अधिकारी. " आधीं होता वाघ्या दैवयोगें झाला पाग्या " ( तुकाराम )

**पागनीस** ( पु० ) रिसाल्याकडील कार्कून.

**पागा** ( स्त्री ) [ फा० पाय्-गाह ] अश्व-शाला, रिसाला.

**पाच्छा, पाच्छाय, पातशहा, पादशहा** ( पु० ) [ फा० पादूशाह ] सम्राट्.

**पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत** (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य, सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राटाचा, सम्राटास शोभेल असा.

**पाच-पेच** (पु०) [< फा० पेच्] डावपेच "ईश्वरच आमच्या बन्धावर असल्यास त्याणी वाईट इच्छून होणें काय व वरकडांनीं पाच-पेच करून होणें काय?" (साने-पयाव १२)

**पाजी** [फा० पाजी] हलकट, पागल. "झक मारितात पाजी! आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे १।११८) "चाकराचा आय व चुगलखोरी या प्रकारची, व आपली त्या पाजीकरिता आम्हावर इतराजी!" (राजवाडे ६। ६०५)

**पाय-खाना, पै-खाना** (पु०) [फा० पाय्खाना] शौचकूप, सण्डास

**पाय ज़मा, पै-ज़मा** (पु०) [फा० पाय्जामा] सुर्वार, विजार, तुमान

**पाय-दामा** (पु०) [फा० पाय्दाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें, फुसलविणारा पक्षी (मराचिथोशा ३३).

**पाय-पोस** (पु०) [फा० पाय्पोश्] पादत्राण. "सालाबादप्रमाणे ऐन जिन्नस पायपोसाचे जोडच यापासून घेत जाणें" (राजवाडे २०।१२) "एका महारुद्राची सामग्री राधाबाई काय लागेल ती पुण्याहून माळशिरसास पाठवील पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला! तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊ" (पारसनीस-ब्रप २७३)

**पाय-बन्द** (पु०) [फा० पाय्बन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची दोरी; मागून पायओढ, शृङ्खलाबद्ध. "रायगडास वेढा पडला, आपण पायबन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराचिथोशा ३४)

**पाय-माल, पामाल** [फा० पाय्माल्] तुडवला गेलेला, उध्वस्त, नष्ट

**पायमाली; पायमल्ली** (स्त्री०) [फा० पाय्माली] तुडवणूक, नाश, नुकसान, नुकसानभरपाई "आपले सर्कारची फौज मलक महम्मदखान वगैरे गेले आहेत त्यानी पायमाली केली आहे" (दिमरा १।१५०) "महादाजी गदाधर यानी दर्बाराची जुनी राहटी गाखली नाही, याजमुळे पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१). "कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस-ब्रप २१२). "सर्व आमचें कर्ज सर्कारातून कार्भारी देतील तेव्हा काय पायमल्ली दहा पाच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी" (खरे ९।४८५४).

**पाय-रव** (स्त्री०) [फा० रव् = चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतों म्हणून नम्रतेनं पाय-रव करून घेतली आणि आता सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐटि १।२९)

**पाय-रवा** (पु०) शिरस्ता. "याप्रमाणे पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतन्दार बनतात" (गावगाडा १५)

**पाया** (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिन्तीची उभारणी करितात तें जमिनीतलें बान्धकाम, शिरस्ता.

**पायाब** (पु०) [फा० पायाब्] उतार "उभयतां यमुना पायाब पाहून बोराडीजवळ उतरले" (दिमरा १।२५७)

**पार्चा** (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र, पोशाख

**पार्शी; पारशी** [फा० पार्सी] पार्स प्रान्तातील; झर्थुस्त्राचे अनुयायी

**पारस्नीस** फार्शी पत्रव्यवहार करणारा; मुन्शी.

**पालखी** ( स्त्री० ) [ फा० पाल्की ] विशेष प्रकारची सम्भावित डाली

**पालखी-नशीन** पालखीचा ज्याला मान आहे असा वडा सर्दार " त्यांचे पस्त-पन्हाइस आणखी दोन पल्टणे व एक इङ्ग्रज मानवर पालखी-निसीन ऐसे गेले " ( मद्बा १।६७ )

**पालाण** ( न० ) [ फा० पालान् ] खोगीर

**पालाणणें** जोडणें, सज्ज करणें " पालाणिले रथकुञ्जर " ( मुक्तेश्वर-आदिपर्व २५।६५ ) " पालाणारे सकल सैन्य " (मुक्तेश्वर-आदिपर्व ४७।१११ ) "रत्नमणींची बाळलेणी । पालाणिली अरुवार " ( मुक्तेश्वर-सभापर्व ४।१ ७ )

**पास** ( स्त्री० ) [ फा० पास ] काळजी, आस्था " मदारुल-महाम दुरन्देश आहेत, नबाबाची पास त्यास सर्वोपरी आहे " ( राजवाडे ५।७९ ) " ही दानाई ईश्वरानी ज्यास बक्षीस केली त्यांचे सखुनाची पास ठेवणें लाजीम " ( राजवाडे ५।८६ )

**पासङ्ग** ( न० ) [ फा० पा-सङ्ग ] तराजूंतला विषमपणा काढून टाकण्याकरितां एका पारड्यात घातलेलें वजन, धडा " मयसभा उपमे तुळिता गगनांत स्वर्ग पारडे वरुतें विश्वकर्म्याने धरूनि मुष्टी । पासङ्गा घातले तेतीस कोटी । तरी न बैसे तळवटीं । हलवटपणें अद्यापी " ( मुक्तेश्वर-सभापर्व २।७० ) -त्या पासङ्गास न येणें, न पुरणें=त्या मानानें अगदींच कमी योग्यतेचें असण

**पिजिरा** [ फा० पिझीरा ] मञ्जूर "त्याचे योगक्षेमाविसी तुम्ही हुजूर अर्ज कराल त्याप्रमाणें पिजिरा होईल " ( राजवाडे २२।६२ )

**पिरी** ( स्त्री० ) [ फा० पीरी ] वार्धक्य "त्यावरी (अब्दुल-सलाम ऊर्फ विसाजी राम यानें ) नियम धरिली जे आपला पिरी-वक्त जाला, आतां मक्केस जावें" ( भाइसम १८३४ पावृ १४४ )

**पिस्ता** ( पु० ) [ फा० पिस्ता] एकप्रकारचें फळ

**पीर** ( पु० ) [ फा० पीर ] वृद्ध, साधु, समाधी, खुळा वेडा-पीर=खुळा, भ्रमिष्ट.

**पीर-जादा** ( पु० ) [फा० पीर्झादा] साधुपुत्र " त्या ठिकाणीं हुसेनीस हेच म्हणून मशायख पीर-जादा आहे " ( राजवाडे ५।११२ ).

**पील** ( पु० ) [ फा० पील ] हत्ती

**पील-खाना, फीळ-खाना** ( पु० ) [फा० पील्खाना ] हत्तीशाला " पील-खाना व अस्तबाळास व उण्टांस दाणा नाही, फाके गुजरतात " ( राजवाडे ११५४ )

**पील-वाला** [ फा० बाला=उञ्च बान्धा] हत्तीसारखा उञ्च व लठ्ठ बान्ध्याचा ( घोडा )

**पुख्त; पोक्त** [ फा० पुख्ता ] पक्क " जो विचार करणें तो पुख्तच कराल " ( जारा १२३ )

**पुदिना** ( पु० ) [ फा० पूदिना ] एक सुगन्धी भोज्य व औषधी वनस्पती, हिची चटणी करितात

**पुर्कस** ( पु० ) [ फा० पुर्खाश् ] लढाई, तण्टा " तरी पर्कस-बखेडा पडल्यास खावन्द् प्रतापी आहेत" ( ऐटि ३।४१ )

**पुर्शिदा; पुर्सिदा** ( स्त्री० ) [ फा० पुर्सीदा =पृष्ट ] चौकशी, विचारणा " साम्प्रत पुन्हां सर्कारांत पुर्सिदा जाली " (दिमरा २।१८२ ).

**पुर्शीस** ( स्त्री० ) [ फा० पर्सिश् ] विचारणा, विचारपूस " हल्ली चिन्तोपन्त, बाळाजीपन्त, जयरामपन्त यास पुर्सिसा सर्कारातून होत आहेत " ( खरे १०। ५०२९ )

**पुरेजात** [ कार्खानेजात, किल्लेजात याप्रमाणें अनेक व० पुरा या शब्दाचें ] पुरे, पेठा " राजश्रींनीं परलोकसाधन करितांच तमाम पुरेजात व कार्खाने व राजमान्दरी चौक्या ठेऊन बन्दोबस्त केला " ( ऐति १।६५ )

**पुलावा** ( पु० ) [ फा० पिलव् ] मास घातलेला मसाल-भात, बिर्याणी

**पुसणें** [ फा० पुस्-म० पृश ] विचारणें

**पुस्त, पुश्त** ( न० ) [ फा० पुश्त् ] पिढी " एथील कुळकर्ण . याचे सात पुस्तापासोन चलत आलें आहे " ( राजवाडे २२।७५ ) " याजप्रमाणे भोगाटा तीन पुस्त करीत आलों " ( वाडकेफियती १०४ )

**पुश्तङ्ग** ( न० ) [ फा० पुश्तङ्क ] घोड्याच्या पोटाखालून जाणारा जिनाचा पट्टा, तङ्ग ( राजवाडे ६।११६ )

**पुस्त-गर्मी** ( स्त्री० ) [ फा० पुश्त्-गर्मी ] मनःपूर्वक साह्य, उपराळा, पाठराखणी " राव पन्तप्रधान यांच्या फौजा कम्पनीचे जमीयतीचे पुस्तगर्मीवर पेशकदमी करून जाणे जरूर " ( खरे ४४३४ ) " तुम्ही मागें पुस्तगर्मीवर राहून फौजेस इङ्ग्रजाकडे रवाना व मामूर ( इस-साहित्य ) करावें " ( राजवाडे १०।२७८ )

**पुस्त-दर-पुस्त** [ फा० पुश्त्-दर्-पुश्त् ] पिढ्यानपिढ्या, वंशपरम्परा " सालाबाद पुस्त-दर-पुस्त खाऊन हमशा इज्जत जील-सुभानी यास दुवा करीत जाणे " ( राजवाडे १५।४८३ )

**पुस्त-पन्हा, पुस्त-पन्हाई** ( स्त्री० ) [ फा० पुश्त्-पनाह् ] पाठ-राखण, पाठ-पुरावा, उपराळा, साहाय्यक फौज " त्यांची पुस्त-पन्हा आपणाकडूनही वरचेवर व्हावी " ( खरे ८।४११९ ) " फौज व आङ्ग्रे यांनी वसईची पुस्त-पन्हाई करावी " ( मद्चा १।६७ ) " त्यांचे पुस्तपन्हाइस आणखी दोन पलटणें व एक इङ्ग्रज मातबर पालखी-निशाणि ऐसे गेले " ( मद्चा १।६७ )

**पुस्तैन** दोन पिढ्या " दोन्ही रियासती पुस्तैनपासोन येक, जुदाई नाही " ( राजवाडे ७।१५१ )

**पूर** [ ∠फा० पुर् ] पूर्ण "खजानपुर आम्हांतें कळतच आहे " ( राजवाडे १२। ७० ) " पैकेपूर होऊन पार उतरोन गेला" (इमरा १।२७३) "सर्व गार्शांनें तुम्ही पढ फाजल आहा व सर्व किताब जाणून अकल पूर" (राजवाडे ३।१८६)

**पूल** ( पु० ) [ फा० पुल् ] नदीचें पात्र ओलाण्डणारा उन्चावरून बान्धलेला रस्ता

**पूस-गवस** ( स्त्री० ) [ ∠ अ० घोस् ] खोल-चौकशी ' येथे आल्यावरी शत्रूस पुस-गवस करून पारिपत्य करितील " ( इमरा १।२९७ )

**पेच** ( पु० ) [ फा० पेच् ] पीळ, स्क्रू, मळसूत्र, अडचण, सङ्कट, मल्लयुद्धांतील बन्दीस पीळ-पेच = वक्रता, कुटिलता. " ज्या राजकारणात पीळ-पेच असेल त्या कामात मी येणार नाही " ( राजवाडे ११।४८ )

**पेच-पाच** (पु०) सड्कट, अडचण. "एकाएकी भलती गोष्ट आम्ही करीत नाही, कां की मागील पेच-पाच बहुत आहेत" (सानें-पयाव)

**पेचणें** पेचात धरणें. "त्यासी हर्एक जाब-साली पेचून माकूल करीत नाही हें अपूर्व आहे" (राजवाडे १३।१९)

**पेदा** (पु०) [ फा० पियादा ] प्यादा, पाइक (इम ७)

**पेरोज़** (पु०) [ फा० फिरूझा ] रत्न-विशेष "पुष्कराज, पेरोज, हिरे" (मुक्तेश्वर-आदिपर्व ३१।१८)

**पेला** (पु०) प्याला

**पेश** [ फा० पेश् ] पुढें, उन्नत, वजन्दार, यशस्वी (स्त्री०) वग, वजन "इराणीस पेश हाऊ न देता. अगदी नेस्त-नाबूद करावा" (पाब ६) "जुगल्किशोर पठाणापाशी पेश आहे" (राजवाडे १।१११) "घाटगे याणी आपली कन्या शिन्दे यास दिली, त्याजमुळें बहुत पेश आहेत" (खरे १०।५३६१) "मग याचेपुढें कोठून बाजी पश होईल" (राजवाडे ३६। ३३१) "राजाजी यांची पेश नवा बाजवळ विशेष आहे" (राजवाडे५।२४)

**पेश-कदमी** (स्त्री०) [ फा० पेश्कदमी ] पुढें पाऊल टाकणें, प्रगती, पाहली हाल-चाल, युद्धाची हाल-चाल, आगळीक "दिवसेंदिवस त्याच फौजेची पेश-कदमी आहे" (राजवाडे ६। ४३७) "जितका मुलूख आपले काबूत येइल तितका पुर्तेपणें बन्दोबस्त करून, मग पुढें पेश-कदमी करणें ठीक आहे" (दिमरा ११८०) "आम्हांकडून अन्तर नसता तिकडून पेश-कदमी झाली तेव्हा इकडून पेश-कदमीची तर्तूद करणें प्राप्त झालें (खरे ८।४०२८) "सर्कारच्या फौजेनें पेश-कदमी केल्यास ठीक दिसत नाही" (खरे ९।४४६७)

**पेश-कबज़** (न०) [ फा० पेश्कब्ज़ ] कट्यार "तिणें पेश-कबज चालविले तें माण्डीवर लाग् जाहलें" (ऐटि ११ १६) "हमदानीनें पेश-कबज पोटांत चालवून मीर्झा सफीखानास मारून टाकिलें" (दिमरा ११९४)

**पेश्कस, पेश्कशी** (स्त्री०) [ फा० पेश्कश ] उपायन, नज़राणा, खण्डणी "त्या फर्देवर पातशाहानी दस्कत केलें की माकूल पेश्कस सर्कारांत दिधलिया देऊ" (दिमरा ११२४०)

**पेश्कशात** (स्त्री०) पेश्कशी "कित्तूरकर याजकडील पेश्कशातचा ज़ाबसाल जाला" (राजवाडे १९।१०२)

**पेश्कार** (पु०) [ फा० पेश्कार् ] मदतनीस, नायब, मुतालीक

**पेश्कारी** (स्त्री०) [ फा० पेश्कारी ] नायबी, मुतालिकी "यास्तव कालिकादासास सफ़्शिकन्-खानाची पेश्कारी सांङ्गितली" (राजवाडे १५४)

**पेश्खाना** (पु०) [ फा० पेश्खाना ] प्रवासात अगोदर पुढें पाठवावयाचें डेरे वगैरे सामान.

**पेश्खेमा** (पु०) [ फा० पेश्खैमा ] पेश्खाना, पुढें पाठवावयाचे मुक्कामाचे व बिन्हाडाचें सामान 'नेरल्याहून पाच कोस तेथें पेश्खेमा पाठविला आहे" (दिमरा ११८६)

**पेश्गी, पेशगी, पेसकी** (स्त्री०) [ फा० पेश्गी ] आगाऊ दिलेली खर्ची, इजाऱ्यापैकी आगाऊ द्यावयाची रक्कम "स्वारास एकेक महिन्याची पेशगी

खिलाकसूर देणें " ( राजवाडे ११३७ ) ' नवाब निजाम अली खान संस्थानच्या पेसकीचा ऐवज वसूल करितात " ( खरे ४११५८३ )

**पेश्दस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० पेश्दस्ती ] व्यवस्था, पैरवी ' मोङिबाकडून असें अमलात येत असता सर्कारतर्फेनें पेश्दस्ती होत नाही " ( राजवाडे १०११२८ ).

**पेश्मान** [ फा० पेश्मान् ] पस्तावलेला, दुक्खी, पशेमान " खान ..खामीची खन्त चित्तात आणून पेश्मान जाहला " ( चित्रगुप्त ४५ )

**पेश्मानी** ( स्त्री० ) [ फा० पेश्मानी ] पस्तावा, दुक्ख " सर्वांनी तीर्थरूपाचे आज्ञचे ताबीन रहावें हें ज्यास अमान्य त्याजकडेच पेश्मानी, बुद्धिदोष, दूषण " ( चन्द्रचूड-दप्तर ११३९ )

**पेश्रफ्त** [ फा० पेश्रफ्त् ] यशस्वी ' याची गोष्ट पेश्रफ्त जाली नाही " ( राजवाडे ५१६५ )

**पेश्वा, पेशवा** [ फा० पेश्वा ] सामोरें, इस्तकबाल, ( पु० ) पुढारी, पन्तप्रधान " पाटील बावा तीन चार कोस पेश्वा जाऊन परस्परें भेटी जाल्या " ( दिमरा ११२८३ )

**पेश्वाई** ( स्त्री० ) [ फा० पेश्वाई ] सामोरें जाणें, प्रधानकी, भट-शाही " दीक्षित महाराजास दिल्ली शहरांत आणण्याकरिता लवाजम्यासह पेश्वाईस जाऊन आणणेबद्दल बादशहाचा मला हुकूम जाला होता " ( राजवाडे ११।७२ )

**पेश्वागिरी** ( स्त्री० ) प्रधानकी ' पेश्वायगिरीची वस्त्रं तम्हांस देतों " ( भाइमम तृसवृ ९० )

**पेश्वाज** ( पु० ) [ फा० पेश्वाज् ] पुढें खुला असलेला झगा ( विशेषतः स्त्रियांचा ) " बायकांवर नगनगोटे होते ते आणविले, दोन दान पेश्वाज मात्र ठेविले " ( राजवाडे ५११४० )

**पेशजी** [ फा० पेश्-अझी ] पूर्वी, मागें. " पेशजी निस्त रोजी " = वीस रोजांपूर्वी ( इम ६६ ) "पेशजी आपली पत्रें आली व हालीही तुमची पत्रें आली " ( राजवाडे ८।१२४ ).

**पेशन्देश, पेशन्देशा** ( पु० ) **पेशन्देशी** ( स्त्री० ) [ फा० पेश्-अन्देशी ] पूर्व विचार, दूरदृष्टी, पूर्ण विचार " तम्ही त्यास साडगोन कोते अन्देशानें न वर्तता पेश्-अन्देश पाहून वर्तत ऐसें करणें " ( खरे ११७६ ) " ती मनुष्यें अल्पबुद्धी, पश्-अन्देशीनें पाहून पुढील कर्तव्यार्थ ध्यानात येत नाही " ( खरे ११४०५ ) " चित्तीं पुरता पेश्-अन्देशा आणून ठराव करणें तो करावा " ( खरे १२१६४०० )

**पेशा** ( पु० ) [ फा० पेशा ] धन्दा, वृत्ती, पाण्ढर पेशा=गैर मजुरांचा व गैर-शेतकऱ्यांचा वर्ग शागिर्द-पेशा=सेवकवर्ग

**पेशामद** ( स्त्री० ) [ फा० पेश्-आमद् ] प्रगती, बढती " काम मोठें, हौसला थोडा, कसेंही करून पेशामद करावी म्हणून बोलावयास जातात " ( राजवाडे ५१११ ) " आपले जातीचे पेश्-आमदीवर दृष्टी दिलेयास खावन्दाचे दौलतीस धक्का बसेल " ( राजवाडे ५१७६ )

**पेशीन** [ फा० पेशीन् ] पूर्वील ( वाड-मा ११२५ )

**पेस्तर** [ फा० पेश्तर् ] पुढें, पुढील. " आपण उज्जनीस साल-मज्कुरी छावण्या कराव्या, पेस्तर साली शत्रू आपण पहातच आहों " ( पाच ४४ ).

**पेहरण; पैरण** ( न० ) [ फा० पैरहन् ] सद्रा, सैल कुडतें

**पेहरणें; पहेरणें** परिधान करणें.

**पेहराव** (पु०) पोशाख "कलावन्तीण... उच्च पेराव करून साबाजी अनन्ताच्या घराप्रती जाण्यास तयार जहाला" ( भाइसम १८३४ षावृ २११ )

**पैगम्बर** ( पु० ) [ फा० पैघाम्बर् ] प्रेषित, इस्लाम-संस्थापक मुहम्मद

**पैगाम** ( पु० ) [ फा० पैगाम् ] सन्देश, सन्धान, बोलणें "श्रीमन्ताकडून पृथक पृथक् पैगाम येतात" ( राजवाडे १। २१ ) "मुम्बईकर जनराल याणा कैलासवासी बाजीरावसाहेब यासी दोस्तीचा पैगाम केला" ( खरे ७। ३५६४ )

**पैगामा-पैगामी** ( स्त्री० ) बोलाचाली, जाबसाल, प्रश्नोत्तर "दोन चार रोज पैगामा पैगामी जाली" ( राजवाडे २०।३८ )

**पैगामा** ( पु० ) ढवळाढवळ, धुमाकूळ "अशी ताकीद देवावी की तमचे फौजेपैकी कोणी पादशाही मुलखात पैगामा करू नये" ( राजवाडे ८।१७ )

**पैजार** ( स्त्री० ) [ फा० पैजार् ] पायताण "तुका म्हणे ऐशा नरा । मोजून माराव्या पैजारा"

**पैदर्पै** [ फा० पै-दर्-पै ] एकामागून एक, लागोपाठ "पैदर्पै विनन्तिपत्रें सेवेसी पाठविती" ( दिमरा ११८ ) "तुम्हीही मिरापूरचे फौजेची बातमी पैदर्पै आणून ठाणियात बहुत सावधपणें असत जाणें" ( राजवाडे ६।५५२ )

**पैदा** [ फा० पैदा ] व्यक्त, उत्पन्न, सम्पादित "काणवानी मस्ती पैदा करून" ( इऐ ५।१०० ).

**पैदा-गिरी** ( स्त्री० ) उकळणूक, वसूल "दुरी वरून पनालेस विजापुराहून एक हवाल्दार गैरमहसूल पैदागिरी कबूल करून आला" ( इ ऐ ५।१०० ).

**पैदास, पैदास्त** ( स्त्री० ) [ फा० पैदाइश् ] उत्पन्न; फायदा, उपज, निपज "आरमारास तनखा मुलखात नेमून द्यावा, पैदास्तीवरील नेमणुकीमुळें साहुकाराम उपद्रव होऊन साहुकारी बुडेल" ( मराआ ३६ )

**पैबन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० पैवन्द= सम्बन्ध ] बन्धन, व्यवस्था "स्नेहाचे वृद्धीची पैबन्दी करीतच आहो" ( दिमरा ११।९ )

**पैमास, पैमाइशी** ( स्त्री० ) [ फा० पैमाइश् ] मोजणी, जमीन मोजणी व नोन्दणी.

**पैरवी** ( स्त्री० ) [ फा० पैरवी ] अनुनय, पाठलाग, व्यवस्था, विचार, ढवळाढवळ "कितेक हुजूर येणार ते नाउमेद होऊन केलेली पैरवी सोडतील" ( राजवाडे १२।६७ ) "तदुत्तर महाराजानी राज्याचा बन्दोबस्त करावयाची हिम्मत धरिली आणि पैरवीस लागले" ( चित्रगुप्त ७५ ) "हे वृत्त बादशहा यास श्रुत होताच पैरवी केली जे सम्भाजी राजे याचा गौरव केलियानें पातशाही बुडते" ( चित्रगुप्त १०८ ) "पुढे ते कागद हस्तगत करून घ्यावेत या पैरवीत आहेत" ( खरे ९।५०४२ ) "चहूकडून तद्दग करून खुश्कीत पुन्हां पैरवी न करीत ऐसें केल असतां पातशाहीत नक्श" ( दिमरा ११६१ )

**पैलवान** ( पु० ) पहीलवान पहा

**पैलू, पाहिलू** ( पु० ) [ फा० पहलू ] बाजू ( विशेषत. रत्नाची )

पैलूदार घासून पैलू पाडलेलें ( रत्न )

पैवस्त होणें पोहोंचणें.

पैवस्तगिरी ( स्त्री० ) पोहोंचणूक; "पैवस्त -गिरीपासून" ( वाड-बाबा २।७४ )

पैवस्ती ( स्त्री० ) [ ८ फा० पैवस्त् ] पोहोंचणूक; येणें, दाखल झाल्याची नोन्द; दाखला "पुन्हा खुश्कीत त्यांची पैवस्ती न होय ऐसें जालें असता सर्वांस चाङ्गलें" ( दिमरा ११४४ )

पैहम, पैहाम [ फा० पैहम् ] वारवार, पैदपै "याचे बयान मुफसल पैहम आं साहेबास कलमी करण्यात आले" ( साने-पयाव ४७८ ) "चुनाचे पैहाम आं साहेबी अन्देशा दिलात आणोन कलमी करावें ऐसें नाही" ( साने-पयाव ४६५ ). "तेथील वर्तमान पैहाम रवाना करीत जावें" (राजवाडे५।१०५)

पोक्त; पोख्त [ फा० पुख्ता ] पक्क, प्रौढ, थोर, अनुभवीक, सज्ज, मज्बूत, पक्का "जमाव पोख्ता केला" ( चित्रगुप्त ७९ ) "जो मन्सबा करणें तो पोक्ताच करावा" ( राजवाडे ८।१६२ ) "तुम्ही पोख्त, बहुत पाहिलेले असे असोन अशा गोष्टी कशा होऊ दिल्या !" ( ऐकिप्र ६६ ) "इकडून आम्ही फौज-सामान पोख्त करून निघतों" ( मराचथोशा ५४ ) "मनुष्यें पोक्त्या ठिकाणी ठेऊन स्वस्थ रहावें आणि पुढें उद्योग करावा" ( खरे १।१९१ )

पोक्तगी, पोख्तगी (स्त्री०) [फा० पुख्तगी] पक्कता; मज्बुती, कायमी. "आपले स्नेहाची पोक्तगी करावी" ( दिमरा ११३ ).

पोत ( न० ) [ फा० पूद् ] वीण; विणाई.

पोतदार, पोतेदार ( पु० ) नाणेपारखी. "पोतदार यांणी पारख करावी" ( वाड सनदा १२५ )

पोतदारी; पोतेदारी ( स्त्री० ) पोतदाराचें काम.

पोतनीस ( पु० ) "पोतनीस यांणी पोते-जमा-खर्च लिहिणें करावे, नजर-पेश्कशी जमा करावी" ( वाड-सनदा १२५ )

पोते ( न० ) [ फा० पोता ] तिजोरी; कोथळा "जें देणें तें वरातीनें द्यावें अगर पोत्याहून रोख ऐवज द्यावा" ( सभासद २४ ) "हजार रुपये जमा-पोता जाले" ( राजवाडे ६।१५९ )

पोफळ ( न० ) [ फा० पूपल्-अ० फौफल् ] सुपारीचें फळ

पोलाद ( न० ) [ फा० पूलाद् ] तिख

पोलादी पोलादाचा

पोशाख, पोशाक ( पु० ) [फा० पोशाक्] पेहराव

पोशाखी पोशाखाचा; दिखाऊ; डामडौली. "पोशागी सनगें" ( सभासद २६ )

पोशिन्दा ( पु० ) पोसणारा; पालनकर्ता. "लाख मरोत पण लाखांचा पोशिन्दा न मरो" ( राजसन्यास ७३ ).

पोशीदा [ फा० पोशीदा ] आच्छादित; गुप्त; गैर-माहीत "पतप्रधान यांसी घराब्याचा प्रकार पोशीदा नाही" ( राजवाडे ५।१४५ )

पोशीस [ फा० पोशिश्=आच्छादन ] गुप्त. "कित्येक पोशीश मस्लतीच्या मज्मुनावास्ते अजम राघो विठ्ठल यास फिरस्ताद केले असत" ( साने-पयाव ३८७ ).

## फ

**फक्त; फकस्त** [ अ० फकत् ] मात्र, केवळ

**फकिराणा** ( पु० ) [ फा० फकीराना ] दानधर्म, फकिराच्या चरितार्थासाठी दिलेलें जमीन-इनाम " कार्कीर्दी-दर-कार्कीर्दी फकिराणा चालला असे, सदर्हूप्रमाणें चालवणें " ( राजवाडे १५। १३१ )

**फकिरी** ( स्त्री० ) [ फा० फकीरी] दारिद्र्य, भिक्षावृत्ती, भीक, फकिरासम्बन्धी " गारपीरचे लष्करांतील शिपाई व गङ्गाधर शास्त्री याजकडील माणसें मोहरमची फकिरी मागावयास आले, सबब मशार्निल्हेनी लष्करवाले यास रुपये दहा व शास्त्री यांजकडील माणसास पांच एकूण पन्धरा रुपये दिल्हे " ( साने-पयाव १२६ )

**फकीर** [ अ० फकीर् ] दरिद्री, भिक्षु, भणङ्ग.

**फकीर-फुकरा** [ अ० फुकरा अनेक व० फकीर चें ] गरीब लोक.

**फजर** ( स्त्री० ) [ अ० फज्र् ] सकाळ

**फजल** ( स्त्री० ) [ अ० फज़्ल् ] कृपा. " खुदाचे फजलेनें इतकियावर हुजूमजांची तम्बी होईल " ( राजवाडे १९। १०५) 'खुदाच्या फजलेकडून त्याचीही तम्बी अन्-करीब ( =लौकरच ) होईल " ( राजवाडे १०।१८७ ) " फजल-इलाही, घरचाही बन्दोबस्त खातर्जा " ( राजवाडे ७।१५२ )

**फजीत** ( स्त्री० ) [ अ० फज़ीहत् ] अपमान, मानखण्डना, मानखण्डित, फजीत पावणें, होणें =मानखण्डित होणें.

**फजिता, फज्जा** ( पु० ) **फजिती** ( स्त्री० ) [ अ० फज़ीहा, फज़ीहत् ] अप्रतिष्ठा

**फजीत-खोर** नेहमी हसें करून घेणारा. " छी म्हणतां येसिल चोरा फजीत-खोरा दारापाशीं । मत्पती हा मोठा वाट, करू नको थाट, मारला जाशी " ( रामजोशी ८२ )

**फत्ते** ( स्त्री० ) [ अ० फत्ह् ] विजय, यश, यशस्वी, सही " ईश्वरें अशा तऱ्हेनें आमची फत्ते करविली " ( राजवाडे ८।५ ) " स्वामीचे पुण्येंकरून जागा फत्ते जाहली " ( खरे ११३ ) " दीन प्रतिदीन फत्ते-वर्तमान लिहीत जाणें " ( वाड-शाछ १६ )

**फत्ते-जङ्ग-बहादूर** एक पदवी ( मराठीथोशा ५२ )

**फत्ते-नशीब** [ फा० फत्ह-नसीब् ] विजयशाली " फत्ते-नसीब व साहेब-हिम्मत आहेत, करिता हरएक प्रकारें फिरङ्गियाचे फौजेस तङ्ग करितील " ( चिरा १९ )

**फत्ते-नस्रत** ( स्त्री० ) [ अ० नुस्रत् ] यश, विजय. " मोंहिबाच्या फत्ते-नस्रतीच्या कित्येक खबरा कलमी केल्या त्या मालूम होऊन खुश्वक्त जालों " (ऐटि २।६५ )

**फत्ते-बाजी** ( स्त्री० ) यश, विजय "शिन्दे यांजकडील फत्तेबाजीचें वर्तमान तुम्ही लिहिलें " ( खरे ८।४३७३ )

**फन्द** ( पु० ) [ फा० फन्द् ] फसवणूक, कौटिल्य, वाईट नाद, बण्डाळी "फसाद लाम्बविणें मुनासब नाही, ज्याप्रकारें फन्द मोडेल तें करावें ( राजवाडे ५।१७७ )

**फन्द्-फरेब** ( पु )[ फा० फरेब" = फा० फन्द् ] कौटिल्य. "ब-फजल-इलाहि औं

मेहेर्या दूरन्देश व कुलाहपोश याचे फन्द-फरेबास खुब वाकीफ" ( साने-पयाव ४६३ )

फन्द-फरेबी कुटिल; धूर्त; लबाड; मकरी.

फन्द-फितुर ( पु० ) कट, स्वामिद्रोहाचें कारस्थान; दगा

फन्दी कुटिल, कुवादी "दोघेही फन्दी व मकरी, त्यांची उपेक्षा करणें सलाह दौलत नाही" ( राजवाडे १९।१०० ).

फना [ अ० फना = नाश ] नष्ट; उध्वस्त, फस्त.

फना-बाजी ( स्त्री० ) नाशकारक खेळ.

फर्गोल ( पु० ) [ फा० फर्गूल् ] रूदार अङ्गरखा, पायघोळ वर-झगा "सकलाद् न मिळे यास्तव स्वामीचा फर्गोल पाइघरता पाठविला असे" ( राजवाडे ८।१२० ).

फर्ज़न्द ( पु० ) [ फा० फर्ज़न्द ] मूल; पुत्र, दासी-पुत्र "लेंकरा-फर्जन्दासुद्धां" ( राजवाडे १५।२७९ ).

फर्जी ( पु० ) [ फा० फर्ज़ी ] बुद्धिबळांतील वजीर

फर्द, फरद ( स्त्री० ) [ अ० फर्द् ] एकेरी वस्त्र, शालीचे पान, एकेरी पत्र "येथें जागिरोंची फर्द लिहून घ्यावी तरी आपणापाशीं मोहरही नाही आणि तुमचाहि कांही आश्रय दिसोन येत नाही" ( राजवाडे ८।२१७ ) "फार्सी व कायाच्या फर्दा दरगोजच्या पाठविल्या" ( दिमरा १।१२४ )

फर्मान ( पु० ) [ फा० फर्मान् ] आज्ञा, राजाज्ञा, आज्ञापत्र "यांसही फर्मान आला आहे" ( राजवाडे ८।२१७ )

फर्मान-बाडी ( स्त्री० ) दर्बार-डेरा; वस्त्राचा दर्बार. "त्यानें बलमगडसन्निध येऊन फर्मान-बाडी उभी करून फर्मान खिलत घेतला" ( राजवाडे ६।५९२ )

फर्मावणें [ ∠फा० फर्मा ] हुकूम करणें; करणें. "रविवारी कूच करून पेडापुरावर मुकाम फर्मावणार" (राजवाडे ११।५६).

फर्माशी [ फा० फर्माइशी ] मागणी, एक पट्टी; मुद्दाम तयार करविलेला; चाङ्गला; इर्साल "गांवगन्ना स्वार वसुलास गेले त्यांचा खर्च रोज व खुराकी किरकोळी फर्मासी वगैरे पांच हजार" ( खरे ११।५९१४) "वेठ-बेगारी फर्मायसी देखील ठाणपट्टी" ( राजवाडे १५। १३५ ). फर्मासी चोप= खर्पूस मार

फर्मास ( स्त्री० ) [ फा० फर्माइश् ] हुकमी; हुकमी वस्तू, इर्साल, उत्तम. "श्रीमन्त स्वामीची फर्मास दिल्लीहून आणिली .. पांच पोरी उत्तम आणविली" ( राजवाडे ३।१५० ) "काशीचा गुलाब साखरकन्दाची गैर-जरुराती; उत्तम फर्मास जरूर रवाना करणें" ( राजवाडे १।२४८ ).

फर्श, फरस ( पु० ) फर्शी, फरस-बन्दी ( स्त्री० ) [ अ० फर्श् ] लादीची जमीन; बैठक "चवुऱ्यावर फर्श केला होता तेथें बसलों" ( राजवाडे ५।७ ). "रोशन महालाचें सहजामध्यें चान्दणीचा फर्श होऊन ( नवार ) बरामद झाले" ( राजवाडे ५।२०० ) "सभामण्डप व मोवनालचा फरस" ( राजवाडे १४।५६ )

फर्सावा ( पु० ) [ ∠अ० फर्श्= बिछायत] फरासखान्याच सामान ( खरे ५। २६२८ )

फर्हत (स्त्री०)[अ० फर्हत्] आनन्द "हमेशा खत-कितावत फर्हत जादा करीत जावी" ( साने-पयाव ४६७ )

**फर्हत-नमत** [फा० फर्हत्-नमत्] आनन्द-दायक "ऑ साहेबाकडून खत फर्हत-नमत आलें" ( राजवाडे १०५ )

**फरागत** ( स्त्री० ) [अ० फराघत] मुकता, स्वास्थ्य, आराम, स्वस्थ, स्वस्थपणाने "किस्तीचा मुकदमा, तर अलीजाह यांचा मसेला या पासोन फरागत होऊन त्याचाही फेसला करण्यात येइल" ( राजवाडे ५।१३० )

**फरामोश** [फा० फरामोश्] विसरलेला "या दोन्ही बाबती फरामोश करून आमची मुखालीफत कबूल कराल तरी बाद या मोहिमेचे आम्हास कर्नाटक पाया घाट जवळ असे" ( चिरा२३ )

**फरामोशी** ( स्त्री० ) [फा० फरामोशी] विसर "यास फरामोसी केली न पाहिजे" ( पारसनीस-ब्रप २३४ )

**फरास** ( पु० ) [अ० फर्राश] बिछायत घालणारा

**फरास-खाना** ( पु० ) [फा० फर्राशखाना] राहुट्या, शामियाने, जाजमे खुर्च्या वगैरे सामान अगर तें सामान ठेवण्याची जागा

**फरीद** [अ० फरीद्] एकटा, सडा, जोरदार, फॉटडूग

**फरेब** ( पु० ) [फा० फरेब्] कौटिल्य "तन्हेतन्हेचे मकर व फरेब दाखऊन" ( साने-पयाव ४६५ )

**फरेबी** लबाड, कुटिल "टोपीकराची जात बेइमान व फरेबी" ( साने-पयाव ४६६ )

**फरोक, फरोक्ती** ( स्त्री० ) [फा० फरोख्त] विक्रय, विक्रीत "निमे तकसीम दुरोबस्त फ्रोख्त दिली" ( चन्द्रचूड दप्तर १।१९ ) "फरोख्ती केली असे" ( राजवाडे १३।९२ )

**फलाखी** ( स्त्री० ) [फा० फराखी] समृद्धा, विपुलता "पातशाहास अर्जी श्रीम त्याची पोटगी-फलाखी याची मान्य केली" ( राजवाडे ६।५५९ )

**फलाणा** ( पु० ) [फा० फलान्-अ० फुलान्] अमुक "स्वामी तो परमहंस। मुखदु.खातीत स्वामी असतां क्षणक्षणा फलाण्यानें फलाणें जाहलें, हत्तीमुळें फलाणें गेलें याप्रकारें लिहून पाठवितात याचा विचार काय?" ( पारसनीस-ब्रच ३२ )

**फवारा** ( पु० ) [अ० फव्वारा] जलोत्क्षेप, कारंजें, हजान्याचें तोण्ड "फवारे रुप्याचे व ताम्ब्याचे मजालस पाहून लावीत जावें" ( साने-पयाव २८६ )

**फस्त** ( स्त्री० ) [अ० फस्द्] शीर तोडून रक्त काढणें "हकिमानी फस्त सोडविली, तत्क्षणीं प्राण निघोन गेला" ( दिमरा १।२५१ )

**फस्त** उध्वस्त पस्त पहा

**फस्ली** [फा० फस्ली] हङ्गामी, मोसमी, अकबरान सुरू केलेला (शक), फस्लीत ६४९ मिळावले की विक्रम संवत् मिळतो शहाजहाननें दक्षिणेंत सुरू केलेल्या फस्लीत ५९० मिळविले की इसवी सन मिळतो

**फस्ली साल** ( न० ) [फा० फस्ली साल्] पिकाचें, उत्पन्नाचे वर्ष

**फस्सल; फसल** ( स्त्री० ) [अ० फस्ल्] मोसम, हङ्गाम "अम्बराची फसल बारमाही चालती कारेतों" ( राजवाडे ७।२१० ) "स्वराज्याचा अम्मल फसलीचे फसलीस फडच्या करीत जाण्याविषयी जागीरदार व आमिल ज़मीदा-

तांस इनायत–नामे व्हावे " ( राजवाडे ५।१९५ )

**फहमिन्दा, फामिन्दा** [ फा० फहमन्दा ] जाणता, तर्बेज " कोणी जमीदारांचे कसबात फहमिन्दा न जाहला " (राजवाडे १९।१०५ )

**फाका** ( पु० ) [ अ० फाका ] उपास " दिवसंदिवस अन्न मिळेनासें जाहलें, चार चार फाके पडू लागले " ( पाव ३० ) " पील–खाना, व अस्तबालास व उण्टास दाणा नाही, फाके गुजरतात " ( राजवाडे १५४ ) " इकडे उत्पन्न झाल्यास तवा–तोबरा; न जाल्यास फाका " ( होकै १०५ )

**फाके–कशी** ( स्त्री० ) [फा० फाका–कशी] उपासमारी " पातशाहा काही आपलें वर्तमान त्यास फाकेकसीचें साङ्गतील " ( दिमरा ११९४ ) " जोतसिङ्ग खन्दारकर यास फाकेकसी होत आहे " ( राजवाडे ५।११८ )

**फाकेशीर** उपाशी ( ऐच ११९ )

**फाजल** [ अ० फाझिल ] विद्वान्, शहाणा " सर्व गोष्टीनें तुम्ही पढे फाजल आहा व सर्व किताब जाणून अकल–पर " ( राजवाडे ३।१८६ )

**फाजील** ( न० ) [ अ० फाझिल] आधिक, वाजवीहून अधिक, चावट, उत्पन्नातील वाढावा " त्याजकडे फाजील होतें ते माफ करून आणखी बक्षिसें उदण्ड दिधली " ( चित्रगुप्त ११९ )

**फाणस** ( पु० ) [ अ० फानुस ] कन्दील " फानूस लावावे त्यात मेणबत्त्या लावाव्या ' ( नाने–पयाव २८५ ) " फाणसें आड फिरङ्गाणी काम चिलोरी " ( प्रभाकर–लावण्या ९२ )

**फात्या** ( स्त्री० ) [ अ० अल्फातिहा ] कुराणातील पहिला सुरा, तो पढणें, प्रार्थना " फात्या करावी " ( मराचियोशा ९ ) "मार्गानच इदीच्या फात्या देऊन नजरा झाल्या " ( राजवाडे ५।४१ ) " मुलानानें फात्या न दिला तर बकरें मुर्दाड व्हातें म्हणजे ते हलाल ( = विहित व ग्राह्य ) होत नाही " ( गावगाडा ११३ )

**फाम** ( स्त्री० ) [ अ० फह्म ] समजूत, अक्कल, चित्तस्थिरता

**फामिन्दा** अक्कलवन्त, फहमिन्दा पहा.

**फार्कत, फारखती** ( स्त्री० ) [ अ० फिराघत्=सुटका, फा० फारिघ्–खत्=सोडचिट्ठी ] मुक्तता, मुक्तिपत्र; विभक्तापत्र. " अलीजाह याचे मखेल्यापासून फारकत झाली; यानन्तर याचा मार्ग होईल " ( राजवाडे ५।१३६ ). " फारीखत " ( राजवाडे ३।३२ ) " दाजीपन्तापासून फारखती लेहून घेतली " ( राजवाडे ६।८ ).

**फार्शी, फार्सी** [फा०फार्सी] पास प्रान्तातील व आता इराण देशातील ( भाषा )

**फायश** [ फा० फाश् ] जाहीर, जाहिराणा, प्रसिद्धी " हें पत्र एकान्ती वाचून ठेवावें; फायश जाल्यानें येथें सेवकाची पत राहणार नाही " (मद्वा ११९९) " ऐसें असता आपण बजाजीपन्त याजकडे फायश केली याचा दोष ठेवितात हे मलाच आश्चर्य जाले " ( राजवाडे ७ खलप ३१ ) " जर गोष्ट फायशांत आली, ज्यास त्यास समजेल तो फुटला तर पथच गेली " ( राजवाडे ७ खलप २।११० ).

**फारीक** [ अ० फारिघ् ] मुक्त, अदा, पावता, चुकता " खण्ड फारीक

झाल्यावर थोडीबहुल त्यांची मेहमानी करून बहुमानें त्यांस त्याचे स्थळास पाठवून यावे " ( मराआ २३ ). " उत्सव प्रसङ्गी कर्ज-वाम होईल तर श्रीकृपेनें फारीक होईल " ( राजवाडे ८।१२० ). " तुम्ही सारे हुडपणा न करितां जीव राखोन एक वेळ कर्जापासोन पारीख जाहलां तर लक्ष जोडी मिळाली " ( खरे ८६२ )

**फासला** ( पु० ) [ अ० फासिला ] अन्तर. " नवलूर म्हणोन गाव धारवाडापासून एक कोसाच्या फासल्यान आहे " ( खरे ८।४३८९ ) " तासगांवास मिरजेस फासला किती ? " ( खरे ११।५६६३ )

**फिक्रा** ( पु० ) [ अ० फिक्रा ] मज्कूर ( राजवाडे १०।१६४ )

**फिकीर; फिकर** ( स्त्री० ) [ अ० फिक्र ] विचार; चिन्ता; काळजी.

**फिकीर-मन्द** [ फा० फिक्र-मन्द ] चिन्ताक्रान्त " बडेसाहेबांनी ही खबर ऐकून बहुत फिकीरमन्द जाले " ( पद्मव ६९ ) " त्याणी दस्तूर व वहिवाट केल्या त्यांचें रक्षण करण्यास अलम्गीर फिकीर-वन्द जाहले " ( वाड-सनदा १५० ).

**फित्ना-फिसाद** ( पु० ) [ अ० फित्ना अ० फसाद ] खूळ-दङ्गा " मज्बूत होऊन फित्ना-फिसाद बर्पा करितील " ( साने पयाव ४८२ )

**फित्ने-अङ्गेजी** ( स्त्री० ) [ फा० फित्ना-अङ्गेझी ] द्रोह-चिथावणी, बखेडा " फित्ने-अङ्गेजीनें तुम्हास सामील होऊन निमक-हरामी पद्री ध्यावी हें युक्त नाही " ( जोरा ५७ ).

**फित्रत; फित्रीत** ( स्त्री० ) [ अ० फत्रत ] अमायकी, क्रान्ती; बखेडा " फित्रत " ( राजवाडे १८।४४ व २०।३६७ ). " ते वेळे शहाजीचे फित्रीत जाली " ( राजवाडे १८।३४ ) " फित्रीताकरितां रोडी दुबळिया प्रजा होत्या त्या पगगन्दा हाऊन एक एक जागा गेलिया ( राजवाडे १८।३४ ).

**फितणें** स्वामिद्रोहास प्रवर्तणें

**फितवा-फितूर** ( पु० ) [ अ० फुतूर शैथिल्य ] स्वामिद्रोह; दगाबाजी; कारस्थान; फन्द-फितूर "फितवा-फान्दा" ( सभासद् २१ ) " फितवा-फान्दडा " ( चित्रगुप्त ३६ ) " डोहगा-फितूर " ( राजवाडे ८:२२२ )

**फितूर** ( पु० ) [ अ० फुतूर ] शैथिल्य, शिस्तीचा अभाव, दगाबाजी

**फितुरी** स्वामिद्रोही, हरामखोर.

**फिद्वी** ( पु० ) [ अ० फिद्वी ] एकनिष्ठ सेवक " श्रीमन्त राव पन्तप्रधान हुजूरचे फिद्वी " ( दिमरा १।३६ )

**फिदा** [ अ० फिदा ] कुर्वण्डी, अत्यन्त अनुरक्त, ( मूर्खपणानें ) अनुरक्त " जीव प्राण तुझ्यावर फिदा। माग सख्या कांहीं प्रसन्न झालें काय हवी सम्पदा " ( प्रभाकर लावण्या १९७ ) "सम्भाजी मजवर फिदा होऊन मला न पाहतां आशक जाहला " ( गोखाचिशाव ११ ).

**फिदाई** [ फा० फिदाई ] एखाद्या तत्वासाठीं जिवावर उदार झालेला. ( स्त्री० ) अनुरक्ती

**फिर्याद** ( स्त्री० ) [ अ० फर्याद् ) नकार, कागाळी, न्याय-याचना.

**फिरङ्गाण** ( पु० ) [ ∠ फा० फिरङ्गी ] फिरङ्ग्यांचा देश.

**फिरङ्गाणी** फिरङ्गी. " दोन कम्पू फिरङ्गाणी "( साने-पयाव ५५ ).

फिरङ्गी [ फा० फिरङ्गी ∠ फ्याङ्क ] युरोपीय, पोर्चुगीज

फिरस्ताद [ ∠ फा० फिरिस्तादन् = पाठवणें ] पाठवणूक "राघो विठ्ठल यांस फिरस्ताद् केले असत" ( साने–पयाव ३८७ )

फिराद; फिर्याद न्याय–याचक "मूर्या कुम्भार हुजूर जाऊन फिर्याद् जाला" ( राजवाडे ६।१८ ). "रामोजी व दयाजी बादूर पादशाहापासीं फिराद् जहाले" ( राजवाडे १५।१३ )

फिल्फौर [ फा० फिल्फौर् ] त्वरेनें , अविलम्बें ( ऐटि १।५९ ).

फिल्वाके [ अ० फिल्वाकिअ ] खरोखर, वस्तुतः

फिल्हाल [ अ० फिल्हाल् ] सध्या "फिल्हाल इतका मज्कूर समजण्यांत आला" ( पद्मव ११८ )

फिसाद; फसाद ( स्त्री० ) [ अ० फसाद् ] फितूर ( पाव ७ ), बण्डाळी, तण्टा; दङ्गा, मझेला "फसाद् लाम्बविणें मुनासब नाहीं, ज्याप्रकारें फन्द् मोडेल तें करावें" ( राजवाडे ५।१७७ ) "तों एक–ब–एक ( = अचानक ) घरातील फिसाद् उभा राहीला" ( राजवाडे ५। १४५) "फिसाईत"(पा४८) "फिसाहत" (इम १२१). "परन्तु कधी कधीं फिसादीच्या गोष्टी बोलतात ( वाड–चावा २।३३ ) "तण्टा–फिसाद् ( पु० )= तण्टा–बखेडा, दङ्गा–धोपा

फिसादी [ फा० फसादी ] बण्डखोर "फिसादी महा हजार लोकांनिशी पळून गेला" ( ऐटि १।५९ )

फिसालत ( स्त्री० ) फिसाद; कारस्थान "शिन्दे यांचें व बायांचें हरएक विशीं मिटों देऊं नये या प्रमाणें आंतून फिसालती होत्या" ( खरे ११।५७७२ )

फील ( पु ) [ अ० फील् ∠ फा० पील् ] हत्ती "एक जञ्जीर फील" ( साने–पयाव ३८४ )

फील–खाना ( पु० ) हत्तीखाना

फील–नाळ ( स्त्री० ) हत्ती वरील तोफ

फुर्सत; फुर्सती ( स्त्री० ) [ अ० फुर्सत ] सन्धी, काबू, रिकामा वेळ; सवड, अवधी "त्यासि सारा तपा आकार तुम्हास करावयासी आजीपासून फुर्सत पुढील साल पावेतों दिली आहे" ( राजवाडे १५।३६९ ) "फुर्सती" ( राजवाडे ३।५७ )

फुर्सदगी ( स्त्री० ) ? भरपगारी रजा

फेर–बदल ( पु० ) फरक

फेरिस्त ( स्त्री० ) [ फा० फिहरिस्त् ] सूची, अनुक्रमणिका, यादी

फेरिस्ता ( पु० ) [ फा० फिरिस्ता ] प्रभु–प्रेषित, पैगम्बर, देवदूत; एक सुप्रसिद्ध फार्शी इतिहास–कार

फेरोजी–निशान [ फा० फीरूझी–निशान् ] विजयचिन्हाङ्कित; विजयशाली

फैज–बक्षी ( स्त्री० ) [ फा० फैझ्बख्शी ] कृपादान. "साहेबानें फैज–बक्षी करून लवकर जाब पाठवावयाविशीं अहल्कारास आज्ञा सादर जाली पाहिजे" ( पद्मव ११२ )

फैल ( पु० ) [ अ० फिअल् ] कार्य, अम्मल; सत्ता "हरामखोरास फैला–बमोजीब सजा होईल" ( साने–पयाव ४९३ ) "यांत जो फैल मज्युदीनें कर्तव्य तो करणें" ( ऐच ११५ ) "करवीरकरांची मस्लत म्हणजे थोडी असा समज हुजूर आहे परंतु यांचा फैल उमदा" ( खरे ११।

५७६४ ) "कोठी सिद्ध जाल्यावर फैल करावा ऐशी यांची चाल" (ऐटि ३।१५)
—स फैलावर घेणें = – ला कठिण कामाला जुम्पणे; शिक्षा करणे; कान उघाडणी करणें
**फैल-ज़ामीन** ( पु० ) [ फा० फिअल् इ-ज़ामिनी ] जात्मुचल्का, सरळ वर्तनाबद्दल हमी घेणारा ( वाड-समा २।१७४ )
**फैसल करणें** [ फा० फैसल् कर्दन् ] निवाडा करणें, निकाल देणें, पुरें करणें. "हें काम फैसल एका दिवसात करून" ( खरे ८७५ ) "तुमचे कामास अर्ज करून फैसल देऊ " ( राजवाडे १५।२१ )
**फैसला, फैसल्ला** ( पु० ) [ अ० फैसला ] निवाडा, निर्णय, निकाल
**फौज** ( स्त्री० ) [ अ० फौज् ] सेना " समुद्रतीरा वानर फौजू आजी पातली पाहिजे " ( मुक्तेश्वर वनपर्व १५।१६२ )
**फौज्दार** ( पु० ) [ फा० फौज्दार् ] एक पोलीस अधिकारी
**फौज्दारी** गैरमुल्की गुन्ह्यासम्बंधी, (स्त्री० ) गैर-मुल्की गुन्ह्याचा खटला.
**फौज-नशीन** ससैन्य "परतु राजाराम तिकडे जाऊन पुन्हा पूर्ववत् फौजनशीन जाले " ( मराचिथोशा ४२ )
**फौज-बन्द** ससैन्य.
**फौज-फाटा** ( पु० ) [ अ० ताइफा = जमियत ] सैन्य-जमाव.
**फौज-सल्तनत** ( स्त्री० ) फौज. "बे-जरब घोडी चालवून हैदर-खान याची फौज-सल्तनत सर्वत्र बुडवून गारत केली " ( खरे ४।१७९८ )
**फौत होणें** [ फा० ८ फौत् शुदन् ] मरणें. " एक रोजीचे खावयास नाहींसें जाले, अजी सबब आपला भतार रानोजी गव फौत जाहला " ( राजवाडे १७।, फौत ( स्त्री० ) मृत्यू वाका-फौत = मृत्यू " २७ जिल्कादी पादशहा वाका-फौत जाली " ( राजवाडे ११।५५ )

## ब

**ब्यहस्त-नसीब, बेहेस्त-नशीन** स्वर्गवासी "हैदरअलीखा...ब्यहस्त-नसीब जाले हें ऐकून दिलास बहुत गम्गीनी व खपगी जाली " ( साने-पयाव ४६७ )
**ब** फा० पूर्वगामी अव्यय ब, व अ० पर्वगामी अव्यय बि याचा अर्थ-ला,-ए, सह अगर-नें असा होतो व फा० पूर्वगामी अव्यय बा याचा अर्थ सह असा होतो
**ब-अब्रू** [ फा० बा-आब्रू ] प्रतिष्ठेन " मिर्जा इस्माईल बेगास ब-आब्रू ठेवावें " ( दिमरा २।२६ )
**ब-अमल** रितीप्रमणें " तरी ब-अमल दिवाणचे बन्दगीस मालूम करून फर्मान लिहविला" ( राजवाडे १६।३२ )
**बइज्जत व हुर्मत** = सन्मानानें ( खरे ७।३५६७ ).
**ब-ई-सबब** = या कारणास्तव ( साने-पयाव ३८४ )
**ब-एक** एकदम " मग ब-एक अशी कस्त करावी की फुरसत घेऊ न द्यावी " ( खरे ८।४३५६ )
**बक्तर, बख्तर** ( न० ) [ फा० बग्तर् ] चिल्खत
**बक्तर-पोस** चिल्खती. " याची दहा हजार स्वार बख्तर-पोस पाखरिया

निशी मोकाबल्यास आला " ( दासेह १४ ).

बक्रीद; बकरीद ( स्त्री० ) [ फा० बक्र्-ईद् ] जिल्हेजची दहावी तारीख, बली-दान-सण

बक्शी, बख्शी ( पु० ) [ फा० बख्शी ] उमेद्वाराची शिफारस करून मन्सब देवविणारा, सैन्यांत पगार वाटणारा; सेनापती.

बक्शी-गिरी ( स्त्री० ) [ फा० बख्शीगरी ] सेनाधिपत्य. " बक्षीगरी " ( राजवाडे ६।४८३ )

बक्शीस ( न० ); बक्षिसी ( स्त्री० ) [ फा० बख्शिश् ] देणगी, इनाम; माफी, माफ " तिचे पायावर डोई ठेऊन झाले अन्याय बक्षीस करून घेणें " ( पारसनीस-ब्रप २८७ )

बकाय-उमर-दराज् [फा० बका-इ-उम्र्-इ दराझ् ] दीर्घायुष्याची शाश्वती " तेथील बन्दोबस्त जाल्यास बहुत दाब व लौकेक व बकायामूर-दराज " ( साने-पयाव ४७६ )

बकाल ( पु० ) [ अ० बक्काल = भाजी-विक्या ] उद्मी " वाणी बकाल मिळोन दोनशें पालें असतील " ( खरे ४।१४७५ )

बकाली असस्फुत, व्यापारपेशा

बख्त-दार सुदैवी ( ऐस्फुले १।२२ ).

बख्त-वार [ फा० बख्त्-यार् ] सुदैवी " याकूब हा कऱ्हाडचा बागवान बख्त्-वार असे " ( राजवाडे १५।२४ )

बख्त-वारी ( स्त्री० ) [ फा० बख्त्यारी ] सुदैव, सम्पन्नता " ऐसे सख्तीनें बख्त-वारीच्यावर्ळे जोरावारी केली " ( राज-वाडे १५।२४ )

बखर ( स्त्री० ) [ अ० खबर ] बातमी; हकीगत, इतिहास. " बखेर पादशाहास लेहून " ( राजवाडे १५।१३ ) " बखर पाठविली मालूम जाली" ( ऐटि २।३७ )

ब-खैरीयत सुखरूप, सुरक्षितपणें. " छ ११ रोजी कही गेली ते बखैरी यतीनें येऊन पावली ( चिरा २६ )

बगल ( स्त्री० ) [ फा० बघल् ] काख, बाजू बगलेंतील गोष्ट = स्वकपोल कल्पित गोष्ट

बगल-बचा ( पु० ) जोडुकूम दस्तकथा, बगल्या

बगिचा ( पु० ) [ फा० बाघीचा ] लहान बाग

बगैर [ अ० बि-घैर् ] शिवाय, वाचून " बगैर-जागीर लोकाची समजावीस होत नाही " ( इम ६६ ) " बगैर सङ्गीनात मुराई (?) दके होऊनु पातशाही नामोश राहात नाही " ( इम ६६ )

बच्चा ( पु० ) [ फा० बचा, बच्चा ] लहान मूल कच्ची-बच्ची = लहानमुलें

बच्याजी , बच्चाराम राजश्री ( लहानास रागाचें सम्बोधन )

ब-जामियत सैन्यासह " ब जमेयत आठ हजार स्वारानिशी " ( दिमरा २।५७ ) ' तिकडे वाघ ब-जमियत आहे " ( खरे १२।६३९९ )

ब-जया , बजा [ फा० ब-जाय् ] ठिकाणी, वस्तुत. " मादण्णापन्त व अकण्णापन्त म्हणजे ब-जया पादशाही " ( सभासद ६८ ) " श्रीमन्त ब ज्या स्वामीच " ( राजवाडे ६।५६९ )

बजा [ फा० ब-जा ] रास्त, योग्य; मुकर. " त्यास हे गोष्ट ब-ज्या आहे " (दिमरा

११७) "दोन्ही दौलती एक, जुदाइ रती बराबर नाही हें एकीन व बजा" (राजवाडे ५।१४५). "बहुत बेहतर व बजा जाले" ( साने-पयाव ४७६ ) ' बजा आणिली " = केली ( इम २३६ )

**बजाज** ( पु० ) [ अ० बज़्ज़ाज़ ] कापडाचा व्यापारी.

**बजाजी** ( स्त्री० ) [फा० बज़्ज़ाज़ी] कापडाचा व्यापार

**ब-जावणें** [ <फा० ब-जा आवर्दन् वर बजा आणणें पहा ] करणें, अमलांत आणणें, निक्षून फर्मावणें " सुजायद्दौला यांनीं खुर्नीशान बजावून " ( राजवाडे ३।१८६ )

**बजावणी** ( स्त्री० ) कार्यपूर्ती, नामील, अम्मल-बजावणी

**ब-जानब** [ फा० ब जानिब् ] कडे, बाजूस " ब-जानिब कार्कूनानी हाल व इस्तक्बाल " = विद्यमान व भावी कार्कून यांप्रती

**ब-जिद्द, ब-जीद** [ फा० ब-जिद्द् ] निकड लावणार, आग्रही, अजीज, दीन, अर्मी, रुष्ट " सेवक खानाजवळ या गोष्टी करितां नित्य बजीद आहेत " ( राजवाडे ११३७ ) " कळम्यचे मुक्रामी उभयतांस बजीद झालों की चलावें, कबूल न करीत " ( राजवाडे ५।१७ ) " त्याजवर त्याण यास ब जीत फार येऊन ( = घासाघीस घालून ) दिली " ( राजवाडे ११२५७ ) " वेढा पडला म्हणोन घाबरेपणें गळां पडोन बजीद झाल तर यांणीं किल्ल्याचें कांहीच करणें नाही " ( खरे ११२१० ) " सरकारचे फौजेची व तोफखान्याची सलाबत भोंसले यांनीं खाऊन ब-जीद होऊन शरण आले असतां निष्ठुरता न करावी-सबब कृपाकरणें प्राप्त झालें " ( खरे १०३२ ) "विदुर यांस वर्तमान खोटेंसें समजल्यावर आपले जागीं फार बजाद होऊन नाङ्गरस यास धरावयासी स्वार पाठविले " ( खरे १०।५३२० )

**बजिदगी** ( स्त्री० ) अजिजी, आर्जव " लाटसाहेब बहादुरानें तमाम बजिदगीनें लिहिलें आहे की राजेसाहेबाचे खिज्मतीत अर्ज करावा हें इकडील चित्तांत " ( राजवाडे १०।२५२ )

**बजिदी** (स्त्री०) बजिदगी, अजिजी, आर्जव " ठाणें घेतल्यानन्तर त्याशी गांठ घालावी इतक्यांत त्यांनीं वकील पाठवून बहुत बजिदी केली " ( खरे १००६ ) " कुमशेलवाले आले ते कायूची, बहुतां प्रकारें बजिदी करितील, लालूच दाखवितील, जात मक्री । " ( राजवाडे १९।६० )

**ब-जिन्स** [ फा० ब-जिन्स् ] वस्तुतः, हुबेहुब, खुद्द " लिहिलें आलें त्याची ब-जिन्स नक्कल करून पाठविली आहे " ( खरे ५।२२९८ ) " त्यासी, बजिन्स नजरबेगखांजी यांणींहि पत्र सेवसी लिहिलें आहे " ( राजवाडे ८।२११ )

**ब-जोरमर्दी** शौर्य-बळानें " बख्तसिङ्गजीनीं जोधपूर घेतलें तें ब-जोरमर्दीनें घेतलें " ( राजवाडे १०।२१९ )

**बतर्फ** [ फा० बर्तरफ् ] पदच्युत, माजूल.

**बतर्फी** ( स्त्री० ) [ फा० बर्तरफी ] पदच्युतता.

**बत्ता** ( पु० ) [ फा० बत्ता ] दस्ता, कुटण्याचें अगर खलण्याचें साधन

**ब-तङ्ग** [ फा० ब-तङ्ग् ] जेर, लाचार. " चौफेर फौजा ठेऊन तीन चार दिवस बतङ्ग केला " ( राजवाडे ४।५२ ).

"रोहिलेही आपली जागा बतङ्ग जाले" ( राजवाडे १।२२५ ).

**ब-तरीक** [ फा० ब-तरीक् ] म्हणून, दाखल, प्रमाणे. "त्यास ब-तरीक नजरबन्द ठेविले आहेत" ( दिमरा १।१२२ ) "ब-तरीक मेजवानी म्हणून हत्ती एक घोडा दिल्हे" ( दिमरा १।११४ ) "हे चिठी ब-तरीक हुण्डी आहे" ( राजवाडे ७ खलप २।९० )

**ब-तारीख** = तारखेस. "ब-तारीख छ० २" ( राजवाडे १६।५९ )

**ब-दस्तूर** प्रमाणें, पूर्ववत् "किल्ल्याचा बन्दोबस्त ब-दस्तूरी चालत आहे त्याअन्वयें करून" ( राजवाडे १०। ३४२ )

**ब-दस्तूर-साबिका** पूर्व वहिवाटीप्रमाणें ( राजवाडे ८।२१८ )

**बद्** [ फा० बद् ] वाईट.

**बद्-अमल** ( पु० ) **बद्-अमली** ( स्त्री० ) कुकर्म, हरामखोरी, बे-बन्द शाई. "सन्तु जाधवीण, तिंने बद्-अमल केला" ( खरे ८।४२१३ ) "ज्याणें बद्-अम्मल केला त्यास भाण्ड्याचे तोण्डी देऊन उडविणें अगर कडेलोट करणें" ( वाड-शाछ १९३ ). "बद्-अमली करून बमल्यास रुपये श्रीमन्तांचे सुटतात असें नाही" ( खरे ७।३७५५ ) "मुलकांत बद्-अमली जाली आहे" ( दिमरा १।२२४ )

**बद्-अहदी** ( स्त्री० ) [ फा० बद्-अहूदी ] वचनभ्रष्टता, वचनभङ्ग, गेर-सलूक "टिपू बहादूर यांनी बद् अहदी केल्यास तिहीं सर्कारांनी येक होऊन त्याची तम्बी करावी" ( राजवाडे ७।२ )

**बद्-कौली** ( स्त्री० ) वचनभ्रश ( खरे ७। ३५७६ ).

**बद्-ख्याली** कुविचारी, दुराचरणी, बाहेर ख्याली.

**बद्-गोई** ( स्त्री० ) [ फा० बद्गोई ] अप-भाषण, निन्दा. "लाइणी-बद्-गोई केली" ( राजवाडे २०।२२० )

**बद्-दील** [ फा० बद्दिल् ] भ्याड, सशयी, वहीमखोर ( हिव २८१ )

**बद्-दिली** ( स्त्री० ) [ फा० बद्दिली ] भ्याडपणा, वहीमखोरी

**बद्-नक्ष, बद-नक्षा** ( पु० ), **बदनक्षी** ( स्त्री० ) पाणउतारा, मानखण्डना, दुर्लौकिक, अप्रतिष्ठा "लोकांत बद्-नक्ष होय तें न कीजे" ( राजवाडे ८।२१३ ). 'सकारचा बद्-नक्षा होतो" ( मराचियोशा ४९ ) "मोठी बद्-नक्षी जाली" ( राजवाडे १।२३२ ) "लोकात आपलेच लोकांचें भय आप-ल्यास जालेंसें जालियानें बद्-नक्षी आहे" ( राजवाडे ६।२३१ )

**बद-नजर** ( स्त्री० ) वाईट दृष्टी, कुवासना ( पाव५,७ ), वैर ( खरे ७।३५६६ ) "दर्यामध्यें टोपीकरांची बद्-नजर" ( वाडमा १।३४० )

**बद्-नाम** [ फा० बद्-नाम् ] मान-खण्डित, कुप्रतिष्ठित, कुप्रसिद्ध "पुढें ऐसी बदरहा वर्तणूक करून बद्-नाम न होणें" ( राजवाडे १५।३८१ ) "अम्मा नाहक आपल्याला बद्-नाम केलें न पाहिजे" ( इम ६७ ) "तुझ्या नांवासाठी चारचौघात बद्-नाम झालें" ( गडकरी-राजसन्यास ५५ )

**बद्-नाम** ( न० ) **बद्-नामी** ( स्त्री० ) [ फा० बद्-नामी ] मानखण्डना, दुर्लौकिक "आम्हांस कांही तुमचे आशीर्वादें करून बदनाम आलें नाहीं." "उलटी

आमची बद्-नाम-नालीस होते " ( राजवाडे ३।१४४ )

**बद्-नियत** (स्त्री०), बद्-नेत (पु०) स्वामिद्रोह, हरामखोरी "बद्-नियत" ( इमरा २।९७ ) " महाराजाचे पायाशीं सेनापतीनें बद्-नेत धरिली " ( मराचिथोशा ४९ )

**बद्-नियती** दुष्ट-नियत, स्वामिद्रोही "परन्तु जेपूरवाला प्रतापसिंग बद्-नियती " ( जाग ९ )

**बद्-नेक** (स्त्री०, [फा० बद्=वाईट, नेक= चांगलें ] हरामखोरी "स्वामीसी त्यानें बदनेक केली त्याचे फल ईश्वर दिलें " ( खरे १०।५२३० ) " मी बद्-नेक बाळासाहेबापाशीं केलीच नाहीं " ( खरे १०।५२३७ )

**बद्-फैल** (पु० )[ अ० फिअल् = कर्म ] कुकर्म, स्वामिद्रोह " नाहीतर बद्फैल करून फन्द कराल तर जाबली मारून तुम्हास कैद करून ठेऊ ' ( एेफुले १।२४ )

**बद्-फैली** कु-कर्मी, पापाचरणी, व्यभिचारी

**बद-बख्त** [ फा० बद्-बख्त् ] दुर्दैवी

**बद्-मस्त** [ फा० बद्-मस्त ] धुन्द, तर्र, मग्न, धुण्डखोर " गनीम बहुत बद्-मस्त जोरावर जाहला " ( पाच १२ )

**बद्-मस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० बद्-मस्ती ] मग्नी, धुण्डखोरी धुण्ड ( पाच ९ )

**बद्-मामला** ( पु० ) **बद्-मामली** ( स्त्री० ) अव्यवस्था, अन्याय, हरामखोरी

**बद्-मामली** लुच्चा, हरामखोर इङ्ग्रजन फार बद्-मामली आहेत. प्रथम गोडीनें गोष्ट बोलून आपला कबजा करावा हे चाल त्याची आहे " ( राजवाडे १२।८ )

**बद्-मास, बद्-माश** [ फा० बद्-मआश ] दुराचारी, गुण्ड, पुण्ड

**बद्-लाम, बद्-नाम** " आम्हास बद्-लाम करू नये " ( खरे १०।५६२९ ).

**बद्-लामी** ( स्त्री० ) बद्-नामी, आरोप ( मराआ ३१ ), ठपका, दोष " परन्तु लोक गैर-माकूल आम्हास नकळत वर्तले तरी त्याची बद-लामी आपणावरी न ठेवावी " ( राजवाडे ८।१२ )

**बद्-रस्ता** ( पु० ) वाईट चाल, अन्याय " अन्यथा हे मार्ग न कळता । वसूल भाळेपण नेता । मौन करूनिया बद-रस्ता । राय पमारती" ( मेस्तक-पुस्तक, जमलेखन २९ )

**बद्-रहा** ( स्त्री० ) गैर-चाल " हे बद्-रहाची कैफियत " ( खरे ७। ३५७० )

**बद्-राह** [ फा० बद्-राह् ] कुमार्गी, कुमार्गानें "तरी एसी बद्-राह वर्तणूक करावयास गरज काय ? " ( राजवाडे ।२३७ ) "कोणी बद्-राह वर्तनील वर तुम्हीं लोकांनीं बुद्धिवाद सांगावा " ( राजवाडे ८।१२६ )

**बद्-वक्र** ( पु० ), **बद्-वक्री** ( स्त्री० ) अप्रतिष्ठा " नबाब बुद्धिवन्त होत्साता हे युद्धी वृद्धापकाळी करून बद्-वक्र करून घेतला " ( पारसनीस ब्रप ४५). " आतां पादशाई बद्-वकीची, खजिना नाही, मुलूख नाहीं अशी जाली ( साने-पयाव ३३० )

**बद्-सलूक** ( पु० ), **बद्-सलुकी** ( स्त्री०) गैर-वर्तणूक, अन्याय " चाकरीचे रवेशीनें आपल्या वडिलांसी वर्तन

असता रयतेसी बद-सलूक केला" (इम ५६). "बद-सलुकी" (दिमरा १।५४)

**बद-सूरत** [ फा० बद्-सूरत् ] कुरूप.

**बद-हवई** विशेष खोटी, अगदींच वाऱ्यावरची "अशा बद-हवई आवया उठवितील त्यात जीव नाहीं" (खरे ११।६३)

**बद्दल** [ अ० बदल् = ऐवजी ] ऐवजी, मुळें, करिता, साठीं "पाउसाबद्दल हत्ती घोडे उण्ट बहुत मेली" (मराचिथोशा ६२) "बद्दल नन्दादीप व भण्डारा" (राजवाडे १५।१५८)

**बद्रका** (पु०) [ फा० बद्रका ] सशस्त्र संरक्षक, वाट-सोबती "मीरखानाचें दस्तक घेऊन बद्रका मागोन खजाना रवाना करावा त त्याच्यानें न झालें" (राजवाडे १।३६) "दुसरी बद्रका प्रयोजन नाहीं" (चिरा ४५)

**बद्रा** (पु०) [ अ० बद्रा ] काथळा, पिशवी "सदर्हू दारूस बद्रे सुमार एकशें तीन आहेत" (खरे ५।३४८२)

**बदक** (न०) [ फा० बतक ] बलहंस, एक पक्षी

**बदल** (पु०) [ अ० बदल ] फरक, स्थित्यन्तर, उलट, भलतें "इकडून ऐवज पावला असता बदल गाव साडिगतल्यास ऐवज माघारा घ्यावा" (खरे ११।५६७०)

**बदलणें** फिरणें, एक सोडून दुसरें घेणें स्थित्यन्तरित होणें

**बदला** (पु०) फेड, मुशारा

**बदली** (स्त्री०) फिरवणूक, एवजी काम करणारा

**बदाम** (पु०) [ फा० बादाम् ] कठिण कवचीचें एक पौष्टिक फळ.

**ब-दिमाख** ऐटीनें, ऐटदार; छान्दार "पांच हजार खासा ब-दिमाख पोशाख करून बसले" (होके १०४).

**ब-दील-खातर** समाधानासाठीं "ब-दील-खातर इज्जतीचे एवढ्यावर ठराव झाला" (राजवाडे ५।३१)

**ब-दील-माहीद** [ अ० मुवहहिद् ] अनन्य भावानें, अनन्य भाव ठेवणारा (इम ६५)

**बन्द** (पु०) [ फा० बन्द् ] गाठ मारण्याच्या दोराचा तुकडा, गांठ, पुडकें, अर्धा कागद, ताव, कुस्तीतील डाव, बन्देस, नियन्त्रण, कैद, शिस्त, कैदी, सान्धा, अवयव, गैर-चालू, खण्डित, तहकूब, लाविलेले "राज्यातील पागा व हशम याचा बन्द अगदीं ढासळून गेला होता" (मराआ ६) "मशानिल्हेचे बन्द बन्द वेगळे करून जिवें मारिला" (दिमरा १।३१०). "तहात ठरले की झाडून बन्द सोडावे" (खरे ७।३५२२). बन्द आणणें=कैद करणें (मराचिथोशा ७३)

**बन्द-खलासी** (स्त्री०) [ अ० खलास् =सुटका ] बन्धनमुक्तता "अगोदर ..गुलामाची बन्द-खलासी करून करार-मदार ठरल्यावर मग उमेद्वारी ठेवावी" (दिमरा १।३०७)

**बन्द-खाना** (पु०) तुरुङ्ग "आपला बाप तीन वरस बन्द-खानीं होता." (राजवाडे १५।२५)

**बन्दगी** (स्त्री०) [ फा० बन्दगी ] दास्य, सेवा, सलाम। "आपला धाकटा भाऊ याद-गार बग रावसाहेबाचे बन्दगीस गेला आहे" (राजवाडे १।६३). "बन्दगीस अर्ज रोशन होय" (राजवाडे ६।१५७)

**बन्दगी, बन्नूगी** ( स्त्री० ) [ ?फा० बुन्गा =सामान किंवा ?फा० बन्दू=बद्ध ] गाठोडें "दोन बन्दग्या दालिम्चे गुजरली" ( राजवाडे ७।१३३ )

**बन्दर** ( न० ) [ फा० बन्दर ] नौकाशय. "द्वीप द्राणाख्य सहाने । जो बन्दरें बोलती" ( मुक्तेश्वर-सभापर्व १४। १४१ )

**बन्दा** [ फा० बन्दा ] बद्ध, अङ्कित, गुलाम.

**बन्दी** ( पु० ) [ फा० बन्दी ] कैदी

**बन्दी-खाना** ( पु० ) [फा० बन्दी-खाना] तुरुङ्ग, कैदखाना

**बन्दूक** ( स्त्री० ) [ फा० बुन्दूक ] गोळी मारण्याचें अग्नि-हत्यार

**बन्देस, बन्देज** ( पु० ) [ फा० बन्दिश ] बन्ध, बन्दोबस्त, पेच "राज्य चा मच-पेच बन्देज बान्धून" ( गाचुके २० )

**बन्दोबस्त** ( पु० ), **बन्दोबस्ती** ( स्त्री० ) [ फा० बन्दुबस्त् ] व्यवस्था, तजवीज, निश्चित, कैद "येथें तमच्या मचाची व जायदादींची बन्दोबस्त करून देऊ" (दिमगा १।२८०) "रात्रीचो दगा बाजी करील, याम्ब र्त्याचेन्याचा बन्दोबस्ती चाङ्गली असावी" (खर ४। १५१० ).

**ब-नाम** [ फा० ब-नाम ] नावाने, बदनामी "याची लेक ब-नाम जाली" ( बाड-गाछ २१८ )

**ब-पोशाख** पोशाखा, पोशाख केलेला "मजालसांतून फराम फिरणें ते ब-पोशाख असावे" ( साने-पयार २९६)

**ब-फजल-इलाही** [ फा० ब-फाइल-इलाही ] ईश्वरी कृपेनें "ब-फजल-इलाही आमिरेखा दुरन्देश व कलाह पोश याचे फन्द-फरेबास खूब वाकीफ" ( साने-पयार ४६३ )

**ब-फर्जन्दानत** वंशपरम्परेनें (पेद्समा १६)

**बबर्जी** ( पु० ) [फा० बावर्ची ] आचारी, (विशेषत ) मांसाचे पदार्थ रान्धणारा, बटलर

**बबर्जी-खाना** ( पु० ) सपाक-घर

**ब-मज्कूर** म्हटल्याप्रमाणें, पूर्ववत् "बर्मा मज्कूराची नियत ब-मज्कूर कायम असल्यास तुम्ही एकत्र राहणें" (दिमगा २।९७ )

**ब-मय** [ अ० मअ=सह ] सह. "ब-मय सामान" =सामानासह. "बमय कुटुम्बासुद्धा" ( राजवाडे १०।२६५ ).

**ब-मिनत** मिनतवारीने, आर्जवानें. "अगर ब-मिनत आपणाशी राजकारण लाऊन तमा व तराफा दाखविनील" ( साने-पयार ४८ )

**ब-मुर्जीब, ब-मोजीब** [फा० ब-मूजब ] प्रमाण "हक-बमोर्जीब" =हक्का-प्रमाण ( राजवाडे १५।२३३ ) "बिमो-जीब बेहुकूम फमान व गुर्ज-खत" ( राजवाडे १५।१४४ )

**ब-मुरूवत** [ ?अ० मुरूवत = माणसकी ] माणसकीस अनुसरून "ब-मरूवत हजरतीची भीड त्यास गाळून" ( राजवाडे ५।३२ )

**बयान, बयाण** ( पु० ) [ अ० बयान् ] वर्णन, तारिफ, विस्तार "तुमचे योग्य-तेची वृद्धि असावी याचा आम्हास किती सन्तोष जाला याचा बयान नलगे" ( राजवाडे ५।११ ) रावजी शेवटच ऐसे न जाले त्याचा बयान काय लिहूं ?" ( राजवाडे १०।१२९ )

**बयान-अर्ज** ( पु० ) साङ्गणी बयान-अर्ज करणें =साङ्गणें "हेजीब जाऊन

राजश्रीवरासी हे हकीकती बयाण-अर्ज केले" (इम १०)

बयान्वार, बयान्वरा [फा० बयान्वार्] ब-तपशील, तपशील-वार, सविस्तर. "खबर बहुत बयान्वार लिहिली" (राजवाडे १५।३१) "पेस्तर अहवाल नजरे पडलिया बयान्वरा बसेर पाठऊन देऊ" (इम १३)

बयाना, बयाणा (पु०, [अ० बेआना] इसार, आगाऊ दिलेला पैसा

बर्कत [अ० बरकत्] लाभ, यश, भरभराट "नियत तशी बर्कत" = बुद्धी तशी समृद्धी

बर्कन्दाज (पु०) [फा० बर्कन्दाज़्] बन्दूक-शिपाई

बर्कन्दाजी (स्त्री०) [फा० बर्कन्दाज़ी] गोळीमार "बर्कन्दाजी व तोफजी फिरङ्गी याची तो मीम म्हणावी नेसी" (पारसनीस ब्रप ७७)

बर्करार (पु०) बर्करारी (स्त्री०) [फा० बर्करार्=स्थित] निश्चिती, कायमी "ही नेहमी फौज बर्करारीची ताचीनात" (चित्रगुप्त १४) "जमा मनाभाव दाखवून बर्करारीची वचनें शिवाजीमहाराजास सांडगावी" (चित्रगुप्त ९)

बर्कशी (स्त्री०) [< फा० बर्-अक्स] द्वेष, भाण्डण, कुरम "त्यानही उभयताचा एकविचार नाही, नवाबीपन्तासी व त्यासी बर्कशीच आहे" (पुरा १७) "बर्गा आज लाविलीस बर्कशी" (प्रभाकर-लावण्या १०२)

बर्खास खास, मुद्दाम, म्हणजे ची "माहेचा चित्त घालून खामबाड बर्खास चिट्ठी घेऊन पाठविली पाहिजे" (राजवाडे १०।४२२).

बर्खास्त, बर्खास [फा० बर्खास्त्] विसर्जित. "कचेरी बर्खास व्हावी" (राजवाडे ६।५१०) "दोन प्रहरास बर्खास जाली" (राजवाडे ७।८३)

बर्खुर्दार [फा० बर्खुर्दार्] फळ खाणारा, उपभोगणारा.

बर्खुर्दारी (स्त्री०) [फा० बर्खुर्दारी] उपभोग

बर्गुजर (स्त्री०) दिरङ्ग, निष्काळजीपणा. "दिल्लीचे नजीक आणि जागा मेवातची, यास्तव बर्गुजर न करणें" (राजवाडे १०।३६३)

बर्ची (स्त्री०) [फा० बर्ची] लहान भाला

बर्जा [फा० बर्जा] योग्य, बजा "तुलर्फा दोस्ती चालावी हें बर्जा" (राजवाडे १०।१२८)

बर्जोर [फा० बर्ज़ोर्] बलाढ्य, सक्त "बर्जोर नतिजा दऊन कार्यसिद्धी करावी" (पारसनीस-ब्रच ५७)

बर्तख्त तख्तावर "दिल्लीत पातशाहा बर्तख्त बसवावा" (दिमरा १।२६९)

बर्तर्फ [फा० बतरफ्] बाजूस, पदच्युत, बडतर्फ "मुरादखान याची फौज अगदी बर्तर्फ केली" (खरे १।२४४)

बर्तर्फी (स्त्री०) [फा० बर्तरफी] कामावरून दूर करणें, होणें "जर्नेल इष्टवारष यास हिंदुस्थानचे फौजेचा बहाली-बर्तर्फीचा मुख्त्यार केला आहे" (दिमरा १।१२८)

बर्तर [फा० बतर्] श्रेष्ठ, उच्चतर. "त्यांणीहि पादशाही हुकूम बर्तर म्हणोन" (चित्रगुप्त ७०)

बर्दास्त (स्त्री०) [फा० बर्दाश्त्] पाहुणचार, मेहमानी, व्यवस्था, शुश्रूषा, सहन "तूर्त जमाची वगैरे बर्दास्त

होत आहे" (खरे ११।६०१२) "भाऊसाहेबांस हे बद्दास्त न होतां जाय दिल्हा का स्वाऱ्यागकाऱ्या करून देणें घरास आणाव ही चाल कोठील?" (होके २७)

**बर्निस्बती** [ अ० निस्बत् = सम्बन्ध ] प्रमाणें "त बर्निस्बर्ते माल मज्कूर दुमाला कीजे" (राजवाडे १५।१.८)

**बर्पा** [ फा० बर्पा ] उभा, सुरु "हङगामा बर्पा केला" (खर ७।३५६७) "प्रस्तुत जो हङ्गामा बर्पा झाला याचे बन्दोबस्ताची शकल कशी श्रीमन्त करितात ते बाल्यार्ग" (राजवाडे ५।७६)

**बर्फ, बरफ** (पु०) [ फा० बर्फ ] घनीभूत हिम

**बर्फ-दाणी** (स्त्री०) बर्फ ठवण्याची पेटी.

**बर्फी** (स्त्री०) [ फा० बर्फी ] एक प्रकारची खाण्याची मिठाई

**बर्बाद** [ फा० बर्बाद ] नाहीसा नष्ट, रद्द "गढी खोदून बर्बाद केली" (होके १४) "दिल्ली तहनाम्याप्र, शाहगढ़ा बर्बाद जालिया। फायदा नाही" (पारसनीस-ब्र २५) तहनामा आल्या नंतर मागील तहनामा बर्बाद होता" (राजवाडे ७।२) "मम्बल्किना ... बर्बाद करून" (खरे ७।३५..)

**बर्मा** (पु०) [ फा० बर्मा ] गिरमिट, भोंक पाडणें ... बर्म करावयास ... (राजवाडे ५।६९)

**बर्मदान** भोक पाडणारा ... भण्डारी, चाइगल बर्मदान" (वाड-समा २१९)

**बर्बक्त** वक्तशीर. "इङ्ग्रजांचे तम्बीची मस्लहत उम्दी बर्वख्त तद्बीर होऊन नमदान यावी हे सल्लाह नेक" (साने-पयाव ४६९)

**बर्हक** [ फा० बर्हक्क ] न्यायानें, प्रमाण "बर्हक्क-धम मन्सुफी करून बिल्लाविले पाहिजे" (राजवाडे ३।११०) 'बर्हक मुन्सफी केली" (राजवाडे १५।३३)

**बर्हम** [ फा० बर्हम ] दिक्क, भग "मर्जी बहम होन" (राजवाडे ५।८)

**बहुकुम** [ फा० बर्-हुक्म ] प्रमाणें 'बर्हुकुम याद" (वाड-बाबा २।८६)

**बराबर, बराबर** [ फा० बराबर् ] समान, अचूक न्याय, समागमें "बराबरी माणकाजी हुके-बर्दार ऐवज पाठविला असे" (राजवाडे ६।१३०)

**बराबरी, बराबरी** (स्त्री०) [ फा० बराबरी ] समता, सारखाइ, तुलना, स्पर्धा

**बरामद** (स्त्री०)[ फा० बरामद् ] व्यवस्था, निकाल, आगम, आर्थाप्त "येविशी, ... कृष्णरावजी कडून लिहावे, म्हणजे कामाची बरामद होइल" (राजवाडे १०।१८३) "मागती नबाब बरामद होऊन इङ्ग्रजा महा सर्दार याची मुलाजमत झाली" (राजवाडे ३।१४१) "करसावर नबाब बरामद जाले" (राजवाडे ७।८४)

**बराय, बराई** [ फा० बराइ ] साठी, खट्ट "बराय निजाम्त" (पद्मनवे ११३) "बराय मानस्सी कोणी यांसे एसा गैर इङ्ग्रजाची नाही" (पद्मनवे ११८) 'तकास्सा बराय मस्लत ठवन गेले" (होके ११०) "बराई अर्ज खातरसी आणून"

(राजवाडे १५।१०). "इन्साफ बराई खुद (शब्दशः स्वत:च्या विचाराने) जातीनें पहावीं" (राजवाडे १५। २९८) "बरायखुद पादशहा याज-वर मी छापा घालितो" (मराचि-थाशा ३४)

बराय-खुद खास=स्वतः, जातीनिशी "गोपाळराव गोविन्द यानी फौजेचे नफर बराये-खुद्-खास उभे राहून श्रीमन्ताचे हवेलीचें रक्षण केल" (राजवाडे ११।५९)

बल्के [फा० बल्कि] किम्बहुना "नित्य दहापाच बल्के वीस पर्यन्त माणूस आपोआप पळून जातें" (खरे ८।४३ ७५) "ते तेथेंच राहान बल्की माघार फिरत एसें करणें" (राजवाडे ११।१२)

बल्वा, बळवा (पु०) [फा० बल्वा] दङ्गा, बखेडा, हङ्गामा "ज्यांणी बल्वा केला, त्यात शामील जाले असतील त्यांचाहि पारिपत्य करणें" (राजवाडे ७।४१).

बला, बलाय (स्त्री०) [अ० बला] सङ्कट "त्याचें येणें जालियावर आम्ही अधिक बलायेंत पडल्यास आम्हांस काय सुख ?" (राजवाडे ६।५९८)

बला-दुरी (स्त्री०) सङ्कट दूर व्हावें म्हणून ओंवाळून टाकिलेला पदार्थ "बायकांनीं .. पुर्वे मस्तकीं महा-राजाचें उडवून बला-दुरी व सतगे करून ओंवाळिलें (चित्रगुप्त ११४)

ब-वकूफ [फा० बा-वुकूफ] शाहणा दिमरा १।४८)

ब-वख्त-नेक शुभकाली. "आं साहेबी खत मसर्रत-नमन पाठविल तें ब-वख्त-नेक पोहचलें" (साने-पयाव ४८०).

ब-वजूद [फा० बा-वुजूद] असूनही. "ब-वजूद टॉमस मोष्टीन पण्यात आला असता एकाएकी जाऊन गव-नर मज्कूर यानी आमचा आब व आनश (?) पाहून वतनाची जागा साष्टीस मोर्चे लाविले" (ऐटि १।५८)

ब-वजे-अहसन उत्कृष्ट रितीनें (राजवाडे १५।११३).

ब-वाजबी योग्यतेनरूप "एक जरेचे आजार तुमचे तर्फेने जाहले ऐसे खबर मालूम जाहालिया ब-वाजिबी ताकीद होइल" (राजवाडे १५।१५६).

ब-शर्त [फा० ब-शर्त्] अटीप्रमाणे, अटीवर, (स्त्री०) अट "तुमचें काम ब-शर्थ झालें" (हच ५६) "तेव्हां ब-शर्तीप्रमाणें . तालुका . हवाली करावा" (राजवाडे १९।१०८) "परन्तु ब-शर्थ मशार्निल्हेचीं कुटुम्बे शहरात दाखल व्हावी तेव्हां ऐवज सावकारानें द्यावा ऐसा करार आहे" (राजवाडे १०।२६५) "इङ्ग्रेजाचे पारपत्यास तुम्ही आम्हास मिळाल्यावर अशी ब-शर्त घालून याद दिली अस-तांही आले नाहीत तेव्हां हरामखोर कीं हिन्दू हें समजावें" (साने-पयाव २५०). "ब-शर्तीची याद" (साने पयाव २५१)

ब-शर्ती शर्तीवरील "ब शर्ती हुण्डया" (राजवाडे १९।३२)

बशारत (स्त्री०) [अ० बशारत्] शुभ-वार्ता, खुशखबर. "अशी आम्हांस बशारत जाली आहे" (राजवाडे ११६३).

**बस्ता** ( पु० ) [ फा० बस्ता ] गाठोडें, थैली; बद्धा; बद्ध " त्यान माच घालून त्यावर दारूच बस्ते, मडकी ठेवावी " ( मराआ ३४ ) ' कम्बर् बस्त। " = कटिबद्ध, सिद्ध

**बस्त; बस** [ फा० बस ] पुरे

**ब-सरन्जाम** सरन्जामासहित " तिकडून येता ब-सरन्जाम आले " ( राजवाडे ११।४९ )

**ब-सवाब** औचित्य, उचित " त्याचा जबाब ब-सवाबच येइल " ( राजवाडे ५।८५ )

**ब-साअत-नेक** शुभ घटिकेला ( मान-पयाव ४७७ ).

**बसालत** ( स्त्री० ) [ अ० विसाल ] मर्जी, स्नेह.

**बसालती** स्नेहाचा " खान मजकूर सर्कार कुम्पनीचे बसालती मासिक त्यांत दाखल जाला आहे " ( राजवाडे १०।२५१ )

**ब-सिका-खास** = खास-शिक्यानिशी " फर्मान ब-सिका-खास ' ( राजवाडे २०।३६५ )

**ब-हर्गीज** कधीहि, बिल्कुल ' हा मजमून ब-हर्गीज मौकूफ करू नये " ( राजवाडे ७।२३ )

**बहर** ( पु० ) [ फा० बहार् वसन्त ऋतू ] हङ्गाम; विपुलता, भर, तारुण्याचा तजेला " उन्द छातिवर बुन्द गन्द जणु गुलाब बहरामधि फुलती " ( प्रभाकर लावण्या )

**बहरामन्द** [ फा० बहरामन्द ] सुखी सम्पन्न " हकीमजीस साहेबजादियाचे मुलाजमतीचे बहारमन्द केले " ( राजवाडे ११।८१ )

**बहाणा** ( पु० ) [ फा० बहाना ] निमित्त, ढोंग, उजूर " राजश्री भाऊचे पत्राचा बहाना लावतील या करितां भाऊस पत्र लिहिले होते " ( खरे ५।४ ८१८ ) ' आपले घरचे मूळ, दादा यणार नाही, बहाणे हजार लाविनील ' ( मान-पयाव १५५ )

**बहादर, बहादूर** [ फा० बहादुर् ] शूर.

**बहादरी, बहादूरी** ( स्त्री० ) [ फा० बहादुरी ] शौर्य " प्रस्तुत ते सदाराच व बहादुराच कामास हिम्मत करणार " ( मान-पयाव ३२५ )

**बहार** ( स्त्री० ) [ फा० बहार् ] साज, मान्दर, कमनीयता, ( पु० ) वसन्त ऋतु

**बहारम** बहम, दिक्क, खपा " राज मजकूर बाहर जाऊन राहिल्यामुळें मर्जी बहारम ' राजवाडे ५।१८० ).

**बहारी** [ फा० बहारी ] वासन्तिक

**बहाल, ब-हाल** [ फा० ब-हाल् ] पूर्ववत्, दत्त, खुश बहाल करणें = देणें "याजकरितां लाडाचे चौथे दफेची इबारत ब-हाल ठवणे जरूर " ( राजवाडे ७।१२ ) " तशा गड नला माल ठेवितों व तसी मुलाजमत करवितों " ( राजवाडे ८।६०३ ) " मुलूख हैदर नाइकाचे पुत्राने घेतला आहे तो त्याजकडे व दस्तूर ब-हाल असावा " ( दिमरा १।११५ ) "कसबे मजकूरची मोकदमी तुम्हास बहाल करून " ( राजवाडे १५। २७८ ) " तबियत ब हाल होत पर्यन्त नवाबाची मुलाजमत करीत नाही " ( राजवाडे १।२४ )

**ब-हाल मर्जी** ( स्त्री० ) खुशमर्जी

**बहाली** ( स्त्री० ) नेमणूक, रुपा " जर्नेल इएवरिष्ट यास हिन्दुस्थानचे फौजेचा

बहाली-बतर्फीचा मुख्त्यार केला आहे" ( दिमरा ११२८ ) "मशार्निल्हेस बहालीची पत्रें पाठविली" ( दिमरा ११२० )

बहाली-मेहेरबानगी ( स्त्री० ) दया-लोभ

ब-हुजूर-पुर्नूर [ फा० ब हुज़ूरि पुर्नूर् ] प्रकाशमान् दर्बारास "ब-हजूर-पुर्नूर-दर्गाहास हजीर होऊन" ( राजवाडे १८।५१ )

बळवाय आम ( पु० ) [ अ० आम्=सार्वत्रिक ] सार्वत्रिक दङ्गा "याकरितां शहरानीच प्राणाचे गिऱ्हाईक भेटलियावरी बळवाय आम जाला" ( राजवाडे ६।३७७ )

बाकी ( स्त्री० ) [ अ० बाकी ] राहिलेलें, शेष, शिल्लक, एरव्ही "काही बाकी न ठेवणे"=सर्व कांही करून चुकणें

बाकी-साकी =बाकी "आता बाकी-साकी राहिली आहे ते वसूल करून" ( पारसनीस-ब्रप २१ )

बाग ( पु० ) [ फा० बाग़् ] उद्यान, उपवन

बाग-बगिचा ( पु० ) फुल-झाडाचा समुदाय

बाग-वान ( पु० ) [ फा० बाग्बान् ] माळी, फुलारी, "फळफळावळ विकणारा" ( ऐस्फुले ३४ )

बागाईत, बागायत ( स्त्री० ) [ अ० बाग़ात् अनेक व० बाग़ चें ] विहीरीच्या अगर पाटाच्या पाण्यावर केलेली फुलझाडांची, अगर फळझाडाची अगर भाजीपाल्याची लागवड, गैर-जिरायत

बागी [ अ० बाग़ी ] बण्डखोर, स्वामीद्रोही "शहानवाज खान बागी होऊन दौलताबाद् बळाऊन बसला आहे" ( राजवाडे ११५० ). "बागी जालियास तम्बी करून" ( दिमरा ११४७ ). "पारपत्य बागी वगैरेचें मनोद्यानुरूप करू" ( राजवाडे ६।३०१ )

बाङ्ग ( स्त्री० ) [ फा० बाङ्ग् ] पुकारा, ओरड, प्रार्थनेला बोलावण्याचा पुकारा. "कोठें महजीद् (=मशीद) आहे तेथें त्याचें स्मरण करून बाङ्ग देतात व कोठें देवालय आहे तथें घण्टा वाजवितात" ( गाड-सनदा १५० )

बाङ्ग-सलवात [ ∠ अ० सलात् = प्रार्थना ] प्रार्थनेला बोलावण्यासाठी मुअज्ज़िन् मशिदीतून जो पुकारा करितो तो "दक्षिणेत बिल्कूल गोवध न करावा. मुसल्मानाचा धर्म निमाज रोजा, बाङ्ग-सलवात, इकरानें खुदा-परस्ती (= देवपूजा ) करावी" ( भा-ऐपयाव १८ )

बाज़ [ फा० बाज़् ] ससाणा, श्येन

बाज [ फा० बाज़् ] उलट, उलटपक्षी "बाज गुन्हाई (=अन्यायान) माझें वतन घेऊन माझे तीन खून केले आहेत" ( राजवाडे १५।१६ )

बाज़ [ अ० बाद ] नन्तर "बाज-बरसान याचें पारिपत्य करू" ( होके १२ )

बाजत, बाजद नन्तर, बादज पहा

बा-जामियत स-सैन्य "गुलाम बाजामियत हजर होता" ( राजवाडे ५।१३२ )

बाजार ( पु० ) [ फा० बाज़ार् ] पेठ, हाट; गोन्धळ, अव्यवस्था, खर्दी

बाज़ार-हाट ( स्त्री० ) बाजार-पठ, बाजार-खर्दी

बाजार-गप्प ( स्त्री० ) चिलमी खबर, वदन्ता.

**बाज़ार-बुणगें** (न०) [फा० बुन्गाह्] सैन्याबरोबरचें उद्मी वगैरे गैर-लढाऊ लोक, कारखाना, सामुग्री वगैरे.

**बाजारी** [फा० बाज़ारी] पेठेंतील, ऐकीव "कागदी पत्रीचें वर्तमान नव्हे, बाजारी आहे" (खरे ८।३९७६)

**बाजिन्दा** (पु०) [फा० बाज़िन्दा] खेळाडू, बजवय्या, करमणूक करणारा "नटचञ्चळ मैना तू दिसतीं बाजिन्दी जी जी" (होनाजी बाळ १७७)

**बाजी** (स्त्री०) [फा० बाज़ी] खेळ, क्रीडा, डाव, सरशी "एकवेळ बाजी विस्कटली म्हणून पराक्रमी पुरुष स्वस्थ बसत नाहीत" (खरे ११।६१०० ) अङ्गावर बाजी येणें = हरणें-वर बाजी देणें = हरविणें

**बाजीकार** उत्पादक, कर्ता "सवाच सम्मते या करण्याचे बाजीकार रघनाथ विट्ठल व रुस्तम कलाल" (राजवाडे ७।३९)

**बाजीगर; बाजीगार** (पु०) [फा० बाज़ीगर्] खेळ खेळणारा, कोल्हाटी, गारुडी, उलटणारा "ते सर्व दुर्विचार राहून मार्गीन मज्कूरच बाजीगार होऊन बे-अदवी करू लागले" (खरे ७।३५६७).

**बाजीगरी; बाजीगिरी** (स्त्री०) [फा० बाज़ीगरी] गारूड; चेटूक

**बाजू** (स्त्री०) [फा० बाज़ू] बाहू; पक्ष, तर्फ, कड; पैलू "प्रधान हेच राजेलोकांची बाजू" (मराआ १९). "प्रतापराव पडले...आज एक बाजू पडली" (सभासद ६२) "बाजून कवत आहे तर सर्व जाय-साल दुरुस्तीनें होतील" (राजवाडे ५।६).

"पिकल्या पट्टया बाजूंच्या (= पैलूदार) सात पानांच्या, सुपारीचे पानांची गण्डी उभी घालून भर्दार चाङ्गल्या बान्धाव्या" (साने-पयाव २८१)

**बाजूबन्द** (पु०) [फा० बाज़ूबन्द्] दण्डाला बान्धण्याचा स्त्रियाचा दागिना

**बाजे** [फा० बआज़ि] कांहीं, अवान्तर, इतर, वरकड. "बाजे मतलब रुणगाव यास कलमी केले त्यावरून बाजे (=स्पष्ट) होईल" (राजवाडे १०।१६७)

**बाड** (न०) [अ० बयाज़्] वही, कनाथ, नम्य "खंडोबाचे देवळीं बाड होतें तेथें गेल" (हाक ८९).

**बाड-बिशान** (स्त्री०) डेरे, राहुट्या वगैरे सामान "बाड-बिशान त्याचे हातास लागली" (खरे ७।३६१५)

**बाडा** (पु०) नाथीचा पत्नि बाडा यारा तेरा कोसाचा येरेहल्ली चरक पल्लीपर्यन्त बसला" (राजवाडे ७।१०८)

**बातन** [अ० बातिन् = अन्तस्थ] गुप्त, पोटें, कायम "बातन निजाम अलीचें राजकारण लाविले यास्तव आप्पाजी पन्तास बरोबर घेऊन येतो" (राजवाडे १।१६०)

**बातमी; बातनी** (स्त्री०) वार्ता, हकीगत. "आपण बातनी चाङ्गली राखावी" (खरे ८।३९२६) "सर्काराचे जासूद बातनीस पाठविले होते त्यांनी वर्तमान साङ्गितलें" (खरे ८।४३४८)

**बातमीदार** बातमी लिहून पाठविणारा; अखबारनवीस

**बातनी-नीस, बातमीनीस** (पु०) अखबारनवीस "स्वामीकडील बातनी-

निसांची पत्रें विकल्पयुक्त येऊन बे-मर्जी होनी ' ( राजवाडे १०।१९७ )

**बातल; बातील** [ अ० बातिल् ] खोटें; व्यर्थ, रद्द " काल कुमक गांवांत गेली म्हणोन ऐकतों हें खरें किंवा बातील!" ( खरे ७।३४८२ )

**बाद** [ अ० बअद् ] नन्तर; वजा बाद घालणें = वजा करणें " आम्ही ताकीद केलियाबाद ..मुम्बईकर पन्हा देणार नाहीत " ( खरे ७।३५७० ) " आमच्या फौजा जाऊन ही गोष्ट बाद दसरा होती तर ते मज़ा " ( खरे८।४३५२ ) " बाद-ऊ ( = त्याच्यामागून ) अव्लाद व अहफाद् त्यांसी रवा करणें" ( राजवाडे १५। ३६४ )

**बादज, बाजत** [ फा० बादज़ ] नन्तर, पुन्हा, यापुढें " बादज ईद पेशावरास येणार " ( दिमरा २।३७ ) " द दा साहेब बादज बरसात येतील " ( इम २६० ) " बाकी बादज फत्ते मागाहून पाठवावें " ( राजवाडे १२।१२५ ) " बादज इफयाद् येऊ न दीजे " ( राजवाडे १५।१६९ ) " बाजद " ( राजवाडे १५।१३७, ३८ )

**बादशहा; बाच्छा** ( पु० ) [ फ० बाद्-शाह् ] पातशहा.

**बादशाही; बाच्छाई** पातशाही पहा

**बाप-जादा** [ फा० बाब्=पिता; अ० जद्द= आजा ] वाडवडील, पूर्वज " दिल्ली याचे बाप-जाद्याची नाही, जो सामर्थ्यवान् होईल त्याची दौलत असें आहे " ( गोलचिशाव १२ )

**बाब; बाबत** ( स्त्री० ) [ अ० बाब् ] रकम, कलम, गोष्ट, त्याबाबत=त्यासम्बन्धी बाबस्वार कलम्वार.

**बा-यक्-दिगर** एकमेकांशी " बा-यक -दिगर मन्सबा करू लागले की " ( साने-पयाव ४७३ )

**बार्कस** ( न० ) [ फा० बार्कश् ] व्यापारी मालाचें जहाज

**बार्कशी** मालाची वाहतूक करणारा

**बार्गीर** ( पु० ) [ फा० बार्गीर् ∠ फा० बारा=घोडा ] धन्यानें दिलेला घोडा ठेवणारा स्वार शिपाई

**बार्दान** ( न० ) [ फा० बार्दान् ] गांठोडें, पोतें अकलेचें बार्दान=मूर्ख

**बार्निशी** ( स्त्री० ) बार्निसाचें काम, सर्कार दप्तरी नोन्दणूक

**बार्नीस** ( पु० ) सर्कारदप्तरीं नोन्द झाल्याची खूण म्हणून सनदांवर बार अशी अक्षरें लिहणारा

**बार्बर्दारी** ( स्त्री० ) [ फा० बार-बर्दारी ] भार-वाहणूक " बार्बर्दारीचे उण्ट " ( चित्रगुप्त १४ )

**बार्याब** [ फा० बार्याब् ] दर्बारात हजर. " गुलाम जमियत सुद्धा हुजूर बार्याब होतो " ( राजवाडे ५।१५१ )

**बार्हा** [ फा० बार्हा ] वारवार " आम्ही हुजूरांत बार्हा अर्ज मारूज करितों कीं राजे बहेरी बहादूर हज्रतीचे कदमा-सेरीज दुसरा अर्थ जाणत नाहीत " ( राजवाडे २२।६२ )

**बार** [ फा० बार् ] परवानगी " तुमचें मन बार देत नसिले तरी कौल-बोल घेऊनु पुत्रा बराबरी लोक देउनु पाठविजे " ( राजवाडे १५।३६७ )

**बारकाई** ( स्त्री० ) [ ∠ फा० बारीक् ] सूक्ष्मपणा

**बारीक** [ फा० बारीक् ] सूक्ष्म, कृश. " श्रीमन्त स्वामीची बहुतच मर्जी

बागिक ( =खप्पा ) जाली आहे" ( राजवाडे १।२२८ ).

**बारीक-राव** काडी पहील्वान

**बारीश** ( स्त्री० ) [ फा० बारिश ] वृष्टी, पाऊस 'बारशीच्या जागामुळें माघारी कूच करून गेलो" (सान-पयाव ३८४). "बारिशेचा शदृन "=पाउसाची झोड ( राजवाडे १०।१८२ )

**बारूत, बारूद** ( स्त्री० ) [ फा० बारूत ] ज्वालाग्राही दारू. " बारु " ( इम ८ ) " बारुद् सगळी, दरराज चार मण कच्चे होती तेवढी खर्च होते " ( खरे १२। ६३३९ )

**बारूद-खाना** ( पु० ) दारूखाना ( खरे ७। ३६०२ )

**बाल-पर्वर्शी** ( स्त्री० ) लढाईत कामास आलेल्यांच्या मुलांच्या संगोपनासाठी करली नेमणूक

**बालायश** ( स्त्री० ) [ फा० बालाइश ] उन्चावणी, मकराजी "फितुरयास जागा देऊन त्याची बालायेश करणें हे काणते रियासतींतील चल आहे" ( खरे ७।३५७१ )

**बालिश्त, बालीस** ( स्त्री० ) [ फा० बालिश्त् बालिश ] उशी, तक्या

**बाले-किल्ला** ( पु० ) [ फा० बाला=उन्च ] पहाडी किल्ल्याचा उन्च पोट-किल्ला, उपर-कोट

**बाले-घाट** घाटमाथा, घाटावरील प्रदेश

**बा-वक; बा-वकर** [ फा० बा-वकार ] प्रतिष्ठावन्त, कीर्तिमान् "राजेसाहेबाची रियासत दुर्राणीचे रियासतीनें निस्वता पेक्षां सा-सवाज ( -मुसम्पन्न ) व मज्बूत रहावी" ( राजवाडे १०।२५२ )

**बा-वकूफ** [ फा० बा-वुकूफ् ] शाहणा " एक सर्दार बा-वुकूफ " ( राजवाडे १२।२७ )

**बा-वजूद; ब-वजूद** [ फा० बा-वुजूद् असें असूनही "बा-वजूद अबदाली गडबड दिवसेंदिवस अधिक ऐकत असता मुलूक आपला खाली टाकून श्रीरङ्गपट्टणास , गेलेत ( राजवाडे ११।२४ )

**बि-कलम** कलम्वार, तप्शील्वार

**बि कलम-जुलूम** जुलमानें लिहिलेल "आपणास नेऊन रजावन्द नसता लेहून घेतलें मग आपण बि-कलम-जुलूम म्हणून दहशत खाऊन गैरहजीर होऊन तमचे भेटीस आलों" ( राजवाडे २२।४२७ )

**बि-तप्शील** [ फा० बि तफ्सील् ] तप्शील्वार, सावस्तर

**बिचारा** [ फा० बी-चारा ] क्षीणोपाय, गरीब, बापडा, निरुपद्रवी

**बिचोबा** ( पु० ) [ फा० बीचोबा ] लहान तंबू, बांम्या तम्बू

**बिछाईत, बिछायत** ( स्त्री० ) [ अ० बिसात् ] जाजम, बैठक, मालमत्ता ( सभासद् ५८ )

**बिछाइती** गर-दुकान्दार " बिछाइती वाणी " ( वाड-समा ३।१३५ )

**बिछावणं** अन्थरणें

**बिजन** [ फा० बी-जान् ] निष्प्राण ( न० ) कत्तल, कतलाम. " आपल्या साठ बायकास एक एकीस खोलीन बोलावून आणून, तर्वारीनें छाटून बिजन केल्या " ( ऐस्कुले ६४ )

**बिझाईत** ( स्त्री० ) [ अ० बिझाअत्, बिसात् ] मालमत्ता ( सभासद् २२ ).

बि-तर्जमा=नियमानुसार ( राजवाडे १५। २७१ )

बिदा ( स्त्री० ) [ अ० विदाअ ] रवानगी, पाठवणूक, निरोप, रवाना " तेथील सर्व भाव पाहून बिदा घेतली " ( ऐटि ७८ ) "येल्ची मज्कुराची बिदा विलायतेस करणार " ( दिमरा २।७९ ) "तुम्हासही बेकैदी चालल्यान इजा द्यावी सबब आमच्या सावन्दांनी आम्हास हुमशामहून बिदा करून पाठविले " ( पाब १६ ). " त्याजवर आणीक फोज बिदा केली" ( दिमरा १।१८० ) "भेटी घेऊन बिदा होऊन येतों " ( राजवाडे १।१४१ )

बिदाई बोळवणूक ( वाड-समा ३।३०० )

बिदागिरी, बिदागी, बिदाकी ( स्त्री० ) बोळवणी, निरोप देताना सम्भावना करण्यासाठी दिलेलें पारितोषिक " नारू बरे झाले म्हणजे तुझी बिदागी करू " ( पेदसमा ४ ) " बिदाकी " ( होकें १२९ ) " नन्तर विडे देऊन बिदागिरी केली " (राजवाडे १२।१९५)

बिदाती [ ? बिद्अती ] नवीन ( वाड-मा २।१०६ ).

बिदानन्द [ फा० बि-दानन्द ] जाणोत, जाणार्वे

बिन [ फा० बिन ८ अ० इब न् ] पुत्र; वल्द. अ बिन् ब = बचा पुत्र अ

बिन-तकार निमूटपणें

बिन-मोजबी बिन-हिशेबी; बे-जबाब्दार.

बिनाबर [ फा० बिनाबर् ] साठी " बिना बर मुलाजिमत शोर साहेब आले " ( पदमव ११६ )

बिनाबरान म्हणून, प्रमाणें. "तरी बिनाबरां मालूमात मनास आणून तम्हांस कौल मर्हमत केला आहे " ( राजवाडे १७।३३ )

बिनी, बिन्दी ( स्त्री० ) [ फा० बीनी = नाक ] म्होरप, सैन्याची आघाडी.

बिनीवाला ( पु० ) बिनीतील माणूस, बिनीचा अधिकारी.

बिबी, बिब्बी ( स्त्री० ) [ फा० बीबी ] कुलीन मुसलमान स्त्री

बिमार [ फा० बीमार् ] आजारी; व्यथित. " बघुन कामिना तुम्हा नगरच्या व्हतील बीमार " ( देवल-मृच्छकटिक )

बिमारी ( स्त्री० ) [ फा० बीमारी ] आजार

बिरञ्जी [ फा० बिरंजीन् ] पितळी ( दिमरा २।१५५ )

बिरादर ( पु० ) [ फा० बिरादर् ] भाऊ; भ्राता.

बिरादरी ( स्त्री० ) [ फा० बिरादरी ] भाऊपण, बन्धुसमाज, जमात. " बिरादरी सारखी चाल उभय दौलतीची आहे " ( राजवाडे ५।८६ ). "जमादार जाग्यावरच पडला होता, नन्तर त्याचे बिरादरीची जप्ती करविली; तों लोक काही पळून गेले" ( खरे ११।५६६८ ) " आम्ही त्या बिरादरींतील आहोंत " ( ऐटि ३।४८ )

बिल्-एक-रुई [ ८ फा० यकरुई = एकनिष्ठा ] एकनिष्ठपणें. " तरी बिल्-एक-रुई दृढतर चित्तारूढ करितील " ( राजवाडे ६।६०२ ).

बिल्कूल [ अ० बिल्कुल्ल् ] सर्वस्वी; मुळीच " बिल्कूल एख्त्यारी व मुख्त्यारी मज्कूर एक साहेब जमेलाची असावी " ( पदमव ८५ ).

**बेल्फैल** [ अ० बिल्फिअल् ] वस्तुत., अगदीं. " बिल्फेल नानवान " ( राजवाडे १५।२४८ )

**बिल्मक्ता** मक्त्याप्रमाणें " बिल्मख्ता म्हणणी केली ते कबूल असोन " ( राजवाडे १८।५३ )

**बेल्वर, बिलोर** ( पु० ) [ अ० बिल्लौर् ] एक उंच प्रकारची काच, एक बाङ्गडीचा प्रकार

**बिल्वरी, बिलोरी** [ फा० बिल्लौरी ] बिलोराचा

**बिलन्द** [ फा० बलन्द्, बुलन्द् ] उंच; दुर्गम; बेलाग " अशीरगड किल्ला, मातबर बिलन्द आहे " ( पारसनीस –ब्रप ६४ ) "या जागीं बिलन्द किल्ला बान्धून वसवावा " ( साने–पयाव ३७६ ) " कोट बिलन्द गच्ची रुन्द " ( साने–पयाव ४३१ ).

**बिलन्दर** बिलन्द; बेलाग, अधाडग, रत, लफङ्गा " पहाडी किल्ला असा एका दिवसांत यावा असें कांही नाही, किल्ला फार बिलन्दर " आहे ( चन्द्रचूड–दप्तर १।१११ )

**बिला–उजूर** हरकत न घेतां " बिला उजूर व बिलाकुसूर दुम्बाला करून चालूं देणें " ( गोइसा १५ ) " बिला उजूर केरूरचें तालुका अमय ठाणें हवाली करितील " ( राजवाडे १९। ११५ )

**बिला–कसूर** [ अ० बिला कुसूर् ] चूक इयगय न करितां

**बिला–महसूल** जकात–माफीनें "सामान जङ्गी सर्कारांत मल्लूब जाल्यास (=हवें असल्यास ) . वेपारी यांज पासोन बिला महसूल खरेदी करण्याची परवानगी असावी " (राजवाडे ७।९४).

**बिलाशक** [ अ० बिलाशक् ] नि.सन्देह, बेलाशक " तुम्ही फौजसुद्धां बिलाशक जाऊन सर्वलोस सामील होणें " ( साने पयाव ४८६ )

**बिला हुज्जत** बिनतकार " बिला हुज्जत वर्तावें" ( ऐटि २।७४ )

**बिशात, बिसात, बिशाद** ( स्त्री० ) [ अ० बिसात् ] माल, सामान " नाहीतरी माल–बिसातीचा तमा न धरितां भाण्डयाचे मागखाली तराण्डें फोडून टाकून सलाबत पाडावी " ( मराआ ३८ ) "बिशात" ( सभासद ५१ ) "बिशाद" ( सभासद ४८ ) " बिछाइत " ( सभासद ५८ )

**बिशाद** ( स्त्री० ) [ अ० बिसात् ] सामर्थ्य, ताकद, मजाल, प्राज्ञा

**बिस्मिल्ला** ( पु० ) [ अ० बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम् = दयाळ व कनवाळ अल्लाच्या नावानें ] मुसलमानात मुलाच्या अगर मुलीच्या पाचव्या वर्षी घोड्या वरून मिरवणूक काढून मशिदीत नेऊन ' बिस्मिल्ला ' हि कुराणाचे कलमे पढवितात तो उपनयनसदृश विधी, मन्त्र म्हणून विधिपूर्वक हत्या करणें "याचे कन्येची बिस्मिल्लाची शादी साठीं ( उत्सवासाठीं ) रविवारीं रात्रीं मेहंदी निघाली" ( राजवाडे ५।५७ ) "मुर्गीस बिस्मिल्ला तो कशास ? " ( होके ११ )

**बिस्यार, बिश्यार** [ फा० बिस्यार् ] फार; पुष्कळ " बिस्यार खुशवक्ती होशील जहाली " ( साने–पयाव ३८४ ) " बिस्यार साले गुजरली " ( साने –पयाव ४०० ) "खुशवक्ती बिशियार जाहली " ( पारसनीस–ब्रच २३ )

**बुजुर्ग** [ फा० बुझुर्ग् ] थोर, वृद्ध " अज कदीम मोहीबांचा व ई जानेबांचे

बुजर्गांचा येस्लास कमाल चालोन आला आहे" (राजवाडे ३।९०) "हू सव खुर्द-बुजरूख यांस माहीत आहे" ( वाड-कैफियती १०० )

**बुजुर्गी** (स्त्री०) [फा० बुझुर्गी] थोरवी, मोठेपणा "नबाबानी तर बुजुर्गीस लाजीम तो मार्ग सोडला" (राजवाडे ५।३१) "परन्तु आम्हां लोकांची बजुर्गी काय आहे?" ( चिरा ३६ ) जमियतदारा सर्दांरात दोना सकारच्या बुजुर्गीवर व उम्दगीवर प्रवेष्ठुनेचे व इजतीचे रस्म अमलात येतील" ( पेअ ५८ )

**बुटा** (पु०) **बुटी** (स्त्री०) [फा० बोता] कापडावर रङ्गविलेलें अगर विणून काढलेले फूल, नक्षी

**बुट्टेदार** बुटे असलेला

**बुणगे** (न०) [फा० बुन्गाह] सैन्याच्या सामग्रीचा तळ, सैन्याबरोबरचे उदमी वगैरे गैरलढाऊ लोक "बाहिर-बुलगे" ( साने-पयाव ९० )

**बुतपरस्त** [फा० बुतपरस्त्] मूर्ति-पजक

**बुत्परस्ती** (स्त्री०) [फा० बुत्परस्ती] मूर्तिपूजा "मुसलमान होऊन जो बुत्परस्ती करील त्या सजा तो खिताब-मोजीच (=धर्मग्रन्थान्वय) भाणखीच आहे" ( पारसनीस-ब्रप २३५ )

**बुत्फरोश** [फा० बुत्फरोश] मूर्तीचा विक्रय करणारा, धर्माचा सौदा करणारा

**बुत्फरोशी** (स्त्री०) [फा० बुत्फरोशी] मूर्तीचा विक्रय, धर्माचा व्यापार

**बुत्शिकन** [फा० बुत्शिकन्] मूर्ति-भञ्जक

**बुत्शिकनी** (स्त्री०) [फा० बुत्शिकनी] मूर्ति-भञ्जन

**बुद्रुक; बुद्रुख; बुजरूग** [फा० बुझुर्ग] वृद्ध, थोर "सर्कारीहून बुजरुगांपासून... बाजीराव पण्डित प्रधान यासी परगणे मज्कूरची वतन देशमुखी अज कदीम इनायत असे" ( वाड-मा १।६५ ). "तोतयाचे चौकशीसाठी बुद्रुख जमा करितात" ( खरे ६।२७१२ ) "एकाएकी लढाई विघडोन बुद्रुख भाऊसाहेब सर्कार-कामास येऊन कैलासवासी जाले" ( खरे ११।६०९८ )

**बुनियाद, बुनाद** (स्त्री०) [फा० बुन्याद्] पाया, जोर, आरम्भ, स्वभाव; शील. "याची बुनियाद श्रीरङ्गपटनाचा तहनामा" (राजवाडे ७।९२). "हलक्या गोष्टी आम्हांकडील नबाब व रुक्नुद्दौला हैदरखाच्या वकिलाशी बोलत असल्यास त्याचा प्रकार, बुनियाद कशी आहे तें कळतच आहे" ( खरे १०७४ ) "त्यास आपण बुनादीपासून आपले वतनाचें वर्तमान व कागद-पत्र तमाम दाखविले" (राजवाडे ८।४४)

**बुनियादी, बुनादी** मूळापासूनची, मूळापासून सर्व हकीकत. "गांव-कुळकर्ण बुन्यादी विठ्ठल माद शेणवी यांचें होतें" ( राजवाडे ८।७४ ) "यांची देशमुखी अव्लादी-बुनादी होती ऐसें आपणास ठावकें आहे" ( राजवाडे १५।७५ ). "आपले वडिलांनीही कुल बुनादी साङ्गितली होती" (राजवाडे १५।७५)

**बुर्का** (पु०) [अ० बुर्कअ] अवगुण्ठन, पडदा

**बुर्जी** (स्त्री०) [फा० बुर्द्] राजाखेरीज सव मोहरी मरणें

**बुरूज** (पु०) [अ० बुर्ज्] बुडा, कोटाच्या तटबन्दीत मज्बुतीसाठीं,

बचावासाठी व मान्यासाठी जागोजाग केलेली वर्तुलाकार बन्दिस्त.

**बुरूज-बन्दी** ( स्त्री० ) बन्दूक-शिपायांच्या तुकड्याची रचना " बुरूज बन्दी चौहोकडे केली आणि रेज-गण भरून तोफा ठेविल्या होत्या त्या त्या समयी सोडिल्या " ( मरा ८०६ )

**बुल्दा** ( पु० ) [ फा० बल्दा ] शहर, प्रान्त "औरङ्गाबादचे बुल्याचे सुभेदारीचे काम " ( राजवाडे ७।२२१ )

**बुल्बुल** ( पु० ) [ फा० बुल्बुल ] एक प्रसिद्ध गाणारा पक्षी

**बुलन्द** [ फा० बुलन्द ] उच्च, दुर्गम, बेलाग " वसई जागा बका बुलन्द, सुरुङ्गाचा उपाय नाही " ( पारसनीस ब्रप ७८ )

**बुलन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० बलन्दी ] उञ्ची ' दोनी मण्डप बलन्दास कमी याजमुळे गर्मिणा भारी, इजमा भारी होता " ( खरे १०।५४४५ )

**बुलाक** ( पु० ) [ फा० बुलाक ] नाकपड्यांमधील पडद्यास भोंक पाडून त्यांत घालावयाचा मोत्यांचा लोम्बता अलङ्कार.

**बे-** [ फा० बी ] वाचन, अभाव दाखविणारा उपसर्ग

**बे-अकली** [ फा० बी-अक्ल ] मख, बेवकूब

**बे-अदब, बे-अदबी** ( स्त्री० ) [ फा० बी-अदबी ] असभ्यता, अपमान, अनिष्ठा, हरामखोरी " टोपीवाल्यांना बे-अदब केले ते हा-खुद्द राहून सौदागरीचे मार्ग बनणक करतील " ( राजवाडे १२।५ ) " जातीनें सुजायत दौला याचे • डेऱ्यास आलियाची बे-अदब माफ करून " ( राजवाडे ३।१८६ ) " जाजती बे-अदबी व बे-अदाई न करावी " ( खरे ७। ३५७६ )

**बे-अदाई** ( स्त्री० ) विरोध, स्वामिद्रोह " सर्कारचे अमलास बे-अदाई करावी " ( द्विमरा १।५१ )

**बे-अब्रू** ( स्त्री० ) [ फा० बी-आब्रू ] फजिती, दुर्लौकिक, फजीत " स्त्री मनी गेली नाही तर तिची बे-अब्रू आहे व बे दस्तूर होतो असेंहि नाही ( ऐति २।३३ ) " कोत्वालास बे-अब्रू करून मारारे पाठविले " ( चिरा १३ )

**बे-आब** ( पु० ) [ फा० बी-आब् ] बे-अब्रू ' मग स्वामी म्हणतील की आपले माणसाचा बे-आब केला" ( खरे ९।५०२८ )

**बे-आराम** ( पु० ) **बे-आरामी** ( स्त्री० ) [ फा० बी-आराम ] अस्वास्थ्य, अस्वस्थ " मातुश्री हैदराबादेस बे-आराम होती तिचा नाका जाल्याचे वर्तमान आले " ( राजवाडे ७।८३ ) ' महालाने बे-आराम शरीर नेहमीच विकल जाते " ( होक ६ ) " समर्थाही तबियतीस दोन तीन दिवस बे-आरामी " ( राजवाडे ५।१५७ )

**बे-इज्जत** ( स्त्री० ) अप्रतिष्ठा

**बे-इतबार** गैर-भरवसा " यान श्रीमन्ताम आमचा बे-इतबार भासल " ( मद्या १।१११ )

**बे-इतबारी** अविश्वसनीय " परन्तु ते बे-इतबारी, याजकारता भडोच सुरतेस राहू " ( राजवाडे १२।१०६ )

**बे-इतल्ला** गैर-माहीत, बे-दखल, बइतर्फ " त्याचे कार्कुन बे-इतल्ला केले" ( राजवाडे १०।११० )

**बे-इमान, बे-मान** [ फा० बी-ईमान्= अधर्मी ] कृतघ्न, अविश्वसनीय, भग्नप्रतिज्ञ. "परन्तु शखि बे-मान आहेत" ( दिमरा १।१३५ )

**बे-इलाज** ( पु० ) निरुपाय.

**बे-उजूर** बिनतक्रार, कांही सबब न साङ्गतां "या दिवसांत पोटास न मिळे तेव्हां लोक चाकरी बे-उजूर कैसी करितील ! " ( राजवाडे १०।५७ ).

**बे-कदर** निर्धास्तपणें " दिलाचा दर्या बे-कदर नाचायला लागतो " ( गडकरी-राजसंन्यास ५ )

**बे-कम-व-कास्त** [ फा० बी-कम्-उ-कास्त् ] काही कमी न करितां, साद्यन्त "सदर्हू कलमें सुमार बे-कम-व-कास्त कलमी केलीं आहेत " ( खरे ७। ३५७५ )

**बे-करारी** ( स्त्री० ) अनिश्चिती, तहमोड. " तहनाम्यास काही बहुत दिवस जाले ऐसें नाही, इतक्यांत त्याजकडुन बे-करारीच्या चाली सुरू होतात " (राजवाडे ७।१९ ).

**बे-कानू** ( स्त्री० ) अन्याय, जुल्म

**बे-कायदा, बे-कायदेशीर** [ फा० बी-काइदा ] नियमबाह्य, गैर-कायदेशीर, जुलमी

**बे-कार** [ फा० बीकार् ] निरुद्योगी, बे-रोजगारी.

**बे-कारी** ( स्त्री० ) [फा० बी-कारी] बे-रोजगारपणा.

**बे-किलाफ** ( पु० ) [ (अ० खिलाफ्= वैर ] सख्य, सशयनिवारण " श्रीमन्त दादांचें मानस . आपला बे-किलाफ मातुश्रींच्या विद्यमानें करून त्रिंम्बकास जावें " ( खरे २।६०८ ). " असें मनःपूर्वक आपले चित्ती बे-किलाफानें सन्देह न धरिता चित्ती असेल तरी " ( राजवाडे ८।१२८ ).

**बे-कुसूर** [ फा० बी-कुसूर् ] न चुकतां, बिला-कसूर, पूर्णपणें (राजवाडे ८।२). " दर्म्यान काही इस्कील जाली नाही, बे-कुसूर चालत आलें आहे " ( राजवाडे २०।२२० )

**बे-कैद, बे-कैदी** ( स्त्री० ) [ फा० बी-कैदी ] शिस्तीचा अभाव, स्वैरवर्तन, स्वैर, स्वैरपणें "गुलाम कादर यानें दिल्लीत बे-कैद बहुत केली " ( राजवाडे १०।२४५ ) "होळकरांच्या फौजेंत बे-कैदी फार " ( खरे ९।४७९६ ) " सर्व बादशाही तुम्ही मराठ्यांनीं बे-कैदी करून बुडाविली " ( पाब १७ ). " ज्यास मोकासे यावे तो व जमीदार एक जहालियानें बे-कैद होतील " ( सभासद २४ ) " बे-कैद वर्तणूक " ( सभासद २३ ) " ब्राह्मणी फौज बे-कैदी " (हब २७) "बे-कैदी चालणें" ( पाब १६ ).

**बे-कौली** बिगर कौलाचा. " बे-कौली तराण्डी " ( वाड-समा २।१९५ )

**बे-खत्रे** निःशङ्कपणें " बे-खत्रे हुजूर यावें " ( जोरा १०५ )

**बे-खबर** [ फा० बी-खबर् ] असावध, गाफील " ते बे-खबर होते " ( खरे ४।१६६३ )

**बे-खबर्दार** गैरसावध ( मराचिस १४ )

**बे-खर्च; बे-खर्ची** [ फा० बी-खर्च् ] खर्ची जवळ नाही असा, निर्धन " बे-खर्च आहों, निरोप देणें " ( खरे २।५४४ ). " वजीर बे-खर्च, त्यास

खर्चास आम्ही पैका दिला " ( राज-वाडे ६।४४८ ) " कृपाळू होऊन आज्ञा केली तर हुजूर येइल, बे-खर्ची आहे; माणूस माकूल द्यिमतो " ( राज-वाडे १।६४ )

**बे-खातरी** ( स्त्री० ) अविचार ' चार कोटीची मालियत जवळ असता कच्चू-पपणानें मर्दागास बे-खातरीनें निरोप दिल्हा " ( जोग १०९ )

**बेगम** ( स्त्री० ) [ तु० बेगम् = सर्दार-कन्या, महापत्नी ] राणी, वयात आलेली कुवारीण

**बेगमात** अनेक व० बेगमचें "किल्ल्याची व बेगमात व पातशाह-जादे व मला-तीन व नाजर यांची जप्ती केली '' ( दिमग १।२७२ )

**बेगमी, बेजमी** ( स्त्री० ) निश्चिन्ती, पर-वठा, सद्ग्रह "समाधान करून बेगमी-शेगमी करणे न करून रवानगी केली" ( राजवाडे ३।२७९ ) "तोफांचा रस्त्याची बेजमी करून दिली " ( राजवाडे १५। ११६ ) " गडागडी गल्ला असला ना देवन जेसा तसा पागेची बेगमी केली आहे " ( राजवाडे ४।२३ )

**बेगर्द** [ फा० बे-गर्द् ] भोंवतीं मुलूख अगदी वीरान पश्चिमेस रोसियन बे-गर्द, बे-चिराख आहे " ( पाच १४ )

**बेगार** ( पु० ) [ फा० बेगार् ] वेतन न देता वेठीस धरलेला मनुष्य

**बेगारी** ( स्त्री० ) [ फा० बेगारी ] वेठाची पद्धत

**बे-गुन्हा** गुन्हा नसताना " वक्षीस बे-गुन्हा कैद केलें " ( जोग १०५ )

**बे-गुमान** [ फा० बे-गुमान् = निःशङ्क ] बेपर्वा, गर्विष्ठ, उन्मत्त.

**बे-चिराख; बे-चिराग** [ फा० बी-चिराघ् ] दीपहीन, ओसाड, उध्वस्त " पेण्डारी जयपूरवाल्याचे प्रान्तांत कजाकी करून मुलूख बे-चिराग करि-तात ' ( दिमग २।१५६ ).

**बे-चोबा** ( पु० ) बिचोबा पहा

**बे-जबाब्दार** जोखीम न ओळखून स्वैर वागणारा

**बे-जबाबी** [ फा० बी-जवाब्=निरुत्तर ] उद्धट, उर्मट, तासाचे ठाके न देणारें ( घडयाळ )

**बे-जरब** जोरानें, उठाव करून, निःशङ्क पणें, बे-धडक " घोड्याची लात बे-जरब बसली, दोन घटिका मूर्छित चौधरी पडला " ( राजवाडे ७।७४ ) " ते हा डावी टोळी विश्वासराव सह-यांची होती ती बे-जरब उठली " ( पाच ४० ) " त्यानन्तर कित्तूरकर नीट चालून आमच्या तोफाकडे येऊ लागला तेव्हा आमच्या भले लोकांनी बे-जरब गाडी घालून कित्तूरकरास मारून वादयापयन्त नऊन घातला " ( खरे ५।२२८८ ) " दक्षिणची फौज मऊ लागले म्हणजे बे-जरब घेणार, काठण लागलें म्हणजे फिरोन पाहणें नाही " ( इम २०८ )

**बे-जा, बे-जहा** [ फा० बी-जा ] अना-ठायीं, फाजील, अनुचित, रुष्ट. "अब्दुल सेरखान यांणी . बे-जा केलें " (राज-वाडे १।१५ ) " पूर्ववत्प्रमाणें बे-जहा वर्तणूक व्हावयास लागली " ( खरे १२। ६५४९ ) " कशीही तावयत बे-जाह असल्यास बाईसाहेबांचा निरोप गेला असतां त्याप्रमाणें व्हावयाचें " ( होळके ६६ ).

बेजार [ फा० बीझार् ] त्रस्त, हैराण
बेजारी ( स्त्री० ) [ फा० बीझारी ] त्रास, हैराणी
बे-जान [ फा० बी-जान् ] निर्जीव, ठार
बे-जाब बे-गुमान, बे-मुलाजा, बे-जबाबदारपणें. ' मुलाकडे बाक नाही, मुलगी द्वाण्ड, बे-जाब आहे" ( गोसचिशाब १५ ) "माणूस बे-जाब मारिलें" ( खरे १।४४१ )
बे-जाबता ( पु० ) अन्याय ( सशिच८४ )
बे-ज़ोर [ फा० बि-झोर् ] जोरानें, जोगवरीनें " बे-ज़ोर लढाई देऊन... तराणें पाडाव करून आणिलें" ( खरे ८।४१९९ ).
बे-तकशीर [ फा० बी-तक्सीर् ] निरपराधी, अपराध नसता, नाहक "हे बे-तक्षीर आहेत" ( राजवाडे५।६५ ) "बे-तकसीर त्याजवर इतराजीचें कारण काय ?" ( दिमरा २।१२० )
बे-तकवी [ फा० बे-तक्विया ] असमर्थ, नातवान ( राजवाडे ८।४२ )
बे-तर्दूद ( स्त्री० ) तजविजीचा अभाव, अव्यवस्था "बे-तर्दूद असता काम शिरा ( = उत्तम ) जालें" ( खरे ९।४६७२ ) "कोणेविशीं बे-तर्दूद जाली असें होऊ नये" ( खरे ९।४९६८ ). "त्यानी बे-तर्तुदीनें लढाई केली म्हणोन यश प्राप्त जाहलें" ( खरे २।५९६ )
बे-तऱ्हा [ फा० बी-तरह् ] विलक्षण, भारी "याउपर उपेक्षा करून कालहरण केलियास नबाबाच दौलतीस बे-तऱ्हा धक्का बसेल" ( राजवाडे ५।१६६ ). "आजपासून जाण्याचा पुकारा आणि शोहरत बेतऱ्हा होणें खुशनुमा नाही" ( राजवाडे ७।१९२ ) "बे-तऱ्हा इङ्ग्रजी लोकांस मार दिल्हा" ( राजवाडे १९।९३ ). "मर्ज बे-तऱ्हा जाली आहे, बहुतांच्या अग्र क्षणक्षणां जातात" ( साने-पयाव ४० ) "याणांचीही मार-गिरी बे-तऱ्हा केली" ( साने-पयाव ४८० )
बे-ताब [फा० बी-ताब्] असमर्थ, क्षीण, हतधैर्य "मातुश्री अहल्याबाई यास शैत्य-उपद्रव होऊन पाच सात दिवस बे-ताब होती" ( मद्बा १।२१८ ). "ज्वर शरीरी चढला तो अद्भुत .. केवळ बे-ताब ( असह्य ) " "रसद बिल्कूल पोहोंचेना तेव्हा बे-ताब होऊन ( गाडर ) गत्रौ घाट उतरून पळोन गेला" ( दिमरा १।३८ )
बे-तालुक [ फा० बे-तअलुक ] गैर-सम्बन्धी, भलता "हाली तुवा कोण्हता बे-तालुक अन्देसा न करितां बे-शक होऊन कसबामध्यें येऊनु" ( राजवाडे १५।३१ )
बे-दखल [ फा० बी-दख्ल् ] बे-इतल्ला, अधिकारच्युत "आपला गुमास्ता असोन आपणास बे-दखल चननास करून सोडले आहे" ( राजवाडे २०।४६ ) "इङ्ग्रजानी काणाची दौलत घेतली, त्यास बे-दखल केलें हा बट्टा बदमामलीचा, नाहीं तो लावून घेऊ नये" ( खरे ८।४४३२ )
बे-दम [ फा० बी-दम् ] निपचीत, निपचीत पडे पावेतों दिलेला ( मार ). "उभयतांस कमच्या मारून बे-दम केलें" ( बाड-ममा ३।१०७ )
बे-दर्द [ फा० बी-दर्द् ] निघृण, बे-फिकीर, बेगुमान.

**बे-दस्तूर** (पु०) गैर-शिरस्ता, अन्याय "स्त्री सती गेली नाही तर तिची बे-अब्रू आहे व बे-दस्तूर होतो असेंही नाही" (ऐति २।३३)

**बे-दाणा** (पु०) [फा० बी-दाना] आंत बी नाही असें द्राक्ष.

**बे-दाद** (स्त्री०) [फा० बी-दाद्] अन्याय, जुलूम, बे बन्दशाही

**बेदार** [फा० बीदार्] जागृत "नबाब बेदार जाले" (राजवाडे ७।८३)

**बे-दावा** (पु०) [फा० बी-दावा] ना-मागणी, सोडचिट्ठी "चौथी तक्शीम घेणें आणि बेदावा लिहून देणें" (वाड-बाबा २।२३)

**बे-दावा-फारखती** (स्त्री०) सोडचिठ्ठी (वाड-ममा ३।६९)

**बे-दिक्कत** (स्त्री०) निःशङ्कता, बे-उजूर, बिनतक्रार "बे दिक्कत जाणोन पल्टणेसुद्धा घांट चढोन या गोस येणे" (खरे ११।६०९८) "त्याजवरून हल्ली निषेधून बे-दिकत लिहिलें आहे" (खरे ६।२९०५) "ऐवज बे-दिक्कत पावता करून" (राजवाडे २२।१४)

**बे-दिली** [फा० बी-दिली] औदासिन्य, असन्तुष्टता, रुष्टता

**-दील** [फा० बी-दिल्] उदासीन, असन्तुष्ट, श्रमी

**बे-दुवा** (पु०) शाप, अवरुपा "हे लोक कोणाचा बे-दुवा घ्यावयाचे नव्हेत" (खरे २।४७९) "पीर-ओलयाची बेदुवा जाहली" (इस १ चान्द्र-बिबी १०)

**बे-नवा** [फा० बी-नवा] निधन, असहाय, अधीर. "पादशहा बे-नवा होऊन खानास लिहीत, अद्याप मराठी मोडत नाही" (मराचिथोरा ५३). "खान बे-नवा बुद्धिभ्रंशें क्रोधें नेत्र वटारून" (चित्रगुप्त २४) "जे बनवा फन्दी वागतील त्यांचें पारिपत्य करावें" (चित्रगुप्त ३७).

**बे-निगा** अपरक्षण, दुर्लक्ष्य. "फौज जिकडील तिकडे, बे-निगेनें बुडाले" (मराचिस २१)

**बे-निहायत, बे-न्याहत** [फा० बी-निहायत] निःसीम, अपार, पराकाष्ठेचा "परन्तु टिपू सुल्तान याजकडील पेश्कसीचा तगादा बे-निहायत आहे" (राजवाडे ७।३७) "जडूणी सामान बे-निहात" (राजवाडे १९।५१). "इङ्ग्रजाची मार-गिरी, तोफाची व गाड्यांची सलख होत होती ती बे-न्याहत मारगिरी होत होती" (खरे ७।३६१८) "सरकारचे सर्दार व लोक व गाडदी व हशमी लोकांना.. इङ्ग्रेजाचा जडूणी मार होत असतां, खातरेस न आणितां लढाई सुरू करून मोठ्या तर्फेनें बे-न्याहत मर्दुमी करून युद्ध केलें" (साने-पयाव १०४)

**बे-पड्दा** गैर-पडदे नशीन, मानखण्डित "त्यामध्यांच पडूयातील कबेला बे-पड्दा करून तोफेवर बान्धण्यास माणसांनी हाती धरून न्यावयास लागतां" (गाखचि शाब ३३).

**बे-पर्वा** [फा० बी-पर्वा] निष्काळजी, बे-गुमान

**बे-पर्वाई** (स्त्री०) [फा० बी-पर्वाई] निष्काळजीपणा, बे-गुमानी

**बे-पाया** गैर-कायदेशीर. "बापूजी महादेव यांनी पाया सोडून बे-पायाच वर्तणूक केली" (राजवाडे ६।४५२).

फाम [ फा० बी-फहम ] बे-शुद्ध, निश्चिन्त, गाफल; असावध; अनावर; मस्त " तुम्ही बे-फाम असणें म्हणून कथा देऊन एक होऊन काम काढणें " ( खरे ५।२०४७ ) " शत्रू माघारा गेला म्हणून बेफाम नाही, सावधच आहों " ( खरे ७।३३१० ) " लोक बे-फाम पाहून शहर मारिलें " ( चित्रगुप्त ८८ )

-फामी (स्त्री०) [फा० बी-फहमी] गैर-सावधपणा, गाफली, निश्चिन्ती; खातजमा " या विश्वासावर बेफामी जाली याजमुळें दगाबाजीनें निघोन गेला " ( दिमरा १।२५२ ) " तुम्ही जलद त्याप्रमाणें आपल्या धन्यास जें जें लाहिणें असेल तें बेफामीनें लिहिणें " ( खरे ५।२०४५ )

फायदा गैरफायदेशीर " मार्गेही राहणें बेफायदा आहे " ( पेअ ७८ )

-फिकिरी ( स्त्री० ) निष्काळजीपणा, गाफली.

फिकीर [ फा० बी- फिक्र् ] अविचारी, निष्काळजी, निश्चिन्त, सन्तुष्ट, बे-पर्वा, निःशङ्कपणें, ( स्त्री० ) निष्काळजीपणा. " तुम्हा करिता आम्ही बे-फिकीर आहों" (राजवाडे ६।२७९) 'तुम्ही तिकडील ठाणी बे-फिकीर घेणें" ( खरे ४।१४७४ ) " इकडील बे-फिकीर झाली " ( खरे १६०७ )

-बदल बदललेला, बण्डखोर " खान मज्कुराचे नेत्र आरक्त, बे-बदल पाहून खान मज्कुरास दबून " ( दिमरा १।१९६ ) " गुलाम कादरखान पादशाहासी बे-बदल होऊन " ( दिमरा १।२०० )

बे-बन्द [ फा० बे-बन्द् ] मुक्त, ( पु० ) शिस्तीचा अभाव " भयभीत नवा आनन्द। पदर बे-बन्द। कम्प कटिबन्धा ॥ जिव झाला अर्धा अर्धा ॥ ( गडकरी-राजसन्यास ३१ ) " हुजरातीमध्यें बे-बन्द सर्वथा होऊ देऊ नये" (मराआ १४ )

बे-बन्दशाही, बे-बन्दशाई ( स्त्री० ) अनायकी, अव्यवस्था; गोन्धळ

बे-बन्दी ( स्त्री० ) बेबन्दशाई; जुलूम. " साहुग किती दुनियेवर बेबन्दी ! हा मस्लत सन्दी " ( रामजोशी १०६ ).

बे-बर्कत ( स्त्री० ) अवनती, हलाखी. "दिसन्दीस बे-बर्कत जाली, सुखोत्पत्ति नाही रयतेला " ( प्रभाकर ८० )

बे-बाक [ फा० बी-बाक् ] निर्भीड बे-डर

बे-बाकी ( स्त्री० ) अशेष फडशा " अखेर पौष मास पावेतों बे-बाकी करून द्यावी सा करार ठराऊन " ( दिमरा १।१४ ).

बे-बारत ( स्त्री० ) (?) बे-इतबार, अविश्वास ( राजवाडे १०।२५१ )

बे-बुनियाद [ फा० बुनियाद्=पाया ] नाश, अन्याय ( राजवाडे १५।२६ ) " आताही मदारुल महाम यानीं कायमी राखिली तरी आम्ही, मदारुल-महाम व फरासीस मिळे मिळून इङ्ग्रेजाची बे-बुनियाद करू " ( राजवाडे १०।१९९ )

बे-बुदी; बे-बूद ( स्त्री० ) नाश, खराबी " मनस्वी उपसर्ग गांवास लागोन गांवची बेबुदी जाहली" ( खरे ९६६ ).

बे-मजगी ( स्त्री० ) [ फा० बी-मज्गी ) अरुची, वितुष्ट, बे-बनाव. " पादशाहांची व गुलामकादर यांची बे-

मजगी होऊन " ( दिमग ११९९ )

**बे-मन्सबा** ( पु० ) अविचार. " नाहीतर बे-मन्सबा करून दुनियांत नाराज राहे तें करणें कांही काम नाही " ( राजवाडे ६।५७१ ).

**बे-मर्जी** ( स्त्री० ) इतराजी, मर्जी विरुद्ध वर्तन "कैलासवासी भवानराव याजवर बे-मर्जी झाली होती " ( राजवाडे ११३१२ ) " पर्वानगी आलिया शिवाय जात नाही ऐसें म्हणावें तर बे-मर्जी हाते " ( राजवाडे ५।२०६ ) " कोणी हुजराशी बेहुकुमी व बे-मर्जी करील त्यास ईश्वर मध्यें साक्ष आहे " ( राजवाडे ६।३०१ )

**बे-मरामत** ( स्त्री० ) नादुरुस्ती " आरमारची बे-मरामत जाली येण करून सर्कार नुकसानी फार हाते " ( वाडसमा २।१९५ )

**बे-मलामत** [ अ० मलामत=दूषण ] कीर्तिमान् " ईश्वर आपल्यास मलामत, बे-मलामत, राखा ( दिमग ११८२ )

**बे-मस्लत** ( स्त्री० ) अविचार, विचार केल्या शिवाय " स्त्री-नायक, बाल-नायक आणि बे-मस्लत, तीन गोष्टी येके ठिकाणी; चौथा अहङ्कार, तेव्हा ईश्वर त्या सर्दारीची अब्रू ठवील तर ठेवो " ( राजवाडे ७ खलप २।७० ) " मातें लिहिणें हें एकपक्षी बे-मस्लहत करावें असें नाही" ( राजवाडे ५।१५४)

**बेमान; बेइमान** अविश्वसनीय

**बेमान-गिरी** ( स्त्री० ) बेइमानी; हरामखोरी ( इम ४२ )

**बेमानगी** ( स्त्री० ) बेइमानी ( राजवाडे १५।२७१ ).

**बे-मामूल** वहिवाट सोडून " हा ऐवज बे-मामूल द्यावयाची सबब काय ! " ( राजवाडे २२।३३ ).

**बेमार, बिमार** आजारी.

**बेमारी, बिमारी** (स्त्री०) आजार, आजारपण

**बे-मालूम** करून उघडकीस न येण्या जोगं

**बे-मुन्सफी** ( स्त्री० ) अन्याय " हिन्दू मुसलमान, इश्वराचे घरचे दोन्ही धम चालत असता मुसल्मानानें हिन्दूचे जाग्यास उपद्रव करावा हे बे-मुन्सफी " ( भाऐ-पयाव १० ).

**बे-मब्लग, बे-मुब्लक, बे-मोब्लक** [ ८ अ० मब्लघ ] असङ्ख्य, अपरिमित. " येणेंकरून तारे बे-मब्लग आले " ( ऐटि ११८० ) "लश्कर बेमुब्लक " ( चित्रगुप्त ८१ ) " व्याजाचा हिसाब कारता बे-माब्लग पेका होतो " ( खरे १३१ )

**बे-मुर्वत** [ फा० बी-मुरूवत् ८ मुरुवत् -माणूसकी ] कठोर, निर्दय, निर्भीड, निभय, बे-मुलाजा "पुत्रासी बे-मुर्वत होऊन दौलतीस ज्या गोष्टी राखण्याच्या त्या करवत नाहीत " ( हाहिव २७) "जेथें जेथें त्याचे लोक असतील त्याचा काडा काढून बे-मुवत पारिपत्य करणें " ( खरे ६।२६७९) "कौल सादर असे, मुसे किर्दीमामूर बे-मुर्वत होऊन करणें" ( राजवाडे २०।३ ).

**बे-मुलाजा, बे-मुलाहिजा** कांही न पाहता, दयामाया न करितां, भीड न धारता, निष्ठुरपणें " लश्कर लाम्बलें म्हणजे बे-मुलाजा रुपये घेतों " ( खरे ९५४ ) "त्याचें पारिपत्य बे-मुला-

हिजा करणें, मारून टाकणे, काकळूत सर्वथा न करणें " ( खरे ६।२,८० )

**बे-मोताद** [ अ० मुअत्द्द सङ्ख्या परिमित ] बे-सुमार, अपरिमित. "सर्वत्तो दोहोंकडील बे-मोताद जाहली" ( खरे ९।४९२२ ).

**बे-मोहर** ( स्त्री० ) गैर-मोहरबन्दी "कित्येक दफ्तरें सर्वमोहर; व कितेक बे-मोहरेचीं" ( राजवाडे ७ खलप २।९ ).

**बे-मोहील, बे-मोईन, बे-मोइनी** [ फा० बी-मुअय्यन् ] ठराव-बाह्य, अनियमित, अपरिमित " तुमच्या हकाची मोईन असतां बे-मोइनी हक घ्यावयास गरज काय ? " ( राजवाडे १७।४८ ) " अलीकडे पेण्ढा बे-मोईन घेतात " ( वाड-समा २।२३२) " बिछाईत, खजिना व कापड बे-मोहीन सापडलें " ( सभासद २४ ) " तैसाच बरोबरी खजिना बे-मोहीन " ( सभासद २६ ).

**बे-रङ्ग** ( पु० ) विरस, खराबी.

**बे-राजी** असन्तुष्ट " मुज्यातदौला याचे जमातदार व भाऊचन्द बे-राजी आहेत " ( राजवाडे १।३३२ ). "लोक बेराजी " ( जोग ४१ )

**बेरीज** ( स्त्री० ) [ फा० बरीज् ] मिळवणूक, जमा

**बे-रुख्सत** परवानगीवाचून. " आदलशा बे-रुख्सत येथून निघोन आपणाकडे आला आहे " ( दिमरा २।५७ )

**बे-रूख** विन्मुख, अप्रसन्न; उदासीन. "पुढेंही मर्जी बे-रूख पाहिली" ( राजवाडे ५।९६ ). " यां सर्वांसी बे-रूख होत्साते " ( राजवाडे ६।३१२ ).

**बे-रोजगार, बे-रोजगारी** [ फा० बी-रोज्गार् ] बे-कार, निरुद्योगी. "माधवराव आपले घरी बे-रोजगार बसून आहेत " ( दिमरा १।१७४ ). " दहा हजार फौज बे-रोजगारी झाली " ( खरे ५।२४३५ ).

**बेल्दार** ( पु० ) [ फा० बेल्दार् ] खणत्या.

**बे-लगाम; बे-लगामी** [ फा० बी-लिगाम् ] अनियन्त्रित, स्वैर, मोकाट. " म्हणजे माणूस खबर्दार असतें, बे-लगाम होत नाही, साङ्गितली चाकरी दुरुस्त होते " ( मराआ १६ ).

**बे-वक्र; बे-वकर** [ फा० बी-वकार् ] फजीत, मानखण्डना " नसर कुलीखानास बे-वकर केलें " ( राजवाडे १।३१ ). " तुम्हाकडे पुष्कळ फौज जमा होईल असें असोन मन्सब्यावरी घातल्यानें फितवा होऊन बे-वक्र होऊ सके " ( खरे १।१२८ )

**बे-वकरी** ( स्त्री० ) [ फा० बी-वकरी ] मानखण्डना; अप्रतिष्ठा. " आतां त्यांचे देण्यामुळें फार बे-वकिरी झाली " ( राजवाडे ५।२० )

**बे-वजे** विलक्षण, येतऱ्हा " चहूकडोन हड्डपेजास तान बेवजे यसेल " ( राजवाडे १२।२२ ).

**बे-वतन** [ फा० बी-वतन् ] हद्दपार, जलावतन

**बे-वस्वास; बे-वस्वसा** [ फा० बी-वस्वसा ] निश्चिन्त, निर्भयपणें. " बे-वस्वसा महाराज फौजेसह येऊन शहर मारील की काय ? " ( चित्रगुप्त ३४ ). " तुम्ही लेहून नसीरजङ्गाशी रावसाहेब बे-वस्वास राहात ते गोष्ट करावी " ( राजवाडे १।४६ ). " त्याच्या वचना-

वर आपण बे-वस्वास होतों" (राजवाडे ६।६५).

**बे-वाजवी** वाजवी रीतीनें. "बे-वाजवी कृष्णभट मज़्कुरास हुजूर आणोन तागीद करून" (गोइसा १३)

**बे-वारीस, बे-वारशी** निवारशी. "बे-वारीस वतन असलें तर तहकीक करून देणें" (वाड-सनदा १९६)

**बे-शक** [फा० बी-शक्क्] निर्धास्त; नि.शङ्क, निःशङ्कपणें. "तुम्ही बेशक होऊन आमचे भेटीस येणें" (राजवाडे १७।३४)

**बे-शर्त** बिनशर्त, अट न ठेवितां (स्त्री०) बिनशर्तपणा "बे-शर्त काम इमानें-इतबारें केल्यावर कृपावन्त होऊन तुम्हांस सर्फराज केलें जाईल" (वाड-समा १।१३४)

**बे-शरम; बेश्रम** [फा० बे-शर्म्] निर्लज्ज, पाजी

**बे-शरमी; बेश्रमी** (स्त्री०) [फा० बेशर्मी] निर्लज्जपणा; पाजीपणा

**बे-शिरस्ता** (पु०) गैर-वहिवाट. "सध्यां शिरस्त्याशिवाय बेशिरस्ता चित्तांत आल्यावरून कौल दिल्हा नसे" (राजवाडे ३।२४९).

**बे-शिस्त** (स्त्री०) अव्यवस्था

**बे-शुमह** निःसंशय. "बे-शुमह शिकस्त खाऊन फरारी होतील" (साने-पत्राव ४८२)

**बे-शौर** [अ० शुऊर्=अक़ल] बे-अकली "अम्मा तो खपती (=हलकट), दिवाणा व बे-शौर जाहला असे" (पारसनीस-ब्रप २३८)

**बेस्मी; बेशमी** [फा० बिस्मि] नावें. "बेस्मी अ पावती लिहून दिली जा[ते] की .."

**बेस, बेश्** [फा० बेश्] चाङ्गलें, उत्तम

**बे-सतर** [अ० सित्र्=पडदा] अप्रतिष्ठित, मानखण्डित. "खाशा बेगमांस बे-सतर केलें" (मदृचा २।१४९)

**बे-सनद; बे-सनदी** बे-कायदेशीर. "श्रीमन्त दादासाहेब येऊन त्या उभयतांशीं सलूक करणार नाहींत व बे-सनद पैसाही मागणार नाहीत" (राजवाडे ६।३८२).

**बे-सरन्जाम** सामुग्री-शिबन्दी-विहीन "किल्ले बे-सरन्जाम झाले" (मराचिरा २८)

**बेसुमार** [फा० बी-शुमार्] अपरिमित

**बे-सुमारी** (स्त्री०) [फा० बी-शुमारी] अपरिमितता

**बे-हङ्गाम** (पु०) अवेळ, भलता काळ.

**बे-हद्द** [फा० बी-हद्द] नि.सीम, (स्त्री०) पराकाष्ठा

**बेहबूद; बेहबुदी** (स्त्री०) [फा० बिह्बूद्] सुस्थिती, भरभराट, मज्बुती "दौलतीची बेहबूद कशांत हें पुरतें समजून आम्हांशी बोलावें" (राजवाडे ५।७५) "बेहबुदी" (राजवाडे १०।२५१) "ठाण्याची बेबूध करणें" (चन्द्रचूड-दप्तर १।५५). "त्याणी धारावींची बेहबुदी करून ठाण्यास आले, येथीलही मज्बुती करणें ते करितात" (राजवाडे ६।२२९).

**बेहरम** [फा० बर्हम्] साशङ्क; रुष्ट "तेथील सारी मण्डळी बोलतां बोलतां चित्त बेहरम होऊन गेलें असेल" (साने-पत्राव २५६).

**बेहतन्माल** ( पु० ) [फा० बी-तन्-माल्] बेवारशी सम्पत्ती, सर्कारजमा इस्टेट.

**बेहतर; बेहेत्तर** [ फा० बिहूतर् ] अधिक चाङगलें, श्रेयस्कर " तुम्ही त्याचे करारामप्रमाणें रावप्रधान यांसी सुलूख राखाल तर बेहतर बात आहे " (राजवाडे १।५२ ) " बे-अब्रूला बेहेत्तर करील (=सत्करील), पण यावेळी तुला असा पाहिला तर साबाजी आपली अब्ल्लाद् नाकबूल करील " ( गडकरी-राजसन्यास ६ )

**बेहतरी, बेहेत्तरी** (स्त्री०) बरेंपण. "त्यांनी साङ्गितल्याप्रमाणें वर्तणुकेंत आलिया कामाची बेहतरी असे " ( भा-ऐपयाव ४५ )

**बे-हाल** [ फा० बी-हाल् ] दुर्दशाग्रस्त, दुस्थार्त " चिमट्यानें मास तोडून बेहाल करून मारिला " ( जोरा ८५ )

**बे-हिक्मत** ( स्त्री० ) मूर्खपणा " गुरुमकोण्डेचे बाबुराव भास्कर याणी बे-हिक्मतीनें जायसालाचा डोल घडविला " ( खरे ५।२१९८ ).

**बे-हिम्मत** ( स्त्री० ) भ्याडपण " अशा बेहिमतीनें रायगडच्या रियासतीची अब्रू तुम्ही कशी साम्भाळणार ? " ( गडकरी-राजसन्यास ४ )

**बे-हिम्मत, बे-हिमती** हतधैर्य, भ्याड " किल्ल्यावर लोक होते त्यांची अवसानें जाऊन राजकारण लाऊन किल्ला दिला " ( खरे ११३१ ) " फिरङ्गी धर्मद्वेष्टे बेहिमत होऊन" ( इम २९४ ) " बे-हिम्मत होऊन फुलचरीचे आश्रयास गेला " ( दिमरा १।५१ )

**बे-हिशेब** ( पु० ) अनौचित्य " परशुरामपन्त यास छत्रपती याणी मारविलें सबब विश्वासराव यास मारिलें ही गोष्ट बे-हिशेबाचा " ( खरे ११।६१३२ ). बे-हिसाब=अगणित, अयोग्य ( मराचिथोरा ६१ ).

**बे-हुकुमी** ( स्त्री० ) अवज्ञा, बण्डखोरी " कोणी हुजुराशी बे-हुकुमी व बेमर्जी करील त्यास इश्वर मध्ये साक्ष आहे " ( राजवाडे ६।३०१ ) " विदेशांत बे-हुकुमी होऊ लागली असता परिणाम काय ? " ( होके ३ )

**बे-हुर्मत, बेहुर्मती** ( स्त्री० ) [ फा० बी हुर्मत् ] अप्रतिष्ठा, मानखण्डित. " सेवकाची बे-हुमत करितात " ( दिमरा १।८३ ) " बाहिरपन्त मेहेन्दळे सापडले त्याची बहुमत केली " ( राजवाडे ७।६ ) " त्याणा आमची बे-हुर्मती, अन्न व वस्त्र हरण केलें " ( एस्फुले ४९ ) " बहादुरगडास पन्नास गाडदी पाठऊन बे-हुमत करून नेले " ( राजवाडे १।१७९ )

**बे-हुशार** गाफील, गैर-सावध " पठाणाची फौज व श्रीमन्त बहुशार होते " ( खरे ११।५६५९ )

**बे-हुशारी** ( स्त्री० ) गाफील-गिरी. " प्रातःकाळीं तोण्ड धुत डेऱ्यापुढें बसले म्हणोन बेहुशारीमुळें ऐशी गोष्ट गुदरली " ( खरे १०।५२५९ )

**बे-होश** [ फा० बी-होश् ] बेशुद्ध, धुन्द, तर

**बे-होशी** ( स्त्री० ) [ फा० बी-होशी ] बेशुद्धी " वैद्यानी अर्क प्याला भरून दिला तो बेहोशीमुळें हातातून खालें पडला " ( राजवाडे ७।१०७ )

**बेहेस्त** ( पु० ) [ फा० बिहिश्त् ] स्वर्ग.

**बेहस्त-मकान** स्वर्गस्थ. " खाने वाला-

शान बेहस्त-मकान साहेब याणी इनाम देऊन चालवीत होते " ( पारस-नीस-ग्रंथ १०७ )

**बैत** ( स्त्री० )[ अ० बैत् ] सयमक द्विदल " या ग्रन्थाच्या बैता तीस हजार आहेत " ( ऐस्कुले २।४५ )

**बैतन** [ फा० बांतन् ] बे-वारशी 'जयपुरासारखे राज्य बैतन हातीं लागलें असतां " ( हाकें १३ )

**बैतलमाल** ( पु० ) [ अ० बैतुल्माल् ] सर्कारी खजिना; सर्कारजमा होणारा बेवारशी माल " बैतलमाल दीक्षि-तांसी मोडविला आहे " ( राज-वाडे ३।४७३)

**बैरक** ( स्त्री० )[ अ० बेरक ] निशाण, झेण्डा, सैन्य

**बोकचा** ( पु० ) [ त० बक्चा ] बाचके, गाठोड " बापून मुद्द सनाचा बोकचा आपल्या घरास नला " ( राजवाडे २०।१३८ )

**बोगदा** ( पु० ) [ फा० बुघाम-तु० बोघाझ् = चिन्चोळी समुद्रपट्टी ] डोङ्ग-राच्या पोटांतून आरपार नेलेला रस्ता

**बोचकें** ( न० ) [ तु० बुक्चा ] गाठोड, बोकचा पहा

**बोय** ( स्त्री० )[ फा० बोय् ] वास, गन्ध " इङ्ग्रजाचे मगजातील बोय येती की तुम्ही कमकेम न आला नगी काय गलें " ( मा० ८।४३५२ ).

**बोर** [ फा० बोर् ] काळसर तांबड्या रङ्गाचा ( घोडा )

**बोरीया** ( पु० )[ फा० बूरिया ] चटई, लोंकरी राठ बैठक.

# भ

**भक्कम** [ ? अ० मुहकम् ] दृढ, मजबूत

**भर्जरी** [ ८फा० झरींन् ] पूर्ण जर्तारी, जर्तारी

**भर-ज्वानी** ( स्त्री० ) ऐन तारुण्य.

**भार्कस** ( न० ) [ फा० बार्कश् ] पाठीवर सामान बान्धतांना जनावराच्या पोटा-खालून घेतलेला तङग, मालवाहतुकीचें जहाज

**भार-बर्दारी** ( स्त्री० ) [ फा० बार्-बर्दारी ] वाहतुक, वाहतुकीचीं साधनें " तेथून बेदरास आणावयाची तज्वीज् बन्जारनें अथवा भारबर्दारी पाठवून; सर्कीतन जशी माय तशी करिता यइल " ( राजवाडे ७ खलप २।७७ )

**भिस्त** [ फा० बीस्त ] वास " पेशजी भिस्त गेली " ( इम ९६ )

**भिस्ती** फा० [ बिहिश्ती ] पखालीने पाणी भरणारा, सक्क़ा

# म

**म्यान** ( न० ) [ फा० मियान् ] कोष, मेण

**म्याना** ( पु० )[ फा० मियाना ] मेणा, पडदेवजा पालखी

**म्हामरा** ( पु० ) [ अ० महामरा ] वेढा, महासरा " अहमदस पटण बङ्गस प्रयागास म्हासरा करून होता " ( सा-ने-पयाव १३९ )

**मक्का, मक्ता** ( पु० ) [ अ० मक्तअ ] खण्ड, उत्पन्नाचा ठराविक अश, विशिष्ट अटीवर काम करण्याचा हक्क व जबा-ब्दारी, इजारा.

**मक्केकरी, मक्केदार** ( पु० ) मक्का घेणारा

**मक्केदारी** ( स्त्री० ) इजारा; इजाऱ्याची पद्धत

**मक्तूब** [ अ० मख्तूब् ] सम्बोधित; मज्कूर. "सर्कार मक्तुबाचे कार्य दर्जाच्या दर्खास्ती प्रमाणें अमलांत येईल " ( पेअ ५७ )

**मक्र्बी** [ अ० मघ्रबी ] पाश्चात्य, उत्तर आफ्रिकेतील.

**मक्मूर** [ अ० मग्मूर् ] निशैन तर "आजी तोफांचे आवाज दहावीस केले, लोक बोलत होते की लेक जाळियाचे खुसीच किंवा मक्मूर ( ? ) होय म्हणून याचा संशय काही नाहीं " ( राजवाडे ११।८१ )

**मक्सूद** ( पु० ) [ अ० मक्सूद् ] हेतु, मतलब "नक्षा काय मक्सूद ( ? ) तो साङ्गणें " ( राजवाडे १५।३७ )

**मकर** ( पु० ) [ अ० मक्र् ] कुटिलपणा, फसवणूक, फन्द ( राजवाडे १०।१६७ ) ' त्याच्या हरामजाद्या व मकर सर्व नवाब बहादूर यांचे ध्यानांत " ( राजवाडे १९।५९ ) "इङ्ग्रज नज्दीक, त्याची चाल बद्दरहगी, तऱ्हे-तऱ्हेच मकर व फरब दाखवून सर्फेन दिलात खलल यावयाविशी खियाल नमूद करितील " ( साने-पयाव ४६५ ).

**मकर-फरेब** ( पु० ) कुटिलपणा 'मकर-फरेब करून आपला तसरूफ केला " ( दिभरा १५४ ).

**मकरी** कुटिल, फन्दी "कुम्शेलवाले आले ते काबूची, बहुता प्रकारें बांजिदी करितील, लालूच दाखवितील, जात मकरी ! " ( राजवाडे १९।६० ).

**मकान; मकाण;** ( न० ) [ अ० मकान् ] वस्तीची जागा, घर, स्थान. "चुनांचे आ मेहेर्बांही इङ्ग्रजांची मकाणें घेतली ... हें ऐकून न्यहायत खुशी जाली " ( साने-पयाव ४६४ )

**मकातीब** [ अ० मकातीब् अनेक व० मक्तूब् चें ] पत्रें "हमेशा मकातीब पाठवून दोस्ती-येकजहती दीन-व-दीन ज्यादा होय " ( राजवाडे १०।३१२ )

**मख्तसर** "हक्कदार किंवा कामदार नव्हत असें काही गावांत जुने वतन्दार 'मख्तसर' या हुद्यानें मोडत असत" ( काशिनाथ बा० साने ) "विलेस राजश्री शिवाजीपन्त कार्कून मख्तसर आहेत " ( राजवाडे ८।१६४ ). "तम्हास मख्तसर करून कार्भार देतो " "येताच बारा मावळें काबीज करून देशमुखीबद्दल जे मख्तसर होते त्यांस दुरुस्त करून जिवें मारिलें" ( चित्रगुप्त ३ )

**मख्दूम** [ अ० मख्दूम् ] सेव्य; धनी. "निम्बाजी मख्दूम कुकडोळीकर " ( खरे ७।३७२३ ) "सत्यापा मग्दूम सल्गरेकर याची स्त्री " ( खरे ७।३७२१ ).

**मख्फी** [ अ० मख्फी ] गुप्त; कुफिया. "आपला दार-मदार मख्फी करून घेऊन " ( साने-पयाव ४८३ ).

**मख्मल** ( स्त्री० ) [ फा० मख्मल ] एका बाजूस अगदी नरम अशी दाट लव आहे असे उच्ची वस्त्र

**मख्मली** मख्मलीचा, मख्मली सारखा. "मेण मख्मली" ( वाङ-समा १।२४६ ). "सोनेरी पलङ्गावर गाद्या

मग्मली पसरल्या चादरा त्यावरल्या मलमली " ( प्रभाकर २२९ )

**मख्मूल** [ अ० मख्मूर् ] नर्म, टवटवीत, तजेल. " मग्मूल फुल गुलगुलित ऐन रङ्गात " ( प्रभाकर २३८ ) " मी नार पिवळी मख्मल " ( प्रभाकर ९३ )

**मख्लशी** ( स्त्री० ) [ अ० मुखलस=शुद्ध, चिनचूक ] निर्णय, बरोबर आहे असा भाग " याची मखलशी करून बरा होईल त्याच स्वाधीन करावी " ( वाड-बाचा २१७१ ).

**मख्लाशी** ( स्त्री० ) माफमुकी, सारा-सारव, मल्लिनाथी

**मग्जी, मगजी** ( स्त्री० ) [ फा० मग्ज़ी ] किनार, काठ, फीत, झालर

**मग्दूर** ( पु० ) [ अ०मक्दूर ] सामर्थ्य, ताकद, जोर " मक्दूर " ( ऐदमरा ५११६ )

**मग्रब** ( पु० ) **मग्रबाई** ( स्त्री० ) [ अ० मग्रब = पश्चिम, मावळत ] मयास्त " मग्रबाचे समई नबाब येकामुद्दौलाच नमास केले " ( राजवाडे ७।१४६ ) " मग्रबाइचे समई चवऱ्यास चान्द-णीचा फरश करून नबाब बरामद झाले " ( राजवाडे ७।२०२ )

**मग्रूरी** ( स्त्री० ) [ फा० मग्रूरी ] गर्व, चढेलपणा " शवरी दादासाहेबास यांव, साफी यारी करावी त्याच्या मनात नाही व गाष्टीही मग्रूरीच्या, बाहेर गोड बोलावें आतून लढाईच सामान करावें, तेव्हा पारपत्य करणें जरूर " ( भा-ऐपयाव १० )

**मगज़** ( पु० ) [ फा० मग्ज़ ] गीर, सार, मेन्दू, प्रतिष्ठा, बोज " हृद्यमजाचे मग-जातील बोय येती की तुम्ही कुमकेस न आला तरी काय गेलें! ( खरे ८।४३५२ ) " आपला मगज राखणें। काही तरी " ( दासबोध ११।१०।२३)

**मगर** [ फा० मगर् ] परन्तु " करार होणें राहिला, मगर बोलण्यात शफतपूर्वक आलें आहे " ( राजवाडे ५।८ )

**मगर-मस्त** [ ? फा० गम्, मस्त् ] अति-शय मस्त, तुन्द.

**मज़्कूर** ( पु० ) [ अ० मज़्कूर् ] निवेदित, उल्लेखित, बोलणें, माहिती, गोष्ट, युक्ती; उपाय, विचार, विशेष "नबाब शास्ता-खान याची रवानगी करावी असा मज्कूर करून ' ( सभासद् २६ ) " इराणीचा मज्कूर ऐकनी ? माहून चढकावन दूर " ( पाच ३२ ) ' श्रीमन्त व नबाब एक-दील, तेव्हां हैदरखानाचा मज्कूर ऐकनी आहे ? " ( खरे ६।२८९८ ).

**मज्बुती, मज्बुदी** ( स्त्री० ) [ फा० मज़्बूती ] बळकटी, बन्दोबस्त " जागा जागा गडकोट यास नाकेबंद करुन मज्बुदी करविली ' ( सभासद् ३२ ) " त्यास आपली पत्रें, मज्बुदीने राहून इकडील मलख घेऊन पारिपत्य करीत येविशीं जानत असतील " ( खरे ८।४११९ ) " मोदी यास हस्तगत करुन इकडे मज्बुतीनें पाठवून द्यावा " ( ऐदमरा १।३०० )

**मज्बूत** [ अ० मज़्बूत् ] कायम, दृढ; बळकट

**मज्बूत-मिजाज** स्थितप्रतिज्ञ. " आ साहेब दूरन्देश व मज्बूत-मिजाज " ( साने-पयाव ४६५ )

**मज्बूर** [ अ० मज्बूर् ] लाचार.

**मज्मू, मुजमू** ( स्त्री० ) [ अ० मज्मूअ = वसूल ] वसुली, वसुलीचें काम

**मज्मूदार, मुजुम-दार** ( पु० ) [ फा० मज्मूअदार् ] वसुलाचा हिशेब तपासनीस, वसुली कार्कून

**मज्मूदारी; मुजूम्दारी** ( स्त्री० ) मज्मू.

**मज्मून** ( पु० ) [ अ० मझ्मून्, ] मज्कूर, साराश. " तेरावे व दहावे दफेतील जो मज्मून त्याचा मत्लब या फर्देत आला " ( राजवाडे ७।३ )

**मज्लस** ( स्त्री० ) [ अ० मज्लिस् ] सभा, बेठक; जल्सा, गाण्याबजावण्याची बेठक, मैफल. " महोत्सहामध्यें आपण वसतेजागी नृत्य गायनादि न करवितां बाहेरल्या बाहेर मज्लसींत करवावें " ( मराआ ११ )

**मज्हला, मझेला** ( पु० ) [ अ० मज्हला ] सङ्कट, पेच, हङ्गामा, बखेडा. " मज्हला तमाशाचाच दिसतो " ( राजवाडे ६।५९३ ). " मज्हलियांत मज्हला मोठाच पाडला " ( राजवाडे ६।३३१ )

**मजल** ( स्त्री० ) [ अ० मान्झिल ] उतरण्याची व विसाव्याची जागा, टप्पा, न थाम्बता आक्रमिलेलें अन्तर " त्यावरून राजे मजलीस जात तेथें फौजदार भेटून दाणापाणी जो खच लागेल तो द्यावा " ( सभासद ३७ ) " मजलीस येताच गञ्जीफा खेळत बसले " ( खरे ११।५९८० ).

**मजल-दर मजल** = कूच-दर-कूच, सारख्या मजला मारीत

**मजा, मजा** ( पु० स्त्री० ) [ फा० मझा ] स्वाद; गोडी, खुमारी; मौज

**मजाल** ( स्त्री० ) [ अ० मजाल् ] सामर्थ्य; ताकद; बिशाद.

**मजालस; मजालीस** ( स्त्री० ) [ अ० मजालिस् अनेक व० मज्लिसूचें ] दर्बार; सभा, बैठक. " गोमेदाचिया मजालसा " ( मुक्तेश्वर-सभापर्व २।३१ ) " वरतीं फिरङ्गियाची मजालीस केली होती " ( राजवाडे १।४२ ) " दाद्-फिर्याद मजालसीत ऐकून घेऊन " ( मराचिथोशा ३३ )

**मजीद** [ अ० मजीद् ] उच्च " सनगें मजीद् " ( वाड-समा १।१४८ )

**मजुरी** ( स्त्री० ) [ फा० मझ्दूरी ] मोलानें केलेली अङ्ग-मेहनत, मुशारा, मजूर-पण

**मजूर** ( पु० ) [ फा० मझ्दूर् ] मोलानें हलक्या दर्जाची अङ्गमेहनत करणारा; कुली, मोलारी

**मजूर्दार** ( पु० ) मजूर, भाडोत्री " तों पर्यन्त केवळ मजूर्दाराप्रमाणें करू नये " ( खरे ८६३ ) " कामाठी, बेल्दार, मजूर्दार लाऊन जाग्याची मरमत करविली " ( राजवाडे ७।९८ ).

**मजेदार** [ फा० मझा-दार् ] रुचकर, लज्जत्दार, मौजेचा

**मझेला** ( पु० ) [ अ० मज्हला ] घोळ, पेच, सङ्कट, हङ्गामा " पागेकडील कार्भाराचा येक महिना कम-कसर मोठा मझेला पडला होता, साम्प्रत अशा तऱ्हेनें बन्दोबस्त जाला " ( राजवाडे १।६९ ) ' किस्तीचा मुकदमा तर अलीजाह याचा मझेला. यापासोन फरागत होऊन त्याचाही फैसला करण्यांत येइल " ( राजवाडे ५।१ ० ).

**मत्ता** ( स्त्री० ) [ अ० मताअ ] मिळकत, सम्पत्ती, मजाल.

**मल्लई** [ ८ अ० मल्लअ = उगवत ] पूर्वेकडून वाहणारा ( वारा )

**मल्लब** ( पु० )[ अ० मल्लब ] हेतू, इच्छा, आशय; सारांश, तात्पर्य " बहुतेक कामें आपले मल्लब-मवाफीक ( = इच्छेनुरूप ) जहाली " ( सानें-पयाव ७५३ ) " मुन्शी बोलावून पत्र लिहावयाचा मल्लब सांडिगनला " ( राजवाडे ५। १७९ )

**मल्लबी** स्वार्थी, स्वार्थसाधू

**मल्लूब** [ अ० मल्लूब ] जरूर, हवा. " सामान जडणी सर्कारास मल्लूब जाल्यास... बेपारी यांजपासोन चिला महमूल खरदी करण्याचा परवानगी असावी " ( राजवाडे ७।९४ )

**मतालब; मतालीब** ( पु० ) [ अ० मतालीब ] अनेक वचन मल्लबचं " कलमी केला मतालीब मुफशील जाहिरीस पाहाचला " ( सानें-पयाव ७८४ ) " जे मतालब स्वामींचे असतील ते सर्व होऊन येतील ( राजवाडे ८।२०३ ) " ऐवज देऊन सव मतालीबचा बन्दोबस्त करून घ्यावा " ( दिमग २।११ ) " तुमचे मतालीब सर्व अमलास येतील " ( दिमग २।६३ ).

**मदत** ( स्त्री० ) [ अ० मदद् ] साहाय्य

**मदत-इम्दाद** ( स्त्री० ) [ अ० इम्दाद् = मदत ] साहाय्य " जद-तर खर्चाची मदत-इम्दाद पोक्ता ऐवज देऊन रवाना करून पाठवावे " ( सानें-पयाव ३८७ ).

**मदत-खर्च** ( पु० ) खर्चा, मदत करण्याबद्दल दिलेला पैका. " आणि मुलाजमत जालिया मदत-खर्चही उम्दा देतील " ( राजवाडे ८।२१२ ).

**मदत-गार** ( पु० ) [ फा० मदद्गार् ] सहायक, दुय्यम

**मदत-गारी** ( स्त्री० ) [ फा० मदद्गारी ] मदत " नाईक यांस गुप्तरूपें तुम्ही मदत्गारी करून " ( राजवाडे २२। ८३ ) " ते चाकरीस येतात त्यांचा बन्दोबस्त राखून त्यास खर्चाची मदत्गारी करणे " ( मडचा १।८९ )

**मदतनीस** ( पु० ) मदत्गार

**मदत-माश** ( स्त्री० ) [ अ० मआश = जीवन ] निर्वाहास मदत " मदत-माश म्हणजे निर्वाह करिता " ( वाडसनदा ८७ )

**मदती** मदत्गार. " मस्लतीस मदती असणे " ( राजवाडे १५।७६३ )

**मद्-नजर** [ फा० मद्द-इ-नज़र् ] लक्ष्य, ध्यानात " याज कारता मस्लहतीस मद्-नजर राखन " ( सानें-पयाव ४६९ ) " मस्लहतास मद्-नजर राहून " ( राजवाड १९।७० )

**मदार** ( स्त्री० पु० ) [ अ० मदार् ] आस, भार, इतबार " इब्राहीम आदीलशानें पादशाही कामाराचा मदार महाराजाचे ( = शहाजीच ) सरी ठविला " ( इम ५७ ) " अफवाइ गोष्टीवर मदार नाहीं " ( राजवाड ५।२९ ) " त्या फौजेत अवघा मदार तुमचाच आहे " ( सानें-पयाव १४९ )

**मदार** ( पु० ) [ ८ फा० दार्-मदार् ] ठराव " तेव्हा मदार झाला कीं अक्षत नृतियेस निरोप द्यावा " ( खरे ५।२५ ९३ ).

**मदारी** ( पु० ) [ अ० मदारी = ढोङ्गी ] हातचलाखीचे व नजरबंदीचे खेळ करणारा, गारुडी.

**मदारुल्महाम** [ अ० मदारुल्महाम्म् ] महनीय राजकारणांचा आंस, कामारी; नाना फडणविसांचा किताब.

**मञ्जुरी** ( स्त्री० ) पसन्ती, सम्मती, परवानगी.

**मन्जूर** [ अ० मन्झूर् ] इष्ट, वाञ्छित, सम्मत; मान्य " टिपूचा आमचा स्नेह आहे परन्तु राव पन्त प्रधान यांचा स्नेह आम्हास अधिक मन्जूर " ( खरे ८। ४११६ ) "जर तफावत आणावयाचें मन्जूर असतें तरी हमराही फौजेची बर्तर्फी व इङ्ग्रजी पल्टणांची रुख्सत हें अमलात कशास येतें ? " ( राजवाडे ५।१२९ )

**मन-मुराद** [ अ० मुराद् = इाच्छत ] यथेच्छ, मनसोक्त

**मन्सब** ( स्त्री० ) [ अ० मन्सब ] अधिकाराची जागा, अमुक इतके लोक नोकरीस ठेवण्याचा अधिकार

**मन्सब्दार** ( पु० ) [ फा० मन्सब्दार् ] अधिकारी, हुद्देदार

**मन्सबा** ( पु० ) मन्सुबा पहा

**मन्सुफी, मन्सुबी, मन्सोबी** ( स्त्री० ) [फा० मुन्सिफी ] न्याय, न्याय-निवाडा "इन्साफ-मन्सुफी" ( चित्रगुप्त १०५) " मन्सुबी जाली नाही, लांच दुर्म्यान शास्त्री यांणी खाऊन कागद लेहून दिले आहेत " ( खरे ८८२ ) " मन्सोबीची तवार "

**मन्सुबा, मन्सोबा, मन्सबा** ( पु० ) [ अ० मन्सूबा ] विचार, ठराव, युक्ती, ध्यान; अङ्गीकृत कार्य, मोहीम

**मन्सुबे-बाज** [ फा० मन्सूबा-बाझ् ] युक्तिवान्, अक्कल लढविणारा; मुत्सद्दी " शिपाईगिरीची व मन्सुबेबाजपणाची शत करून यशास पात्र व्हावें ऐसेच आहां " ( साने-पयाव ३३३ ).

**मन्सूर** ( स्त्री० ) [ अ० मन्शूर् ] राजाज्ञा पत्रिका

**मना** ( स्त्री० ) [ अ० मन्अ ] निषेध, प्रतिबन्ध, निषिद्ध, प्रतिबद्ध, जप्त. " कोणी कोठडीत जाऊ लागेल त्यास मना करणें " ( सभासद ४२ ) "दौलता मना ( = जप्त ) केल्या " ( सभासद २९ ) " तोफा मना केल्या " ( इम २०४ )

**मनाई** ( स्त्री० ) मना, प्रतिबन्ध

**मनाई-पत्र** ( न० ) प्रतिबन्धक हुकूम ( राजवाडे ८।१५७, ३।३३ )

**मना-रोखा** ( पु० ) मनाइ-हुकूम

**मनुका** ( स्त्री० अनेकवचन, मागाहून एक व० मनूक ) [ अ० मुनक्का ] वाळलेली काळी द्राक्षें

**मनेवार** [ ? < अ० मन्अ ] बण्डखोर. " आपण हरामखोर मनेवार चन्जाउरकरास ? ।श्माल देउनु सोडउनु नेउनु " ( इम ६६ )

**मनोरा** ( पु० ) [ अ० मनारा ] दीपस्तम्भ, दीपमाळ, उन्च पोकळ बान्धीव स्तम्भ

**मबादा** [ फा० म-बादा ] न होवो, कदाचित् " मबादा त्याजवळोन कांही तफावत नजरेस आला तर आम्हास लाइगावें " ( राजवाडे ११४६ )

**मम्नुनी** (स्त्री०) [ अ० मम्नूनी ] अजिजी, मनधरणी. " त्यांची मम्नुनी करून आपली तक्सीर माफ करून घेऊन " ( दिमरा ११७५ )

**मम्लकत-मदार** [ फा० मम्लुकत-मदार् ] राज्याधार, एक किताब.

**मय्या; मया** [ अ० मिआ ] शम्मर. "मिया" ( राजवाडे ६।२०१ ).

**मय्यातैन** [ अ० मिअतैन् ] दोनशें.

**मयत** [ अ० मय्यित् ] मृत.

**मये** [ फा० मइ ] सह, बरोबर, मे; ब–मय. "शामजपिन्त टकले मये लक्ष्मणपन्त गेले होते" ( राजवाडे ११।८४ ). "चिखली वगैरे मुलूख मये वमूल दुसाला सर्कारचे अम्मलदागाचे सुपूर्द करावा" ( राजवाडे १०।१६४ ) "ते समयी आम्ही सर्व सर्दार मये जामियत मुकाबिल्यास सिद्ध होऊन प्रथम तवारची लढाई झाली" ( राजवाडे ५।१४२ )

**मर्कूम** [ अ० मर्कूम् ] लिखित "आं साहेबांनी मुफसल मर्कूम केलें तें जाहीर आलें" ( साने–पयाव ४८४ )

**मर्जी** ( स्त्री० ) [ अ० मर्झी ] खुशी, स्वभाव, तबियत, इच्छा, लोभ "श्रीमन्त स्वामीची बहुतच मर्जी बारीक जाली आहे" ( राजवाडे १।२२८ ) मर्जी खप्पा–दिक्–बारीक होणें, मर्जी जात राहणें=इतराजी होणें –च्या मर्जीतून जाणें–उतरणें=च्या रोषास पात्र होणें. –वर मर्जी बसणें=–वर लोभ जडणें

**मर्जी–अजूर, मर्जी–आर्जू** ( स्त्री० ) इच्छा ( दिमरा १।२२२ )

**मर्जी–खेरीज्**=आज्ञेबाहेर, इच्छेबाहेर "आम्ही आज तागायत तुमच्या मर्जी खेरीज नाही" ( दिमरा २।१३४ )

**मर्जी–मिजाज्** ( स्त्री० ) प्रकृती, तब्यत. "नवाबाची मर्जी–मिजाज विलक्षण जाली" ( राजवाडे ३।४११ ).

**मर्जी–मुबारक** ( स्त्री० ) शुभेच्छा "स्वामींचे मर्जी–मुबारकेंत आल्यास मी विजयदुर्गाहून पुण्यास येईन" ( ऐति ११६७ ).

**मर्तबान** ( न० ) [ अ० मर्तबान् ] चिनी मातीचें भाण्डें, बरणी. "तीन जोड्या मर्तबानाच्या चिनीच्या, बरनी झांकणी कुलाबेदार कुल्फी मज्बूत" ( राजवाडे २२।३५ )

**मर्द; मरद** ( पु० ) [ फा० मर्द् ] पुरुष; नवरा, शूर "पैका नामर्दांचा, इज्जत व यश मर्दाचें" ( पारसनीस–ब्रच ८८ ) अ मर्द ब=जिचा नवरा ब अशी स्त्री नांवे अ

**मर्दानगी** ( स्त्री० ) [ फा० मर्दानगी ] पौरुष, शौर्य "साम्प्रत तुमचे मर्दानगीचें वर्तमान राजश्री सोनजी फर्जन्द यांणीं लिहिलें" ( राजवाडे १७।८० ) "परन्तु टिपूची मर्दानगी व दिलेरी पाहून हे आपले चित्तांत फार भय मानून आहेत ( पद्मव १०८ ).

**मर्दान–गिरी** ( स्त्री० ) मर्दानगी. "हे जागा मर्दानगिरीची आहे" ( ऐस्फुले ११२१ )

**मर्दाना, मर्दानी** [ फा० मर्दाना ] पुरुषी; शूर, धैर्यवान् ( मराआ ३६ )

**मर्दाना** ( पु० ) [ फा० मर्दाना ] पुरुषांची बैठक "फार करून जनान्यांत असतात, येकादे दिवसा आत दोन तीन घटिका मर्दाना करून मीर आलम... वगैरे कोणी कोणी येतात त्यांस बोलावून घेऊन कांही जाब–साल होतो" ( राजवाडे ७।११६ )

**मर्दामर्दी** ( स्त्री० ) मर्दुमी "हशमाच्या लोकांनी कोटास मर्दामर्दी शिडी टेंकून चढले" ( पारसनीस–ब्रप ७४ )

**मर्दी** ( स्त्री० ) [ फा० मर्दी ] शौर्य.

**मर्दुमकी** ( स्त्री० ) शौर्य "मर्दुमकी शाबा-सकीचा मालक" ( गोसाचिशाब ६५ ).

**मर्दुमी** ( स्त्री० ) [ फा० मर्दुमी ] शौर्य, साहस. "परशुराम रामचन्द्र यांणी करवीरकर महाराजांशी मोठे मर्दुमीनें लढाई दिली" ( खरे ११।६१०४ ) "तडीस येतां रेवदण्डकरांनी मर्दुमी करून कोण्डून दस्त केली" ( सान-पयाव ६८ )

**मर्फा** ( पु० ) [ फा० मर्फा ] एक प्रकारचा नगारा.

**मर्फाची, मर्फेकरी** ( पु० )[ फा० मर्फाची ] मर्फा वाजविणारा. "मफाची" ( वाड-समा ३।३ ).

**मर्मर** ( पु० ) [ फा० मर्मर् ] सङ्गम्-रवर; आरस्पान

**मर्मरी** आरस्पानी

**मर्वारिद** [ फा० मर्वारिद् ] मौक्तिक "माळा मर्वारिद" ( ऐटि १।११ )

**मर्शा** ( पु० ) [ अ० मार्सीया ] शाक-गीत, विलापिका.

**मर्सूल** [ अ० मुर्सल् ] प्रेषित, रवाना.

**मर्हूम** [ अ० मर्हूम् ] स्वर्गस्थ, गत

**मर्हमत, मऱ्हामत** ( स्त्री० ) [ अ० मर्ह-मत् ] रुपान्दान, दान, दत्त. "जमीन मऱ्हामत केली असे" ( राजवाडे ८।६८ ) "त्यास कौल मर्हमत जालियानें रयत कीद्-मशागतीस लागतील" ( पारसनीस-ब्रप २३७ ). "त्याचा मुचादला आपल्यास मऱ्हमत जाला" ( इम ६५ ) "बङ्गाल्याची सनद् मुबारक-जङ्ग यास मर्हमत जाली" ( ऐटि १८ )

**मरातब, मरातीब** ( पु० ) [ अ० मरा-तिब् अनेक व० मर्तबा चें ] पद्वी; दर्जा; बहुमान, ( अनेकवचनी ) गोष्टी; मञ्कूर "राजे असा मरातीब मेळ-विला" ( राजवाडे ४।२३ ). "त्यांचा मरातब दादासाहेबांनी मोठा वाढविला" ( हय ५० ) "परन्तु त्यांणी सर्वोपरी बर्दास्त करून या मरातबास आणिलें ( होके १९ ) "तालुकदारांनीं आडवें होऊन महासरा करावा हे मरातब तुम्हास लिहावयास साङ्गितले" ( राजवाडे ५।२०२ ) "लिहावयाचे मरातब बोलण्यांत येतील त्याप्रमाणें तुम्ही लिहावें" ( राजवाडे ५।१५६ ). "हे सर्व मरातब व दर्जे नवाब बहा-दूर यांचे ध्यानांत आहेत" ( राजवाडे १९।९१ ) "मुख्लिसानें ... दोस्तीचे मरातीब ... सर्कारात जाहीर करण्यांत आणिले आहे" ( राजवाडे १०।२५१ ). "राजेसाहेबानी आमचे चित्तांतील मरातीब मन्जूर न फर्माविले" ( राज-वाडे १०।२५२ ) मान-मरातब ( पु० ) बहुमान

**मरादबा** ( पु० ) [ अ० मुराबता ] स्नेह-सम्बन्ध "मला पत्र दोस्तीचें मराद-बाचें आहे" ( राजवाडे ५।१५० )

**मरामत, मरम्मत** ( स्त्री० )[ अ० मरम्मत् ] डागडुजी, दुरुस्ती "कामाठी, बेलदार मजूर्दार लाऊन जाग्याची मरमत करविली" ( राजवाडे ७।१८ ). "येथें हवेलीचे मरामतेस दीडशें रुपये लागले; हवेलीची ज्या ठिकाणी जरूर मरमत करणें होतें तेथें केली आहे" ( राज-वाडे ६।५९२ ).

**मरमत-तलब** मरामत मागणारा. "जागा मरमत-तलब आहे सबब दुरुस्ती करा-वयास माणसें लाऊन" ( राजवाडे ७।२१९ ).

**मलई** ( स्त्री० ) [ ∠ अ० मला = जमाव ] दङ्गा; बखेडा, बण्ड " मालोजी ... हे त्या मलईत नाहीत, आम्हाकडे होते" ( खरे १।२५४ ) " त्यानीं लबाडी करून मलई केली " ( खरे ६।२८८४) " बक्षीमुळ बहुत मलई जाहली आहे, कोणत्या थरास जाते, पहावें " ( खरे १०।५३६२ ).

**मलऊन** [ अ० मल्ऊन् ] शापित, शापाई. " जमियत शायस्ता पैदा करून सिवा मलऊनानें मुलूक काबीज केला आहे तो दूरकरज पादशाहजीच्या आणील" ( राजवाडे १७।६ )

**मल्फूफ** [ अ० मल्फूफ् ] गुण्डाळलेलें "पत्र बाबासाहेबांचे पत्रात मल्फूक (?) करून पाठविलें " ( राजवाडे ११।९० )

**मल्बूस** [ अ० मल्बूस ] पहेरलेला, कापड " रजाई शाल नामी मल्बूस-खास इनायत जाली " ( दिमरा २।१३७ )

**मलम** ( न० ) [ फा० मर्हम् ∠ अ० मर्हम् ] चोळण्याचें [illegible] औषध, अञ्जन

**मलिका** ( स्त्री० ) [ अ० मलिका ] राणी, " मलिका मुअज्जमा " थोर राणी, महाराणी.

**मलिदा** ( पु० ) [ फा० मालीदा ] दूध, लोणी, पीठ व साखर याचें पक्कान्न

**मलीक** ( पु० ) [ अ० मालिक ] राजा " मलीक-मैदान " = रणराजा, विजापूर येथील सुप्रसिद्ध तोफेचें नांव

**मलीक-नवीस** ( पु० ) राजे-चिटणीस

**मलूल** [ अ० मलूल् ] क्लान्त, निस्तेज, खिन्न, कोमेजलेला " साबाजी अनन्त हासोन...तिचा हात धरून तिची मदनाची सिरकला दाविली ...वासना भोगाची राहिली; मलूल होऊन शर्मिन्दी जाहली" ( भाइसम १८३४ पावू २१२ ).

**मञ्जूद** मौजूद पहा.

**मञ्सर** ( पु० ) [ अ० मुवस्सल् ] प्राप्त; समर्थ सामर्थ्य. "तालुक्यांची तमाम ताक्त व नाराजी होऊन कोठील पैसा या दिवसांत मञ्सर नाही " ( राजवाडे ५।१४५ ) " त्यास हे नादार, द्यावयास मञ्सर नाहीत " ( वाड-बाबा २।२४). " कर्ज-वाम जालें तें वारायास मञ्सर नाहीं " ( वाड-शाछ ८३ ).

**मञ्सर-हाल** ऐपती प्रमाणें. " मञ्सर-हाल गुन्हेगारी " ( खरे ५।४९ ).

**मवाखजा** ( पु० ) [ अ० मुवाखसा ] भाण्डण "कांहीं मवाखजा मध्यें नसावा" ( दिमरा १।४५ ).

**मवाजन, मवाजीन** ( पु० ) [ अ० मुअज्झिन ] मशिदीची बाङ्ग पुकारणारा; मोआजीन.

**मवाजनी** ( स्त्री० ) मवाजनाची वृत्ती. " शेख अब्दुल् समद् यास खिज्मत मवाजनीची मशीद् मज्कूरची चालवीत आहे " ( वाड-सनदा २८ )

**मवाजने-नवीस** ( पु० ) [ ∠ अ० मुवाझना=तुलना ] ताडून पाहून नकल दुसरी नमूद करणारा " मवाजने-नवीस त्याचे दफ्तरी नकल बिल्हे लाविली " ( राजवाडे २०।१८ ).

**मवाजा** ( पु० ) [ अ० मुवाझआ ] चर्चा, ऊहापोह " हुजूर बर्खास्त झालियावर तुम्ही आम्ही बसून तहनाम्याचा मवाज्या करू " ( राजवाडे ५।७ )

**मवाफीक** [ अ० मुवाफिक् ] प्रमाणें; माफक. " ताकीद असे त्या मवाफीक चालविजे " ( राजवाडे १५।१६७ ).

मवाली-पन्हा [ ८ अ० मआली ] उच्चगुणांनीं युक्त ( राजवाडे १५।५६ ).

मवाशी; मवास [ अ० मुआसी ] बण्ड-खोर, लुटारू; पुण्ड

मवेशी ( स्त्री० ) [ अ० मवेशी ] गुरे ढोरें; माल-मत्ता "आपण मवेशी नेली असेल ती देवावी" ( राजवाडे २२।३९ ).

मश्गूल [ अ० मश्ग़ूल् ] मग्न, निमग्न ( राजवाडे २०।२८६ )

मश्रू [ अ० मश्रूअ ] निमाज पढतांना निषिद्ध गणलें जात नाहीं असें गर्भ-रेशमी कापड

मश्वरा ( पु० )[ अ० मश्वरा ] सल्लामसलत; जाब-साल. ' ( जनरेल कोट ) कांहीं मश्वरा करावयास आला आहे" (दिमग १।९१ )

मश्हूद [ अ० मश्हूद् ] दृष्ट, श्रुत "मश्हूद आं के" = श्रुत ( व्हांव ) तें की ( सानें-पयाव ३८३ )

मश्हूर [ अ० मश्हूर् ] प्रसिद्ध, महशूर "दुनियाईत दोहीं दौलतीची एगानगत मश्हूर" ( राजवाडे ५।३१ )

मशक ( न० ) [ अ० मश्क् ] पाणी ठेवण्याची चर्मी पिशवी, एक वाद्य

मशाएख; मशायख ( पु० ) [ अ० मशाइख् ] धर्मात्मा. "अलीजाह यानीं कोणी मशाएख पीर-ज़ादा आहे त्याचे लेकीशी निका लाविला" (राजवाडे ५।१०७ ) "त्या ठिकाणी हुसेनी साहेब म्हणून मशायख पीर-जादा आहे" ( राजवाडे ५।११२ )

मशागत ( स्त्री० ) [ अ० मशक़्क़त् ] श्रम, परिश्रम; सेवा "तैसेच अण्णाजीपन्त यांणीं मोठी मशागत केली...यास्तव यथारीती सन्मान केला" ( चित्रगुप्त ५ ) "कष्टमशागत केलिया लोकांस सरन्जाम करून द्यावा" (सभासद २३).

मशार्निले, मशार्निल्हे [ अ० मशारुन्-इलैह् ] उपरिनिर्दिष्ट, मज़्कूर. "मशारुन्-इलै" ( सानें-पयाव ३८४ )

मशाल ( स्त्री० ) [ अ० मश्अल् ] दिवटी; हिलाल.

मशालची; मशालजी ( पु० ) [ फा० मश्अल्ची ] दिवटी धरणारा "मशाल्ची याची तैनात सर्कारांतून पावत आहे" ( राजवाडे ७ खलप २।२५ )

मशीद ( स्त्री० ) [ अ० मस्जिद् ] मुसल्मानांचें प्रार्थनामन्दिर.

मस्करी ( स्त्री० ) [ अ० मस्ख़रा=गमत्या ] विनोद, टवाळी, कुचाळी

मस्कऱ्या ( पु० ) [ अ० मस्ख़रा ] विदूषक, गमत्या

मस्त [ फा० मस्त्=नर ] उन्मत्त, धष्टपुष्ट.

मस्त-खोर मस्तीखोर, उन्मत्त "आला अफजल मस्तखोर कपटी ग्रासावयाला क्षणी" ( चित्रगुप्त ११ )

मस्तवाल मस्त; उन्मत्त, उर्मट.

मस्ती ( स्त्री० ) [ फा० मस्ती ] मद, गुर्मी; माज

मस्ती-खोर मस्त.

मस्नद ( स्त्री० ) [ अ० मस्नद् ] गादी; सिंहासन "फिरोन फत्तेच्या मस्नदीवर बसविला" ( इम २८० ) "वस्त्रें व सिकेकट्यार आणिली तीं मस्नदीवर ठेऊन मुजरे करून घेतलीं" (पे अ १६).

मस्नद-नशीन [ फा० मस्नद्-निशीन् ] गादी-नशीन, तक्त-नशीन.

मस्नद-नशी ( स्त्री० ) [ फा० मस्नद्-निशीनी ] सिंहासनारोहण, राजधानी.

"अर्कात् मकाण नामी मस्नदनशीर्चे" (साने-पयाव ४७५).

**मस्रूर** [अ० मस्रूर] आनन्दित "हमेशा मोहबद्-नामा इब्लाग करोन (=पाठवून) मस्रूर करीत जाणें" (राजवाडे १०।१६४)

**मस्लत; मस्लहत** (स्त्री०) [अ० मस्लहत] सल्ला; योग्य विचार, उपदेश, अङ्गीकृत कार्य, मोहीम, योग्य "करवीरकरांची मस्लत (?=फौज) म्हणजे थोडी असा समज हुजूर आहे, परन्तु यांचा फैल उत्कृष्ट" (खरे ११। ५७६४). मोंगलाई मस्लत=कपटव्यवहार "याउपर इकडे येणें मस्लत नाही; माळ यांत रहावें" (एच १७)

**मस्लत-गार; मस्लत-दार** (पु०) सल्लागार, मन्त्री

**मस्लतशीर** सल्लागार, मोहीमशीर, मोहिमेवर "निखालस तुम्हीच मस्लतशीर, सोबतीस दुसरें कोणही नाही" (खरे ८४५) "खावन्द मस्लत-शीर असल्यास तुम्ही एक दोन साल्चा अगाऊ ऐवज सरकारांत द्यावा, पुढें महालांत उगवून घ्यावा" (राजवाडे ११३३६)

**मस्विदा** (पु०) [अ० मुसव्वदा] मसुदा "पत्राचे मस्विदे मशारनिल्हे याजपाशी दिले" (राजवाडे १०।१६६)

**मसर्रत-नमत** [फा० मसरत नमत < अ० मसरत = आनन्द].आनन्ददायक "खत मसर्रत-नमत् पाठविलें तें नेकवकी पोहोचलें" (साने-पयाव ४६४)

**ममादा** (पु०) [अ० मसा दा] मदत, मदत-पेका "लष्करास जामियत आणावयाकरितां मसादा दिला आहे" (राजवाडे ५।१००) "घोडेस्वार यांची हजेरी, गणती, मिसल, दाग, चेहरे पाहून सर्वांस व मसादा देणें हे करावें." !

**मसाला** (पु०) [अ० मसालिह अनेक व० मस्लहत् चें] सामान, सामुग्री, रुचिकर पदार्थांचें मिश्रण "ढालाईत वगैरे ताकिद्-दारास द्यावयाची ते मागतील ती शिध्याची अगर चैनीची तम्बाकू वगैरे वस्तू", दुण्ड.

**मसाले-दार** मसालायुक्त

**मसीहा** [अ० मसीहा] इसवी "सन १७९६ मसीहा" (पद्मव ८५)

**मसुदा, मसौदा** (पु०) [अ० मुसव्वदा] कच्चा खर्डा, पहिलें लिखाण, मस्विदा ' मसोदेही पाठवून, तेथून ठरून सचित आज्ञा आल्यावर इनायत-नामे त्याप्रमाणे द्यावे" (राजवाड५।१९५)

**मसुद्दी** [? < मुतसद्दी] धोरणी, तार्किक "नाना फडणीस एक मसुद्दी, तर्क त्यांनें काढिला" (साने-पयाव ५४)

**मसुरुल-अनाम** [< अ० मश्हूर=प्रसिद्ध, अनाम=लोक] लोक-मान्य

**मसुरुल्-दौलत** राजमान्य

**मसुरुल्-हज्रत** राजमान्य

**महकुबी** (स्त्री०) [फा० मौकूफी] तात्पुरती थाम्बणूक, तहकूबी "आज प्रतिनिधी पन्त जाणार होते, परन्तु तत महकबी जाली" (खरे ११। ६०७४)

**महकूब, महकूफ** [अ० मौकूफ] रहीत, तहकूब "त्याजवरून मार महकूब केला" (इम २०५) "असें ठरून लढाई महकूब झाली" (इम १९४). "सबब एक्हा नबाबाची भेट महकूब करून जलद तुम्ही आम्ही मिळोन

कामास जावें" (साने-पयाव ३५०).

**महजब** (पु०) [अ० मझ्हब्] धर्मपन्थ; धर्म. "हिन्दू अगर मुसलमान होऊन इस्कील करील त्यास आपले महज बाची सौगन्द असे" (राजवाडे १५। १५६). "महजबे" =धर्मशास्त्रान्वयें (राजवाडे ८।६६).

**महजद; महजीद** (स्त्री०) मशीद "दर्वा ज्यापाशी जुम्मा महजद आहे" (दिमरा १।२४२). "महेजर्तात यवन लोक बाङग देतात" (इम १००) "काठें महजीद आहे तेथें त्याचें स्मरण करून बाङग देतात" (वाड-सनदा १५०)

**महजर** (पु०) [अ० महज़र्] तमार, करारनामा, निकाल, हुकम-नामा

**महजूद** [अ० माजूद्] जतन्न, विद्य मान. "आम्ही तो महजूद आहों" (राजवाडे ५।१९५)

**मह-तकद्दम** [अ० मा तकद्दम] पूर्वी. "या वतनास हक्क लवाजिमा मह-तकद्दम चालला असेल त्याप्रमाणें तुम्हास करार केला असे" (राजवाडे ८।५२). "अज महतकद्दम" (राजवाडे १५।१६१) = पूर्वीपासून

**महतापी** (स्त्री०) [फा० महताबी] माण्टव (खरे १०।५४२०)

**महताब** (स्त्री०) [फा० महताब] चन्द्र-ज्योत, हिलाल "महताबा लावून रात्री परस्परें गोळागोळी जाली" (खरे ८।४१३०)

**महदूद** [अ० महदूद्] मर्यादित हद्द-महदूद=निश्चित सीमा

**महब्बत्-अश्राम**=सप्रेम सलाम्-इ-महब्बत अश्राम्=प्रेमपूर्वक वन्दन.

**महशूर** [अ० मश्हूर] सुप्रसिद्ध; माहीत.

**महसूफ** [अ० मौसूफ़] उपरिनिर्दिष्ट; मज्कूर. "राजे महसूफ" (राजवाडे ८।१०५) "ज्या अर्थी खान महसूफ यानीही खातर्जमेचें पत्र लिहिलें असे" (खरे ६।५०२२)

**महसूल** (पु०) [अ० महसूल] वसूल; उत्पन्न; धारा; जकात.

**महल्ला; मोहल्ला** (पु०) [अ० महल्ला] पेठ, पुरा.

**महा; माह** [फा० माह्] महिना. दर-महा=प्रत्येक महिन्यास.

**महामुरी** (स्त्री०) [फा० मअमूरी] विपुलता. "द्रव्याची लश्करात महामुरी झाली" (पाच ११). कीर्द-महामुरी =लावणी-सन्चणी.

**महामूर** [अ० मअमूर] भरपूर; विपुल. महामूर पीक

**महामूर** [अ० मामूर्=हुकूम-बद्ध] ताकीद्-बन्द "दर्वाजे किल्ल्याचे रायगड याचे महामूर राखावे; दिण्डया मात्र उघडया असाव्यात" (मराचिस २) "दिण्डया महामूर" (खरे ४।१४ ७१)

**महाल** (पु०) [अ० महल्ल] मन्दिर, जिल्हा, खातें, राजश्री (कारण मुसल्मानी बेगमाची नावें नूर-महाल, झीनत्-महाल अशी असत). "पाकाशय, जलस्थान, फलस्थान वसनागार आदिकरून हे नाजूक महाल" (मरा-आ १०) "सागश उभयतां महालचें अती प्राबल्य जहालें आहे" (साने-पयाव ६१). "श्रीच्या दर्शनास महालसहवर्तमान गेले" (पारसनीस-ब्रच १४).

**महाल्करी** ( पु० ) महालाधिकारी.

**महाल्दार** ( पु० ) [ फा० महल्दार ] रक्षक, पहारेकरी ( चित्रगुप्त ११३ )

**म ाल-मवेशी** ( स्त्री० ) [ माल-मवेशी, चीज वस्त-गुरें ढोरें " महाल-मवेसी मार्गी लागल " ( इपे ५।१०० ).

**महासरा** ( पु० ) [ अ० मुहासरा ] वेढा, परिघ " कुमक करून महासरा उठविला " ( राजवाडे १०।३३१ ) महासरा देणें=वेढणें

**महिनत** ( स्त्री० ) महनत " महिनतीचें सार्थक करणार खाल्दि समर्थ आहेत " ( राजवाडे ६।५९४ )

**महिना** ( पु० ) [ फा० माहीना ] मासिक, मासिक वेतन, मास, साधारणपणें तीस दिवसांचा काल

**महिमान** ( पु० ) पाहुणा, मेहमान पहा

**महिरप, महिराप** ( स्त्री० ) कमान, मेहराप पहा

**माकूल** [ अ० मअकूल ] जाणता, शाहणा ( पाच १८, चित्रगुप्त ४६ ), मुब्लक " सरन्जामहा माकूल दिधला जाईल " ( राजवाडे ८।२०७ ) " त्या फर्देवर पातशाहांनी दस्कत केलें की माकूल पेश्कस सर्कारांत दिधलिया देऊं " ( दिमरा १।२४० ) " इहूयजांस माकूल तम्बी करावी एसें मुकर केलें आहे " ( साने-पयाव ४६६ )

**माजी** [ अ० माज़ी ] गत, भूतकालीन, पूर्वील, पेशीन

**माजूम** ( स्त्री० ) [ अ० मअजून ] एक कैफी पदार्थ

**मात** ( स्त्री० ) [ अ० मात ] राजाचा कोण्डमारा ( बुद्धिबळांत )-वर मात करणें = -वर पूर्ण विजय मिळविणें.

**मातकहूम** -इस्तकबील पासून [ अ मातकद्दुम् = भूतकाल ] फार्म पूर्वी पासून

**मातबर, मातब्बर** [ अ० मुअतबर ] विश्वसनीय, थोर, श्रीमन्त, प्रतिष्ठित.

**मातबरी, मातब्बरी** ( स्त्री० ) [ फा० मुअतबरी ] पत, प्रतिष्ठा, महत्त्व, थोरवी " जें कर्तव्य तें सलाबतीनें मातबरीनें आपली इभ्रत शाह याजवरी पडोन नक्ष होय तें करावें " ( खरे १।२४० )

**मातम** ( न० ) **मातमी** ( स्त्री० ) [ फा० मातम् ∠ अ० मअतम् ] शोक, दुखवटा " पातशाहांनी दोन दिवस बहुत मातम केलें " ( दिमरा २।८४ ). " सुल्तान खान जमात-दार यास मातमीचे खल्अत जाले " ( राजवाडे १।१८६ )

**मातम्पुर्शी** ( स्त्री० ) [ फा० मातम्पुर्सी ] दुखवट्याची विचारपूस " हमसिरा बेगमेस एक दुशाला पल्लेदार मातम्पुर्सीचा " ( दिमरा ). " मातङ्ग-पूर्शी " ( होके ).

**मातल** ( न० ) [ अ० मुअत्तल ] वेत-बदली, उशीर. " अमा साहेबांचें यावयास मातल जालें " ( इम ६८ ).

**मादर्चोद** [ ∠ फा० मादर् = आई ] मात्रागमनी " परन्तु हा मादर्चोद कश्मिरी असा हरामजादा की बोलणेंही टाकिलें " ( राजवाडे ६।५९१ ).

**मादयान** ( स्त्री० ) [ फा० मादियान् ] घोडी " घोडे व मादयाना आल्या, त्या पहात होते " ( राजवाडे ७।१३८ )

**मान्दगी** ( स्त्री० )[ फा० मान्दगी ] आज़ार, थकवा " तिसरा मुक्काम बैलांची मान्दगी - निवृत्यर्थ " ( खरे १।४५७१ ).

**मान्दा** ( पु० ) [ फा० मान्दा ] श्रान्त,

बिमार. " परन्तु लाम्बून गेलों ( त्यामुळें ) थोडी माणसें मान्दी झालीं होती " ( खरे ५।२१३६ ) " मीर आलम यांची तबियत मान्दीच होती " ( राजवाडे ५। १४३ ).

मानत ( स्त्री० ) [ अ० मआनत् ] नवस " पाटलानें पुत्राकरितां नवाबास मानत केली होती; त्यास पुत्र झाला " ( राजवाडे ७।१३९ )

माना; मायना ( स्त्री० ) [ अ० माना ] गोष्ट; अर्थ, हकीगत " चोरांनी कलावन्तिणीवरील घाला घालून गळ्याचा नवरत्नाचा हार घेऊन गेले म्हणून फिर्याद करिती हे काय माना ते मना आणून तलास करून देवणें " ( भाइसम १८३४ पावृ २१० ) " हे मायना आहे, तूच चोर आहेस " ( भाइसम १८३४ पावृ २११ )

माने-मुज़ाहीम [ ८अ० मानिअ ] प्रतिबन्ध करणारा " कोणेविशी माने-मुजाईम न होणें " ( वाड-मा १।६५ )

माफ [ अ० मुआफ् ] क्षान्त, सूट

माफक; मवाफीक [ अ० मुवाफिक् ] योग्य; मध्यम, नेमस्त, प्रमाणें "ताकीद असे त्या मवाफीक चालविजे " (राजवाडे १५।१६७). " माफक-मरातब नजरा देऊन विनन्ती केली की " ( दिमरा १।७५ ) " नजरा माफक-मामूल गुजराणल्या" (दिमरा २।९६) "यांस जन्रेली तमामी फौजेची माफक-हुकूम-विलायत मुकर जाली आहे " ( पदमव ११५ ).

माफकत ( स्त्री० ) [ अ० मुवाफकत् ] पसन्ती; सोय; पसन्त; माफक. "यांची अधमांची वर्तणूक आमचे राजास माफकत पडत नाही" (दिमरा १।२३६). "येथील आब-हवाही माफिकत नाहीं" ( राजवाडे ७।१७० ) "याकरितां मशार्निल्हेस यावयास माफगत होत नसे " ( ऐटि २।६५ )

माफजत ( स्त्री० ) [ अ० मुहाफज़त् ] सरक्षण; साम्भाळणी, बन्दोबस्त. ( डबीचे घडयाळ ) " माफजतीनें पाठवावें " ( खरे ९।४४५१ ) " दक्षिणावर्त शङ्ख आज्ञा झाल्यास माफजतीनें पाठवून देणें " ( खरे ४।१८३२ ). " पांचशें लोक किल्याचे माफजतीस व दोन तोफा आणीक पाठविल्या " ( दिमरा २।९५ )

माफलात ( स्त्री० ) [ अ० मुफाअलत् ] कार्य; बजावणी; तामील. " आज्ञेप्रमाणे माफलात करून " ( दिमरा १। ६७ )

माफी ( स्त्री० ) [ फा० मुआफी ] क्षमा; सूट

मामलत; मामलीयत ( स्त्री० ) मामला ( पु० ) [ अ० मुआमलत, मुआमला ] कार्य; गोष्ट, महत्वाचें कार्य; तालुक्याच्या वसुलाचें काम; जाच-साल. " हाली श्रीकृपेनें राज्याचा मामला थाटत चालला " ( राजवाडे १६।४३ ). "सल्ला-मामला होत आहे; बोली-चाली आहे " ( राजवाडे १०।३३ ). " सोन्धेकरांचीही मामलीयत चुकवून बिदनूरकरांकडे जावें " ( साने-पयाद ६९ )

मामलतदार; मामलेदार ( पु० ) तालुक्याचा अधिकारी

मामुरी ( स्त्री० ) [ फा० मअमूरी ]

आबादी; सम्पन्नता. "रयत-मामुरीवर नदर देऊन" ( इम ७५).

**मामुली** [ ∠अ० मअमूल ] दैनिक व्यवहारांतील; सामान्य, किरकोळ; जुजबी

**मामूर; महामूर** [ ∠अ० मअमूर ] महामूर, आबाद; सुसम्पन्न "वतन्दारांची वतनें वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहित पाट-तिर्डाक लागोन मुलूक मामूर होत नाही व मुलुकाचा जफ्त-रफ्त होत नाही ऐसें कळों आलें" ( राजवाडे १६।४४ )

**मामूल** ( स्त्री० ) [ अ० मअमूल ) वहिवाट, चाल "नजरा माफक मामूल गुजराणल्य" ( दिमरा २।९६ )

**मामूल-वहिवाट** ( स्त्री० ) चाल-रूढी

**मामूल** [ अ० मअमूल ] उमेदवार "मोकदमांस कौलु बोल देऊन मामूल करून लावणी उगवणी करणें" ( राजवाडे १५।३१ )

**मायना** ( पु० ) [ अ० मअना ] ज्याला पत्र लिहावयाचें असेल त्याच्या योग्यतेप्रमाणें वापरावयाचा सम्बोधन समुच्चय; अल्काब, दर्जा "आपण महाराज छत्रपती याचे सेनापती; आणि श्रीमन्त हे पन्तप्रधान, उभयताचा बरोबरीचा मायना" ( हय ४९ )

**माया** ( स्त्री० ) [ फा० माया ] द्रव्य, निधि, पुंजी.

**मारका** ( पु० ) [ अ० मारिका ] युद्ध, मुकाबला "लढाईचा मारका रुबकार आहे" ( साने-पयाव ४८२ )

**मारगिरी** ( स्त्री० ) मारा

**मार्फत; मारफत** ( स्त्री० ) [ अ० मुआरफत् ] ओळख; मध्यस्थी, गुजारत; करून. "भिडे यांचे मारिफत कांही ठाणदार सर्कारांत चाकर आहेत" ( राजवाडे १।३० ) "शिवाजी आपले मार्फतीनें आला होता" ( सभासद ४२ )

**मारूज** [ अ० मअरूज् ] प्रविष्ट, श्रुत ( पु० ) अर्ज "खावन्दाशी प्रतारणा करून तुमची दौलतखाही करावी हे मजकडून घडावयाचें नाहीं, खावन्दास अर्ज मारूज करून मर्जी खूश करून पाहीन" ( राजवाडे ५।७३ ) "हुजूर मारूज पोंहचला" ( वाड-मा १।६६ )

**माल** ( पु० ) [ अ० माल् ] जिन्नस सम्पत्ती

**माल-अस्बाब** ( पु० ) चीजवस्त वगैरे सम्पत्ती ( दिमरा १।२७१ )

**माल-बिसात** ( स्त्री० ) माल-मत्ता

**माल-मत्ता** ( स्त्री० ) [ ∠अ० मताअ ] जिन्दगी, इस्टेट

**माल-मवेश, माल-मवेशी** ( स्त्री० ) [ ∠अ० मवेशी ] चीज-वस्त-गुरें ढोरें

**माल-मालीयत** ( स्त्री० ) माल-मत्ता.

**माल-मिळकत** ( स्त्री० ) = माल-मत्ता

**माल-अन्देशी** ( स्त्री० ) [ अ० मआल् परिणाम ] परिणामाचा अगोदर विचार करणें "माल-अन्देशी" (पेअ ६०)

**मालक, मालीक** (पु०) [ अ० मालिक ] धनी.

**मालकी** ( स्त्री० ) [ फा० मालिकी ] धनीपणा, स्वत्व

**मालकीयत** ( स्त्री० ) [ अ० मालिकीयत् ] स्वामित्व "मालकीयत व खाविन्दी" ( दिमरा १।२०७ )

**माल्गुजार** ( पु० ) [ फा० माल्गुज़ार् ] जमीदार; सर्कारचा वसूल जमा करून देणारा.

मालयत; मालियत; मालत ( स्त्री० ) [ अ० मालियत् ] जिन्दगी; मालमत्ता. " त्यांची मालयत जारच नेली " ( खरे ११।५९५५ ). " माणसास न मारावें; मालत घेऊन सोडून द्यावें " ( भाके २६ ). " तालुके ताहपत्री येथील पेठ मारून लाखोंची मालीयेत लुटून नेली " ( राजवाडे २२।६१ ).

माल्जादी ( स्त्री० ) [ < फा० मालजादा रण्डीपुत्र ] वेश्याकन्या.

माल-जामीन ( पु० ) अमुक रक्कम अमुक वेळीं देईल अशी हमी घेणारा ( राजवाडे १६।५० ).

माल-मसाला ( पु० ) उपयुक्त वस्तु-सामग्री

माली [ फा० माली ] वसुला सम्बन्धी. " माली व मुल्की " ( वाइ-समा ३।२४ ).

मालीम ( पु० ) [ अ० मुअल्लिम् ] शिक्षक; सुकाणू धरणारा, जहाजाधिकारी.

मालीयात ( स्त्री० ) [ अ० मालियात् ] उत्पन्न; वसूल; जिन्दगी.

मालीस; मालिस्त ( स्त्री० ) [ फा० मालिश् ] मर्दन; चम्पी.

मालूम [ अ० मअलूम् ] ज्ञात; ठाऊक. " मालूम करणें = कळविणें ( राजवाडे १५।३१ ).

मालूमात, मालूमाती ( स्त्री० ) [ अ० मअलूमात् ] माहिती. " नबाबांनीं मला पुरावण्या लिहावयास सांगितल्या त्यांची मालूमात जमा धरून उत्तर यावें " ( राजवाडे ५।८९ ). " मुफ्सल मालूमाती केली " ( राजवाडे १६।४९ ). " मालूमती-कागद " ( राजवाडे ८।१६४ ) = माहितीचा कागद.

माविजा [ अ० मुआवजा = बदली भरपाई ] ऐवजी. " त्यांत सर्कारचे तालुक्यांपैकीं बरहापूर वगैरे पक्क्या-तीचे माविजा तालुका द्यावा " ( राजवाडे ५।१६५ ).

माशूक [ अ० मअशूक् ] प्रिय; कमनीय; रमणीय; सुन्दर. " माशूक मक्र मुख-चन्द्र कुसुमार पुष्पाहून अरबा " ( प्रभाकर २३० ).

मासला ( पु० ) नमुना; तऱ्हा; रुची.

मासलेदार; मासलेवाईक नमुनेदार, तऱ्हेदार; तऱ्हेवाईक

माह ( पु० ) [ फा० माह् ] महिना. " यांचें देणें चालते माहापासोन मागील गेला महिना देखील धरिलें असें " ( राजवाडे ६।११८ ). " माहे जून " जूनचा महिना.

माहुताली [ < अ० मा-तहतानी ] ताब्यांत; खालीं. " मौजे उसाडें किल्ले वन्दन हा गांव पूर्वीपासून किल्लेचे माहुताजीच ( ! ) चालत आहे " ( राजवाडे ८।१ ).

माहवृत-असारी [ फा० मवद्दत्-आसार ] स्नेहाङ्कित ( राजवाडे १५।२५० ).

माह-ब-माह [ फा० माह्-ब-माह् ] महिन्याच्या महिन्यास. " माह-ब-माह दुर्माह देत जावा" ( राजवाडे ६।४७५ ). " यांस नेमाप्रमाणें माहेवारी माह-ब-माह देत जावी ( राजवाडे ७।४५ ).

माहरूल-मक्सूद [फा० मुहव्वालि मक्सूद्] विनन्ती ( पारसनीस-ब्रप २३९ ).

माहवल–मराम [ फा० मुहव्वालि मराम् ] विनम्री ( पारसनीस–अप २३१ ).

माहवारी; माहिवारी ( स्त्री० ) [ फा० माह्वारी ] मासिक पगार. " साढ हज़ाराचा वसुली तालुका देतील, अगर पांच हजार रुपये माहवारी द्यावी " ( राजवाडे ७।३६ ) " एक माहेवारी बादशहास तीन लाख रुपये पाठविले " ( खरे ८।४२२३ ).

माहिती ( स्त्री० , ज्ञान.

माहीत ( स्त्री० ) [ अ० माहीयत् ] ज्ञान; जाणता; माहीतगार; ज्ञान; ठाऊक. " या प्रान्तातील काटक वगैरे माहीत यांस वाटेची व मुक्कामाची माहीत पसन होते " ( खरे ११।५७१२ ) " तेथील लश्करची माहीयेत खरी कळावी म्हणून दोघे हर्कारे पाठविले होते " ( चिरा ४४ ). " श्रीमन्त गैर–माहीत व नानाप्रमाणें दुसरा कार्भारी कुणी माहीत नाही" ( खरे १०।५५५० ). " परन्तु माहीत व मातबर असा ये गोष्टीस वाकब असावा; म्हणजे हे चहातील ( राजवाडे १२।१११ ).

माहीतगार ज्ञानी; जाणता; अनुभवीक.

माहीत–गिरी ( स्त्री० ) माहिती " मी ही वर्तणूक कशी करतों हे सर्व श्रीमन्तांस माहीतगिरी आहे " ( खरे १।२३८ ). " त्यांतील माहीत–गिरी सर्वांनी समक्ष भाऊसाहेबांस निवेदन केली " ( खरे ११।५६७३. )

माहीना; माहाना ( पु० ) [ फा० माहाना; माहीना ] मासिक पगार, दर्महा

माही–मरातब ( पु० ) [ फा० माही–मरातिब् ] मत्स्य व दोन गोल सोन्याचे मिळून होणारें व हत्तीवरून मिरवावयाचें बहुमानाचें चिन्ह. हा मान फक्त राजांना व मातबर सर्दारांना मिळालेला असतो.

माहे गुदस्त [ फा० माहि गुज़श्ता ] गेला महिना

माहे–दर–माहे माह–ब–माह.

मिजान ( न० ) [ अ० मीज़ान् ] तुळा; प्रमाण.

मिज़ाज़ ( स्त्री० ) [ अ० मिज़ाज् ] प्रकृती; तबयत; बुद्धी. " तरक्न्द ग्राणी मिजाज कायम नाही " ( खरे ८।३९१५ ).

मिज़ाज़–खुशी ( स्त्री० ) खुशाली. " खेर–आफियत् मिजाज़–खुशीचें वर्तमान पाठिलें " ( राजावडे १०।२७१ ).

मिज़ाज़–मान्दगी ( स्त्री० ) प्रकृतीचें अस्वास्थ्य " राजाजी व रघोत्तमराव यांचेही मिजाज़–मान्दगी करितां राहिलें " ( राजवाडे ५।१५७ ).

मिजास ( स्त्री० ) [ अ० मिज़ाज् ] तब्येत; अभिमान, ऐट; दिमाख " घूत्कार धुन्द कुन्द्रांत मिजाशित टाकी " ( प्रभाकर २३८ ). मिजास राखणें = तब्येत साम्भाळणें. मिजास जाणें = इतराजी होणें.

मिजास्दार [ फा० मिज़ाज्दार् ] लहरी; गर्विष्ठ.

मिजाशी; मिजासी [ फा० मिज़ाजी ] लहरी; डामडौलाचें व नाजूक. " निजामअली .. मोठ्या अराब्यानें चालले; त्याचें चालणें मिजाशी बहुत; दिवसांतून चार कोस चालले म्हणजे भारी " ( सस्वाव १० ).

मिन्हू [ अ० मिन्हुव ] त्यापैकीं; त्याच महिन्याच्या. " स्वामींचें आज्ञापत्र सादर जहालें, छ० २१ जिल्हेज पै॥

क्र० २१ मिन्हू. तेथें आज्ञा की " (राजवाडे १५।७९ ). "नवे जमा दिला-वल्यी पत्रें बेविसावे मिन्हूस सादर झालीं" ( साने–पत्रयाद २१० ).

मिन्नत, मिनत (स्त्री०) [ अ० मिन्नत = कृपा, उपकार ] मनधरणी, कष्ट. " जाबतेखानानीं मिन्नत करावयास वकील पाठविला आहे " ( दिमरा १। १७)." साम्प्रत हैदरचा वकील चिरंजीव राजश्री राव यांजपाशीं आला आहे; मिनत करीत आहे; परन्तु आमचे मनांत पुरतेंच पारिपत्य करावे असें आहे " ( खरे ८७७ ). " दौलतराव यांची भेट घ्यावी हें मोठे मिनतीनें करारांत आणिलें आहे" ( खरे ११।६०६८ ). " काम होय तोंवर कोरडी मिनत करितात ... जागीर कपर्दिकेची न देत " ( राजवाडे ६।३३१ )

मिनत्वारी ( स्त्री० ) मिनत, मनधरणी. " यावरी आपण तुमची मिनत्वारी केली कीं हें वतन देसपाण्डपण तुम्ही घेणें आणि आपणास मोडविणें " ( भाइसम १८३४ षाष्ठ १४१ ).

मिनतीनें, मिनत्वारीनें = मनात नसतां अजिजीस व भिडेस बळी पडून व केवळ मेहेरबानगी म्हणून.

मिना ( पु० ) [ फा० मीना ] एकप्रकारचा हिरवा दगड, त्याचा पातळ रान्धा करून चान्दीच्या दागिन्यावर बसविणें

मिनेगार ( पु० ) [ फा० मीना–कार ] मिन्याचें काम करणारा (ऐटि २।९५ )

मिनेगारी ( स्त्री० ) [ फा० मीना कारी ] मिन्याचें काम.

मियादी [ अ० मीआद = वायद्याचें स्थळ अगर वेळ ] मुदतीची, कांहीं शर्तीवर दिलेली.

मिर्धा ( पु० ) [ फा० मीर्दह् ] दहा शिपायांचा नाईक, सर्वोपदार.

मिरास, मिराशी ( स्त्री० ) [ अ० मीरास् ] वडिलोपार्जित, दायभाग, " तन्स्थानें कुणब्याकडे किंवा गावाकडे असलेल्या जमिनीस मिरासी व तिचा भोगवटा घेणारास मिरास्दार थळकरी, वतन्दार म्हणत " ( गांवगाडा १० ), वंशपरम्परा. "हे माझे मिरासी। ठाव तुझ्या पायापाशीं" ( तुकाराम ) " निपुत्रिकाचें मिरास तें दिवाणाचें " ( राजवाडे ८।४९ ). " सदहू साता गांवीचीं कुळकर्णें तुम्हासि मिरासी करून देतों " ( राजवाडे १५।२७५ ).

मिरास्दार, मिराशी (पु०)[ फा० मीरासी-दार् ] मिराशीचा उपभोग घेणारा. " वडगांवीची मोकदमीस कोण्ही मिरास्दार नाही " ( राजवाडे १७।३२ ).

मिलक ( स्त्री० ) [ अ० मिल्क् ] जिन्दगी, माल–मत्ता " बाग मिलक, हवेली वगैरे " ( दिमरा २।१३५ ).

मिश्री, मिस्री ( स्त्री० ) [ अ० मिस्री ] मिसर देशांतील साखर.

मिस्कील [ अ० मिस्कीन् = गरीब ] दिसण्यात गाय परन्तु अन्तर्यामी महाधूर्त, चेरकी

मिस्त्री ( पु० ) [ फा० मिस्तरी ] रेघाले-खनपटु, मुकादम, कुशल कारागीर ( विशेषत : सुतार ).

मिसल, मिसळ ( स्त्री० ) [ अ० मिसाल् ] हुकूम, व्यवस्था, दर्जाप्रमाणें कोणी कोणत्या ठिकाणी असावयाचें ही व्यव-

स्था; दुर्जेबन्दी; प्रकार. "घोडेस्वार यांची हजरी, गणती, मिसल दाग वगैरे पाहून सर्पास व मसादा देणें हें करावें"

**मिसल्दारी** ( स्त्री० ) दुर्जेबन्दी. "कोर बन्दीनें उभे मानकरी धरून मिसल्दा रीत" ( प्रभाकर २२६ ).

**मिसल्बन्दी; मिसळ–बन्दी** ( स्त्री० ) काम-वाटणी व व्यवस्था; दुर्जेबन्दी. "कम-ठाण्यास आपआपले डेरे दाण्डे पाठ-वून मिसल्बन्दीनें उतरणें" ( राजवाडे ७।१८० ). "असा येत ठरून मिस-ल्बन्दी झाली" ( खरे ८।४४०३ ).

**मिसाल** ( स्त्री० ) [ अ० मिसाल् ] हुकूम –नामा; आज्ञापत्र "तालीक लिहून घेऊन असल मिसाल परतून द्याजे" ( राजवाडे १५।१३६ ) "ठाणेची मिसेली सादीर करणें" ( राजवाडे १५। १३६ ).

**मिळ्कत; मिळ्यत** ( स्त्री० ) [ अ० मिल्कत् ] मालमत्ता, इस्टेट.

**मीर** ( पु० ) [ का० मीर् < अ० अमीर् ] सर्दार.

**मीर–अदल** ( पु० ) [ का० मीर्–इ–अद्ल् ] न्यायाधीश. "मशारनिल्हे यास व मोहोतसीब सदहू महालाचा मज्कूद जाणून" ( वाड–सनदा ८२ ).

**मीर–पीर** ( पु० ) थोर अनुभवीक स्वतन्त्र अधिकारी; वडा. "सारांश फौजेंत ताळ नाही. सारेच मीर–पीर आहेत" ( खरे ५।२३८० ).

**मीर–शिकार** ( पु० ) [ का० मीर्–इ–शिकार् ] शिकार–अम्मल्दार. "मीर-शिकार पाखरें धरून आणावयास पाठ-विले असेत" ( पारसनीस–ब्रप ११८ ).

**मी–रसानद** [ का० मीरसानद् ] तो प्रविष्ट करितो. "अर्ज़ मी रसानद् की" = तो अर्ज़ प्रविष्ट करितो कीं.

**मुक्बरा; मुकरबा** ( पु० ) [ अ० मुक्बरा ] समाधिमन्दिर. "खानखानाचा मुक्बा सङ्गम्–रवरी होता तो फिरङ्ग्यांत विकला" ( दिमरा ११०५ ).

**मुक्रर** [ अ० मुकर्रर् ] निश्चित, नक्की; नियोजित. "यास जनेरली तमामी फौजेची माफक–हुकूम–विलायत मुक्रर जाली आहे" ( पद्मव ११५ ).

**मुक्रर** [ अ० मुकर्रर् ] पुनः पुन्हा. "मुक्रर ल्याहावें याची हाजत नाही" ( खाने-पयाव ४७६ )

**मुक्ररा** ( पु० ) [ अ० मुकर्ररा ] ठराविक रक्कम, सारा. "बाकी आबाद देह मुक्ररा रु १८०" ( राजवाडे १५। ९३ )

**मुक्काम** ( पु० ) [ अ० मुकाम् ] राहण्याचें ठिकाण; बिऱ्हाड, वस्ती.

**मुक्कामात; मुकामात** ( स्त्री० ) [ अ० मुकामत ] वस्ती; राहणूक "शहरच्या पूर्वेस चारा आहे तेथेंच मुकामात करावी" ( राजवाडे १।१५६ ) "तेथेंच मुक्कामात करून असावें असें साङ्गून पाठविलें" ( राजवाडे ५।२०१ ).

**मुक्सद** ( न० ) [ अ० मक्सूद् ] विनन्ती-अर्ज ( राजवाडे ८।१२९ ).

**मुकद्दम; मुकादम; मोकदम** ( पु० ) [ अ० मुकद्दम ] पुढारी; मजुरांवर देख-रेख करणारा.

**मुकद्दमा; मोकदमा** ( पु० ) [ अ० मुक-द्दमा ] प्रकरण; खटला. "नबाब गुर-गुटे यांचा मोकदमा फैसल करून" ( खरे ११९४ ).

**मुकर्रर** [ अ० मुकर्रर = ईश्वर–नियोजित ] नामजाद; नियोजित; कायम. "श्रीमन्तांकडील तालुक्दार व आबाजी कृष्ण या कामावर मुकर्रर असोन कोणीही मुजाहीमत त्यास न जाले" ( राजवाडे ५।१९७ )

**मुकय्यद** [ अ० मुकय्यद् ] कायम. "या कामावर मुकय्यद राहून" ( साने–पयाव ४६६ ).

**मुकाबिले; मुकाबील** [ फा० मुकाबिली ] समोर. "या लढाईत याचा दम धरा जिरला जे पुन्हा नबाब बहादुराचे मुकाबिले उभे न रहात" ( चिरा १९ ) "तेव्हां त्याशी मुकाबील होऊन... मारगिरी केली" ( साने–पयाव ४८० ).

**मुकाबला; मोकाबला** ( पु० ) [ अ० मुकाबला ] गांठ; सामना; लढाई; रोस; शोध; तुलना; रुजवात. "धौशा व भोंसले यांसही दूर आहेत तोंच मुकाबला देऊन मागें सारावें" ( खरे ५। २०९५ ) "हल्ली हैदराबादेहून नबाबाचीं चार कुचें टिपूच्या मोकाबल्यावर जाहलीं अशी डाकेची पत्रें आली" ( खरे ८।४३२५ ) "राजश्री गोपाळराव यांस श्रीमन्तांनीं सांगितलें की हैदर नाईक कोठे आहे त्याचा मुकाबला मात्र घेणें" ( खरे ८०४ ). "तो मस्विदा लाडाकडून साता दफेची याद आली त्यासी यांनीं मुकाबिला करून कम–ज्याद निवडुन काढिले" ( राजवाडे ७।९५ ). "हें लटकें तुफान, तर तुम्ही मुकाबला करून याल!" ( मदबा २।३२ ).

**मुकैस** ( पु० ) [ अ० मुकय्यस् ] जतारी, मजेरी.

**मुख्तसर** [ अ० मुख्तसर् ] संक्षिप्त. "मुख्तसर फर्द ठरावयाची सबब काय!" ( राजवाडे ७।३ ).

**मुख्तार; मुखत्यार** ( पु० ) [ अ० मुख्ताड् ] नियोजित; अधिकृत, सर्वाधिकारी; प्रतिनिधी. "मुख्तार" ( दिमरा १।७१ ). "मुख्तारी" ( दिमरा २।५४ ).

**मुखत्यार–नामा** ( पु० ) अधिकार पत्र.

**मुख्तारी** ( स्त्री० ) [ फा० मुख्तारी ] अख्त्यार; अधिकार. "या प्रमाणें मुख्तारीचें अहकाम आणून दिले" ( चिरा २४ ).

**मुखालीफ** ( पु० ) [ अ० मुखालिफ् ] वैरी, शत्रू; विरुद्ध. "याजे फौजाही मुखालिफाचे मोकाबिल्यास नमूद होतील" ( साने–पयाव ४६४ ). "मुखालीफ पक्षे शहास गुन्तता" ( खरे ८।४३५१ ). "समुद्रांतील टोपीवाले तुम्हांसी मुखालीफ होऊन आम्हांसी स्नेह करावयास येतील त्यांसी आम्ही सलूख करणार नाही" ( ऐटि २।७४ ).

**मुखालिफत** ( स्त्री० ) [ अ० मुखालफत् ] वैर, दावा. "सर्कशा व मुखालिफत" ( खरे ७।३५६५ ) "या दोन्ही बाबती फरामोश करून आमची मुखालिफत कबूल कराल तरी याद या मोहिमेचे आम्हांस कर्नाटक पायां घाट जवळ असे" ( चिरा २३ ).

**मुचल्का, मुचलका** ( पु० ) [ तु० मुचल्का ] वचनपत्र, हमीपत्र, करार–नामा; कतबा. "गोळेजवळून मुचल्का श्रीपतराव यांची बसतवानी आपले जवळ असल्यास गुन्हेगार असा घेतला" ( खरे ९। ५०२० ) "म्हणोन धनजीचा भाऊ रयतास धरून मुचल्के घेताती" ( राजवाडे १५।४ ).

मुज़्कर [ अ० मुझ्किर् ] आठवण करून देणारा. "श्रीमन्ताकडून आठ फर्दा मुज्कर होऊन आल्या" ( राजवाडे ७। १८३ ).

मुज़्मला [ अ० मुज्मलन् ] संक्षेपानें; संक्षिप्त, मुख्तसर. "येक वेळ मुज्मिला फर्द आली" ( राजवाडे ७।८२ )

मुज़्रत; मुज़्रद [ अ० मुजर्रद् ] प्रसङ्ग-विशेषी नियोजित, मुद्दाम नेमलेला, स्पेशल, खास. "तुम्हाकडील अलीकडे वर्तमान कळत नाही याजकरितां मुज्रद् शुतर-स्वार पाठविला आहे" ( खरे ८। ३८४५ ). "आज्ञेचा अर्थ निकडीचा जाणोन येथोन मुज्रद् महागिरी...पाठविली आहे त्वरेनें यावें म्हणोन लिहिलें असे" ( सानेपयाव ६७ )

मुज़्रा मुजरा, ( पु० ) [ अ० मुज्रा=हट ] सलाम, वन्दन

मुज़य्यन [ अ० मुसय्यन् ] अलङ्कृत ( पेश्र ६१ ).

मुज़ाईक [ अ० मुझाइक् ] प्रतिबन्ध करणारा, मुजाहीम. "आपले वतनास मुजाईक होऊन" ( वाड-बा।बा २। ६४ ).

मुजाका ( स्त्री० ) [ अ०मुझायका ] अडचण, हर्कत, पर्वा, प्रतिष्ठा. "मुजाका नाहीं, तन्हा यावयाचे करावें" ( राजवाडे ५।२५ ) "हिशेबी जें जिकडे अधिक उणें निघेल तें घ्यावें, मुजाका नाही" ( राजवाडे ५।३२ ). "हे फौज आलियाची काय मुजाका आहे ?" ( मराचिस २२ ) "त्यांची मुजाका न धारतां" ( इम ३९ )

मुज़ारत; मुदारत ( स्त्री० ) [ अ० मुदारत् ] आर्जव, मनधरणी, सम्भावना. "गङ्गा-विष्णूची मुज़ारद् करावी, ज्या तन्हेनें तो मन घालून औषधी उपाय करून बरें करी ती करावी" ( खरे ७।१६८४ ) "भाऊसाहेबीं बहुतांशी मुज़ारत करून बोली उत्तम प्रकारें केली" ( भाके ४ ).

मुज़ारियान [ फा० मुझारिआन् ∠ अ० मुझारिअ ] शेतकरी, खेडूत. "रिआया व मुजारियान पर्गणे चाकण" ( राजवाडे ६।१५३ ).

मुज़ावर ( पु० ) [ अ० मुजाविर् ] मशिदीचा नोकर

मुज़ावरकी ( स्त्री० ) मुजावराची वृत्ती ( राजवाडे १५।२६ ).

मुज़ाहीम [ अ० मुझाहिम् ] प्रतिबन्ध करणारा, हर्कत करणारा "नरसोजी आपला मुद्दाई दावा करून मारून काढील त्यास मुजाहीम तुम्ही न होणें" ( राजवाडे १५।११७ ) "सर्कारचे गृहस्थ महायात्रेस आले आहेत, तर यांसी कोणी मुजाहेम न होणें" ( खरे २।३६१९ ).

मुज़ाहिमत ( स्त्री० ) [ अ० मुझाहमत् ] प्रतिबन्ध, हर्कत, अडथळा, मुजाहीम. "टिपू सुल्तान कर्नूलकरास पेशकशीचा तगादा करितील त्यास मुजाहिमत नव्हती" ( राजवाडे ७।३५ ). "श्रीमन्तांकडील तालुकदार व आबाजीकृष्ण या कामावर मुकर्रर असोन कोणीही मुजाहिमत त्यास न जाले" ( राजवाडे ५।१९७ ).

मुज़ूम्दार ( पु० ) मज्मूदार पहा.

मुजेरी [ ∠अ० मुझारिअ=शेतकरी ] खेडूत, कुणबी. "समस्त मुजेरी प्रजा" ( राजवाडे १५।१२८ ).

**मुद्दा; मुर्दा** (पु०) [फा० मुर्दा=मृत] प्रेत. – चा मुद्दा पाडणें=ला ठार मारणें.

**मुद्दे-फरास** (पु०) [फा० मुर्दा-फरोश्=प्रेतवाहकांची एक जात] प्रेतवाहक.

**मुत्वसर** मुख्तसर; संक्षिप्त. "माहे मावें दोन वेळां दोन आज्ञापत्रें मुत्वसर सादर जालींत" (राजवाडे १।२२५).

**मुदपाक; मुत्वख; मुदुपाक-खाना** (पु०) [अ० मत्वख्] सैंपाकघर "भात मुदपाक कोठीकडे केली मापें ८१" (राजवाडे ६।३९४).

**मुल्लक** [अ० मल्लक्] कुल-अख्त्यारी; सर्वथैव. "मुल्लक वकील" (चित्रगुप्त ४०) "शाह नवाज़खान याची मुल्लक-वकिली तगीर करून वसालत-जङ्गास सांङ्गितली" (राजवाडे ३।२०९) "जयाजी तर मुल्लख नामुराद आहे" (राजवाडे ६।६१७).

**मुत्सद्दी; मुत्सदी** (पु०) [अ० मुतसद्दी=कार्यकारी] राजकारणी; राजकार्य धुरन्धर; धोरणी; धूर्त; कारस्थानी. "सर्कारचे मुतसदी रात्रन्दिवस नालिशी करितात" (राजवाडे २२।१०४).

**मुत्सद्दी-गिरी** (स्त्री०) [फा० मुतसद्दीगरी] राजकारणपटुता; धूर्तता.

**मुतआकीब** [अ० मुतआकिब्] पाठलागास; पाठोपाठ; लागोपाठ. "सर्दार जङ्गी सामान घेऊन मुतआकीब येत आहे" (राजवाडे १०।१९१) "अव्वल कांहीं फौज्-रवानगी त्या तर्हें करून मुतआकीब आपणही इङ्ग्रजी पलटणीचे मुकाबल्यास गेले आहेत" (राजवाडे १०।१९२).

**मुतफर्कात** [अ० मुतफर्रिकात्] वरकड. बाजे; किरकोळ. "मुतफर्कात जागीर्दार" (राजवाडे ७।७७).

**मुतफीक** [अ० मुत्ताफिक्] सामील; शरीक (राजवाडे १०।१०६).

**मुतबन्ना** [अ० मुतबन्ना] दत्तक. "सो ला-वलद् लेकीन् ज़िले-हयात असतां मुतबन्ना पुत्र घेतला" (राजवाडे २२।१०३).

**मुतमरीद** [अ० मुतमर्रिद्] बण्डखोर (पे अ ५९).

**मुतवज्जे; मुतवज्जे** [अ० मुतज्जिह्] जाता; गमनकर्ता; वळलेला; उद्युक्त. "होळकर मातबर सर्दार ...फौज़सुद्धा मल्लतीवर मुतवजे केले पाहिजेत" (साने-पयाव २२५) "साल मज्कुरींही तिकडेच मुतवजे झाले" (राजवाडे १।६१). "तद्नन्तर आणखी कमास मुतवजे व्हावें" (राजवाडे १।१५६). "अशा कार्यावर मुतवजेह व्हावें" (राजवाडे ५।७६). "पातशाहाची मर्जी सर्व प्रकारें पाटील बाबाकडे मुतवजे आहे" (राजवाडे १२।३३).

**मुतवातीर** [अ०मुतवातिर्] पुनःपुन्हा; पैदर्पै. "मुतवातीर लढाया अमलांत येतात" (साने-पयाव ४७९).

**मुतसील** [अ० मुत्तसिल्] जोडलेला; ताब्यांतील; कबजा, ताबा. "तर्फैन मुतसील महालचे वतन्दारी वगैरे इन्साफ मुद्दामत प्रमाणें होत जावे" (वाड-मा १।२२३). "ज़न्ज़िरे याचे मुतसिलांत चालीन" (वाड-मा १।२२३).

**मुतावत** (स्त्री०) [अ० मुतावअत्] अनुनय; बजावणी. "तेथून जो अहकाम पोहोंचेल त्याची मुतावत असावी" (मा-ऐपयाव १८).

**मुताबीक** [ अ० मुताबिक ] प्रमाणें. "सन ११०५ फस्ली मुताबीक सन ३९ जुलूस वाला"

**मुतालकी** ( स्त्री० ) नायबत, मुतालिकाचें काम.

**मुतालीक** [ अ० मुतअल्लिक् ] सम्बन्धी, उपमन्त्री; नायब.

**मुतैन-रवा** [ अ० मुतअय्यिन=निश्चित+फा० रवान् चालू ] नेमलेलें व चालू. "आपणास इनाम ..कार्किर्दी दर कार्किर्दी मोकासियानी माजी मुतेन-रवा असून ( आहे ) " ( राजवाडे १५। १४५ )

**मुद्दई** ( पु० ) [ अ० मुद्दई ] हक्कसांगणारा, दावेदार "मुद्दई यांसी हातीं धरून गोतामध्यें उभे रहा म्हणत असतां गोतामध्यें उभे न राहिले" ( भाइसम १८३५ वाह ३४७ ).

**मुद्दई-इलै** [ अ० मुद्दआ-इलैह् ] आरोपी. "हर्दो मुद्दई व मुद्दई-ईल" ( वाड-सनदा ३२ )

**मुद्दई-गिरी** ( स्त्री० ) हक्कसाङ्गणी, दावेदारी. "मौजे शिरगाव येथें भाऊ साहेयांकडील नोका दोन होत्या त्यांची मुद्दईगिरी गद्लेकरांनीं केली". ( खरे ११।६१४० )

**मुद्दा** ( पु० ) [ अ० मुद्दआ ] मतलब; हेतु; अट; आरोप. "जे काय दील्हे मुद्दा असेल ते कबूल" ( भाइसम-द्विसवृ १७९ ). "याजकडे खुनाचा मुद्दा लागला" ( वाड-याचा २१५० ).

**मुद्दा-मकसूद** ( पु० ) हेतू, विनन्ती "यांनीं कागद, लेहून आपला मुद्दा-मक्सूद पाठविला जे" ( राजवाडे १७। ३३ ).

**मुद्दाम** [ अ० अम्दन् ] बुद्ध्या, जाणून-बुजुन, इद्दानें, खास

**मुद्दे-नजर** ( स्त्री० ) [ फा० मद्-नजर=दृष्टि-कक्षा ] लक्ष्य. "त्याजवर मुद्दे-नजर देऊन" ( खरे ७।३५६४ ). मद्-नजर पडा.

**मुद्दे-माफक** इच्छेनुसार. "सवार फौजे-सहवर्तमान घेऊन मुलाजमत करीत त्यांचे मुद्दे माफीक सर्व होऊन जाईल" ( राजवाडे ८।२०७ ) "तुमच्या मुद्द्यामाफक करूं" ( समासद ३९ ),

**मुद्दे-वार** मागणीवर "चाकर असतां रोज-मुरे न घेतां गैरशिस्त मुद्देवार जाब घालूं लागले" ( होके १३ ).

**मुद्देसूद** प्रमाणशुद्ध, मुद्यास धरून.

**मुद्बख्या** ( पु० ) सैंपाकी; आचारी. "त्यांत परकी माणूस बातमी पोहोंचविण्यासा-रखें याचे बातमीदारांत मुद्बख्याशिवाय दुसरें कोणी नव्हतें" ( राजवाडे ६। ५०९ ).

**मुदत** ( स्त्री० ) [ अ० मुद्दत् ] वेळ.

**मुदाई** ( पु० ) [ अ० मुदाई ] दावेदार, शत्रू ( राजवाडे १५।११७ ).

**मुदाम** [ अ० मुदाम् ] सतत. "मुदाम चौदा रोज शहरामधें सोदासोदी केले" ( इम )

**मुदामी** नेहमीचा, जुना ( दिमरा १।२९ ).

**मुदारात, मुदारत, मुजारत** ( स्त्री० ) [ अ० मुदारात् ] सम्भावना, बर्दास्त. "भाऊसाहेबीं बहुतांशी मुजारत करून बोली उत्तम प्रकारें केली" ( भाके ४ ). "त्यास मोगली पोशाग मये दुशाला व सिरपेंच या प्रमाणें मुदारात केली ( राजवाडे ७।३७ ). "केवळ साङ्गण्यावरूनच मुदारत करावयाची

गात् म्हणोन करावयाची नाही " ( खरे९।४७६६ ).

मुन्कीर ( पु० ) [ अ० मुन्किर् ] इन्कार करणारा; नाकबूल करणारा ( राजवाडे २०।६५ ).

मुन्शी ( पु० ) [ अ० मुन्शी ] फार्शी पत्रव्यवहार करणारा, पारसनीस.

मुन्शीगिरी ( स्त्री० ) पारसनिशी.

मुन्सफ [ अ० मुन्सिफ् ] न्यायी, न्याय-धीश. " इद्यजी इन्साफी, त्यांचे येरुल्यारी हेही मुन्सफ असतील " ( खरे ७।३५७० ).

मुन्सफी, मुन्सिफी ( स्त्री० ) न्यायनिवाडा. " काय गैर-माकूल कार्भार होईल त्याची मुन्सिफी साहेबीं करावी " ( राजवाडे ८।१० ).

मुनका ( पु० ) [ अ० मुनक्का ] साफ, फैसला " एक महिन्याचा करार की जाब-सालाचा मुनका करून यावें " ( राजवाडे २२।६३ ) " बहालीच्या सनदा होतील ते समयीं नजराणा वगैरे जाब-साल अवल मुनका करून मग सनदा यावयाच्या " ( राजवाडे ७। ७३ ).

मुना ( पु० ) [ अ० मुआयना ] नज-रानजर; मुकाबला. " ऐन लढाईच्या मुन्यास सर्कारकामावर नीळकंठराव दिवङ्गत झाले " ( खरे ४।१७९८ ).

मुनादी ( स्त्री० ) [ अ० मुनादी ] दवण्डी. " आपले शहरांत सलुखाची मुनादी देऊन " ( खरे ७।३५६९ ).

मुनाफा ( पु० ) [ अ० मुनाफआ-मन्फआ ] नफा,फायदा.

मुनासब [ अ० मुनासिब् ] उचित् योग्य; रास्त.

मुनीम ( पु ) [ अ० मुनीब् ] गुमास्ता; व्यापाऱ्याचा प्रतिनिधी.

मुफ्ती ( पु० ) [ अ० मफ्ती ] फत्वा देणारा; वडा काजी.

मुफ्ती-गिरी ( स्त्री० ) न्यायाधिशी ( वाङ्मा २।१०६ )

मुफसद ( पु० ) [ अ० मुफ्सिद् ] पुण्ड, बखेडेखोर " असा बन्दोबस्त राखावा की कोणीही मुफसद बादशाही मुलखांत चण्ड न करू शके " ( राजवाडे ८। १०९ )

मुफसल; मुफशील [ अ० मुफस्सल् ] सवि-स्तर. " आं साहेबानी मुफसल मर्कूम केले तें जाहीर जालें " ( साने-पत्रयाव ४८४ ) " कलमी केला मतालीब मुफ-शील जाहिरीस पोहोंचला " ( साने-पयाव ३८४ ).

मुफाइजा ( पु० ) [ अ० मुफावझा ] कृपा-पत्र; इनायत-नामा. " मुफाइजा इब्लाग केला तो उसूल जाहला " ( राजवाडे १०।१२७ )

मुफासला ( पु० )[ अ० मुफासला ] अन्तर, तफावत " आपले फौजेसी व राजाच्या फौजेसी सोळा कोसांचा मुफासला आहे " ( दिमरा २।१६३ ). " चाळीस कोसांचा मुफासला आहे" (चिरा ५०).

मुफीद [ अ० मुफीद् ] हितकर, फायदे-शीर. " ती सला दोन्हीं उभ्या दौल-तीच्या तंक्वियतेस नेक व मुफीद् आहे " ( राजवाडे १०।२७८ ).

मुब्लक, मब्लग [ अ० मब्लघ् मोठी रक्कम ] पुष्कळ, विपुल. " मुब्लग मत्ता पाडाव केले " ( सभासद १९ ).

मुबा [ अ० मुबाह्=विहित ] बक्षीस, दत्त. "तरी तुमची वस्तभाव मुनलीचा तोडा आदिकरून जी स्वामींनी दिली आहे, ती मुबा केली असे" ( पारसनीस-ब्रच १२५ )

मुबादला; मोबादला [ अ० मुबादला=बदला ] ऐवजी, बदली "हाली महाराज कृपाळू होऊन मोबादला मर्नजाबावृत्तें वतन तुम्हास देऊन चालविलें" ( राजवाडे ६।१३१ ) "किनवीचे मुबादला दुसरा येणार तो अद्याप आला नाहीं" ( राजवाडे ७।१२९ )

मुबारक [ अ० मुबारक् ] शुभ, मङ्गलदायी. मुबारक करणें=इनाम देणें "शिर्के यांशी गांव व महाल मुबारक करून त्यांची कन्या महाराजांनी आपले पुत्रास केली" ( चिटणीस ५ )

मुबारक-बाद, मुबरक्-बादी ( स्त्री० ) [ फा० मुबारक् बाद्=मङ्गलदायक असो ] अभिनन्दन "सलाबत्-जङ्गास मुबारकबाद दिली" ( राजवाडे ३।३४६ ) "किल्ले मज्कूर फत्ते केलिया वर मुबारक्-बन्दीची ( ! ) पत्रें पाठविलीं" ( राजवाडे १।१३१ ). 'माधवराव साहेब यांची शादी झाली, आमचे तर्फेनें मुबारक-बाजी करावी म्हणोन मुसा मुन्तीण यांस लिहिलें आहे" ( साने पत्राव १९८ )

मुबारकी ( स्त्री० ) [ फा० मुबारकी ] अभिनन्दन, खुशाली "चार घटका मुबारकीच्या नजरा जाल्या" ( खरे ९। ४६२५ )

मुभा ( स्त्री० ) [ अ० मुबाह् = विहित ] कायदेशीर, मार्क, परवानगी. "पठाणास फोणे फिरविले, हे इन्साफ करितील तर आमचाच मुभा होईल" ( राजवाडे ६।६१९ ). "मुलूख घेतला आहे तो तुम्हांस मुभा आहे" ( मार्के ६ ).

मुर्गी ( स्त्री० ) [ फा० मुर्घ् =पक्षी ] कोम्बडी "मुर्गीस बिस्मिल्ला तो कशास!" ( होके ११ )

मुर्चा ( पु० ) मोर्चा "राजश्री पन्तप्रधान व चिरञ्जीव पिलाजी व मोंगल भाऊ ऐसें हिङ्गणगांवावरी येऊन मुर्चे लाविले आहेत" ( पारसनीस-ब्रच १९२ ).

मुर्दा ( पु० ) [ फा० मुर्दा ] मृत, प्रेत शव. "दुतर्फा दहा हजार माणूस मुर्दा जहालें" ( सभासद् ५८ )

मुर्दाड, मुर्दार [ फा० मुर्दार् ] मृतवत्, भ्याड, कवडीमोल, विधिपूर्वक न मारलेलें. "देण्यानें परिछिन्न सुन्जावें हेच हिम्मत देऊन कार्भारी यास मुर्दाड केलें" ( खरे २।४८२ ) "परन्तु खालीं उतरताच राजा पळून जाईल, अगर आम्ही मागती राजास हाती धरून आणल्यास मुर्दाड करितील हा संशय मानून सङ्कटांत आहेत" ( साने पत्राव ३२२ ) "मुलानानें फात्या न दिला तर बकरें मुर्दाड रहातें म्हणजे तें हलाल होत नाहीं" ( गांवगाडा १०३ )

मुर्देफरास प्रेतवाहक, मुडदेफरास पहा.

मुर्वत ( स्त्री० ) [ अ० मुरूवत् ] माणूसकी, सभ्यता, भीड, पर्वा, अब्रू. "पुढील आशा खासविली असतां लोक मुर्वतीवरून राहतात" ( खरे १०। ५६०७ ). "दर्बारी कोणाची मुर्वत -अब्रू तिळमात्र राहिली नाहीं" ( राजवाडे १।२२८ ).

मुर्वत-शारी [ फा० मुरुव्वत्-शिआर् ] माणूसकीनें युक्त ( राजवाडे १५। १५० )

मुरक्का ( पु० ) [ अ० मुरक्कअ ] चित्रपुस्तक, आल्बम. " तस्बिरांचे मुरक्के दोन चार आले " ( ऐति ३। ५९ ). शिवाय ( ऐति १।१३ ).

मुरब्बा; मुरम्बा, मोरम्बा ( पु० ) [ अ० मुरब्बा ] पाक, आम्रपाक.

मुरब्बी ( पु० ) [ अ० मुरब्बी ] कैवारी, आश्रयदाता, अनुभवीक, वस्ताद, मुरलेला; कार्यील " तुम्ही मुरब्बी होऊन आलपेश्रण यासी बोलावें " ( मदरू २।३१ ). " आपण आमचे मुरब्बी दोस्त, आमचें जेणें करून चाहूगलें तें इच्छिणारे " ( भाइसम १८३८ अहवाल ५). " दौलतीत मुरबी अमीर कोणी राहिला नाही " ( पाय ८ ) " ऐसेंही असतां मुरबी मातबर पाहिजे" ( राजवाडे ८।२०२ ). " ते मुरब्बी आहेत " ( राजवाडे ८।२०५ ) "

मुरणें [ ∠अ० मुरब्बा ] ( रसांत ) पक्व होणें, पाकणें.

मुरस्सा [ अ० मुरस्सा ] रत्नजडीत " शिर्पेच मुरसा " ( राजवाडे १। १८८ ).

मुराद [ अ० मुराद् ] इच्छा, इच्छेप्रमाणें " हस्तनापूरचा बन्दोबस्त हातास आला म्हणजे मुराद सर्व गोष्टी व मन्सबा हासल होईल ऐसें आहे " ( राजवाडे ८।२०३ ). मनमुराद = यथेच्छ

मुरीद [ अ० मुरीद्] चेला, शिष्य " गोविन्दगीर मुरीद कमलनयन " ( राजवाडे १५।१३४ ).

मुल्कात ( स्त्री० ) प्राम्त, विलायत. " हे कर्दीम मुल्कात देणें " ( इम ६६ ).

मुल्की [ फा० मुल्की ] वसुलासम्बन्धी, गैर-फौजदारी.

मुल्कीर [ फा० मुन्किर् ] नाकबूल, मुन्कीर. " तो मुल्कीर जाला कीं इतला नाहीं. " ( राजवाडे १।१९९ ).

मुल्जीम [ अ० मुल्ज़म् ] लाचार, मज्बूर. " ऐसें पत्रवादें पुसतां मुल्जीम होऊन आपल्या मुखें एकार केला " ( राजवाडे २०।६५ ).

मुल्तवी [ अ० मुल्तवी ] तहकूब, पुढें ढकलला गेलेला. " हा जाब-साल मुल्तवी राहिला " ( राजवाडे ७।३५ ).

मुल्ला ( पु० ) [ फा० मुल्ला ] मुसल्मानांचा गुरू.

मुल्ला-गिरी ( स्त्री० ) मुलाण्याला मिळणारें वेतन

मुलाणा, मुलाना [ अ० मौलाना ] धर्मगुरूची पदवी. " मुसल्मानाचे पाऊल हिन्दुस्तानांत पडण्या पूर्वी गुरें मारण्याचें काम हिन्दू खाटीक करीत. मुसल्मान दृष्टीस पडल्याबरोबर त्यांनीं तें सोडिलें, आणि मुसल्मान खाटिकांना मुलाना हा किताब देऊन बकरें लावण्याचें काम त्यांच्या गळ्यांत अडकविलें " ( गांवगाडा २४ )

मुलाखत, मुलाकत, मुलाकात ( स्त्री० ) [ अ० मुलाकात् ] भेट, गाठ, मुलाजमत.

मुलाजमत ( स्त्री० ) [ अ० मुलाज़मत् ] भेट, हुजूर-नौकरी, नौकरी

मुलाजा, मुलाइजा, मुलाहिजा ( पु० ) [ अ० मुलाहज़ा ] पर्वा, विचार, मान, दुर्लक्ष्य, उपेक्षा. " मुलाइजा न

कणवा म्हणजे माणूस खबर्दार असतें " ( मराआ १६ ).

**मुलाम-गिरी** मलाम्याची कृती, मलाम्याचा. " सेवकास मुलामगिरी हत्यारें यांची आवड फार आहे " ( पेद-सभा ५२ )

**मुलामा** ( पु० ) [ अ० मुलम्मअ ] धातूच्या रसाचा पातळ थर दुसऱ्या धातूच्या पत्र्यावर बसविणे " मुलाम्याचें नाणें । तुका म्हणे नव्हे सोनें "

**मुलायम, मूलाईम** [ अ० मुलायिम् ] अनुरूप, रम्य, नाजूक, सुकुमार " साजणी नक्षा किति नेत्र मुलायम हलतो " ( प्रभाकर २०८ ). " मुलायम उटी दुऊन नटविती " ( प्रभाकर २१४ ) " पानऊ नखरेदार मुलायम फूल चौकडीचं ' ( प्रभाकर ९६ )

**मुलूख** ( पु० ) [ अ० मुल्क् ] राज्य; देश, स्वदेश " मुसल्मानी रियासतीन जमिनींची पूर्ण मालकी राजाने आपल्याकड ओढली असावा, कारण " खलक खुदाका, मुलूख पादशहाका "-याप्रमाणे लोक बोलू लागले " ( गविगाड़ा ९ )

**मुलूख-गिरी** ( स्त्री० ) [ फा० मल्कगीरी ] दशपादाक्रमण, मोहीम.

**मुलूखदार** [ फा० मल्क-दार् ] दौलतवन्त " पातशाहाचे ररची मुखत्यारी व मलकदार करून असावें " ( दिमरा ११२६ )

**मुलूखदारी** ( स्त्री० ) [ फा० मुल्कदारी ] राज्यव्यवस्था

**मुलूख-मैदान, मलिक-मैदान** ( स्त्री० ) रण-राज, विजापूर येथील सप्रसिद्ध तोफ, जिच्या तोंडाचा व्यास ४ फूट ८ इन्च आहे व पोकळीचा व्यास २ फूट ४ इन्च आहे; कर्दनकाळ भाण्डखोर स्त्री.

**मुश्क** ( पु० ) [ फा० मुश्क् ] कस्तूरी.

**मुश्कस** [ अ० मुशख्खस् ] निश्चित. " एक तह मुश्कस करून...दिला पाहिजे " ( राजवाडे १५।३६९ ) " जमाबेरजी मुश्कस करणें म्हणून रजा फर्माविली " ( राजवाडे १८।४९ )

**मुश्किली** ( स्त्री० ) [ फा० मुश्किली ] अडचण, सङ्कट " तब्दिरीच्या मुश्किलीत येऊन मन्सबयाकरितां मम्मईस आले " ( साने-पयाव ४७३ ). " पल्टणे...बहुत मुश्किलीनें गाडर याजपासी जाऊन पोहचली " ( दिमरा ११३८ )

**मुश्कील** [ अ० मुश्किल् ] कठिण, दुर्घट, ( स्त्री० ), सङ्कट " लश्करात फिरावयाची मोठी मुश्कील, जागा जागा चौकी पहारे वाजपस होते " ( ऐटि ३१५० )

**मुश्फक, मुश्फीक** [ अ० मुश्फिक् ] कृपाळू, मेहरबान

**मुशजर** [ मुशज्जर ] बेलबुट्टीचें काम केलेलें रेशमी कापड

**मुशाफर** ( पु० ) [ अ० मुसाफिर् ] प्रवासी; सफर करणारा, फिरस्ता

**मुशाफरी** ( स्त्री० ) [ फा० मुसाफिरी ] प्रवास; प्रवासीपण " मुशाफरीत वय न्यावें, नित्य नवें उदक व नवें स्थळ व झाडियाची सावली अनुभवावी " ( साने-पयाव ४३७ )

**मुशारा, मुशाहिरा** ( पु० ) [ अ० मुशाहरा ] मासिक ( पगार ), दरमाह " कार्कूनाचें मुशारे देतां थकलों " ( दिमरा ११११ ).

तक्बील [ अ० मुस्तक़्बिल् ] भावी, भविष्यकाळीं मिळणारी ( रक्कम )

[स्तकिमी (स्त्री०) [ < अ० मुस्तक़ीम् ] मज़्बुती. " वरकड दर्वाज़े बन्द करून आपले मुस्तकिमीत आहेत " ( मदया ११२९ ).

[स्तकीम [ अ० मुस्तक़ीम् ] कायम, निश्चित, भक्कम. " याचा नकशा मुस्तकीम ठरून मग जावें " ( राजवाडे ७।१२ ). "कोणी आंब टाकिला नाही, मुस्तकीम आहे" ( राजवाडे १०।७४ ). " चौकी मुस्तकीम करून राहिले " ( खरे १७९७ ). " यांची इङ्गर-जावर ज़ाण्याची सर्व तयारी मुस्तकीम " ( राजवाडे १९।५१ ).

मुस्तेद [ अ० मुस्तइद्द् ] सिद्ध, तयार, भक्कम. " गडाची इमारत मुस्तेद करावी" (मराआ ३३) " चुनामुस्तेद करावया ... धोण्डे ... मुस्तेद केले " ( चित्रगुप्त १३३ ).

मुस्तेदी (स्त्री०) तयारी, सिद्धता, मज्बुती.

मुस्लीम [ अ० मुस्लिम् ] मुसल्मान.

मुसन्ना [ अ० मुसन्ना ] दुहेरी नक्कल. " पेशजी पत्र दिल्हें होतें तें गेराविल्हे लागलें सबब हाली मुसन्ना सनद हे दिली आहे " ( राजवाडे १३।१६५ ). " एक मज्कुराचे दोन कागद त्यास मुसन्ना म्हणतात " ( पदमव १०० ).

मुसल्मान [ फा० मुसुल्मान् ] इस्लाम धर्मानुयायी.

मुसल्मानी ( स्त्री० ) [ फा० मुसुल्मानी ] इस्लाम धर्म, इस्लाम-सत्ता. " हज-रतांनी दीनचा पक्ष सोडून मऱ्हाठियांचा पक्ष धरिला आहे हे गोष्ट मुसल्मानीस ठीक नाही " ( दिमरा १।२६७ ).

मुसव्वर [ अ० मुसव्विर् ] चितारी " तेथें माल्टाकडून मुसव्वर आला होता " ( खरे ६।४७१८ )

मुसव्वरी ( स्त्री० ) [ फा० मुसव्विरी ] चित्रकाम. " एक कांहीसी मुसव्वरी करितो" ( ऐटि १।१४ ).

मुसाहेब (पु०) [ अ० मुसाहिब् ] सोबती, स्नेही "वाजद्-अलीखां दिवाण निजाम अलीचा फार मुसाहेब " ( राजवाडे ११६५ )

मुहीम ( स्त्री० ) मोहीम. " जेव्हां स्वामी लाहोरचे मुहिमेवर होते " ( चन्द्रचूड-दप्तर ११७९ )

मेख ( स्त्री० ) [ फा० मेख़् ] खुण्टी, रहस्य.

मेज़ ( न० ) [ फा० मेज़् ] टेबल.

मेज़्वानी ( स्त्री० ) [ फा० मेह्मानी ] थोर मनुष्यास दिलेलें थाटाचें जेवण, जाफत, मेहमानी, नज़राणा. " अद वानीकराकडील वकील मेज़्वानी व वस्त्रें घेऊन आले आहेत " ( खरे ६ ३०९६ ) " मेज्मानी " ( दिमरा ११२८४ )

मेज़्वानगी ( स्त्री० ) मेजवानी. " पांच हजार रुपये सरकारातून मेज़्वानगी पाठविली " ( खरे ६।४७४३ ) " या प्रमाणें चौतीस मेज़्वानग्या घेतल्या " ( गोखचिशाच २५ )

मेण ( न० ) [ फा० मोम् ] मधाच्या पोळ्यांतून निघणारा चिकट घट्ट चरबी-सारखा पदार्थ.

मेण, म्यान ( न० ) [ फा० मियान् ] तरवारीचा कोष मेण करणें=म्यानांत घालणें, कोषित करणें. " मेण कर

आरता सरूयानो, गुलाल माहूगी नश्ता मद" ( प्रभाकर १३६ ).

मेणा ( पु० ) [ फा० मियाना ] डोली सारखें परन्तु चारी बाजूनी बन्द करितां येईल असें पेटीवजा खान्द्यावर वाहून न्यावयाचें वाहन.

मे बायदकी [ फा० मी बायद् कि ] झालें पाहिजे की. " मे बायद् के गोविन्दगीर मशार्निल्हेसी...कालवापाणी केसे अलाहिदा चालत होते त्याणेप्रमाणें चालविजे " ( राजवाडे १५।१२६ ).

मेवा ( पु० ) [ फा० मेवा ] फळ, फळफळावळ. " दुसरे दिवशी नाना जिन्नस ( = अनेक प्रकारचा ) मेवा खरदी करून आणविला " ( सभासद ४० ). " जहागी नवे नित येती मेवे बागांत " ( प्रभाकर २२९ ).

मेवेजात [ फा० मेवजात् अनेक व० मेवाचें ] फळफळावळ " त्यांचे समागमें मेवेजातच्या बहहूग्या वगैरे सरञ्जामही रवाना करावयास तयार झाला आहे " ( राजवाडे ५।४४ )

मेवे-फरोश ( पु० ) [ फा० मेवा-फरोश् ] फळविक्या " एकया महिन्याचे मुदतीनें मेवा न पोहचे, मार्गातच सडून जाइल म्हणून विलायतचे मेवेफरोशांही साङ्गितलें " ( ऐटि २।९५ )

मेहतर [ फा० मिहूतर् ] श्रेष्ठ, झाडू, भङ्गी. " नाशीककडील भिल्लांच्या जात-पाटलाला, पुण्याचे सुताराला मेहतर म्हणतात " ( गावगाडा २९ )

मेहतर-पण ( न० ) साफसुफीचें काम " न्हावीपणाचें मेहेत्रेपण "( वाड-बाब. २।९ )

मेहनत; मेहनती ( स्त्री० ) [ अ० मिहनत् ] कष्ट, श्रम. " अस्तोजीनें मेहनती केली " (पारसनीस-ग्रच १०५).

मेहनताना ( पु० ) श्रमाचा मोबदला, मजुरी, पगार.

मेहनती कष्टाळू, उपयोगी.

मेहमान ( पु० ) [ फा० मिहूमान ] अतिथी, पाहुणा.

मेहमानगी ( स्त्री० ) मेहमानी. " अलीयेद्ल शहानें चारी पादशाहासी मेहमानगी केली " ( इम १३ ).

मेहमानी ( स्त्री० ) [ फा० मिहूमानी ] मेजवानी, आतिथ्य, नजराणा.

मेहर, मेहेर ( पु० ) [ फा० मिहूर् ] सूर्य ( देवनाथ २५५ ).

मेहर, मेहेर ( स्त्री० ) [ फा० मिहूर् ] कृपा, दया, कींव ( चित्रगुप्त ३४ ). " इलाहीचे हुकुमें व बडेसाब यांचे मेहेर आमचे जागां होती " ( पारसनीस-ग्रप ३०८ )

मेहेर्बान; मेहरबान [ फा० मिहूर्बान् ] कृपावन्त. " मेहेर्बान " ( राजवाडे १५।१६ ) " मेर्बान " ( वाड-शाहू १९९ )

मेहेर्बानगी ( स्त्री० ) मेहेरबानी, कृपा. " आपणही हुजुरींहून मेहेर्बानगीचा खिलत पाठवावा " ( दिमरा १।९९ ).

मेहेर्बानी; मेहर्बानी ( स्त्री० ) [ फा० मिहूर्बानी ] कृपा, " मेहेरबानी " ( राजवाडे १५।१४ ).

मेहराप, मेहरप ( स्त्री० ) [ अ० मिह्राब ] कमान; मशिदींत पश्चिम दिशेस असणारी पवित्र देवळी, हिच्याच शेजारीं मिम्बर म्हणजे व्यासपीठ असतें.

मै [ अ० मइ ] सह; समय.

मै-जमीयत जमातीसह ( साने-पयाव ४९३ ).

मै-फर्जन्दान लेंकरासह; वशपरंपरा "इनाम मै फर्जन्दा मुकर असे" ( वाड-सनदा ८७ ).

मै-फौज फौजेसह ( साने-पयाव ४९४ ).

मैदा ( पु० ) [ फा० मैदा ] बारीक पीठ.

मैदान ( न० ) [ अ० मैदान् ] उघडी, सपाट व विस्तीर्ण अशी जागा. घोडे-मैदान=मर्दुमकी, कर्तबगारी दाखविण्याची जागा.

मैया [ अ० मिआ ] शम्भर.

मैयातैन [ अ० मिअतीन ] दोनशें

मोआजीन; मवाजीन ( पु० ) [ अ० मुअझ्झिन् ] मशिदीची बाङ्ग पुकारणारा. "इमामलोक व मोआजीन लोक यांची चौकशी करणें " ( वाड-सनदा ७९ )

मोईन ( स्त्री० ) [ अ० मुअय्यन् ] नेमणूक, ठराव, नियम, पगार, तैनात. "इतकियावर मोईनप्रमाणें चोकी पहारा न राखेच तर परिच्छिन्न दूर करावा" (मराआ १४ ). "यांस साडी-चोळीची मोईन सालीना होन प ॥ १०० एकसे रास केले असेत " ( राजवाडे १७। ४२ ).

मोकदमा ( पु० ) मुकद्दमा.

मोकल [ अ० मुवक्कल् ] स्वाधीन; ( पु० ) संरक्षक; यद्रका. "आपली कुलकर्णाची गोष्टी याल तरी सदहू पैकीयाची सोडी मोकल करीन " ( राजवाडे १८।३६ ). "आम्हास पन्नास तोपूची मोकल देऊन गडावरी नेऊन" ( राजवाडे १८।६४ )

मोका ( पु० ) [ अ० मौकअ ] सन्धी.

मोकाबला ( पु० ) मुकाबला.

मोकासा ( पु० ) [ देशज मुकासा ] मुशाफर लोकांची मालमत्ता सुरक्षित राखण्याच्या अटीवर दिलेलें गांव-इनाम.

मोख्लीसान [ फा० मुख्लिसान् ] स्नेही ( अनेकवचन ).

मोगल; मोंगल ( पु० ) [ फा० मुघोल् ] मध्य अशियांतून हिंदुस्थानांत आलेली एक जात.

मोगलाई ( स्त्री० ) मोगल-राज्य; बेबन्दशाही; अन्धार नगरी.

मोगली कपटी " ऐशियास मोगली मन्सबा, इमान देऊन आपला मतलब साधितील " ( इम २०१ ).

मोघम, मोहगम [ अ० मुब्हम् ] सन्दिग्ध, अस्पष्ट. " किस्तीची शकल ठरावी ऐसें मोहगम हज्रत म्हणतात यांत काय समजावें ? " ( राजवाडे ५।१४५ ).

मोजबा ( पु० ) [ अ० मुहासबा ] हिशेब.

मोजा ( पु० ) [ फा० मूका ] विणीव हस्तत्राण अगर पायत्राण.

मोजीब [ अ० मूजिब् ] प्रमाणें.

मोझ्या ( पु० ) [ अ० मुवाझअा ] सल्ला, चर्चा, साराश " हा कागद साहेबीं अतण करून ठेविला पाहिजे, याचा मोझ्या होईल " ( राजवाडे १६।४६ ). "जुनी नवी पत्रें दाखविली होती त्यांचा मोझ्या मनास आणून " ( वाड-मा १।३४ )

मोत ( न० ) [ अ० मौत् ] मरण, मोठें सङ्कट.

**मोतद्दार; मोताद्-दार** ( पु० ) [ अ० मुतअह्हिद्=काळजी घेणारा ] घोड्याचा नोकर, साईस " ती घोडी मोताद्-दार सुद्धां...येथें पाठविणें " ( खरे ९।५०२५ )

**मोताद** [ अ० मह्ताज् ] ना--दार, दरिद्री. अन्नाला मोताद=खायला नसण्या इतके दरिद्री.

**मोतादी** ( स्त्री० )[ ८ म० मोज० + अ० त अदाद् सङ्ख्या, गणना ] मर्यादितपणा " जवळ माणसें ठेवणें तीं मोतादीची ठेवावीं, त्यांची सावधना करावी " ( मदबा २।३० ).

**मोतादी, मोहोताजी** ( स्त्री० ) [ फा० मह्ताजी ] दुर्भिक्ष्य, अभाव, जरूरी; आवश्यकता " पादशाही बन्दे तुम्ही सन्निध असता पादशाहीची ही दशा होऊन कवडीस मोहोताजी व्हावी हें अपूर्व आहे " ( दिमरा २।१२५ )

**मोताना** ( पु० ) [ ८ अ० मौत् ] लढाईत मरण पावलेल्यांच्या मुलाबाळांस देणगी ( होके १२३ )

**मोबदला, मोबादला; मुबादला** ( पु० ) [ अ० मुबादला ] बदला, वसूल, उसनफेड, ऐवजी " त्या आकारा बर्हुकूम दरोबस्त अम्मल-मोबादला द्यावा " ( मराचिथोशा ५३ ).

**मोम्-जामा** ( पु० ) मेण-कापड " खर्च किरकोळ साद्या व मोम-जामा थास, व दुण्डणावळ अधिक लागली " ( मदबा १।२१२ )

**मोम्-दील** मेण-हृदयी " प्राणत्यागच केला तर नाहक दुर्निमित्य होईल यास्तव मोम्दीलही जाली " ( मदबा १।११५ ).

**मोम्-बत्ती** ( स्त्री० ) मेण-बत्ती " झाडें मोम्बत्त्यांचीं लावणें तीं पुसून लावावीं " ( साने-पयाव २८६ ).

**मोमी इलै** [ अ० मूमा इलैह् ] मशार्निल्हे " नरसिङ्गराव मोमीइले " ( साने-पयाव ९० )

**मोमीन** [ अ० मूमिन् ] धर्माळू, मुसल्मान कोष्टी.

**मोर्चा, मोर्चाल** ( पु० ) [ फा० मूर्चा, मूर्चाल ] तोफा ठेवण्यासाठी केलेला उन्चवटा, टप्पा-गुजरा; दम्दमा, चौकी; रोख.

**मोर्तब** [ अ० मुरत्तब् ] तयार, सुव्यवस्थित, ( न० ) मोर्तब सूद ' अशी अक्षरें कोरलेला छाप मारणें. " सदहूंप्रमाणें तुज कौल मोर्तब " ( पेदसमा २१७ )

**मोर्तब बर्दार** ( पु० ) शिक्के-मोर्तब सम्भाळणारा.

**मोरी** ( स्त्री० ) [ फा० मूरी ] साण्डपाणी वाहून नेणारा मातीचा नळ; पाणी साण्डण्याची जागा.

**मोसबा** ( पु० ) [ अ० मुहासबा ] हिशेब; हिशेब-पत्रक; पवा

**मोसबेकरी** ( पु० ) हिशोबकरणारा ( वाड सभा २।१९६ )

**मोसम** ( पु० ) [ अ० मौसिम् ] हङ्गाम, काळ, ऋतू

**मोसमी** [ फा० मौसिमी ] काही काळपर्यन्त टिकणारा; हङ्गामी.

**मोहकम** [ अ० मुह्कम् ] भक्कम, दृढ. " हा कगर राजे याजकडूनच बहाल व मोहकम जहाला " ( साने-पयाव ४०३ )

**मोहतरफा** (पु०) [फा० मुहृतरिफा] "पाण्डरी हक्कांना मोहतरफा म्हणतात" (गावगाडा ५४).

**मोहतसीब** (पु०) [अ० मुहतासिब्] निषिद्ध कर्मांची चौकशी व निवाडा करणारा धर्मशास्त्री. त्याचीं व काजीचीं कर्तव्यें अशी साङ्गितलेली आहेत. "कज्जे तोडणें व मामले फैसला करणें, ज्या बायकोस आईबाप वगैरे कोणी नसेल तिचा मोहतूर लावणें व मेलेले मनुष्याचे मालाचा धर्माप्रमाणें हिस्सा करणें व चकू-बन्दी व शराचे कागद वगैरे लिहिणें, शुक्रवारचे दिवशी निमाज व जमात करणें, व पुरलेला व आईबाप मेलेले मुलाचा माल, शोध करून सरक्षण करणें, व मेलेले मनुष्यानें जें कांहीं साङ्गितलें असेल तें धर्मप्रमाणें करणें व इमाम लोक व मोआजीन लोक यांची चौकशी करणें, व वाईट लोक व कैफ करणारे लोक यांजला मनाई व बन्द करणें, व मराठी देवळांतील मूर्ती वगैरे मोडणें व धर्मांतील नवी चाल बन्द करणें व जिनसांचे निरख व वजन व गज़ व माप हे सर्व बरोबर ठेवीत जाणें" (वाड-सनदा ७७-७९)

**मोहबत** (स्त्री०) [अ० महब्बत्] प्रेम, कृपा, मुर्वत.

**मोहर, मोहोर** (स्त्री०) [फा० मुह्र्] सील, सोन्याचें नाणें, शिक्का, शिक्का वाळगणारा (?) "दर्बारचे मोहोर हशमुळाखां" (राजवाडे ८।२०४).

**माहेर-कन्द** (पु०) [ ∠ फा० कन्दन्=खोदणें] मोहरेचा शिक्का, ठसा खोदणारा" (भाइसम-ससवृ ८५).

**मोहर-बन्द** सीलबन्द, बन्द करून लाखोटा केलें गेलेलें.

**मोहरम** (पु०) [अ० मुहर्रम्] अरबी वर्षाचा पहिला महिना, ताबूताचा सण.

**मोहरम** [अ० महरूम्] पराभूत, नामोहरम, (पु०) पराभव, धुव्वा. "या उपर बार्गीची फौज ...येलाशक मोहरम करूं" (पाब १२). "यांणी इराणी दुराणीचा मोहोरम केला." (पाब २५).

**मोहरा** (पु०) [फा० मुहरा] मणी, अहिमणी, कवडा, उत्कृष्ट मनुष्य, घोटणी, गुळगुळीतपणा. "कागद जाडा, मोहरा करून बळकट न फुटत ऐसे करावे" (वाड-बाबा २।१५७). "कागद चाङ्गले बळकट मज़्बूद, मोहरा बहुत होय या तऱ्हेचे" (वाड-बाबा २।१५७). "या छत्तीस भाले राजे यांनीं लाऊन फौजेचा मोहरा (=रोख, आघाडी) फिरविला" (मदरु १४).

**मोहरी** [फा० मुहरी] सही-शिक्केदार. "मोहरी दस्तायेवज़" (राजवाडे ७।३५).

**मोहरीर** (पु०) [अ० मुहर्रिर्] लेखक, देशपाण्ड्याचा गुमास्ता.

**मोहरें** (न०) [फा० मुहूरा] सोङ्गटी, शङ्ख. रण-मोहरें=रण-शङ्ख. "शृङ्गें काहळ्या रणमोहरीं" (मुक्तेश्वर आदि पर्व २३।११९).

**मोहरेदार** [फा० मुहरा-दार्] घोटीव गुळगुळीत व चकाकित कागद.

**मोहला** (पु०) [अ० महल्ला] व्यूह लढाई, हङ्गामा, शहराचा मार्ग, गल्ली "फौजेचा मोहला (? गाहा) करू

मोगलाचे गोटावर चालले " ( खरे ५।२०९६ ). " पठाण याजकडील शें दोनशें लोक वाढून छबिन्यावर चालोन गेले; मोहला जाहला; गोळा गोळी जाहली " ( खरे ११।५६५९ ). " त्यांचा इरादा मोकाबला करावा असा आहे, वडिलांचाही इरादा आहे कीं त्यास अङ्गावर घेऊन मोहला पावावा " ( खरे ११।६०८० ).

**मोहसबा** ( पु० ) मोसबा, आढावा. " मोहसबा इहलोक व परलोक विषयी घेत जावा " ( साने–पया: ४३७ )

**मोहसली** ( पु० ) [ अ० मुहास्सल ] महसूल करणारा शिपाई ( गांवगाडा ५८ )

**मोहिमी** मोहिमेचा. " धोण्डोपन्त गोखले यांस मोहिमी वस्त्रे देऊन " ( मदरु २१४ )

**मोहीब** ( पु० ) [ अ० मुहिब्ब ] स्नेही ( राजवाडे १५।२५३ ), आपण अर्थी हा शब्द पत्र व्यवहारांत येतो जसें, "येथील खैर-सल्ला जाणून मोहिब्बी आपली खैरसल्ला हर्वक्त कलमी मर्कूम करीत असलें पाहिजे " ( पारसनीस–ब्रप २३४ )

**मोहीबान-पन्हा** स्नेह्यांचा आश्रयदाता ( राजवाडे ३।७१ )

**मोहीम** ( स्त्री० ) [ अ० मुहिम्म् ] महत्वाचें कार्य, अङ्गीकृत कार्य, स्वारी, दौड, धावणी " मोहिमेचे (=कामाचे) दिवस होते, याजकरिता नबाबांकडून जाबास चार दिवस लागले " ( राजवाडे ७ खलप २।१०५ ).

**मोहिम-शीर्** मोहिमेस्त, मोहीम-गक. " दौलतराव तात्या व होळकर वगैरे सर्दार मोहाम्शीर आहेत " ( खरे ८।४११९ ).

**मौकूफ** [ अ० मव्कूफ़् ] तहकूब, मुल्तवी.

**मौज्** ( स्त्री० ) [ अ० मौज् = तरङ्ग ] लहर, आनन्द, मजा.

**मौजूद** [ अ० मव्जूद् ] विद्यमान, हजर, तयार " टिपू सरञ्जामसुद्धां पाऊस काळ न म्हणतां लढाईस मौजूद " ( साने–पयाव २५९ ).

**मौज़े** ( न० ) [ अ० मव्ज़िअ ] खेडें.

**मौत** ( न० ) [ अ० मौत् ] मरण. "आता राजे यांचे अगोदर आपणास मौत येईल तर बरें " ( मदरु ११७७ ).

**मौलवी** ( पु० ) [ अ० मव्लवी ] इस्लाम-धर्मशास्त्री.

**मौला** [ अ० मव्ला ] प्रभू , ईश्वर

**मौलाना** [ अ० मौलाना=आमचे साहेब ] मौलवी.

**मौसूफ** [ अ० मव्सूफ़् ] मज्कूर, मशा-निल्हे " नबाब मौसूफ " ( राजवाडे १०।१६५ )

## य

**यक-सुखनीपणा** ( पु० ) [ फा० यक्सुख़न् ] एकवचनीपणा " यक्-सुखनीपणाची नेकी व खुबी सर्व टोपीकरांस जाहिरीस येई तें करणें वाजीब व लाजीम आहे " ( राजवाडे १०।२८० )

**यकीन** [ अ० यकीन् ] निश्चित. " आम्ही हरामखोर असें खचित यकीन जालें असल्यास आम्हास परिच्छिन्न गोश्माली करावी " ( ऐस्फुले ४९ )

**यख्त्यार, यख्त्यारी** अख्त्यार, अख्त्यारी पहा.

**यगानगत** ( स्त्री० ) [ फा० यगानगत् ] ऐक्य, सख्य. " बाळाजीराव यांनीं आम्हांस यगानगतीचे मार्गी जें साडूगून पाठविलें तीं दोस्ती त्यांचे पाठीमागें आम्ही अदा केली " (राजवाडे ५।८६)

**यजीवूखत; यजीत्-खत** ( न० ) [<फा० आज्ञाद्-मुक ] सोडचिठ्ठी.

**यह्तियात** ( स्त्री० ) [ अ० इह्तियात् ] काळजी; बन्दोबस्त. " तुम्ही आपले बचावाची यह्तियात करीत जावी " ( राजवाडे ५।९१ ). " पागेची यह्तियात नाहीं " ( राजवाडे ५।२०० )

**यह्सान** ( न० ) [ अ० इह्सान् ] कृपा, उपकार; एह्सान.

**यहसान् मन्द्** [ फा० इह्सान् मन्द् ] कृतज्ञ ( राजवाडे १।१३२ )

**या** [ अ० या ] हे; अरे " देवाचें नांव 'या खुदा' असें घेऊन " ( मदरु १।८३ ).

**या** [ फा० या ] अथवा; का, व. " पत या तेज बुडाली " ( खरे १।१५० ) " बातमी खरी या खोटी " ( खरे १।४७९५ ) " सुस्ती या काहिली इत्यादि अन्याय " ( मराआ ३० ) " बुन्देलियानें सुप्रवृत्त होऊन तुमच्या मनोद्यानुरूप मामलीयत विल्हेस लाऊन टाकली की नाही ? या तह करू नये, खुन्जावेंच हाच त्यांनी विचार चित्तांत आणिला आहे ? " ( साने-पयाव ५८ ). "तेव्हां सुरतेवर या तख्त या ताबूत म्हणून स्वारी केली " ( काप्रइसा ४८ )

**याकुती** ( स्त्री० ) एक औषध.

**याकूत** ( पु० ) [ अ० याकूत् ] ताम्बड्या रङ्गाचें एक रत्न.

**याद, यादी** ( स्त्री० )[ फा० याद् ] स्मरण; सूची.

**याद्-गिरी** ( स्त्री० ) [ फा० याद्-गाइ ] स्मारक; स्मृति ( ऐस्फुले २९ ).

**याद्-दास्त** ( स्त्री० ) [ फा० याद्-दाश्त् ] सूची; रोखा; सूची-बद्ध ( मराचिथोरा ७३ ).

**याद्-बस्त; याद्-हस्त** ( स्त्री० ) [ फा० याद्-हस्त् ] सूची. " कितेक जिन्नस खुटीत गेला त्याची याद्-बस्त " ( राजवाडे १।३६ ).

**याद्-बूद** ( स्त्री० ) [ फा० याद्-बूद् ] निश्चित यादी, ठराव. " या प्रमाणें बाबाजी पन्तास याद्-बूद करून देऊन पागेची दोन घोडी बसावयास देऊन आधी रवानगी करून यावी " ( खरे १२।६४०९ ) " तुम्ही करार-मदार याद्-बूद ठीकच केली आहे " ( खरे ६।२९२२ ). ' आण-शपत यादी बुदी व्हावयाच्या आहेत, होतील " ( खरे ६।३०९२ )

**यानी** [ अ० यअनी ] त्याचा अर्थ असा की, म्हणजे, पुढें ( राजवाडे १५।४९ ).

**यार** ( पु० ) [ फा० यार् ] स्नेही; दोस्त; जार, हत्ती बरोबर चालणार भालाईत.

**यारी** ( स्त्री० ) [ फा० यारी ] मैत्री, दोस्ती

**यारेदी** ( पु० ) [ फा० यारी-दिह् ] मदत्नीस; वतनाची देखरेख करणारा.

**येक-जहती** ( स्त्री० ) स्नेह; मैत्री. "हमेशा मकातीब पाठवून दोस्ती येक्-जहती दीन-ब-दीन जादा होय " ( राजवाडे १०।३१२ )

**येकसरें** [ फा० यक्सर् ] तावडतोब; एकदम.

**येक्सुई** ( स्त्री० ) [<फा० यक्स् ] स्नेह. "तर्फैन येख्लास व येक्-सुईची तार्कीं

रञ्जी (स्त्री०) [ ८ फा० रञ्जिश् ] कण्टाळा. वैताग. रञ्जीस येणें=थामून जाणें

रत्तल (पु०) [अ० रत्ल्] चाळीस तोळ्याचें वजन.

रत्व, रब्त (पु०) [ अ० रब्त् ] ठराव, करार, सन्धी. " मुरादखानानें वाजीद-अलीखानाशी फार रत्व केला आहे " ( राजवाडे ११११४ ).

रतीब (पु०) [ अ० रातिब्, रातिबा ] रोजी नियमित देणें, शिक्षा, खुराक

रद्द (स्त्री०) [ अ० रद्द ] परतवणें, फेड, नामन्जूर

रद्द-कर्ज (न०) कर्ज-फेड. " बाकी राहील ऐवज रद्द-कर्जास लावून देणें" ( खरे ८।४३२२ )

रद्दी (स्त्री०) [ फा० रद्दी ] त्याज्य, कवडीमोल, वापरलेला कागद.

रद्द-बदल, रद्द-बदली (स्त्री०) [ फा० रद्द-उ-बदल् ] तहचर्चा, वकिली, शिफाई, तरफ्दारी, मीड-खर्ची "सोन्धे करी यांची रद्द-बदल लागली असे" ( साने-पयाव ६९ ) " गेली गोष्ट सुधारावी म्हणजे त्यांची रद्द-बदल न चालेल असा विचार काय आहे ? " ( खरे ५।२३५७ ) " कोणी कोणाची रज्-बदली करू नये ऐशी बन्दी जाली होती " ( खरे ९।४५३३ )

रन्ज (पु०) [फा० रन्ज्] दुक्ख, नाखुशी

रन्जक (स्त्री०) [ फा० रञ्जक् ] बन्दुकीचा अगर तोफेचा काना, त्यावर घातलेली दारू रन्जक' खाणें=दारू जळून बार न उडणें

रन्जणें दुक्खी होणें " जे का रन्जले गान्जले । त्यासि म्हणे जो आपले " ( तुकाराम ).

रन्धा (पु०) [ फा० रन्दा ] लाकूड गुळगुळीत व सपाट करण्याचें सुतारी हत्यार.

रफ्त (पु०) [ फा० रफ्त् ] चाल. " रावपन्तप्रधान यांजकडील सदारांशीही रफ्त आश्नाईचा आहे " ( राजवाडे ५। १०१ ).

रफा (स्त्री०) [ अ० रफअ ] निराकरण. " इन्शा अल्लाहु ताला, थोडेच दिवसांत सलश रफाही होईल ( राजवाडे ५। १५७ ). " रफा जाली " ( राजवाडे ६।३७७ ).

रफाकत, रफीकत (स्त्री०) [ अ० रिफाकत् ] स्नेह, सख्य " तुम्ही इङ्ग्रेजांची रफाकत करणें ठीक नाही " ( दिमरा ११९२३ ) " म्हणजे आम्ही रफकितीत राहू " ( दिमरा ११२०७ ). " रिफाकत " ( राजवाडे ७।१८ )

रफायत, रफाहीयत (स्त्री०) [अ० रफाहत्, रफाहीयत् ] भरभराट. " किफायत सर्कार व रफायत राया (८रआया=प्रजा ) अमलांत आणोन " ( राजवाडे १५।११३ ) " आपले रयासतीची बन्दोबस्ती व खल्खुलाचे ( ८खल्कुल्ला=तीतील लोक ) रफाहीयतीवर असावें " ( वाड-समा ११३२८ )

रफीअल्कदर [ अ० रफीउल्कद्र् ] उच्च दर्जाचा ( इम ६५ ).

रफीक (पु०) [ अ० रफीक् ] स्नेही, दोस्त. " रफीक होऊन सेवा करून दाखवू, अब्दालीस तम्बी करू " ( इम २६० ). " तुम्ही दौलतीचे पराणे रफीक यास्तव तुम्हांपाशी आलों आहोंत " ( होके १२३ ).

रफू (पु० स्त्री०) [ फा० रफू८अ० रफ्व् ] कापडाचें छिद्र विणून बुजविणें, तुणणें.

रफूक (पु०) [अ० रुफ्क् ] मेहेरबानगी, स्नेह. "एके ठिकाणी रफुकाचें कलम असावें" (साने–पयाव २२१).

रफूगार (पु०) [फा० रफूगर् ] तुणणारा

रफे–दफे (स्त्री०) [अ० रफअ दफअ ] निवाडा; निकाल; निराकरण; निरवा-निरव; व्यवस्था "तेथील रफे–दफे हुजूरच जाहली" (खरे ९६२) "आजी पावेतों रफे–दफे होऊन तेथून कूच झालेंच असेल" (खरे ४।१८२१). "देणेदाराची कोचवण किती आहे याची रफे–दफे धणी अथवा आपण करून मला मोकळें करावें" (होकै २०) "खान स्नेहावर, अन्ती मुस्तकीम म्हणोनच हे गोष्ट रफेदफे जाहली" (साने–पयाव ८९). "असें जाहल्यास मागाल रफे-दफे करून त्यासही भेटीस बोलवावें हेंच केलें असें" (राजवाडे १।२८९)

रफे–खलश (पु०) [फा० रफ्–इ–खलिश् ] वैराचें निराकरण "आमची त्याची रफे–खलिश व्हावा ऐसें बेतात आणिले आहे" (ऐकिप ४१)

रफे–शर (पु०) [अ० शर्=वाईटपणा ] वैराचें निराकरण. "रफे–शर केला व तस्फियाचा नक्शा ठरविला" (वाड–कैफियती १००)

रबाब; रुबाब (पु०) [अ० रुअब् ] धाक; दरारा. "रबाब पूर्ववत् जमून इन्दुरास आले" (होकै २९)

रबिलाखर (पु०) [अ० रबीउल्आखिर् ] अरबी वर्षाचा चौथा महिना.

रबिलावल (पु०) [अ० रबीउलअव्वल् ] अरबी वर्षाचा तिसरा महिना.

रब्बी (स्त्री०) [अ० रबीई=वासन्तिक (पीक) ] वैशाखपीक. "गारा फाल्गुन मासी पडल्या; रब्बी बुडाली" (राजवाडे ३।१६४).

रमजान (पु०) [अ० रमझान् ] अरबी वर्षाचा नववा महिना या महिन्यांत मुसल्मान लोक दिवसा उपास रोजा करितात.

रमजान–गाई (स्त्री०) एक कर. "मुळकाचे दस्तावर रमजानिगाई कदीम तहनाम्याप्रमाणें न घ्यावी" (वाड–मा १।२२३).

रमल (न०) [अ० रम्ल् ] देवदूत जिब्राईलनें प्रेषित दनियल यास शिक-विलेली वाळूवर रेघा काढून त्यावरून भविष्य वर्तविण्याची कला.

रमुजी विचित्र; चित्ताकर्षक.

रमूज् (स्त्री०) [? अ० रुमूझ् ] गम्मत; मौज.

रय्यत; रयत (स्त्री०) [अ० रईयत् ] प्रजा. "साम्प्रत गनिमाचे धामधुमे करितां व दुष्काळाकरितां रयती गेली, मेली; रुईजुई राहिली" (राजवाडे १६।४३) "कौल देऊन आज्ञा केली तर रयत उमेद धरून किर्दी करितील" (राजवाडे ६।१४८) "रानांत कोठें पिकें आहे। तेथें उपद्रव बहुत होतो; रयता दिल्गीर" (खरे ११।६१७३).

रयत्वारी (स्त्री०) [फा० रईयत्वारी ] प्रत्येक कुळाशी सर्कारनें साऱ्याचा स्वतन्त्र ठराव करण्याची गैर–जमीन्दारी पद्धती.

रया; रयाया, राया [अ० रआया अनेक व० रईयत्चें ] प्रजा; शेतकरी वर्ग. "किफायत सर्कार व रफायत राया"

( राजवाडे १५।११३ ). "रयायानी तपे कामद खोरें" ( राजवाडे १६।४९ )

रया; रयात; रयायत ( स्त्री० ) [ अ० रिआयत् ] कींव, कृपा; क्षमा; सूट; अदब; मीड. "परन्तु तुम्ही आतां शास्त्राची आज्ञा उलट करून आपले मर्जीनें रया सोडून देऊन त्श सतीस मारितां" ( ऐटि २।३४ ) "बे कैदी जाली आहे...मनस्वी भाषणें आहेत, सर्वांनीं रया सोडली" ( खरे ६।२९ ६२ ) "त्यांची घोडी अवघी तबेल्यास लावणें, ये विषयी रयात् न करणें" ( सभासद् ८८ ) "या कालीं आम्हांवर रयात केली तर आम्हीही बहुत कामास येऊं" ( खरे ५९६ ) "रयात जालिया रयत तजावजा होणार नाहीं; पुढें उमेदीनें लावणी करार-वाके करितील" ( चन्द्रचूड-दप्तर १।५१ ) "साल मज्कुरी खण्डणीची रयात करावी" ( खरे ४। ८ १७ ) "महिपतरावांनी क्रूरपणा धरून जेथें सापडेल तेथें पैका घेतला; कोणाची रू-रयात अगर वळख धरिली नाहीं" ( खरे ९६३ ) "कोण्ही कांहीं रयायत करील ऐसें नाहीं; काम होय तोंवर कोरडी मिनत करितात; मन्सब यावयासी तयार; जागीर कपर्दिकेची न देत" ( राजवाडे ६।३३१) "राजश्रीस जागीर सरञ्जामी आलियावर नम्हांस रयायत पांच हजारांचा पर्गणाचे पैका करार होईल". ( राजवाडे १५। १००)

रयत-रजावन्दी ( स्त्री० ) रयतेची खुशी "पाऊस कमी; पिकें तमाम वाळतात; त्यामध्यें रयत-रजावन्दीनें वसूल घेतच आहों" ( खरे ५।२४०९ ).

रव ( पु० स्त्री० ) [ फा० रव् ] रस्ता; चाल. "येथें एकवेळ लटिकें पडलें म्हणजे मनुष्यास पुन्हा जवळ उभें राहू देत नाहीत; येथील रव या प्रकारचा" ( राजवाडे ८।२२० ). "मह्णगळवेढ्याचीं पांच सात खेडीं रवेस लागतात." ( खरे ११२३ ).

रवा [ फा० रवान् ] चालू. "यासी तुम्हाले व रवा दारन्द (=त्यांनी ठेवावें) ( गोइसा १६ ). "आपणास इनाम... कार्किर्दी-दर-कार्किर्दी मोकासियानी माजी मुतैन रवा अस्त" ( राजवाडे १५।१४५ ).

रवादार ( पु० ) [ फा० रवादार् ] अनुमोदक "तुम्ही सर्कार-नुकसानीचे रवादार कांहीं नाहीं" ( राजवाडे ७ ५६ )

रवानकी ( स्त्री० ) बिदागी "रवानकीचीं वस्त्रें" ( राजवाडे १२।१९२ ).

रवानगी ( स्त्री० ) [ फा० रवानगी=चालणूक ] पाठवणूक; उत्तर-पत्र; आगाऊ खर्ची, नालबन्दी. "श्रीमन्त वसईचे मुक्कामी असतां बहुत पत्रें आपली आलीं व त्यांच्या रवानग्याही बहुत जाल्या" ( राजवाडे ६।५८२ ). "सत्रावे रबिलावलचे रवानगींत तपशील लिहिला त्याजवरून ध्यानांत आलेंच असेल" ( राजवाडे ५।१९९ ). "लोकांस रवानगी नाहीं; घोडीं पडली या विचारें लोक दारी बसतील" ( ज्ञाने-पयाव ३२४ ).

रवाना चालू; प्रेषित.

रवा-सुदगी ( स्त्री० ) [ ∠फा० रव.ना शुदा=पावते झालेला ] पावती. "बाकी रसद हुजूर रु॥ ८०० पैकी रवासुदगी

सेटी खाटक हुजूर-बाजार लश्कर रु॥ १०० " ( राजवाडे १५।१०१ ).

रवेश ( स्त्री० ) [ फा० रविश् ] चाल; रीत. " इन्साफाची रवेश दर्किनारा ठेऊन खुद-गर्जीवर नजर देऊन साष्टी सरकारांत देण्याविषयी ताकीद न केली " ( खरे ७।३५७० ). "गोसावियाचे इनामतीस उपद्रव द्यावा ही कोण रवेश ? " ( राजवाडे १५।२१९ ).

रवेश्वार चालीप्रमाणें; योग्य.

रसम; रस्म ( स्त्री० ) चाल-रीत. "आलमदुनियास हेच रहा व रस्म " ( साने-पयाव ४६७ ).

रस्म-रव ( स्त्री० ) चाल-रीत. " आं साहेबही त्यांचे रस्म-रव यास खूब वाकीफ " ( साने-पयाव ४७६ )

रस्मीयात ( स्त्री० ) [ अ० रस्मीयात् ] वहिवाट. "वर्खे शादीचे रस्मीयातीची" ( राजवाडे ७ खलप ११२ )

रस्ता ( पु० ) [ फा० रस्ता ] मार्ग, नियम; सडक.

रस्ते-बन्दी ( स्त्री० ) सडक तयार करण्याचें काम.

रसद; रस्त ( स्त्री० ) [फा० रसद् ] मामलेदारानें एखाद्या पर्गण्याचा इजारा घेतला म्हणजे जी रक्कम त्यास सर्कारांत आगाऊ भरावी लागे ती: दारूगोळा धान्य वगैरे युद्धोपयोगी सामुग्री.

रसम-रियायत ( स्त्री० ) वहिवाटीचें अवलम्बन, माफक-दस्तूर भेट. " वर्खे वगैरे रसम-रियायत केली " ( जोरा ५६ )

रसानगी ( स्त्री० ) १ दुसऱ्याच्या मुखें अगर चिट्ठीनें दिलेली परवानगी.

रसीद ( स्त्री० ) [ फा० रसीद् ] पावती, पोंच; कब्जा. " वकील मज्कूर यांणीं हुजूर अर्जदास्त रसीद करून " (राजवाडे १५।२९९ ). " हे रुपये जरूर... हवाला करून रसीद पाठविणें " (राजवाडे ६।३३३ ).

रसीदन [ फा० रसीदन् ] पावणें; पोहोंचणें. " आता रसीदन मिसेली देसताची " ( राजवाडे १५।१५६ )

रसूम, रुसूम ( पु० ) [ अ० रुसूम् अनेक व० रस्मचें ] फी, कर.

रसूल ( पु० ) [ अ० रसूल् ] प्रेषित; पैगम्बर. " खुदा व रसूल-खुदाची शपथ आहे " ( दिमरा १।४५ ).

रह-गुजरी [ फा० रहगुजर् ] वाटसरू; फिरस्ता; गैर-वतन्दार. " दोन चार दुकान्दार रहगुदरी ठेऊन " ( वाडबाबा २।२१६ ).

रह-दारी ( स्त्री० ) [ फा० राह्-दारी= रस्तापट्टी ] रस्ता-पट्टीची माफी; सर्वसामान्य लोकांची ये जा; आयद्रफ्त; वाहतूक, वर्दळ. " इङ्ग्रजांस थैली पावतांच रहदारीचें दस्तक रवाना केलें" ( खरे ७।३७८६ ). " त्याजवरी यन्दा नापीक, तशांत लश्करची रहदारी " ( खरे ८१० ).

रहा ( स्त्री० ) [ फा० राह् ] मार्ग, चाल; वर्तन, रीत " रघुनाथराव यांस सुरतेहून . मुल्कीचे रहानें मुम्बईस रवाना केलें " ( खरे ७।३५७० ). " साष्टी घेतल्यावर ( मुम्बईकरांनीं ) लिहून पाठविलें की पूर्तकेश घेणार म्हणून आम्ही घेतली । हे रहा कोण !" ( खरे ७।३५६८ ).

**रहा-रीत** ( स्त्री० ) चाल-रीत. "साम्प्रत त्यांची रहा-रीत मराठे लोकाप्रमाणेंच आहे" ( भा-जुऐगो २७ )

**रहा-दार** [ फा० राहूदार ] वाटसरू, वाहतूक करणारा, मार्ग-रक्षक "वाणी उद्‌मी वगैरे रहादार यास लुटून वाटा मारितात" ( वाड-समा २।१५५ ) "माङ्ग, रामोसी, व रहदार" ( भाइसम १८३४ अहवाल १६ ).

**राज-तख्त** ( न० ) राजधानी "किल्ला रायगड राज-तख्त" (चित्रगुप्त १६७)

**राज-रोम** [ फा० राज़-इ-रौशन् ] दिवसा ढवळ्यां

**राजी** [ अ० राज़ी ] कबूल, खूश

**राजी-बिराजी** ( स्त्री० ) सुख-दुःख, सङ्कट "राजी-बिराजीचे दिवस; सर्व वस्तवानीसह कुटुंब एका किल्लेत, तेव्हां स्थळाचा मज्बुदी पाहिजे" ( खरे ५।२२१२ )

**राजी-नामा** ( पु० )[ फा० राज़ीनामा ] कबुलायत, कैफियत, बे-नकारपत्र; राजी खुशीनें नोकरी सोडल्याचें पत्र, इस्ताफा "हर्दो वादियाचे राजीपणें राजीनामे लेहून घेऊन" ( राजवाडे १५।१७ ). "बेपारी मजकराचें कापड खादियानसी देऊन त्याचा राजीनामा पाठऊन देणें" ( राजवाडे ६।६०६ ).

**रातबा-मसाला** ( पु० ) रोजी खुराक व इतर योग्य खर्च "तेथील कमावासदार यास तुम्ही रातबा-मसालेविशीं कागद व जासूद जोडी देणें" ( साने-पयाव २०२ )

**राबता** ( पु० ) [ अ० राबिता ] अनुबन्ध, स्नेह, ये-जा. "आपला व मानाचा स्नेह व राबता बराच आहे" ( साने-पयाव १६ ) "आज माणसांचा राबता दिसत नाही" ( मदरु १।५५ )

**रास्त, रास्ती** [ फा० रास्त् ] सरळ, खरा, योग्य "हुजूर आलिशावर रास्ती न्याय करून" ( मराआ ३१ )

**रास्त-कौली** ( स्त्री० ) सत्यवक्तेपणा. "यांत रास्त-कौली इङ्ग्रेजाची कोठून राहिली ?" ( ऐटि ११५९ ).

**रास्त-गो** [ फा० रास्त्-गो ] खरें बोलणारा

**रास्त-गोई** ( स्त्री० ) [ फा० रास्त्-गोई ] सत्यभाषण. "दुनियेंत रास्त-गोई परमेश्वरानें किमिया दिली आहे; जो वचनास अन्तर करितो त्यास या लोकी परलोकी जागा नाही" ( ऐटि ११५९ )

**रास्त-मामलगी** ( स्त्री० ) न्याय्य वर्तन. "त्या प्रमाणें गायकवाड याचें पत्र आणून ठेविलें असता महाल गुजास्त न केले हे रास्त-मामलगी की काय" ? ( खरे ७।३५७२ )

**रास्त-रवी** ( स्त्री० ) सरलगामित्व, सरळपणा "जदीद करार झाला त्याची ही अहवाल, तेव्हां रास्तरवी कायमी कोठें राहिली ?" ( खरे ७।३५७० )

**रास** [ अ० रास्=डोकें ] नङ्ग "आम्हाजवळ पागेची घोडी रास चवदा आहेत" ( खरे ८।४०४४ )

**राह, रहा** ( स्त्री० ) [ फा० राह् ] मार्ग, वाट "जेनराल मज्कूर ताब आणिता न सकता राहत आपले हमराही सरञ्जाम टाकीत. गढीच्या आसरेस जाऊन पोहोंचला" ( राजवाडे १०।१८७ ) "दीड महिना राह साहेबाचे यावयाची पाहिली" ( हम

६८ ) " आम्ही त्यास राहावर आणू, निदान त्यास तम्बी करू " ( राजवाडे १।४६ ).

**राहदार** (पु० ) [ फा० राह्–दार ] मार्गदर्शक, नाकेवाला ( राजवाडे ६। २७० )

**रिआया** रआया, प्रजा " रिआया व मुजारियान पर्गणे चाकण " ( राजवाडे ६।१५३ )

**रिकाबी, रिकेबी** ( स्त्री० ) [ अ० रिकाबी ] बशी.

**रिकीब्** ( स्त्री० ) [ अ० रिकाब् ] घोड्यावर चढतांना व बसल्यावर पाय टेकण्यासाठीं जिनाच्या दोन्ही बाज़ूस सोडलेल्या कड्यापैकी एक, स्वारी, बशी. " भाऊसाहेब केवळ परशुराम अवतार. दर रिकिबीस तर्वार फत्ते करून अवतार सम्पाविला" ( पाब ४६ ).

**रिफाकत** ( स्त्री० ) [ अ० रफाकत् ] सङ्गत; स्नेह. " तुम्ही रघुनाथराव यांची रिफाकत सोडून देणें " ( खरे ७।३५६९ ) " सबब आम्हासी रिफाकत ठेऊन आपले ठायी मज्बुतीनें असावें " ( जोरा २९ )

**रिवाज्** ( पु० ) [ अ० रिवाज ] रूढी, चाल; शिरस्ता रीत–रिवाज=चाल-रीत.

**रिश्वत** ( स्त्री० ) [ अ० रिश्वत् ] लांच. " भवानीपन्तांच्या मार्फत दहालक्ष पावेतों रिश्वत घेऊन हङ्गामा होऊ दिला नाही " ( पद्मव ६८ )

**रिसाल्दार; रिसालेदार** ( पु० ) [ फा० रिसालादार् ] घोड–दळावरील अधिकारी.

**रिसाल्दारी** ( स्त्री० ) घोडदळाचें आधिपत्य.

**रिसाला** ( पु० ) [ अ० रिसाला ] घोडदळाची तुकडी; सामुग्री; सरन्जाम. " त्यांत साल मज़्कुरी तोफा बाण जेजाला यांचा रिसाला बहुत तयार करविला " ( खरे ८७५ )

**रुई** ( स्त्री० ) [ फा० रूय् ] प्रकार; मार्ग. " त्यांत घरोब्याचे रुईनें बहुत प्रकारें लिहिलें " ( राजवाडे ६।५८२ ).

**रुका** ( पु० ) [ अ० रुक्आ ] पत्र. " शादीचा रुका " ( राजवाडे ७। २०४ )

**रु–कार** ( पु० ) सम्मती लेखाची नक्कल केल्यावर रुजुवात घेतल्याबद्दल 'रु' असें केलेलें चिन्ह.

**रुख्सत, रुस्कत** ( स्त्री० ) [ अ० रुख्सत् ] जाण्यास पर्वानगी; निरोप; रजा, पर्वानगी, सुट्टी, विदा. " वकिलास मात्र रुस्कतीचीं वस्त्रें देऊन विदा केलें " ( दिमरा १।१०२ ). " आम्हास पातशाहाकडे रुक्सत करावें (=भेटवावें ) ( दिमरा '।९४ ) " आमची तचियतेसी बे–आरामी राहती, याजकारिता आम्ही तीन महिन्याची रुख्सत घेऊन हवा खायासी समुद्राचे वाटेनें मद्राजेस जातों " ( पद्मव ९३ ). " इतकें बोलून आम्हा त्रिवर्गास रुख्सत करून आपण मिसला पहावयास गेले " ( राजवाडे १।२३ ). " सेनासाहेब सुभा मोंगलापासून रुस्कत होऊन गेले " ( खरे ः।५६५ )

**रु–जामा** (पु०) रूदार आङ्गरखा; पातळ गादी.

**रुजुवात** ( स्त्री० ) [ < अ० रुज्अत, रुजूअ ] ताडून पाहणें, प्रत्ययी, लक्ष्य, निष्ठा. " गलीम-पराभव प्रत्यक्ष जनांत

रुजवातीस आला या आनन्दें... खुशाली " ( चित्रगुप्त ४५ ) " तुम्ही पादशाही रुजुवातीनें असणें " ( सभासद ४७ ). " एक दोन राजे पादशाही रुजवात होते ते मारिले " ( सभासद ९ ).

रुजू ( स्त्री० ) [ अ० रुजूअ ] लक्ष्य; निष्ठा, सादर, दाखल, सर्कार्‌जमा, जमा, मान्य, पसन्त. " ते वख्तात इकडील कायेमी समजून मग सर्वांनी रुजू आणीत आणी" आणिली " ( ऐटी ३।१७ ). रुजू घालणें=ताडून पाहणें. " पूर्वील बिशार्दांचे जावत रुजू घालावे " ( सभासद २३ )

रुत्बा ( पु० ) [ अ० रुत्बा ] दर्जा, मरतबा, पदवी. " अष्ट प्रधानाचे बरोबरीचा रुत्बा " ( भा-ऐपयाव १०२ )

रु-बकार [ फा० रू-ब-कार् ] सलक्ष्य; तन्मयतेनें, सन्मुख, पुढें, दर्पेश " कित्येक मोठमोठ मसलतींचे विचार जरूर बोलावयाचे रु-बकार येऊन पडले आहेत " ( खरे ८।४३१५ ) " त्यास बिज्वर प्रसङ्ग रु-बकार जाहलियास किल्ले पुरन्धर समीप आहे " ( राजवाडे १०।८२ ).

रुब-रू, रो-ब-रो [ फा० रू-ब-रू ] समोर, समक्ष, अपेक्षित. " तुम्ही रु- बरू बसा " ( दिमरा १।११९ ). " तित्यानी लढाई रुबरू आहे " ( दिमरा १।२०१ )

रुबेरूब रुबरू " गाजुदीखान याचे वजारतीविषयीं भाऊसाहेब यास आम्ही रुबेरूब विनन्ती केली " ( भाव ९१ )

रु-माल ( पु० ) [ फा० रूमाल् ] ( तोण्ड पुसण्याचें ) चौकोनी फडकें; दस्तमाल दमर.

रुश्वत ; रिश्वत ( स्त्री० ) लांच. " रुयानती, रुश्वती, बन्दूर-तबाई ' ( मेस्तक पुस्तक-जमेलेखन १३० ). लाच-रुश्वत = लांच-लुचपत. " येथें काही लांच-रुश्वत चालेना " ( चित्रगुप्त ४१ ).

रुस्कत रुख्सत पहा.

रुसूम ( पु० ) [ अ० रुसुम् ] हक्क-पैका, कर; जमिनीच्या उत्पन्नातील देशमुख देशपांडे यांचा भाग.

रुस्तमराव एक पदवी ( मराठ्यांच थोरा ५२ )

रुस्तुमी ( स्त्री० ) [ फा० रुस्तमी ] शौर्य. " शाबास तुमच्या हिमतीची व दिलेरी रुस्तुमीची !" ( साने-पयाव १४० ).

रू-रयात ( स्त्री० ) तोण्ड-भीड " कोणाची रू-रयात न धरितां उभयताचा हरएक मज्कूर मनास आणून वाजवी असेल त्याप्रमाणें विदित करणे " ( खरे ७।३४९० ) " मोहपतरावानी क्रूरपणा धरून जेथें सापडेल तेथें पैका घेतला, कोणाची रू-रयात अगर वळख धरिली नाही " ( खरे ९६३ )

रुयदाद; रुएदाद [ फा० रुयदाद् ] प्रविष्ट प्राप्त " आ अमारत्-पन्हाकडील सेरीयत कलमी करून शादमानी रूयदाद होय तें केलें पाहिजे " ( साने-पयाव ६८३ ). " शादमानी रुएदाद न जाहली " ( राजवाडे १०।२८० ).

रूख; रोख ( पु० ) [ फा०रुख् ] तोण्ड, लक्ष्य, रोख; दिशा. " ते हड्पजी वकिलास रूख देणारच नाहीत " ( दिमरा १।५४ ) " तेव्हा बाद-बर्सात

हाच रुख धरील " ( दिमरा १५५ ). " मोगलाचा दगाबाजीचा रुख नजरेनें पाहिला तर याजकरितां हीं खबर्दारीनें रहावें लागलें " ( राजवाडे ११४६ ). " रुख कोणीकडे जावयाचा हें समजलें नाहीं " ( राजवाडे १०।२६५ ). " आम्ही तळेगावचे सुमारें त्याचे रुखावर आलों " ( राजवाडे १०।११६ ).

**रेजक्-दाणी** ( स्त्री० ) छर्रे गोळ्या ठेवण्याचें पात्र ( वाड-बाबा २।४२ )

**रेज़गी** ( स्त्री० ) [ फा० रेझगी ] मोड, किरकोळ नाणें.

**रेज़ा** ( पु० ) [ फा० रेझा ] तुकडा कापडाचा

**रेशमी** [ फा० रेशमी ] रेशमाचें.

**रेशीम** ( न० ) [ फा० रेशम् ∠ अब्रीशम् ] कृमिज तन्तू.

**रोख** ( पु० ) रुख, कटाक्ष, झोक, हेतू

**रोखा** ( पु० ) [ अ० रुकआ ] पत्र.

**रोगण** ( न० ) [ फा० रौघन् ] तेलिया-रङ्ग.

**रोगणी** तेलिया रङ्ग दिलेला " रोगणी भिन्ती, लखलखाट वर तय्यारी " ( प्रभाकर १२ ) "भवती छत, भिन्ती लाल रोगणी " ( प्रभाकर २१६ ).

**रोज़** ( पु० ) [ फा० रोझ् ] दिवस, प्रत्यही.

**रोज़ा** ( पु० ) [ फा० रोझा ] रमजान महिन्यांत मुसलमान लोक जो उपवास ( निरशन ) करितात तो, या उपवासांत सूर्योदयापूर्वी व सूर्यास्तानन्तर जेवण्याची मुभा असते.

**रोज़ा** ( पु० ) [ अ० रौझा ] बाग, समाधिमन्दिर, दर्गा.

**रोजी** ( स्त्री० ) [ फा० रोझी ] एक दिवसाचें वेतन, खर्ची, एका दिवसास.

**रोजीना** ( पु० ) [ फा० रोझीना ] दैनिक खर्च, दैनिक. " रोजीना चार छत्तीस पञ्चवीस रुपये खर्च ( खरे २।५४० ).

**रोब, रोआब** ( पु० ) [ अ० रुअब् ] धाक, दरारा, सलाबत " तेव्हां हे शकल सल्तनतीचे बेहबुदीर्चा, पातशाहीचे दाब-रोबाची सर्कारांतून अमलात आली " ( राजवाडे १२।१२ ). " हा दाब-रोआब सर्वांना दिसों लागला" ( राजवाडे ७ खलप २।२७ ).

**रोबरो** रुबरू पहा.

**रोशन** [ फा० रोशन् ] विशद, स्पष्ट, श्रुत. " बन्दगीस रोशन होय हे अर्दास " ( राजवाडे १५।७६ )

**रोशनाई** ( स्त्री० ) [ फा० रोशनाई ] दिवेबत्तीचा लखलखाट, दीपोत्सव

**रोशनी** ( स्त्री० ) [ फा० रोशनी ] रोशनाई. " रात्रीं रोशनीनें नबाब दौलाचे येथें आले " ( राजवाडे ७।१०४ )

**रौनक** ( स्त्री० ) [ फा० रौनक् ] भपका, शोभा. " दौलतीत कांही बाकी राहिली नव्हती, त्या दौलतीस खावन्दाबरोबर रौनक आणिली " ( राजवाडे ५।८६ ).

**रौनक-अफ्ज़ा** [ फा० रौनक्-अफ्झा ] शोभावर्धक. " हज़्रत येथें रौनक-अफ्जा होणार ( राहणार ) " ( राजवाडे ७।१०६ )

## ल

**लक्तर** ( न० ) [ फा० लत्र् ] फाटकें वस्त्र, चिन्धी.

**लकब** ( स्त्री० ) [ अ० लकब् टोपण नांव ] खब, खोड.

**लगाम** (पु०) [फा० लिगाम्] घोड्याला ताब्यांत ठेवण्यासाठीं व वळविण्यासाठीं त्याच्या जबड्यात अडकविलेली सळई व तिला बान्धलेले हातात धरण्याचे दोर.

**लगामी** अधीन

**लङ्गडा** [फा० लङ्ग्] पायान अधू, पाङ्गळा.

**लङ्गडणें** एक पाय अधू असल्यानें दुसऱ्या पायावर भार टाकून चालणें

**लङ्गडी** (स्त्री०) एक पाय दुमडून दुसऱ्या एकाच पायानें उड्या मारीत चालणं

**लङ्गर** (पु०) [फा० लङ्गर्] हांडीचा नाङ्गर, दार-खण्ड; मठ

**लज्जत** (स्त्री०) [अ० लज्जत्] रुची, गोडी, खुमारी

**लज्जत्-दार** रुचकर, स्वादिष्ट

**लण्ड** (पु०) [फा० लन्द्] शिश्न

**लण्ड** [फा० लवन्द्] धर्मनीतीला न जुमानणारा विषयी मनुष्य, कलन्दर

**लत्ता** (स्त्री०) लात पहा.

**लत्ता** (पु०) [फा० लत्ता] चिन्धी, धडपा

**लत-कोडगा** (पु०) लाथा खाऊन निगरगट्ट व निर्लज्ज झालेला.

**लवण्डी** (स्त्री०) [फा० लवन्द्] वेश्या, दासी, रखेली.

**लवा** (पु०) [अ० लिवा = निशाण] सत्ता "नवे सरकारचा अम्मल व लवा" (खरे ७।३५६६)

**लवाजिमा; लवाजमा** (पु०) [अ० लवाझिमान्] आवश्यक वस्तू व माणसें, ताम्बार; गाड्या घोडे नोकर वगैरे इतमाम, थाट "बरोबर लवाजमा मानबर" (मराचिथोशा ३६). "जाहीदारीत सर्वास दोस्तीचे लवाजिमे जाहीर होतील" (राजवाडे ५।१७३).

**लवाजीम** (पु०) [अ० लवाझिम्] हक्क, कर "हक-दक वगैरे लवाजीम कूल जे असतील ते वसूल करून सर्कारात जमा करणे" (वाड-बाबा २।४५).

**लवाद** (पु०) [अ० लवाझ् = कैवारी] पञ्च

**लश्कर, लस्कर** (न०) [फा० लश्कर्] सैन्य, फौज, गोट

**लश्करी** [फा० लश्करी] सैन्यासम्बन्धी

**ला-इलाज्** [अ० लाइलाज्] निरुपाय, लाचार, निरुपायानें "आता वारवार तुम्ही विचार लिहू लागला तेव्हा ला-इलाज जाणून लिहिलें आहे" (खरे ११२८) "रघुनाथराव याची फौज लाइलाज होऊन कौल घेऊन निघाली" (ऐलेप्र ११५९). "यास्तव लाइलाज राहिलों" (राजवाडे ६।५६२)

**लाइलाजी** (स्त्री०) निरुपाय, व्यर्थ "लाइलाजीस्तव दर पत्रीं सेवेसी विनन्ती लिहितों" (दिमरा ११२०) "तर लाइलाजी खेद करून सार्थक नाही" (राजवाडे ६।४५५)

**लाकीन** [अ० लाकिन्] पण. "लाकीन भोसले याजकडोन पत्रें आली नाहीत" (साने-पयाव ८४)

**लाचार** [फा० लाचार्] क्षीणोपाय, हतयत्न, (पु०) निरुपाय. "परन्तु एक चिरञ्जीव शत्रूचे हाती सापडलेमुळें निरुपाय जाणोन लाचार होऊन चाकरी करितों" (खरे ६।२९२२) "तो लाचाराचा बयाण लिहिता न ये" (ऐटि १।३५).

लाचारगी ( स्त्री० ) निरुपाय. " परन्तु हुजुरांत साम्प्रत खर्चाची तकलीफ बहुत आहे, यास्तव लाचारगी आहे " ( राजवाडे १०।२७३ ).

लाचारी ( स्त्री० ) निरुपाय; दैन्य. "लाचारीस मात्र कूच करून चाललों " ( राजवाडे १२।७९ ) " हल्ली लाचारीमुळें वाट खर्च व सवारी व पोशाक वगैरे सरन्जाम कर्ज-वाम करून तयार केले " ( पद्मव १०१ ).

लाज़म; लाजीम [ अ० लाज़िम् ] योग्य. " हमेशा खत्-किताबतीचा सिलसिला जारी असावा हें लाजम आहे " ( खरे ७।३५६४ )

लाज़मा ( पु० ) [ अ० लाज़िमा ] कर, हक्क

लाज़वर्त ( न० ) [ फा० लाज्वर्द् ] नीलमणी " मोतें काढली आणि हुर्मोज् । लाजावर्तें पोंवळीं " ( मेस्तक-४१).

ला-ज़बाब [ फा० ला-जवाब् ] निरुत्तर. " म्हणून यासी यथा मतीनें बोलून लाजबाब केलें " ( राजवाडे १२।२२ )

लाथ; लत्ता ( स्त्री० ) [ फा० लत् ] पादाघात. " हृदयावरी मारिली लात " ( मुकेश्वर-विराटपर्व ३।६५ )

लायक [ अ० लाइक् ] पात्र, योग्य. " जमीन पडीत जमा-खेरीज लायक-जिराईत " ( वाड-सनदा ९१ ).

लायकी ( स्त्री० ) [ फा० लायकी ]पात्रता योग्यता; कर्तृत्वशक्ती

लायनी ( स्त्री० ) [ अ० लअन् ] अपशब्दभाषण. " रयतीस लायनी सिवीगाली न करणें व तश्वीस न देणें " ( राजवाडे १६।२९ ) " लायणी-बद्गोई केली " ( राजवाडे २०।२२० )

लाल ( पु० ) [ अ० लअल् ] माणिक.

लाल [ फा० लाल् ] ताम्बडा; सुर्ख.

लाली ( स्त्री० ) रक्तिमा.

ला-वलद् [ अ० लावलद् ] निपत्रिक. " तो लावलद; लेकीन हिले हयात असतां मुतबन्ना (= दत्तक ) पुत्र घेतला " ( राजवाडे २२।१०३ ).

लास ( स्त्री० ) [ फा० लाश् ] प्रेत, शव; मुड्दा.

लिफाफा ( पु० ) [ अ० लिफाफा ] पत्रवेष्टन.

लिभास ( पु० ) [ अ० लिबास् ] पोशाक. " वाटे लाविला, दिला घरस्वामीचा लिभास " ( होनाजीबाळ १६५ ).

लिबासी [ फा० लिबासी ] कृत्रिम; तक्लुबी " हे नक्कल लिबासी आहे " ( राजवाडे २०।६२ )

लुक्का ( पु० ) [ अ० लुक्का ] नीच धूर्त मनुष्य, लुच्या

लुक्सान ( न० ) नुक्सान

लुङ्गी ( स्त्री० ) [ फा० लुङ्गी ] काचा; पश्चा, पायजमा

लुचा (पु०) [फा० लुचा व्यसनी, बद्फेली] ठक, काफर, सोदा.

लुचाई; लुचेगिरी ( स्त्री० ) धूर्तता; ठकबाजी.

लुत्रा ( पु० ) [ फा० लुत्रा ] चोम्बडा, चगलखोर, बडबड्या

लुत्फी [ ∠ अ० लुत्फ = मेहेरबानी ] रुपादत्त ( वाड-मा २।१०९ )

लेकीन [ फा० लेकिन् ∠ अ० लाकिन् ] पण, परन्त

लेजीम ( न० ) [ फा० लेज़म् ] धातूच्या चकत्या ओंवलेली लोखडी साखळी ज्यास अडकविली आहे असें व्यायामाचे धनुष्याकृती हत्यार

लेहाज़ा [ अ० लिहाज़ा ] म्हणन, सबब ( राजवाडे १०।१२८ )

## व

**वक्त, वख्त, वखत** (पु० स्त्री०) [अ० वक़्त्] काळ, वेळ

**वख्त-गैर-वख्त** वेळी अवेळी, अवेळी. " अम्बारखाना चाङगला वख्त-गैर वख्त कामा आला" (भाइसम १८३४ अहवाल ४९)

**वक्त-गुजराण** (स्त्री०) काल-क्षेप " परागन्दा होऊन परमुलकास जाऊन वख्त-गुजराण करीत असतां " (राजवाडे १५।३१८).

**वक्त-शीर** वेळेवर

**वक्फा** (पु०) [अ० वक्फा] थाम्बणूक, मुक़ाम. " वीस दिवस कमठाण्यावर वक्फा " (राजवाडे ७।८६)

**वक्र; वकर** (पु०) [अ० वकार्] प्रतिष्ठा, नक्श. ' यात श्रीमन्तांचा वक्र काय राहिला ? " (खरे १।४०७). " आपला वकर नाहीं " (राजवाडे ६।४१९) " कमाविसदार याचा वकर किमपि नाहीं यामुळें दाब रहात नाहीं " (मद्‌चा २।५०)

**वकफीयत** (स्त्री०) वाकफीयत पहा.

**वकालत** (स्त्री०) [अ० वकालत्] शिष्टाई, वकिली " सेवकास वकालतीचे जाबसाल लिहावयास प्रयोजन नाहीं " (राजवाडे ।१५)

**वकायनिगार, वकायेनिगार** (पु०) [फा० वकाइअ-निगार्] वृत्तान्त लेखक, वाकनीस, अख्बारनीस " सव वकायनिगार यांकडे खबरा लिहितात' (राजवाडे ६।४१९) " गुलाम अहमद वकायेनिगार . . कर्जदारांनी अटकाऊन ठायेले होते " (दिमरा २।८५)

**वकाया** (स्त्री०) [अ० वकाइअ अनेक व० वाकिआचें] वृत्तान्त. " पाचा वकायाच्या फर्दा रोजच्या पाठविल्या " (दिमरा १।१२४).

**वकिली, वकीलत** (स्त्री०) वकिलाचा पेशा, शिष्टाई, प्रतिनिधित्व

**वकील** (पु०) [अ० वकील्] प्रतिनिधी, मुखत्यार, न्यायसभेंत एका पक्षाचें म्हणणें पुढें माण्डणारा, राज्याचा इतर राजदर्बारी असलेला प्रतिनिधी

**वकील-मुत्लक** (पु०) [फा० वकील्-इ-मुत्लक्] कुल-अख्त्यारी वकील. " कर्नल मक्कुरास वकील-मुत्लक व व आमचे ठिकाणी जाणून, त्याचें केल्यास आमचें व कुम्पनीचें केलें जाणावें " (ऐटि २।१४)

**वकील-मुत्लकी** (स्त्री०) वकील-मुत्लकाची पदवी व काम. " श्रीमन्त पन्तप्रधान याचे नावें वकील-मुत्लकी व मीर-बक्शीगिरी हे दोन्ही पदें देऊन त्याची नायबत आम्ही तुम्हांस देतों " (दिमरा १।११९).

**वकूब** (पु०) [अ० वुकूफ्] ज्ञान, अक्कल, कर्तृत्वशक्ति.

**वकूब्दार** [फा० वुकूफ्दार्] जाणता, सुज्ञ, काबील " तुझा जाणता मातबर भाऊ वकूब्दार असेल " (राजवाडे २०।६४)

**वग** (स्त्री०) [अ० वक्‌अ] प्रतिष्ठा, पत, वशिला. " जगजीवनाची बहीण सासा सुन्द्राबाई दमाजीच्या भावास (दिल्ली) आहे, तिकडे यास वग-मोठी आहे" (पारसनीस-ग्रप २५७)

**वग-वशिला** (पु०); **वग-वसीलत** (स्त्री०) पत-मध्यस्थी. " आमचा वग-वशिला पायांसेरीज नाहीं "

(खरे ११७८). "दर्बारी यांचा वग-वशिला कोणी नाहीं" (खरे ९३२). "परन्तु वग-वसीलतीमुळे भिडेनें कागद्-पत्र करून घेऊन ज़ोरावरीनें वतन खातात" (वाड-सनदा १७३).

वगैरे, वगैरा [ अ० वघैरा ] आणि इतर; इत्यादि.

वज़न (न० ) [अ० वज़्न् ] गुरुत्व, तोल; इभ्रत; प्रतिष्ठा.

वज़न्दार [फा० वज़्न्दार् ] जड; तोल्दार; प्रतिष्ठित. "वजन्दार गणोजी ताण्डेल" (चित्रगुप्त १२४).

वज़नी [ फा० वज़्नी ] तोलण्याचा.

वज़ा (स्त्री०) [ अ० विदाअ ] पाठवणूक. "कोणाचे हुनर कैसे असतात हें कळत नाही, या करितां वरचेवरीं गड्यांलैंख जाब्साल देऊन वज़ा करीत जावें" (राजवाडे ८।९१).

वज़ा (स्त्री०) [ अ० वज़अ ) वर्जन; वज़ा-बाकी; कमी करणें.

वज़ा, वज़े (स्त्री०) [अ० वज्ह् ] तऱ्हा; प्रकार. "मुम्बईस तोतया येत असतां तुम्ही दस्तगीर करून नेला याची वज़े काय !" (खरे ७। १५७१). "फौजेचा गाढा वरे वज़ेनें राखून" (राजवाडे ८।१६७). "तुम्ही यावें मरसो दामोधरें हुजूर हलालखोरी बहुत वज़ा साङ्गितली" (राजवाडे १५।३१). —वजा= तुल्य; प्रकारचा;-काही-वज़ा वगैरे.

वज़ाई (स्त्री०) [ अ० वज़अ ] खालच्या दर्जावर आणणें. "रिसाल्या सम्बन्धानें बहाली, बडतर्फी, तरक्की किंवा वजाई करण्याचा पूर्ण हक्क तुम्हांकडे राहील" (राजवाडे ७।१५).

वज़ाबाकी (स्त्री०) वर्जन; वज़ा.

वज़ारत (स्त्री०) [अ० विज़ारत् ] वजिरी; प्रधानकी.

वज़ारत्-मआब वजीर; एक पदवी.

वजीरत; वजिरी (स्त्री०) दिवाणगिरी. "वजिरात" (दिमरा २।१३).

वजीर (पु०) [ अ० वज़ीर् ] प्रधान.

वतन (न०) [ अ० वतन् = जन्मभूमी ] "जात, धन्दा, वंशपरम्परागत काम, चाकरी, नेमणूक, उत्पन्न, अधिकार, मानपान, हक्क वडिलोपार्जित मिळकत स्थावर अगर स्थावराच्या योग्यतेची जङ्गम मालमत्ता, जन्मभूमी या सर्वांस वतन शब्द लावतात" (गांवगाडा १६)

वतन्दार (पु०) "सर्व गांवकऱ्यांना, मग ते कोणत्याही धन्द्यावर पोट चालवीत, वतन्दार ही सामान्य संज्ञा आहे" (गांवगाडा १५). "वतन्दारांची वतनें वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहित पोट-तिडीक लागोन मुलूक मामूर होत नाही ऐसें कळों आलें" (राजवाडे १६।४४).

वतनी जिथें वतन आहे अगर जन्म झाला तें.

वफा (स्त्री०) [ अ० वफा ] इमानी पणा.

वफादार [ फा० वफादार् ] इमानी.

वफादारी (स्त्री०) इमानीपणा. "तुम्ही इमानें इतबारें वफादारीनें चाळोन चाकरीची सर्बरा ठेवाल तों प्रर्यंतों जहागीर बे-खल(ल)चालेल" (अ-म-व १६).

वफात (स्त्री०) [अ० वफात्] मृत्यु.

"वाटेत लस्लीन वफात पावले" (खरे ७।३५७३).

**वर** [फा० बर्] उपरि.

**वर्क, वर्ख** (पु०) [अ० वरक्] पृष्ठ; पान; धातूचा कागदासारखा पातळ पत्रा; तगट. "दुसरी अखबार चिनापटणाहून सौदागरानी लिहिली त्याचा एक वर्ख" (राजवाडे ७।२२)

**वर्जोर** [फा० बर्झोर्] कडक "वर्जोर नतिजा" (राजवाडे १५।३८१).

**वर्म** (न०) [अ० वर्म्] गळू, नाजूक जागा

**वरात** (स्त्री०) [अ० बरात्] हुण्डी, चक.

**वरावर्द** (स्त्री०) [फा० बरावर्द्] अन्दाज, हिशेब, गणना

**वलद, वल्द** (पु०) [अ० वलद्] पुत्र "सूरज वल्द बापू जोशी ज्यातिषी वतन्दार जुन्नर" (वाड-सनदा ८५)

**वली, वली** (पु०) [अ० वली] साधू, वेडसर, विक्षिप्त; वेडा-पीर

**वली-न्यामत** [अ० वली-निअमत्] श्रीमन्त. "वलीन्यामत रावसाहेब पण्डित प्रधान" (राजवाडे १०।३६५)

**वली-हद, वली-अहद** (पु०) [अ० वली-अहद्] राज्यवारस, युवराज "वली-अहद" (राजवाडे १।३६३) "त्याचे पुत्रास बाहेर काढून वली-हद केलें" (राजवाडे १।३६२)

**वली-हद्दी** (स्त्री०) युवराज-नेमणूक, यौवराज्य. "अली गोहर याचे पुत्र बाहेर काढून वलीहद्दी करावी हा निश्चय होऊन शुक्रवारचा मुहूर्त करार केला आहे" (राजवाडे १।३६३)

**वश्यत-नामा** (पु०) [फा० वसीयत्-नामा] मृत्युपत्र. "खण्डेराव रास्ते यांनी मरते वेळेस मी जवळ नसतां वश्यत्-नामा केला त्यांत मला मुख्त्यार लिहून ठेविलें" (भाइसम १८३८ अहवाला ९)

**वशिला** (पु०) [अ० वसीला] मध्यस्थ, मध्यस्थी, शिफारस "त्यास वशिला करून" (राजवाडे ३।५५)

**वशिला-वगा** (स्त्री०) मध्यस्थी. "हिमायत म्हणावी तर, वशिला-वगा म्हणावा तर स्वामी खेरीज आमचा, आमची गोष्ट वरी-साइन्मेसारखा कोणी नाही" (राजवाडे ३।१२३).

**वस्तरा, वस्त्रा** (पु०) [फा० उस्तरा] हजामतीचा चाकू, वाखर.

**वस्ताद** (पु०) [फा० उस्ताद्] गुरू; मर्मज्ञ, निष्णात, धूर्त, कावेबाज. "वस्ताद गड्गु हैबती तेथिल गृहवाशी" (प्रभाकर १९४)

**वस्ताद-गिरी** (स्त्री०) धूर्तता; कावेबाजी.

**वस्तादी** (स्त्री०) [फा० उस्तादी] प्रावीण्य, मर्मज्ञता. "पीळ-पेच अर्थ अक्षरांत वस्तादीचे" (प्रभाकर ६२)

**वस्तू** [अ० वासिता = माध्यम] कडून, गुजारतीनें "यांचें वस्तू आपले समरा होऊन साध्य घडावयाचें नाहीं" (मराचिस १४).

**वस्वास, वस्वसा** (पु०) [अ० वस्वास्, वस्वसा] भीती, काळजी, पर्वा, सशय, अन्देशा "जहाले कामाचा वस्वसा न धरितां समयी महाराजांचा मनोरथ सिद्धीस नेणें" (चित्रगुप्त ५)

**वस्वासी** सशयी. "आईसाहेब (= ताराबाइ) वस्वासी फार" (साने-पत्राव ३२३)

**वसुली** वसुलासम्बन्धी.

**वसूल** ( पु० ) [ अ० वुसूल् ] आवक, उत्पन्न, उगवणूक. " वुसूल " ( राजवाडे १५।२०६ ).

**वसूल–बाकी** ( स्त्री० ) वसूल न झालेली उगवावयाची रक्कम.

**वसे** ( स्त्री० ) [ अ० वुस्आ ] विस्तार. " किल्याचा वसे पाहून कुद्द आले " ( खरे ११।६१३२ ).

**वहमा** ( पु० ) [ अ० वाहिमा ] भय, धाक. " करवीरच्या राजकारणाचें दृढीकरण जाहलें म्हणजे यजमानांस वहमा पडेल की यांस भारी आसरा जाहला " ( खरे ११७२ ). " त्यांची फौज व तुम्ही मिळोन राहिला तरी यांसही वहमा पडेल " ( खरे ११२४२ ). " येथें सर्कारांत वहमा पडला की ... भाऊ साहेब यांचें त्यांचें सूत्र एकविचारें आहे " ( खरे ११।५७५६ ).

**वहिमी** सशयखोर, सशयास्पद. " वहिमी जाती मध्यवस्तीत ठेवणें धोक्याचें असतें " ( गांवगाडा ४ ).

**वहीम** ( पु० ) [ अ० वह्म् ] संशय, शङ्का.

**वाकई** [ फा० वाकिई ] दुरुस्त, योग्य. " सर्कारांतूनही कुलाह्–पोशांस तम्बी वाकई अमलांत येईल " ( साने–पयाव ४६६ )

**वाकनीस**, **वाकेनीस** ( पु० ) [ फा० वाकिआ–नवीस् ] अख्बाइनवीस, वकायनिगार. " वाकेनीस " ( राजवाडे ६।५०९ )

**वाकब**, **वाकफ**, **वाकीफ** [ अ० वाकिफ् ] जाणता, हुशार, तज्ज्ञ, माहीत, ठाऊक. " माझे चालीस व कामास वाकब या मुलखांत जे साहेब लोक आहेत तेच मजवर वहीम धरू लागल्यास पुढें नावाकब सर्दार येतील तेव्हां मुश्कल पडेल असें मनांत आणून मी लिहिलें आहे " ( माहसम १८३८ अहवाल ९ ). " मुशीरुल्मुल्कासारखा जबर्दस्त, त्याची अवस्था काय झाली हें वाकब" ( राजवाडे ५।१६८ ).

**वाकफीयत** ( स्त्री० ) [ अ० वाकिफीयत् ] माहिती. " पागेचे कामांत महमद अजीम्खां यांचीच वकफीयत चाहूनली" ( राजवाडे ७।५६ ).

**वाकफगार** जाणता, हुशार. " वाकफगार " ( खरे ११३९९ ).

**वाकफगारी** ( स्त्री० ) माहीतगारी, हुशारी. " तुम्हांस वाकफगारी आहे " ( राजवाडे १२।६१ ).

**वाका** ( पु० ) [ अ० वाकिआ ] वर्तमान, हकीगत, मृत्यू. " ते समयीं वाकनिसांनीं महाराज बोलिले प्रमाणें वाकाही लिहिला " ( चित्रगुप्त १३७ ). " मातुश्री हैद्राबादेंत बे–आराम होती तिचा वाका जाल्याचें वर्तमान आलें " ( राजवाडे ७।८३ ).

**वाका फौत** ( स्त्री० ) मरण. " २७ जिल्कादीं पादशाची वाका–फौत जाली " ( राजवाडे ११।५५ ).

**वाकीफ** जाणता; वाकफ, माकूल, माहीत. " सदई मज्कुराचे राजश्री रामचन्द्रपन्त वाकीफ आहेत " ( साने–पयाव ३३४ ). " आपाजी मनुष्य काम–चलण, मोकलाईत वाकीफ आहे " ( राजवाडे ८।२१४ ) " स्वभाव स्वामीस वाकीफ आहे " ( राजवाडे ११३१ ).

**वाखा** ( पु० ) [ अ० वाकिआ ] अनर्थ, घोर सङ्कट, युद्ध, संहार, महामारी.

" बेळोळस्तानाचा थोर वासा केला " ( समासद् ७९. ) " धन्याचा हात पावेवा असें झालें तरी परिच्छिन्न मामलेदारादि लोकीं वासा होऊन असावें " ( मराआ ११ ).

**वा-गुजास्त** ( स्त्री० ) [ ∠ फा० वा-गुझाश्तन् ] सोंपवणूक. " ठाणीं वा-गुजास्त करावीं म्हणून असदअल्ली-खानाचीं पत्रें येतात " ( राजवाडे ५। ११२ ). " कितेक गांव आपले तस-रुफांत आहेत ते इकडील अमिलाकडे वा-गुजास्त करावयाची ताकीद यावी" ( राजवाडे ७।९६ ).

**वाज़्-पुस; वाज़्पुशी** ( स्त्री० ) [ फा० बाजपुर्स ] चौकशी, विचारणा " साव-कार येथें कोण आहेत म्हणून वाज्-पूस करावयास लागले " ( खरे ८। ३९७४. ) " त्यांची पांची गांठ पड-ल्यावर त्यांनीं वाद्-पुसी केली, तेव्हां आपसांत अन्तर पडलें " ( खरे १। ४२८ ).

**वाज़्बुल्-अर्ज** ( स्त्री० ) [ अ० वाजिब-ल्अर्ज़् ] लेखी आज्ञा. " वाज़बुल्अर्ज पातशाहापासून दस्तत करून मागितली" ( दिमरा १।८६ ).

**वाजवी; वाजीव** [ अ० वाजिब् ] न्याय्य, रास्त, मुनासब. "तें करणें वाजीव व ला-जीम आहे " ( राजवाडे १०।२८० ).

**वाजे, वाजेह** [ अ० वाज़िह् ] स्पष्ट, विशद. " वाजे मरातब कृष्णराव यास कलमी केले त्यावरून वाजे होईल " ( राजवाडे १०।१६७ ) "व सदाकत्-दस्तगाह मजकूर लिहितील त्यावरून वाजेह होईल" ( साने-पत्रव ४६७ ).

**वाद्गार; वाद्गारी** [ फा० यादगार ] स्मारक, स्मृतिवंश " जो. उपकार आपण करितील तें आपलें नांव राहील वाद्गारी " ( राजवाडे ६।२०२ ).

**वा-पस** [ फा० वापस् ] परत. " अंम्मल मुम्बईकरांनी कोल्करारासैरीज् कब्जा केला तो वापस करविलों " ( खरे ७। ३५७२ ). "नारोपन्त यास वापस साहेबां-जवळ पाठविलें असे" ( खरे १२।६८१५).

**वायदा; वाईदा** ( पु० ) [ अ० वअदा ] वचन, मुदतीचा ठराव. "सोळा दिवसांचा वाईदा करून गेले आहेत " ( खरे ४। १८३१ ). " कदाचित् फौज् दूर न जाहली तरी वाईदा होतांच श्रीमन्तांसी आम्हीं गांठ घालावी " ( खरे ५।२६ १० ).

**वायदे-बन्दी** ( स्त्री० ) मुदत-शिर फेडीचा ठराव " याशी वायदेबन्दी मार्गेश्वर असेर ५०० रुपये, पौष असेर ५०१ " ( वाड-बाबा २।५ ).

**वार्यांब** [ फा० वार्याब् ] प्रवेशाची पर्वानगी मिळालेला.

**वार्यांबी** ( स्त्री० ) [ फा० वार्याबी ] भेटीची पर्वानगी, राबता. " तों दिवस रात्र दौलाची प्रकृत अस्वस्थ, कोणाची वार्यांबी नाही " ( राजवाडे ७।१११ ).

**वारद; वारीद** [ अ० वारिद् ] प्रविष्ट, दाखल, प्राप्त " सैरीयत सत-खलिता वारीद होत नाही " ( राजवाडे ३।९० ). " तेव्हां एका दौलतींवर कांहींएक विचार येऊन वारद जाला तर त्याचे परिहाराची तद्बीर दुतर्फाचे विचारें होत आली " ( राजवाडे ५।८५ ). " नाना-प्रकारचे अन्देशे येऊन वारद होतात " ( राजवाडे ७।१८६ ). "१ जयपूरचा-

त्यांचें पारिपत्य करावें तों शिरावर बरसात पारद झाली " ( होके १२ ).

वारस, वारीस (पु०) [अ० वारिस्] वडिलोपार्जित सम्पत्तीचा हक्कदार, मालक, वाली, कैवारी. " पाटील बाबा जमिनीचा वारस होऊं पाहतो " (जोरा ११७). " गरीब-गुरबांचा वारस ईश्वर आहे" ( विरा ४७ ).

वारसा, वारसा (पु०) [अ० वर्सा] वंशपरम्परागत आलेली सम्पत्ती, अशा सम्पत्तीवरील हक्क, मालकी. " मामलत देऊन असता जमिनीचा वारसा करूं लागले " ( जोरा १३० ).

वारिस्-दार (पु०) हक्कदार, वारस. " या नूतन हक्कास बरकड तुमचे वारीस्दारास समन्ध नाही " ( राजवाडे १७।४३ ). " या दौलतींत आमचे कोणी नाही! हेच वारीस्दार " ( मदवा १।८४ ).

वाला-कद्र [फा० वाला-कद्र] उच्च पदवीचा ( राजवाडे १५।१७१ ).

वाला-जाह [फा० वाला-जाह्] उच्च पदवीचा ( राजवाडे १५।३६३ ).

वाला-जाही (स्त्री०) थोर-कीर्ती, प्रसिद्धी. " जिकडे इन्साफ तिकडे फत्ते, हे वालाजाही झाली व जहुरांत आलें " ( खरे ७।३५७२ )

वाला-मनाकब [फा० वाला-मनाकिब्] थोर-गुणांचा ( राजवाडे ३।४५१ ).

वाला-शान [फा० वाला-शान्] वाला-जाह.

वाली (पु०) [अ० वाली] धनी, कैवारी, रक्षणकर्ता. " ही लूट नौतिची लाली, तूं माझा वाली, इश्काची शिपायावाणी बान्धलीस ढाली" (होनीजीबाळ ९४).

वास्त-पुस्त (स्त्री०) वाजपूस, चौकशी.

वास्ता (पु०) [अ० वासिता] मध्यस्थी. " तुमचे वास्ता दम्यान आहे याज करितां तहमूल जाला, नाही तरी याचा तदारुक करणें लाजम आहे " ( राजवाडे २२।६१ )

वास्ते [अ० वासिता] साठीं. " कितेक पोशीश मस्लतीच्या मजमुनावाले अजम राघो विठ्ठल यांस फिरस्ताद केले असत" ( साने-पयाद ३८७ ).

वासलात (स्त्री०) [अ० वासिलात् = एका बाबीवारीं आलेल्या सर्व रकमांची जमा] हिशेब, निकाल. " तहापासोन वासलातीचा ऐवजही माघारा देविला " ( राजवाडे ७ सलब ३४५ ).

वाहदीयत (स्त्री०) [अ० वाहिदीयत्] ऐक्य, स्नेह. " दोहीं दौलतीची असी वाहदीयेत " ( राजवाडे ७।१५२ ).

वाह! वाह! [फा० वाह्] ओहो!

वाहवा (स्त्री०) [फा० वाह्वाह्] शाबासकी, स्तुती, शाबास!

वाही [अ० वाही] खोटें, निष्प्रमाण. " सदाशिव रघुनाथ अलाहिदा राहिल्याचे तहकीक किंवा वाही वर्तमान हें सुचित समजल्यावर मागाहून विनन्ती लिहिण्यांत येईल " ( राजवाडे ५।१९९ ).

विजार (स्त्री०) [अ० इझार्] पायजमा.

विदा (स्त्री०) [अ० विदाअ] पाठवणूक. " त्यांची विदा मुहूर्तेकरून बाहेर केली" ( राजवाडे ३०।४२२ ).

विमा (पु०) [फा० बीमा] ठराविक मुदतींत जिवास अगर मालास अपाय झाल्यास भरपाईबद्दल नियमित रक्कम मिळण्यासाठीं इसमानें पैसे भरण्याची व्यवस्था.

विराखत; इराकत ( स्त्री० ) [ अ० इराकत् ] लब्धी.

विलायत; विलायती ( स्त्री० ) [ अ० विलायत् ] प्रान्त; परदेश, इङ्ग्लण्ड; युरोप. " शहाजी महाराज...विम्रदुर्गांत विलायतीमध्यें.. मृत्यू पावले " ( सभासद ५२ ). "विलायती सराय पडली होती, त्यास रयतेस धीर भरवसा देऊन वसाहत केली आहे " ( वाड-सनदा १७४ ).

विलायती परदेशी, विचित्र.

वैराण [ फा० वैरान् ] उध्वस्त; पडीत, ओसाड.

वैराणी ( स्त्री० ) [ फा० वैरानी ] गैर-आबादी, नासाडी, ओसाडी. " त्या मुलखाची दशा आबादी-वैराणीची काय पहावी "! ( ऐटि ५।११ ).

## श

शक ( पु० ) [ अ० शक्क् ] शङ्का ( इम ११८ )

शक-अन्देशा ( पु० ) संशय, भय. " कोणेविषीं शक-अन्देशा न धरणें " ( राजवाडे १५।६४ )

शक-शूभ ( पु० ) [ ∠अ० शुब्ह ] शङ्का, संशय " शक-शूभ दिलांत न आणितां करार-बमोजीब सातरां सजा करावी " ( साने-पयाव ४६६ )

शक्-दील साशङ्कचित्त "रयत शक्दील होऊन तजावजा जालीं आहे" ( पारनीस-ब्रम २७ )

शक्कल; शकल ( स्त्री० ) [ अ० शक्ल् ] योजना, व्यवस्था, स्थिती, प्रकार. " बन्दोबस्ताची शकल आणि तद्बीर नेक असेल ती करावी " ( राजवाडे ५।८० ). " इकडूनही हे शक्कल जलद नमूद्यांत यावी म्हणोन पत्रें जातात " ( साने-पयाव ४७७ ). " गांवची हे शकल । व करोडचे वर्माईयाही कांहीं ठीक नाहीं " ( राजवाडे ६।५१२ ).

शकस; शख्स ( पु० ) [ अ० शख्स् ] माणूस. " कदाचित् शास्त्रमार्गाप्रमाणें एकादी सतीं गेली आणि पुन्हां अग्नींतून बाहेर निघाली तर तिला जो कोणी जबर्दस्ती करून आंत टाकील किंवा तोडून टाकील त्या शकसास आम्हीं खुनी असा जाणून त्याचें परिपत्य मुनासब आहे त्याप्रमाणें केलें जाईल " ( ऐटि २।३५ ). " तर्फेन दोस्तीची तरकी व्हावी, याजकरितां एक मातबर शकस रवाना करितों " ( खरे ७।३५६९ )

शकी [अ० शकी] दुर्दैवी. "लढाई होऊन याराभाई यांची फौज गारत होऊन पाण्डुरङ्ग शकी वगैरे ना-सर्दार पाडाव आलेला मज्कूर आपणासही मालूम जहाला असेल" ( साने-पयाव ३८५ ).

शकरकर-पाळा ( पु० )[ फा० शकर्पारा ] एक गूळ, तूप, कणकीचा तळीव पदार्थ.

शद्त ( पु० ) [अ० शिद्दत् ] सक्ती, जोर. " विल्कैल या मुलकांत वारिशीचा शद्त फार आहे ", ( राजवाडे १०।१८२ ).

शब्खून ( पु० ) [ फा० शब्खून् ] रात-छापा " सर्कारच्या फौजांवर शब्खून घालावा हा इरादा इङ्ग्रजांनी करून रात्रीं पोख्त सरन्जामानसी चालून आले" ( राजवाडे १९।८० ). " रात्रीं त्या पल्टणांनीं दुसरे मार्गी येऊन शब्खून

घातला " ( राजवाडे १९।९४ )." "शब्बुनास फिरङ्गी हुशार" ( खरे ८।४३५६ ). "इसामिया बाजवर शब्बून पडल्याचें वर्तमान उठलें होतें" ( राजवाडे ५।८३ ).

शर्त ( स्त्री० ) [ अ० शर्त् ] अट, नियम; पेज, कर्तव्यता, कसोशी; पराकाष्ठा. "आईसाहेबांस शपथ दिली ती शर्त करणें ती केली" ( मराचिथोशा २६ ). "किल्याचे लोक मुरारबाजी पडला म्हणोन गणना न करितां शर्तीनें भाण्डू लागले" ( सभासद् ३४ ). "गोविन्द महादेव यार्णे ब्राह्मण होऊन शिपाई पणाची शर्ती केली" ( वाड-सनदा २०१ ) "श्रीमन्तांचे बुद्धीची शर्त आहे" ( खरे ९।४८४४ ).

शर्त-नामा ( पु० ) [ फा० शर्त्नामा ] तह; कराइनामा ( इम १० )

शर्त-बे-शर्त शर्तीनें. "फिरून चालून येण्याची उमेद् धरावी तों सदाशिव-पन्तानीं कुतड्-तोड करून सर्व शत्रूंस आपल्या लष्करांत शर्तबेशर्त करून दामटून घातले" ( पाब २५ )

शर्त-मर्दी ( स्त्री० ) शौर्य-पराकाष्ठा. "सेवा शर्त-मर्दीनें केली" ( खरे ४। १८०८ ).

शर्थ ( स्त्री० ) शर्त; कमाल; पराकाष्ठा; हट.

शर्बत्-खोरी ( स्त्री० ) वाङ्निश्चयाचा फलाहार. "सैफन्मुलूक यांची कन्या साहेब-जादे यांस देण्याचा निश्चय होऊन ... शर्बत्-खोरी जाली" ( राजवाडे ७।१४८ ).

शर्मिन्दगी ( स्त्री० ) [ फा० शर्मन्दगी ] लाज; लजीलपणा. "हलीचे शिकस्तेची गैरत आणि शर्मिन्दगी नबाबास फार जाली आहे" ( राजवाडे ५।११९ ).

शर्मिन्दा [ फा० शर्मन्दा ] लज्जान्वित; ओशाळा. "चाकरी करून शर्मिन्दे व्हावे यांत कांहीं लौकीक नाही" ( खरे ४।१८२१ ).

शर्यत ( स्त्री० ) [ अ० शर्त ] पेज; शर्थ, घुरशीची दोड. "शर्यतीनें लोक भाण्डू लागले ". ( मद्रु ११४७ ).

शर्यत ( स्त्री० ) [ अ० शरीअत् ] इस्लाम धर्मशास्त्र.

शर्यत्-पन्हा इस्लामधर्मशास्त्रज्ञ. "शर्यत्पन्हा काजी मुहमद्" ( राजवाडे १८। ५६ ).

शरा ( पु० ) [ अ० शर्अ ] इस्लामधर्मशास्त्र; शास्त्रनिर्णय. "दावे तेथील शरा -अन्वये फैसले करीत जाणें" ( वाड-सनदा ७६ ) "कागद्-शराचा करून दिला" ( वाड-शाछ १८३ )

शराकत ( स्त्री० ) [ अ० शिराकत् ] दोस्ती; सामलात ( राजवाडे ५।११९ ).

शराकत-दार ( पु० ) वांटेकरी. "दुसरे कोणास त्याचा हिस्सेदार व शराकत्दार न जाणावा" ( वाड-सनदा ७५ ).

शराब ( स्त्री० ) [ अ० शराब् ] मद्य; दारू.

शराबी [ फा० शराबी ] मद्यपी.

शरीक ( पु० ) [ अ० शरीक् ] वांटेकरी; पातीदार, साथीदार; दोस्त. "ज्या अर्थी शिन्दे होळकर श्रीमन्तांचे शरीक होऊन आम्हासी बदलून गोष्ट साहूणतील तेव्हां छावणी पडली तरी करून फडशा करणें प्राप्तच आहे" ( खरे ५।२१८५ ). "तेव्हां एकदे, मसलतीस शरीक होऊन तोडून पाडाल

बसावें, कशिया काडावा यांत फल काय ! " ( खरे ८।४११८ ). " तेव्हां जिवानसीं शरीक आहों " ( राजवाडे ८।११६८ ).

शरीयत–पुन्हा शरीअतपन्हा, इस्लाम धर्मशास्त्र. " शरीयतपन्हा महम्मद हैदर " काज़ी ( पेशवे–सनदा ७४ ).

शशोपञ्ज ( पु० ) [ फा० शशोपञ्ज् ] संकट, अडचण. " राजाजीही शशोपञ्जांत आहेत " ( राजवाडे ५।११०० ).

शह ( पु० ) [ फा० शह्–राजा ] बुद्धिबळाच्या डावांत केलेली राजाची अडवणूक व हुसकावणी, धाक, दरारा. " जें कर्तव्य तें सलाबतीनें मातबरीनें आपली इभरत शह यांजवरी पडोन नक्श होय तें करावें " ( खरे १।२४० ).

शहर ( न० ) [ फा० शह्र् ] नगर. "गांवची हुन्नरी व व्यापारी वस्ती फुगली आणि काळीपेक्षां पाण्डरी बळावली की त्या गांवाची शहरांत गणना होऊं लागते " ( गांवगाडा २ ).

शहर–पन्हा ( पु० ) [ फा० शह्र्–पनाह् ] तटबन्दी, कोट.

शहा ( पु० ) [ फा० शाह् ] राजा, अधिराज.

शहा [ फा० सियाह् ] कृष्ण. शहा–काळें–काळें कुट्ट.

शहाच शहा ( पु० ) [ फा० शहन्शह् ] राजाधिराज. " तुम्हास किताब मोठा शहानशहा बादशहा जेहाला असता " ( मराठ्यांचे १।१११ ).

शहाजहान पुढे–सम्राट्, एक पदवी.

शहाजुर्णे, श्यादांनें ( न० अनेक व० ). [ फा० शादियाना ] मङ्गल–वाद्यें. " श्यादानें वाजवून द्वाही फिरविली " ( राजवाडे ६।५९ ).

शहाजादकी ( स्त्री० ) [ फा० शाह्ज़ादगी ] राजपुत्रपणा. " ज्यादिवशीं पातशहास शहाजादकी सुटून पातशाही जाली " ( ऐटि ५१ ).

शहाज़ादा ( पु० ) [ फा० शाह्ज़ादा ] राजपुत्र.

शहाज़ादी ( स्त्री० ) राजकन्या. " चान्दबीबी नामें शहाजादी हिनें कमरबन्दी करून दिल्लीचे फौजेसी लढाई बारा वर्षे केली " ( इस १ चान्दबिबी १० )

शहा–नामा ( पु० ) [ फा० शाह्नामा ] फिर्दौसीनें फार्शी भाषेंत लिहिलेला जुन्या राजावलीवर काव्यग्रन्थ.

शहामत ( स्त्री० ) [ फा० शहामत् ] धैर्य, विशाद.

शहारत ( स्त्री० ) [ फा० शुह्रत् ] प्रसिद्धी, आवई " तेव्हां पासून कलम्जारिची शहारत पडून त्यांच्या चड्डी येऊ लागल्या " ( होके ७८ ).

शहारा, शारा ( पु० ) [ अ० शअर् ] रोम. " तया प्रस्तावाच्या अङ्गी शारे भरे सुमनाचे " ( मुक्तेश्वरस्मशाक संवाद ४४० ).

शाई ( स्त्री० ) [ फा० सियाही ] लिहिण्यासाठीं तयार केलेला काळा अगर कोणत्याही रङ्गाचा द्रव.

शाई–शिरे ( स्त्री० ) शिस्तची शाई ( राजवाडे ८।२१ ).

शाही, शाई ( स्त्री० ) [ फा० शाही ] राज्य, अम्मल, प्रभुत.

शाक–बे–शाक, शक–बे–शक ( पु० ) शङ्का–कुशङ्का, ऊहापोह, चर्चा. " ते याद तुम्हाकडे येणार, त्याजवर

शाक–बे–शाक झोय नव्हे होऊन सलाह जाणार " ( राजवाडे ७।८२ ).

शागिर्द ( पु० ) [ फा० शागिर्द् ] शिष्य; सेवक; देवपुजेचें साहित्यकरणें, धोतरें धुणें, पाणी भरणें वगैरे कामें करणारा ब्राह्मण.

शागिर्द–पेशा ( पु० ) नौकर चाकर.

शागिर्दी ( स्त्री० ) [ फा० शागिर्दी ] सेवा. " सखारामपन्त बोलिले होते की विठ्ठल सुन्दर याची शागिर्दी करीन परन्तु आपले मनोरथ सिद्धीस नेईन " ( खरे १।३९४ ).

शाद [ फा० शाद् ] आनन्दित " हमेशा सैद्–आफियतचें खत पाठवून दील शाद करीत जावा " ( राजवाडे ११। ९५ ).

शादमानी ( स्त्री० ) [ फा० शादमानी ] आनन्द, खुशाली; कुशल.

शादियानें; शहाजणें [ फा० शाद्याना ] मङ्गल वाद्यें. "शादियाने वाजवावयाची पर्वानगी जाली " ( दिमरा २।९४ )

शादी ( स्त्री० ) [ फा० शादी ] लग्न समारम्भ; विवाह; निका

शान ( स्त्री० ) [ अ० शअन् ] प्रतिष्ठा; डौल. " त्यात मजा नाही व मैत्रीची शान रहात नाही " ( राजवाडे ३। ३७२ ). " शान कशी दिसते ! खराच कार्भार असल्यास हम्माम छपणार नाही " ( खरे ९।४७६६ ). " सारी शान केवळ लहरी " ( प्रभाकर ).

शान्–शौकत ( स्त्री० ) शान–शोक ( पु० ) [ फा० शान्–उ–शौकत् ] प्रतिष्ठा, थोरवी; डामडौल; भपका. " राज्यावर कायम करून शान–शोकती करितां वसुली बारा लक्ष रुपये आकाराचा मुलूख नेमून देऊन " (मदरु १।१५४).

शाबान ( पु० ) [ अ० शअबान् ] अरबी वर्षाचा आठवा महिना.

शाबास [ फा० शाबाश् ∠ फा० शाद्–बाश् ] सुखी रहा ! वाहवा ! धन्य ! ( स्त्री० ) धन्यता. " शाबास तुमचे खान्दानाची असे " ( राजवाडे १२। १२३ ). " कांही शाक–भाजी मागतों ते देता तुम्ही कष्टी होतां; शाबास तुझा धीर ! " ( पारसनीस–ब्रप ३०२ ).

शाबाशी; शाबासकी ( स्त्री० ) [ फा० शाबाशी ] धन्यवाद. " तेव्हा शामसिङ्ग गानें शाबासी दिली " ( जोरा ८५ ).

शाबिती ( स्त्री० ) सिद्धता, प्रस्थापन.

शाबीत [ अ० साबित् ] सिद्ध; प्रस्थापित.

शाबुती ( स्त्री० ) सुरक्षितपणा, सलामत, अढळपणा " चिरंजीव शाबुतीनें *आला हाच लाभ जाणोन* " ( खरे ११।६६ ). " नियत–शाबुदी " "=सद्बुद्धीचा अढळपणा ( होके १३).

शाबूत [ अ० सुबूत् ] दुरुस्त; व्यवस्थित, प्रस्थापित. " याजकडे तीन खून शाबूत जाहले " ( वाड–बाबा २।५५ ).

शामत ( स्त्री० ) शहामत पहा.

शामदान ( न० ) [ फा० शमादान् ] मेणबत्तीची ठाणवी.

शामियाना ( पु० ) [ फा० शाम्याना ] मोठा डेरा.

शामील; सामील [ अ० शामिल् ] समाविष्ट. " ज्याणी बल्वा केला, त्यांत *शामील जाले असतील त्यांचेंहि पारि*पत्य कारणें " ( राजवाडे ७।४१ ).

**शायद** [ फा० शायद् ] कदाचित्. "शायद् गरज्गो मनुष्याच साहेब ज्यावर शुबाह व वस्वास राजे साहेबांचे अन्तःकरणांत प्राप्त होईल" (राजवाडे १०।२५१).

**शायस्ता** [ फा० शाइस्ता ] योग्य "जमियत शायस्ता पैदा करून" ( राजवाडे १७।१६ )

**शाल** ( स्त्री० ) [ फा० शाल ] उंची लोंकरी वस्त्र

**शास्त** ( स्त्री० ) [ अ० सियासत् ] शिक्षा, दण्ड. "साहेब जे शास्त अथवा गुन्हेगारी घेतील ते आपण कबूल असे" ( राजवाडे १६।८७ ) "शास्तास्थानास शास्त केली" ( समासद २९ ). "कोणी चोरून ठेविली आणि सर्कारास दाखल जाली नाही असे जाल्यास त्या असामास शास्त करावी, गद्दण मागावी" ( मद्र १।३९ )

**शाह-गोश**, शाहगोज ( पु० ) [ फा० सियाह् गोश् ] रानमाञ्जर, एक पारधी जनावर.

**शाहदी** ( स्त्री० ) [ फा० शाहदी ] साक्ष. "कोणी जमीनदार महाद्‌नी दस्मूल मसूरकर याची शाहदी याल म्हणजे मारिले जाल" ( राजवाडे १५।८ )

**शाहिदी-नामा** ( पु० ) साक्षीपत्र ( वाड-समा ३।६९ ).

**शाहिरी** ( स्त्री० ) [ फा० शाइरी ] कवित्व, कावे-सम्बन्धी.

**शाही** ( स्त्री० ) [ फा० शाही ] राज्य. "सारे शाहीत अस्कार्याचा" ( चित्रगुप्त २० ).

**शाहीद** ( पु० ) [ अ० शाहिद् ] साक्षादार, साक्षी. "आम्ही ईश्वरास शाहीद ठेऊन कर्तव्यार्थ तो करितों" ( राजवाडे ६।६११ ).

**शाहीर** ( पु० ) [ अ० शाइर ] कवी, पोवाडा-लावणीचा कवी

**शिका, सिका** ( पु० ) [ फा० सिक्का ] मुद्रा, छाप, ठसा. "बादशाहाची चाल अशी आहे की ... शिक्क्यांत नाव भरावयाचें तें आपले नांवाची अक्षरें ज्या आयतेंत ( = कुराण-वचनात ) किंवा हदीसात ( = पैगम्बर-वचनात ) निघतील ते हदीस किंवा आयत त्या शिक्क्यात भरावी म्हणजे तो शिक्का आपले नांवाचा जाहला" ( वाड-सनदा २३ )

**शिक्के-कटयार** ( स्त्री० ) अधिकार चिन्हें

**शिक-नीस** ( पु० ) मुद्राधिकारी

**शिक्वी, शिक्केची** ( पु० ) शिक्का लावणारा ( भाइसम-ससवृ ८५ )

**शिक्वा** ( पु० ) [ अ० शक्वा ] तक्रार, कागाळा. "न जाणों, पूर्वी खोजीम कुली खानाहा मिळाशिक्वाही आमचा काय लिहला असेल ?" राजवाडे ६।६०२ )

**शिकन्दर** [ फा० सिकन्दर् ] ग्रीक जग ज्जेता अलेक्षाण्डर, महाबलाढ्य व पराक्रमी शिकन्दर ताले = शिकन्दरा प्रमाणें उंचीचे ग्रह

**शिकन्दराची दिवाल** ( स्त्री० ) याजूज व माजूज नांवाच्या रानटी लोकांपासून सरक्षण व्हावें म्हणून शिकन्दरानें एक अत्यन्त मकम व बेलाग अशी भिन्त

बान्धली अशी दन्त कथा आहे. हीच ता चिनी भिन्न तर नव्हे ! कारण शिकन्दरानें चीनवर स्वारी केल्याच्या कथा आहेत. " व लोहही (नबाबाचा) कायम राहील जैशी शिकन्दराची दिवाळ " (खरे ८७७).

**शिकम** (न०) [फा० शिकम्] पोट. " जुनाचे भोंसले स्वराज्याचे शिकमांत तेव्हां मिलाफी सलूख करून घेतील हें कयासांत येत नाहीं " (साने–पयाव ४७७) " फुल्वरीचे मकान फरासिसांचे सिकमांत आहे तें घेऊन बन्दोबस्त करावा " (राजवाडे ७ खलप ११३०)

**शिकल** (स्त्री०) [अ० सैकल्] चकाकी, जिल्हई; पाणी; अभ्र. " जङ्ग लागला न लागला हें पाहून, वरचेवर शिकल करवून " (भोकु ११). " पूर्व क्रमास शिकल राहील " (होके ७३)

**शिकल्गार** (पु०) [फा० सैकल्गर्] हत्यारें साफसूफ करून पाणी देणारा (भोंकु ४०) "शिकल्कर" (खस्वाच ४).

**शिक्कल** (स्त्री०) [अ० शक्ल्] सूरत, तोण्ड; विशाद; हिकमत.

**शिकस्त** (स्त्री०) [∠म० कस्त ∠अ० कस्द्] पराकाष्ठा

**शिकस्त** (स्त्री०) [फा० शिकस्त्] पराभव; मोड; पराभूत, भग्न " मीरफैजल्लास त्यांणी शिकस्त दिल्ही " (खरे ७८५) "इङ्ग्रजांस ऐसी शिकस्ती कोणी दिली नव्हती " (राजवाडे १०।१३९). " राजश्री सुभेदारांकडील लोकाची शिकस्त जाली " (दिमरा २।१६५). " परन्तु "सिवाड" जाया न जाहली व शिकस्तही न जाहली " (वा.–बाबा २।१४४). "सर्कारचे काशींत्यातील थोरल्या तोफांची मारगिरी आज रात्रौ सुरू करून दिवाळे शिकस्त जाल्यावर उपरान्तिक हल्याचा येत ठरेल " (खरे १२।६२१०).

**शिकार** (स्त्री०) [फा० शिकार्] लावणें; मृगया.

**शिकार–खाना** (पु०) पारधी पशुपक्ष्याचा सङ्ग्रह; तो ठेवण्याची जागा

**शिकार-गाह** (पु०) [फा० शिकार्गाह्] शिकारीची जागा; शिकार. " कमठाणें येथें शिकार्गाहाकरितां नबाब जाऊन राहणार " (राजवाडे ७।८५)

**शिकारी** [फा० शिकारी] मृगयेसम्बन्धी; (पु०) पारधी.

**शिगूफ** (स्त्री०) शिगूफा (पु०) [फा० शिगाफ्] फूट, बखेडा, मखेला. "दर्म्यान असे सिगुफेमुळें मोठे मस्लतीत कमती येते " (राजवाडे १०।१६५). " तों दर्म्यान अलीजाह यांचा शिगूफा खडा झाला " (राजवाडे ५।१२९). " याच तऱ्हेने सर्कारांतही राजकारणांची शक्कल करून आं मेहेर्यांस कलमी करून सिगोफे बर्पा करितील " (साने–पयाव ४६६).

**शिज्दा, सिज्दा** (पु०) [अ० सिज्दा] जमीनीवर डोकें टेंकून वन्दन.

**शिताब; शिताबी; शिताफी** (स्त्री०) [फा० शिताब्] त्वरा, चपळाई; कौशल्य; हिकमत; हिकमतीनें (सभासद १७,५७). " दिरिङ्ग एक क्षणाचा न करणें बहुत शिताफीनें जाणें " (भा–ऐपयाव १०४) " तरी देखत आज्ञापत्र जेथें असाल तेथून कूच करून सिताफीनें जाऊन मशार्निल्हेस सामील होणें " (राजवाडे ६।२१९).

**शिता; सिता** [ अ० सित ] सहा.

**शितैन; सितैन** [ अ० सित्तीन् ] साठ

**शिनाज़ोरी; सिनाज़ोरी** ( स्त्री० ) [ फा० सीना-ज़ोरी ] धैर्य, सामर्थ्य.

**शिपर; सिपर** ( स्त्री० ) [ फा० सिपर् ] ढाल.

**शिपाई** ( पु० ) [ फा० सिपाही ] सैनिक, चाकर; पट्टेवाला.

**शिपाईगिरी, शिपायगिरी** ( स्त्री० ) [ फा० सिपाहगरी ] क्षात्रधर्म शौर्य; मर्दुमकी; बे-हिकमती मर्दुमी " केवळ शिपाईगिरीच करील नाही, हिकमतीनेंच लढाई करू " ( ऐति २।२६ ) " दुसयांचा स्वभाव शिपायगिरीचा आहे यास्तव रार्गे करून असमर्थी अस्थानीं निकडीस प्रवर्तनील " ( साने-पयाव ३२२ ). " शिपाईगिरीची व मन्सुबेबाजपणाची शर्त करून यशास पात्र व्हावें ऐसेच आहो " ( साने-पयाव ३३३ )

**शिपाई-बाणा** ( पु० ) लश्करी-बाणा

**शिफ्ला; सिफ्ला** [ अ० सिफ्ला ] नीच

**शिफारशी** शिफारस-वजा, शिफारशीमिळे वर चढलेला

**शिफारस, सिफारस** ( स्त्री० ) [ फा० सिफारिश् ] प्रशंसा, तारीफ, वशिला, तारीफ-पत्र. " स्वामीकडील सिफारस आणून कार्य करून घ्यावें " ( राजवाडे १२।१० ) " तेधवां पादशाहापाशीं बहुत शिपारस चन्द्ररायाची जाहली कीं बडे मर्द आदमी आहेत आणि जोरावर " ( ऐस्कुले २३ ).

**शिबन्दी; सिबन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० सिह्-बन्दी ] वसुलीच्या कामासाठीं ठेविलेली फौज.

**शिया** एका मुसलमानी धर्मपन्थाचें नांव. सुन्नी पहा.

**शिर्का; सिर्का** ( पु० ) [ फा० सिर्का ] आम्लासव.

**शिर्चश्मा** ( पु० ) [ फा० सर्चश्मा ] झरा; प्रियजन.

**शिर्ज़ोर** [ फा० सर्ज़ोर् ] उन्मत्त; बण्डखोर

**शिर्ताज़** ( पु० ) एक मस्तकीं बान्धण्याचा अलङ्कार, मुगटमणी.

**शिर्दीदे** [ फा० सर्-इ-दीदा ] डोळ्यावर, मस्तकीं ( राजवाडे ८।६ )

**शिर्पाव** ( पु० ) [ फा० सरोपा ] पायघोळ अङ्गरखा; बहुमानाचा पोशाख " जवाहीर, सिरोपाव वगैरे जिन्साना पाठविला " ( जोग ८ ).

**शिर्पेच** ( पु० ) [ फा० सर्पेच् ] पागोट्याला पुढच्या बाजूस बान्धण्याचा एक अलङ्कार

**शिर्बन्द, शिर्बस्ता** ( पु० ) [ फा० सर्बन्द् ] पागोटें.

**शिरस्ता** ( पु० ) [ फा० सर्रिश्ता ] वहिवाट, नियम; दण्डक.

**शिरस्तेदार** ( पु० ) सर्कार्कुन

**शिरा** [ फा० सिरह् ] उत्तम " शिरा दारू चाङ्गली " ( साने-पयाव २८५ ) "दिवटे ... शिरा असतील त्यांजकडून" ( साने-पयाव २८७ ). " बेतलूद असता काम शिरा जालें " ( खरे ९। ४६७२ )

**शिलक** ( स्त्री० ) [ अ० शल्क् ] सर्वसी, फेर. " त्यावेळेस इकडून दोन शिलका म्हणजे फेरा एका क्षणात केल्या "

( राजवाडे ३।१९१ ). " तोफ्खान्याला शिलक दिली " ( साने-पयाव ५४ )

**शिल्लक** ( स्त्री० ) [ अ० सल्ख् महिना अखेर; फा० सिल्कू-बन्दी मासिक आढावा ] बाकी

**शिलकी** उर्वरित.

**शिलगावणें** [ ८ अ० शल्कू ] पेटवणें; बत्ती देणें.

**शिल्शिला; सिल्सिला;** ( पु० ) [ अ० सिल्सिला ] सांखळी, सूत्र; सम्बन्ध, परम्परा; ऋणानुबन्ध; युद्धसूत्र; कफला. "मोहबतजङ्ग याजकडे वर्तमान कळविण्याचा शिल्शिला जारी असावा" ( खरे ८।४३५० ). " चहूकडे शिल्शिला; त्यापक्षी कांही सामान जवळ पाहिजे " ( खरे ११।५७७७ ) " लहान थोर मिळून साठ शिल्शिला आर्मारांचा फिरता ठेविला " ( साने-पयाव ८७ ).

**शिलेखाना** ( पु० ) [ फा० सिलहूखाना ] शस्त्रागार.

**शिले-ज़ोर** ( पु० ) शस्त्रसामार्थ्य. "दत्ताजी शिन्दे यांणी शिलेजोरानिशीं मार्वाडी मार्गे सारोन गावांत घातले " ( भाव १६ ).

**शिले-टोप** ( पु० ) जिरे-टोप.

**शिलेदार** ( पु० ) [ फा० सिलहूदार ] हत्यारी, स्वतःच्या घोडा ठेऊन सर्कारी लष्करी नोकरी करणारा राऊत. " आतां नित्य उठोन कर्जदारांचे पायां पडावें; शिलेदारांचे पायां पडता पडतां कपाळ छिनत चाललें " ( पारसनीस-अप ४१ ).

**शिले-पोस** [ फा० सिलहूपोश् ] चिल्खती, हत्यारबन्द, कवच-युक्त. " महागिरी शिलेपोस" ( वाड-समा ३।९ )." शिलेपोस पल्टणें लाविती पठाण जरीचे सम्ले " ( प्रभाकर ४७ ).

**शिवाय** [ अ० सिवाअ ] बाहेर, बाह्य; खेरजि, वाचून; आणि वर " शिवाय पाटीलबावाचे परवानगी, इकडून तिकडे कोणी जाऊं पहात नाहीं " ( दिमरा १।११९ ) " इङ्ग्रेज शिवाय तोफा-ताहफ, सव्वीस लक्ष रुपये दर्साल देत होते " ( दिमरा १।१०४ ). " देवाची जात मस्लहती-शिवाय आहे " ( राजवाडे ५।१३७ ). " तुमच्या वचना शिवाय एकन्दर नाही " ( साने-पयाव ४५५ ). " आम्हीं सर्वप्रकारें श्रीमन्तांचे मर्जीशिवाय ... नाहीत " ( राजवाडे १०।१८३ ).

**शिसा** ( पु० ) [ फा० शीशा ] काचेची मोठी कुपी. " गुलाब शिसे उत्तमसे तीन चार पाठविलेत तर बरें होतें " ( पारसनीस-अप २५३ ).

**शिस्त** [ फा० शिस्त् ] निशाण, नेम, बन्दोबस्त, रीत; शिरस्ता " शिस्त धरुन वर्नि करोल वधितां हरणें ठिकाणी अडखळती " ( प्रभाकर २३६ ).

**शिस्त-वार** पद्धतशीर; नियमानुसार.

**शील** ( स्त्री० ) [ अ० सिलह् ] हत्यार; चिलखत. " शीलचा राऊत " ( इपु-खिरो १० )

**शुक्र; शुकर** ( पु० ) [ अ० शुक्र् ] आभार-प्रदर्शन. " ईश्वरें पुनर्जन्म केला त्याचा शुकर कोठवर करावा ! " ( राजवाडे ६।६२१ ).

**शुकर्-गुज़ार; शुकर्-गुज़ार** [ फा० शुकर्-गुज़ार् ] आभारी, कृतज्ञ.

**शुकर्-गुज़ारी; शुकर-गुज़ारी** ( स्त्री० ) आभार प्रदर्शन; कृतज्ञता. " बडे साहेबानें आम्हापासून नवी डाकेविसीं आपली शुकर्-गुजारी व येहसान्-मन्दीचें विनन्तिपत्र याजकरितांच लिहविलें " ( पद्मद ९९ )

**शुका** ( पु० ) [ अ० शुक्का ] राजाज्ञापत्रिका; फर्मान.

**शुजाअत व शहामत-दस्तगाह** शौर्य-धैर्य-निधी; एक पदवी ( इम ६५ )

**शुदामद; सुदामत** ( स्त्री० ) [ फा० शुदामद् ] वहिवाट. " कानगोइ याचे दूसरी शदामद आहे " ( राजवाडे ६।५५४ )

**शुबाह, शुभह** ( पु० ) [ अ० शुब्हा ] सन्देह, वहीम, संशय. " शायद गरज्गो मनुष्याचे साङ्गण्यावरून शुबाह व वस्वास राजेसाहेबाचे अन्त· करणांत प्राप्त होईल " ( राजवाडे १०।२५१ ) " याच चालीनें तर्फेन दिलांत शुभह आणितील " ( साने-पयाव ४७८ )

**शुरका** ( अनेक व० शरीकूचें ) " तीन शरिकांपैकी येकासी नमुद जाल्यास त्यानें दोन शुरकांस इतला यावी " ( राजवाडे ७।८ )

**शुशुमार** ( पु० ) [ फा० सुस्मार् ] सुसर " शुशुमार घडियाळ मत्स्य मगर " ( मुक्तेश्वर-आदिपर्व २९।७७ ).

**शेख** ( पु० ) [ अ० शेख ] पीर; वृद्ध साधू

**शेख-चिल्ली** [ चिल्ला पहा ] तपस्वी, औलिया

**शेखी** ( स्त्री० ) [ फा० शेखी ] मोठी; बढाई, ऐट.

**शेखी-शोखी** ( स्त्री० ) गर्वाची बागणूक " मिरजेस फौज गुन्तली यामुळें हैदर नाइकानें शेखी-शोखी केली आहे " ( खरे १।२३८ ).

**शेत्-खाना** ( पु० ) [ फा० सिहृहत्-खाना आरोग्य-गृह ] शौचकूप.

**शेम्ला** ( पु० ) [ फा० शम्ला ] सम्ला पहा.

**शेर** ( पु० ) [ फा० शेर् ] वाघ, धाडशी व कर्तबगार माणूस; जबर्दस्त " परन्तु ऐशा बखेडियानीं दुश्मन शेर होतात " ( राजवाडे १२।८३ ).

**शेर्-खोर** पुण्ड, उन्मत्त ( मराआ ] १४ ).

**शेर्-पणा** ( पु० ) जोरावरी; सामर्थ्य ( राजवाडे ८।४ )

**शेर्-बाजी; शेर्-बाज़ू** ( स्त्री० ) सरशी, वर्चस्व " हे आपले ठायीं आपली बहुत शेर-बाजी मानितात " ( जोरा ११५ ) " सर्वावरी तुमची शेर्बाजू झाली "

**शेर-शिकार** ( स्त्री० ) [ फा० सैर्-उ-शिकार् ] मर्दानी खेळ; सहल व मृगया करणें " नवाब वजीर लख्नौस स्वस्थ शेर्-शिकार करून आहेत " ( दिमरा १।३१६ )

**शेहेर** ( न० ) शहर. " शेहेर सातारा मोकळीस आला होता त्याची बसाहत केली " ( मदरु १।१६४ ).

**शोख, शौक** ( पु० ) [ अ० शौक् ] प्रेम, आवड, नाद. " इतकें राजश्री बाबासाहेबांचे शोखासाठीं येथें राहणें जालें " ( राजवाडे ६।५०३ ).

शोकीन; शौकी रङ्गेल; अभिरुचि–युक; ललितकलांचा भोक्ता.

शोखी (स्त्री० ) [ फा० शोखी ] ऐट; जुलूम; अमर्यादा. " शेंपन्नासानिशी वाढून यावें अशी शोखी त्याची होती ती तूर्त मोडली " ( खरे ७।३५९९ ) " कर्नाटकांत फारच हैदर– नाइकानें शोखी केली" ( खरे १।९७ ) " शौखी " ( = बण्ड ) (राजवाडे ३।४११ )

शोर (पु० ) [ फा० शोर् ] ओरड; गल्बला; दङ्गा " ( चित्रगुप्त ४४ ). " जशी कोयळ करती शोर " ( अनन्तफन्दी ७७ ).

शोहरत ( स्त्री० ) [ अ० शुह्रत् ] प्रसिद्धी; आवई; कीर्ती. " तमाम लोकांत शोहरत जाली की यास पातशाहानी बोलाविलें आहे व याची तगिरी जाली आहे " ( दिमरा १।१२८ ) " शोहरत –आम ( = सामान्य ) जाली की ब्राम्हणांचीं घरें खाली करवितात " ( राजवाडे ७।१०६ ). " सर्कार्–फौजेची आमदनी व शोहरत ऐकून " ( दिमरा १।२८३ ).

शोहरा ( पु० ) कीर्ती, अस्करा ( खरे ७।३५७५ ), प्रसिद्धी. " तमा–तवके दाखऊन शोहरा करितील " ( साने–पयाव ४६६ ).

शौर ( पु० ) [ अ० शुअर् ] शहाणपण. " त्यामध्यें कांहीं शौर राहिला नसे " ( पारसनीस– ब्रप २३८ ).

शौरत ( स्त्री० ) [ ? अ० सौरत् ] हल्ला, पराक्रम; धाक; सलाबत. " त्यांणीं आपले फौजेस लेहून बेढा उठविला, किंवा फौजेचे शौरतीनें उठला ! " ( खरे ८।३९२४ ). " त्यास आपण तेथें होते म्हणून शत्रूस शौरत पडून कार्य जाहलें " ( खरे ८।३९२४ ).

स

स्वाद ( पु० ) [ अ० सहीह् = अचूक या शब्दाचा पहिला वर्ण स्वाद् ] सही " दिवाणाचें दस्खत यादीवर करविले की पाहिली आणि स्वाद केला " ( राजवाडे २०।१८ ).

स्वार, सवार ( पु० ) [ फा० सवार् ] आरूढ; अश्वारूढ; अश्वारूढ शिपाई.

स्वारी; सवारी ( स्त्री० ) [ फा० सवारी ] आरूढ व्यक्ती; मोहिम, दौड; धावणी वाहन, आपण या अर्थी बहुत्ववाचक. "स्वारी नव्हे हें स्वयवर झालें, श्रीमन्तांस ऐश्वर्य मिळालें " ( प्रभाकार ५३ ) " खान मज्कूर जमिनीवर लम्बे जाले तेव्हा घोडे उधळून गेले, जवळ स्वारी नव्हती, सबब लोकांनी उण्टावर बान्धोन आणिले " ( खरे ९।४४६८ ).

स्वारी–शिकारी ( स्त्री० ) मोहीम. " हें भाऊसाहेबांस बर्दास्त न होतां जाब दिल्हा की स्वाऱ्या–शिकाऱ्या करून देणें घरास आणावें हे चाल कोठील!" ( होके २७ ).

स्वाल–जाब ( पु० ) जाब्साल ( खरे २। ६१५ ).

सई; सही ( स्त्री० ) [ अ० सअय् ] प्रयत्न; कोशीस. "आम्ही सई करावयास चुकत नाही " ( राजवाडे १।१२५ ). " माझे कार्याविषयीं तुम्ही मध्यस्तापासी सई करावी " ( राजवाडे ७ खलप २। ३४ ). " आपणाकडील कामात सई व कोशीस करणेचा मज्कूर...मालूम,

जाला " (राजवाडे १०।१६० ) "आपल्याकडील कामाची सही व कोशीस करण्यास इकडून कसूर व्हावयाची नाही " ( राजवाडे २२।५ )

**सई, सही** [ अ० सहीह् = निर्दोष ] बरें, खरें; जित "हें काम कर तर सई" "येरवी वसई सई होती असें नवनें व टोपकर अभिरूप होते " ( साने-पयाव ४९ ).

**सईफ** ( स्त्री० ) [ अ० सैफ् ] तर्वार " सईफ आहे ते नवा जरूर रामसिङ्गास साङ्गून मागावी " ( राजवाडे १२।६२ ).

**सकलात; सकलाद** ( स्त्री० ) [ अ० सकलात् ] एक प्रकारचें शेन्दरी अथवा निळें कापड.

**सक्का** ( पु० ) [ अ० सक्का ] पाणी देणारा नौकर, भिस्ती " पखाली व सके यांजकडून पाणी पोहोंचवीत होते " ( मदवा २।१२२ ) शिवाय पहा ( मराचिथोशा ८७ )

**सक्त; सख्त; सखत** [ फा० सख्त् ] कठिण; कडक. " ऐशा तीन सख्तेनें बायका आपला दील सक करून ( सती ) जातात " ( ऐटि २।३३ ).

**सख्त-गो** वाचा- निष्ठुर " शाहाजी सख्त -गो फार यास्तव कोणाशी बनत नाही " ( दिमरा २।२३ ).

**सख्त-गोई** ( स्त्री० ) निष्ठुर-भाषण.

**सख्ती** ( स्त्री० ) [ फा० सख्ती ] कडकपणा, जुलूम; बलात्कार.

**सखावत** ( स्त्री० ) [ अ० सखावत् ] दानधर्म. " सैकोवतीचा माल आहे " ( राजवाडे १५।१३७ ).

**सखी** [ अ० सखी ] धर्मात्मा; दानधर्म करणारा.

**सखून** ( पु० ) [ फा० सखुन् ] शब्द " ही दानाई ईश्वरांनीं ज्यास बक्षीस केली त्यांचे सखुनाची पास ठेवणें लाजीम " ( राजवाडे ५।८६ ). "विजई लोक सखुनास गुन्तावयाचे नव्हेत " ( राजवाडे १०।२८० ) " हे मोहिमा नजीक पोहोंचल्यावर मू-ज़बानी दोस्तीचे सकून अयान करितील " ( पारसनीस-ब्रच २४ ).

**सङ्ग-तरास** ( पु० ) [ फा० सङ्ग्-तराश् ] पाथरवट ( मेस्तक-पुस्तक-जमेलेखन ७५ )

**सङ्गमरवर** ( पु० ) [ फा० सङ्ग्-मर्मर् ] आरस्पान.

**सङ्गमूरवरी** आरस्पानी.

**सङ्गी** [ फा० सङ्गीन् ] दगडी. " गणपतीचे दिवाणखान्याचे घुमजल्यावरून कारञ्जाचे आडगें सङ्गी फर्शावर जमिनीस आले " ( साने-पयाव ४४५ ). " ज्याह्या द्यावयासी ब्याले सङ्गी उत्तम दडस लवकर नतापेत ऐसे दोन . ...पाठवून देणें " ( राजवाडे ६।३९२ ).

**सङ्गीन** [ फा० सङ्गीन् ] दगडी; वज़न्दार; जड; मज्बूत, जय्यत; सुन्दर; उत्कृष्ट. ( स्त्री० ) बागनेट; बन्दुकीच्या नळीला बसविलेला अरुन्द पात्याचा लाम्ब सुरा " सङ्गीन कुच भदीर सजिव सजदार गुल्गेन्द उसासले " ( प्रभाकर ११३ ) "करार जाहलेया पेस्तर तुम्हांस सङ्गीन जाईल " ( राजवाडे १५।१३६ ) " रजपुतास बन्दुगींत आणून फौज

सङ्गीन तयार करविली " ( राजवाडे ६।५८९ ). " सङ्गीन चौगर्दा ऐसे " ( प्रभाकर १४२ ) " सङ्गीन ज्याचा सूर ताल रे " ( प्रभाकर १८० ). "भाग्य राजाचें सङ्गीन" ( इपुस्तिपो५).

सज़ा ( स्त्री० ) [ फा० सज़ा ] शिक्षा. " ही गोष्ट लटकी जाली तरी पातशा मज सजा पोचविते " ( राजवाडे १५।४ ).

सज़ावल ( पु० ) [ फा० सज़ावल् ] वसूल तगादा करणारा; डालाईत. " प्रस्तुत नवाबाचे सज़ावल येऊन त्याची सुटका होईल तर करणें " ( खरे १।४१९ ). " सर्वांचे मार्गे चोप्दार व सजावल लाऊन निकड केली आहे " ( राजवाडे ७।५८ ) " त्याजला न्यावयाबद्दल भागानगराहून नबाबाकडून सजावल आले " ( साने-पयाव ७७ ).

सज़ावार [ फा० सज़ावार् ] योग्य ( मराठ्यांची थोरा ६४ ).

सञाब ( पु० ) [ फा० सञाफ् ] कांठ; किनार; मग्जी; शेण्डी भोंवतील घेरा.

सत्रन्ज़ ( पु० ) [ फा० शत्रञ्ज् ] बुद्धिबलाचा खेळ.

सत्रञ्जी ( स्त्री० ) [ फा० शत्रञ्जी ] जाड खास विणीव जाजम. " त्याजवरी जडावाचें जीन करून दिल्हे; त्याजवरी खूश न जाहले, मग शत्रेञ्ज केली " ( वाड-सनदा ७० ).

सत्का; सतगा ( पु० ) [ अ० सद्का ] दानधर्म, ओंवाळणी; कुरवण्डी. "महाराजांचें मुजऱ्यास जाऊन आपले योग्यतेनुसार सत्का खैर जाइल्याचा दोन-चार-दहा-पांच रुपये या प्रमाणे जाइलें " ( खरे ११।५६६८ ). " सत्के व खैरात बहुत झाली " ( इम १७९ ). " आतां हा प्राण महाराजांचे चरणांवरून लवणप्राय सता आहे " ( चित्रगुप्त ८५ ).

सत्का-मत्का ( पु० ) " माङ्गांना दर अमवास्येच्या दिवशीं सत्का-मत्का-उडदाची डाळ, राळें अगर इतर धान्य, पीठ, मीठ, मिर्च्या तेल इत्यादि जिन्नस घरोघर मिळतो " ( गांवगाडा १०४ ).

सतम ( न० ) [ फा० सितम् ] जुलूम; कहर. " भला शिपाई दिवाणास दिसतो परन्तु वाघावर सतम केलें " ( ऐस्फुले २४ ).

सतविणें; सतावणें त्रासविणें, त्रस्त करणें.

सतार ( स्त्री० ) [ फा० सितारा=तीन तारांचें वाद्य ] एक तन्तुवाद्य .

सदी; सद्दी ( स्त्री० ) [ फा० सदी ] शतक. " बारावी सदी आजच भरली म्हणून बहुत खेद केला " ( चित्रगुप्त १०९ ). " पुढें धर्म उच्छिन्न होऊन तेरवी सद्दीत कुफ्राण माजेल " ( ऐस्फुले ६५ ).

सद्दी ( स्त्री० ) [ ? ∠ अ० सअद् ग्रहाची शुभ दृष्टी ] सुदैव.

सद्रा ( पु० ) [ अ० सुद्रा ] अङ्गरख्याच्या आंत घालावयाचें पातळ कापडाचें पैरण; कुडतें.

सद्मा ( पु० ) [ अ० सद्मा ] धक्का; अनर्थ. " मोठा सद्मा गुजरला " ( राजवाडे ७ खलप २।२७ ). " वादनारायणराव साहेब; त्यांचे बालीचा बोध पहावा तोंच जो सद्मा गुजरला हा जाहीरच आहे " ( ऐटि ३।१७ ).

सदर ( स्त्री० ) [ अ० सद्र ] श्रेष्ठासन; राजसभामण्डप; ( पु० ) बाब, मुख्य; वरिष्ठ.

"दुसरे दिवशीं राजे सदरेंत बैसले" (समासद् १२). "सदर-दिवाणी-अदालत" (स्त्री०) मुख्य दिवाणी न्यायकचेरी व "सदर-निजामत-अदालत" (स्त्री०) मुख्य फौज्दारी कचेरी.

सदई उपरिनिर्दिष्ट.

सदाकत-दस्तगाह प्रामाणिकपणाचा निधी, एक अल्काब "सदाकत्-दस्तगाह् नरसिङ्गराव तमाजी" (साने-पयाव ४६७).

सदारत (स्त्री०) [अ० सदारत्] मुख्यामधानकी.

सदे [८ फा सद् = शम्भर] दर-सदे=दर शेंकड्यास.

सन्जुदा [? फा० सन्जीदा] तोलदार, सङ्गीन, भारी, अच्यत "सर्व प्रकारें हशमांनीं व फौजेने व कित्येक गोष्टीनें सन्जुदे आहेत" (साने-पयाव १०१). "तरी तुम्ही आपली जहाजें सन्जुदा करून सामान-सरन्जाम सुद्धा तयार होऊन जलमार्गें येऊन सामील होणें (साने-पयाव १२२).

सन्दान (स्त्री०) [फा० सन्दान्] ऐरण.

सन्दूक (स्त्री०) [अ० सन्दूक्] पेटी.

सन पु० [अ० सना] शक; वर्ष.

सनई (स्त्री०) [फा० सुर्नाय्] पिपाणी सारखें एक मधुर वाद्य. "सनया नफेरिया घुरङ्गे" (मुक्तेश्वर वनपर्व १२।५९)

सनद (स्त्री०) [अ० सनद] अधिकार-पत्र; प्रमाण-पत्र; राजपत्र.

सनद्-अस्नाद (स्त्री०) [अ० अस्नाद् अनेक व० सनद्चें] सनदा. "फितूरमध्यें सनद्-अस्नाद जळोन गेली" (गोइसा १२). "तूं उभा राहिलास तर तुझी सनद्-अस्नाद् टाकणें" (राजवाडे २०।४७)

सनदी [फा० सनदी] सनद्-शीर. "हे मोख्तसर जमीनदार व पातशाही सनदी जमीदार आहेत" (राजवाडे १५। १००).

सनद्-शीर सनदी; कायद्यास धरून.

सनवात्-बाकी (स्त्री०) [अ० सनवात् = वर्षें] अनेकवर्षांचा थकलेला, उगवला न गेलेला वसूल.

सब्त [अ० सब्त्] लिखित; निश्चित "हा अहद्-नामा.. ..सब्त जाहाला आहे" (पेअ ६१).

सफर (स्त्री०) [अ० सफर्] यात्रा-प्रवास

सफर्-नामा (पु०) प्रवास-वर्णन

सफर (पु०) [अ० सफर्] अरबी वर्षाचा दुसरा महिना.

सफा [अ० सफा] साफ

सफाई (स्त्री०) [फा० सफाई] स्वच्छता, अन्तः शुद्धी; गुळगुळीतपणा, नीटनेटकेपणा, प्राविण्यामुळें येणारी सहजता.

सफाईदार स्वच्छ; गुळगुळीत, नीटनेटकें; सहजसुन्दर

सफे-जङ्ग, सफे-जङ्गी (स्त्री०) [अ० सफ्फ् = शिपायांची राङ्ग] खडा-जङ्गी; खडें युद्ध; घोरान्दर युद्ध. "वजीर सफेजङ्ग लढाई लढत नाहीं याजकरितां फैसला होत नाहीं" (राजवाडे १।५०) "कालच्या मोंग-

ल्यावर उभयतां चिरञ्जिवांनी सफेजङ्गी केली " ( खरे १।२८ ). " तोफा लहान सफेजङ्गीच्या दोन शेरी अडतसि आहेत"(खरे१२।६६८४).

सफेजङ्ग-बहादूर एक किताब ( मराचिथोरा ५२ ).

सफेत; सफेद [ फा० सफेद् ] शुभ्र; श्वेत.

सफेता ( पु० ) पाण्डरा रङ्ग.

सफेती ( स्त्री० ) [ फा० सपेदी ] धवलिमा; भिन्तीस चुना देणें. "पांचव्या मजल्यावरती सफेतीचा थाटग" (प्रभाकर ९४).

सफेल (स्त्री०) [अ० फसील्] तटाची भिन्त. " इकडलि अलङ्ग फोडून...पलीकडील सफेल फोडून गोळा पार झाला " ( होके २० ). " शनिवारीं रात्रीं समग्र किल्ला सफेलीवरी फिरून पाहिला " ( चिरा ४५ ).

सब्जा ( पु० ) [ फा० ∠ सब्झा ] एक सुगन्धी वनस्पती.

सब्जी ( स्त्री०) [ फा० सब्झी ] हिरवेपण; पालेभाजी.

सब्नीस; सब्नवीस (पु० ) [ फा० सफ्नवीस् ] " सब्निसांनीं लश्करची जमा, सुदती, तैनात, हजीर, गणती करणें ते सर्दार, मुजम्दार कार्भारी यांस बसवून त्यांचे विचारें करावी " ( वाड—सनदा १२६ ).

सब्निशी ( स्त्री० ) सब्निसाचें काम व हुद्दा.

सब्आ [ अ० सब्अ ] सात.

सब्बैन [ अ० सब्ईन् ] सत्तर.

सबज़ [ फा० सब्ज़् ] हिरवा. " दरोबस्त काम एकरङ्गी सबज़ रङ्गाचेंच जालें आहे " ( ऐकिप ६२ ).

सबब ( स्त्री० ) [ अ० सबब् ] कारण; निमित्त, बहाणा; म्हणून. " ऐशा तीन सबबेनें बायका आपला दील सक्त करून सती जातात " ( ऐटि ३।३१ ). " सुनेनें जीव दिला; सबब, तिच्या भ्रतारानें तोण्डावर मारिली म्हणून " ( वाड शाछ १८७ ).

सबर [ अ० सब्र् ] धीर; सबुरी. " सबर व विवेक करावा " ( साने—पयाव ४६७ ).

सबिना ( पु० ) छबिना. " राजे सर्व सबिन्यासहित तानाशा पादशहाचे शाद्महालास दाखल जहाले " ( मदत १।९५ ).

सबील ( स्त्री० ) (?) वरात. " खर्च तोडून अदवानीवर सबील करावी " ( राजवाडे ५।१८७ ).

सबूर [ अ० सबूर् ] सधीर ( ऐटि ५।१ ); थाम्ब !

सबूर; सबुरी ( स्त्री० ) [ फा० सबूरी ] शान्तपणा; तहकुबी. "परन्तु ते दिवशीं सबूर करविली " ( खरे ६३१ ).

सम्ला ( पु० ) [ फा० शम्ला ] फेट्याचा मागें पाठीवर सोडलेला पदर. " शिलेपोस पल्टणें लाविती पठाण ज़रीचे सम्ले " ( प्रभाकर ४७ ).

सम्शेर ( स्त्री० ) [ फा० शम्शेर् ] तर्वार.

सम्शेर-बहादूर तर्वार-शूर; मस्तानीच्या मुलाचें नांव; गायकवाडांचा किताब.

सम्शेरा-सम्शेर ( स्त्री० ) तर्वारीची काटा-काटी " लढाई बरे वजेनें सम्शेरा-सम्शेर जाहली " ( राजवाडे १।२४४ )

सम्मत ( स्त्री० ) [ अ० सम्त् ] दिशा, तरफ. " कमळनैन सेकीन सम्मत

निम्ब" ( राजवाडे १५।१७२ ). " शेट मझाजन समतानिहाय. " ( राजवाडे १५।१८९ ).

सक्मान [ अ० सामान् ] आठ.

सक्मानीव [ अ० समानीन् ] ऐंशी.

समई ( स्त्री० ) [ फा० शम्अ ] दिवा; ठाणवी, साम्वदार पणती.

सय्यद [ अ० साय्यिद् ] बिबी फातमा हिच्या वंशांतलि मनुष्य.

सयर ( स्त्री० ) [ अ० सैर् ] सहल; सैर. " सलाबत-जङ्ग वुर्गाकुलीखानाचे बागामध्यें सयरे-बदल तिसरां प्रहरां गेले " ( राजवाडे ११७६ ).

सर [ फा० सर् ] शिर; शुमार; मुख्य. " बैल सर पांचशें नव्वद पाठविले " ( राजवाडे ११२७८ ).

सर्कत ( स्त्री० ) [ अ० शिर्कत् ] भागी-दारी; वांटणी, हिस्सा. " टिपू सुल्ताना-वर स्वारी कम्पनी सर्कार, नवाब, पेशवे या तिन्ही सर्कारांनी सर्कतीनें केली " ( राजवाडे ७११८ ).

सर्कत-दार ( पु० ) भागीदार; पातीदार.

सर्कत-नामा ( पु० ) भागीदारीचा करार-नामा.

सर्कार ( न० ) [ फा० सर्कार् ] अधि-कारी मण्डळ; राज्य; प्रान्त. " वडिलीं परिच्छिन्न मजल दरमजूल मुदगल सर्कारांत जावें " ( खरे ११२१ ).

सर्कारी राज्यचालका सम्बन्धी.

सर्खास ( पु० ) मुख्य नौकर.

सर्खेल ( पु० ) [ फा० सर्खैल् ] सेनापती; रिसाल्यावरलि अमल्दार; आङ्ग्रे यांचा किताब.

सर्गरम [ फा० सर्गर्म् ] उद्युक्त; मोही-मशीर. " इनाम दरोबस्त सात जाणें व पर्गणे मज्कुरीचे आबादानीस व मामुरीस सर्गरम असणें " ( वाड-सनदा १४० ) " सिन्दे बादशाही कामावर सर्गरम " ( राजवाडे ७ खलप ११२८ ).

सर्गश्त ( स्त्री० ) [ फा० गश्त् ] मिरवणूक. " या प्रमाणें होऊन शेवटी रङ्ग कर-विला; सर्गश्त व मेहदीही निघाली " ( राजवाडे ७।८७ )

सर्चश्मा ( पु० ) [ फा० सर्चश्मा ] झऱ्याचा उगम, उगम; मुख्य.

सर्जा ( पु० ) [ फा० शर्झा = गर्जणारा उग्र ( सिंह ) ] सिंह

सर्ताज् ( पु० ) [ फा० सर्ताज् ] प्रमुख; मुख्य; एक दागिना.

सर्जेराव एक किताब

सर्द [ फा० सर्द् ] थण्ड; ओसलर, दमट.

सर्दार ( पु० ) [ फा० सर्दार् ] बडा अधि-कारी, मन्सब्दार, श्रीमन्त व अभिजात मनुष्य " ज्या ज्या वाटा पळून जाव-याच्या आहेत तेथें चौक्या ठेऊन, पळतील त्यांस धरून परिच्छिन्न डोचकी मारणें, सर्दार अगर प्यादा न म्हणणें ( पारसनीस ब्रच ७७ ).

सर्दारकी; सर्दार्-गिरी; सर्दारी ( स्त्री० ) [ फा० सर्दारी ] अधिकार; अधिका-रित्व, मुत्सद्देगिरी. " सुरतेची सर्दार्-गिरी करावी ऐशी आज्ञा " ( पद्मव १९ ) "( आपानी ) शिपाईगिरीची रीत केली, सर्दार्गिरीचा प्रकार न केला " ( साने-पयाव ३२० ). " तुम्हीही आजपावेतों शिपायगिरी केली; आतां सर्दारीची रीत धरून ताज्विजीनेंच कांही कामें करावी " ( साने-पयाव ३२१ ).

**सर्दी** ( स्त्री० ) [ फा० सर्दी ] थण्डी, गारठा; ओलावा.

**सर्नामा** ( पु० ) [ फा० सर्नामा ] अल्काव; पत्रारम्भींचा मायना, आडनांव.

**सर्नौबत** ( पु० ) [ फा० सर्नौबत् ] सेनापती.

**सर्पोस** ( पु० ) [फा०सर्पोश् ] आच्छादन, चादर; गुप्तगोष्ट; गुप्तपणा. " आज पावेतों सर्पोस राखिला तो उघड होऊन नाशास कारण होतें" ( खरे ९।५०४२ ). " छपरपलङ्गीं शेज फुलांची कुणि करिं शृङ्गारिती। कुणी सर्पोस वरुन पसरिती " ( प्रभाकर २३२ ).

**सर्फराज़** [ फा० सर्फराझ् ] ऊर्जित; उन्नत; बहाल; अर्पित. " नबाबांनी मोहब्बत्‌जङ्ग सर्फराज करून " ( खरे ८।४३४१ ) " बे-शर्त काम इमानें इतबारें केल्यावर कृपावन्त होऊन तुम्हांस सर्फराज केलें जाईल " ( वाड-समा १।१३४ ) " कमरुद्दीन खानास लाहोर मुल्तानची सुबेदारी सर्फराज़ केली " ( राजवाडे ६।४१८ )

**सर्फाराजी** ( स्त्री० ) [ फा० सर्फराझी ] उभारणी, बढती.

**सर्फा** ( पु० ) [ अ० सर्फा ] फायदा, नफा. " बहुत दिवस राहिलियावरी सब्नीस जागा धारितील येणें करून तुमचा काय सर्फा आहे ! " ( राजवाडे १५।३६७ ). " रुपेंदागिने नवे हुकेरीचे टाकसाळेस शिक्का पाडून सोय कशी पडते, अथवा सण्डून देणेची सोय कशी पडते याची रमारम्मी पाहून सोय सर्फेची दिसेल तैसें करून ऐवज नरमुन्दे यास पावता करावा." ( खरे १०।५६०३ ).

**सर्फेवार** फायदेशीर.

**सर्बत** ( न० ) [ अ० शर्बत् ] पेय; फळाचा रस व साखर घालून केलेलें थण्ड पेय.

**सर्बरा** [ फा० सर्बराह् ] व्यवस्थित, पुरें. " रुपये पाठवणें म्हणजे काम सर्बरा होईल " ( राजवाडे १६।२६६ )

**सर्बरा, सर्बराई; सर्बराही** ( स्त्री० ) [ फा० सर्बराही ]; व्यवस्था, तर्तूद; गरजांची भागवणूक, पाहुणचार. " जे काम साङ्गाल त्याची सर्बरा करूं " ( राजवाडे ६।५६४ ) " त्यास इतक्यावर सत्वर ऐवजाची सर्बरा होऊन यावी " ( राजवाडे १०।३२५ ). " जाटासी पेक्याची सर्बराह न होय " ( दिमरा १।३१२ ) " पेक्याची सर्बराई-तर्तूद करून ... ऐवजाची रवानगीच होऊन येई तें करावें " ( राजवाडे १०।१९६ ). " मुलूख काबीज होतो त्यास सर्बरा-चौकशीस कार्कून ठेवावा " ( सभासद २४ ).

**सर्ब-मोहर** [ फा० सर्बमुहर् ] लाख-बन्द; मोहर्-बन्द. " त्यांत कित्येक दफ्तरें सर्बमोहर व कित्येक बे-मोहरेची या प्रमाणें लिहिली " ( राजवाडे ७ खलप २१९ ).

**सर्बसर** सरासरी. " तिजाई सूट सर्बसर पाहून यावी " ( वाड-समा १।१५७ ).

**सर्बांरगी** ( स्त्री० ) सर्बांगिरी. " पन्नास घोडियाचे सर्बांरगी तुम्हांसी दिधले असे " ( राजवाडे १५।३६४ ).

**समोय** [ फा० सरिमूय ] बालाग्रही; यत्किञ्चित्‌ही. " आइन्दा सरमोय ( ? सरमोय ) वेगळेंपण दिसत नाहीं " ( राजवाडे १०।२७८ ).

सर्संब्जी ( स्त्री० ) [ फा० सर्संब्जी ] टवटवीतपणा, भरभराट. "ज्यात पातशाहाची सर्संब्जी ते गोष्ट पातशाहांस .. अर्ज़ करावी" ( दिमरा ११६२ ). "याची हिफाजत केलियातच दौलतीची सर्संब्जी (? सर-सबाजी ) आहे" ( साने-पयाद ४९३ ).

सर्हद्द ( स्त्री० ) [ फा० सर्हद्द ] सीमा.

सरन्ज़ाम ( पु० ) [ फा० सरञ्जाम् ] साधन-सामुग्री, व्यवस्था, निवाडा, निकाल, मान-मरातब ठेविता यावा म्हणून अगर लढाईच्या वेळीं हुकमी मदत करितां यावी म्हणून मन्सब्दारास दिलेली जागीर. "हनोज मवाद्लियांचा सरन्जाम जाला नाहीं" ( इम-६५ ) "सर्कारचें काम व-वजे-अहसन सरन्जाम करीत जावें ( राजवाडे १५।११३ ) "पोक जमाव सरन्ज़ाम-माफीक वाढवावा" ( वाड-शाछ २७).

सरन्ज़ामी पद्धती फौजेच्या अधिकाऱ्याना नक्त मोईन न देतां त्यांना खासगी व लश्करी खर्चासाठीं जहागीर देण्याची पद्धती.

सरद ( स्त्री० ) सर्हद्द, पर्यन्त. "राजापुरी पावेतों सरद दर्याकिनारा मोकळा केला" ( सभासद ५२ ).

सरदणें सर्द होणें, ओलसर, दमट होणें.

सरन्दाज डोक्याचा, हुशार. "अन्ताजी काळो उमर वरसें दहावर, त्यास ( लायक ) शाहाणा, लिहिणार, सर न्दाज होता" ( भाइसम-द्विसवृ ५२ )

सरफ़-खास ( पु० ) [ अ० सर्फ़ = खर्च ] खास खर्चासाठीं, जात-खर्चासाठीं तोडून घेतलेला मुलूख. "त्याणीं खाल शांतून व सरूफ-खासांतून हाल उचलावा" ( राजवाडे ५।५५७ ).

सरफ़-मईशत ( स्त्री० ) [ अ० मईशत् = चरितार्थ ] पोट-खर्च. "तेथील महसूल बमय औलाद् अहफाद् सरफ-मईशत करोन दुवागोई-दवाम-दौलत-अबद्-पैवन्द मशगूल रहातील" ( राजवाडे २०।२८६ ).

सराई ( स्त्री० ) [ फा० सराय् ] धर्मशाळा, मुशाफर-खाना.

सराफ ( पु० ) [ अ० सर्राफ़ ] सोनें चान्दी, नाणें, हुण्डी व्याज वट्टा वगैरे करणारा.

सराफा ( पु० ) [ अ० सर्राफा ] सराफ-बाजार, सावकारा.

सराफाई ( स्त्री० ) सराफी ( इपुलिपी २३४ ).

सराफी ( स्त्री० ) [ फा० सर्राफी ] सराफाचा धन्दा, मारवाडीपणा, कञ्जूषपणा. "बातमी चीज मोठी आहे यांस दोन रुपये खर्च जाले तरी चिन्ता नाहीं, यांत सराफी करूं नये" ( राजवाडे ६।५०९ ).

सरायन्दा ( पु० ) [ फा० सरायन्दा ] गाणारा, गवई.

सरासर [ फा० सरासर् ] सायन्त, पूर्ण, तमाम.

सरासरी ( स्त्री० ) [ फा० सरासरी ] सामान्यप्रमाण, अदमासें, सर्वस्वी, साधारणतः "आधीं तुम्हीच सरासरी हरामखोरी केलीत" ( राजवाडे १५।३७१ ).

**सरू** ( पु० ) [ फा० सर्व् ] एक सडपातळ सदा हिरवें दिसणारें झाड. फार्शी कवी प्रियेच्या बान्ध्याला सरूची उपमा देतात. "माझा तूं लावण्याचा सरू" ( परशराम १६८ ).

**सरूदार** सरूच्या आकाराचा. " खाम्ब चौगर्दा सरूदार मधिले मजल्यासी " ( प्रभाकर ).

**सरेमो; सर्मोय** [ फा० सरि-मू ] वालाग्रही " करार केला त्यास कसूर सरेमो यही यावयाची नाही " ( साने-पयाव ४८४ ).

**सरोदा** ( पु० ) [फा० सुरोद् ] एक वाद्य.

**सल्तनत** ( स्त्री० ) सल्तना ( पु० ) [अ० सल्तनत्; सल्तना ] सुल्तानी; राज्य; फौज्. " बुनगे व सल्तनत दोन कोशांवर उतरले " ( खरे ६।४७९५ ). " सल्तना" ( पाव ७ ).

**सल्ला; सला, सल्लाह** ( पु० स्त्री० )[ अ० सलाह् ] योग्य; हितवाद, उपदेश. " पुरन्धरास तीन हजारांनिशी रवाना करणें सला नाही" (राजवाडे १०।७९). " तेव्हां सलाह काय करू ? " ( खरे ८।४३५६ ). " जशी तुम्हास सल्लाह वाटेल तसें करावें " ( साने-पयाव १११ ).

**सलाह-ऐन** ऐन-सलाह; विशेष योग्य व इष्ट गोष्ट. " नवाब साहेब सेमेदासल जाले हे सलाह ऐन पडली " ( राजवाडे १९।१०४ ).

**सलाह-तद्बीर** ( स्त्री० ) सल्ला-मस्लत. "जें होणें तें तर्फैनच्या इतह्यानें व सलाह्-तद्बिरीनें व्हावें " ( राजवाडे १०।१६७ ).

**सलाह-कार** (पु०) सल्लागार (जोरा २९).

**सलाह-दौलत** राज्यास इष्ट. " ह्योवेहि फन्दी व मकरी त्यांची उपेक्षा करणें सलाह-दौलत नाहीं " ( राजवाडे १९।१०० ). " हें सल्लाह-दौलत नाही " ( साने-पयाव ४७२ )

**सलाह-नेक** हितवाद; इष्ट. " सलाह नेक असेल त्याची आपण आज्ञा करावी " ( राजवाडे ५।२०५ ).

**सलाह-वक्त** समयोचित. " आता रहावें हें सलाह-वक्त नाहीं " (खरे ८।४३५१).

**सल्ला-गार** ( पु० ) हितवाद साङ्गणारा; सचिव.

**सल्ला** ( पु० ) [ अ० सिलाह्, सुल्ह् ] तहाचें बोलणें, तह, सख्य. " सल्ला-ममता राजियाशी करून " ( चित्रगुप्त ७९ ) " सल्ला-मामला होत आहे, बोली चाली आहे ( राजवाडे १०।३३ ).

**सल्लास** [ अ० सलास् ] तीन.

**सल्लाशीन** [ अ० सलासीन् ] तीस.

**सलक; शलक** ( स्त्री० ) [ अ० शल्क् ] फैर, सर्वत्ती " जवळ जाताच तोफांची व गाडदी याची सलक केली " ( खरे ७।३४८० ). " सलका झडल्या " ( खरे ८।४३६९ ).

**सल्लमल्लाहु तआला** [ अ० सलिमल्लाहुत आला ] ईश्वर सरक्षण करो

**सलातीन** [ अ० सलातीन् अनेक व० सुल्तान् चें ] राजपुत्र " पातशाही सलातीन आहेत; त्यांस उपोषणें पडतात " ( राजवाडे १०।२७४ ). "किल्याची व बेगमात व पातशाह-जादे व सलातीन व नाजर यांची जप्ती केली " । " ( दिमरा ३।२७२ ).

**सलावत** ( स्त्री० ) [ अ० सलाबत् ] मज्बुती, धाक, वचक, दरारा, धास्त, मज्बूत. " त्यावरून त्यांनी सलावत खाऊन केळवे माहीम येथील लोक उठवून माघारे नेले; गनिमाची सलावत वाढविली " ( पारसनीस-वच ७६ )

**सलाम** ( पु ) [ अ० सलाम् = शान्ती, सलाम् अलैकुम् तम्हांला शान्ती मिळो.] तास्लीम, वन्दन.

**सलाम बाद्ज् सलाम** वन्दनापाठून वन्दन, अनेक नमस्कार

**सलामत** ( स्त्री० ) [ अ० सलामत् ] सुरक्षितपणा, सुरक्षित. "श्रीमन्त रावसाहेबांस सलामत असावी म्हणजे बाकी फिकीर करीत नाही " (खरे ६।३१७७) • "शिर सलामत तर पगड्या पञ्चायशी " ( मराठी म्हण ) " ईश्वर आपल्यास सलामत चे-मलामतराखो" ( दिमरा ११८२ ).

**सलामत-बे-सलामत** विशेष सुरक्षित व सुस्वरुप " ईश्व त्यांस सलामत-बे-सलामत राखो आणि दिवसेंदिवस अधिक प्रताप होवोत " ( राजवाडे १२।३४ )

**सलामालकी** ( स्त्री० ) परस्परास सलाम करणें

**सलामी** ( स्त्री० ) भेटीच्या वेळचें परस्परवन्दन, बहुमान, भेट, सामना. " गायकवाड सर्कारास एकवीस तोफाचे सलामी आहे "

**सलुकी, सलुखी** शान्ततापिय " नागो आप्पाजी शहाणे माणूस सलुखी म्हणून त्याणी हें कार्य केलें" ( खरे १।४५१ )

**सलूक, सलोखा** ( पु० ) [ अ० सुलूक् ] • शिष्टाचार, सख्य, सरळभाव. " बक्सीनें नजीबखान रोहिल्याचे हातें सलूका करून " ( राजवाडे ६।३३० ).

**सव्दा, सव्दागर, सव्दागिरी** सौदा, सौदागर सौदागिरी पहा.

**सव्लत** ( स्त्री० ) सौलत पहा.

**सवाद** ( स्त्री० ) [अ० सवाद् ] काळी, गावा भोंवतील शेतकी- जमीन " दर सवाद् कस्बे मज्कूर " ( राजवाडे १५।१३१ ).

**सवार** ( पु० ) स्वार, अश्वारूढ, आरूढ.

**सवारी** ( स्त्री० ) स्वारी पहा.

**सवाल** ( पु० ) [ अ० सुआल् ] प्रश्न, मागणी

**सवाल** ( अ० ) [ अ० शव्वाल् ] अरबी वर्षाचा दहावा महिना.

**सहल** ( स्त्री० ) [ अ० सैर् ] फेर-फटका, हवाखात फिरणें

**सहलणें** सहल करणें.

**सहल-शिकार** ( स्त्री० ) सैर-शिकार, मर्दानी खेळ ( दिमरा ११२० )

**सहल** [ अ० सह्ल् ] सोपें, साधें, जुज्बी. " गाजदीखान आलिया सहल पडेल " ( साने-पयाव ११७ ). " सहल कामा कारितां श्रीमन्तासी करोडेचे पेचांत न घावा " ( राजवाडे १०।२१३ ).

**सही** [ अ० सहीह् ] अचूक, योग्य, खरें, बरोबर, थेट, पूर्ववत, बहाल, नियोजित, ( स्त्री० ) मज्कूर बिनचूक व मान्य असल्याची खूण म्हणून स्वहस्तें स्वनाम लिहिणें, दस्कत. " ती याद सही व मान्य असे " ( राजवाडे ७।२२ ). " सही थोरल्या राजासारखी पुण्याई करून हा देह शिवाजी राजा होणार " ( गडकरी-राजसन्यास १६ ). " फौज्

बर्तर्फ केली होती ते सही करून " ( राजवाडे ३।१५५ ).

सही-सलामत सुखरूप, सुरक्षित.

साअत, साईत, सात ( स्त्री० ) [ अ० साअत् ] घटिका, मुहूर्त. " नज़ामियास बोलावून साअत पांच घटका रात्रीची ठरली" (राजवाडे ५।२७) " पन्तप्रधान प्रथम स्वारीस निघणार तेव्हा साअत नेक पाहिजे "(राजवाडे ७।११३)."उद्यीक बसावयाची साईत आहे " ( राजवाडे ३।३४६ ). " नेक सात सेमेदाखल जालों" (राजवाडे १९।१०५) " तें ( खत ) सात-नेक पोहचलें " ( साने-पयाद ४७५ )

साकी ( पु० ) [ अ० साकी ] गुत्त्यातील दारूचा पेला भरून देणारा पोऱ्या

साकीन, सेकीन ( पु० ) [ अ० साकिन् ] राहणारा. "मधुकीर गोसावी साकीन अम्बोडें " ( राजवाडे १५।१३८ ) " सेकीन " ( राजवाडे १५।१७२ ).

साख्त ( स्त्री० ) [ ∠ फा०साख्तन् ] सम्बन्ध, सख्य, बजावणी. " कोणाचें म्हणणें रावशिन्दे यांसी साख्त आहे " ( राजवाडे ७।१९५ ). "आपला जिम्मा साख्त करोत जाईल " ( राजवाडे ८।२१७ )

साख-सूरत उघडपणें, राजरोस.

साखर-पारा ( पु० ) [फा० शकर्-पारा ] सोवरेंपाक.

साज् ( पु० ) [ फा० साज़् ] जीन वगैरे सामान, पोशाक ( विशेषतः कञ्चनीचा).

साज्-सामान ( न० ) अस्बाब, सरञ्जाम. "साज़सामान कुल लुटून नेलें " ( ऐच २४ ). " उन्देरीस साज-सामान घेऊन येतो " ( साने—पयाद ६६ ).

साजिन्दा ( पु० ) [ फा० साज़न्दा ] बजवय्या.

साजीस, साजीश ( स्त्री० ) [ फा० साज़िश् ] सन्धान, सख्य, युक्ति, हुन्नर ( राजवाडे ८।४८ ). " किल्लेदाराशी साजीश करून सव्वीस कोठे बारूदचे किल्ल्यांतील उडविले " (दिमरा २।३६). " राजे मज़्कुरांचा विचार आहे कीं इङ्ग्रेजाची अन्तस्थ साजीश राखून वजिराचा कार्भार करावा " ( दिमरा २।६० )

सादर [ अ० सादिर् ] उद्भूत, उद्गत, प्रविष्ट, रुजू " हुकूम सादर जाहला आहे तो पाहून मेहेर्बानी सम्पावून घेणें " ( चित्रगुप्त ८ ). " सुभियाचे नांवें सनदा सादीर केल्या असेशी " ( राजवाडे १५।१५५ ).

साधा [ फा० सादा ] अनलङ्कृत, गैरहिकमती, सरळ वृत्तीचा, गरीब.

सानीन्हाल [ अ० सानील्हाल् ] पुन्हा, मापुढें. " सानीन्हाल त्याची प्रती निघाली, कोठें तरी सूटी गलथ असु " ( राजवाडे २०।६७ ).

साफ [अ०साफ्] निर्मल, स्वच्छ, गुळगुळीत, स्पष्ट. साफ करणें =छाटून टाकणें. " जो आढळेल त्यास पाहतांच त्याचे कान व नाक साफ करीत जावें " ( राजवाडे ५।६६ ).

साफ-सुफी ( स्त्री० ) घांसून पुसून स्वच्छ व्यवस्थित करणें.

साबक, साबीक [ अ० साबिक् ] पूर्वील, पूर्वी ( खरे ७।३५६५ ). " ब-दस्तूर साबिका=साबीक दस्तूर=पूर्वील वहिवाटीप्रमाणें. " वर्से साबीक दस्तूर घेऊन " ( साने-पयाद १२३ ).

**साबण, साबू** (पु०) [अ० साबून्] मळ धुवून काढण्याचें फेंस उत्पन्न करणारें मिश्रण.

**साबीत** शाबीत पहा.

**सबान** (पु०) [अ० शअबान्] अरबी वर्षाचा अठवा महिना

**सामल** सामील पहा

**सामलात** (स्त्री०) सामील होणें, कट, समाइकी, सयुक्त-मिळकत " भाऊसाहेबांच्या सामलातीस नबाबा-कडील फौज व शिन्दे याजकडील चार पल्टणें तोफासुद्धा यावी " (खरे ११।५९०५) " त्याचे सामिलातीत आणखी असाम्या आहेत असें ऐकण्यांत आहे " (खरे ११।५६६७) "जागले पाटलाची कसूर किंवा सामलात दिसून आल्यास त्याचें इनाम काढून तें त्यांच्या बिरादरांना देण्यांत येतें " (गांवगाडा ५९) " एक रुईखेड मात्र सामलातीत आहे " (राजवाडे १०।२५०)

**सामान** (न०) [फा० सामान्] सामुग्री, अस्बाब, चीज-वस्त (पु०) पोशाख, चिलखत. "लष्करात कुल जरी सामान फलाच होता " (सभासद ६८). " परन्तु अङ्गणात सामान यामुळें चार कारेगार झाले नाहीत " (खरे ५।२११६). " सतीचें सामायन करा म्हणती " (होपे २२).

**सामान-सुमान** (न०) चीज-वस्त.

**सामिल, सामल** [अ० शामिल्] अन्तर्भूत, समाविष्ट, भागीदार, मदत्नीस. " इङ्गोनीचे मैदानांत हाडे सामल करून सामना केला " (होके २८).

**सायबान** (पु०)[फा० सायबान्] छप्पर तम्बू. " निद्रेस डेरा पेशजी चहू सायबानाचा होता त्याप्रमाणें करावा " (खरे १०८५)

**सायबान्दार** सायबानाचा. " राव्यांची राहुटी चान्दणी सायबान्दार आहे ती लौकर आली पाहिजे " (खरे ११।५६७४).

**सार्वान** [फा० सार्वान्] उण्टवाला.

**सालगिरे** (स्त्री०) [फा० साल्गिरिह्] वर्षगाठ, वाढ दिवस, ज्या दिवशी एका सूताला गांठ मारितात. " नवाबाची सालगिरे" (राजवाडे ५।२७). "सालगिरेचे ज्याफतीची तयारी " (राजवाडे ७।८२). " सालगिरीहच्या समारम्भांतही बहुत आरास करावी" (ऐस्फुले ३४).

**साल** (न०) [फा० साल्] वर्ष. " ईश्वर त्याजला बहुसाल (दीर्घायुषी) करो " (राजवाडे ३।३५३).

**साल-गुदस्त** [फा० साल्-इ-गुझश्ता] गेलें वर्ष (द्विमग १।१८८), गेल्या वर्षी.

**साल-जाब** (पु०) जाब-साल. " मोगलाच्या विचारें पाहतां हे उभयता सर्दार देशीं असावे म्हणजे मागलाशी साल-जाब होऊन बन्दोबस्त होईल " (राजवाडे ११२). " तरी साल-जाब करून मशानिल्हेस माघारें लौकर पाठविणें " (राजवाडे ६।३९३). " या प्रमाणें सोईचे स्वाल-जाब आहेत. " (खरे १०।५२०७).

**साल-दर-साल** प्रतिवर्षी.

**साल-ब-साल** वर्षांवर्ष, वर्षानुवर्ष "ऐसें साल-ब-साल चालत आलें आहे " (राजवाडे १५।१४०)

**साल-हाल** • चालू साल. " साल-हाल व

सालगुदस्तची खण्डणीची बेबाकी करून देणें " ( दिमरा ११।६८ ).

**साला-बाद** [ फा० साल्-बअद्=वर्षान्तर ] दुर्वर्षी. " सालाबाज " (राजवाडे १५।२४० ).

**सालाबाद-प्रमाणें** दर-वर्षी प्रमाणें.

**सालाना; सालीना** [ फा० सालियाना ] वार्षिक.

**सालोसाल** वर्षानुवर्ष.

**साहेब** ( पु० ) [ अ० साहिब् ] स्वामी; युरोपियन टोपीवाला.

**साहेब-किराण** [ अ० साहिब् किरान् ] शुभग्रहांच्या युतीमुळें वैभव श्रेष्ठ " शहा-जहान साहेब-किरान याणी बत्तीस वर्षे बादशहात करून उपरान्त राहिले " ( वाड-सनदा १४९ )

**साहेब-चाकरी** ( स्त्री० ) स्वामिसेवा

**साहेब-ज़ादा** ( पु० ) [ फा० साहिब्-ज़ादा ] प्रभु-पुत्र, उमराव " इकडे प्रभु बाजिराय तिकडे फतेसिङ्ग साहेब्-जादा " ( अनन्तफन्दी ४६ )

**साहेब-नौबत** ( स्त्री० ) हत्तीवरील मोठा डङ्का, ( पु० ) ज्याला डङ्क्याचा मान आहे असा

**साहिब-मुलूक** ( पु० ) मुश्कीवरील राजा "आम्हांसी जो साहेब-मुलुख असेल तो दुश्मनी करूं शकत नाहीं " ( ऐटि १।६० )

**साहेब-यख्तियार** ( पु० ) अधिकारी

**साहेब-रियासत** ( पु० ) राज्यकर्ता ( राजवाडे १९।१६ ) " दक्षणचे सर्व साहेब रियासत यांचा एक जाला " ( साने-पयाव४७३ )

**साहेब-हिम्मत** धैर्यवान् " फत्ते-नसीब व साहेब-हिम्मत आहेत, करितां हर एक प्रकारें फिरङ्गियाचे कौजेस तदूर करितील " ( चिरा १९ ).

**साहेबी** (स्त्री०) खावन्दी; प्रभुत्व. "मुलखांत साहेबी काकुंनाखेरीज कोणाची नाही " ( सभासद २४ ). " त्याची साहेबी, जुलूम-कसाला सोसेना "(पेदसमा२१).

**सिकञ्जा** ( पु० ) [ फा० शिकञ्जा ] पेच; सङ्कट " लढाईचे सिकञ्ज्यांत सङ्कटांत पडावें हें मुनासीब नाही " ( पेअ ६५ ).

**सिकन्दा** [ फा० शिकञ्जा ] पेचांत धरून तङ्ग, हैराण; शिकस्त. " रजपूत बहुत सिकन्दे केले; रोज़ कोसभर चालूं पावले नाहीन " ( राजवाडे ६।२९२ ). " ऐसें चार घटिका युद्ध बहुत उत्तम होऊन रजपूत सिकन्दे करून थण्डे केले " ( राजवाडे ६।६४८ ). " पुरन्धर बमय लस्कर घेरा घालून सिकिन्दा केला " ( राजवाडे १८।८८ ).

**सित्त** [ अ० सित्त ] सहा.

**सित्तैन** [ अ० सित्तीन् ] साठ.

**सितारा** ( पु० ) [ फा० सितारा ] तारा ( ऐटि १।४४ ).

**सिपर-सम्शेर** ढालतलवारवाला. " त्यास चार हजार जमावांत कूल सिपर-सम्शेर असे लोक आहेत; करोल बिल्कूल नाहीत " ( राजवाडे७।१२८ ).

**सिकम** ( न० ) [ फा० शिकम् ] पोट; शिकम पहा.

**सिजील** ( स्त्री० ) [ अ० सिजिल्ल् ] दाखला; दुसरी नोन्द. " तेथ मुदतीचे विजापूरचे काजीची सिजील आहे " ( गोइसा २३ ).

**सिबत** ( पु० ) [ अ० सब्त् ] करार. " या गोष्टीनें मज्कुरांत यावें तेसा सिबत जाला " ( इम १९५ ).

**सिले** [ अ० सिलह्=हत्यार ]. कवच-ह्त्यारबन्द. " हत्ती आणऊनु सिले करविले" ( माइमम-ह्लिसवृ १७४ ).

**सीम** [ फा० सिवुम् ] तिसरा ( राजवाडे ८।१९५ )

**सुकर-गुजारा** ( पु० ) शुक्र-गुजारी म्हणजे आभार प्रदर्शन; परन्तु पुढील वाक्यांत सुकर गुजारा कदाचित् स. सु-कर याच्या घोटाळ्यानें सुखचरितार्थ या अर्थानें वापरला गेला आहे " आमचा सुकर-गुजारा कम्पीणी सकारचे भरंवशावर होत आहे " ( मदरु २।१७२ )

**सुकाणू** ( न० ) [ अ० सुक्कान् ] गलबताच्या पिछाडीस गलबत वळविण्याचें साधन असतें तें.

**सुकाणू-गीर, सुकाणूदार** ( पु० ) [ फा० सुक्कान्-गीर् ] सुकाणू धरणारा.

**सुखुन, सखून** ( पु० ) [ फा० सुखुन ] शब्द, वचन " आपले सुखुनाबद्दल दौलतेनसी व ज्याननसी कोसीस करू" ( राजवाडे १।५२ )

**सुजना** ( पु० ) [ फा० सोज़न् = सुई ] सुया, टोच्या, दाभण.

**सुतर्नाळ** ( स्त्री० ) [ फा० शुतुर्नाल् ] उण्टावरील तोफ.

**सुतर्बमोहर** ( ? ) सर्बमोहर, गुप्त " मन्सब्याची रीत म्हणता सुतर्बमोहर आहे" ( खरे ४।१५७२ ).

**सुतस्वार** ( पु० ) [ फा० शुतुर्सुवार् ] उण्टावरील स्वार.

**सुदामत** ( स्त्री० ) [ फा० शुदामद् ] चाल, प्राचीन वहिवाट, सलोखा, पूर्वीपासून, पूर्ववत्, सरळ, सरळपणें. " घरोब्यानें ऐक्यतेनें उभयपक्षीं सुदामत चालावा" ( राजवाडे ८।१८१ ). "कोंकणचे मार्ग सुदामत चालूं लागले " ( खरे ६। २७२३ ). " तेव्हां संशय प्राप्त जाहला की चिकोडीकर गृहस्थ सुदामत नव्हत" ( खरे ११।६०३७ ). " परन्तु नाना सुदामत साह्यतील, न साह्यतील " ( खरे १०।५३३८ ). " ऐवज येणें त्यास तो सुदामत कदशा करीत नाहीं " ( खरे ११।६००९ ) " आमचें व त्यांचें सुदामत नाहीं, पेशजी त्यांनीं इब्राजांचे मरलतींत आपल्यासी बेमानी केली " ( राजवाडे १९।३० ).

**सुदूर याफ्तन्** उद्भवन मिळविणें, सादर होणें. " फर्मान हुमायून शरफ सुदूर याफ्त् " ( राजवाडे १५।३६३ ) = सन्मान्य राजाज्ञा उद्भूत झाली.

**सुन्ता** ( स्त्री० ) [ अ० सुन्नत् ] शिश्नत्वचेचा छेद करण्याचा मुसल्मानांचा एक धार्मिक विधी.

**सुन्नी** [ अ० सुन्नी ] मुसल्मानांतील एक धर्मपन्थ. सुन्नी लोक पहिल्या तीन खलिफांना चौथ्या खलिफाइतकाच मान देतात, तर शिया लोक पहिल्या तिघांचा तीव्र निषेध करितात व चौथा खलिफा हज़्रत अली यास व याच्या वंशास फार पूज्य मानितात.

**सुपूर्द** [ फा० सुपुर्द् ] ताबीन, हवाली." पुढें शाहु महाराज यांणी पेशव्यास सर्व राज्याधिकार सुपूर्त केला " ( मामस ३९ ).

सुबिकी ( स्त्री० ) [ फा० सबुकी ] हलकेपणा; भेर-तोलदारी; अप्रतिष्ठा. "आपण घावरे होऊन त्यांच्या गळां पडू लागल्याने सुबिकी दिसेल" ( राजवाडे १०।३५५ ).

सुभा ( पु० ) [ फा० सूबा ] प्रान्त, प्रान्ताधिकार; प्रान्ताधिकारी "यानें अदावतीनें सुभा ( = सुभेदाराकडे ) जाऊन चुगली केली" ( वाड-माया २।३ ).

सुभेजात [ फा० सूबजात् ] सुभे. "कन्धार व हिरात वगैरे सुभेजातचा बन्दोबस्त" ( दिमरा २।६६ ).

सुभेदार ( पु० ) [ फा० सूबदार् ] प्रान्ताधिकारी; मल्हारराव होळकरांचें टोपण नाव.

सुभेदारी ( स्त्री० ) सुभेदाराचा अख्त्यार व हुद्दा.

सुमार ( पु० ) [ फा० शुमार् ] गणती, अन्दाज; तर्क; विचार; रोख; प्रमाण; अदमास; नेम; बेत. "चित्ते सुमार दोन" ( चित्रगुप्त ). "श्रीमन्त माघारे एव्हांच फिरले तरी फौज देशास येतांच फुटेल, यास्तव बाहेर फिरतात हा एक सुमार" ( खरे १।३९४ ) "मजल-दर-मजल नर्मदा उतरून आले पार, धरला दख्खनचा सुमार" ( साने-पवाड ५२ ). दहाचा सुमार असेल. खाण्याचा सुमार असावा. "सुमार धरून वार त्या नेमाचा केला" ( उमाजी नायकाचा पोवाडा )

सुर्ख रङ्गी ताम्बड्या रङ्गाचा. "तुम्ही शादीचे सुर्खरङ्गी पोशाग जवाहीर घालून सिकन्दर जहान यांचे हवेलीस हजर असणें" ( राजवाडे ७।२०३ ).

"दोलांनीं शादीचा रुका सुर्ख-रङ्गीन कागदावर लेहून पाठविला की तुम्ही यावें" ( राजवाडे ७।२०४ ).

सुर्खरू; सुरूख-रू [ फा० सुर्ख्-रू ] उजळ तोण्डाचा; मुक्त. "भगवान् सुर्खरू करील तोच सुदिन समजावा" ( राजवाडे ६।३९५ ). "निर्भीडपणें खरा प्रसङ्ग केल्यास, कोण सुरूख-रू कोण खाली पाहतो हेंहि ध्यानास येईल" ( ऐटि ३।६२ ).

सुर्ख-रूई; सुर्ख-रोई ( स्त्री० ) [ फा० सुर्ख्-रूई ] बहुमान; आब; सुटका. "त्याजकडून घडलें नाहीं इतकी सुर्ख-रोई आहे" ( राजवाडे ५।१७७ ).

सुर्खी ( स्त्री० ) [ फा० सुर्खी ] लाली; तजेलेदार गुलाबी छटा; लाल-शाई.

सुर्नीस ( पु० ) सनदा वराती कौलनामे वगैरेवर सुरू सूद थार या तीन शब्दांचा शिक्का मारण्याचें काम ज्याच्याकडे असे तो अधिकारी.

सुर्मा ( पु० ) [ फा० सुर्मा ] मोत्याचें केलेलें नेत्राञ्जन.

सुर्वार ( स्त्री० ) [ फा० शुल्वार् ] विजार.

सुरई ( स्त्री० ) [ अ० सुराही ] चम्बू; कुजा.

सुरत ( स्त्री० ) [ अ० सुरत् ] चेहरा; सौन्दर्य; प्रतिमा; पुतळा; रूपरेषा, हकीगत; स्थिती; प्रकार; गांठ. "चन्द्री कळवन्तीण साम्प्रत गाण्यांत, नाचण्यांत, सुरतींत, हावभाव बतावणींत येथें सर्व दौलतदाराचे पसन्तींत आहे" ( जुऐगो ११ ). "इन्दुरीं मल्हारजी होळकर सुभेदार व खण्डेराव होळकर यांच्या सुरती पाषाणाच्या सङ्गमरवरी करून स्थापिल्या" ( मदुबा २।५५ ).

" कामाची सुरत मजला साङ्गावी " (भाव२१). "पुढें तिकडील सुरत दिसण्यांत येईल त्या बेतानें जं कर्तव्य तें करावयाचें" (खरे ८।४;५८). "दाभाडे यांनी थिघाडाची सुरत दाखविली" ( राजवाडे ४।३८ ). " परन्तु फिरून यावयाची सुरत दिसत नाहीं व तहरह चारी सन्दर्भाचा प्रकार काहीमात्र नाही" ( खरे १।४४५ ). " पुढें नदीचें पाणी उतरल्यावर गिल्व्यांची सुरत ध्यावी" ( मार्के १० )

**सुरत्-पाक** देखणा.

**सुरत्-पिजीर** [ फा० मूरत्-पिझीर् ] यशस्वी " दिल्खाह मतालीब कार मुरत् पिजीर होऊन " ( खाने-पयाव ३८४ )

**सुरत्वान** सुन्दर " स्थापनेस प्रतिमा आणिल्या त्यांत मुरत्वान नाहींत " ( खरे ९।४७९३ ).

**सुरत-हाल** ( पु० ) कैफियत, हकीगत. " शङ्करराजीस वतनासी तालुका नाहीं म्हणून आपलाल्या दस्कत व शिक्क्यानसी सुरत-हाल करून लश्करांत पाठविला " ( वाड-सनदा ९५ ).

**सुरवात, सुरुवात** ( स्त्री० ) [ < अ० शुरूअ ] प्रारम्भ.

**सुरा** ( पु० ) [ अ० सूरा ] कुराणाचा खण्ड.

**सुराख** ( पु० ) [ फा० सुराघ् ] शोध, पाळत. " या धामधुमींत सयाजीराजाचा मुलगा रुस्तुमजी हा बालवयांत होता, त्या सुराख राखून तोतया अब्दुल्लानें जबर्दस्तीनें धरिला " ( माइसम-तैसपू ६७ ).

**सुरू** [ अ० शुरूअ ] चालू. आरब्ध;

**सुरू, सरू** ( पु० ) [ फा० सर्व् ] Cypress नांवाचें एक सडपातळ, उंच, सरळ व निमुळतें होत जाणारें, सदा हिरवें टवटवीत दिसणारें झाड. फार्शी कवितेंत प्रियेच्या शरीरयष्टीशी सरूची तुलना करणें रूढ आहे.

**सुरूदार** सरूच्या आकाराचा ( खाम्ब ) ( चित्रगुप्त १७ ).

**सुरुसन** [ अ० शुहूर् = महिने ] हिज्री शकानन्तर सातशें पञ्चेचाळीस ७४५ वर्षांनी म्हणजे इसवी सन १३४४ तेराशे चव्वेचाळीस साली सुरू झालेला शक.

**सुल्तान** ( पु० ) [ अ० सुल्तान् ] पादशहा, अनियन्त्रित सत्ता चालविणारा, जुलमी राजा.

**सुल्तान-हवा** ( पु० ) येल्गार, हल्ला. " पुरन्धरास आपण सुल्तान हवा करितों आणि गड घेतों "

**सुल्ताना** ( स्त्री० ) [ अ० सुल्ताना ] महाराणी

**सुल्तानी** ( स्त्री० ) आधिराज्य, जुलमी राजसत्ता, सुल्तानासम्बन्धी.

**सुलह** ( पु० ) [ अ० सुल्ह् ] सलूख, सख्य " पेस्तर रुक्नुद्दौला याचे मारिफत सुलह करून" ( राजवाडे १।५३ ).

**सुलाख** ( पु० ) [ फा० सूराख् = भोंक ] सोन्याच्या दागिन्यातील धातूच्या शुद्धतेची परीक्षा पाहण्यासाठी त्याला पाडलेलें भोंक.

**सुलाखणें** अन्तर्बाह्य परीक्षा करणें. "प्रभाकराचें कवन सुलाखुन सरस्वतीनें पाठविलें " ( प्रभाकर १६३ )

**सुस्त** [ फा० सुस्त् ] मन्द, आळशी.

सुस्ताई; सुस्ती ( स्त्री० ) [ फा० सुस्ती ] मन्दत्व; आळस; दिरङ्ग. " या उपरी तन्ही ऐवज पाववावया वार्वे सुस्ती न करणें " ( राजवाडे १५।१८२ ). " लौकर कोणतें यावें, आणि सुस्तीनें कोणतें यावें हा विचार धन्यास, कार्भार करणारास असावा " ( मद्वा ११४३ ).

सुस्तावणें मन्द होणें.

सूज ( स्त्री० ) [ फा० सोज़् = दाह ] शरीरावर विकारामुळें येणारी फुगी.

सेना-खास-खेल गायकवाडांचा किताब.

सेव ( पु० ) [ फा० ] सफर्चन्द. " सेव तो आलेच नाहीत " ( दिमरा ११९०१ ). " विलायती मेवा सेव दाणे पन्धरा एक पेटारी सेवेसी पावेल " ( दिमरा ११२२ )

सेरणी; शेरणी ( स्त्री० ) [ फा० शीरिनी ] मिठाई, ज्याच्या बाजूनें न्याय झाला त्यानें आनन्दप्रदर्शक म्हणून द्यावयाची रक्कम; हरखी. " सीर्णी ( राजवाडे १५।६४ )

सेला ( पु० ) [ फा० सैलाब् ] लोण्ढा. " दत्ताजी शिन्दे इकडे तोण्ड करीत तों इकडील फौजेचे सेले तोण्डासन्मुख येत " ( भाव ६३ ).

सेहत ( स्त्री० ) [ अ० सिहहत् ] तन्दुरुस्ती, प्रकृतिस्वास्थ्य " आपल्यास सेहत जालियाचे खुशीचे पार्चे " ( साने-पथाव ४६७ ).

सैतान ( पु० ) [ अ० शैतान् ] घोरकर्मा, पापमूर्ती.

सैफ ( स्त्री० ) [ अ० सैफ़् ] तर्वार.

सैर ( स्त्री० ) [ अ० सैर् ] सहल; निसर्ग-निरीक्षण. " आम्ब्याची सैर करावयास या प्रान्तीं आले आहेत " ( दिमरा ११३०१ ). " आजी प्रातःकाळीं प्रहर-दिवसा उपरी थोरले श्रीमन्त बागात सैर करावयास गेले " ( राजवाडे ६।५८७ )

सोख्त [ फा० सोख़्त् ] दग्ध. " सरन्जाम सर्व सोख्त जाला " ( दिमरा २१४ )

सोखी ( स्त्री० ) उन्मत्तपणा, शोखी पहा. " शामलांनी सोखी करून बाणकोटास अपाय केला " ( बाड-शाळ २६ ) " या उपर गनिमांनी सोखी करून मोर्चे काबीज केले " ( पारसनीस-ब्रच ७९ ).

सोडत ( स्त्री० ) [ अ० शर्ती ] शर्यत; लॉटरी

सोपा ( पु० ] [ अ० सुफ्फा ] ओटा, पडवी, चौकाच्या चारी बाजूची उन्च जागा.

सोबत ( स्त्री० ) [ अ० सुहबत् ] सङ्गत, बरोबर " तें सर्व तुमच्या वडिलांपासून सोभतीस आहेत " ( साने-पथाव १७).

सोबती ( पु० ) स्नेही; साङ्गाती.

सोमल ( न० ) [ अ० सुम्बुल् ] एक प्रकारचें विष.

सोर ( पु० ) [ फा० शोर् ] ओरड, आकान्त " भजनी लोकनिन्देचा सोर माजे थोर अभिशापें " ( मुक्तेश्वर आदिपर्व १६।१०१ )

सोल्दाद [ जर्मन सोल्डाट् ] सोजीर, शिपाई. " लोकांचे सोल्दाद " ( राजवाडे ५।१३९ ).

सोहलत; सौलत ( स्त्री० ) [ अ० सुहलत् ] सवड, साम. "मन्सुब्यास सोहलत राहिली नाही " ( इम २९५ ). " जरब देतां येत नाही सोहलतीनेंच होईल तेथवर •

पहात आहों " ( खरे ७।३४४७ ). " प्रधानची रद्-बदल आहे; तोही मम्सुबा सोहलतीनें होईल तरी करावा " ( खाने-पयाव ११८ ).

सौगन्द् ( स्त्री० ) [ फा० सौगन्द् ] शपथ. " मुसुल्मान होऊन मोडील त्यास सोवराची सोगन्द् असे " ( राजवाडे १५।१३५ ). " याणी सोगन-शपथ घालोन पाद्शहास साङ्गून पाठविले की तुम्ही पुढें न येणें " (मद्रु १।८५)

सौदा ( पु० ) [ फा० सौदा ] क्रयविक्रय, व्यवहार.

सौदागर; सौदागीर ( पु० ) [ फा० सौदागर् ] व्यापारी. " भिन्न भिन्न सोदागरी। सहवर्तमान जाया कुमरी सुहृद् बन्धु कुळनिर्भरी। वसते झाले जवळिके " (मुक्तेश्वर-सभापर्व २।९१).

सौदागरी व्यापारी; गैर लढाऊ " जहाज सौदागरी " (बाड-समा २।६५ )

सौदागरी; सौदागिरी ( स्त्री० ) व्यापार " इङ्ग्रजांची सौदागिरी आपले रियासतींत चालू केली " ( खरे ७।३५६४).

सौब [ अ. सौब् ] बाजू; तर्फ. " अज्-सोब-जन्रल "( भा-ऐ पयाव ४५ ). " अजी सोब " ( काप्रइसा २२ )

सौकत सोहलत पहा

## ह

हऊस ( स्त्री० ) हौस, इच्छा. " परस्पर विषाडाविषीं हऊस राहिली नाही " ( चन्द्रचूड-दप्तर १।१०५ ).

हक्क ( पु० ) [ अ० हक्क् ] सत्य, स्वत्व, मालकी; अधिकार, प्रामाण्य, पगार, नेमणूक, सम्बन्ध. " ज्याजती होईल तितकी किम्मत करून त्याच्या हक्कांत धरावी " ( सभासद् २३ ). ' पाटील कुळकर्णी यांसी हक्क बान्धून दिला " ( सभासद् २५ ). " रहम ( = दया ) त्याचे हकांत ज़रूर आहे " ( राजवाडे ११।८३ ). " तो कुम्पनीचे हक्कामध्यें अतिशय हानीकर व इङ्ग्रजांचे जातीचे प्रतिष्ठेच्या केला " ( ऐटि २।१३ ). " आम्ही मोहिब्बाचे हक्कामध्ये हमेशाचे दर्गामध्यें शुक्रगुज़ारी करीत असतों " ( पारसनीस ग्रप २४० )

हक्क होणें मरणें. " गणेश राम दातार हक जाले "( राजवाडे १०।१२९ ). " नजबखानास राजयक्ष्मा रोग होऊन चौदावे रबिलाखरी हक जाला " ( मद्बा १।११८ ). हक करणें देहान्त शिक्षा करणें. " शिवाजी आपला पुत्र परन्तु पाद्शाहानी त्याजला हाक करणें, मुसरूप करावा, जें मानेल तें करावें " ( मद्रु १।१६ ).

हक्क-दार ( पु० ) [ फा० हक्-दार् ] मालक, हक्क साङ्गणारा, वारस

हक्क-रसूम; हक्क-लाजिमा निरनिराळ्या प्रकारचे हक्क.

हक-ताला [ अ० हक्क्-तआला ] उच्च ईश्वर. " एखादे आपले हिन्दूचे तीर्थी बसोनु हक-तालाची बन्दगी करून हज़रत साहेबास दुवा देऊनु " ( इम ६७ ).

हक-परस्ती ( स्त्री० ) सत्यपूजा, कृतज्ञता ( पेअ ६१ ).

हक-नाहक; हकनाक [ फा० हक्क्-ना-हक्क् ] नाहक, विनाकारण, अन्यायानें. "आज दीड महिना हक-नाहक फिरतों " ( चन्द्रचूड दप्तर १।

१३७ ). "वेधिलें चित्त हकनाक उशिर लाविला" ( प्रभाकर १३१ ).

हकीगत, हकीकती ( स्त्री० ) [ अ० हकीकत् ] सत्य, माहिती, वर्तमान. "साहेबी हकीकती मनास आणून पाहतां" ( राजवाडे १७।३८ ).

हकीम ( पु० ) [ अ० हकीम् हिकमत जाणणारा ] यूनानी वैद्यक जाणणारा.

हकीम ( पु० ) [ अ० हाकिम् हुकूम सोडणारा ] अधिकारी, अमील "त्याचे हकिमाचे इतल्लोशिवाय स्वारी निमावून जाणार नाही" ( खरे १०।५६१४ ).

हाकिमी ( स्त्री० ) [ फा० हाकिमी ] अधिकार, अमिली. "प्रान्त मज्कूर हकिमी गहूलाधर प्रतिनिधी यांजकडे होती" ( वाड-पेश्वा २।३२ )

हङ्गाम ( पु० ) [ फा० हङ्गाम् ] मोसम, काळ, ऋतु

हङ्गामशीर हङगामाचेवेळीं, वेळेवर. "या गांवावरी हङ्गामशीर प्रजन्य पडला नाही" ( राजवाडे ६।१८५ ) "काय तुह्मीं देणें असेल तें हङ्गाम् शीर घेणें" ( राजवाडे १५।२४ ).

हङ्गामा ( पु० ) [ फा० हङ्गामा ] गर्दी, दङ्गा, बखेडा "नेतेसमयीं दोन चार माणसें जखमी जालीं, हङ्गामा जाला होता" ( राजवाडे १।२५ ).

हङ्गामी तात्पुरती, मोसमी, गैर-कायम.

हज़रत ( पु० ) हज़रती ( स्त्री० ) राजास पैगम्बरास अगर इमामादि, श्रेष्ठ व वन्द्य पुरुषास या शब्दानें स्वामी या अर्थानें सम्बोधितात.

हजूर, हाजूर, हजीर [ अ० हाज़िर् ] विद्यमान.

हजूर-जुबाबी [ फा० हाज़िर्जवाब् ] ताब-डतोब समर्पक उत्तर देणारा, समय-सूचक.

हजूर-नीस हजरी माण्डणारा.

हजूरी, हाजिरी, हजेरी ( स्त्री० ) विद्य-मानता.

हजेरीची फौज नेहमीचें खडें सैन्य.

हजाम ( पु० ) [ अ० हज्जाम् ] न्हावी.

हजामत ( स्त्री० ) [ अ० हजामत् ] श्मश्रू. केस काढणें, डोक्यावरील केस भादरणें.

हज़ार [ फा० हज़ार् ] सहस्र. "तोफ हज़ारो हजार छुटली" ( प्रभाकर ५२ ).

हज़ारा ( पु० ) [ फा० हज़ारा ] अनेक धारा पाडणारें कारञ्जें.

हज़ारी ( स्त्री० ) सहस्र सैनिक बाळ-गिण्याची मन्सब.

हजिरा-हजीर तात्पुरती व्यवस्था करून केलेलें "कांही हजिराहजीर असें करून निघालों" ( खरे १।२६६ ). "चिरञ्जीव पण्ढरिनाथानें हजिराहजीर जीन रवाना केले" ( खरे ६१८ ).

हजिमा ( पु० ) [ अ० हज़ीमा ] धुव्वा, फजिता "पुढें ढोल कसा होतो पहावें परन्तु हजिमा आहे" ( खरे ६।४८७४ ).

हजीर-ज़ामीन एखाद्यास अमुक ठिकाणीं हजर करून देण्याची हमी घेणारा ( राजवाडे १५।११४ ).

हजीर-मज़ालस सभासद, ( स्त्री० ) भरसभा. "याचा महज़र ... महारा-जांचे समोर हाज़र-मजालसींत जाला" ( राजवाडे १५।२८१ ).

**हद** (स्त्री०) [अ० हद्द] मर्यादा, सीमा, पराकाष्ठा. "आतां हद्द झाली" (सभा-सद् ६६). "लष्करपणाची हद्द जैसी होती तैसी केली, दर भाण्डणीं मोंग-लासी गांठी घालून बरी झुन्जें दिल्ही" (वाड-सनदा १७३).

**हद्द-महदूद** [फा० हद्द-ई-महदूद] मर्यादित "हद्द-महदूद पाण्डरीवरी जें उत्पन्न होईल तें निमें दोनी ठाई तारोतार वांटून यावें (राजवाडे १५।५१).

**हद्द-हदूद** (स्त्री०) [अ० हुदूद् अनेक व० हद्द च] मर्यादा. "हद्द-हदूद बान्धणें" (राजवाडे ६।४७९) "गांव गन्नाचे सिवेच्या हद्द-हदोदी" (मदरु १।१२).

**हदीस** (स्त्री०) [अ० हदीस्] 'पेग-म्बरांचें वाक्यास हदीस असें म्हणतात" (वाड-सनदा २२)

**हनोज** [फा० हनोज़्] अद्यापि, अजून (राजवाडे १०।१६४)

**हम-हजारी** (स्त्री०) [फा० हफ्त्-हझारी] सप्त सहस्र सैनिकांचें आधि पत्य

**हप्ता** (पु०) [फा० हफ्ता] आठवडा, किस्त. "बाकी निमें ऐवज राहिला त्याचे तीन हफ्ते ठरले आहेत" (वाड-समा १।३४४).

**हप्ते-बन्दी** (स्त्री०) किस्त-बन्दी

**हबशी** [अ० हबशी अबिसीनियांतील] जजिरेकर श्यामल.

**हम-खास** [फा० आम्-खास्] सर्व-सामान्य, प्रसिद्धपणें, निश्चयपूर्वक.

**हमगी** [फा० हमगी] सर्व "खान-गौडा दूसक घेतलेला व तिघी बायका, हमगीह आणून ठेविलें" (खरे १।४६९८).

**हम्ज़ात** (फा० हम्ज़ाद्) सारख्या वयाचा (चित्रगुप्त १७)

**हम्बीर** (पु०) [अ० अमीर्] मर्दाग "बसूनिया हम्बीर करिती विचार हल्ला करा एकदांची" (इतिहासिपो १६०) "आले कचेरीस बोलाविले हम्बीर" (इपुस्तिपो २२०)

**हम्बीरराव** एक किताब

**हमू-रस्ता** [∠ अ० आम्] सार्वजनिक रस्ता.

**हम्राह** [फा० हम्राह्] सङ्गती, बरोबर सामील "आपलें उत्तम जाणाल तें करणें, आम्ही तुमचे हम्राह आहोंत" (राजवाडे १।१९८) "पेशजी किनवी चेही हम्राह होता" (राजवाडे ५।१५०) "फौज हम्रा (= गोळा) करून सुभा पातशाई याजवर आणून घालावे" (होके ७)

**हम्राई, हम्राही** (स्त्री०) [फा० हम्राही] सङ्गत, जथ, बरोबरीचा. "ज्याजवर रुपया येतो त्याजला जखम लागली असतां हळद्-फटकू मिळणें कठिण, तेव्हां फौजेची हम्राई राहते कशी!" (होके ३) "हम्राही जमियेत-पैकी" (राजवाडे १०।१८६) "हम्राई" (दिमरा १।१५२)

**हम्वार** [फा० हम्वार्] सारखी, प्रसन्न, सरळ "ज्यात त्याची मर्जी हम्वार राहे तें करणें योग्य" (इम २५५). "लेकीन हम्वार न जाले" (खरे ७।३५६५)

**हम्शाई** [फा० हम्साया=शेजारी] शेजा-रील. "त्या प्रान्तीच येतऱ्हेर हम्शाई गांवीचे." (राजवाडे १५।८०).

हमाम्-खाना ( पु० ) [ अ० हम्मान् ] जिथें उष्ण जल मिळतें असें स्नानगृह

हमाल ( पु० ) [ अ० हम्माल् ] ओझें वाहणारा; भारवाहक; मजूर; कुली.

हमाली ( स्त्री० ) [ फा० हम्माली ] हमालाचा पेशा अगर काम, मजुरी.

हमी ( स्त्री० ) [ अ० हामी जबाबदारी घेणारा ] जबाब्दारी, जामीनकी. "याप्रमाणें हामी-निशा सावकारी देतात" ( मद्बा २।२०६ )

हमीदार ( पु० ) जामीन; जबाब्दार "ती जवळून आपण ऐवजाचा हमीदार घेतला" ( ऐटि १।२२ ).

हमेणी, हमिनी ( स्त्री० ) [ अ०हिम्यान् ] पैसे ठेवण्याचा लाम्ब कसा, पिशवी. "कम्बरेस हामिन्या द्रव्याच्या" ( मदरु ।।६४ )

हमेश, हमेशा [ फा० हमीशा ] नेहमी

हयात, हयाती ( स्त्री० ) [ अ० हयात् ] आयुष्य, जिन्दगी, जिवन्तपणा, उमर, जिवन्त ' आज येथून आमची हयात खुण्टली येसें भविष्य केलें" ( भाइसम १८३४ पावृ २१२ ) "आय हयाती बाकी असेल ते, ते स्थळी अखेर होय तर उत्तम आहे" ( मद्बा १।१५६ ) तह-हयात=हयातीपर्यन्त.

हयास ( पु० ) [ फा० हयासा ] जेर्बन्द.

हर्-एक [ फा० हर्यक् ] प्रत्येक; बिल्कूल. ' जुने लोक वगैर यास हर-एक उपद्रव न केला" ( मराचिस २८ ).

हर्कत ( स्त्री० ) [ अ० हरकत् ] हालचाल, विरोध; आक्षेप; अडथळा; विलम्ब. "बेहर मज्कूर कालू-वक्त पाहून जागा व मकानें ध्यावयाचे उद्देशें हर्कत करणार" ( राजवाडे ५।६८ ) "येवढे रईस यांची हर्कत व्यर्थ होणें चालूगलें नाहीं" ( राजवाडे ७।१९४ ).

हर्कसा कोणत्याही रीतीनें. "हर्कसा प्रविष्ट होय असें करावें" ( खरे ४।१८०० ).

हर्कामी प्रत्येक कामास उपयोगी पडणारा.

हर्कार गिरी ( स्त्री० ) जासुदाचें काम ( दिमरा १।२ )

हर्कारगी ( स्त्री० ) हर्कारगिरी. "तुजे बाप नार शेणवी यासी हर्कारगी मिरास देसाई यांणीं मोकर करून दिवाण-चाकरीसी ठेविले होते" ( सासह-जुले २५ )

हर्कारा, हल्कारा ( पु० )[ फा० हर्कारा ] पडेल तें काम करणारा, जासूद; टेहळ्या. "तेथील लश्करची माहीयेत खरी कळावी म्हणून दोघे हर्कारे पाठविले होते" ( चिरा ४४ )

हर्गाह [ फा० हर्गाह् = जेव्हां जेव्हां ] ज्या अर्थी "हर्गाह की काबीज मुतशरीफ नाही, बहात्तर वर्से नाही; आणि सनद-अस्नादही नाही, मर्द तुकानी आहे" ( राजवाडे २०।४७ ).

हर्गीज; हर्गीस [ फा० हर्गिज़् ] कधींहि; बिल्कूल. "या उपर हइमजास पुरती तम्बी द्यावी हेंच मनांत आहे तर आपण हर्गीज तह करू नये" (खरे ७।३७०६). "चिरंजीव भाऊसाहेब आल्याखेरीज तुम्ही हर्गीज न व्हावें" ( साने-पयाव १४९ ). "जे मजला मानिती माझ्या विचारें वर्तती । ते हर्गीस खोला न पावती । न नाडतीं जीं" ('श्रीसमर्थकृत

दिवटा ६ ). " जहर हर्ताळ घानला आहे, हा हर्गिस वांचणार नाही " ( माइसम १८३४ यावू १४३ ).

**हर्जिनसी** नानातऱ्हेचा " श्रीगणेशपूरच्या नवबागेंत हर्जिनसी झाडें परचेवरी आणून लावून देतों " ( खरे ८।४१२१ )

**हर्दम** [ फा० हर्दम् ] प्रतिक्षणीं.

**हर्दम्-ख्याली** [ फा० हर्दम्खियाली ] लहरी, अस्थिर, लबाड. " ( शिन्दे ) जात्या हर्दम्ख्याली... ऐसें करितील याचा विश्वास नाही " ( खरे ७।३२ ४७ ) " बोलणें हर्दम् ख्याली दिसतें " ( खरे ८।३६३० ). " त्यांत तो ( हैदरअली ) हर्दम्ख्याली आहे " ( खरे १०९६ )

**हर-वर्हाल** केव्हांही " हर्दहाल मोहिब्बाचे कामामध्यें तफावत तजावज कारणार नाही' ( परसनीस ब्रप २४० ).

**हर्दू, हर्दो** [ फा० हर्दू ] दोघेही, दोन्ही. "हर्दो जणांचा जमान घेणें " ( राजवाडे १५।४६ ) "तरी हर्दू गाव" ( राजवाडे ८।१३० ).

**हर्फ, हरफ** ( पु० ) [ अ० हर्फ् ] अक्षर, लेख, ठपक , दोष "तहनाम्यांत कांही हर्फ नीट करावयाचे ते करून " ( राजवाडे ५।३३ ). " श्रीचा शिक्का, याप्रमाणें हरफ = श्रीभार्गवचरण परमहंस ब्रह्मेन्द्र शरण " ( पारसनीस=ब्रच ८९ ). "बल्की पन्तप्रधानावर हर्फ आणिला " ( राजवाडे ६।६१८ ). " हर्फ ठेवून बोलतां हें ठीक नाही " ( खरे ८।४३५४ ).

**हर्फ-ब हर्फ** अक्षरशः " कलमांची फर्द सर्कारची आली ती हर्फ-ब-हर्फ वाचून दाखविली " ( राजवाडे ७।८ ). " कलमा केलें ते हर्फ-ब-हर्फ दिल्लिशानि जालें " ( राजवाडे १०।३९१ ).

**हर्वजेनें** कोणत्याही रितीनें. " शिकन्दरि याहून शादल निघाला म्हणजे मार्गीच गांठून हर्वजेनें शिक्षा करितों" ( राजवाडे ६।६२३ ). " साटकास हर्वजेनें नसीयत करून ब्राम्हणाची मुली सोडून देवणें " ( वाड-शाछ १०४ )

**हर्हमेश** नेहमी.

**हर्हुन्नरी** अनेक कलांत निष्णात.

**हराम** [ अ० हराम् ] निषिद्ध, अन्यायाचा.

**हराम्खोर** [ फा० हराम्खुर् ] अप्रामाणिक, स्वामिद्रोही, लुच्चा

**हराम्खोरी** ( स्त्री० ) [ फा० हराम्खुरी ] अप्रामाणिकपणा, स्वामिद्रोह, लुच्चेगिरी.

**हराम्जादगी** ( स्त्री० ) [ फा० हराम्झादगी ] लुच्चाई, स्वामिद्रोह. " जमीदारांनीं हराम्जादगी केली " ( राजवाडे १।२४६ ) " रयत हरामजादगी करून अम्मल खुरळीत देत नाही " ( राजवाडे ८।१५८ )

**हराम्जादा** [ फा० हराम्झादा ] जारज, लबाड, स्वामिद्रोही, धूर्त " मराठे हराम्जादे, आठ दिवस अगोदर पळाले, हजीर असते तरी कैद करितों " ( सभासद ४८ ).

**हराम्जादी** ( स्त्री० ) हराम्जादगी, लबाडी. " त्यांच्या हराम्जाद्या व मकरे सर्व नवाब बहादूर यांचे ध्यानांत " ( राजवाडे १९।५१ ).

**हराम्-नमकी** ( स्त्री० ) निमकहरामी. " पादशहाशी ज्यानें हराम्नमकी बेअदा केली " ( भा-ऐपयाव २१ ).

हरामी लबाड, कपटी; (स्त्री०) हरामखोरी. " शिवाजी हरामी आहे" (सभासद ४८).

हरिफाई; हरिफी (स्त्री०) [फा० हरीफी] धूर्तता, चतुराई, कावेबाजी. " आतां तुमची त्यांची भेटी खासे खासे यांची करवितो, तुम्ही हरिफी करून कार्यभाग करणें तो करावा " (सभासद १५).

हरीफ [अ० हरीफ़्] धूर्त, कावीज, कावेबाज़, (पु०) शत्रू " मराठे हरीफ बहुत आहेत, असें बोलले " (सभासद ४९). " आतां जाऊन हरिफासी मुकाबला करावें " (दिमरा १।२६१).

हरोल, हरोळी (स्त्री०) [फा० हरावुल्] आघाडी; बिनी, पुढारी; पुढें " तुम्ही या मन्सबियास हरोल होऊन मन्सबा सिद्धीस जाय तें करणें " (वाड-शाछ ३०).

हल्का; हल्गा (पु०) [अ० हल्का] कडी (छताची अगर तुळईची) " फाणसें पिंवळी हल्क्यांना " (प्रभाकर ९३) " लावून रुपेरी हल्के हिन्दुळे बान्धिले " (प्रभाकर ).

हल्कारा (पु०) हर्कारा; जासूद

हलगर्जी [फा० अहल्-इ-गरज़ = स्वार्थी] निष्काळजी.

हल्ला (स्त्री० पु०) [अ० हम्ला] चढाई; छापा; एलगार " शिवाजी आपला पत्र याजवरी हल्ला करावी " (सभासद १०).

हली; हाली [फा० हाली] आज, वर्तमानकाळीं.

हल्वा (पु०) [अ० हल्वा] मिठाई, साखरेच्या पाकांत घोळून काटेदार बनविलेले सङ्क्रान्तीस द्यावयाचे तीळ.

हल्वाई (पु०) [फा० हल्वाई] मिठाई बनवून विकणारा.

हलाक [अ० हलाक्] क्लान्त, क्षीण, दरिद्री " दोन तीन चपेट होऊन बहुत हलाक जहालों आहों." (चित्रगुप्त ७१)

हलाखी; हलाकी (स्त्री०) थकवा, पडती; दारिद्र्य, दुर्दशा "आपलें राज्य नवें, त्याहीमध्यें दोन तीन चपेटे होऊन हलाखी झाली आहे" (सभासद ४७). "लश्करांत दाणा-चारा मिळेना तेव्हां हलाकींत आले" (मराचिथोरा ५८)

हलाल [अ० हलाल्] विहित, धर्म्य, न्याय्य, विधिपूर्वक मारलेल्या पशूचें (मांस.) "मुलानानें कात्या न दिला तर बकरें मुर्दाड रहातें म्हणजे तें हलाल होत नाहीं" (गावगाडा ११३) हलाल करणें=मुस्लीम विधिपूर्वक पशू मारणें, जबे करणे.

हलालखोर (पु०) [फा० हलाल्खुर्] झाडू; भङ्गी; हलकें काम करणारा. "क्षेत्र मज्कूरच्या गल्ल्या हलालखोरांकडुन झाडवून निर्मळ राखणें " (वाड-समा ३।१९). "सेवकाचे घरा आसपास सोळा हलालखोर याची चौकशी बसविली आहे " (जोरा ११७).

हलालखोरी (स्त्री०) [फा० हलाल्खुरी] हलका धन्दा; प्रामाणिकपणा, इमानीपणा. "तुझे बापें नरसो दामोधरें हुजूर हलालखोरी बहुत वजा (=प्रकारें) साङ्गितली" (राजवाडे १५।३१).

हव्यास (पु०) [? अ० हवस्] तीव्र, इच्छा; छन्द; नाद.

**हवल्दार** ( पु० ) [ फा० हवालादार् ] कांहीं शिपायांचा नाईक

**हवस** ( स्त्री० ) हौस "आपल्या असलाद् (? असलन्=बिल्कूल ) पुन्याई मामल्याची हवस कांही राहिली नाहीं ( हम ६७ )

**हवा** ( स्त्री० ) [ अ० हवा ] वाग, शीतोष्णमान; धुन्दी. " उतरली भरज्वानीची हवा " ( परशराम १५१ )

**हवाई; हवई** ( स्त्री० ) [ फा० हवाई ] चन्द्रज्योत, छापा (?), बातमी, अ-जड "तेथून मडे होऊन गेज फौज येत चालली म्हणजे त्याजवरी हवाई करावयास येईल" ( खरे १।२०७ ). "गेली दूर अवई, नार सवई, हवई • जाशि सुटली" ( प्रभाकर २३९ ).

**हवा-दोज** (?) गगनचुम्बी, उन्च "जमी दोज हवादोज शामीने" ( भाइसम १८३४ अहवाल ४८ )

**हवाल** ( पु० स्त्री० ) [ अ० अहवाल् ] स्थिती; हाल-हवाल "वाचून दासखतील त्याजवरून कबा हवाल अवघा ध्यानास यईल" ( दिमरा १।१३३ )

**हवालणें** सिपुर्द करणें, सोंपविणे

**हवालत** ( स्त्री० ) **हवाला** ( पु० ) [ अ० हवालत्-हवाला ] सोंपवणूक; जबाबदारी, भिस्त "अठरा लक्ष रुपये हवालतीस होते तेही पारहार करून" ( मदरु २।१८ ) "डेङ्गला मज्कूर याचें ठिकाण लाऊन जिवन्त अगर मेला मकाग्न हवाला करून देईल त्याजला बक्षीस दोन लक्ष रुपये व हजार रुपयांचा गाव इनाम इङ्ग्रज बहादूर याचे कियमार्ने दिल्हा जाईल" • ( भाइसम १८३४ अहवाल १६ )

**हवाशीर** जेथें हवा खेळती मोकळी आहे अशी ( जागा ).

**हवेली** ( स्त्री० ) [ फा० हवीली < अ० हवाला ] मन्दिर, वाडा; मोठें उन्च सुशोभित घर; राजधानीच्या भोंवतील भाग; गिर्द

**हवेली-दाखल** गृहप्रविष्ट. "आम्ही हवेली दाखल जाइलों" ( राजवाडे ६।२८८ )

**हश्मत्पन्हा** [ फा० हश्मत्पनाह् ] वैभवशाली

**हशम** ( पु० ) [ अ० हशम् ] परिवार, नोकर-चाकर, शिपाई-प्यादा

**हशम-नवीम** ( पु० ) हशमाकडील कारकून.

**हशील** ( न० ) [ अ० हासिल् ] प्राप्त, लभ्य, प्राप्ती, नफा; फी, तात्पर्य "पुढें मुद्दे हशील होतील" ( खरे २।५४८ ) "साहुकारीमुळें जकातीचेंच हाशील होइल" ( मराआ ३७ )

**हस्त-बूद** ( पु० ) [ फा० हस्त्-बूद = आहे होता ] सारा, मुल्की; वसुली "शिन्याचे हस्तबूद अम्मल चालू लागले" ( खरे ८।४०४६ )

**हस्बुल्हुकूम** ( पु० ) [ अ० हस्बुल्हुक्म् = आज्ञेप्रमाणें ] आज्ञापत्र "सुरजमल व माधोसिङ्ग यास हस्बुल्हुकूम व जयाप्पास खिलत वगैरे पाठविणें" ( राजवाडे ६।३९७ )

**हाकीम** ( पु० ) [ अ० हाकिम् ] अधिकारी "तेथील हाकिमचे बळानें प्यादे बसवून" ( राजवाडे ६।२९७ ).

**हाकीम-शरा** ( पु० ) काजी-शरा, धर्मशास्त्री "काजी अब्दुल्ला बीन काजी महम्मद हाकीम-शरा" ( राजवाडे १८।२१ ).

**हाजत** ( स्त्री० ) [ अ० हाजत् ] ज़रूरी, अडचण. " परशुरामपन्त यांस बिल्कैल इङ्ग्रजांचे तम्बी करितां आणवावे ऐसी हाजत नाही " ( राजवाडे १९।१०६ ). " कलमी करावयाची हाजत नाही " ( साने-पयाव ४७२ ) " मुकर (=पुनः पुन्हा ) ल्याहावें याची हाजत नाही " ( साने-पयाव ४७६ ).

**हाज़म क॰र्णे** [ अ० हाज़िम् = पळविणारा ] लुटणें " रस्ता हाज़म करून ठेविला आहे " ( राजवाडे ११।४५ )

**हाज़र्बाशी** ( स्त्री० ) [ फा० हाज़िर्बाशी मुलाजमत, वास्तव्य " दर्बारीं हाज बाशी करून सर्कारची दौलतखाई चिन्तीत आहों " ( चिरा ३५ )

**हाज़र-मज़ालीस** हजर-मजालीस पहा

**हाजी** ( पु० )[ फा० हाजी ∠ अ० हाज्ज ] हज्ज् म्हणजे मक्केची यात्रा करून आलेला मुसल्मान.

**हाम-खास** ( पु० ) आमखास, दर्बार कचेरी. " हाम-खास भरविला म्हणजे कचेरी " ( मदुरु १।७७ )

**हामी** ( पु० ) [ अ० हामी ] हमीदार. " हमी मातबर त्रिम्बक शेट गुजर देतों " ( पारसनीस-बप ६१ ).

**हाय-दोस** ( पु० ) [ फा० या दोस्त ! = हे मित्रा ! ] मोहरमांतील दङ्गल

**हायल** [ अ० हाइल् ] भयङ्कर. " लेकीन हा मसेला हायेल आहे " ( राजवाडे५। १५७ ).

**हाल्खुद** आहे त्या स्थितीत; ठायींचे ठायी " आपण शिवाजीवरी जातों, त्यास हाल्खुद ठेवितों " ( सभासद ५९ ).

**हाल** [ अ० हाल् ] हली ( पु० ) सुस्थिती, त्राण; ( अनेक वचनी ) दुर्दशा " ऐसें झालें असतां हाल कराग बमोजीब मुम्बईकर यांणी अमलांत न आणिलें " ( खरे ७।३५७३ ). " लस्कर-पायमालीनें रयतीचा हाल राहिला नाही " ( राजवाडे १८।५३ ).

**हाल-अपेक्षा** ( स्त्री० ) दुर्दशा.

**हाल-अहवाल** ( पु० ) कैफियत, वर्तमान " एणें प्रमाणें आपला हाल-अहवाल खातरेसी आणिता " ( राजवाडे १८।३१ ).

**हाल-हकीगत** ( स्त्री० ) कैफियत. " आमची हाल-हकीकत विदित करून " ( इऐ ५।४८ ).

**हाल-हवाल** ( पु० स्त्री० ) कैफियत, दुर्दशा " रयतीचा हाल-हवाल जाहीर केला " ( राजवाडे १८।५३ ). " हाल-हवाल असेल तत्रापी हे खण्डणी सोडतात असा अर्थ नाही "( खरे ११४५ ).

**हालत** ( स्त्री० ) [ अ० हालत् ] सुस्थिती, त्राण " मुलकात हालत कांही राहिली नाही " ( मदबा १।२१३ )

**हाली, हाल्लीं** [ फा० हाली ] साम्प्रत. " हाली " ( राजवाडे ३।९७ ).

**हाली-मवाली, अहाली-मवाली** [ अ० अहाली व मवाली ] उच्चनीच सर्व लोक, इमखास " यावरी तमाम अहाली व मवाली पर्गणे मज्कूर व गिर्दूनवाहीं जमीदार हर कोणी लहान थोर साङ्गताती जें " ( वाड-सनदा १४० )

**हाली-माजी** ( स्त्री० ) कान्ती, बसेडा. "आमचे दौलतींत हाली-भाजी होत

**हुकमी** आज्ञाधारक, आज्ञेप्रमाणें, ताब्यां‑तील.

**हुकूम** ( पु० ) [ अ० हुक्म ] आज्ञा, पत्त्याच्या खेळांत डावापुरता ठरलेला ज़ोरावर रङ्ग.

**हुकूम‑अहकाम** ( पु० ) अधिकार, सत्ता. "तालुक्यांत सर्व हुकूम‑अहकाम त्याजकडील" ( राजवाडे ७।४९ ).

**हुकूम‑खुदाई** देवाज्ञा. "मल्हारभटास हुकूम‑खुदाई जालियावरी" ( राजवाडे २०।३४६ ).

**हुकूम‑नामा** ( पु० ) [ फा० हुक्म्‑नामा ] न्यायनिर्णयपत्र.

**हुकूम‑बर्दार** आज्ञाधारक.

**हुज्जत**, **हुज़त** ( स्त्री० ) [ फा० हुज्जत् ] पोत्यास ऐवज़ ज़मा झाल्याची पावती, पावती, वाद, तक्रार, घासाघीस, अड‑थळा. "ज़मा असत म्हणोन हुजत लिहून दिल्ही असे" ( वाड‑बाबा २। ४४ ). "लुटी करितांना कित्येकांनी हुज्जत केली त्यांस ज़ख़मी केलें" ( चिरा ३१ )

**हुज्ज़तखोर** = घासाघीस घालणारा, तक्रारी.

**हुजरात**, **हुज़ुरात** ( स्त्री० ) खुद्द हुज़ुरची खडी फौज "ज्याशी नित्य नूतन सम्पा दीन ही हिम्मत त्यानें हुजुरात सजावी" ( मराआ १२ ) "हुजरात आणि गैयती। सेवनमार्ग द्विधा असती। दोहींत मुख्य हुजुराती। सान्निध सेवा" ( मेस्तक पुस्तक १८ )

**हुजऱ्या** ( पु० ) निकटवर्ति सेवक.

**हुज़ूर** ( पु० ) [ अ० हुज़ूर् ] विद्यमानता, दर्बार, हज्रत, दर्बारांत, समक्ष.

**हुज़ूर‑कामगार** ( पु० ) राजाचा ख़ास अधिकारी.

**हुज़ूर‑पागा** ( स्त्री० ) राजाचा ख़ास रिसाला.

**हुज़ूर‑बाज़ार** ( पु० ) मुख्य पेठ.

**हुज़ूर‑हशम** ( पु० ) ख़ास राजाचे शरीर‑संरक्षक शिपाई.

**हुद्दा** ( पु० ) [ अ० उह्दा ] काम, अधि‑कार. "केवळ लिहिणें येईना, कमावि‑शीही न केली, त्यास मुल्कीचा हुद्दा न साङ्गावा" ( सभासद २४ ). "योजिला आहे गृहस्थ यास टाकून दुसऱ्यास हुद्दा साङ्गाल तर जो करील त्यास श्रापू व मुलूख तुमच्या हातचा जाईल म्हणोन आज्ञा" ( पारसनीस‑अप ६१ )

**हुद्दा‑मामला** ( पु० ) काम ( राजवाडे ८।१३४ ).

**हुद्देदार** ( पु० ) [ फा० उह्दादार् ] अधिकारी.

**हुनर** ( पु० ) [ फा० हुनर् ] कौशल्य, कला, युक्ती, चमत्कार. "हुनर ही नवाच केला" ( सभासद ३१ ). "पुढें काय हुनेर करावा म्हणोन चिन्तातुर जाहाले" ( मद्रु ११।५३ ).

**हुनर‑वन्द**, **हुनर‑वन्त** [ फा० हुनर्मन्द् ] कलानिपुण, कावेबाज़. "समागमें शिल्पीकार हुनर‑वन्द कारागर त्या देशीचे आणून" ( मद्रु १।२२ ). "औरङ्गजेब पादशाह बहुत हुनेरबन्द येमानी आहे" ( मद्रु १।५० )

**हुनर्‑वन्दी** ( स्त्री० ) [ फा० हुनर्मन्दी ] कल्पती, कावेबाजपणा.

**हुबेहूब** [ ? फा० ऊ‑ब‑ऊ ] जसेंच्या तसें

**हुमायून** [ फा० हुमायूनी ] पातशाही. "फर्मान हुमायून" ( राजवाडे २०।१० ).

**हुर्मत, हुर्मती** ( स्त्री० ) [ अ० हुर्मत् ] मान, अब्रू, पत. "दिल्लीपतीची हुर्मत राखावी" ( पाब १६ ). "सर्दार लोकांची हुर्मत तुम्ही घेणार हें चाङ्गलें कीं काय!" ( हुब ३४ ). "चिरंजिवाची हुर्मती आपण बचाविली, हा उपकार विसरणार नाही" ( राजवाडे ६।३२६ ). "आपली कांहीं हुर्मती राखत नाहीत" ( राजवाडे १६।२८ ).

**हुर्मुजी** [ फा० हुर्मुझी ] इराणच्या आखातांतील उत्कृष्ट ( मोती ). "तुमचे रूप जसें हुर्मुजी दाणा जी" ( होनाजीबाळ १६९ ).

**हुशार** [ फा० हुश्यार् ] बुद्धिमान्, चलाख, तर्तरीत, सावध, प्रोत्साहित.

**हुशारी** ( स्त्री० ) [ फा० हुश्यारी ] बुद्धिमत्ता, चलाखी, तर्तरी, सावधगिरी, ताजेंतवानेंपण.

**हुस्न** ( न० ) [ अ० हुस्न् ] चाङ्गलेंपण, सौन्दर्य. "यांतील हुस्न लिहिलें" ( राजवाडे ७ खलप २।१०६ ).

**हुस्न-कुभे** ( स्त्री० ) [ ८ अ० कुब्ह्=कुरूपता ] गुणदोष. "हजरतीनीं एक वाक्यतेनें नेक-सलाह पुसावी, म्हणजे यांत हुस्न-कुभे कोणती आहे ती ध्यानांत येईल" ( राजवाडे ५।८४ ).

**हूल** ( स्त्री० ) [ ? अ० हौल्=भयानकता ] भयावहवार्ता, आवाई.

**हेजिबत, हेजिबी** ( स्त्री० ) दौत्य, शिष्टाई. "गडीचे हेजिबतीचें काम कुमाजीस सांङ्गावें" ( जुऐगो ३९ ). "तुवां त्याचे साङ्गातें सला-हेजिबाती करणें" ( माइसम-द्विसव १७२ ). "हेजिबी-वकिली" ( मदरु १।२० ).

**हेजीब** ( पु० ) [ अ० हाजिब् ] वकील.

**हेलकरी** [ ? फा० अह्लकार् ] कामकरी, मजूर, विशेषतः हमाल.

**हेलवी** [ फा० हलवी ] अलेप्पो येथील.

**हैदोस** ( पु० ) रणखन्दल. "तेव्हां नामी नामी सर्दार व धारकरी नांवा-बिनांवाचे यांणीं जिवित्वाची तमा न धरितां येलाशक हैदोसच केला" ( पाब ४० ).

**हैबत** ( स्त्री० ) [ अ० हैबत् ] दरारा, धास्त. "फौजेनें हैबत खाल्ली, आतां तह ठरवावा" ( होके १२ ).

**हैबती** म्याड.

**हैबत्राव** एक पदवी.

**हैरत** ( स्त्री० ) [ अ० हैरत् ] धास्त. "लढाईची जुरत न ठेवितां हैरत खाऊन फरारी जाले" ( चिरा १७ ).

**हैराण** [ अ० हैरान् ] आश्चर्यचकित, हतबुद्ध, दङ्ग, त्रस्त, क्लान्त, दुर्दशाग्रस्त. "एक ससा पैदा जाला, त्यानें कुतरियाचा दुमाला घेऊन कुतरा मारिला, पातशहाचें नजरेसी पडला यावर पातशहा हैरान जाहले. दङ्ग आपले जागां होऊन" ( माइसम १८३४ पावु २०८ ).

**हैराण-परेशान** हैराण, त्रस्त व चिन्ताक्रान्त. "लश्करांत महागाई फार, रुपयास ७ शेर अन्न मिळत नाही म्हणून सर्व लोक बहुत हैराण-परेशान आहेत" (दिमरा २।३५). "फिरङ्ग्याणच्या मम्मुल्यामुळें हैराण परेशान जाहले" ( पारसनी-ब्रच ७६ ).

**हैराणगी, हैराणी** ( स्त्री० ) [ फा० हैरानी ] दुर्दशा, आपदा. "तेणें करून आपली

हैरानगी जाली " ( राजवाडे १५।२९० शिवाय १५।३७८ ).

हैवान ( पु० ) [ अ० हैवान् ] पशु, जनावर; पशुतुल्य.

हैवानी पशुतुल्य.

हौका ( पु० ) हुक्का; बॉम्ब

होद्दा (पु०) हुद्दा, जिम्मा, काम. "ज्यापक्षी सल्तनतेच्या बन्दोबस्ताचा होद्दा तुम्हांकडे लागला, तेव्हां फौजेची उस्तवारी.व कर्ज-परिहार करणें तुम्हांस अगाध नाही " ( ऐच ११७ ).

होश; होशा ( पु० ) [ फा०हुश् ] उत्साह; प्राण. "त्यांचें राजकारण विध्वस जाहलें; त्यांचा होश गेला " ( राजवाडे १०।५९ ). "आतां मोंगलामध्यें होशा तिळतुल्य राहिला नाही " ( राजवाडे ११२५८ ).

हौद ( पु० ) [ अ० हौज् ] टाकें.

हौदा ( पु० ) [ अ० हौदज् ] हत्ती वरील बसायची कठडेदार जागा.

हौशी उत्साही, रसिक; सद्भिरुचियुक्त, मोका.

हौस ( स्त्री० ) [ फा० होस् ∠ अ० हवस् ] इच्छा, आवड, नाद, उमेद्

हौसला ( पु० ) [ अ० हौसला ] कर्तृत्व, शक्ती; इच्छा, हेतू. " काम मोठें, हौसला थोडा; कसेंही करून पेशामद करावी म्हणून बोलावयास जातात " ( राजवाडे ५।११ ) " त्यांचा मानस -हौसला उत्तम आहे " ( राजवाडे १०।५९ ).

# पुरवणी

## अ

**अकब** [ अ० अक्‍ब् ] मागून; नन्तर. ‘अकब अन्दाज़ आशूरा’’ ( साने-पयाव ३८५ ) ∠ अकबन् अस् आशूरा= आशू-यानन्तर.

**अकलवन्त** बुद्धिमान् “हरिपन्त फडके बहुत अकलवन्त होते परन्तु बोलणें नानासारखें प्रामाणिक असा भरवसा लोक धरीत नव्हते’’ ( पेअ २ )

**अज़्तरीक-मेहेर्बानी** कृपापूर्वक. “अज्तरीक मेहेर्बानी, दर्खास्त करितात कीं ब्याज माफ करावें’’ ( साने-पयाव ४००).

**अज़्रूय** [ फा० अज़्रूइ ] रुईनें, रीतीनें. “अज्रूय वाजबीच्या व हक-परस्तीच्या व इन्साफाच्या रीतीनें इन्किसाल करितील’’ ( पेअ ६१ ).

**अज़्मत** ( स्त्री० ) [ अ० अज़्मत् ] थोरवी, करामत, चमत्कार. “अब्दुल्लाखान फोडी देवाला, कांहीं अज़्मत दावा मला’’ ( इपुलिपो ).

**अज़म** ( पु० ) [ अ० अज़्म् ] विचार, सङ्कल्प, निश्चय. “लढाईचा अज़म मुकर केला आहे’’ ( साने-पयाव ४९२ ).

**अजी सोब** [ ∠ अ० सौब् = मार्ग ] या-मार्गें, याकरितां ( कामइसा २२ )

**अज़ीज** दीन, मोताद. “अन्नास अजीज़ जाहलों’’ ( इऐ ५।१०३ ).

**अदब-खाना** ( पु० ) तुरुङ्ग. “आठ दहा महिने अदब-खाना, पायीं बेडी घालून बहुत कष्टी केलें’’ ( बाइ-सनदा ३४ ).

**अन्करीब** [ अ० अन्करीब् ] जवळ, शीघ्र. “फिल्हाल मरलहतीचे रोज अन्करीब येऊन पोहंचतील’’ ( साने-पयाव ३८४ ) “खर्चाचा मज्कूर तर खर्चा-सही येथून अन्करीब पाठवीत असों’’ ( सासंइ-ज़ुले ७५ ).

**अनुफा-अडीशरी** ( स्त्री० ) [ ∠ अ० अलूफा ] उल्का. “जे शिपाई लोक सर्कार इहूयजांकडून रहातील त्यांस अनुफा-अडीश्री श्रीमन् महाराज राजे देतील’’ ( साने-पयाव ४०१ ).

**अफ्ज़ाईश** ( स्त्री० ) [ फा० अफ्ज़ाइश् ] वाढ ( पेअ ६१ ).

**अफ्तरी** ( स्त्री० ) दैन्यावस्था. “राजाची अफ्तरी’’ ( इपुलिपो २३१ ).

**अफ्राद्** एकठा. “हाली विसाजी राम, कृष्णाजी बायदेऊ याचा फर्ज़न्द हा अफ्राद् देशपाण्डेगिरीची वारिसी होय’’ ( भाइसम १८३४ अ ५७ ).

**अम्बर** ( पु० ) [ अ० अम्बर् ] एक सुगन्धी पदार्थ. “व तोळा भर अम्बर’’ ( पारसनीस-ब्रप २७२ ).

**अम्मल-बजावणी** ( स्त्री० ) तामील.

**अमिराई** ( स्त्री० ) सर्दार-वैभव. "आहे घरीं पुरी अमिराई" ( प्रभाकर १३९).

**अमीर-राव** एक पदवी ( मदृ ११११२ ).

**अयान; अर्यां** [ अ० अयान् ] व्यक्त; श्रुत. "मुक्दमे इज्हार केले अर्यां जाले ( साने-पयाव ४९० ).

**अर्गां-नर्गां** ( पु० ) ] ∠ फा० जर्गाह् ] वेढा ( ! ) "मोंगलाचा अर्गांनर्गा केला आहे; दाणा, गल्ला, वैरण, काडी कूल बाद् ( ! = बर्बाद् ) जाहली आहे" ( साने-पयाव २९ )

**अर्ज** मारूज; श्रुत. "हे खबर श्रीमन्त खुदावन्त न्यामत यांस अर्ज होतांच" (साने-पयाव ४८२).

**अर्जी-मर्जी** ( स्त्री० ) स्नेह. "अर्जी-मर्जीमध्यें विकल्प उडवा" ( परशराम १६४ ).

**अल्गर्जी** [ फा० अहलि-गरज् ] स्वार्थी. "आतां कशाला जाऊन राहिला पोकळ अल्गर्जी ! " ( परशराम १७१).

**अल्तम्गा** ( पु० ) [ तु० अल्तम्घा ] राजानें दिलेली जमीन बक्षिसाची सनद् "पर्वांना अल्तम्मा" ( साने-पयाव २३ ).

**अलहुम** ( स्त्री० ) राळ्गा; करा "रास्त्यानीं एक अलहुमा धरून" ( साने-पयाव ५४ ).

**अलम** [ अ० अलम् ] झेण्डा. "भाण्डीं, फिरङ्ग्या, अलम, निशाण" ( मेस्तक-पुस्तक; जमेलेखन १३९ ).

**अलम-रौशन** जगद्विख्यात. "त्याचा फायदा तो अलम-रौशन आहे"( साने-पयाव ).

**अला-बला** ( स्त्री० ) इडा-पिडा. "मी एकटा मेलों तरी शिवाजी राजे यांची अला-बला गेली; लाख मरावे परन्तु लाखांचा पाळणारा कायम रहावा" ( मदृ ११५४ ).

**अली-गोल** [ फा० अहलि-गोल् ] गोलन्दाज; तोफची. "पुण्याहून बारूद् आली त्याजबरोबर अली-गोल दोनशें नवें माणूस आलें" ( खरे १२।६३४४ ).

**अव्वल-कारकून** मुख्य कारकून.

**अस्कारा** ( पु० ) "नाजूक रुपडें दिपडें ठिकडें जिकडे तिकडे अस्कारा" ( परशराम १७४ ).

**अस्तबाल** ( पु० ) [ फा० इस्तबल् ] तबेला; पागा. "पील्खाना व अस्तबालास व उण्टांस दाणा नाही; फाके गुजरतात" ( राजवाडे ११५४ ).

**अस्मानी-सुल्तानी** ( स्त्री० ) "अस्मानी-सल्तानी मजरा असावी" जुले ९२ ).

**असुदर्गी** ( स्त्री० ) [ फा० आसूद्० शान्तता; भर्भराट "तिनी सकाराची नजर रयतीचे व मुल्काचे व शहरचे असुदगीवर सादर आहे" ( पेअ ६२ ).

**असुदे** ( न० ) [ फा० आसूदा ] शान्त; समृद्ध. "तुम्ही अटक पावेतों मुलुक काबीज केला; आतां मोहिमेस राज्य असुदें कोणते ! " ( भाव ३७ ). "राज्यही असुदें आहे; पैसा पाहिजे तितका मिळेल" ( भाव ३५ ).

**अहल** [ अ० अह्ल् ] लोक ( पेअ ५९ ).

**अहाली-मवाली** उच नीच सर्व दर्जाचे लोक. हाली-मवाली पहा.

## आ

**आइन्दे** [ फा० आयन्दा ] येणारा; पुढें; पुढील सालीं; यन्दा. "हाली व आइन्दे" ( साने-पयाव ४९३ ). "सर्काराचे वचनाची कायमी कशी तें आइन्दे जहुरांत येईल" ( राजवाडे १०।१६६ )

**आखीरश** [ फा० आखिरश् ] त्याच्या अन्तीं, अखेर. "त्यावर दुसरे दिवशीं आखीरश इङ्ग्रज़ बे-हिम्मत होऊन" ( साने-पयाव ४८० ).

**आगा** ( स्त्री० ) [ फा० आगाही ] माहिती. " परन्तु समयास फौज् नव्हती व बाघ पाठीवर येईल ही आगा नव्हती" ( खरे १२।६६३५ ).

**आगा-पिछा** ( स्त्री० ) जान-पिछान; माहिती.

**आजीज्** दीन. "मारतां मारतां मरावें परन्तु केवळ आजीज् होऊ नये" ( भाव ७ ).

**आज़ू-बाज़ू** बाजी-बाज़ू.

**आदत** ( स्त्री० ) [ अ० आदत् ] संवय. "जयाजी शिन्दे यांस आदत अशी होती कीं स्नानानन्तर मुखावर धोतर घेऊन क्षणभर डोळे चोळीत रहावें" ( भाव १५ ).

**आफरीन** ( स्त्री० ) [ फा० आफ्रीन् ] स्तुती. "बहुत खुशवक्त होऊन आपल्या तद्बिरेस व जुरतेस तहसीन व आफ्रीन फर्माविली" ( साने-पयाव ४८२ ).

**आबाद्, आबादान** [ फा० आबाद्, आबादान् ] स-सरन्जाम. "दिल्लीहून सरन्जाम आणवून सारें लश्कर आबाद् करावें" (भाव० १११). "सरन्जामही घेऊन पोहोंचेल; लश्कर आबादान झाल्यावरी पुन्हां गिलच्याचें पारिपत्य करूं" ( भाव १११ ).

**आबाय-अज्दाद** [ अ० आबा व अज्दाद् ] बाप-आजे; बाप-जादे; पूर्वज. " अज् कदीमुल् अय्याम व आबाय अज्दाद् मोकर असे " ( वाड-सनदा १४० ).

**आमदन** ( न० ) [ फा० आमदन् ] येणें; आगमन. " आं अमारत्पन्हाचें आमदन या जिल्ह्यास जल्दीनें होय तैं करावें " ( साने-पयाव ३९४).

**आयत** ( स्त्री० ) [ अ० आयत् ] " ईश्वराचें वाक्य कुराण-शरीफच्या ग्रन्थांत असतें त्यास आयत असें म्हणतात " ( वाड-सनदा २३ ).

**आश्नाई** ( स्त्री० ) [ फा० आश्नाई ] परिचय; स्नेह. " तेथें रङ्गोजी पटवारी या आश्नाई होती त्या आसरियानें राहिलों " ( भाइसम १८३४ पावृ १४१ ).

**आशक** ( पु० ) [अ० आशिक्] प्रणयी; अनुरक्त. " सम्भाजी मजवर फिदा होऊन मला न पाहतां आशक जाहला" ( गोर्खचिशाव ११ ). " ते ( सम्भाजी राजे ) परस्त्रियांवर आशक होते " ( मदरु १।१०६ ).

---

## इ

**इज्जत-हुर्मती** . ( स्त्री० ) मानपान. " पेशजी यांच्या वडिलांची इज्जत हुर्मती चालली आहे तैसी यांची चालविणें " ( वाड-सनदा १६ ).

**इतराज्** [ अ० इअतिराज़् ] नाराज. " न जावें तरी सावन्द इतराज होतात " ( पारसनीस-ब्रप १३८ ).

**इमान** ( न० ) वचन. " यावी सेजेची बाईल पण इमान देऊं नये " ( इपुलिपो ४२ ). " त्या पञ्चायापाशी तुमचा इमान ( = श्रद्धा ) असावा " ( मदरु १।११३ ).

**इलाईत** ( स्त्री० ) विलायत; मुलूख. " देश इलाईत । काबीज केलें तळकोकण " ( इपुलिपो १ ).

**इश्क-पेच्** एक पुष्प विशेष " इश्क-पेच् गुल्छब सदोदित भरशेवती सांवरी" ( प्रभाकर १५४ ).

**इश्की** [ फा० इश्की ] प्रेमाचा. " मद्द दे इश्की नौबद् वाजिव चौघडा " ( सगनभाऊ २ ) " प्रसन्नता मर्जी उभयतां इश्की सागरा आलें भरतें " ( सगनभाऊ ५ ).

---

## उ

**उजू-तवाजू** ( स्त्री० ) प्रार्थना. "तों अब्दुल अली दुराणी जुमा मशिदीस येऊन आपला स्वधर्म उजू-तवाजू करीत होता" ( भाव २७; शिवाय पहा भाव ५२ ).

**उम्दगी** ( स्त्री० ) थोरवी. "जमियनच्या सर्दारास दोनी सर्कारच्या बुजुर्गी व उम्दगीवर प्रतेष्टतेचे व इज्जतीचे रस्म अमलांत येतील" ( पेअ ५८ )

**उम्दा** थोर, विश्वसनीय, उत्कृष्ट "दोन उम्दे मनुष्य दिली दोस्ती जाहीर करावयास रवाना करीत आहों" ( पेअ ६५ ) "तलफ चुकऊन पोशाख दिधला खूप उम्दा भर्जरी" ( परशराम १२४ ).

**उमेद्वारी; उमेद** ( स्त्री० ) वय, पण. " हे आपले उमेद्वारीत आल्यानन्तर त्यांचें लग्न केलें" ( मदरु १।११ ). "ते आपले उमेदींत आल्यानन्तर त्या फत्तेसिंहगास मोठी योग्यता देऊन" ( मदरु १।१२१ ).

**उम्बराव** ( पु० ) उमराव. "बावीस उम्बराव मिळून आले बाच्छाय-समेला" ( इपुलिपो ६ )

**उल्का** ( पु० ) उल्का; शिखा. "सिधे-उल्के" ( मदरु १।८१ ).

**ऐना** शोभा दायक प्रिय वस्तु. "कम्बर्बस्ता करून निघे निज मन्दिरचा ऐना" ( प्रभाकर १२३ )

---

## क

**कयास** ( पु० ) कयास. "नजर मुम्बई सुरतेवर ठेवितील किंवा काय मनसबा-करितील हें कयासांत येत नाही" (साने-पयाव २५९ ).

**कतार** ( स्त्री० ) राङ्ग. "बारा हजार बाणांची कतार" ( इपुलिपो १०९ )

**कदर** ( स्त्री० ) मर्जी. "आदरें करून विनवितां कदर कां कठीण करितां तुम्ही ?" ( प्रभाकर १२१ ).

**कन्दुरी** ( स्त्री० ) [ फा० कन्दूरी ] मुसल्मान साधुपुरुषाच्या स्मृत्यर्थ होणारा प्रार्थनेचा व अन्नदानाचा समारम्भ; देवास बळी देणें " शेखसल्लाची करू कन्दुरी मशीरन् बोलले" ( साने-पयाव ५३ )

**कबजू-दस्त** हस्तगत "प्रान्त मज्कूर कबदस्त जाहला"(साने-पयाव ३७९).

**कम्तर** कमी. "त्यांत अन्तर आम्ही व आमचे वंशज लेकरांचे लेकरीं वतन वगैरे चालविण्याविषयीं कम्तर करणार नाही."

**कम्बर** ( स्त्री० ). कम्बर-पट्टा. "सोडीना कम्बर कधीं काढीना पायजमा" ( प्रभाकर ६४ ).

**कम्बक्तं** ( पु० ) कम्बख्त "सीतर पहाड पहा जीवबादादा कम्बक्त्यांत सोडी बार" ( इपुलिपो ११५ ).

**कमिन** [ फा० कमीन् ] अगदी हलक्या दर्जाचा, स्वतः, बन्दा "कमीनाचे माईल व मूल ब-नाम कमली व राम ऐसे दस्तगीर होऊन" ( भाइसमवृत्तिसवृ ५० ).

**कर्ज़न्बन्दी** ऋणको. "खायाचांचून बैल मेले, कर्ज़बन्दी झाला" ( परशराम १२० )

**कर्दन-बस्तन** ( न० ) [ फा० शब्दशः करणें-बान्धणें ] हिशेब. "कर्दन बस्तन गुणाकार भागाकार करावयाचा सराव बहुत असावा" ( साने-पयाव ४५९ )

**कर्बळ** करोल "नामी कर्बळ आहे हुजुरांत" ( साने-पयाव ५४ ).

**करोळी** ( स्त्री० ) करोळाचा मारा. "श्रीमन्तांकडील,बार्गीरे झाडून जमा होऊन करोळी सुरू झाली" ( साने-पयाव ४५ ).

**कसूर-कोताई** ( स्त्री० ) चूक-न्यून. "स्वामी सेवेचे ठायीं आम्हांपासून कसूर-कोताई हा कालपर्यन्त जाली नाही व पुढेंही होणार नाही" ( साने-पयाव ६८ ).

**कहर** ( पु० ) भयङ्कर वर्षाव. "तोफेचा एकच वर्षला कहर" ( साने-पयाव ५५ ).

**काबील** कर्तृत्ववान्. "एक काबील मनुष्य नजीबखान रोहिला आहे" ( भाव २० ).

**काबू-तलब** सन्धिसाधू. "इह्यज़ बेइमान, काबू-तलब" ( साने-पयाव ४६४ ).

**कार** ( न० ) [ फा० कार् ] काम. "त्या मवाफीक कार सुरत-पिजीर होऊन" (साने-पयाव ३८४)

**कार्गर** [ फा० कार्गर् ] लागू, प्राणहारक. "कुशीस सुन्याचा मार केला काम कार्गर होतांच जयाप्पा शिन्दे घोरडूगा वरून जमिनीवर आले" ( भाव १५ ).

**काहली** ( स्त्री० ) [ फा० काहिली ] आळस, सुस्ती "जेणें जेणें काहली केली, तेणें जीविका बुडविली" ( मेस्तक-पुस्तक, लेखनाधिकार ७२ ).

**किल्लगाही** वध्य; किल्लेगाह "किल्लगाही खान" ( भाइसम-वसवृ १३५ ).

**किम्मत्-दार** मौल्यवान्. "शालू चान्दणी किम्मत्दार" ( पारसनीस-ग्रप १२८ ).

**किल्ली** ( स्त्री० ) हिकमत, युक्ती. "विषयविडा देऊन भुलविलित लवकुन हरकिल्ली" ( परशराम १४२ ).

**किल्ल्यानिहाय** किल्लोकिल्ली. "किल्ल्या-किल्ल्यानिहाय तोफा करविल्या" ( मद्रु १।१४५ ). "असे कैद करून किल्ल्यानिहाय ठेविले" ( मद्रु १।१४६ )

**किस्मत** ( स्त्री० ) दैव. "जागें नसीब इह्यजांची किस्मत शाबूत" ( होपो १६ )

**कुल्कुल्ला** ( पु० ) सर्वाधिकारी. "कामांरी तुमचा भाऊ, कुल्कुल्ला घरांत जाऊ" ( परशराम ११९ ).

कुशाद् प्रशस्त. " खासे रस्ते व पाआर्चा जागा कुशाद् राखावी" ( खाने-पयाव २८४ ).

कूच-ब-कूच मजल दर-मजल. "आम्ही आपले दोस्तीवर नजर देऊन कूच-ब-कूच रवाना होऊन गेलों असों"(खाने-पयाब ४८६ ).

कोक ( स्त्री० ) मधील कुगीर उन्ववटा. " बुचड्याचा आधी झोंक, त्यामधी ठेवी नोक-कोक " (प्रभाकर १११)

कदम्बोसी ( स्त्री०) पादचुम्बन "व निरोप ज्यायास दिधला जर बडी फजर साहेबके कदम्बोसी करनेकू हुजूरसडे होऊ" ( मव ६७ )

कन्दुरी ( स्त्री० ) मांस सागुती. "त्या कन्दुरीची पुण्यें जाली ते करामत देखोन" ( मब १०३ )

कबज्-दस्त हस्तगत "मुलक कबज-दस्त केला" ( मब १०३ )

कुफ्राणदार काफीर, परधर्मी, कुभाण्डी "जर (=की ) हा सोमटाकूर कुफ्राण्दार" ( मब ४६ ).

---

## ख

ख्याल ( पु० ) प्रेम, विलास, फन्द 'फार भिऊन वागतों, पडूं ना दुसऱ्याच्या ख्यालीं ग " ( प्रभाकर १७४ )

ख्याली विलासी

खजाने-पूर श्रीमन्त "शिन्दे केवळ खजानपूर, सर्दार द्रव्यदृष्टी होते, त्यांस कांहीं द्रव्याची पर्वा नव्हती"(भाब५६).

खर्खरा (पु०) खन्त. "ग्सरहूगाचा काल वृथा निघून जातो खरा। म्हणून हृदयास वाटे खर्खरा हो " ( प्रभाकर १०१ )

खानदान कुलीन. " खण्डेराव नाईक निम्बाळकर... यांणीं ... शिपायगिरीची शर्त करून (बळवन्तराव मेहेन्दळे यांचा) मुर्दा सोडविला, शीर कापूं दिलें नाहीं, निदान खानदान मनुष्य याप्रमाणें कामास येतें " ( भाब १०९ ).

खाना ( पु० ) [ फा० खाना ] घर घराणें "बद्-दुवा दिल्ही की या दोघांचा खाना खराब" (मद्रु १।११८).

खिमा ( पु० ) [ अ० कीमा ] मांसाचे अत्यन्त बारीक तुकडे करून केलेला पदार्थ, बारीक तुकडे.

खिसा ( पु० ) [ अ० किस्सा ] बोला चाली, तण्टा "बाजारांत आडवे होऊन, दिवाण यांचे हातास हात घालून तन्हे विषयींचा जाब बोलून खिसा झाला ..आपसात तर्वार चालून उजवे हातास जखम झाली" (होके २).

खिरापत ( स्त्री० ) खैर-आफियत, प्रसाद, तबरूक, किसलेला नारळ व साखर घालून केलेला वांटावयाचा प्रसाद.

खुत, खूत [फा० खुद्] शिरस्त्राण "अङ्गांत जिरे खुत घालून " ( मद्रु १।५२ ).

खुम्ब, खम लोक, जात "कानू-कायदे अठरा खुम्ब जागे जागे चौथरे नेमून दिले ( मद्रु १।१५ ) 'पाटेल सर्व खुमाचा " ( मब ५१ )

खुमारी ( स्त्री०) मौज ' दाखवी किती थर-काउन गेन्द खुमारी" ( प्रभाकर २०७).

खुर्द-बुज़ूर्ख लहान थोर "हें सर्व खुर्द-बुजूर्ख यांस माहीत आहे " ( वाड-कैफियती १०० ).

खुर्दा ( पु० ) लहान नाणी, मोड.

खुर्मा खारीक ( भाइसम, द्विसबृ १७२ ).

खुश्बईदार सुगन्धी ( मेस्नक पुस्तक, जमेलेखन ११९ )

खैरात ( स्त्री० ) कुरवण्डी. " खैरात

जिवाची करून सलयावरून" ( परशराम १७० )

खोजा निर्वंश "बसवन्तराव आपा कासुरडे खोज्या होण्याचें कारण हेंच" ( मदरु १।१२२ )

---

## ग

गम्गीनी ( स्त्री० ) दुक्ख. " हें ऐकून दिलास बहुत गम्गीनी व खपगी जाली" ( साने-पयाव ४६७ ).

गर्जी शौकी. " माझ्या घरच्यांची कठिण मर्जी हो याला नुमजे हा बायकांचा गर्जी" (रामजोशी ४१).

गर्दनबाजी ( स्त्री० ) तळहातावर शीर घेऊन लढणें

गर्मी ( स्त्री० ) उष्णता " दाटली दिल्याची गर्मी सदनान्तरी " ( प्रभाकर १०० )

गिरी ( स्त्री० ) मूर्च्छा " आली पाहतां मज गिरी " ( परशराम १४८ ).

गुजाज्मर, गुदाज्मर [ ८ फा० गुदाज़ = रस कर ] टांकसाळीतील धातू गाळणारा ( भाइसम ससवृ ८५ ).

गुल्गेन्द ( पु० ) पुष्पगुच्छ. " सङ्गीन कुच मर्दार, साजिव सजदार, गुल्गेन्द उसासले " (प्रभाकर ११३).

गुल्जार सुसम्पन्न. " बाच्छाई तक्त गुल्जार; दिसे रङ्गबहार पुण्याची वस्ती " ( होनाजी बाळ १७८ ) " मनी हौस होती फार। पुणें शहर करिन गुल्जार " ( इपुखिपो ५५ ).

गुल्परी ( स्त्री० ) पुष्पाङ्गना. " उभी गुल्परी नमून या पदी कर जोडून'सेवेमधीं "। ( परशराम १४२ ).

गुलाब गलाबपाणी. "गलाब शिसे उत्तमसे तीन चार पाठविलेत तर बरें होतें ( पारसनीस-ब्रप २५१ ).

गुलाब-कन्द ( पु० ) गुल्कन्द. " गुलाबकन्द वजन पक्के एक शेर पाठविला तो घेणें " ( पारसनीस-ब्रप १२९ ).

गुसल ( स्त्री० ) आङ्घोळ. " आराम होऊन गुसल केली"(साने-पयाव४६७).

गैबत गैब. " त्यांतच गैबत जाले; त्यांचा मुर्दा देखील दृष्टीनें कोणी देखिला नाही " ( भाव ६१ ).

गैबती ( स्त्री० ) गैर-हुजूर नोकरी. " हुजरात आणि गैबती। सेवनमार्ग द्विधा असती। दोहींत मुख्य हुजुराती सन्निध सेवा " ( मेस्तक-पुस्तक ३८ ).

गैबी निनांवी. " गैबी अर्ज " ( खान्देशांत अजून सर्वसामान्य प्रचारांत ).

गैर अन्यायाचें. " हें तुम्ही गैर केलें " ( मदरु १।१०६ ).

गैर-इतबार ( पु० ) अविश्वास. " ते समयीं तमाम फौजेस गैर-इतबार जाहला " ( भाव ८० ).

गैर-इमान ( न० ) अनिष्ठा. " आमचें गैर-इमान असतें तरी आम्ही आजपर्यन्त येथें तुम्हापाशी न ठरतों. "( भाव १११ )

गैर-खुशी ना-कबूल. " खुशी किंवा गैर खुशी असा हा कौल बायकांशी " ( परशराम १८९ )

गैरी ( स्त्री० ) अन्याय. " ज्याकडेस गैरी लागेल त्यापैकी मसाला होनु एक देणें ( सासंह-जुलै ८८ ).

गोर-कपण मूठमाती. " त्यास गोर-कपण प्राप्त जाला नाही " ( भाव ९७ ). " गोर-कपणेची साहित्यें करून त्याची सार्थकें केली." ( भाव १०७ ).

---

## घ

**घुस्सा** (पु०) कोप "मोठा घुसा येऊन" (मदरु १।१७)

**घुसूल्खाना** (पु०) स्नानगृह, सल्वत्-खाना (मदरु १५३)

**घोस** (पु०) मांस. "अम्बाबाईनें घोस गाईचा पाहिला" (इपुंखिपो ५५).

---

## च

**चङ्ग** (पु०) एकवाद्य. "हातांत घेऊन चङ्ग रङ्ग जमवीला" (होपो १५)

**चादर** (स्त्री०) कोलाचा पाण्ढरा बावटा. "त्यापेक्षां चादर फिरवून किल्ला स्वाधीन करू" (गोखचिशाब ३५).

**चास्नीगर** [८ फा० चाश्नगिर्] नाणें पाडण्याच्या मिश्र चान्दीची परिक्षा करणारा (भाइसम-ससवृ ८५)

**चुस्त** [फा० चुस्त्] चपल; तडून. "जरी मण्डासे पायजमे चुस्त पायाला जी" (होपो ८).

---

## छ

**छान्दारी** (स्त्री०) भपका ". त्यांचा स्वभाव खर्चाचा छान्दारीचा आहे" (कापइसा ५३).

---

## ज

**जबराइ** (स्त्री०) जोर-जबरी. "जर पदरीं तर जबराइंने सन्यासि खोटें करि रेटून। जर पदरी तर जबराइनें जवळ कचेरी सदा फेल" (परशराम १३९)

**जबा** विधिपूर्वक हत्या. "म्हैस नगाऱ्यास गांव पाण्डरीनें व मकारांने दिल्यास काजीनें जबा करून यावी" (भाइसम ससवृ ६४)

**जमा** (पु०) जमाव. "बहादुरस्याजवळ जमा सर्व झाला" (मब ७०).

**जर** (पु०) [फा० झर्] सोनें. "जर पदरी जर नसला तर तो नर ससारीं येऊन बैल" (परशराम १३८).

**जलद** (स्त्री०) जल्दी. "त्यानें पुण्यास माळ्याकडे जाऊन जलद करून."

**जवेर-खाना** (पु०) जवाहीर-खाना (प्रभाकर ४६)

**जहान** (स्त्री०) [फा० जहान्] लोक; सैन्य "तीन लाख मिळाली जहान पेशवे शाही (इपुखिपो १८८).

**जात** स्वतः "इन्द्रोजी कदम . जातीचे घोड्यास चान्दीचे नाल करून नाल्-बन्दी करीत होता" (मदरु १।१२५).

**जादूखोर** कपटी, हिकमती "शिवाजी राजा मोठा हुनेरवन्त जादूखोर आहे" (मदरु १।५३).

**जान** (स्त्री०) [फा० जान्] प्राण "बाण लागतां हौद्यांत जान सोडिली" (इपखिपो २४).

**जाबता** (पु०) कडक शिस्त "लश्करचे लोकांनी ताकीद न ऐकतां त्यांच्या गर्दना मारिल्या; जाबता बसविला" (मदरु १।८५)

**जार** (फा० झार्) बेजार. "माल्याच्या अणीनें इङ्ग्रज ज्यार केले" (होपो १३).

**जिल्हेदार** उजळेदार; चकाकित "जिल्हेदार अक्करे वाटतें आज चरकीं धाले" (प्रभाकर ११९).

**जिलेवन्त** शोभिवन्त "तफराव जिलेवन्त, नाचती सभाङ्गना आनन्दांत" (प्रभाकर ४१).

**जीन-बन्द** घोड्यावर स्वार. "तो त्वरेनें जीनबन्द होऊन...चालून आला" (मकुइ १।४५).

**जुदा** निराळा; पृथक् "इजवर करुं आम्ही दुसरी बायको मोजुन शेर देउ जुदा" (परशराम ११८)

**जेर-ज़बर** दुर्बळ-सबळ. "त्यास कळों न देतां बिघाड करावा; मग जेर-जबर कोण किती तें पहावें" (गोखचिशाब ८०).

**ज़ोस** (पु०) [फा० जोश्] आवेश; ज़ोर.

---

## त

**तगारी** (स्त्री०) थाळी. "आमचे तगारींत जेवावें" (मदरु १।१०८).

**तऱ्हेबाज़** लहरी; छन्दी. "तऱ्हेबाज ती अधीच सिलाडू नवऱ्याच्या गोष्टी ऐकून। मिष दुखण्याचें करून निजली पडदे लाविले मग चौकून" (परशराम १०७).

**तवर** (पु०) [अ० तहव्वुर्] आवेश. "उभतीचा तवर केली झड घालून तल्वार" (परशराम १०९) "शहर पुण्याच्या भर रस्त्यामधिं भर नवतीचा तवर नवा" (परशराम १७४)

**तवाका** (पु०) तोक; गळेबन्द "पायांत बेडी व गळ्यांत तवाका घालून कैदेंत ठेविले" (ममब ११)

**तहसील** (स्त्री०) वसुली "तहसिलीस ध्यादे सर्कारचे देविले जातील" (सासंइ-जुले ९१)

**ताईत** (पु०) गळ्यांतला ताईत = प्रिय-पात्र. "गळ्यांतल्या ताइता तुला मी आझ्पुळ घालीते" (परशराम १७५)

**ताज़** (पु०) मुगूट. "ते समयी डोकीस ताज व अङ्गांत बारीक अङ्गरखा व पाण्डरी सुर्वार" (मदरु १।१३०)

**ताज़गी** (स्त्री०) तजेला "सिवाजी राजे यांची ताजगी आतां कानानें ऐकवत नाही, ताजगी म्हणजे मोठा पराक्रम म्हणोन दिल्गीर जाहले" (मदरु१।७७)

**ताब** (पु०) अवसान. "ताब हिन्दूनीं रे ताब हिन्दूंनीं घेतला हरून" (इपु-खिपो १९१).

**ताबी** (स्त्री०) ताबा. "आपले ताबी मध्यें ठेविला" (मब ४०).

---

## द

**दर-बि-दर** [फा० दर्-बि-दर्] दारो-दार; भणङ्ग. "दौलताबादचें राज्य सर्व पदरच्यांनीं दिल्लीपतीच्या घरांत नेऊन घातलें आणि आपले वडिलांस दर-बि-दर केलें" (गोखचिशाब ११).

**दराब** (पु०) [अ० ज़र्राब्] "शिक्का मारून नाणें पाडणारा" (भाइसम-ससवृ ८५).

**दिली** [८ फा० दिल्] जानी. "दोन उम्दे मनुष्य दिली दोस्ती जाहीर करावयास रवाना करीत आहों" (पेअ ६५).

**दुम्ची** (स्त्री०) "मार्वाडी हटेले रजपूत महा पराक्रमी...त्यांणीं आपले हिमतीनें कन्दहारचा पातशाहा दुराणी गिल्चा याची पगडी व दुम्ची सोडविली" (भाब ९).

**दुमाला** (पु०) पिच्छा; पाठलाग. "पळतां फाजीलखान त्याचा दुमाला घेतला" (इपुखिपो २०) "एक ससा पैदा जाला, त्यानें कुतरियाचा दुमाला घेऊन कुतरा मारिला" (भाइसम् १८३४ पावृ २०९).

**दुश्मनी** ( स्त्री० ) वैर. " लढाईचा इरादा धरून मी वागत नसतां दुश्मनीच धरून वांकडेपणा करितात; त्यांची समजूत व्हावी कशी ?" ( गोखचिशाव ३४ )
**देहन्दगी** ( स्त्री० ) देणगी " बक्षिसें आणि देहन्दगी" ( भाइसम १८३४ वावृ१३९ )

## न

**नकीब** ( पु० ) ललकाऱ्या " पुढें ललकारी चोप्दार, नकीब त्याच्या मोहोर " ( होपो ११ ).
**नखरेदार** ऐटबाज. "पातळ नखरेदार मुलायम कूल चौकडीचें " ( प्रभाकर ९६ ).
**नगीना** ( पु० ) [ फा० नगीन् ] अङ्गठीतला खडा, हिरा. " सारी अमदाबाद बघाया लोटली सेना–इश्कनगीना " ( सगनभाऊ २० ) " विश्वासराव नानाचा पुत्र नगीना" ( इपुखिपो १३५ )
**नफराई** ( स्त्री० ) हलकी चाकरी, सेवा " लेकराचे लेकरीं पटेलगी खाऊन दिवाण–नफराई करून सुखी असो " ( मकुइ ३।२५ )
**नवाजणें** वाखाणणें " जिकीर तोडून फकीर झाले जो तो रुपाला नवाजी " ( परशराम १७४ ).
**नसलन्** बाद नसल वशपरम्परा ( पेअ५९ ).
**ना–काबील** कर्तत्वशून्य " अहमद् शाह यास बादशाही झाली तो केवळ ना–काबील " ( भ च २१ )
**ना–दार** सडा; जरिदा. "गनीम केवळ सडे नादार " ( भाब ७७ )
**नाबूद** सफाई; साफ. " गांवीं टोळ येऊन शेतें नाबूद खाऊन नाशाडी जाहली " ( सासइ–जुले ९४ )
**नामूस** ( पु० ) ख्यात; पराक्रम " याउपरान्त देवनाचे पाईकें नामूस केला म्हणोन पद ठाकूर पावला" ( मब ३८ ).
**नामोहरमी** ( स्त्री० ) अपेश " केवळ आपणच दुराग्रह करावा तरी अवघी नामोहरमी आपणाकडे येईल" ( भाब८ ).
**निगा** ( स्त्री० ) नजर; दृष्टी; प्रीती. " सम्भाजी महाराज यांणीं मजवर निगा ठेविली, तोच माझा खावन्द " ( मदरु १।१११ ). " ज्याच्यावर फिरली निगा, दरिद्र दूर केलें " ( होपो १ ).
**निमक** ( न० ) मीठ, उपकार. " असें उभयतां बापलेकांनी चाकरी करून निमक अदा केले " ( मदरु १।१६५ )
**नैशाकर** ऊस ( भाइसम–द्विसवृ १७२ ).
**नोक** ( स्त्री० ) झोंक ' करितात कवन गातात मधुर नोकीत" ( प्रभाकर१३२ ).

## प

**प्याजी** फिकट गुलाबी; पाटल "जहनेबादी पोशाख गुलाबी प्याजी " ( सगनभाऊ ३८ ) " उन्च जरीचा शालू नेसुन गड्गांबेरङ्गी प्याजी" ( सगनभाऊ४३ ).
**पड्दा** ( पु० ) अन्तर " आता दुरून दुरून पडद्यानें शब्द बोलतां " ( प्रभाकर २५५ )
**पन्हेदार** रुन्द " उधार मजवर दुधार आणवा पन्हेदार लेऊन चुडे " ( परशराम २१० ).
**पिढीज़ाद** ( ८ झादा ) वशपरम्परागत.
**पल्वान** हत्तीवाला, माहूत. " हत्ती पील्वानाच्या पाठीवर सोण्ड फिरवूं लागला " ( सासइ–रापुपो ४ )
**पेशवेशाही** पेशवे थाटाचें. " अफ्तागीर द्यावें पेशवेशाही" ( भाइसम–तृसवृ६५ ).
**पैरावणें**–ला वस्त्रें देणें " सर्व आपुलें दळ पैरावलें " ( मब ३९ )

## फ

**फन्द** ( पु० ) नाद; विलास "वाटें तुशी करावा फन्द गडे हा पूर्वीचा ऋणानुबन्ध" (परशराम २०३) "यशाच्या फन्दांत ( = उन्मादांत ) निमग्न झाले होते; तों गर्वाचें घर खाली" ( भाव ८२ )

**फना** फस्त "शहर लुटोन फना केलें" ( मद्रु १।७३ ).

**फकीर-फुकरा** गोर-गरीब (मन्सूर अली) "उदास वृत्तीनें अतीत-अभ्यागत, फकीर-फुकरा यांस द्रव्यदान व अन्नदान करीत आपण जत्या आपले स्वकर्मी उजूतवाजू करून सावध होता" ( भाव ५२ )

**फर्माईस** ( स्त्री० ) हुकूम "फर्माईस केली पाहिजे ( मब ६७ )

---

## ब

**बद-दुवा** ( स्त्री० ) बेदुवा, शाप. "बद-दुवा दिल्ही की या दोघाचा खाना खराब" ( मद्रु १।११८ ).

**बलाई** (स्त्री०) बला; सङ्कट. "कोणी काही समजावील आणि आपल्यावर येखादी बलाई येईल" (मद्रु १।१२१).

**बहा** ( स्त्री० ) [ फा० बहा ] किम्मत, खर्च "कागद-बहा सखाले रुपये पञ्चवीस देविले जातील" ( सासंइ-जुले ११ )

**बिन्दी** (स्त्री०) बिनी "ज्याचा नगऱ्याचा घोडा पुढच्या बिन्दीला, निशाणाचा हत्ती पुढच्या बिन्दीला" (सासइ-७पो).

**बे-इज्ज़ती** गैर-अब्रूदार "बेइजती लोक तुम्ही" ( मब ४० ).

**बे-तमा** बे-गुमानपणें. "खान्द्यावर टाकून पदर बोले बे-तमा, लमाच्या नवऱ्याशी बोले बे-तमा" ( परशराम १११ ).

**बे-बहार** बहारदार; बहारीचा "बे-बहार गुलाबी तरू मोंती सरू, चम्पक, मोगरा" ( परशराम १८८ ) "अङ्गावर जोहार दिसे बे-बहार" (होपो २० ).

**बे-हाल** दुर्दशा "मग प्राण अवस्था होतील हालाचे बेहाल" ( परशराम १४३ ).

**बे-होश** मूर्ख. "पादशाह बेहोश, त्याणें सारासार विचार ध्यानांत राखावा तें न करितां बे-काम राहिला" (भाव २२).

**बैरख** ( स्त्री० ) निशाण. "उठल्या बैरखा निशाणें" (प्रभाकर ५१ ).

**बोर** लाल घोडा. "भला घोडा अस्सल काबूलचा लाल बोर टाकम तुर्की" ( परशराम ११६ )

---

## म

**मजला** ( पु० ) [ अ० मन्झिला ] इमारतीची ताल.

**मजलसी** ( स्त्री० ) सभा ( मब ६७ )

**मिनेदार** मिन्याचें काम ज्यावर आहे असा "गोठ, हानसर, जवे, सिजमत्या, मिनेदार करी चुडे" ( प्रभाकर ११८ ).

**मिसरी** ( स्त्री० ) मिसर देशांतील साखर. "डुलत खुलत चाले, झुलत झुलत बोले शब्द जसे मिसरी" ( प्रभाकर १११ ).

**मुजाहीक** [ अ० मुझाइक् ] मुजाहीम. "एकमेकाला मुज़ाहीक न होतां सुख-रूप आपआपले मार्गी जात येत असावें" ( सासइ-तह १ )

**मुसेजर** एक प्रकारचें कापड "मुसेज-रीच्या सुर्वारा" ( इपुखिपो १४ )

**मेवा** ( पु० ) फळ. "नवतीचा नाजूक मेवा। कोण्या सवतीला पहावेना हाय रे देवा" ( प्रभाकर २५८ )

**मैराप** ( स्त्री० ) महिराप "मैरापच्या सर्जा केल्या जशी दुसरी द्वारका" ( परशराम २१२ ).

**मोहबत** ( स्त्री० ) प्रेम "धर्माची प्रीत नव्हे पाक मोहबत सत्ता सारखी" ( सगनभाऊ ३५ )

---

## र

**रमूज** (स्त्री०) मौज, गम्मत. "कोण दिसेना प्राणप्रियकरे, चल रङ्गमहाली रमज करू" ( सगनभाऊ ४४ ) "विष-याच्या रमुजा केल्या" ( परशराम १९५ )

**रायजादा** ( पु० ) [ फा० रायजादा ] राजपुत्र "सुलतानजी रायजादे" ( सासइ-जुले ४२ )

---

## ल

**लाव** लवा; निशाण "लाव-लश्कर फौजेचा थाट" ( होपो १८ )

---

## व

**विराखत** ( स्त्री० ) इराखत, लघ्वी. "जरा सैल करा मजला। विराकतीला उशीर झाला" (उमाजी नायकाचा पोवाडा)

---

## श

**शहर** ( पु० ) कांटा, रोमाञ्च. "मऊ सेजे वरती निजतां उठती अङ्गी शहर" ( परशराम १७९ )

**शहर्-पन्हा** ( पु० ) कोट "तों पुढें फौज गेली म्हणोन शहरची बन्दोबस्ती न करितां शहरपन्हा खालीच होता" ( भाव २३ ).

**शाहीर-गिरी, शाहीरकी** ( स्त्री० ) कवित्व "रामकृष्ण गुणी रामा कासार, शाहीरकीमधिं सदा मगन" ( परश-राम १०७ ).

**शील** ( न० ) बक्कर. "शीलचा राऊत" ( इपुखिपो १० ).

**शिना** ( पु० ) [ फा० सीना ] छाती. "त्याची दुराटी बन्दूक लाविली शिन्याला" ( सासइ-रापुपो ३ ).

---

## स

**सञाब्दार** मज्जीदार, कांठदार. "भर्जरी झूल हत्तीला सञाब्दार" ( होपो ६ ).

**सलाबत** मज्बूत. "तो दुर्ग असाध्य, सलाबत; मोर्चे लाऊन सुरुङ्ग लावावे तरी रान रेतीचें, सुरुङ्गास यत्न नाही" ( भाव ३ )

**सही** ( स्त्री० ) बगैरे असल्याची निशाणी. "त्यावरी आपणही सही घातली" ( मव ४२ ).

**सिकाबन्द** शिक्केदार "ऐसें सत रायें सिकाबन्द दिधलें" ( मव ३६ )

समाप्त.

# शब्द–सूची

उपसर्ग किंवा प्रत्यय किंवा प्रत्यय-वजा धातू लागून होणारे शब्द पुढील सूचींत दिलेले नाहीत. एखाद्या शब्दाचीं अपभ्रष्ट रूपें अनेक असल्यास शुद्ध अथवा परिणत रूपच येथें दिलें आहे. कोशांत यावयाचे राहून गेलेले शब्द या सूचीत समाविष्ट केलेले आहेत.

| | |
|---|---|
| अईन | آئین |
| अक्दस | اقدس |
| अक्कल | عقل |
| अक्बर (= सर्वश्रेष्ठ) | اکبر |
| अकब | عقب |
| अकस | عکس |
| अकारीथ | اقارب |
| अकीक ( एक रत्न ) | عقیق |
| अख्त्यार | اختیار |
| अख्तर (= तारा) | اختر |
| अख्बार | اخبار |
| अख्बार्–नवीस | اخبار نویس |
| अखुंजी ( = पन्तोजी ) | آخوند |
| अखेर | آخر |
| अगर | اگر |
| अङ्गुस्तान | انگشتان |
| अङ्गूर | انگور |
| अङ्गेज़ | انگیز |
| अज | از |
| अज्नास | اجناس |
| अज्रा | از راه |
| अज्मत | عظمت |
| अज्मास | آزمائش |
| अजब | عجب |
| अज़म | اعظم |
| अजम | عزم |
| अजायब | عجائب |
| अजात | آزاد |
| अजान | اذان |
| अजी | ازین |
| अजीबात | ازین بعد |
| अजीज | عاجز |
| अजीज (=सन्मान्य) | عزیز |
| अजिजी | عاجزی |
| अजुर्दगी | آزردگی |
| अजुर्दा | آزرده |
| अजुर्दार | اجره دار |
| अजून | هنوز |
| अञ्जाम | انجام |
| अञ्जीर | انجیر |
| अञ्जुमन | انجمن |
| अत्तर | عطر |
| अत्तर्दाणी | عطردان |
| अत्राफ | اطراف |
| अत्लस | اطلس |
| अदूना | ادنی |
| अद्दल = शिक्षा | عدل |
| अदब | ادب |
| अदा | ادا |
| अदालत=न्यायकचेरी | عدالت |
| अदावत = वैर | عداوت |
| अन्करीब | عنقریب |
| अन्दाज | انداز |
| अन्देशा | اندیشه |

| | |
|---|---|
| अननस = फलविशेष | عین الماس |
| अनाम (=लोक) | انام |
| अनामत | امانت |
| अनार | انار |
| अनीन | عنان |
| अफकरा | آشکاره |
| अफ्तर | ابتر |
| अफजाईश | آفزائش |
| अफताब | آفتاب |
| अफराद् | افراد |
| अफलाद् | احفاد |
| अफसोस | افسوس |
| अफवा | افواه |
| अफीण | افیون |
| अब्कारी | ابکاری |
| अब्दागीर् | آبداگیر |
| अबरश ( टिपकेदार ) | ابرش |
| अबलक | ابلق |
| अब्रू= प्रतिष्ठा | آبرو |
| अबर-चबर | حرف |
| अबद्-पैवन्द् | ابد پیوند |
| अबीर | عبیر |
| अम्बर | عنبر |
| अम्बार | انبار |
| अम्बारी | عماری |
| अम्मल | عمل |
| अमला | عمله |
| अमल्दार | عملدار |
| अमदानी | آمدنی |
| अमन-चैन | امن-چمن |
| अम्मा | اما |
| अमानी | امانی |
| अमारत्पन्हा | امارت پناه |
| अमीन | امین |
| अमील | عامل |
| अमीर | امیر |
| अमेज (स्त्री०) मिश्रण, मिश्र | آمیز |
| अया | عیان |
| अयाळ | ایال |
| अयाळ (=स्त्री, पत्नी) | عیال |
| अर्कानी दौलत | ارکان دولت |
| अर्क | عرق |
| अर्क = पोटकिल्ला | ارک |
| अर्कशी | ارہکش |
| अर्ज | عرض |
| अर्ज (= रुन्दी) | عرض |
| अर्ज-दास्त | عرض داشت |
| अर्ज-बेगी | عرض بیگی |
| अर्जल | اردل |
| अर्जानी | ارزانی |
| अर्बा | اربع |
| अर्बैन | اربعین |
| अर्सा | عرصہ |
| अराबा | عرابہ |
| अल्काब | القاب |
| अल्खालक [ (स्त्री०) मनगीदार रुजामेकर्गोल ] | الخالق |
| अलगुज [ (न०) पावा ] | الغوزہ |
| अलतम्गा | التمغا |
| अल्बत् | البتہ |
| अल्विदा | الوداع |
| अलफ | الف |
| अला | لام |
| अलडूग | الگ |
| अलम | اعلم |
| अलल् हिशोबी | علی الحساب |
| अलाहिदा | علاحدہ |
| अलुदा (= सामश्र) | آلودہ |
| अलैकुम् सलाम | علیکم اسلام |
| अव्वल | اول |
| अशरफ | اشرف |
| अशरफी | اشرفی |
| अशराफ | اشراف |
| अशर | عشر |
| अशरीन | عشرین |
| असीर | اسیر |

| | |
|---|---|
| अस्करा | آشکارہ |
| अस्तर | آستر |
| अस्तनी | آستین |
| अस्तबाल ( ∠ग्रीक ) | اصطبل |
| अस्ताद् | استاد |
| अस्पस्वार | اسپ سوار |
| अस्बाब | اسباب |
| अस्मत्पन्हा | عصمت پناہ |
| अस्मान | آسمان |
| अस्मानी | آسمانی |
| अस्लूब | اسلوب |
| अस्सल | اصل |
| असर | اثر |
| असान (=सोपे ) | آسان |
| असामी | اسامی |
| असुर्दे | آسودہ |
| अह्काम | احکام |
| अह्वाल | احوال |
| अह्द | عہد |
| अहद् | احد |
| अह्ल्कार | اہل کار |
| अह्सन | احسن |
| अहादी | احدی |
| अहाली-मवाली | اہالی و موالی |
| अहिनी | آہنی |
| आं | آں |
| आकी | آنکہ |
| आगा | آگاہی |
| आज़ार | آزار |
| आतश्कदा | آتشکدہ |
| आतश्बाज | آتشباز |
| आतश्बाजी | آتشبازی |
| आतार | عطار |
| आदत | عادت |
| आदमी | آدمی |
| आदा | عائدہ |
| आदाब | آداب |
| आफ्ताबा | آفتابہ |
| आफ्रीन | آفرین |
| आफत | آفت |

| | |
|---|---|
| आब | آب |
| आब्खुरा | آبخورہ |
| आफ्ताब | آفتاب |
| आब्दाद्-खाना | آبدار خانہ |
| आब-हवा | آب و ہوا |
| आबाद् | آباد |
| आबादान | آبادان |
| आबाय-अज्दाद् | آباء و اجداد |
| आम | عام |
| आमद् | آمد |
| आमदन | آمدن |
| आमद्रफ्त | آمدرفت |
| आयत | آیت |
| आर्जव | آرزو |
| आर्जूमन्द् | آرزومند |
| आराम | آرام |
| आरास | آرائش |
| आरीयत | عار |
| आरीफ | عارف |
| आलम | عالم |
| आलगीर् | عالمگیر |
| आलम्पन्हा | عالمپناہ |
| आला | اعلی |
| आलजा | عالی جاہ |
| आवर्जा | آورجہ |
| आवई | آوا |
| आवाज़ | آواز |
| आवारा | آوارہ |
| आश्नाई | آشنائی |
| आशक | عاشق |
| आशूरा | عاشورہ |
| आस्ते | آہستہ |
| इक्राम | اکرام |
| इक्रार | اقرار |
| इख्लास | اخلاص |
| इज्ज़त | عزت |
| इज्जत्-आसार | عزت آثار |
| इज्जत्-दस्तगाह | عزت دستگاہ |
| इज्जत्मआब | عزت مآب |

इज़हार اظہار
इज़ा ایذا
इज़ार ازار
इजारा اجارہ
इज़ाफ़ा اضافہ
इत्लाक़ اطلاق
इत्तफ़ाक़ اتفاق
इतबार اعتبار
इत्माम اہتمام
इतराज़ اعتراض
इत्तला اطلاع
इत्तहाद اتحاد
इद्गा عیدگاہ
इन्कार انکار
इन्तकाल انتقال
इन्तजाम انتظام
इन्तजार انتظار
इन्फ़िसाल انفصال
इन्साफ़ انصاف
इन्साफ़-गुज़ी انصاف گزیں
इन्शाल्ला ताला انشاء اللہ تعالی
इनाम انعام
इनायत عنایت
इफ़ाजत حفاظت
इब्न ابن
इब्लाग ابلاغ
इब्लीस ابلیس
इबादत عبادت
इबारत عبارت
इब्रत عبرت
इम्ला عملہ
इमान ایمان
इमाम امام
इमायत حمایت
इमारत عمارت
इर्तिबात ارتباط
इर्शाद ارشاد
इर्साल ارسال
इरासत=लध्वी ارافت
इराण ایران
इरादा ارادہ

इल्लत [(स्त्री०)=दोष,रोग] علت
इल्जाम الزام
इलम علم
इलाक़ा [ (पु०) प्रान्त, सम्बन्ध] علاقہ
इलाज علاج
इलाही الہی
इश्क़ عشق
इश्कील اشکال
इशारा اشارہ
इस्तकलाल استقلال
इस्तक्बाल استقبال
इस्तमाल استعمال
इस्तस्वाब استصواب
इस्ताद् استعداد
इस्तावा استوا
इस्तीफ़ा استعفاء
इस्तियाक़ اشتیاق
इस्दार اصدار
इस्लाम اسلام
इसन्ने اثناء
इसम اسم
इसवी عیسوی
इह्द احدی
ई ایں
ईद عید
उजम عظم
उज़ू وضو
उज़ू नवाज़ू تواضع
उज़्र عذر
उल्फ़ा علوفہ
उम्हत-मम्सलत امہت مثرت
उम्दा عمدہ
उमर عمر
उमराव امراء
उमेद امید
उर्दू ( =सैन्य, गोट ) اردو
उफ عرب
उरूस عروس
उश्टर (=ऊण्ट) اشتر
उस्तवारी استواری
ऊद ( =धूप) عود

| | |
|---|---|
| एक्का | يكہ |
| एक्बाल-पन्हा | إقبال پناه |
| एक-सर | يكسر |
| एक्सान | يكسان |
| एक्सू | يكسو |
| एल्गार | إيلغار |
| एल्ची | إيلچى |
| एहसान | إحسان |
| ऐन | عين |
| ऐनक [ (न०) उपनेत्र] | عينك |
| ऐना | آئينہ |
| ऐपत | عافيت |
| ऐब | عيب |
| ऐवज | عوض |
| ऐवजी | بعوض |
| ऐश | عيش |
| औकात | اوقات |
| औजार | اوزار |
| औरत | عورت |
| औलाद | اولاد |
| औलिया | اوليا |
| औसाफ | اوصاف |
| कङ्गाल | كنگال |
| कङ्गोरा | كنگره |
| कज्जा | قضيہ |
| कजल्बास | قزلباس |
| कजा | قضا |
| कजाख | قزاق |
| कजाग | قزاق |
| कट्टा | قطع |
| कत्तल | قتل |
| कत्तल्बाज | قتلباز |
| कतलाम | قتل عام |
| कतबा | كتابہ |
| कतार | قطار |
| कद ( स्त्री०)उञ्ची, मजाल | قد |
| कदम | قدم |
| कदम्बोस | قدمبوس |
| कदर | قدر |
| कदर्दान | قدردان |
| कदीम | قديم |

| | |
|---|---|
| कदीमल् अय्याम | قديم الايام |
| कन्दील | قنديل |
| कन्दुरी | كندورى |
| कनाथ | قنات |
| कनात [(स्त्री०=रस्ते ] | قناعت |
| कपाप-चिनी | كباب چينى |
| कफन | كفن |
| कफश दोज(जोडे शिवणारा) | كفش دوز |
| कफनी | كفنى |
| कफालत | كفالت |
| कफारत | كفر |
| कबई [ (स्त्री०) फगाल] | قبا |
| कबज | قبض |
| कबर | قبر |
| कबरस्तान | قبرستان |
| कबालत | قبالہ |
| कबाहत | قباحت |
| काबला | قبلہ |
| काबलेमाही | قبل ماه |
| कबूल | قبول |
| कबूतर | كبوتر |
| कम | كم |
| कमसल | كم اصل |
| कम्तर | كمتر |
| कमी | كمى |
| कम्तरीन | كمترين |
| कम्पेस | كم وبيش |
| कम्पर | كمر |
| कम्बर्गा | كمرگاه |
| कमबन्द | كمربند |
| कम्बइ-बस्ता | كمربستہ |
| कमान | كمان |
| कमानगार | كمانگر |
| कमाल | كمال |
| कयास | قياس |
| कर्ज | قرض |
| कर्णा | قرناى |
| कर्यात | قريات |
| कराचली (= सतेजन० वीर ) | قلچورى |
| करामत | كرامت |

| | |
|---|---|
| करामात | کرامات |
| करार | قرار |
| करार-दाद | قرارداد |
| करार-वाके | قرار واقعے |
| करीना ( = सन्दर्भ ) | قرینہ |
| करौल | قراول |
| कलकल | کلکل |
| कल्बी | قلبی |
| कलमा | کلمہ |
| कलई | قلعی |
| कलगी ( स्त्री० ) | کلغی |
| कलन्दर | قلندر |
| कलम | قلم |
| कलाबत्तू | قلابتون |
| कह्वा | قہوہ |
| कवायत | قواعد |
| कवाल | قوال |
| कबाला (पु०) दस्तावेज़ | قبالہ |
| कवी-दील | قوی دل |
| कशीदा (पु०) नक्शी | کشیدہ |
| कशीस | کشش |
| कस | کس |
| कस्द | قصد |
| कसरत | کثرت |
| कसब | کسب |
| कसम | قسم |
| कसूर | قصر |
| कसलमन्द | کسلمند |
| कसा ( पु० = बन्द ) | کشہ |
| कसाई | قصائی |
| कसाब | قصاب |
| कसाला | کسالہ |
| कसीद | کشید |
| कसूर | قصور |
| कसोशी | کوشش |
| कहर | قہر |
| कहरी | کاری |
| कही | کہی |
| कायल | قائل |

| | |
|---|---|
| कागद | کاغذ |
| काजगी | قائرہ |
| काजी | قاضی |
| कानू | قانون |
| कानुगो | قانون گو |
| कापूर | کافور |
| काफर | کافر |
| काफला | قافلہ |
| काफीर | کافر |
| काबीज | قابض |
| काबील | قابل |
| काबूची | قابوچی |
| काबू | قابو |
| कायदा | قاعدہ |
| कायम | قائم |
| कायम मकाम | قائم مقام |
| कार्किंद | کارکند |
| काकून | کاکن |
| कार्खाना | کارخانہ |
| कार्गर | کارگر |
| कार्चोबी | کارچوبی |
| कार्पर्दाज | کارپرداز |
| कार्भारि | کاروبار |
| कार्वांण | کاروان |
| कारागिरि | کاریگر |
| काल्बूत | کالبد |
| काशिद | قاصد |
| काहिरा ( =जयस्वी ) | قاہرہ |
| काहिली | کاہلی |
| किताब | کتاب |
| किताब | خطاب |
| किता | قطعہ |
| किन्खाप | کمخاب |
| किन्तान | کتان |
| किनार | کنار |
| किफायत | کفایت |
| किब्लेगाह | قبلہ گاہ |
| किब्ले-नुमा ( = दिशादर्शक यन्त्र ) | قبلہ نما |
| किम्मत | قیمت |

| | |
|---|---|
| किमया | کمیا |
| किर्द | کرد |
| किर्द्सार लागवड | کرد زار |
| किर्माणी (ओवा) | کرمانی |
| किर्मिजी | قرمزی |
| किराण ( = शुभग्रह युती ) | قران |
| किराया | کرایہ |
| किल्ला | قلعہ |
| किल्ली | کلید |
| किलाफ | خلاف |
| किलावा | کلاوہ |
| किस्त | قسط |
| किस्ती | کشتی |
| किस्मत | قسمت |
| किस्सा | قصہ |
| किसान | کسان |
| कुड्तें | کرتہ |
| कुर्ती | قرطی |
| कुद्दा | قدوہ |
| कुद्रत | قدرت |
| कुन्ज् | کنج |
| कुन्हा | کہنہ ـ کنہ |
| कुफ्राण | کفران |
| कुफर | کفر |
| कुफार | کفار |
| कुभाण्ड | کفران |
| कुमे | قمع |
| कुमक | کمک |
| कुमैत | کمیت |
| कुर्निसात | کورنشات |
| कुर्बाण | قربان |
| कुराण | قرآن |
| कुर्रबाज | قرعہ باز |
| कुल्कुल्ला | کل کلاں |
| कुल्फी | قفلے |
| कुलाबा | قلابہ |
| कुलाहपोश | کلاہ پوش |
| कुली | قلی |
| कुली | کل |

| | |
|---|---|
| कुलूप | قفل |
| कुवत | قوت |
| कुशाद | کشاد |
| कुस्ती | کشتی |
| कुशून | قشون |
| कुही | کوہی |
| कूच | کوچ |
| कूल | کل |
| केरबा | کہربا |
| के | کی |
| केंची | قینچی |
| कैद | قید |
| कैद | کید |
| कैफ | کیف |
| केफत (स्त्री०) कारस्थान | کیفیت |
| कैफियत | کیفیت |
| केली | کیلی |
| कोका | قوقہ |
| कोत्वाल | کوتوال |
| कोता | کوتاہ |
| कोम | قوم |
| कोशीस | کوشش |
| कोळंजन | خولنجن |
| कौल | قول |
| खयाल | خیال |
| ख्वार | خوار |
| ख्वाहीश | خواہش |
| खकाणा | حاکم |
| खसी | خصی |
| खजाना | خزانہ |
| खजीना | خزینہ |
| खजील | خجل |
| खतरा | خطرہ |
| खत | خط |
| खतम | ختم |
| खता | خطا |
| खंजीर | خنجر |
| खाजगी | خنجری |
| खता (स्त्री०) नुकसान | خطا |

| | |
|---|---|
| खतीब | خطیب |
| खतूत | خطوط |
| खन्दक | خندق |
| खफ़ा | خفا |
| खफ़ीफ़ | خفیف |
| खबर | خبر |
| खबरदार | خبردار |
| खमस | خمس |
| खमीर | خمیر |
| खरंग | خارخار |
| खर्गोश | خرگوش |
| खर्च | خرج |
| खर्बूज | خربزہ |
| खर्मस्त ( = मस्त ) | خرمست |
| खराद | خراط |
| खराब | خراب |
| खरीद | خرید |
| खरीफ़ | خریف |
| खल्वत | خلوت |
| खल्क | خلق |
| खलद अय्याम दौलतहू | خلد ایام دولته |
| खला मला | خلا ملا |
| खलासी | خلاصی |
| खलास | خلاص |
| खलिता | خریطہ |
| खलीफ़ा | خلیفہ |
| खलेल | خلل |
| खवास | خواص |
| खबास ( = दुष्ट ) | خبث |
| खस्खस | خشخاش |
| खस्द | قصد |
| खस्म | خصم |
| खसूसीयत | خصوصیت |
| खा न खाई | خواهی نخواهی |
| खाक | خاک |
| खातर | خاطر |
| खातिर | خاطر |
| खान्का | خانقاه |
| खान्सामा | خانساماں |
| खान | خوان |

| | |
|---|---|
| खानगी | خانگی |
| खानदान | خاندان |
| खान्पोश | خوانپوش |
| खानत | خیانت |
| खाना | خانہ |
| खाना-जङ्गी | خانہ جنگی |
| खान जाद | خانہ زاد |
| खानेशुमारी | خانہ شماری |
| खाबान (पु०) तारवा | خابان |
| खाब्गा | خوابگاہ |
| खाम | خام |
| खामखा | خواہ مخواہ |
| खामी | خامی |
| खामोश | خاموش |
| खावां | خاروہ |
| खालसा | خالصہ |
| खाली | خالی |
| खावन्द | خاوند |
| खास | خاص |
| खास्दार | خاصبردار |
| खिज्मत | خدمت |
| खिस्त | خست |
| खिलत | خلعت |
| खिस्मीस | کشمش |
| खिसारत | خسارہ |
| खुजस्ते | خجستہ |
| खुजा | کوزہ |
| खुत्वा | خطبہ |
| खुद्द | خود |
| खुदा | خدا |
| खुदानर्सी | خداترسی |
| खुदावन्त-न्यामत | خداوند نعمت |
| खुफिया | خفیہ |
| खुबी | خوبی |
| खुमारी | خمار |
| खुर्सी | کرسی |
| खुर्जी (=पडशी) | خورجین |
| खुर्द | خرد |
| खसन्दगी | خرسندی |
| खुराक | خوراک |

| | |
|---|---|
| खुल्द-मकान | خلد مکان |
| खुलास | اخلاص |
| खुलासा | خلاصہ |
| खुश्क | خشک |
| खुश्कसाली | حشکسالی |
| खुश्की | خشکی |
| खुर्मी | خرمی |
| खुश्नुदी | خوشنودی |
| खुश्नुमा | حوشنما |
| खुशामत | حوش آمد |
| खुशाल | حوشحال |
| खुसूस | حصوص |
| खून | حون |
| खूप | حوب |
| खूम | ووم |
| खूश | حوش |
| खेमा | خیمہ |
| खेरीज | حارج |
| खेल्खाना | خیلحانہ |
| खेश | خویش |
| खैर | خیر |
| खैर-खाह | خیرخواہ |
| खैरात | حیرات |
| खैरीयत | حیریت |
| खो खो | قاہ قاہ |
| खोगीर | حوکیر |
| खोजा | خوجہ |
| खोय ( घाम ) | خوی |
| खोय (स्त्री॰) स्वभाव | خوی |
| ग्वाही | گواھی |
| गई-गुदर | گاہ |
| गच | گچ |
| गची | گچی |
| गज़ | گز |
| गज़ब | غضب |
| गज़ल | غزل |
| गन्ज़ | زنگ |
| गन्ज | گنج |
| गंजिफा | گنجیفہ |

| | |
|---|---|
| गड़प | غرب |
| गद्दर | غدر |
| गद्दा | گدا |
| गन्द्की | گندگی |
| गनिमात (स्त्री॰) चाङ्गली गोष्ट | غنیمت |
| गनीम | غنیم |
| गप्प | گپ |
| गप्पसप | گپ شپ |
| गफ्लत | غفلت |
| गम्जा | غمزہ |
| गमी | غم |
| गर्क | غرق |
| गर्गशा | غوعشہ |
| गर्द | گرد |
| गर्दन | گردن |
| गर्दपोस | گرد پوش |
| गर्दी | گردی |
| गरज | غرض |
| गरज़्गो | غرض گو |
| गरम | گرم |
| गरीब | غریب |
| गरीब-नवाज | غریبنواز |
| गरीब पर्वर | غریب پرور |
| गरूर | غرور |
| गल्बत | غلبہ |
| गलत | غلط |
| गल्ला | غلہ |
| गल्बा | غلبہ |
| गलिच्छ | غلیظ |
| गलेफ | غلاف |
| गवस ( चौकशी ) | غوص |
| गस्त | گشت |
| गाजी | غازی |
| गाफील | غافل |
| गायबाना | غائبانہ |
| गारद | غارت |
| गालब | غالب |
| गालीचा | غالیچہ |
| गाशा | غاشیہ |

| | |
|---|---|
| गिर्द | گرد |
| गिर्द-नवाई | گرد نواحی |
| गिर्दावरी | گرداوری |
| गिर्दी | گردی |
| गिर्वीदगी | گرویدگی |
| गिरफ्तार | گرفتار |
| गिरव | گرو |
| गिरानी | گرانی |
| गिरामी ( = श्रेष्ठ ) | گرامی |
| गिरिफ्तन ( - पकडणें ) | گرفتن |
| गिरे | گرہ |
| गिलावा | گلاوہ |
| गिला | گلہ |
| गुंग=मूक दङ्गण | گنگ |
| गुजरान | گذران |
| गुरूब | غروب |
| गुदस्त | گذشتہ |
| गुन्जांईस | گنجائش |
| गुन्हा | گناہ |
| गुना | گونہ |
| गुफ्तगो | گفت و گو |
| गुबार | غبار |
| गुम्शुद | گم شد |
| गुमज | گنبد |
| गुमान | گمان |
| गुमास्ता | گماشتہ |
| गुर्दा | گردہ |
| गुरबा | غربا |
| गुलकन्द | گلقند |
| गुलशबू | گل شبو |
| गुल्जार | گلزار |
| गुल्नार | گل انار |
| गुल्बदन | گلبدن |
| गुल्बाङ्ग | گلبانگ |
| गुल्बास | گل عباس |
| गुलाब | گلاب |
| गुलाब-पाश | گلاب پاش |
| गुलाब-शकर ( स्त्री ) | گلاب شکر |
| गुलाम | غلام |
| गुसल | غسل |

| | |
|---|---|
| गू | گہ |
| गूम | گم |
| गूल | گل |
| गूल | غول |
| गैब | غیب |
| गैरत | غیرت |
| गैराद् | غیرات |
| गोता | غوطہ |
| गोदी | گودی |
| गोफ्त-गो | گفت و گو |
| गोया | گویا |
| गोर | گور |
| गोश्माल | گوشمال |
| गोश्वारा | گوشوارہ |
| गोशा | گوشہ |
| गोस्पच | گوشپیچ |
| गौर | غور |
| गौरशी | غوررسی |
| घजन्फर | غضنفر |
| घुघी | گھوگی |
| घुमट | گنبد |
| घोगा | غوغا |
| चक | چک |
| चक्ते | چغتائی |
| चङ्ग | چنگ |
| चन्द | چند |
| चपाती | چپاتی |
| चबर | چرب |
| चम्चा | چمچہ |
| चमन | چمن |
| चरक | چرخ |
| चर्का | چرخہ |
| चर्ब | چرب |
| चर्बी | چربی |
| चर्मी | چرمین |
| चर्म-दोज़ | چرم دوز |
| चरिन्दा | چرندہ |
| चलाख | چالاک |
| चश्म-पोशी | چشمپوشی |

| | |
|---|---|
| चश्मा | چشم |
| चहारुम | چہارم |
| चाऊस | چاوش |
| चाक करणें | چاک کردن |
| चाकर | چاکر |
| चाकू | چاقو |
| चादर | چادر |
| चापट | چپات |
| चापणें | چاپیدن |
| चापलोशी | چاپلوسی |
| चाबूक | چابک |
| चाबूक-स्वार | چابک سوار |
| चाश्नीगार | چاشنیگر |
| चीक | چیغ |
| चिराग | چراغ |
| चिल्खत | چہلقد |
| चिल्लम | چلم |
| चिल्ली | حلی |
| चीज | چیز |
| चीण | چین |
| चुगली | چغل |
| चुङ्गाल | چنگال |
| चुनांचे | چنانچہ |
| चुनीदा | چنیدہ |
| चूप | چوب |
| चेहरा | چہرہ |
| चोप | چوب |
| चोपदार | چوبدار |
| चौथरा | چوترہ |
| चौहाशी चारकिनारी | حاشیہ |
| छबिना | شبینہ |
| छयी | شئے |
| छान | شان |
| छान-छोक | شان و شوکت |
| छापखाना | چاپخانہ |
| छापा | چاپیدن |
| ज्यान | زیان |
| ज्वान | جوان |
| ज़क | ذوق |
| ज़कात | ذکات |

| | |
|---|---|
| ज़किरा | ذخیرہ |
| जखम | زخم |
| ज़ख्माना | زخمانہ |
| जङ्ग | جنگ |
| जङ्ग | زنگ |
| जङ्गल | جنگل |
| जङ्गाल ( पु० ) | زنگار |
| जजिया | جزیہ |
| जज़िरा | جزیرہ |
| ज़ञ्जीर | زنجیر |
| जड-जवाहीर | زرو جواہر |
| जदीद | جدید |
| जन्नत् नशीन | جنت نشین |
| ज़नान्खाना | زنانہ |
| ज़नाना | زنانہ |
| ज़नानी | زنانی |
| जनाब | جناب |
| जनावर | جانور |
| जनूब ( =दक्षिण ) | جنوب |
| जप्त | ضبط |
| ज़प्त-रफ्त | ضبط و ربط |
| जबर | زبر |
| ज़बर्दस्त | زبردست |
| जबान | زبان |
| जबानी | زبانی |
| जबाब | جواب |
| जबाँतरास | زبان‌تراش |
| जबाब्दार | جوابدار |
| जबे | ذبح |
| जबून | زبون |
| जम्बिया | جنبیہ |
| जम्बुरा | زنبورہ |
| ज़म | جمع |
| ज़मरूद | زمرد |
| जमा | جمع |
| ज़मात | جماعت |
| जमादिलावल | جمادی الاول |
| जमादिलाखर | جمادی الاخر |
| जमान | ضمان |
| ज़माना | زمانہ |

जमीन्दार زمین دار
जमीदोज़ زمین دوز
जमीये جمیع
जमियत جمعیت
जव्यत زائد
ज़र زر
ज़र-कमर ( = सुवर्णकटिबन्ध ) زرکمر
ज़र्गा حرکم
ज़रा-ज़रा زرہ - دہر
ज़र्तारी درتار
ज़र्द زرد
ज़र्दोजी زردوز
ज़र्बाफी زربف
ज़रब ضرب
ज़रा درہ
जरा-ब-जरा دره بدرہ
ज़रिदा جریدہ
ज़री زرس
जरीब (पु०) क्षेत्रमाप, क्षेत्रमापन جریب
जरीबदार جریب
ज़रूर ضرور
जल्सा جلسہ
जल حل
जलद جلد
जल्द-कलम (स्त्री०) लेखन-चापल्य
جلد کلمی
जला-वतन جلاوطن
जलाद جلاد
जलाल جلال
जलील جلیل
जलूस جلوس
जव्हेर جوہر
जव جو
जवादी زباد
जवांमर्द جوانمرد
जवार (स्त्री०) आसमन्तात् جوار
जवाहीर جواہر
जशन جشن
जहन्नम ( =नरक, अग्निस्थान ) جہنم

जहन-नशीन ذہن نشین
ज़हमत زحمت
जहर زہر
जहागीर جاگیر
जहाज़ جہاز
जहान جہان
जहांदीद جہان دیدہ
जहांबाज़ جانثار
जहाती بجہت
जहूर ظہور
जागा جایگاہ
ज जम جاجم
ज़ात ذات
जादा زیادہ
जादू جادو
जान्दार जेमतेम जिवन्त क्षीण جاندار
जान جان
जानवैन جانشین
जाफत ضیافت
जाफरानी केशरी جعفرانی
जाफरा زعفران
जांफिशानी جان‌فشانی
जाब-साल جواب و سوال
जा-ब जा جا بجا
जाबीत ضابط
जाबता ضابطہ
जाम्ब جام
जामगी جامگی
जामदानी (स्त्री०) कपडे ठेवण्याची पेटी
جامہ‌دان
जामदार جامہ‌دار
जामा جامہ
जामीन ضامن
जायदाद جایداد
ज़ाया ضائع
जारत صدارت
जारी جاری
जालीम ظالم
जास्त زیادت

| | |
|---|---|
| जासूस | جاسوس |
| जाहली | جاہلی |
| जाहिराणा | ظاہرانہ |
| जाहिरात | ظاہر |
| जाहीर | ظاہر |
| जिकीर | ذکر |
| जिक्क | دق |
| जिगू-जिग | جق جق |
| जिगर | جگر |
| जिद्द | ضد |
| जिन्हार | زنہار |
| जिन्दगानी | زندگانی |
| जिन्दगी | زندگی |
| जिन्द | جن |
| जिन्नस | جنس |
| जिना | زینہ |
| जिम्मा | ذمہ |
| जिरायत | زراعت |
| जिरे | زرہ |
| जिल्काद | ذی القعدہ |
| जिल्हई | جلا |
| जिल्हा | ضلع |
| जिल्हे | حلوہ |
| जिल्हेज | ذی الحج |
| जिलीद ( = बान्धीव पुस्तक ) | جلد |
| जिलीब | جلو |
| जीन | زین |
| जील-सुभानी | ظل سبحانی |
| जुज्दान | جزدان |
| जुज्बी | جزوی |
| जुज़रसी | جزرسی |
| जुदा | جدا |
| जुब्दतुल्-एकान | زبدۃ الاقران |
| जुथा | جتھا |
| जम्मस (स्त्री०) कच हर्कत | جنبش |
| जुम्मा | جمعہ |
| जुम्ला | جملہ |
| जुमानणें | گمان |

| | |
|---|---|
| जुर्माना | جرمانہ |
| जुरत | جرأت |
| जुरा | جرہ |
| जुल्कद्र | ذوالقدر |
| जुल्हाई ( = विणकर ) | جولاہہ |
| जुलाब | جلاب |
| जुलूम | ظلم |
| जूज | جزء |
| जूद | زود |
| जेगा | جیغہ |
| जेब | جیب |
| जेब-व-जीनत | زیب و زینت |
| जेर | زیر |
| जेर्बन्द | زیربند |
| जेर्वार | زیربار |
| जैफ | ضعیف |
| जैल | ذیل |
| जाडा | جوراب |
| जोर | زور |
| जोरावर | زورآور |
| जोजा | زوجہ |
| झक | دک |
| झान्ज | سنج |
| झुलप | زلف |
| झूल | جل |
| झोक | ذوق |
| टन्चाई | تنگ چای |
| टर्बूज | تربوزہ |
| डफ | دف |
| डया | دہر |
| डयीर | دبیر |
| डाग | داغ |
| डागडुजी. | دور |
| डाव | داو |
| डेग | دیگ |
| डोल | دول |
| डौल | دول |
| डेलज़ | دہلیز |

| | | | |
|---|---|---|---|
| ढोल | ڈھول | तफ़रीक़ | تفریق |
| तख़्त | تخت | तफ़ज़ूल | تفضل |
| तख़्त-पोशी | تخت پوش | तफ़ावत | تفاوت |
| तख़्तरवाँ | تخت رواں | तब्दीलि | تبدیل |
| तक़द्दुम | تقدم | तब्लक़ | تبلق |
| तक़दमा | تقدمہ | तब्ला | طبلہ |
| तकरार | تکرار | तबियत | طبیعت |
| तक़रीब | تقریب | तबक़ | طبق |
| तक़रीर | تقریر | तबञ्चा | تبانچہ |
| तक़लीदी | تقلیدی | तबरूक | تبرک |
| तकलीफ़ | تکلیف | तबल्दार | تبردار |
| तक़लुबी | تقلبی | तबाख़ | طباخ |
| तक़वा | تقویم | तबीब | طبیب |
| तक़शीर | تقصیر | तबेला | طویلہ |
| तक़सुबी | تکذیب | तम्बाकू | تمباکو |
| तक़्सीम | تقسیم | तम्बी | تنبیہ |
| तक्किया | تکیہ | तम्बू | تنبو |
| तग्दीर | تقدیر | तम्बोरा | تنبورہ |
| तग्मा | تمغا | तमसूक | تمسک |
| तगाई | تغاوی | तमा | طمع |
| तगादा | تقاضا | तमानीयत | طمانیت |
| तगाफ़ली | تغافل | तमाम | تمام |
| तगारी | تغاری | तमाशा-बीन | تماشا بیں |
| तग़ीर | تغیر | तमाशा | تماشا |
| तड़ूग | تڈگ | तयार | تیار |
| तज़्करा | تذکرہ | तर्कश | ترکش |
| तज्वीज़ | تجویز | तर्कीब | ترکیب |
| तजावुज़ | تجاوز | तर्कीम | ترقیم |
| तजेला | تجلی | तर्जुमा | ترجمہ |
| तणाव | طناب | तर्जुमान सर्कारी भाषान्तरकार | ترجماں |
| तद्बीर | تدبیر | तर्तीब (स्त्री०) व्यवस्था | ترتیب |
| तदारुक | تدارک | तर्दूद | تردد |
| तन | تن | तरफ़ | طرف |
| तन्ख़ा | تنخواہ | तर्बियत | تربیت |
| तन्दुरुस्ती | تندرستی | तर्बंज | ترنج |
| तन्हा | تنہا | तर, तर | تر |
| तनाख़ोरी | تنخواری | तरहा | طرح |
| तफ़्शील | تفصیل | तरक्की | ترقی |
| तपास | تفحص | तरस | ترس |
| तफ़रक़ा | تفرقہ | तराज़ू | ترازو |

| | |
|---|---|
| तराणा | ترانہ |
| तरास ( पु० ) पत्ते—काट | تراش |
| तरी ( स्त्री० ) जलमार्ग | تری |
| तरीक | طریق |
| तलख | تلخ |
| तलफ | تلف |
| तलफ | طلب |
| तलब | طلب |
| तलवून—मिजाजी | تلون مزاجی |
| तलाख | طلاق |
| तलाव | طلاب |
| तलावा | طلایہ |
| तलास | تلاش |
| तवकुल | توکل |
| तवाई | تباهی |
| तवका | توقع |
| तवकूफ | توقف |
| तवज्जेह | توجہ |
| तवर | تہور |
| तवलूद | تولد |
| तवा | تابہ |
| तवाजू | تواضع |
| तवाना | توانا |
| तवाफ | طواف |
| तवारीख | تواریخ |
| तवालीयत | تولیت |
| तश्कीस ( चिकित्सा) | تشخیص |
| तशरीफ | تشریف |
| तशवीस | تشویش |
| तशफ्फी | تشفی |
| तस्त | طشت |
| तास्फिया | تصفیہ |
| तस्दी | تصدیع |
| तस्बी (स्त्री०) स्मरणी | تسبیح |
| तस्वीर | تصویر |
| तस्बी = स्वरूपसाधर्म्य ) | تشبیہ |
| तस्लीम | تسلیم |
| तसदूक | تصدق |
| तसरूफ | تصرف |
| तसल्ली | تسلی |
| तसू | تسو |
| तहकीक | تحقیق |
| तहकूब | توقف |
| तहखाना | تہخانہ |
| तहद् | تاحد |
| तहनाळ | تہنال |
| तहमूल | تحمل |
| तहशीन | تحسین |
| तहशील | تحصیل |
| तहहयात | تاحیات |
| ताईत | تعوید |
| ताकद् | طاقت |
| ताकीद् | تاکید |
| ताकूब | تعقب |
| ताख्त—ताराज | تاخت تاراج |
| तागायत | تاغایت |
| ताज ( = मुगुट, टोपी ) | تاج |
| ताज—महाल | تاج محل |
| ताजा | تازہ |
| ताजिया | تعزیہ |
| ताजी | تازی |
| ताजीम | تعظیم |
| ताजूब | تعجب |
| तामा | تادم |
| ताफा | طائفہ |
| ताब | تاب |
| ताबा | تابع |
| ताबीन | تابعین |
| ताबूत | تابوت |
| ता—मब्बूर | تامقدور |
| तामील | تعمیل |
| तामूल | تامل |
| तार | تار |
| ताराज् | تاراج |
| तारीख | تاریخ |
| तारसूखाना | طہارت خانہ |
| तारीफ | تعریف |
| तालीक | تعلیقہ |
| तालीम | تعلیم |

| | |
|---|---|
| तालुका | تعلقہ |
| ताले | طالع |
| ताब | تاب |
| तावण | تاوان |
| तावदान | تاندان |
| तास | طاس |
| ताशा | طاسہ |
| ताहाल | تاحال |
| ताहूद् | تعہد |
| तिजारत | تجارت |
| तिरन्दाज् | تیرانداز |
| तिस्सा | تسع |
| तीर | تیر |
| तुक्का | تکہ |
| तुकमा | تکمہ |
| तुकूमराई (स्त्री०) रानतुळशीचें बी | تخم ریحان |
| तुणतुणें=चोण्डकें | طنطنہ |
| तूत | توت |
| तुन्द् | تند |
| तुफान | طوفان |
| तुमान | تمان |
| तुमार | طومار |
| तुर्बत | تربت |
| तुरन्ज | ترنج |
| तुरा | طرہ |
| तुरङ्ग | ترنگ |
| तुरूक | ترک |
| तूल | طول |
| तेघा | تیغہ |
| तेज | تیز |
| तेजगी ( स्त्री० ) पाणीदारपणा | تیزی |
| तेजाब | تیزاب |
| तैन | تعین |
| तैनात | تعینات |
| तैबज पानसुपारी | توضع |
| तैश | طیش |
| तोक | طوق |
| तोता ( पु० ) पोपट | طوطی |
| तोदा | تودہ |
| तोफ | توپ |
| तोफा—ताइफ | تحفہ تحائف |
| तोफीर | توفیر |
| तोबा | توبا |
| तोबा | توبہ |
| तोरा | تورہ |
| तोश | توش |
| तोशेखाना | توشہ خانہ |
| तोशक | توشک |
| तोशीस | تشویش |
| तोस्दान (न०) दारूगोळीची पिशवी | توشدان |
| तोहमत | تہمت |
| तौर | طور |
| दखल | دخل |
| दग्दगा | دغدغہ |
| द ल्बाज | دغلباز |
| दगा | دغا |
| दङ्ग | دنگ |
| दङ्गल | دنگل |
| दफ्तर | دفتر |
| दफन | دفن |
| दफा | دفعہ |
| दफातें | دفعات |
| दफिना | دفینہ |
| दफे | دفع |
| दब्दबा | دبدبہ |
| दम्दमा | دمدمہ |
| दम | دم |
| दमा | دمہ |
| दमान | دامن |
| दमामा | دمامہ |
| दर | در |
| दर्कार | درکار |
| दर्किनार | درکنار |
| दर्खास्त | درخواست |
| दर्गा | درگاہ |
| दर्जा | درجہ |
| दर्जी | درزی |
| दर्द | درد |
| दर्बार | دربار |

| | |
|---|---|
| दर्म्यान | درمیان |
| दर्या | دریا |
| दर्यास | دریافت |
| दर्यावर्दी. | دریاورد |
| दर्वाज़ा | دروازہ |
| दर्वाण | دروان |
| दर्वेश | درویش |
| दरक | درک |
| दरज | درز |
| दरद्वन्त | دردمند |
| दराज | دراز |
| दराब | صراب |
| दरी | دریں |
| दरुणी | درونی |
| दरोग | دروغ |
| दरोगा | داروغہ |
| दरोबस्त | دروبست |
| दल-बादल | دل بادل |
| दलाल | دلال |
| दवा | دواء |
| दवादवी | دوادوی |
| दशा | دسم |
| दस्कत | دستخط |
| दस्त | دست |
| दस्तक | دستک |
| दस्त-दराजी | دست درازی |
| दस्त-बोसी (स्त्री हस्तचुम्बन) | دست بوسی |
| दस्ता | دستہ |
| दस्ताना | دستانہ |
| दस्तार | دستار |
| दस्तूर | دستور |
| दस्तैवज | دستاویز |
| दहशत | دہشت |
| दहा | دہ |
| दाइया | داعیہ |
| दाई | دایہ |
| दाई | داعی |
| दायम | دائم |
| दाखल | داخل |
| दाखला | داخلہ |

| | |
|---|---|
| दाणा | دانہ |
| दाणादाण | دانہ دانہ |
| दाणा | دانا |
| दाद | داد |
| दानत | دیانت |
| दाम | دام |
| दायरा | دائرہ |
| दार-मदार | دارمدار |
| दारू | دارو |
| दाल्चिनी | دارچینی |
| दाल ( स्त्री० ) चर्मपट्टा | دوال |
| दालन | دالان |
| दावण | دامن |
| दावा | دعوا |
| दास्तन | داشتن |
| दिक्क | دق |
| दिक्कत | دقت |
| दिगर | دگر |
| दिद्वान | دیدوان |
| दिमत | دمت |
| दिमाख | دماغ |
| दिरङ्ग | درنگ |
| दिरम | درم |
| दिल्जोई | دلجوئی |
| दिल्दार सहृदय; धीर | دلدار |
| दिल्देही | دلدہی |
| दिल्भर | دلبر |
| दिलावर | دلاور |
| दिलेर | دلیر |
| दिवाण | دیوان |
| दिवाणा | دیوانہ |
| दिवाळ | دیوال |
| दिवाल्गिरी ( स्त्री० ) भिन्तीतील सिळा अथवा आंकडा | دیوارگیر |
| दी | دی |
| दीन | دین |
| दील | دل |
| दुआब | دوآب |
| दुकान | دکان |
| दु-किसा | دو قطعہ |

| | |
|---|---|
| दुचश्मी=समोर चेहऱ्याचें (चित्र) | دوچشمی |
| दुनिया | دنیا |
| दुवार | دودار |
| दुम्ची | دمچی |
| दुम्दारी | دمداری |
| दुम्बाला | دنبالہ |
| दुय्यम | دوئم |
| दुर्बीण | دوربین |
| दुरन्देश | دوراندیش |
| दुरी | دوری |
| दुरुस्त | درست |
| दुवा | دعا |
| दुस्मन | دشمن |
| दुहाशी दोनकडांनाचकिनार आहेअसा | حاشیہ |
| दुही | دوئی |
| दूम | دوم |
| दुर्दस्त | دوردست |
| देखील | داخل |
| देणगी | دہندگی |
| देरी | دیری |
| देह | دہ |
| दोस्त | دوست |
| दोस्तदार | دوست دار |
| दौत | دوات |
| दौर (= घेर, पारकर) | دورہ |
| दौलत | دولت |
| दौरा (पु॰ फिरती) | دور |
| धुड़पा | دوپٹہ |
| धास्त | دہشت |
| न्यहायत | نہایت |
| न्यहाल | نہال |
| न्याबत | نیابت |
| न्याहारी | ناہاری |
| नईस | نفیس |
| नक्कल | نقل |
| नक्शा | نقشہ |
| नक्शी | نقشی |
| नक्की | یقین |
| नकास | نقاش |
| नकाल | نقال |

| | |
|---|---|
| नकाशा | نقشہ |
| नकाहत | نقاہت |
| नकीब | نقیب |
| नख्चीन (न॰) नराणी | ناخن چین |
| नगद,नक्त | نقد |
| नगारा | نقارہ |
| नगीना | نگینہ |
| नङ्ग | ننگ |
| नज्राणा | نذرانہ |
| नजर | نذر |
| नजर | نظر |
| नजाकत | نزاکت |
| नजीक | نزدیک |
| नजूम | نجوم |
| नतिजा | نتیجہ |
| नदाफ (= कार्पासशोधक) | نداف |
| न-दारद | ندارد |
| नफर | نفر |
| नफा | نفع |
| नफी | نفی |
| नफेरी | نفیری |
| नबाब | نواب |
| नम्दा | نمدہ |
| नमत | نمط |
| नमुदी | نمودی |
| नमुना | نمونہ |
| नर्मीना | نرمینہ |
| नर | نر |
| नरद | نرد |
| नरम | نرم |
| नरी | نری |
| नवसागर (पु॰) | نوشادر |
| नवाजीस | نوازش |
| नवार | نوار |
| नविस्ता | نوشتہ |
| नवीसन्दा | نویسندہ |
| नशियत | نصیحت |
| नशीब | نصیب |
| नशेक्ची | نشان - چی |
| नस्तर | نشتر |
| नस्रत | نصرت |

| | | | |
|---|---|---|---|
| नसराणी | نصرانی | निगेबानी | نگہبانی |
| नसल | نسل | निगादास्त | نگہداشت |
| नहर | نہر | निगारश | نگارش |
| ना-कारा | ناکارہ | निगाह-बाज | نگاہباز |
| नाचार | ناچار | निघाल्कत | نگاہ حرکت |
| नाचीज़ | ناچیز | निजाम | نظام |
| ना-दान | نادان | निफाक | نفاق |
| ना-दार | نادار | निमक | نمک |
| नाबूत | نابود | निमक-हराम | نمکحرام |
| नाराज़ | ناراضی | निमक-हलाल | نمکحلال |
| नालस्ती | ناراست | निम्चा | نیمچہ |
| नाखुदा | ناخدا | निमा | نیمہ |
| नाज़र | ناظر | निमा | نم |
| नाजरी-बाजार | ناظری بازار | निमाज | نماز |
| नाजल | نازل | नियत | نیت |
| नाज़ूक | نازک | निवाज़ | نواز |
| नादर | نادر | निरख | نرخ |
| नान-पर्वेशी (!) जन-पर्वशं | زن پرورش | निविश्तन | نوشتن |
| नान-खटाई (एक मिठाई) | نان خطائی | निस्प | نصف |
| नान-कुराण | نان وقران | निशस्त | نشست |
| नाफर्मानी(= आम्मळा) | گل نافرمان | निशा | نشہ |
| नाफा | نافہ | निशा | نشاط |
| नाम्जा | نامحا | निशाण | نشان |
| नाम्जाद | نامزد | निशाणी | نشانی |
| नाम्वर | نامور | निस्वत | نسبت |
| नाबद | نایاب | नुक्ता | نکتہ |
| नामा | نامہ | नुक्ता | نقطہ |
| नामी | نامی | नुक्सान | نقصان |
| नामुश्की | ناموس | नूर | نور |
| नामोस | ناموس | नेक | نیک |
| नायब | نائب | नेचा (पु०) हसंरी | نیچہ |
| नारिङ्ग | نارنگ | नेज़ा (पु०) भाला | نیزہ |
| नाल | نعل | नेफा | نیفہ |
| नालीस | نالش | नेस्त | نیست |
| नासूर | ناسور | नै-शकर | نی شکر |
| नाहवी | ناہی | नोक | نوک |
| निका (चाइगला) | نک | नोकर | نوکر |
| निका | نکاح | नौ | نو |
| निखालस | خالص | नौबत | نوبت |
| निगा | نگاہ | नौरोज़ | نوروز |

| | |
|---|---|
| प्याजी | پیازی |
| प्यादगान | پیادگان |
| प्यादा | پیاده |
| प्यादी | پیادی |
| प्याला | پیاله |
| पन्जा | پنجه |
| पन्जाब | پنجاب |
| पर्दा | پرده |
| पर्दपोशी | پرده پوشی |
| पदर | پدر |
| पन्हा | پهنا |
| पन्हा | پناه |
| पनीर | پنیر |
| पर्गणा | پرگنه |
| पर्गरी | پرگر |
| पर्वान | پروان |
| पर्वर्दा . | پرورده |
| पर्वर्दिगार | پروردگار |
| पर्वर्श, पर्वरीस | پرورش |
| पर्वा | پروا |
| पर्वानगी | پروانگی |
| पर्वाना | پروانه |
| पर | پر |
| परिन्द | پرنده |
| परी | پری |
| परेशान | پریشان |
| पलङ्ग | پلنگ |
| पलाण | پالان |
| पलिता | فتیله |
| पशम | پشم |
| पशेमान | پشیمان |
| पस्पा | پسپا |
| पसन्त | پسند |
| पसोपेश | پس و پیش |
| पहारा | پهره |
| पायक | پیک |
| पाक | پاک |
| पागा | پاگاه |
| पार्जी | پاجی |
| पादशहा | پادشاه |

| | |
|---|---|
| पायखाना | پایخانه |
| पायदामा | پایدام |
| पायपोस | پاپوش |
| पायमाल | پایمال |
| पाया | پایه |
| पायाब | پایاب |
| पार्चा | پارچه |
| पार्शी | پارسی |
| पारेदोज ठिगळें लावणारा | پاره دوز |
| पालखी | پالکی |
| पास्बान (=पहारेकरी) | پاسبان |
| पास | پاس |
| पासङ्ग | پاسنگ |
| पिंजिरा | پنجره |
| पिस्ता | پسته |
| पिसाब (पु०) लघ्वी | پیشاب |
| पीर | پیر |
| पीर-जादा | پیرزاده |
| पील | پیل |
| पुदिना | پودنه |
| पुर्कस | پرخاش |
| पुर्शिदा | پرسیده |
| पुर्शीस | پرسش |
| पुलावा | پلو |
| पुस्त | پشت |
| पुस्तङ्ग | پشتنگ |
| पुस्त-गर्मी | پشتگرمی |
| पुस्त-पन्हा | پشت پناه |
| पुस्ती ( स्त्री० ) | پشتی |
| पूर | پر |
| पूल | پل |
| पेच | پیچ |
| पेरोज | فیروزه |
| पेश | پیش |
| पेशकदमी | پیش قدمی |
| पेश-कबज | پیشقبض |
| पेश्कस | پیشکش |
| पेश्कार | پیشکار |
| पेश्खाना | پیشخانه |

| | |
|---|---|
| पेश्खेमा | پیشخدم |
| पेश्दस्ती | پیشدستی |
| पेश्मान | پیشمان |
| पेश्रफ्त | پیشرفت |
| पेश्वा | پیشوا |
| पेश्वाज़ | پیشواز |
| पेशजी | پیش ازین |
| पेशन्देशी | پیش اندیشی |
| पेशा | پیشه |
| पेशामद | پیشامد |
| पेशीन | پیشین |
| पेस्तर | پیشتر |
| पेहरण, पैरण | پیرهن |
| पैगम्बर | پیغمبر |
| पैगाम | پیغام |
| पैजार | پیزار |
| पैदर्पै | پی درپی |
| पैदा | پیدا |
| पैदास | پیدائش |
| पैबन्दी | پیوند |
| पैमान | پیمان |
| पैमास | پیمائش |
| पैरवी | پیروی |
| पैलवान | پهلوان |
| पैलू | پهلو |
| पैवस्त | پیوست |
| पैहम | پیهم |
| पोक्त | پخت |
| पोत | پوت |
| पोतें | پوتم |
| पोफळ | پوپل |
| पोलाद | پولاد |
| पोशाख | پوشاک |
| पोशीदा | پوشیده |
| पोशीस | پوسش |
| फक्त | فقط |
| फकीर | فقیر |
| फजर | فجر |
| फजल | فضل |
| फजीत | فضیحت |

| | |
|---|---|
| फत्ते | فتح |
| फन्द | فن |
| फन्ना | فنا |
| फर्गोल | فرغول |
| फर्जन्द | فرزند |
| फर्जाम | فرجام |
| फर्जी | فرزین |
| फर्द | فرد |
| फर्मान | فرمان |
| फर्मास | فرمائش |
| फरक | فرق |
| फरस | فرش |
| फर्हत | فرحت |
| फरागत | فراغت |
| फरामोश | فراموش |
| फरारी | فرار |
| फरास | فراش |
| फरीद | فرید |
| फरेब | فریب |
| फरोक्त | فروخت |
| फलाकी | فراخی |
| फलाणा | فلان |
| फवारा | فواره |
| फस्त | فصد |
| फस्त | پست |
| फस्ली | فصلے |
| फस्सल | فصل |
| फहामिन्दा | فهمیده |
| फाका | فاقه |
| फाखरा | فاخره |
| फाज़ल | فاضل |
| फाजील | فاضل |
| फाटा | طائفه |
| फाणस | فانوس |
| फात्या | فاتحه |
| फार्कत | فارغ خط |
| फार्शी | فارسی |
| फायश | فاش |
| फारीक | فارغ |

| | |
|---|---|
| फासला | فاصلہ |
| फिकरा | فقرہ |
| फिकीर | فکر |
| फिल्ला | ودلم |
| फिल्ला-अङ्ग्रेजी | ودلم انگلری |
| फित्रत | فطرت |
| फितूर | فتور |
| फिद्वी | فدوی |
| फिदा | فدا |
| फिर्याद | فریاد |
| फिरङ्गी | فرنگ |
| फिरस्ताद | فرستاد |
| फिल्फौर | فی الفور |
| फिल्वाके | فی الواقع |
| फिल्हाल | فی الحال |
| फिसाद | فساد |
| फुकरा | فقرا |
| फुर्सत | فرصت |
| फेरिस्त | فہرست |
| फेरिस्ता | فرشتہ |
| फैज-बक्षी | فیض بخشی |
| फैल | فعل |
| फैल-जामीन | فعل ضامن |
| फैला | فعلہ |
| फैसल, फैसला | فیصل |
| फौज | فوج |
| फौत | فوت |
| बकतर | بکتر |
| बकीद् | بقرعید |
| बक्शी | بخشی |
| बक्शीस | بخشش |
| बका | بقاء |
| बकाल | بقال |
| बख्त | بخت |
| बखर | حدر |
| बगल | بغل |
| बगिचा | باغیچہ |
| बङ्की (?) | بنگی |
| बच्चा | بچہ |
| बजा | بجا |
| बजाज | بزاز |
| बत्ता | بٹہ |
| बद | بد |
| बद्माश | بدمعاش |
| बद्धल | بدل |
| बद्रका | بدرقہ |
| बद्रा | بدرہ |
| बदक | بطک |
| बदल | بدل |
| बदाम | بادام |
| बन्द | بند |
| बन्दर | بندر |
| बन्दा | بندہ |
| बन्दूक | بندوق |
| बन्देस | بندش |
| बन्दोबस्त | بندوبست |
| बबर्जी | باورچی |
| बयान | بیان |
| बयाणा | بیعانہ |
| बर्कत | برکت |
| बर्कन्दाज | برق انداز |
| बर्करारी | برقراری |
| बर्खास्त | برخاست |
| बर्खुर्दार | برخوردار |
| बर्गुजर | برگزشتن |
| बर्ची | برچی |
| बजोंर | برزور |
| बर्तर्फ | برطرف |
| बर्तर | برتر |
| बर्दार ( सफल ) | بردار |
| बर्दास्त | برداشت |
| बर्पा | برپا |
| नर्फ | برف |
| बर्फी | برفی |
| बर्बाद | برباد |
| बर्मा | برمہ |
| बर्हम | برہم |
| बराबर | برابر |
| बरामद | برآمد |
| बराय | برائے |

| | |
|---|---|
| बल्के | بلکہ |
| बल्वा | بلوا |
| बला | بلا |
| बशारत | بشارت |
| बस्ता | بستہ |
| बस्स | بس |
| बसालत | وصال |
| बहर | بہار |
| बहरामन्द | بہرہ مند |
| बहा | بہا |
| बहाणा | بہانہ |
| बहादुर | بہادر |
| बहार | بہار |
| बहाल | بحال |
| बाकी | باقی |
| बाग | باغ |
| बागायत | باغات |
| बागी | باغی |
| बाङ्ग | بانگ |
| बाज | باز |
| बाजार | بازار |
| बाजी | بازی |
| बाजू | بازو |
| बाजे | بعض |
| बाड | بعاص |
| बातमी | باطنی |
| बातील | باطل |
| बाद ( = वायु ) | باد |
| बादज | بعد از |
| बादशहा | بادشاہ |
| बापजादा | باپ - جد |
| बाब | باب |
| बार्कस | بارکش |
| बार्गीर | بارگیر |
| बार्दान | باردان |
| बार्बर्दारी | باربرداری |
| बार्याब | باریاب |
| बार्हा | بارہا |
| बारीक | باریک |
| बारीश | بارش |
| बारूद | باروت |
| बालायेश | بالائش |
| बालिस्त | بالشت |
| बालिक | بالغ |
| बाले-किल्ला | بالا |
| बिचारा | بیچارہ |
| बिचोवा | بیچونہ |
| बिछायत | بساط |
| बिजन | بیجاں |
| बिदा | وداع |
| बिदाती | بدعتی |
| बिनावर | بنابر |
| बिनी | بنی |
| बियाँ | بینی |
| बिमार | بیمار |
| बिरञ्जी | برنجن |
| बिरादर | برادر |
| बिल्कुल | بالکل |
| बिल्वर, बिलोर | بلور |
| बिलन्दर | بلند |
| बिशाद | بساط |
| बिस्तरा ( पु० ) अन्थरूण | بسترہ |
| बिस्मिल्ला | بسم اللہ |
| बिस्यार | بسیار |
| बुजुर्ग | بزرگ |
| बुटा | بوتہ |
| बुणगा | بنگاہ |
| बुत्परस्त | بت پرست |
| बुत्फरोश | بت فروش |
| बुत्शिकन | بت شکن |
| बुद्रुक | بزرگ |
| बुन्ध ( = खोड ) | بن |
| बुनियाद | بنیاد |
| बुर्जा | بروع |
| बुर्जी | برد |
| बुरूज | برج |
| बुल्दा | بلدہ |
| बुल्बुल | بلبل |
| बुलन्द | بلند |
| बुलाक | بلق |

| | |
|---|---|
| बेअबस=वृथा | عبث |
| बेगम | بیگم |
| बे-गमी | بی غم |
| बेगार | بیگار |
| बेज़ार | بیزار |
| बेदार | بیدار |
| बेरिज़ | بیریز |
| बेल्दार | بیلدار |
| बेश्मी | باسم |
| बेश | بیش |
| बेहबूद | بہبود |
| बेहतन्माल | بی تن مال |
| बेहेत्तर | بہتر |
| बेहेस्त | بہشت |
| बैत | بیت |
| बैतुल्माल | بیت المال |
| बैरक | بیرق |
| बोगदा· | بوغار |
| बोघके | بوچہ |
| बोब | بوی |
| बोर | بورا |
| बोरिया | بوریا |
| मक्कम | محکم |
| भिस्त | بہست |
| भिस्ती | بہشتی |
| म्यान | میان |
| म्याना | میانہ |
| मक्ता | مقطع |
| मक्तूब | مکتوب |
| मक्मूर | مخمور |
| मकरबी | مغربی |
| मक्सूद ( = हेतू ) | مقصود |
| मकर | مکر |
| मकान | مکان |
| मकातीब | مکاتیب |
| मख्दूम | مخدوم |
| मख्फी | مخفی |
| मख्मल | مخمل |
| मख्मूल | مخمور |
| मख्लशी | مخلصی |

| | |
|---|---|
| मग्जी | مغزی |
| मग्दूर | مقدور |
| मग्रब | مغرب |
| मग्रूर | مغرور |
| मगज़ | مغز |
| मगर | مکر |
| मज्कूर | مذکور |
| मज्बूत | مضبوط |
| मज्बूर | مجبور |
| मज्मू | مجموع |
| मज्मून | مضمون |
| मज्लस | مجلس |
| मज्हला | مجہلہ |
| मजल | منزل |
| मजला | منزلہ |
| मजा | مزہ |
| मजाल | مجال |
| मजालस | مجالس |
| मजीद् | مجید |
| मजूर | مزدور |
| मझेला | مجہلہ |
| मत्ता | متاع |
| मत्लई | مطلع |
| मत्लब | مطلب |
| मत्लूब | مطلوب |
| मतालाब | مطالب |
| मदत | مدد |
| मद्-नजर | مد نظر |
| मदार | مدار |
| मदारी | مداری |
| मदारुल्महाम | مدارالمہام |
| मन्जूर | منظور |
| मन्दील ( उश्री फेटा) | مندیل |
| मन-मुराद् | مراد |
| मन्सब | منصب |
| मन्सुबी | منصبی |
| मन्सुबा | منصوبہ |
| मन्सूर | منشور |
| मना | منع |
| मनाकब ( =सद्गुण ) | مناقب |

| | |
|---|---|
| मनुक़ा | منقی |
| मनारा | منارہ |
| मबादा | مبادا |
| मम्नूनी | ممنونی |
| मम्लकत्-मदार | مملکت مدار |
| मय्या | مائلم |
| मय्यातेन | مائتین |
| मयत | میت |
| मये | مع |
| मर्कूम | مرقوم |
| मर्ज़ी | مرضی |
| मर्तबान | مرتبان |
| मर्द | مرد |
| मर्दाना | مردانہ |
| मर्दुमी | مردمی |
| मर्फ़ा | مرفہ |
| मर्मर | مرمر |
| मर्वारीद | مروارید |
| मर्शा | مرثیہ |
| मर्सूल | مرسل |
| मर्हूम | مرحوم |
| मर्हमत | مرحمت |
| मरातीब | مراتب |
| मराम ( = इच्छा ) | مرام |
| मरादबा | مرابطہ |
| मरामत | مرمت |
| मलाई | ملائی |
| मलऊन | ملعون |
| मल्फ़ूफ़ | ملفوف |
| मल्बूस | ملبوس |
| मलम | مرہم |
| मलिका | ملکہ |
| मलिदा | ملیدہ |
| मलीक | ملک |
| मलूल | ملول |
| मवाख़ज़ा | مواخذہ |
| मवाज़ीन | موذن |
| मवाज़ा | مواضعہ |
| मवाफ़ीक | موافق |
| मवाली | معالی |
| मवाशी | معاصی |
| मवेशी | مویشی |
| मश्गूल | مشغول |
| मश्रक ( = प्राची ) | مشرق |
| मश्रू | مشروع |
| मश्वरा | مشورہ |
| मश्हूद | مشہود |
| मशक | مشک |
| मशायक | مشائخ |
| मशागत | مشقت |
| मशार्निल्हे | مشارہالیہ |
| मशाल | مشعل |
| मशीद | مسجد |
| मस्करी | مسخرہ |
| मस्त | مست |
| मस्नद | مسند |
| मस्रूर | مسرور |
| मस्लत | مصلحت |
| मस्विदा | مسودہ |
| मसर्रत | مسرت |
| मसाइदा | مساعدہ |
| मसाला | مصالح |
| मसीहा | مسیحی |
| मसुदा | مسودہ |
| मशुरुल् अनाम | مشہورالانام |
| मशुरुल्-हज़्रत | مشہورالحضرت |
| महकूफ़ | موقوف |
| महज़ब | مذہب |
| महज़र | محضر |
| महितापी | مہتابی |
| महिताब | مہتاب |
| महदूद | محدود |
| मश्हूर | مشہور |
| महसूल | محصول |
| महा | ماہ |
| महामूर | معمور |
| महाल | محل |
| महासरा | محاصرہ |
| महिमा | ماہیہ |
| माकूल | معقول |

| | |
|---|---|
| माजी | ماضی |
| माजूम | معجون |
| मात | مات |
| मातकदूम | ماتقدم |
| मातबर | معتبر |
| मातम | ماتم |
| मातल | معطل |
| मादर्चोद | مادر |
| मादूयान | مادیان |
| मान्दगी | ماندگی |
| मान्दा | ماندہ |
| मानत | معانت |
| मायना | معنے |
| माने | مانع |
| माफ | معاف |
| माफक | موافق |
| माफजत | محافظت |
| माफिलात | مفاعلات |
| मामलत | معاملت |
| मामूर | معمور |
| मामूल | معمول |
| माया | مایہ |
| मारका | معرکہ |
| मार्फत | معرفت |
| मारूज | معروض |
| माल | مال |
| माल | مآل |
| मालक | مالک |
| मालियत | مالیت |
| माल्जादी | مالزادہ |
| मालीम | معلم |
| मालीस | مالش |
| मालूम | معلوم |
| माविजा | معاوضہ |
| माश ( चरित ) | معاش |
| माशूक | معشوق |
| माहतानी (!) | ماتحتانی |
| माहवल | معمول |
| माहवारी | ماهواری |
| मिजान | میزان |
| मिज़ाज़ | مزاج |

| | |
|---|---|
| मिजास | مزاج |
| मिन्कबल ( =पूर्वी ) | من‌قبل |
| मिन्ज़ुम्ला ( = एकन्दरीनें ) | منجملہ |
| मिन्हू | من‌هو |
| मिन्नत | منت |
| मिना | مینا |
| मिन्बाद ( = यापुढें ) | من‌بعد |
| मियादी | میعادی |
| मिर्धा | میردہ |
| मिरास | میراث |
| मिलक | ملک |
| मिस्री | مصری |
| मिस्कील | مسکین |
| मिस्त्री | مسطری |
| मिसल | مثال |
| मिसाल | مثال |
| मिळ्कत | ملکت |
| मीर | میر |
| मीर–ज़ादा | میرزادہ |
| मी–रसानद | می‌رساند |
| मुक्बरा | مقبرہ |
| मुक्रर | مقرر |
| मुक्काम | مقام |
| मुकादम | مقدم |
| मुकद्दमा | مقدمہ |
| मुकद्दर | مقدر |
| मुकय्यद | مقید |
| मुकाबला | مقابلہ |
| मुकेस | مقیس |
| मुख्तसर | مختصر |
| मुख्त्यार | مختار |
| मुखालीफ | مخالف |
| मुचल्का | مچلکا |
| मुज्कर | مذکر |
| मुज़्मला | مجملا |
| मुज़रत | مجرد |
| मुज़रा | مجری |
| मुजय्यन | مزین |
| मुज़्मा (=सम्देह) | معمہ |

| | | | |
|---|---|---|---|
| मुज़ाईक | مضائق | मुफ्ती | مفتی |
| मुज़ाका | مضائقہ | मुफ्सद | مفسد |
| मुज़ारियान | مضارعان | मुफसल | مفصل |
| मुज़ावर | مجاور | मुफाइज़ा | مفاوضہ |
| मुज़ाहीम | مزاحم | मुफासला | مفاصلہ |
| मुज़ाहिमत | مزاحمت | मुफीद | مفید |
| मुज़ेरी | مضارع | मुब्लक | مبلغ |
| मुड्दा | مردہ | मुबारक | مبارک |
| मुड्दे-फरास | مردہ فروش | मुबा | مباح |
| मुथाक | مطلم | मुर्गी | مرغ |
| मुत्लक | مطلق | मुर्दाड | مردار |
| मुत्सद्दी | متصدی | मुर्दाड-शेङ्ग | مردار سنگ |
| मुतआकीब | متعاقب | मुर्वत | مروت |
| मुतफर्कात | متفرقات | मुरक्का | مرقع |
| मुतफीक | متفق | मुरब्बा | مربی |
| मुतबन्ना | متبنا | मुरब्बी | مربی |
| मुतमरीद | متمرد | मुरस्सा | مرصع |
| मुतवज्जे | متوجہ | मुराद | مراد |
| मुतवातीर | متواتر | मुरीद | مرید |
| मुतसरीफ | متصرف | मुल्की | ملکی |
| मुताबत | متابعت | मुल्जीम | ملزم |
| मुताबीक | مطابق | मुल्तवी | ملتوی |
| मुतालीक | متعلق | मुल्ला | ملا |
| मुतैन | متعین | मुलाखत | ملاقات |
| मुद्दई | مدعی | मुलाजमत | ملازمت |
| मुद्दई-इले | مدعی علیہ | मुलाहिजा | ملاحظہ |
| मुद्दा | مدعا | मुलामा | ملمع |
| मुद्दाम | عمداً | मुलायम | ملائم |
| मुद्दत | مدت | मुलूख | ملک |
| मुदाई | مداعی | मुश्क | مشک |
| मुदाम | مدام | मुश्कस | مشخص |
| मुदारत | مدارات | मुश्कील | مشکل |
| मुन्कीर | منکر | मुश्फीक | مشفق |
| मुन्शी | منشی | मुशाफर | مسافر |
| मुन्सफ | منصف | मुशाहिरा | مشاہرہ |
| मुनका | منقی | मुस्तक्बील | مستقبل |
| मुना | معاینہ | मुस्तकीम | مستقیم |
| मुनादी | منادی | मुस्ताकी | مشتاقی |
| मुनाफा | منافع | मुस्तेद | مستعد |
| मुनायब | مناب | मुस्लीम | مسلم |
| मुनीम | منیب | | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| मुसल्ला | مصلی | मोहतर्म | محترم |
| मुसल्मान | مسلمان | मोहतसीब | محتسب |
| मुसव्वर | مصور | मोहब्बत | محبت |
| मुसाहेब | مصاحب | मोहर | مہر |
| मेख़ | میخ | मोहर–कन्द | مہرکند |
| मेज़ | میز | मोहरम | محرم |
| मेज़्बानी | میزبانی | मोहरम | محروم |
| मेण | موم | मोहरा | مہرہ |
| मेणा | میانہ | मोहरीर | محرر |
| मेवा | میوہ | मोहरेदार | مہرہدار |
| मेहतर | مہتر | मोहल्ला | محلہ |
| मेहनत | محنت | मोहसली | محصل |
| मेहमान | مہمان | मोहीब | محب |
| मेहेर | مہر | मोहीम | مہم |
| मेहेर्बान | مہربان | मौकूफ | موقوف |
| मेहेराप | محراب | मौज | موج |
| मैदा | مبدہ | मौजूद | موجود |
| मैदान | میدان | मौजे | موضع |
| मोईन | معین | मौलवी | مولوی |
| मोकल | موکل | मौला | مولا |
| मोका | موقع | मौसूफ | موصوف |
| मोख्लीसान | مخلصان | यगानगत | یگانگت |
| मोंगल | معول | यहतियात | احتیاط |
| मोघम | مبہم | या | یا |
| मोजदात=गणना | موجودات | याकूत | یاقوت |
| मोजा | موزہ | याद | یاد |
| मोजीब | موجب | याद–दास्त | یاد داشت |
| मोझ्या | مواصعہ | याद–हस्त | یادھست |
| मोत | موت | याद–बूद | یودبود |
| मोताद | محتاج | यानी | یعنی |
| मोताना | موتانہ | यार | یار |
| मोबदला | مبادلہ | यारेदी | یاری دہ |
| मोम्‌जामा | مومجامہ | येक्‌जहती | جہت |
| मोमीहले | مومی اللہ | येक्‌सुई | سو |
| मोमीन | مومن | रईस | رئیس |
| मोर्चेल | مورچال | रक्कम | رقم |
| मोर्तब | مرتب | रक्मा | رقمہ |
| मोरी | موری | रकाना | رکن |
| मोसबा | محاسبہ | रख्ना | رخنہ |
| मौसम | موسم | रख्त–खाना | رخت خانہ |
| | | रंग | رنگ |

| | |
|---|---|
| रअद | رعد |
| रङ्ग | رنگ |
| रङ्गरेज़ | رنگ ریز |
| रङ्गामेज़ी | رنگامیزی |
| रज़ाई | رضائی |
| रजब | رجب |
| रज़ा | رضا |
| रञ्जिश | رنجش |
| रतल | رطل |
| रब्त | ربط |
| रक़ीम—उक़ाहा | راقم |
| | رں |
| रद्-बदली | ردوبدل |
| रन्फ़क | رنفک |
| रुक़आ | رقعہ |
| रफ़्त | رفت |
| रफ़ाक़त | رفاقت |
| रफ़ायत | رفاہت |
| रफ़ाहियत | رفاہیت |
| रफ़ीअल्क़द्र | رفیع القدر |
| रफ़ीक़ | رفیق |
| रफ़ू | رفو |
| रफ़ूक | رفوق |
| रफ़े-दफ़ | رفع-دفع |
| रबाब | رعب |
| रबिलासर | ربیع الاخر |
| रबिलावल | ربیع الاول |
| रब्बी | ربیعی |
| रमज़ान | رمضان |
| रमल | رمل |
| रमूज़ | رموز |
| रय्यत | رعیت |
| रयाया | رعایا |
| रयायत | رعایت |
| रव | رو |
| रवाँ | روان |
| रवानगी | روانگی |
| रवाना | روانہ |
| रवा शुदगी | روانہ شدہ |
| रवेश | روش |
| रस्म | رسم |

| | |
|---|---|
| रस्मीयात | رسمیات |
| रस्ता | رستہ |
| रसद | رسد |
| रसीदगी (=पैवस्तगी) | رسیدگی |
| रसीद | رسید |
| रसीदन | رسیدن |
| रसूम | رسوم |
| रसूल | رسول |
| रह | رہ |
| रहदारी | رہداری |
| रहा | راہ |
| राज़रोस | روز روشن |
| राज़ी | راضی |
| राबता | رابطہ |
| रायज़नी ( =विचार करणें ) | رایزنی |
| रायज़ादा | رایزادہ |
| रास्त | راست |
| रास | راس |
| रिकाबी | رکابی |
| रिकाब | رکاب |
| रियासत (= राजवट) | ریاست |
| रिवाज | رواج |
| रिश्वत | رشوت |
| रिसाला | رسالہ |
| रुई | روی |
| रुक्का | رقعہ |
| रुख़्सत | رخصت |
| रुजुवात | رجعت |
| रुजू | رجوع |
| रुत्बा | رتبہ |
| रु-बकार | روبکار |
| रूबरू | روبرو |
| रुआब | رعب |
| रुमाल | رومال |
| रुस्तुमी | رستمی |
| रू | روی |
| रूयदाद | رویداد |
| रेजगी | ریزگی |
| रेज़ा | ریزہ |
| रेशा ( = तन्तू ) | ریشہ |

| | | | |
|---|---|---|---|
| रेशमि | ریشم | लुक्का | لقم |
| रोख | رخ | लुङ्गी | لنگی |
| रोखा | رقعہ | लुचा | لچہ |
| रोगण | روغن | लुत्रा | لترہ |
| रोज़ | روز | लुत्फी | لطف |
| रोजा=उप | روزہ | लेकीन | لیکن |
| रोज़ा | روضہ | लेजीम | لیزم |
| रोशन | روشن | लेहाज़ा | لہذا |
| रोशनाई | روشنائی | वक्कल=सटलें, रखेली | وکل |
| रोनक | رونق | वक्त | وقت |
| लक्तर | لتر | वक्फा | وقفہ |
| लकब | لقب | वकर् | وقار |
| लगाम | لگام | वकालत | وکالت |
| लङ्गडा | لنگ | वकायेनिगार | وقائع نگار |
| लङ्गार | لنگر | वकाया | وقائع |
| लज्जत | لذت | वकील | وکیل |
| लण्ड | لند | वकूफ | وقوف |
| लण्ड | لوند | वग | وقع |
| लत्ती | لت | वगैरे | وغیرہ |
| लवण्डी | لوندی | वज़न | وزن |
| लवा | لوا | वजा | وضع |
| लवाज़मा | لوازمہ | वजे | وجہ |
| लवाजीम | لوازم | वजारत | وزارت |
| लवाद | لواد | वतन | وطن |
| लश्कर | لشکر | वफा | وفا |
| लहज़=क्षण | لحظہ | वफात | وفات |
| लहम | لحم | वर | بر |
| लाकीन | لاکن | वर्ख | ورق |
| लाचार | لاچار | वरात | برات |
| लाजम | لازم | वल्लद | ولد |
| लाजवर्त | لاجورد | वली | ولی |
| लाबूद (=अवश्यमेव, सर्वथा | لابد | वली–न्यामत | ولی نعمت |
| | | वली–अहद | ولی عہد |
| लायक | لائق | वश्यत | وصیت |
| लायनी | لعن | वशिला | وصیلہ |
| लाल | لعل | वस्तरा | استرہ |
| लाल | لال | वस्ताद | استاد |
| लास | لاش | वस्तु=माध्यमें | واسطہ |
| लिफाफा | لفافہ | वस्वास | وسواس |
| लिभास | لباس | वसूल | حاصل وصول |

| | |
|---|---|
| वसे | وسعے |
| वहमा | واہمہ |
| वहम | وہم |
| वाकई | واقعی |
| वाकनीस | واقعہ نویس |
| वाकब | واقف |
| वाकफीयत | واقفیت |
| वाका | واقعہ |
| वाकीफ | واقف |
| वाक़ा | واقعہ |
| वा–गुजाश्त | واگزاشت |
| वाज़–पूस | بازپرس |
| वाजबुलअर्ज़ | واجب العرض |
| वाजबी | واجبی |
| वाज़ेह | واضح |
| वा–पस | واپس |
| वाम | وام |
| वायदा | وعدہ |
| वार्याब | باریاب |
| वारद | وارد |
| वारस | وارث |
| वारसा | ورثہ |
| वाला | والا |
| वाली | والی |
| वास्ते | واسطہ |
| वासलात | واصلات |
| वाहदीयत | واحدیت |
| वाह! | واہ |
| वाहवा | واہ واہ |
| वाही | واہی |
| विज़ार | ازار |
| विमा | بیمہ |
| विराक्त | ارادت |
| विलायत | ولایت |
| वैराण | ویران |
| शक | شک |
| शकल | شکل |
| शकस | شخص |
| शकी | شقی |
| शक्कर–पाला | شکرپارہ |

| | |
|---|---|
| शद्दत | شدت |
| शब्खून | شبخون |
| शर्त | شرط |
| शर्थ | شرط |
| शर्मिन्दा | شرمندہ |
| शर्यत | شریعت |
| शर्मत | شرط |
| शर | شر |
| शरा ( = धर्मशास्त्र ) | شرع |
| शराकत | شراکت |
| शराब | شراب |
| शरीक | شریک |
| शशोपन्ज़ | شش و پنج |
| शस्त ( = अङ्गूठा ) | شست |
| शह | شہ |
| शहर | شہر |
| शहर–पन्हा | شہرپناہ |
| शहा | شاہ |
| शहा | سیاہ |
| शहान्शहा | شہنشاہ |
| शहाजणें | شادیانہ |
| शहाज़ादा | شاہزادہ |
| शहाजिरे | شہ زیرہ |
| शहातूत | شہتوت |
| शहामत | شہامت |
| शहारा | شعر |
| शाई | سیاہی |
| शाही, शाई | شاہی |
| शागिर्द | شاگرد |
| शाद | شاد |
| शादमानी | شادمانی |
| शादी | شادی |
| शान | شان |
| शाबान | شعبان |
| शाबास | شاباش |
| शाबीत | ثابت |
| शाबूत | ثبوت |
| शामदान | شمع دان |
| शामियाना | شامیانہ |
| शायद | شاید |

| | |
|---|---|
| शायस्ता | شائستہ |
| शाल | شال |
| शास्त | سیاست |
| शाहगोज़ | سیاہگوش |
| शाहिद | شاہد |
| शाहिर | شاعر |
| शिक्कल | شکل |
| शिक्का | سکہ |
| शिक्रा=ससाणा | شکرہ |
| शिक्वा | شکوہ |
| शिकञ्जी=सर्बत | سکنجبین |
| शिकन्दर | سکندر |
| शिकम | شکم |
| शिकल | صیقل |
| शिकस्त | شکست |
| शिकस्त,कस्त | وصد |
| शिकार | شکار |
| शिगूफा | شگاف |
| शिङ्गरूप | شنگرف |
| शिज्दा | سجدہ |
| शिताब | شتاب |
| शिताफी | شداب |
| सी।... | سطع |
| सादर | سیلہ روزی |
| सादीलवार | سپر |
| साधा | سیاہ |
| सानक=रोटी | [illegible] |
| सानी | [illegible] |
| साफ | سہ |
| शिया | شمال |
| शिफा | شیعہ |
| शिर्जोर | سودم |
| शिर्दीदे | سرزور |
| शिर्पाव | سر دیدہ |
| शिर्पेच | سروپا |
| शिरस्ता | سرپیچ |
| शिरा | سررشتہ |
| शिरीनगार=[illegible] | صوح |
| शिलक | شیرینی |
| | شلق |

| | |
|---|---|
| शिल्क | سلم |
| शिल्शिला | سلسلہ |
| शिले | سلح |
| शिलेदार | سلحدار |
| शिवाय | سواۓ |
| शिसा | شیشہ |
| शिस्त | شست |
| शील | سلم |
| शुक्र | شکر |
| शुक्रगुज़ार | شکرگذار |
| शुक्का | شقہ |
| शुकूर (= कुशल ) | شکر |
| शुजायत | شجاعت |
| शुबाह | شبہ |
| शुरका | شرکا |
| शुशुमार | سوسمار |
| शेख | شیخ |
| शेत्खाना | صحن خانہ |
| शेर | شیر |
| शेरणी | شیرینی |
| शोख | شوخ |
| शोर | شور |
| शोला | شعلہ |
| शोहरत | شہرت |
| शौक | شوق |
| शौकत | شوکت |
| शौर | شعور |
| शौरत | سورت |
| स्वाद | ص |
| स्वार | سوار |
| साई | سعی |
| सही | صحیح |
| सईफ | صیف |
| सकलाद | سقلات |
| सक्का | سقا |
| सक्त | سخت |
| सखावत | سخاوت |
| सखी | سخی |
| सखून | سخن |
| सङ्गजिरे | سنگ جواہر |

| | | | |
|---|---|---|---|
| सङ्ग-तराश | سنگ تراش | सब्ज़ | سبز |
| सङ्गमर्मर | سنگ مرمر | सबब | سبب |
| सङ्गीन | سنگین | सब्र | صبر |
| सज़ा | سزا | सबूर | صبور |
| सजावल | سزاول | सम्ला | شملہ |
| सञ्जाब | سنجاب | सम्शेर | شمشیر |
| सतरञ्ज | شطرنج | सम्मत | سمت |
| सतरञ्जी | شطرنجی | सम्मान | ثمان |
| सत्का | صدقہ | समथी | شمع |
| सतम | ستم | सय्यद | سید |
| सतार | ستارہ | सर्कत | شرکت |
| सदी | صدی | सर्कार | سرکار |
| सअ्दी | سعدی | सर्ख़ेल | سرخیل |
| सद्रा | سدرہ | सर्गरम | سرگرم |
| सद्मा | صدمہ | सर्गश्त | سرگشت |
| सद्र | صدر | सर्ज़ा | شورہ |
| सदाक़त | صداقت | सर्ताज | سرتاج |
| सदारत | صدارت | सर्द | سرد |
| सदे | صدے | सर्दार | سردار |
| सन्जीदा | سنجیدہ | सर्नामा | سرنامہ |
| सन्दान | سندان | सर्नौबत | سرنوبت |
| सन्दूक | صندوق | सर्पोश | سرپوش |
| सन | سن | सर्फ़राज | سرفراز |
| सनाई | سنائی | सर्रा | جراح |
| सनद | سند | सर्वत | حرام |
| सनवात | سنوات | सर्वरा | حرامزادہ |
| सनीन (=भाला) | سنان | सर्वमेहरु | حرام نمکی |
| सब | سب | सर्वफ़ | حریف |
| शफ़्तालू=एक फल | شفتالو | सर्पोल | ہرول |
| सफ़र | سفر | सर का | حلقہ |
| सफ़र | صفر | सहद्द | اہل عرض |
| सफ़ा | صفا | सरन्जाम | سرانجام |
| सफ़ाफ़ ( स्फटिक ) | شفاف | सरफ़ | صرف |
| सफ़े जङ्गी | صف جنگ | सराई | سرای |
| सफ़ेद | سفید | सराफ़ | صراف |
| सफ़ेल | فصیل | सरायन्दा | سرایندہ |
| सब्ज़ा | سبزہ | सरासर | سراسر |
| सब्ज़ी (पालेभाजी) | سبزی | सरू | سرو |
| सफ़नीस | صف نویس | सरोदा | سرود |
| सब्आ | سبع | सल्गम | شلغم |

| | |
|---|---|
| सलतनत | سلطنت |
| सल्हा | صلاح |
| सल्हा | صلح |
| सल्लास | ثلاث |
| सल्लमल्लाहु तआला | سلم اللہ تعالیٰ |
| सलातीन | سلاطین |
| सलावत | صلاۃ |
| सलाम | سلام |
| सलामत | سلامت |
| सलूक, सलोखा | سلوک |
| सवाद | سواد |
| सवाल | سوال |
| सहल | سحر |
| सहल | سہل |
| लफ़्ज़ - | صحیح |
| सायत | ساعت |
| साकी | ساقی |
| साकीन | ساکن |
| साख्त | ساخت |
| साखर | شکر |
| साखर-पारा | شکرپارہ |
| साज | ساز |
| साजिन्दा | سازندہ |
| सा…सि | سازش |
| सादर | صادر |
| सादीलूवार | صادروارد |
| साधा | ساد |
| सानक=रोटी | [illegible] |
| सानी | ثانی |
| साफ | صاف |
| सायक | سائق |
| सायण, साबू | صابون |
| साबान | شعبان |
| सामलात |ساملات |
| सामान | ساماں |
| सामील | شامل |
| सायर=पट्टीविशेष | سایر |
| सायबान | سایوان |
| सार्बान | ساربان |
| साल्गिरे | سال گرہ |

| | |
|---|---|
| साल | سال |
| साल-जाब | سوال و جواب |
| सालस | سلس |
| सालाबाद | سال ابد |
| साहेब | صاحب |
| साहेब-किराण | صاحب قران |
| साहेब-ज़ादा | صاحب زادہ |
| सिकञा | شکنجہ |
| सित्त | ست |
| सितारा | ستارہ |
| सिजील | سجل |
| सीम | سیم |
| सुकाणुं | سکان |
| सुकाकूल-मिस्री | قافل مصری |
| सुज़ना | سوزن |
| सुतर | شتر |
| सुदामत | شدآمد |
| सुन्ना | سنت |
| सुन्नी | سنی |
| सुपूर्द | سپرد |
| सुबिकी | سبکی |
| सुभा | صوبہ |
| सुम्ब ( पु० ) खोट | م |
| सुम्ब-तरास | م تراش |
| सुमार | مار |
| सुर्ख | رخ |
| सुर्ख-रु | رخ رو |
| सुर्खाई=लाली | رخی |
| सुर्मा | رمہ |
| सुवार | وار |
| सुराई | احی |
| सुरत | رت |
| सुरुवात | وع |
| सुरू | وع |
| सुरा | رہ |
| सुराख | راخ |
| सुलसन | سلم |
| सुल्तान | طان |
| सुलह | |

| | |
|---|---|
| सुलाख, | سورا |
| सुस्त | سست |
| सू=बाजू | سو |
| सबे | سب |
| सेला | سیلاب |
| सेहत | صحت |
| सैतान | شیطان |
| सैर | سیر |
| सोख्त | سوخت |
| सोपा | صفہ |
| सोवणी=लाकडी सांकण | چوبن |
| सोबत | صحبت |
| सोमल | سنبل |
| सोहलत | سہولت |
| सौगन्द | سوگند |
| सौदा | سودا |
| सौब | صوب |
| हक | حق |
| हक-परस्ती | حق پرستی |
| हकनाहक | حق ناحق |
| हकीगत | حقیقت |
| युनानी=मुसलमानी (वैद्यक) | یونانی |
| हकीम | حکیم |
| हकीम | حاکم |
| हङ्गाम | ہنگام |
| हङ्गामा | ہنگامہ |
| हजरत | حضرت |
| हजर | حاضر |
| हजर-जबाबी | حاضر جواب |
| हजिरी | حاضری |
| हजाम | حجام |
| हजामत | حجامت |
| हजार | ہزار |
| हजिमा | ہزیمہ |
| हद्द | حد |
| हदूद | حدود |
| हदीस | حدیث |
| हनोज | ہنوز |
| हम | ہمت |

| | |
|---|---|
| हमा | ہمہ |
| हबशी | حبشی |
| हम-खास | عام خاص |
| हमगी | ہمگی |
| हम्जात | ہمذات |
| हम्बीर | امیر |
| हम्राह | ہمراہ |
| हम्वार | ہموار |
| हम्शाई | ہمسایہ |
| हमाम्खाना | حمام |
| हमाल | حمال |
| हमी | حامی |
| हमिणी | ہمیان |
| हयात | حیات |
| हयासा | ہیاسہ |
| हर्कत | حرکت |
| हर्कारा | ہرکارہ |
| हर्गाह | ہرگاہ |
| हर्गीज | ہرگز |
| हर्दम्ख्याली | ہردم خیالی |
| हर्दू | ہردم |
| हर्फ | حرف |
| हराजी | ہراج |
| हराम | حرام |
| हराम्जादा | حرامزادہ |
| हरामनमकी | حرام نمکی |
| हरीफ | حریف |
| हरोल | ہراول |
| हल्का | حلقہ |
| हलगर्जी | اہل غرض |
| हल्ला | حملہ |
| हली | |
| हल्वा | |
| हलाक | ب |
| हलाल | حلال |
| हलाल्खोर | حلال خور |
| हव्यास | ہوس |
| हवा | ہوا |
| हवई | ہوائی |

| | |
|---|---|
| हवाल | احوال |
| हवाला | حوالہ |
| हवेली | حوالی |
| हशमत | حشمت |
| हशम | حشم |
| हशील | حاصل |
| हस्तबूद | ہست بود |
| हस्बुल्हुकूम | حسب الحکم |
| हाजत | حاجت |
| हाजर्बाशी | حاضرباشی |
| हाजी | حاجی |
| हायदोस | ہائے دوست |
| हायल | حائل |
| हाल | حال |
| हालत | حالت |
| हाली-माजी | حالی ماضی |
| हाव | ہوا |
| हाशिया; हाश | حاشیہ |
| हिकमत | حکمت |
| हिकीयत | حکایت |
| हिकायती | حکایتی |
| हिज्री | هجری |
| हिफाजत | حعاطت |
| हिम्दाद | امداد |
| हिम्मत | ہمت |
| हिमायत | حمایت |
| हिरासान | ہراسان |
| हिरीस | حرص |
| हि… | |
| नव… | |
| …लाल | ہلال |
| हेला | حدلہ |
| हेशोब, हिशेब | حساب |

हिस्सा
हिस्सेदारी
हिसार
हुक्का
हुक्केबाज़
हुकमत
हुकूम
हुज्जत
हुजरात
हुजूर
हुद्दा
हुन्नर
हुमा (पु०) घोड्याचा तुरा
हुमायून
हुर्मत
हुर्मुजी
हुशार
हुस्न
हूल
हेजीब
हैबत
हैरत
हैराण
हैवान
होश
होद
होदा
होस
होसला

सुधिकोल्कारी